

କୋଣାର୍କ

तमसो मा ज्योतिर्गमय

VISVA BHARATI
LIBRARY
SANTINIKETAN

T 3

4

295850

ମୌକାଡୁବି

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର

ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ଏହୁନବିଭାଗ
କଲିକାତା

প্রথম প্রকাশ ১৯০৬

চতুর্থ পুনরূজ্জ্বলণ ১৯২১

পুনরূজ্জ্বলণ ১৯২৪, ১৯৩১, জুন ১৯৪২, ডিসেম্বর ১৯৪৩
জুন ১৯৪৬, জুন ১৯৫১, অক্টোবর ১৯৫৫, নভেম্বর ১৯৫৯
এপ্রিল ১৯৬২, মে ১৯৬৫, মে ১৯৬৮, জানুয়ারি ১৯৭০
জুলাই ১৯৭৭, মার্চ ১৯৮৪

ডিসেম্বর ১৯৮৯

© বিশ্বভারতী

প্রকাশক শ্রীঅগদিজ্জ ভৌমিক
বিশ্বভারতী। ৬ আচার্য অগদীশ বন্দু রোড। কলিকাতা ১১

মুদ্রক শ্রীঅমল বাবুচি

পি. এম. বাবুচি অ্যাণ্ড কোম্পানি প্রাইভেট লিমিটেড
১৯ গুলু উত্তাগর লেন। কলিকাতা ৬

সূচনা

পাঠক যে ভার নিলে সংগত হয় লেখকের প্রতি সে তার দেওয়া চলে না। নিজের রচনা উপলক্ষে আর্জুবিশ্লেষণ শোভন হয় না। তাকে অন্তায় বলা যায় এইজন্যে যে, নিতান্ত নৈর্ব্যক্তিক ভাবে এ কাজ করা অসম্ভব— এইজন্য নিষ্কাম বিচারের লাইন ঠিক থাকে না। প্রকাশক জানতে চেয়েছেন মৌকাডুবি লিখতে গেলুম কী জন্যে। এ-সব কথা দেবা ন জানত্ব কৃতে মহশ্যাঃ। বাইরের খবরটা দেওয়া যেতে পারে, সে হল প্রকাশকের তাগিদ। উৎসটা গভীর ভিতরে, গোমুখী তে। উৎস নয়। প্রকাশকের ফরমাশকে প্রেরণা বললে বেশি বল। হয়। অথচ তা ছাড়া বলব কী? গল্পটায় পেয়ে বস। আর প্রকাশকে পেয়ে বস। সম্পূর্ণ আলাদা কথ। বল। বাহল্য ভিতরের দিকে গল্পের তাড়া ছিল না। গল্প লেখার পেয়াদা যখন দরজ। ছাড়ে ন। তখন দায়ে পড়ে ভাবতে হল কী লিখি। সময়ের দাবি বদলে গেছে। একালে গল্পের কৌতুহলটা হয়ে উঠেছে মনোবিকলনমূলক। ঘটনা-গ্রন্থন হয়ে পড়েছে গৌণ। তাই অস্বাভাবিক অবস্থায় মনের রহস্য সন্ধান করে নায়ক-নায়িকার জীবনে প্রকাণ একটা ভুলের দম লাগিয়ে দেওয়া হয়েছিল— অত্যন্ত নিষ্ঠুর কিন্ত ঔৎসুক্যজনক। এর চরম সাইকলজির প্রশ্ন হচ্ছে এই যে, স্বামীর স্বর্বক্ষেত্রের নিয়ে যে সংস্কার আমাদের দেশের সাধারণ মেয়েদের মনে আছে তার মূল এত গভীর কি ন। যাতে অজ্ঞানজনিত প্রথম ভালোবাসার জালকে ধিক্কারের সঙ্গে সে ছিল করতে পারে। কিন্ত এ-সব প্রশ্নের সর্বজনীন উত্তর সম্ভব নয়। কোনো একজন বিশেষ মেয়ের মনে সমাজের চিরকালীন সংস্কার তুনিবারকাপে এমন প্রবল হওয়া অসম্ভব নয় যাতে অপরিচিত স্বামীর সংবাদমাত্রেই সকল বন্ধন ছিঁড়ে তার দিকে ছুটে যেতে পারে। বন্ধনটা এবং সংস্কারটা দ্রুই সমান দৃঢ় হয়ে যদি নারীর মনে শেষ পর্যন্ত দ্রুই পঞ্জের অন্তর্চালাচালি চলত তা হলে গল্পের নাটকীয়তা হতে পারত স্ফুর্তিৱ্ব,

মনে চিরকালের মতো দেগে দিত তার ট্র্যাজিক শোচনীয়তার
ক্ষতিহু। ট্র্যাজেডির সর্বপ্রধান বাহন হয়ে রইল হতভাগ্য রমেশ—
তার ছাঃখকরতা প্রতিমূর্খী মনোভাবের বিরুদ্ধতা নিয়ে তেমন নয় যেমন
ষটনাজালের ছর্মোচ্য জটিলতা নিয়ে। এই কারণে বিচারক যদি
রচয়িতাকে অপরাধী করেন আমি উক্তর দেব না। কেবল বলব গঠনের
মধ্যে যে অংশে বর্ণনায় এবং বেদনায় কবিত্বের স্পর্শ লেগেছে সেটাতে
যদি রসের অপচয় না ঘটে থাকে তা হলে সমস্ত মৌকাড়ুবি থেকে
সেই অংশে হয়তো কবির ধ্যাতি কিছু কিছু বাঁচিয়ে রাখতে পারে।
কিন্তু এও অসংকোচে বলতে পারি নে, কেননা ঝুঁচির জ্ঞত পরিবর্তন
চলেছে।

রবীন্দ্র-রচনাবলী

অগ্রহায়ণ ১৩৪৭

রবীন্দ্রনাথ ঠাকুর

ମୌ କା ଛୁ ବି

ରସେଣ ଏବାର ଆଇନ-ପରୀକ୍ଷାଯ ସେ ପାସ ହିଲେ, ମେ ସଥକେ କାହାରେ। କୋମୋ ମଦେହ ଛିଲ ନା । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସରସତୀ ବରାବର ତାହାର ସର୍ଗଦ୍ୟେର ପାପଡ଼ି ଖସାଇୟା ରସେଣକେ ମେଡେଲ ଦିଯା ଆସିଯାଇଛେ— କୁଳାରଶିପଓ କଥରୋ ଫାକ ଥାର ନାହିଁ ।

ପରୀକ୍ଷା ଶେବ କରିଯା ଏଥନ ତାହାର ବାଡ଼ି ଯାଇବାର କଥା । କିନ୍ତୁ ଏଥିମୋ ତାହାର ତୋରଙ୍ଗ ସାଜାଇବାର କୋମୋ ଉଠ୍ସାହ ଦେଖା ଥାଯି ନାହିଁ । ପିତା ଶୈତା ବାଡ଼ି ଆସିବାର ଜନ୍ମ ପଢ଼ ଲିଖିଯାଇଛେ । ରସେଣ ଉତ୍ତରେ ଲିଖିଯାଇଛେ, ପରୀକ୍ଷାର କଳ ବାହିର ହିଲେଇ ମେ ବାଡ଼ି ଯାଇବେ ।

ଅନ୍ଧାବାସୁ ଛେଲେ ଘୋଗେଞ୍ଜ ରସେଣର ମହାଧ୍ୟାୟୀ । ପାଶେର ବାଡ଼ିତେଇ ମେ ଥାକେ । ଅନ୍ଧାବାସୁ ବ୍ରାକ୍ । ତାହାର କଣ୍ଠ ହେମଲିନୀ ଏବାର ଏଫ. ଏ. ଦିଲ୍ଲାଇଁ । ରସେଣ ଅନ୍ଧାବାସୁ ବାଡ଼ି ଚା ଥାଇତେ ଏବଂ ଚା ନା ଥାଇତେଣ ପ୍ରାୟଇ ଥାଇତ ।

ହେମଲିନୀ ଜୀବନର ପର ଚଲ ଶୁକାଇତେ ଶୁକାଇତେ ଛାଦେ ବେଡ଼ାଇୟା ପଡ଼ା ଝୁକ୍ଷ କରିତ । ରସେଣଓ ମେହେ ମହାର ନିର୍ଜନ ଛାଦେ ଚିଲେକୋଠାର ଏକ ପାଶେ ବଇ ଲାଇୟା ବମ୍ବିତ । ଅଧ୍ୟଯନେର ପକ୍ଷେ ଏକମ ହାନ ଅନୁକୂଳ ବଟେ, କିନ୍ତୁ ଏକଟୁ ଚିନ୍ତା କରିଯା ଦେଖିଲେଇ ବୁଝିତେ ବିଲବ ହିଲେ ମା ସେ, ବ୍ୟାଧାତ୍ମଣ ସଥେଷ୍ଟ ଛିଲ ।

ଏ ପର୍ବତ ବିବାହ ସଥକେ କୋମୋ ପକ୍ଷ ହିଲେ ତୋ ପ୍ରକାବ ହସ ନାହିଁ । ଅନ୍ଧାବାସୁ ହିକ ହିଲେ ନା ହିଲେ ଏକଟୁ କାରଣ ଛିଲ । ଏକଟି ଛେଲେ ବିଲାତେ ବ୍ୟାରିନ୍‌ଟାର ହିଲେ ଏବଂ ଜନ୍ମ ଗେଛେ, ତାହାର ପ୍ରତି ଅନ୍ଧାବାସୁ ମନେ ମନେ ଲକ୍ଷ ଆଛେ ।

ମେଦିନୀ ଚାନ୍ଦେର ଟେବିଲେ ଖୁବ ଏକଟା ତର୍କ ଉଠିଯାଇଲି । ଅକ୍ଷୟ ଛେଲେଟି ବେଶ ପାସ କରିତେ ପାରେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତାଇ ବଲିଯା ମେ-ବେଚାରାର ଚା-ପାନେର ଏବଂ ଅନ୍ତାଗ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ତୃଥା ପାନ୍-କରା ଛେଲେଦେର ଚେଯେ କିନ୍ତୁ କମ ଛିଲ ତାହା ନହେ । ଝୁଡରାଂ ହେମଲିନୀର ଚାନ୍ଦେର ଟେବିଲେ ତାହାକେଓ ମାରେ ମାରେ ଦେଖା ଥାଇତ । ମେ ତର୍କ ତୁଳିଯାଇଲ ସେ, ପୁରୁଷରେ ବୁଝି ଖଜ୍ଗେର ମତୋ, ଶାନ ବେଶ ନା ଦିଲେଣ କେବଳ ଭାରେ ଅନେକ କାଜ କରିତେ ପାରେ; ମେଯେଦେଇ ବୁଝି କଳମକାଟା ଛୁରିର ମତୋ, ସତହି ଧାର ଧାଓ-ନା କେନ, ତାହାତେ କୋମୋ ବୁଝି କାଜ ଚଲେ ନା— ଇତ୍ୟାଦି । ହେମଲିନୀ ଅକ୍ଷୟରେ ଏହି ପ୍ରଗଲ୍ଭତା ନୀରବେ ଉପେକ୍ଷା କରିତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଛିଲ । କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀବୁଦ୍ଧିକେ ଖାଟୋ କରିବାର ପକ୍ଷେ ତାହାର ଭାଇ ଘୋଗେଞ୍ଜର ଯୁକ୍ତ ଆନୁମ କରିଲ । ତଥବ ରସେଣକେ ଆର ଠେକାଇୟା ରାଖା ଗେଲ ନା । ମେ ଉତ୍ୱେଜିତ ହିଲ୍ଲା ଉଠିଯା ଶ୍ରୀଜାତିର କୁଳଗାନ କରିତେ ଆରଣ୍ଯ କରିଲ ।

এইক্ষণে রমেশ যখন নারীভঙ্গির উচ্ছুসিত-উৎসাহে অস্তদিনের চেয়ে ছ পেরালা চা বেশি খাইয়া ফেলিয়াছে, এমন সময় বেহারা তাহার হাতে একটুকরা চিঠি দিল। বহির্ভাগে তাহার পিতার হস্তাক্ষরে তাহার নাম লেখা। চিঠি পড়িয়া তর্কের মাঝখানে ভঙ্গ দিয়া রমেশ শশব্যন্তে উঠিয়া পড়িল। সকলে জিজ্ঞাসা করিল, “ব্যাপারটা কী ?” রমেশ কহিল, “বাবা দেশ হইতে আসিয়াছেন।” হেমনলিনী ঘোগেজ্জকে কহিল, “দাদা, রমেশবাবুর বাবাকে এইখানেই ডাকিয়া আনো—না কেন, এখানে চায়ের সমস্ত প্রস্তুত আছে।”

রমেশ তাড়াতাড়ি কহিল, “না, আজ থাক, আমি যাই।”

অক্ষয় মনে মনে খুশি হইয়া বলিয়া লইল, “এখানে খাইতে তাহার হয়তো আপনি হইতে পারে।”

রমেশের পিতা অজ্ঞমোহনবাবু রমেশকে কহিলেন, “কাল সকালের গাড়িতেই তোমাকে দেশে যাইতে হইবে।”

রমেশ মাথা চুলকাইয়া জিজ্ঞাসা করিল, “বিশেষ কোনো কাজ আছে কি ?”

অজ্ঞমোহন কহিলেন, “এমন কিছু শুক্রতর নহে।”

তবে এত তাগিন কেন, সেটুকু শুনিবার জন্য রমেশ পিতার মুখের দিকে চাহিয়া রহিল, সে-কোতৃপক্ষ নিয়ুক্তি করা তিনি আবশ্যক বোধ করিলেন না।

অজ্ঞমোহনবাবু সক্ষ্যাত সময় যখন তাহার কলিকাতার বন্ধুবাঙ্গবদের সঙ্গে দেখা করিতে বাহির হইলেন, তখন রমেশ তাহাকে একটা পত্র লিখিতে বসিল। ‘ক্রীচুরণকমলেন্দু’ পর্যন্ত লিখিয়া লেখা আর অগ্রসর হইতে চাহিল না। কিন্তু রমেশ মনে মনে কহিল, ‘আমি হেমনলিনী সমস্তে যে অমুচারিত সত্ত্বে আবক্ষ হইয়া পড়িয়াছি, বাবার কাছে আর তাহা গোপন করা কোনোমতই উচিত হইবে না।’ অনেকগুলা চিঠি অনেক রকম করিয়া লিখিল— সমস্তই সে ছিঁড়িয়া ফেলিল।

অজ্ঞমোহন আহার করিয়া আরামে নিজে দিলেন। রমেশ বাড়ির ছান্দের উপর উঠিয়া প্রতিবেশীর বাড়ির দিকে তাকাইয়া নিশ্চারের ঘতো সবেগে পায়চারি করিতে লাগিল।

বাত্রি নয়টার সময় অক্ষয় অঞ্জনবাবুর বাড়ি হইতে বাহির হইয়া গেল— বাত্রি সাড়ে নয়টার সময় রাস্তার দিকের দরজা বন্ধ হইল— বাত্রি দশটার সময় অঞ্জনবাবুর বসিবার ঘরের আলো নিবিল, বাত্রি সাড়ে দশটার পর সে-বাড়ির কক্ষে কক্ষে স্থগতীর স্থূলি বিরাজ করিতে লাগিল।

ପରହିଲ ତୋରେ ଟ୍ରେମେ ରମେଶକେ ରୁଗ୍ନା ହିତେ ହିଲ । ଅଜମୋହନବାସୀ
ଶତର୍କତାଙ୍ଗ ଗାଡ଼ି ଫେଲ କରିବାର କୋମୋହି ହସୋଗ ଉପହିତ ହିଲ ନା ।

୨

ବାଡ଼ି ଗିଯା ରମେଶ ଥବର ପାଇଲ, ତାହାର ବିବାହେର ପାଞ୍ଜି ଓ ଦିନ ହିର ହିଲାଛେ । ତାହାର ପିତା ଅଜମୋହନର ବାଲ୍ୟବଳୁ ଟିଶାନ ସଥର ଓକାଲତି କରିଲେମ, ତଥର
ଅଜମୋହନର ଅବସ୍ଥା ତାଳେ ଛିଲ ନା—ଟିଶାନେର ସହାରତାତେଇ ତିନି ଡିଫିଲାକ୍ଟ
କରିଯାଛେ । ସେଇ ଟିଶାନ ସଥର ଅକାଳେ ମାରା ପଡ଼ିଲେନ, ତଥର ଦେଖା ଗେଲ ତାହାର
ମଧ୍ୟ କିଛୁଇ ନାହିଁ, ମେନା ଆଛେ । ବିଧବୀ ଝୀ ଏକଟି ଶିକ୍ଷକଷ୍ଟାକେ ଲାଇସା ହାରିଯ୍ୟେର
ମଧ୍ୟ ଡୁବିଯା ପଡ଼ିଲେନ । ସେଇ କଷ୍ଟାଟି ଆଉ ବିବାହବୋଗ୍ୟ ହିଲାଛେ, ଅଜମୋହନ
ତାହାରଇ ସଙ୍ଗେ ରମେଶେର ବିବାହ ହିର କରିଯାଛେ । ରମେଶେର ହିଟେବୀରା କେହ କେହ
ଆପଣି କରିଯା ସଲିଯାଇଲ ଯେ, ତନିଯାଇ ମେଯେଟି ଦେଖିତେ ତେବେନ ତାଳେ ନାହିଁ ।
ଅଜମୋହନ କହିଲେନ, “ଓ-ସକଳ କଥା ଆସି ତାଳେ ବୁଝି ନା—ମାହ୍ୟ ତୋ ହୁଲ କିବା
ପ୍ରଜାପତି ମାତ୍ର ନାହିଁ ଯେ, ତାଳେ ଦେଖାର ବିଚାରଟାଇ ମର୍ଦାଗ୍ରେ ତୁଳିତେ ହିଲେ ।
ମେଯେଟିର ଶା ଯେମନ ସତୀ-ସାଧ୍ୱୀ, ମେଯେଟିଓ ସବି ତେବେନି ହସି, ତବେ ରମେଶ କେବେ
ତାହାଇ ଭାଗ୍ୟ ସଲିଯା ଜ୍ଞାନ କରେ ।”

ତତ୍ତ୍ଵବିବାହେର ଅନ୍ତର୍ଭିତ୍ତିତେ ରମେଶେର ବୁଥ ଶକାଇୟା ଗେଲ । ଲେ ଡିଲାସେର ଯତୋ
ଘୁରିଯା ଘୁରିଯା ବେଡ଼ାଇତେ ଲାଗିଲ । ନିଷ୍ଠାତିଲାକ୍ଷେର ନାନା ପ୍ରକାର ଉପାର୍ଥ ଚିଢା କରିଯା
କୋମୋଟାଇ ତାହାର ସଞ୍ଚପର ବୋଧ ହିଲ ନା । ଶେଷକାଳେ ବର୍ଷକଟେ ସଂକୋଚ ଦୂର
କରିଯା ପିତାକେ ଗିଯା କହିଲ, “ବାବା, ଏ ବିବାହ ଆମାର ପକ୍ଷେ ଅସାଧ୍ୟ । ଆମି
ଅନ୍ତର୍ଭାବେ ପଣେ ଆବଶ୍ୟ ହିଲାଛି ।”

ଅଜମୋହନ । ବଲ କୀ ! ଏକେବାରେ ପାନପତ୍ର ହିଲା ଗେଲ ?

ରମେଶ । ନା, ଠିକ ପାନପତ୍ର ନାହିଁ, ତବେ—

ଅଜମୋହନ । କଷ୍ଟାପକ୍ଷେର ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ସବ ଠିକ ହିଲା ଗେଛେ ?

ରମେଶ । ନା, କଥାବାର୍ତ୍ତା ଯାହାକେ ବଲେ, ତାହା ହସ ନାହିଁ—

ଅଜମୋହନ । ହସ ନାହିଁ ତୋ ! ତବେ ଏତହିଲ ସଥର ଚୁପ କରିଯା ଆହ, ତଥର
ଆର କଟା ଦିନ ଚୁପ କରିଯା ଗେଲେଇ ହିଲେ ।

ରମେଶ ଏକଟୁ ମୀରବେ ଧାକିଯା କହିଲ, “ଆର କୋମୋ କଷ୍ଟାକେ ଆମାର ପଞ୍ଚାଇଲିପେ
ଗ୍ରହଣ କରା ଅନ୍ତାଙ୍ଗ ହିଲେ ।”

অজ্ঞোহন কহিলেন, “না-করা তোমার পক্ষে আরো বেশি অস্তায় হইতে পারে।”

যমেশ আর-কিছু বলিতে পারিল না। সে ভাবিতে লাগিল, ‘ইতিমধ্যে দৈবক্রমে সমস্ত ফাসিয়া ঘাইতে পারে।’

যমেশের বিবাহের যে দিন স্থির হইয়াছিল, তাহার পরে এক বৎসর অকাল ছিল—সে ভাবিয়াছিল, কোনোক্রমে সেই দিনটা পার হইয়া তাহার এক বৎসর যেয়াদ বাড়িয়া ঘাইবে।

কষ্টার বাড়ি অনীপথ দিয়া ঘাইতে হইবে—নিতান্ত কাছে নহে—ছোটো-বড়ো ছুটো-ভিজ্যে নদী উত্তীর্ণ হইতে তিন-চার দিন লাগিবার কথা। অজ্ঞোহন দৈবের অস্ত যথেষ্ট পথ ছাড়িয়া দিয়া এক সপ্তাহ পূর্বে শুভদিনে ঘাজা করিলেন।

বরাবর বাতাস অমৃতস ছিল। শিমুলঘাটায় পৌছিতে পুরা তিনদিনও লাগিল না। বিবাহের এখনো চারদিন দেরি আছে।

অজ্ঞোহনবাবুর দু-চারদিন আগে আসিবারই ইচ্ছা ছিল। শিমুলঘাটায় তাহার বেহান দীন অবস্থায় থাকেন। অজ্ঞোহনবাবুর অনেকদিনের ইচ্ছা ছিল, ইহার বাসস্থান তাহাদের প্রাণমে উঠাইয়া লইয়া ইহাকে স্থথে-স্থচন্দে রাখেন ও বন্ধুখণ্ড শোধ করেন। কোনো আঘাতার সম্পর্ক না থাকাতে হঠাৎ সে-প্রস্তাব করা সংগত অনে করেন নাই। এবাবে বিবাহ উপলক্ষে তাহার বেহানকে তিনি বাস উঠাইয়া লইতে রাজি করাইয়াছেন। সংসারে বেহানের একটিমাত্র কষ্ট—তাহার কাছে ধাকিয়া মাতৃহীন জামাতার মাতৃস্থান অধিকার করিয়া ধাকিবেন, ইহাতে তিনি আপনি করিতে পারিলেন না। তিনি কহিলেন, “যে ঘাহা বলে বলুক, যেখানে আমার যেয়ে-জামাই ধাকিবে, সেখানেই আমার স্থান।”

বিবাহের কিছুদিন আগে আসিয়া অজ্ঞোহনবাবু তাহার বেহানের ঘরকল্প তুলিয়া লইবার ব্যবস্থা করিতে প্রবৃত্ত হইলেন। বিবাহের পর সকলে মিলিয়া একসঙ্গে ঘাজা করাই তাহার ইচ্ছা। এইস্তে তিনি বাড়ি ঘাইতে আঘায় ঝীলোক কয়েকজনকে সঙ্গেই আনিয়াছিলেন।

বিবাহকালে যমেশ ট্রিকম্বত অস্ত আবৃত্তি করিল না, শুভদৃষ্টির সময় চোখ বুজিয়া রহিল, বাসরঘরের হাত্তোৎপাত মীরবে মতস্থে সহ করিল, রাত্রে শয্যাপ্রাপ্তে পাশ ফিরিয়া রহিল, প্রত্যুষে বিছানা ঘাইতে উঠিয়া বাহিরে চলিয়া গেল।

বিবাহ সম্পন্ন হইলে যেয়েরা এক নৌকায়, মৃদুরা এক নৌকায়, বর ও বয়স্তগণ আর-এক নৌকায় ঘাজা করিল। অস্ত এক নৌকায় রোশনচৌকির দল

ସଥନ-ତଥନ ସେ-ସେ ରାଗିଣୀ ଧେଇ-ତେଇନ କରିଯା ଆଲାପ କରିତେ ଲାଗିଲ ।

ସମ୍ମତ ଦିନ ଅସହ ଗରୁ । ଆକାଶେ ମେଘ ନାହିଁ, ଅର୍ଧ ଏକଟା ବିବର୍ଷ ଆଜ୍ଞାନେ
ଚାରି ଦିକ୍ ଢାକା ପଡ଼ିଯାଛେ— ତୌରେର ଜଙ୍ଗମ୍ବେଣୀ ପାଂତବର୍ଷ । ଗାହେର ପାତା
ବଢ଼ିଲେଛେ ନା । ଦୌଡ଼ିଯାଖିରା ଗଲଦୂର୍ମ । ସନ୍ଧ୍ୟାର ଅକ୍ଷକାର ଜୟିବାର ପ୍ରବେହି ମାଜାରା
କହିଲ, “କର୍ତ୍ତା, ମୌକା ଏଇବାର ସାଠେ ବୀଧି— ସମୁଖେ ଅନେକଦୂର ଆର ମୌକା
ରାଖିବାର ଜାଯଗା ନାହିଁ ।” ଅଜମୋହନବାବୁ ପଥେ ବିଲମ୍ବ କରିତେ ଚାନ ନା । ତିନି
କହିଲେବ, “ଏଥାନେ ବୀଧିଲେ ଚଲିବେ ନା । ଆଜ ପ୍ରଥମ ରାତ୍ରେ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ଆହେ, ଆଜ
ବାଲୁହାଟାଯ ପୌଛିଯା ମୌକା ବୀଧିବ । ତୋରୀ ବକଶିଶ ପାଇବି ।”

ମୌକା ଗ୍ରାମ ଛାଡ଼ାଇଯା ଚଲିଯା ଗେଲ । ଏକ ଦିକେ ଚର ଧୂ ଧୂ କରିତେଛେ, ଆର-
ଏକ ଦିକେ ଭାଙ୍ଗ ଉଚ୍ଚ ପାଡ଼ । କୁହେଲିକାର ମଧ୍ୟେ ଟାବ ଉଠିଲ, କିନ୍ତୁ ତାହାକେ
ମାତାଲେର ଚକ୍ରର ମତୋ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଘୋଲା ହେଖାଇତେ ଲାଗିଲ ।

ଏମନ ସମୟ ଆକାଶେ ମେଘ ନାହିଁ, କିଛୁ ନାହିଁ, ଅର୍ଧ କୋଥା ହଇତେ ଏକଟା
ଗର୍ଜନଧନି ଶୋନା ଗେଲ । ପଞ୍ଚାତେ ଦିଗନ୍ତେର ଦିକେ ଚାହିଯା ଦେଖା ଗେଲ, ଏକଟା
ପ୍ରକାଣ ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ଭାଙ୍ଗ ଡାଲପାଳା, ଥର୍କୁଟା, ଧୂଲା-ବାଲି ଆକାଶେ ଉଡ଼ାଇଯା
ଅବଲବେଗେ ଛୁଟିଯା ଆଦିତେଛେ; ‘ରାଖ୍ ରାଖ୍, ସାମାଲ ସାମାଲ, ହାହ ହାହ’ କରିତେ
କରିତେ ସୁର୍କତକାଳ ପରେ କୀ ହଇଲ, କେହାଇ ବଲିତେ ପାରିଲ ନା । ଏକଟା ଶୂର୍ଣ୍ଣ ହାଓନ୍ଦା
ଏକଟି ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ପଥମାତ୍ର ଆଶ୍ରଯ କରିଯା ଅବଲବେଗେ ସମ୍ମତ ଉନ୍ନିଲିତ ବିପର୍ଦ୍ଦ କରିଯା
ଦିଯା ମୌକା-କୟଟାକେ କୋଥାର କୀ କରିଲ, ତାହାର କୋନୋ ଉଦ୍ଦେଶ ପାଓନ୍ଦା
ଗେଲ ନା ।

୩

କୁହେଲିକା କାଟିଯା ଗେଛେ । ବହୁଦୂରବ୍ୟାପୀ ମହିମା ବାଲୁଭୂମିକେ ନିର୍ମଳ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ବିଧବାର
ଶ୍ରବନନ୍ଦେର ମତୋ ଆଜ୍ଞାନ କରିଯାଛେ । ଅଦୀତେ ମୌକା ଛିଲ ନା, ଚେଉ ଛିଲ ନା,
ରୋଗ୍ସନ୍ଧାର ପରେ ମୃତ୍ୟୁ ସେନ୍ଦରିପ ନିର୍ବିକାର ଶାନ୍ତି ବିକିର୍ଣ୍ଣ କରିଯା ଦେଯ, ସେଇନ୍ଦରିପ ଶାନ୍ତି
ଜଳେ ହୁଲେ ଶ୍ରଦ୍ଧାବେ ବିରାଜ କରିତେଛେ ।

ସଂଜ୍ଞାଲାତ କରିଯା ବରେଣ ରେଥିଲ, ମେ ବାଲିର ତଟେ ପଡ଼ିଯା ଆହେ । କୀ
ଘାଟିଆଛିଲ, ତାହା ମନେ କରିତେ ତାହାର କିଛିକଣ ସମସ୍ତ ଗେଲ— ତାହାର ପରେ
ଦୁଃଖପ୍ରେର ମତୋ ସମ୍ମ ଘଟିଲା ତାହାର ମନେ ଆଗିଯା ଉଠିଲ । ତାହାର ପିତା ଓ
ଅତ୍ୟାନ୍ତ ଆଜ୍ଞାଯଗଣେର କୀ ହଣା ହଇଲ ସକାନ କରିବାର ଅନ୍ତ ମେ ଉଠିଯା ପଡ଼ିଲ । ଚାରି

ଦିକେ ଚାହିଁଯା ଦେଖିଲ, କୋଗାଓ କାହାରୋ କୋନୋ ଚିହ୍ନ ନାହିଁ । ବାଲୁତଟେର ତୀର ବାହିସା ମେ ଖୁଁଜିଲେ ଖୁଁଜିଲେ ।

ପର୍ମାର ଦୁଇ ଶାଥାବାହର ମାଝଥାନେ ଏହି ଶ୍ଵର ବୀପଟି ଉଲଙ୍ଘ ଶିଶୁର ମତୋ ଉର୍ବରମୁଖେ ଶୟାନ ବହିଯାଛେ । ରମେଶ ସଥନ ଏକଟି ଶାଥାର ତୀରପ୍ରାଣ୍ତ ଘୁରିଯା ଅଟ ଶାଥାର ତୀରେ ଗିଯା ଉପଶିତ ହଇଲ, ତଥମ କିଛଦ୍ଵରେ ଏକଟା ଲାଲ କାପଡ଼େର ମତୋ ଦେଖା ଗେଲ । କୃତପଦେ କାହେ ଆସିଯା ରମେଶ ଦେଖିଲ, ଲାଲ-ଚେଲି-ପରା ନବବ୍ୟୁଟି ଆଗିନୀନାବେ ପଡ଼ିଯା ଆହେ ।

ଜଳମଧ୍ୟ ମୁମ୍ଭୁର ଖାସକ୍ରିୟା କିରିପ କୁତ୍ରିମ ଉପାୟେ ଫିରାଇଯା ଆନିତେ ହୟ, ରମେଶ ତାହା ଜାନିତ । ଅନେକକଷଣ ଧରିଯା ରମେଶ ବାଲିକାର ବାହିୟଟି ଏକବାର ତାହାର ଶିଯରେର ଦିକେ ପ୍ରମାହିତ କରିଯା ପରକ୍ଷଗେହ ତାହାର ପେଟେର ଉପର ଚାପିଯା ଧରିତେ ଲାଗିଲ । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ବ୍ୟର ନିର୍ବାସ ବହିଲ ଏବଂ ମେ ଚକ୍ର ମେଲିଲ ।

ରମେଶ ତଥନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହଇଯା କିଛକଷଣ ଚୁପ କରିଯା ବସିଯା ରହିଲ । ବାଲିକାକେ କୋନୋ ପ୍ରତି କରିବେ, ସେଟୁକୁ ଖାସଓ ସେମ ତାହାର ଆୟକ୍ରମର ମଧ୍ୟେ ଛିଲ ନା ।

ବାଲିକା ତଥିମେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜ୍ଞାନଲାଭ କରେ ନାହିଁ । ଏକବାର ଚୋଥ ମେଲିଯା ତଥିନେ ତାହାର ଚୋଥେର ପାତା ମୁଦିଯା ଆସିଲ । ରମେଶ ପରୀକ୍ଷା କରିଯା ଦେଖିଲ, ତାହାର ଖାସକ୍ରିୟାର ଆର କୋନୋ ବ୍ୟାଧାତ ନାହିଁ । ତଥନ ଏହି ଜମିନୀ ଜଳମୁଖର ସୀମାଯି ଜୀବନ-ମୃତ୍ୟୁର ମାଝଥାନେ ମେହି ପାତ୍ର ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାଲୋକେ ରମେଶ ବାଲିକାର ମୁଖେର ଦିକେ ଅନେକକଷଣ ଚାହିଁଯା ରହିଲ ।

କେ ବିଲି ଶୁଶ୍ରୀଲାକେ ଭାଲୋ ଦେଖିତେ ନଯ ? ଏହି ବିଶ୍ଵାସିତନେତ୍ର ସ୍ଵକୁମାର ମୁଖ୍ୟାନି ଛୋଟୋ— ତ୍ୟ ଏତବଡ଼ୋ ଆକାଶେର ମାଝଥାନେ, ବିକ୍ରୀର୍ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାୟ, କେବଳ ଏହି ଶୁଳ୍କର କୋମଳ ମୁଖ ଏକଟିଆତ୍ମ ଦେଖିବାର ଜିନିମେର ମତୋ ଗୌରବେ ଫୁଟିଯା ଆହେ ।

ରମେଶ ଆର-ସକଳ କଥା କୁଲିଯା ଭାବିଲ, ‘ଇହାକେ ସେ ବିବାହମର୍ତ୍ତାର କଳରବ ଓ ଜନତାର ମଧ୍ୟେ ଦେଖି ନାହିଁ, ମେ ଭାଲୋହି ହଇଯାଛେ । ଇହାକେ ଏମନ କରିଯା ଆର କୋଗାଓ ଦେଖିତେ ପାଇତାମ ନା । ଇହାର ମଧ୍ୟେ ନିର୍ବାସ ସକାର କରିଯା ବିବାହେର ମନ୍ତ୍ର-ପାଠେର ଚେଷ୍ଟେ ଇହାକେ ଅଧିକ ଆପନାର କରିଯା ଲଇଯାଛି । ମନ୍ତ୍ର ପଡ଼ିଯା ଇହାକେ ଆପନାର ନିଶ୍ଚିତ ପ୍ରାପ୍ୟବ୍ୟକ୍ତି ପାଇତାମ, ଏଥାନେ ଇହାକେ ଅନୁକୂଳ ବିଧାତାର ଅନ୍ଦାଜେର ପ୍ରକଳ୍ପ ଲାଭ କରିଲାମ ।’

ଜ୍ଞାନଲାଭ କରିଯା ବ୍ୟ ଉଠିଯା ବସିଯା ଶିଥିଲ ବନ୍ଦ ସାରିଯା ଲଇଯା ମାଧ୍ୟା ସୋମଟା

ତୁଳିଯା ହିଲ । ରମେଶ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ତୋରାହେର ନୌକାର ଆର-ସକଳେ କୋଥାର ଗେହେନ, ବିଛୁ ଜାନ ?”

ମେ କେବଳ ନୀରବେ ଯାଥା ମାଡ଼ିଲ । ରମେଶ ତାହାକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ତୁମି ଏହିଥାନେ ଏକତୁଥାନି ବସିତେ ପାରିବେ, ଆମି ଏକବାର ଚାରି ହିକ ସୂରିଯା ସକଳେର ମଙ୍କାନ ଲଈଯା ଆସିବ ?”

ବାଲିକା ତାହାର କୋନୋ ଉତ୍ତର କରିଲ ନା । କିନ୍ତୁ ତାହାର ସର୍ବଶରୀର ଯେମେ ମଂକୁଟିତ ହଇଯା ବଲିଯା ଉଠିଲ, ‘ଏଥାନେ ଆମାକେ ଏକମା ଫେଲିଯା ସାଇଯୋ ନା !’

ରମେଶ ତାହା ବୁଝିତେ ପାରିଲ । ମେ ଏକବାର ଉଠିଯା ଦୀଡାଇଯା ଚାରି ହିକେ ତାକାଇଲ— ମାତ୍ରା ବାଲିର ମଧ୍ୟେ କୋଥାଓ କୋନୋ ଚିହ୍ନାକ୍ତ ନାହିଁ । ଦ୍ୱାଙ୍ଗୀଯଦିଗଙ୍କେ ଆହ୍ଵାନ କରିଯା ପ୍ରାଣପଥ ଉତ୍ତରକଟେ ଡାକିତେ ଲାଗିଲ, କାହାରେ କୋନୋ ମାଡା ପାଓଯା ଗେଲ ନା ।

ରମେଶ ବୃଦ୍ଧ ଚେଷ୍ଟାର କ୍ଷାନ୍ତ ହଇଯା ବସିଯା ଦେଖିଲ— ବ୍ୟୁଥେ ଦୁଇ ହାତ ଦିଯା କାଙ୍ଗା ଚାପିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଦେଛେ, ତାହାର ବୁକ ତୁଳିଯା ତୁଳିଯା ଉଠିଦେଛେ । ରମେଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର କୋନୋ କଥା ନା ବଲିଯା ବାଲିକାର କାହେ ସେବିଯା ବସିଯା ଆଜ୍ଞେ ଆଜ୍ଞେ ତାହାର ଯାଥାଯ ପିଠେ ହାତ ବୁଲାଇତେ ଲାଗିଲ । ତାହାର କାଙ୍ଗା ଆର ଚାପା ରହିଲ ନା— ଅବ୍ୟକ୍ତକଟେ ଉଚ୍ଛ୍ଵସିତ ହଇଯା ଉଠିଲ । ରମେଶେର ଦୁଇ ଚକ୍ର ଦିଯାଓ ଜଳଧାରୀ କରିଯା ପଡ଼ିଲ ।

ଆଜ୍ଞ ହଦୟେ ସଥନ ବୋଧନ ବକ୍ଷ କରିଲ, ତଥନ ଚକ୍ର ଅନ୍ତ ଗେଛେ । ଅନ୍ଧକାରେର ମଧ୍ୟ ଦିଯା ଏହି ନିର୍ଜନ ଧରାଥିବ ଅନ୍ତୁତ ସ୍ଥପେନ ମତୋ ବୋଧ ହଇଲ । ବାଲୁଚରେର ଅପରିଚ୍ଛୁଟ ଶ୍ରଦ୍ଧା ପ୍ରେତଲୋକେର ମତୋ ପାଖୁବର୍ଣ୍ଣ । ନକ୍ଷତ୍ରେ କ୍ଷିଣାଲୋକେ ନଦୀ ଅଜଗର ସର୍ପେର ଚିକିତ୍ବ କୁଣ୍ଡରେର ମତୋ ହାନେ ହାନେ ଯିକିବିକ କରିଦେଛେ ।

ତଥନ ରମେଶ ବାଲିକାର ଭୟଶୀଳ କୋମଳ କୁଦ୍ର ଦୁଇଟି ହାତ ଦୁଇ ହାତେ ତୁଳିଯା ଲଈଯା ବ୍ୟୁକ୍ତେ ଆପନାର ହିକେ ଧୀରେ ଆକର୍ଷଣ କରିଲ । ଶକ୍ତି ବାଲିକା କୋନୋ ବାଧା ଦିଲ ନା । ଯାହୁଥିକେ କାହେ ଅନୁଭବ କରିବାର ଜଣ୍ଠ ମେ ତଥନ ବ୍ୟାକୁଳ । ଅଟେ ଅନ୍ଧକାରେର ମଧ୍ୟେ ନିଶାସମ୍ପଦିତ ରମେଶେର ବକ୍ଷପଟେ ଆଶ୍ରମ ଲାଭ କରିଯା ମେ ଆରାମ ବୋଧ କରିଲ । ତଥନ ତାହାର ଲଙ୍ଘା କରିବାର ସମୟ ନହେ । ରମେଶେର ଦୁଇ ବାହର ମଧ୍ୟେ ମେ ଆପନି ନିବିଡ଼ ଆଗ୍ରହେର ସହିତ ଆପନାର ହାନ କରିଯା ଲାଇଲ ।

ପ୍ରତ୍ୟାବେର ଶ୍ରଦ୍ଧାରୀ ସଥନ ଅନ୍ତ ଯାଏ-ଯାଏ, ପୂର୍ବ ହିକେର ବୀଲ ନହିଁରେଥାର ଉପରେ ପ୍ରଥମେ ଆକାଶ ସଥନ ପାଖୁବର୍ଣ୍ଣ ଓ କ୍ରମି ରକ୍ତିଥ ହଇଯା ଉଠିଲ, ତଥନ ହେବା ଗେଲ, ନିଜାବିହିନୀ ରମେଶ ବାଲିର ଉପରେ ଉଇଯା ପଡ଼ିବାଛେ ଏବଂ ତାହାର ବୁକେର କାହେ

বাস্ততে মাথা রাখিয়া নববধূ হস্তগতীর নিয়াম ময় । অবশ্যেই প্রভাতের মৃচ্ছ রোজু
যখন উভয়ের চঙ্গপুট শৰ্প করিল, তখন উভয়ে শশব্যন্ত হইয়া জাগিয়া উঠিয়া
বসিল । বিশ্বিত হইয়া কিছুক্ষণের জন্ত চারি দিকে চাহিল; তাহার পরে হঠাৎ
মনে পড়িল যে, তাহারা ঘরে নাই, মনে পড়িল, তাহারা ভাসিয়া আসিয়াছে ।

8

সকালবেলায় জেলেজিডির সাহা-সাহা পালে নদী খচিত হইয়া উঠিল । রমেশ
তাহারই একটিকে ভাকাড়াকি করিয়া লইয়া জেলের সাহায্যে একথানি বড়ো
পানসি ভাড়া করিল এবং নিঙ্কদেশ আঙ্গীয়দের সকানের জন্ত পুলিস নিযুক্ত
করিয়া বধকে লইয়া গৃহে রওনা হইল ।

গ্রামের ঘাটের কাছে নৌকা পৌছিতেই রমেশ ধৰে পাইল যে, তাহার
পিতার, শাঙ্কড়ির ও আর-কয়েকটি আঙ্গীয়-বন্ধুর মৃতদেহ নদী হইতে পুলিস উদ্ধার
করিয়াছে । জনকয়েক মাঝা ছাড়া আর যে কেহ বাঁচিয়াছে, এমন আশা আর
কাহারো বাহিল না ।

বাড়িতে রমেশের বৃন্দা ঠাকুরমা ছিলেন, তিনি বধুসহ রমেশকে ফিরিতে দেখিয়া
উচ্চকলরবে কাঢিতে লাগিলেন । পাড়ার ষে-সকল বরফাত্তি গিয়াছিল, তাহাদেরও
ঘরে ঘরে কাঁজা পড়িয়া গেল । শীর্থ বাজিল না, ছলুক্যনি হইল না, কেহ বধুকে
বরণ করিয়া লইল না, কেহ তাহার দিকে তাকাইল না মাঝ ।

আকৃষ্ণাত্তি শেষ হইবার পরেই রমেশ বধুকে লইয়া অন্তর ঘাইবে হির
করিয়াছিল— কিন্তু পৈতৃক বিষয়সম্পত্তির ব্যবস্থা না করিয়া তাহার শীত্র নড়িবার
জো ছিল না । পরিবারের শোকাতুর জ্ঞালোকগণ তীর্থবাসের জন্ত তাহাকে
ধরিয়া পড়িয়াছে, তাহারও বিধান করিতে হইবে ।

এই-সকল কাঙ্কর্মের অবকাশকালে রমেশ প্রশংসন্তায় অমনোযাগী ছিল না ।
বহির পূর্বে যেহেন তনা গিয়াছিল, বধু তেওন নিতান্ত বালিকা নয়, এমন-কি,
গ্রামের সেয়েরা ইহাকে অধিকবয়স্তা বলিয়া ধিকার দিতেছিল, তবু ইহার সহিত
কেমন করিয়া যে প্রগ্র হইতে পারে, এই বি. এ. পাস -করা ছেলেটি তাহার
কোনো পুরির মধ্যে সে-উপদেশ প্রাপ্ত হয় নাইন । সে চিরকাল ইহা অসম্ভব এবং
অসংগত বলিয়াই জানিত । তবু কোনো বই-পড়া অভিজ্ঞতার সঙ্গে কিছুমাত্র না
যিলিলেও, আচর্ষ এই যে, তাহার উচ্চশিক্ষিত মন ভিতরে ভিতরে একটি অপৰূপ

ବସେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହିଁଯା ଏହି ହୋଟୋ ମେରୋଟିର ଦିକେ ଅବନତ ହିଁଯା ପଡ଼ିଯାଇଲି । ଲେ ଏହି ବାଲିକାର ମଧ୍ୟେ କଳନାର ବାବୀ ତାହାର କ୍ଷବିକ୍ଷେ ଶୁହୁଶ୍ଵିକେ ଉନ୍ତାସିତ କରିଯା ଭୂଲିଯାଇଛେ । ସେଇ ଉପାର୍ଜେ ତାହାର ଦ୍ଵୀ ଏକଇ କାଳେ ବାଲିକା ବଧୁ, ତଙ୍କୁ ପ୍ରେସ୍‌ମୀ ଏବଂ ସଞ୍ଚାନବିଗେର ଅଗ୍ରଗତ୍ତା ବାବା କ୍ଳପେ ତାହାର ସ୍ୟାନ-ନେତ୍ରେର ସମ୍ମଧେ ବିଚିତ୍ରଭାବେ ବିକଲ୍ପିତ ହିଁଯା ଉଠିଯାଇଛେ । ଚିତ୍ରକର ତାହାର ଭାବୀ ଚିତ୍ରକେ, କବି ତାହାର ଭାବୀ କାବ୍ୟକେ ଦେଇଲଗ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୃଦୟକ୍ଳପେ କଳନା କରିଯା ହୁନ୍ଦରେ ମଧ୍ୟେ ଏକାନ୍ତ ଆହରେ ଲାଗନ କରିଲେ ଥାକେ, ରମେଶ ଦେଇଲଗ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ବାଲିକାକେ ଉପଲଙ୍ଘନାତ୍ମକ କରିଯା ଭାବୀ ପ୍ରେସ୍‌ମୀକେ— କଳ୍ପାଶୀକେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମହିୟମୀ ମୂର୍ତ୍ତିତେ ହୁନ୍ଦରେ ମଧ୍ୟେ ଅଭିନ୍ନିତ କରିଲ ।

୫

ଏହିକ୍ଳପେ ପ୍ରାୟ ତିବି ମାସ ଅଭୀତ ହିଁଯା ଗେଲ । ବୈସନ୍ଧିକ ବ୍ୟବହାର ସମ୍ବନ୍ଧ ସମାଧୀ ହିଁଯା ଆସିଲ । ପ୍ରାଚୀନାରୀ ତୀର୍ଥବାସେର ଅନ୍ତ ପ୍ରତ୍ଯତ୍ତ ହିଁଲେନ । ପ୍ରତିବେଶୀମହଳ ହିଁତେ ଦୁଇ-ଏକଟି ଶକ୍ତିନୀ ନବବଧୂର ମହିତ ପରିଚୟ ସ୍ଥାପନେର ଅନ୍ତ ଅଗ୍ରମର ହିଁତେ ଲାଗିଲ । ରମେଶେର ସଙ୍ଗେ ବାଲିକାର ପ୍ରେଣ୍ଟରେ ପ୍ରଥମ ଗ୍ରେହି ଅନ୍ଧେ ଅନ୍ଧେ ଆଟ ହିଁଯା ଆସିଲ ।

ଏଥବେ ସଞ୍ଚାବେଳାର ନିର୍ଜନ ଛାବେ ଖୋଲା ଆକାଶେର ତଳେ ଦୁଇନେ ଆହୁର ପାତିଆ ବସିଲେ ଆରାତ କରିଯାଇଛେ । ରମେଶ ପିଛନ ହିଁତେ ହଠାତ୍ ବାଲିକାର ଚୋଥ ଟିପିଆ ଥରେ, ତାହାର ମାଥାଟା ବୁକେର କାହେ ଟାନିଯା ଆନେ, ବଧୁ ସଥନ ରାତ୍ରି ଅଧିକ ନା ହିଁତେଇ ନା ଥାଇଯା ଘୁମାଇଯା ପଡ଼େ, ରମେଶ ତଥନ ନାନାବିଧ ଉପର୍ଜବେ ତାହାକେ ମଚେତନ କରିଯା ତାହାର ବିରକ୍ତି-ତିରକ୍ଷାର ଲାଭ କରେ ।

ଏକଚିନ ସଞ୍ଚାବେଳାର ରମେଶ ବାଲିକାର ଧୋପା ଧରିଯା ନାଡ଼ା ହିଁଯା କହିଲ, “ଶୁଣିଲା, ଆଜ ତୋମାର ଚଲାବୀଧା ତାଲେ ହୁଏ ନାହିଁ ।”

ବାଲିକା ବଲିଯା ବସିଲ, “ଆଜ୍ଞା, ତୋମରା ମରିଲେଇ ଆମାକେ ଶୁଣିଲା ବଲିଯା ତାକ କେନ୍ ?”

ରମେଶ ଏ ପ୍ରଦେଶ ତାଙ୍କର କିନ୍ତୁ ବୁଝିଲେ ନା ପାରିଯା ଅବାକ ହିଁଯା ତାହାର ମୁଖେର ଦିକେ ଚାହିଯା ରହିଲ ।

ବଧୁ କହିଲ, “ଆମାର ନାମ ବହଳ ହିଁଲେଇ କି ଆମାର ପନ୍ଥ କିମିବେ ? ଆମି ତୋ ଶିଶୁକାଳ ହିଁତେଇ ଅଗ୍ରମଟ— ନୀ ମରିଲେ ଆମାର ଅଳକ୍ଷଣ ଘୁଚିବେ ନା ।”

ହଠାତ୍ ରମେଶେର ବୁକ ଧକ୍ କରିଯା ଉଠିଲ, ତାହାଙ୍କ ମୁଖ ପାତୁର୍ବ ହିଁଯା ଗେଲ— କୋଥାର କୌ-ଏକଟା ପ୍ରାୟା ଦ୍ଵାରାଇଛେ, ଏ ସଂଶୟ ହଠାତ୍ ତାହାର ମୁଖେ ଆଗିଯା ଉଠିଲ ।

রমেশ জিজ্ঞাসা করিল, “শিশুকাল হইতেই তুমি অপয়মন্ত কিসে হইলে ?”

বধূ কহিল, “আমার জন্মের পূর্বেই আমার বাবা মরিয়াছেন, আমাকে জন্মদান করিয়া তাহার দুর্য মাসের মধ্যে আমার মা মারা গেছেন। মামার বাড়িতে অনেক কষ্টে ছিলাম। হঠাৎ শনিলাভ, কোথা হইতে আসিয়া তুমি আমাকে পছন্দ করিলে — দুইদিনের মধ্যেই বিবাহ হইয়া গেল, তার পরে দেখো, কী সব বিপদ্ধ ঘটিল।”

রমেশ বিশ্চল হইয়া তাকিয়ার উপরে শুইয়া পড়িল। আকাশে চাঁদ উঠিয়াছিল, তাহার জ্যোৎস্না কালি হইয়া গেল। রমেশের দ্বিতীয় প্রশ্ন করিতে ভয় হইতে লাগিল। যতক্ষুন্ন জানিয়া ফেলিয়াছে, সেইক্ষুন্ন সে প্রলাপ বলিয়া, স্বপ্ন বলিয়া স্বদূরে ঠেলিয়া রাখিতে চায়। সংজ্ঞাপ্রাপ্ত মৃহিতের দীর্ঘস্থাসের মতো গৌণ্যের দক্ষিণ-হাওয়া বহিতে লাগিল। জ্যোৎস্নালোকে নিম্নাহীন কোকিল ডাকিতেছে— অদূরে নদীর ঘাটে বীধা নৌকার ছাঁদ হইতে মাঝিদের গান আকাশে ব্যাপ্ত হইতেছে। অনেকক্ষণ কোনো সাড়া মা পাইয়া বধূ অতি ধীরে ধীরে রমেশকে শ্পর্শ করিয়া কহিল, “ঘূর্মাইতেছ ?”

রমেশ কহিল, “না।”

তাহার পরেও অনেকক্ষণ রমেশের আর কোনো সাড়া পাওয়া গেল না। বধূ কখন আস্তে আস্তে ঘূর্মাইয়া পড়িল। রমেশ উঠিয়া বসিয়া তাহার মিস্ত্রি শুধের দিকে চাহিয়া রহিল। বিধাতা ইহার ললাটে যে শুণ্ডলিথন লিখিয়া রাখিয়াছেন তাহা আজও এই শুধে একটি আক কাটে নাই। এমন সৌন্দর্যের ভিতরে সেই ভীষণ পরিণাম কেমন করিয়া প্রচল্ল হইয়া বাস করিতেছে !

৬

বালিকা ষে রমেশের পরিণীতা স্বী নহে, এ কথা রমেশ বুঝিল, কিন্তু সে ষে কাহার স্তৰী, তাহা বাহির করা সহজ হইল না। রমেশ তাহাকে কৌশল করিয়া জিজ্ঞাসা করিল, “বিবাহের সময় তুমি আমাকে যথন প্রথম দেখিলে তখন তোমার কী মনে হইল ?”

বালিকা কহিল, “আমি তো তোমাকে দেখি নাই, আমি চোখ নিচু করিয়া ছিলাম।”

রমেশ। তুমি আমার নামও কুম নাই ?

বালিকা। দেবিন শনিলাভ বিবাহ হইবে, তাহার পরের দিনই বিবাহ হইয়া

ଗେଲ— ତୋମାର ନାମ ଆମି ଖଣିଇ ମାଇ । ଥାମୀ ଆମାକେ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ବିଦାର କରିଯା ବାଚିଯାଇଛେ ।

ରମେଶ । ଆଜ୍ଞା, ତୁ ସେ ଲିଖିତେ-ପଡ଼ିତେ ଲିଖିଯାଇ, ତୋମାର ନିଜେର ନାମ ବାନାନ କରିଯା ଲେଖୋ ହେବି ।

ରମେଶ ତାହାକେ ଏକଟୁ କାଗଜ, ଏକଟା ପେନସିଲ ଦିଲ । ମେ ବଲିଲ, “ତା ବୁଝି ଆମି ଆର ପାରି ନା ! ଆମାର ନାମ ବାନାନ କରା ଖୁବ ସଜ୍ଜ ।”— ବଲିଯା ବଡ଼ୋ ବଡ଼ୋ ଅଙ୍କରେ ନିଜେର ନାମ ଲିଖିଲ— ଶ୍ରୀମତୀ କରଳା ମେବି ।

ରମେଶ । ଆଜ୍ଞା, ଥାମାର ନାମ ଲେଖୋ ।

କରଳା ଲିଖିଲ— ଶ୍ରୀମତୀ ତାରିଶୀଚରଣ ଚଟ୍ଟୋପାଧ୍ୟାୟ ।

ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “କୋଥାଓ ତୁ ଲେଖିଲୁ ହେବାରେ ?”

ରମେଶ କହିଲ, “ନା । ଆଜ୍ଞା, ତୋମାଦେର ପ୍ରାସେର ନାମ ଲେଖୋ ହେବି ।”

ମେ ଲିଖିଲ— ଧୋବାପ୍ରକୃତ ।

ଏହିକ୍ରମେ ନାମ ଉପାୟେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସାବଧାନେ ରମେଶ ଏହି ବାଲିକାର ବୈଚିକ୍ରିଯା ଜୀବନ-ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଆବିଷ୍କାର କରିଲ ତାହାତେ ବଡ଼ୋ-ଏକଟା ହୃଦୟା ହିଲନା ।

ତାହାର ପରେ ରମେଶ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଭାବିତେ ବନିଯା ଗେଲ । ଖୁବ ସନ୍ତବ ଇହାର ଥାମୀ ଡୁବିଯା ରବିଯାଇଛେ । ସହି-ବା ଖଣ୍ଡରବାଡ଼ିର ସଜ୍ଜାନ ପାଓଯା ଥାଏ, ମେଥାନେ ପାଠାଇଲେ ତାହାରା ଇହାକେ ଗ୍ରହଣ କରିବେ କି ନା, ସନ୍ଦେହ । ଥାମୀର ବାଡ଼ି ପାଠାଇତେ ଗେଲେଓ ଇହାର ପ୍ରତି ଶ୍ରାୟାଚରଣ କରା ହିବେ ନା । ଏତକାଳ ସ୍ଵଭାବେ ଅନ୍ତେର ବାଡ଼ିତେ ବାସ କରାର ପର ଆଜ ସହି ପ୍ରକୃତ ଅବଶ୍ଯା ପ୍ରକାଶ କରା ଥାଏ, ତବେ ସମାଜେ ଇହାର କୀ ଗତି ହଇବେ, କୋଥାଯ ଇହାର ହୀନ ହିବେ ? ଥାମୀ ସହି ବାଚିଯାଇ ଥାକେ, ତବେ ମେ କି ଇହାକେ ଗ୍ରହଣ କରିତେ ଇଚ୍ଛା ବା ସାହସ କରିବେ ? ଏଥିନ ଏହି ଯେମେଟିକେ ସେଥାନେଇ ଫେଲା ହଇବେ ମେଥାନେଇ ମେ ଅତିଲ ସମ୍ବନ୍ଧେର ମଧ୍ୟେ ପଡ଼ିବେ ।

ଇହାକେ ସ୍ତ୍ରୀ ବ୍ୟାତିତ ଅନ୍ତ କୋମୋକ୍ରମେହି ରମେଶ ନିଜେର କାହେ ରାଖିତେ ପାରେ ନା, ଅନ୍ତରେ କୋଥାଓ ଇହାକେ ରାଖିବାର ହାନ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତାଇ ବଲିଯା ଇହାକେ ନିଜେର ଶୌ ବଲିଯା ଗ୍ରହଣ କରାଓ ଚଲେ ନା । ରମେଶ ଏହି ବାଲିକାଟିକେ ଭବିଷ୍ୟତେର ପଟେ ନାମ-ବର୍ଣ୍ଣର ମେହିସିକ୍ତ ତୁଳି ଥାରା ଫଳାଇଯା ସେ ଗୃହଲକ୍ଷୀର ମୂର୍ତ୍ତି ଆକିଯା ତୁଳିତେଇଲ, ତାହା ଆମାର ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଝୁଇତେ ହିଲ ।

ରମେଶ ଆର ତାହାର ପ୍ରାସେ ଧାକିତେ ପାରିଲ ନା । କଲିକାତାର ଲୋକେର ଭିନ୍ନରେ ମଧ୍ୟେ ଆଜନ୍ତର ଧାକିଯା ଏକଟା-କିଛି ଉପାୟ ଖୁଦିଯା ପାଓଯା ଥାଇବେ, ଏହି କଥା ହନେ କରିଯା ରମେଶ କରଳାକେ ଲାଇଯା କଲିକାତାର ଆମିଲ ଏହି ପୂର୍ବେ ବେଦାନେ ଛିଲ, ମେଥାନ

ହଇତେ ଘୂରେ ନୃତ୍ୟ ଏକ ବାସା ତାଡ଼ା କରିଲ ।

କଲିକାତା ଦେଖିବାର ଜଣ୍ଠ କମଳାର ଆଶ୍ରାହେର ଶୀଘ୍ର ଛିଲ ନା । ଅଧିମ ଦିନ ବାସାର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରବେଶ କରିଯା ମେ ଜାନଲାଗ୍ର ଗିର୍ଜା ବଦିଳ—ମେଥାନ ହଇତେ ଜନଶ୍ରୋତେର ଅବିଆମ ପ୍ରବାହେ ତାହାର ମନକେ ନୃତ୍ୟ କୌତୁଳେ ସାପୃତ କରିଯା ବାଖିଲ । ଘରେ ଏକଙ୍କନ ବି ଛିଲ, କଲିକାତା ତାହାର ପକ୍ଷେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ପୂର୍ଣ୍ଣାତମ । ମେ ବାଲିକାର ବିଶ୍ୱାସକେ ମୁଢ଼ତା ଜାନ କରିଯା ବିବନ୍ଦ ହଇଯା ବଲିତେ ଲାଗିଲ, “ହାଗା, ହା କରିଯା କୀ ଦେଖିତେହ ? ବେଳା ସେ ଅନେକ ହଇଲ, ଚାନ କରିବେ ନା ?”

ବି ଦିନେର ବେଳାୟ କାଜ କରିଯା ରାତ୍ରେ ବାଡ଼ି ଚଲିଯା ଯାଇବେ । ରାତ୍ରେ ଥାକିବେ, ଏମନ ଲୋକ ପାଓଯା ଗେଲ ନା । ରମେଶ ଭାବିତେ ଲାଗିଲ ‘କମଳାକେ ଏଥିନ ତୋ ଏକ ଶୟାୟ ଆର ବାଖିତେ ପାରି ନା—ଅପରିଚିତ ଜାଗାଯାଏ ମେ ବାଲିକା ଏକଲାଇ ବା କୀ କରିଯା ରାତ କାଟାଇବେ ?’

ବାତ୍ରେ ଆହାରେ ପର ବି ଚଲିଯା ଗେଲ । ରମେଶ କମଳାକେ ତାହାର ବିଚାନା ଦେଖାଇଯା କହିଲ, “ତୁମି ଶୋଣ, ଆମାର ଏହି ବହି ପଡ଼ା ହିଲେ ଆୟି ପରେ ଶୁଇବ ।”

ଏହି ବାଲିଯା ରମେଶ ଏକବାନା ବହି ଶୁଣିଯା ପଡ଼ିବାର ଭାବ କରିଲ, ଶ୍ରାନ୍ତ କମଳାର ଘୂମ ଆସିତେ ବିଲବ ହଇଲ ନା ।

ମେ-ବାତ୍ରି ଏମନି କରିଯା କାଟିଲ । ପରରାତ୍ରେବେ ରମେଶ କୋନୋ ଛଳେ କମଳାକେ ଏକଳା ବିଚାନାଯ ଶୋଇଯା ଦିଲ । ମେଦିନ ବଡ଼ୋ ଗରମ ଛିଲ । ଶୋବାର ଘରେର ସାମନେ ଏକଟୁଥାନି ଖୋଲା ଛାଦ ଆଛେ, ମେଇଥାନେ ଏକଟା ଶତରଙ୍ଗ ପାତିଯା । ରମେଶ ଶରନ କରିଲ ଏବଂ ନାମା କଥା ଭାବିତେ ଭାବିତେ ଓ ହାତପାଥାର ବାତାମ ଥାଇତେ ଥାଇତେ ଗଭୀର ବାତ୍ରେ ଘୂମାଇଯା ପଡ଼ିଲ ।

ବାତ୍ରି ଛଟା-ତିନଟାର ସମୟ ଆଧୁନିକ ରମେଶ ଅଛୁତବ କରିଲ, ମେ ଏକଳା ଶୁଇଯା ନୟ ଏବଂ ତାହାର ପାଶେ ଆପ୍ନେ ଆପ୍ନେ ଏକଟି ହାତପାଥା ଚଲିତେହେ । ରମେଶ ଘୁମେର ଘୋରେ ପାର୍ଶ୍ଵଭିତ୍ତିକେ କାହେ ଟାନିଯା ଲାଇସ୍ଟା ବିଜ୍ଞାତିଷ୍ଠରେ କହିଲ, “ମୁଣ୍ଡିଲା, ତୁମି ଘୂମାଓ, ଆମାକେ ପାଥା କରିତେ ହଇବେ ନା ।” ଅନ୍ଧକାରଭୀକ୍ଷକ କମଳା ରମେଶେର ବାହପାଶେ ତାହାର ବକ୍ଷପଟ ଆଶ୍ରୟ କରିଯା ଆରାମେ ଘୂମାଇଯା ପଡ଼ିଲ ।

ତୋରେର ବେଳାୟ ରମେଶ ଜ୍ଞାଗିଯା ଚମକିଯା ଉଠିଲ । ଦେଖିଲ, ନିତ୍ରିତ କମଳାର ଭାବ ହାତପାଥାନି ତାହାର କଠେ ଜଡ଼ାନୋ—ମେ ଦିବ୍ୟ ଅସଂକୋଚେ ରମେଶେର 'ପରେ ଆପନ ବିବନ୍ଦ ଅଧିକାର ବିଷ୍ଟାର କରିଯା ତାହାର ବକ୍ଷେ ଲଞ୍ଚ ହଇଯା ଆଛେ । ନିତ୍ରିତ ବାଲିକାର ଘୁମେର ଦିକେ ଚାହିଯା ରମେଶେର ଦୁଇ ଚୋଥ ଜଲେ ଭରିଯା ଆମିଲ । ଏହି ସଂଶୟହୀନ କୋରଲ ବାହପାଶ ମେ କେମନ କରିଯା ବିଛିନ୍ନ କରିବେ ? ରାତ୍ରେ ବାଲିକା ସେ କଥନ ଏକ

ମରନ ତାହାର ପାଶେ ଆମିଯା ତାହାକେ ଆଣେ ଆଣେ ବାତାସ କରିତେଛିଲ, ମେ କଥାଓ ତାହାର ମନେ ପଡ଼ିଲ— ଦୀର୍ଘବିଶ୍ଵାସ ଫେଲିଯା ଧୀରେ ଧୀରେ ବାଲିକାର ବାହବଳନ ଲିଖିଲ କରିଯା ରମେଶ ବିଚାନୀ ଛାଡ଼ିଯା ଉଠିଯା ଗେଲ ।

ଅନେକ ଚିନ୍ତା କରିଯା ରମେଶ ବାଲିକାବିଶ୍ଵାସରେ ବୋର୍ଡିଙ୍ଗେ କମଳାକେ ରାଖା ହିସ କରିଯାଇଛେ । ତାହା ହଇଲେ ଏଥରକାର ମତେ ଅନ୍ତତ କିଛୁକାଳ ମେ ଜ୍ଞାନବାର ହାତ ହଇତେ ଉଚ୍ଚାର ପାଇ ।

ରମେଶ କମଳାକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “କମଳା ତୁମି ପଡ଼ାନ୍ତିର କରିବେ ?”

କମଳା ରମେଶର ମୁଖେର ଦିକେ ଚାହିଯା ରହିଲ— ଭାବଟା ଏହି ସେ, ‘ତୁମି କୀ ବଳ ?’

ରମେଶ ଲେଖାପଡ଼ାର ଉପକାରିତା ଓ ଆନନ୍ଦେର ସମ୍ବନ୍ଧେ ଅନେକ କଥା ବଲିଲ । ତାହାର କିଛୁ ପ୍ରୋତ୍ସହ ଛିଲନା, କମଳା କହିଲ, “ଆମାକେ ପଡ଼ାନ୍ତିର ଶେଷାଓ ।”

ରମେଶ କହିଲ, “ତାହା ହଇଲେ ତୋମାକେ ଇମ୍ବୁଲେ ସାଇତେ ହଇବେ ।”

କମଳା ବିଶ୍ଵିତ ହଇଯା କହିଲ, “ଇମ୍ବୁଲେ ! ଏତବଢ଼ୋ ମେରେ ହଇଯା ଆମି ଇମ୍ବୁଲେ ସାଇବ !”

କମଳାର ଏହି ସମ୍ମାନରେ ଅଭିମାନେ ରମେଶ ଝୟେ ହାମିଯା କହିଲ, “ତୋମାର ଚେରେ ଅନେକ ବଡ଼ୋ ମେରେ ଇମ୍ବୁଲେ ସାଇ ।”

କମଳା ତାହାର ପରେ ଆର-କିଛୁ ବଲିଲ ନା, ଗାଡ଼ି କରିଯା ଏକଦିନ ରମେଶର ସଙ୍ଗେ ଇମ୍ବୁଲେ ଗେଲ । ପ୍ରକାଣ ବାଡ଼ି— ତାହାର ଚେରେ ଅନେକ ବଡ଼ୋ ଏବଂ ଛୋଟୋ କତ ମେ ମେରେ, ତାହାର ଟିକାନା ନାହିଁ । ବିଶ୍ଵାସରେ କର୍ଜୀର ହାତେ କମଳାକେ ସମର୍ପଣ କରିଯା ରମେଶ ସଥିନ ଚଲିଯା ଆସିତେଛେ, କମଳାଓ ତାହାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆସିତେ ଲାଗିଲ । ରମେଶ କହିଲ, “କୋଥାର ଆସିତେ ? ତୋମାକେ ସେ ଏହିଥାନେ ଥାକିତେ ହଇବେ ।”

କମଳା ଭୌତକଟିଷ୍ଠ କହିଲ, “ତୁମି ଏଥାନେ ଥାକିବେ ନା ?”

ରମେଶ । ଆମି ତୋ ଏଥାନେ ଥାକିତେ ପାରି ନା ।

କମଳା ରମେଶର ହାତ ଚାପିଯା ଧରିଯା କହିଲ, “ତବେ ଆମି ଏଥାନେ ଥାକିତେ ପାରିବ ନା, ଆମାକେ ଲାଇସା ଚଲେ ।”

ରମେଶ ହାତ ଛାଡ଼ାଇୟା କହିଲ, “ଛି କମଳା !”

ଏହି ଧିକାରେ କମଳା ଜର୍ଜ-ହଇୟା ଦ୍ଵାରାଇଲ, ତାହାର ମୁଖଧାନି ଏକେବାରେ ଛୋଟୋ ହଇୟା ଗେଲ । ରମେଶ ବାରିତଚିନ୍ତେ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ପ୍ରଥାନ କରିଲ, କିନ୍ତୁ ବାଲିକାର ମେଇ-ଅନ୍ତିତ ଅମହାର ଭୌତ ମୁଖ୍ୟୀ ତାହାର ମନେ ମୁଖିତ ହଇୟା ରହିଲ ।

এইବାର ଆଲିପୁରେ ଓକାଲତିର କାଜ ଶୁଣ କରିଯା ଦିବେ, ରମେଶେର ଏହିକଥ ଛିଲ । କିନ୍ତୁ ତାହାର ମନ ଡାଙ୍ଗିଆ ଗେଛେ । ଚିନ୍ତ ସ୍ଥିର କରିଯା କାଜେ ହାତ ଦିବାର ଏବଂ ପ୍ରେସ କର୍ଦ୍ଦାରଙ୍କେର ମାନା ବାଧାବିଷ୍ଟ ଅଭିକ୍ରମ କରିବାର ମତେ ଶୃଂଖ ତାହାର ଛିଲ ନା । ମେ ଏଥିନ କିଛୁଡ଼ିନ ଗଞ୍ଜାର ପୋଲେର ଉପର ଏବଂ ଗୋଲଦିଘିତେ ଅନାବଶ୍କ ସୁରିଯା ବେଡ଼ାଇତେ ଲାଗିଲ । ଏକବାର ମନେ କରିଲ, କିଛୁଡ଼ିନ ପଚିଯେ ଭ୍ରମଣ କରିଯା ଆସି, ଏମନ ସମୟ ଅନ୍ଧାବାବୁର କାହିଁ ହିତେ ଏକଥାନି ଚିଠି ପାଇଲ ।

ଅନ୍ଧାବାବୁ ଲିଖିତେଛେ, “ଗେଜେଟେ ଦେଖିଲାମ, ତୁମି ପାସ ହିୟାଛ— କିନ୍ତୁ ମେ ଧର ତୋମାର ନିକଟ ହିତେ ନା ପାଇୟା ଦୁଃଖିତ ହିଲାମ । ବହୁକାଳ ତୋମାର କୋମୋ ମଂବାଦ ପାଇ ନାହିଁ । ତୁମି କେବଳ ଆଛ ଏବଂ କବେ କଲିକାତାଯ ଆସିବେ, ଜାନାଇୟା ଆମାକେ ନିଚିନ୍ତା ଓ ସୁଧୀ କରିବେ ।”

ଏଥାନେ ବଳା ଅପ୍ରାସକ୍ରିକ ହିବେ ନା ସେ, ଅନ୍ଧାବାବୁ ସେ ବିଲାତଗତ ଛେଲେଟିର 'ପରେ ତାହାର ଚକ୍ର ରାଖିଯାଛିଲେନ, ମେ ବ୍ୟାରିସ୍ଟାର ହିୟା ଫିରିଯା ଆସିଯାଛେ ଏବଂ ଏକ ଧନିକଞ୍ଚାର ସହିତ ତାହାର ବିବାହେର ଆୟୋଜନ ଚଲିତେଛେ ।

ଇତିମଧ୍ୟେ ସେ-ମମନ୍ତ ଘଟିଲାଛେ, ତାହାର ପରେ ହେମଲିନୀର ସହିତ ପୂର୍ବେର ଶ୍ରାୟ ସାକ୍ଷାତ କରା ତାହାର କର୍ତ୍ତ୍ୱ ହିବେ କି ନା, ତାହା ରମେଶ କୋମୋମତେଇ ସ୍ଥିର କରିତେ ପାରିଲ ନା । ସମ୍ପ୍ରତି କମଳାର ସହିତ ତାହାର ସେ-ମମନ୍ତ ଦାଢ଼ାଇୟାଛେ, ମେ କଥା କାହାକେଓ ବଳା ମେ କର୍ତ୍ତ୍ୱ ବୋଧ କରେ ନା । ନିରପରାଧୀ କମଳାକେ ମେ ମଂମାରେ କାହେ ଅପଦସ୍ତ କରିତେ ପାରେ ନା । ଅର୍ଥଚ ସକଳ କଥା ଶ୍ପଟ ନା ବଲିଯା ହେମଲିନୀର ନିକଟ ମେ ତାହାର ପୂର୍ବେର ଅଧିକାର ଲାଭ କରିବେ କୀ କରିଯା ?

କିନ୍ତୁ ଅନ୍ଧାବାବୁ ପତ୍ରେର ଉଚ୍ଚତା ଦିତେ ବିଲଥ କରା ଆର ତୋ ଉଚିତ ହୟ ନା । ମେ ଲିଖିଲ, “ଶୁଣନ୍ତର କାରଣବଶତ ଆପନାଦେର ସହିତ ସାକ୍ଷାତ କରିତେ ଅକ୍ଷମ ହିୟାଛି । ଆମାକେ ଶାର୍ଜନା କରିବେନ ।” ନିଜେର ନୃତ୍ୟ ଟିକାନା ପତ୍ରେ ଦିଲ ନା ।

ଏହି ଚିଠିଥାନି ଭାକ୍ତେ ଫେଲିଯା ତାହାର ପରଦିନଇ ରମେଶ ଶାମଳା ଶାଥାର ଦିଯା ଆଲିପୁରେର ଆହାଲତେ ହାଜିଯା ଦିତେ ବାହିର ହିୟାଛି ।

ଏକଟିନ ମେ ଆଧାଲତ ହିତେ ଫିରିବାର ସମୟ କତକ ପଥ ହାତିଯା ଏକଟି ଟିକା-ଗାଡ଼ିର ଗାଡ଼ୋଯାନେର ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍ଗାର ବକ୍ଷେବକ୍ଷ କରିତେଛେ, ଏମନ ସମୟ ଏକଟି ପରିଚିତ ବ୍ୟାଗ୍ରକର୍ତ୍ତର ସବେ ଶୁଣିତେ ପାଇଲ, “ବାବା, ଏହି ସେ ରମେଶବାବୁ !”

“ଗାଡ଼ୋଯାନ, ରୋଥୋ ରୋଥୋ !”

ଗାଡ଼ି ରମେଶର ପାରେ ଆସିଯା ଦାଡ଼ାଇଲ । ସେଇନ ଆଲିପୁରେ ପଞ୍ଚାଳାର ଏକଟି ଚଢ଼ିଭାତିର ନିଷ୍ଠାପ ସାରିଯା ଅନ୍ଧାବାସୁ ଓ ତାହାର କଞ୍ଚା ବାଡ଼ି ଫିରିତେହିଲେ —ଏମନ ମନ୍ଦ ହଠାତ୍ ଏହି ମାଙ୍କାନ୍ ।

ଗାଡ଼ିତେ ହେମଲିନୀର ସେଇ ଲିଙ୍ଗଗତୀର ସୁଖ, ତାହାର ବିଶେବ ଧରନେର ସେଇ ଶାଢ଼ି ପରା, ତାହାର ଚାଲ ବୀଧିବାର ପରିଚିତ ଭଙ୍ଗ, ତାହାର ହାତେର ସେଇ ମେନ ବାଲା ଏବଂ ତାରାକଟା ଦୁଇଗାଛି କରିଯା ମୋନାର ଚୁଡ଼ି ଦେଖିବା ମାତ୍ର ରମେଶର ବୁକେର ମଧ୍ୟେ ଏକଟା ଚେଉ ଘେନ ଏକେବାରେ କର୍ତ୍ତା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉଚ୍ଛ୍ଵସିତ ହଇଲ ।

ଅନ୍ଧାବାସୁ କହିଲେ, “ଏହି ସେ ରମେଶ, ଭାଗ୍ୟ ପଥେ ଦେଖା ହଇଲ । ଆଜକାଳ ଚିଠି ଲେଖାଇ ବୁଝ କରିଯାଇ, ସହି-ବା ଲେଖ, ତୁ ଟିକାନା ଦାଓ ନା । ଏଥିନ ଯାଇତେଛ କୋଥାଯ ? ବିଶେବ କୋନୋ କାଜ ଆଛେ ?”

ରମେଶ କହିଲ, “ନା, ଆମାଲତ ହଇତେ ଫିରିତେଛି ।”

ଅନ୍ଧାବାସୁ । ତବେ ଚଲୋ, ଆମାଦେର ଶୁଖାନ୍ତେ ଚା ଥାଇବେ ଚଲୋ ।

ରମେଶର ହୃଦୟ ଭରିଯା ଉଠିଯାଇଲ— ମେଥାନେ ଆର ଦ୍ଵିଧା କରିବାର ଥାନ ଛିଲ ନା । ମେ ଗାଡ଼ିତେ ଚଡ଼ିଯା ବସିଲ । ଏକାନ୍ତ ଚେଷ୍ଟାଯ ସଂକୋଚ କାଟାଇଯା ହେମଲିନୀକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ଆପଣି ଭାଲୋ ଆଛେନ ?”

ହେମଲିନୀ କୁଶଲପ୍ରଶ୍ନେର ଉଚ୍ଚତର ନା ଦିଲାଇ କହିଲ, “ଆପଣି ପାସ ହଇଯା ଆମାଦେର ସେ ଏକବାର ଥବର ଦିଲେନ ନା ବଡ଼ୋ ?”

ରମେଶ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନେର କୋନୋ ଜ୍ବାବ ଥୁଣିଯା ନା ପାଇଯା କହିଲ, “ଆପଣିଓ ପାସ ହଇଯାଛେନ ଦେଖିଲାମ ।”

ହେମଲିନୀ ଆସିଯା କହିଲ, “ତୁ ଭାଲୋ, ଆମାଦେର ଥବର ରାଖେନ !”

ଅନ୍ଧାବାସୁ କହିଲେ, “ତୁ ମି ଏଥିନ ବାସା କୋଥାଯ କରିଯାଇ ?”

ରମେଶ କହିଲ, “ଦୂରଜିପାଡ଼ାଯ ।”

ଅନ୍ଧାବାସୁ କହିଲେ, “କେବ, କଲୁଟୋଲାଯ ତୋମାର ସାବେକ ବାସା ତୋ ଅଳ୍ପ ଛିଲ ନା ।”

ଉଚ୍ଚରେ ଅପେକ୍ଷାୟ ହେମଲିନୀ ବିଶେବ କୌତୁଳ୍ୟର ସହିତ ରମେଶର ଦିକେ ଚାହିଲ । ମେହି ଦୃଷ୍ଟି ରମେଶକେ ଆଘାତ କରିଲ— ମେ ଡକ୍ଟରଣ୍ ବଲିଯା ଫେଲିଲ, “ହୀ, ମେହି ବାସାତେଇ ଫିରିବ ଶିର କରିଯାଇ ।”

ତାହାର ଏହି ବାସା-ବଳ କରାର ଅପରାଧ ସେ ହେମଲିନୀ ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ, ତାହା ରମେଶ ବେଶ ବୁକିଲ— ସାଫାଇ କରିବାର କୋନୋ ଉପାର୍ଥ ନାହିଁ ଜାନିଯା ମେ ମନେ ଘଲେ ଶୀଘ୍ରିତ ହିତେ ଲାଗିଲ । ଅନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହିତେ ଆର କୋନୋ ପ୍ରଥ ଉଠିଲ ନା । ହେମଲିନୀ

গাড়ির বাহিরে পথের দিকে চাহিয়া রহিল। রমেশ আর ধাকিতে না পারিয়া অকারণে আপনি কহিয়া উঠিল, “আমার একটি আস্তীয় হেচুয়ার কাছে থাকেন, তাহার খবর লইবার জন্য দলজিপাড়ার বাসা করিয়াছি।”

রমেশ নিতাঞ্জ মিথ্যা বলিল না, কিন্তু কথাটা কেমন অসংগত শনাইল। মাঝে মাঝে আস্তীয়ের খবর লইবার পক্ষে কল্পটোলা হেচুয়া হইতে এতই কি মূল? হেমনলিনীর দুই চঙ্গ গাড়ির বাহিরে পথের দিকেই নিবিট হইয়া রহিল। হতভাগ্য রমেশ ইহার পরে কী বলিবে, কিছুই ভাবিয়া পাইল না। একবার কেবল জিজ্ঞাসা করিল, “বোগেনের খবর কী?” অরদাবাবু কহিলেন, “সে আইন-পরীক্ষায় ফেল করিয়া পচিয়ে হাওয়া থাইতে গেছে।”

গাড়ি ঘৰাহানে পৌছিলে পর পরিচিত দৱ ও গৃহসজ্জাগুলি রমেশের উপর মজবুত বিস্তার করিয়া দিল। রমেশের বুকের মধ্য হইতে গভীর দীর্ঘনিশাস উখিত হইল।

রমেশ কিছু না বলিয়াই চা থাইতে লাগিল। অরদাবাবু হঠাৎ জিজ্ঞাসা করিলেন, “এবার তো তুমি অনেক দিন বাড়িতে ছিলে, কাজ ছিল বুঝি?”

রমেশ কহিল, “বাবার মৃত্যু হইয়াছে।”

অরদা। অ্যা, বল কী! সে কী কথা! কেমন করিয়া রহিল?

রমেশ। তিনি পচ্চা বাহিয়া নৌকা করিয়া বাড়ি আসিতেছিলেন, হঠাৎ বড়ে নৌকা ঢুবিয়া তাহার মৃত্যু হয়।

একটা প্রবল হাওয়া উঠিলে দ্যেব অকশ্মাৎ দন মেষ কাটিয়া আকাশ পরিষ্কার হইয়া যায়, তেমনি এই শোকের সংবাদে রমেশ ও হেমনলিনীর মাঝখানকার মানি মুহূর্তের মধ্যে কাটিয়া গেল। হেম অহতাপসহকারে মনে মনে কহিল, ‘রমেশবাবুকে ভুল বুঝিয়াছিলাম— তিনি পিতৃবিয়োগের শোকে এবং গোলমালে উদ্ভ্বাস্ত হইয়াছিলেন। এখনো হয়তো তাহাই লইয়া উগ্নিতা হইয়া আছেন। উহার সাংসারিক কী সংকট ঘটিয়াছে, উহার মনের মধ্যে কী ভার চাপিয়াছে, তাহা কিছু না জানিয়াই আমরা উহাকে দোষী করিতেছিলাম।’

হেমনলিনী এই পিতৃবীনকে বেশি করিয়া যত্ন করিতে লাগিল। রমেশের আহারে অভিক্ষিচ ছিল না, হেমনলিনী তাহাকে বিশেষ পীড়াপীড়ি করিয়া থাওয়াইল। কহিল, “আপনি বড়ো রোগা হইয়া গেছেন, শরীরের অ্যতু করিবেন না।” অরদাবাবুকে কহিল, “বাবা, রমেশবাবু আজ রাত্রেও এইখানেই থাইয়া থান-না।”

ଅର୍ଜନବାବୁ କହିଲେ, “ବେଶ ତୋ ।”

ଏହନ ସମୟ ଅକ୍ଷয୍ ଆମିଯା ଉପର୍ହିତ । ଅର୍ଜନବାବୁର ଚାରେର ଟେବିଲେ କିଛିକାଳ ଅକ୍ଷୟ ଏକାଧିପତ୍ୟ କରିଯା ଆମିଯାଛେ । ଆଜ ସହମା ରମେଶକେ ଦେଖିଯା ମେ ଥମକିଯା ଗେଲ । ଆମ୍ବାଦଂବରଥ କରିଯା ହାମିଯା କହିଲ, “ଏ କୀ ! ଏ ସେ ରମେଶବାବୁ ! ଆମି ବଲି, ଆମାଦେର ବୁଝି ଏକେବାରେଇ ଭୁଲିଯା ଗେଲେନ ।”

ରମେଶ କୋଣୋ ଉତ୍ତର ନା ଦିଯା ଏକଟୁଥାନି ହାମିଲ । ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ଆପନାର ବାବା ଆପନାକେ ସେଇକମ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଗ୍ରେଫତାର କରିଯା ଲାଇୟା ଗେଲେନ, ଆମି ତାବିଲାମ, ତିମି ଏବାର ଆପନାର ବିବାହ ନା ଦିଯା କିଛିତେଇ ଛାଡ଼ିବେନ ନା— ଫାଡ଼ା କାଟାଇୟା ଆମିଯାଛେନ ତୋ ।”

ହେମନଲିନୀ ଅକ୍ଷୟକେ ବିରକ୍ତିଦୃଷ୍ଟିବାରୀ ବିନ୍ଦ କରିଲ ।

ଅର୍ଜନବାବୁ କହିଲେ, “ଅକ୍ଷୟ, ରମେଶର ପିତୃବିଯୋଗ ହାଇଯାଛେ ।”

ରମେଶ ବିରଖ ମୁଁ ମତ କରିଯା ବନ୍ଦିଯା ରହିଲ । ତାହାକେ ବେଦନାର ଉପର ବାଥା ଦିଲ ବଲିଯା ହେମନଲିନୀ ଅକ୍ଷୟର ପ୍ରତି ମନେ ମନେ ଭାବି ରାଗ କରିଲ । ରମେଶକେ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି କହିଲ, “ରମେଶବାବୁ, ଆପନାକେ ଆମାଦେର ନୃତ୍ୟ ଆୟାଲବନ୍ଧୁମଧ୍ୟାନ ଦେଖାନ୍ତେ ହୁଏ ନାହିଁ ।” ବନ୍ଦିଯା ଆୟାଲବନ୍ଧୁମଧ୍ୟାନ ରମେଶର ଟେବିଲେର ଏକ ପ୍ରାଣେ ଲାଇୟା ଗିଯା ଛବି ଲାଇୟା । ଆଲୋଚନା କରିତେ ଲାଗିଲ ଏବଂ ଏକ ସମସ୍ତେ ଆଣ୍ଟେ ଆଣ୍ଟେ କହିଲ, “ରମେଶବାବୁ, ଆପନି ବୋଧ ହୁଏ ନୃତ୍ୟ ବାସାୟ ଏକଳା ଧାକେନ ?”

ରମେଶ କହିଲ, “ହୀ ।”

ହେମନଲିନୀ । ଆମାଦେର ପାଶେର ବାଡ଼ିତେ ଆମିତେ ଆପନି ଦେବି କରିବେନ ନା ।

ରମେଶ କହିଲ, “ନା, ଆମି ଏଇ ମୋହବାରେଇ ମିଶ୍ର ଆମିବ ।”

ହେମନଲିନୀ । ମନେ କରିତେଛି, ଆମାଦେର ବି. ଏ.-ର କିନଜକି ଆପନାର କାଛେ ମାରେ ମାରେ ବୁଝାଇୟା ଲାଇୟା ।

ରମେଶ ତାହାତେ ବିଶେଷ ଉତ୍ସାହ ପ୍ରକାଶ କରିଲ ।

ରମେଶ ପୂର୍ବେର ବାସାୟ ଆମିତେ ବିଲବ କରିଲ ନା ।

ଇହାର ଆଗେ ହେମନଲିନୀର ମଙ୍ଗେ ରମେଶର ଘର୍ତ୍ତୁକୁ ଦୂରଭାବ ଛିଲ, ଏବାରେ ତାହା ଆର ରହିଲ ନା । ରମେଶ ଯେବେ ଏକେବାରେ ଘରେ ଥାଲୋକ । ହାମିକୋତୁକ ନିମନ୍ତ୍ରଣ-ଆମତ୍ରଣ ଖୁବ ଜମିଯା ଉଠିଲ ।

অনেক কাল অনেক পড়া মুখ্য করিয়া ইতিপূর্বে হেমলিনীর চেহারা একপ্রকার ক্ষণভঙ্গুর গৈগাছের ছিল। মনে হইত, যেন একটু জোরে হাওয়া লাগিলেই শরীরটা কোমর হইতে হেলিয়া ভাঙিয়া পড়িতে পারে। তখন তাহার কথা অন্ধ ছিল, এবং তাহার সঙ্গে কথা কহিতেই শয় হইত— পাছে সামাজিক কিছুতেই সে অপরাধ লয়।

অন্ধ কয়েক দিনের মধ্যেই তাহার আশ্চর্য পরিবর্তন হইয়াছে। তাহার পাংশুবর্ণ কপোলে লাবণ্যের মহণতা দেখা দিল। তাহার চক্ষু এখন কথায় কথায় হাস্তচুটায় নাচিয়া উঠে। আগে সে বেশভূষায় ঘনোযোগ দেওয়াকে চাপল্য, এমন-কি, অগ্রায় মনে করিত। এখন কারো সঙ্গে কোনো শর্ক না করিয়া কেমন করিয়া যে তাহার মত ফিরিয়া আসিতেছে, তাহা অস্তর্ধামী ছাড়া আর কেহ বলিতে পারে না।

কর্তব্যবোধের দ্বারা ভাবাক্রান্ত রয়েশও বড়ো কম গম্ভীর ছিল না। বিচার-শক্তির প্রাবল্যে তাহার শরীরমন যেন মহর হইয়া গিয়াছিল। আকাশের জ্যোতির্ময় গ্রহতারা চলিয়া ফিরিয়া যুরিয়া বেড়াইতেছে, কিন্তু মানবন্দির আপনার যন্ত্রতন্ত্র লইয়া অত্যন্ত সাধারণে স্তুক হইয়া বসিয়া থাকে— রয়েশ সেইরূপ এই চলমান জগৎসংসারের মাঝখানে আপনার পুঁথিপত্র-যুক্তিতর্কের আয়োজনভাবে সন্ত্তিত হইয়া ছিল, তাহাকেও আজ এতটা হালকা করিয়া দিল কিসে? সেও আজকাল সব সময়ে পরিহাসের সত্ত্বের দিতে না পারিলে হো হো করিয়া হাসিয়া উঠে। তাহার চুলে এখনো চিকনি উঠে নাই বটে, কিন্তু তাহার চান্দর আর পূর্বের মতো য়েলা নাই। তাহার দেহে মনে এখন যেন একটা চলৎশক্তির আবির্ভাব হইয়াছে।

প্রণয়ীদের জন্য কাব্যে যে-সকল আয়োজনের ব্যবস্থা আছে, কলিকাতা শহরে তাহা মেলে না। কোথায় প্রচুর অশোক-বৃক্ষের বীরিকা, কোথায় বিকশিত মাধবীর প্রচুর লতাবিতান, কোথায় চৃতকৃষ্ণকৃষ্ণ কোকিলের কৃত্তকাকলি? তবু এই শক্তকর্ত্তিন সৌন্দর্যহীন আধুনিক নগরে জ্ঞানোবাসার জাহুবিশ্বা প্রতিষ্ঠিত হইয়া ফিরিয়া যায় না। এই গাড়িবোঝাৱ বিষম ভিত্তে, এই লোহনিগড়বক্ষ ট্রামের রাস্তায় একটি চিৰকিশোৱ প্রাচীন দেবতা তাহার ধূকটি গোপন করিয়া

ଲାଲପାଗଡ଼ି ପ୍ରହରୀଦେଇ ଚକ୍ରର ମୃଦୁ ଦିଇବା କଣ ରାଜେ କଣ ଦିଲେ କତବାର କଣ
ଟିକାନାର ସେ ଆନାଗୋନା କରିତେଛେ ତାହା କେ ବଲିତେ ପାରେ ।

ରମେଶ ଓ ହେମଲିନୀ ଚାମଡାର ମୋକାନେର ପାଶେ ମୁଦିର ମୋକାନେର ପାଶେ
କଲୁଟୋଲାର ଭାଡ଼ାଟେ ବାଡିତେ ବାସ କରିତେଛି ବଲିଯା ପ୍ରେସ-ବିକାଶ ମହିଳେ
କୁଞ୍ଜକୁଟିରଚାରୀଦେଇ ଚେଯେ ତାହାରା ସେ କିଛୁମାତ୍ର ପିଛାଇଯା ଛିଲ, ଏଥିଲେ କଥା କେହି
ବଲିତେ ପାରେ ନା । ଅରହାବାବୁରେ ଚା-ରସ-ଚିହ୍ନିତ ମଲିନ କୁଞ୍ଜ ଟେବିଲଟି ପର୍ମାସରୋବର
ମହେ ବଲିଯା ରମେଶ କିଛୁମାତ୍ର ଅଭାବ ଅଛୁଭବ କରେ ନାହିଁ । ହେମଲିନୀର ପୋଧା
ବିଡ଼ାଲଟି କୁଞ୍ଜସାର ମୃଗଶାବକ ନା ହଇଲେଓ ରମେଶ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କେବେଳେ ତାହାର ଗଲା
ଚୁଲକାଇଯା ଦିନ— ଏବଂ ସେ ସଥି ସହୁକେର ମତୋ ପିଠି ଫୁଲାଇଯା ଆଲଙ୍ଗୁଲାଗପୂର୍ବକ
ଗାୟଲେହନହାରା ପ୍ରସାଧନେ ବତ ହିତ ତଥନ ରମେଶେର ମୁଖ ଦୁଇତେ ଏହି ପ୍ରାଣିଟି ଗୋରବେ
ଅନ୍ତ କୋଣେ ଚତୁର୍ବେଦର ଚେରେ ନୂନ ବଲିଯା ପ୍ରତିଭାତ ହିତ ନା ।

ହେମଲିନୀ ପାଇଁ ପାସ କରିବାର ବ୍ୟାଗ୍ରତାରେ ସେଲାଇଶିକ୍ଷାର ବିଶେଷ ପଟ୍ଟସ୍ତ୍ର ଲାଭ
କରିତେ ପାରେ ନାହିଁ, କିଛୁଦିନ ହିତେ ତାହାର ଏକ ଶୀବନପ୍ଟୁ ସର୍ପିର କାହେ ଏକାଶମନେ
ସେ ସେଲାଇ ଶିଖିତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହିଇଯାଇଛେ । ସେଲାଇ ବ୍ୟାପାରଟାକେ ରମେଶ ଅଭିଭାବକ
ଓ ତୁଳି ବଲିଯା ଜ୍ଞାନ କରେ । ମାହିତ୍ୟ ଦର୍ଶନେ ହେମଲିନୀର ମହେ ତାହାର ଦେନାପାଞ୍ଚା
ଚଲେ— କିନ୍ତୁ ସେଲାଇ ବ୍ୟାପାରେ ରମେଶକେ ଦୂରେ ପଡ଼ିଯା ଥାକିତେ ହସ । ଏହିଜଣ୍ଠ ମେ
ଆୟଇ କିଛୁ ଅଧିକ ହିଇଯା ବଲିଦି, “ଆଜକାଳ ସେଲାଇରେର କାଜ କେମ ଆପନାର ଏତ
ଭାଲୋ ଲାଗେ ? ଯାହାଦେଇ ଦମ୍ଭ କାଟାଇବାର ଆର କୋଣେ ମହିମାର ନାହିଁ, ତାହାଦେଇ
ପକ୍ଷେ ଇହା ଭାଲୋ ।” ହେମଲିନୀ କୋଣେ ଉତ୍ତର ନା ଦିଇଯା ଦ୍ୱାରା ହାତୁଥେ ଛୁଟେ
ରେଶେ ପରାଇତେ ଥାକେ । ଅକ୍ଷୁର ଭୌତିକ୍ସରେ ବଲେ, “ସେ-ସକଳ କାଜ ସଂମାରେର କୋଣେ
ପ୍ରୋଜନେ ଲାଗେ, ରମେଶବାବୁ ବିଧାନମତେ ମେ-ସମ୍ବନ୍ଧ ତୁଳ । ମଧ୍ୟାମ ଯତବଡ଼ୋଇ ଭସ୍ତୁ-
ଜାନୀ ଏବଂ କବି ହନ-ନା କେମ, ତୁଳକେ ବାହ ଦିଇଯା ଏକଦିନଓ ଚଲେ ନା ।” ରମେଶ
ଉତ୍ତେଜିତ ହିଇଯା ଇହାର ବିଜ୍ଞାନେ ତର୍କ କରିବାର ଅନ୍ତ କୋଷର ଦୀର୍ଘଯା ବମେ; ହେମଲିନୀ
ବାଧା ଦିଇଯା ବଲେ, “ରମେଶବାବୁ, ଆପଣି ସକଳ କଥାରି ଉତ୍ତର ଦିବାର ଜଣ ଏତ ବ୍ୟକ୍ତ ହସ
କେନ ? ଇହାତେ ସଂମାରେ ଅନାବଞ୍ଚକ କଥା ସେ କଣ ବାଡିଯା ଥାଏ, ତାହାର ଟିକ ନାହିଁ ।”
ଏହି ବଲିଯା ମେ ମାଥା ନିଚୁ କରିଯା ସର ଗଣିଯା ମାବଧାରେ ମେଶମହୁତ ଚାଲାଇତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ
ହସ ।

ଏକଦିନ ମରକାଳେ ରମେଶ ତାହାର ପଡ଼ିବାର ସରେ ଆପଣିଯା ଦେଖେ ଟେବିଲେର ଉପର
ରେଶମେର ଫୁଲକାଟା ମଧ୍ୟମଲେ ଦୀର୍ଘମାନେ ଏକଟି ଝାଟି-ବହି ମାଜାମେ ରହିଯାଇଛେ । ତାହାର
ଏକଟି କୋଣେ ‘ର’ ଅକ୍ଷୁର ଲେଖା ଆହେ, ଆର-ଏକ କୋଣେ ମୋମାଳି ଜରି ଦିଇଯା ଏକଟି

পদ্ম আৰা। বইখানিৰ ইতিহাস ও তাৎপৰ্য বুঝিতে শ্ৰমেশেৱ ক্ষণমাত্ৰও বিলম্ব হইল না। তাৰার বুক মাটিয়া উঠিল। সেলাই জিনিসটা তুচ্ছ বহে, তাৰা তাৰার অস্তৰাদ্ধাৰা বিমা তর্কে, বিমা প্ৰতিবাদে দীকাৰ কৰিয়া লইল। ইট-বইটা বুকে চাপিয়া ধৰিয়া মে অক্ষয়েৱ কাছেও হার মানিতে রাজি হইল। সেই ইট-বই খুলিয়া তখনই তাৰার উপৰে একখানি চিঠিৰ কাগজ রাখিয়া মে লিখিল—

“আমি থবি কৰি হইতাম, তবে কৰিতা লিখিয়া প্ৰতিদান দিতাম, কিন্তু প্ৰতিভা হইতে আমি বকিত কৃষ্ণৰ আমাকে দিবাৰ ক্ষমতা দেন নাই, কিন্তু লইবাৰ ক্ষমতা ও একটা ক্ষমতা। আশ্রাতীত উপহাৰ আমি যে কেমন কৰিয়া গ্ৰহণ কৰিলাম, অস্তৰাদ্ধাৰী ছাড়া তাৰা আৱ কেহ জানিতে পাৰিবে না। দান চোখে দেখা হাই, কিন্তু আদান হৃদয়েৱ ভিতৰে লুকানো।] ইতি চিৰক্ষণী।”

এই নিখনটুকু হেমনলিনীৰ হাতে পড়িল। তাৰার পৰে এ সংক্ষে উভয়েৰ মধ্যে আৱ কোনো কথাই হইল না।

বৰ্ধাকাল ঘনাইয়া আসিল। বৰ্ধাখুটো মোটেৱ উপৰে শহৰে মহুষসমাজেৱ পক্ষে তেমন স্থৰ্থকৰ নহে— গুটা আৰণ্য-প্ৰকৃতিৰই বিশেষ উপযোগী; শহৰেৱ বাড়িগুলা তাৰার কৰু বাতায়ন ও ছাদ লইয়া, পথিক তাৰার ছাতা লইয়া, টামগাড়ি তাৰার পৰ্দা লইয়া বৰ্ধাকে কেবল বিশেখ কৰিবাৰ চেষ্টায় কেন্দ্ৰাঞ্চ পদ্ধিল হইয়া উঠিতেছে। অদী-পৰ্বত-অৱণ্য-প্ৰান্তৰ বৰ্ধাকে সাদৰ কলৱে বৰু বলিয়া আহৰণ কৰে। সেইখানেই বৰ্ধার যথাৰ্থ সমাৰোহ— সেখানে আৰণে দ্যুলোক-ভূলোকেৱ আনন্দ-সম্বিনেৱ মাৰখানে কোনো বিৰোধ নাই।

কিন্তু নৃতন ভালোবাসায় মাঝুৰকে অৱণ্য-পৰ্বতেৱ সঙ্গেই একশ্ৰেণী হৃক্ষ কৰিয়া দেৱ। অবিশ্রাম বৰ্ধায় অৱদাবাৰুৰ পাক্ষ্যস্তৰ দিশুণ বিকল হইয়া গেল, কিন্তু রামেশ-হেমনলিনীৰ চিতকুলীতিৰ কোনো বাতিকৰ্ম দেখা গেল না। মেঘেৱ ছায়া, বজ্জৰ গৰ্জন, বৰ্ণণেৱ কলশক তাৰাদেৱ দুইজনেৱ মনকে ঘেন ঘনিষ্ঠতৰ কৰিয়া তুলিল। বৃষ্টিৰ উপনক্ষে রমেশেৱ আৰালত-ধাৰ্তায় প্ৰায়ই বিষ ঘটিতে লাগিল। এক-একদিন সকালে এমনি চাপিয়া বৃষ্টি আসে যে, হেমনলিনী উদ্বিগ্ন হইয়া বলে, “ৱমেশবাৰু, এ বৃষ্টিতে আপনি বাড়ি থাইবেন কী কৰিয়া?” ৱমেশ নিভাঙ্গ লজ্জাৰ খাতিৰে বলে, “এইটুকু বৈ তো নয়, কোনোৱক কৰিয়া থাইতে পাৰিব।” হেমনলিনী বলে, “কেন ভিজিয়া সৰ্দি কৰিবেন? এইখানেই থাইয়া থান-না।” সৰ্দিৰ অস্ত উৎকৃষ্ট। ৱমেশেৱ কিছুমাত্ৰ ছিল না; অজোই যে তাৰার সৰ্দি হয়, এমন কোনো লক্ষণ তাৰার আস্থাৰ বন্ধুৱা দেখে নাই, কিন্তু বৰ্ণণেৱ দিমে হেমনলিনীৰ উক্ষবাধীনেই

ତାହାକେ କାଟାଇତେ ହିତ— ହୁଏ ପା ମାତ୍ର ଚଲିଯାଏ ବାସାର ଦାଉରା ଅନ୍ତର୍ମାନ ହୃଦୟାହସିକତା ବଲିଯା ଗଣ୍ଡ ହିତ । କୋନୋଦିନ ବାହଳାର ଏକଟୁ ବିଶେଷ ଲକ୍ଷ ଦେଖା ଦିଲେଇ ହେବନଲିମୀଦେଇ ଦ୍ୱରେ ପ୍ରାତଃକାଳେ ରମେଶେର ଥିଚୁଡ଼ି ଏବଂ ଅପରାହ୍ନ ତାଜାତ୍ମି ଥାଇବାର ନିମଜ୍ଞନ କୁଟିତ । ବେଶ ଦେଖା ଗେଲ, ହଠାଁ ମାତ୍ର ଲାଗିବାର ସମ୍ବନ୍ଧେ ହିଥାଦେଇ ଆଶକ୍ତ ସତ ଅଭିରିକ୍ଷ ପ୍ରେଲ ଛିଲ, ପରିପାକେର ବିଆଟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ତତ୍ତ୍ଵ ଛିଲ ନା ।

ଏହାନି ଦିନ କାଟିତେ ଲାଗିଲ । ଏହି ଆୟାବିଶ୍ଵତ ହୃଦୟାବେଗେର ପରିଣାମ କୋଣାର୍କ, ରମେଶ ଶ୍ପଷ୍ଟ କରିଯା ତାବେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଅନ୍ନାବାୟୁ ଭାବିତେଛିଲେଇ, ଏବଂ ତାହାଦେଇ ସମ୍ବନ୍ଧେର ଆରୋ ପାଇସନ ଆଲୋଚନା କରିତେଛିଲ । ଏକେ ରମେଶେର ପାଞ୍ଜିତ୍ୟ ସତଟା, କାନ୍ଦାନ ତତ୍ତ୍ଵ ନାହିଁ, ତାହାତେ ତାହାର ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ଥୁତ ଅବସ୍ଥାର ତାହାର ସାଂଶାରିକ ସ୍ଥୁତ ଆରୋ ଅଞ୍ଚଟ ହେଇଯା ଗେଛେ । ଅନ୍ନାବାୟୁ ପ୍ରତ୍ୟାହି ବିଶେଷ ପ୍ରତ୍ୟାଶାର ମହିତ ତାହାର ସୁଧେର ଦିକେ ଚାନ, କିନ୍ତୁ କୋନୋ ଜୀବାହି ପାନ ନା ।

୧୦

ଅକ୍ଷୟର ଗଲା ବିଶେଷ ତାଳୋ ଛିଲ ନା, କିନ୍ତୁ ମେ ସଥି ନିଜେ ବେହାଲା ବାଜାଇଯା ଗାନ ଗାହିତ, ତଥି ଅଭ୍ୟାସ କଢା ସମଜଦାର ଛାଡା ସାଧାରଣ ଶ୍ରୋତାର ଦଳ ଆପଣି କରିତ ନା, ଏମନ୍-କି, ଆରୋ ଗାହିତେ ଅନୁରୋଧ କରିତ । ଅନ୍ନାବାୟୁ ମଂଗିତେ ବିଶେଷ ଅନୁରକ୍ତି ଛିଲ ନା, କିନ୍ତୁ ମେ କଥା ତିନି କବୁଳ କରିତେ ପାରିତେନ ନା— ତବୁ ତିନି ଆୟାବକ୍ଷାର କଥକିଂ ଚେଟା କରିତେନ । କେହ ଅକ୍ଷୟକେ ଗାନ ଗାହିତେ ଅନୁରୋଧ କରିଲେ ତିନି ବଲିଲେ, “ଐ ତୋମାଦେଇ ମୋସ, ବେଚାରା ଗାହିତେ ପାରେ ବଲିଯାଇ କି ଉହାର ‘ପରେ ଅଭ୍ୟାସାର କରିତେ ହଇବେ ?’”

ଅକ୍ଷୟ ବିନୟ କରିଯା ବଲିତ, “ନା ନା ଅନ୍ନାବାୟୁ, ମେଜନ୍ତ ଭାବିବେନ ନା— ଅଭ୍ୟାସାରଟା କାହାର ‘ପରେ ହଇବେ, ମେଇଟେଇ ବିଚାର୍ୟ ।’”

ଅନୁରୋଧର ତରଫ ହିତିତେ ଜୀବାବ ଆସିତ, “ତବେ ପରୀକ୍ଷା ହିଡକ ।”

ମେଦିନ ଅପରାହ୍ନ ଶୁବ୍ର ଘନଦେଇ କରିଯା ମେଘ ଆସିଯାଛିଲ । ପ୍ରାସ ମଙ୍ଗା ହିଲ୍ୟା ଆସିଲ, ତବୁ ବୃକ୍ଷିର ବିରାମ ନାହିଁ । ଅକ୍ଷୟ ଆବଶ୍ୟକ ହିଲ୍ୟା ପଡ଼ିଲ । ହେବନଲିମୀ କହିଲ, “ଅକ୍ଷୟବାୟୁ, ଏକଟା ଗାନ କରନ ।”

ଏହି ବଲିଯା ହେବନଲିମୀ ହାରମୋନିଯାମେ ଶୁର ଦିଲ ।

ଅକ୍ଷୟ ବେହାଲା ମିଳାଇଯା ଲାଇଯା ହିଲ୍ୟାନି ଗାନ ଶୁରିଲ—

ବାୟୁ ବହିଁ ପୂର୍ବବୈଜ୍ଞାନି, ନୀତି ନହିଁ ବିନ ଦୈତ୍ୟ ।

গানের সকল কথার প্রষ্ঠ অর্থ বুঝা যায় না— কিন্তু একেবারে প্রত্যেক কথায় কথায় বুঝিবার কোনো প্রয়োজন নাই। গানের মধ্যে যথন বিরহমিলনের বেদন। সঞ্চিত হইয়া আছে, তখন একটু আভাসই যথেষ্ট। এটুকু বোঝা গেল যে, বাহুল বরিতেছে, শয়র ভাকিতেছে এবং একজনের জগ্ন আর-একজনের ব্যাকুলতার অস্ত নাই।

অক্ষয় শুরের ভাবায় নিজের অব্যক্ত কথা বলিবার চেষ্টা করিতেছিল— কিন্তু মে তায়া কাজে লাগিতেছিল আর-চুইজনের। চুইজনের হৃদয় সেই দ্বরলহীকে আশ্রয় করিয়া পরম্পরকে আঘাত-অভিঘাত করিতেছিল। জগতে কিছু আর অকিঞ্চিকর রহিল না। সব ঘেন মনোরম হইয়া গেল। পৃথিবীতে এ পর্বত্ত হত মানুষ হত ভালোবাসিয়াছে, সমস্ত ঘেন দুটিমাত্র হৃদয়ে বিভক্ত হইয়া অনিবর্চনীয় হথে দুঃখে আকাঙ্ক্ষায় আকুলতায় কল্পিত হইতে লাগিল।

সেদিন ঘেনের মধ্যে ঘেমন ফাঁক ছিল না, গানের মধ্যেও তেমনি হইয়া উঠিল। হেমনলিনী কেবল অহনয় করিয়া বলিতে লাগিল, “অক্ষয়বাবু, ধামিবেন না, আর-একটা গান, আর-একটা গান।”

উৎসাহে এবং আবেগে অক্ষয়ের গান অবাধে উৎসাহিত হইতে লাগিল। গানের শুরে শুরে পুঁজীভূত হইল, ঘেন তাহা শুচিতে হইয়া উঠিল, ঘেন তাহার মধ্যে রহিয়া রহিয়া বিদ্যুৎ খেলিতে লাগিল— বেদনাতুর হৃদয় তাহার মধ্যে আচ্ছ-আবৃত হইয়া রহিল।

সেদিন অনেক রাত্রে অক্ষয় চলিয়া গেল। রমেশ বিদ্যায় লইবার সময় ঘেন গানের শুরের ভিতর দিয়া নীরবে হেমনলিনীর শুধুর দিকে একবার চাহিল। হেমনলিনীও চকিতের মতো একবার চাহিল, তাহার দৃষ্টির উপরেও গানের ছায়া।

রমেশ বাড়ি গেল। বৃষ্টি ক্ষণকালমাত্র ধামিয়াছিল, আবার ঝুঁপ, ঝুঁপ, শুধু বৃষ্টি পড়িতে লাগিল। রমেশ সে রাত্রে ঘূমাইতে পারিল না। হেমনলিনীও অনেকক্ষণ চুপ করিয়া বসিয়া গভীর অস্ত্বকারের মধ্যে বৃষ্টিপতনের অবিরাম শব্দ শুনিতেছিল। তাহার কানে বাজিতেছিল—

“বায়ু বহী” পুরবেঞ্চ, নীদ নহী” বিন সৈঞ্চ।

পরদিন প্রাতে রমেশ দীর্ঘনিবাস কেলিয়া ভাবিল, ‘আমি দানি কেবল গান গাঁহিতে পারিতাম, তবে তাহার বদলে আমার অস্ত অনেক বিষ্ণা হান করিতে কুঠিত হইতাম না।’

କିନ୍ତୁ କୋନୋ ଉପାୟେ ଏବଂ କୋନୋ କାଳେଇ ମେ ମେ ଗାନ ଗାହିତେ ପାରିବେ, ଏ ତରମା ରମେଶର ଛିଲ ନା । ମେ ହିର କରିଲ, ‘ଆମି ବାଜାଇତେ ଶିଥିବ ।’ ଇତିପୁରେ ଏକଦିନ ନିର୍ଜନ ଅବକାଶେ ମେ ଅନ୍ଧାବାସୁର ସରେ ବେହାଲାଧାନା ଲଈଯା ଛଡ଼ିର ଟାଙ୍କ ଦିଯାଇଲି— ମେଇ ଛଡ଼ିର ଏକଟିଆଜ ଆସାତେ ସରସ୍ଵତୀ ଏମନି ଆଞ୍ଚଳୀଏ କରିଯା ଉଠିଯାଇଲେନ ସେ, ତାହାର ପକ୍ଷେ ବେହାଲାର ଢାଳ ନିତାଙ୍କ ନିଟରତା ହିଁବେ ବଲିଯା ମେ ଆଶା ମେ ପରିଭ୍ୟାଗ କରେ । ଆଜ ମେ ଛୋଟୋ ମେଧିଯା ଏକଟା ହାରମୋନିରମ କିନିଯା ଆବିଲ । ସରେର ମଧ୍ୟେ ଦରଜା ବକ୍ତ କରିଯା ଅତି ସାବଧାନେ ଅଭୁଲିଚାଳନା କରିଯା ଏଟୁକୁ ବୁଝିଲ ସେ, ଆର ବାଇ ହୋକ, ଏ ସରେ ସହିଷ୍ଣୁତା ବେହାଲାର ଚେଯେ ବେଶ ।

ରମେଶ ଅନ୍ଧାବାସୁର ବାଡି ବାଇତେଇ ହେମଲିନୀ ରମେଶକେ କହିଲ, “ଆପନାର ସର ହିଁତେ କାଳ ସେ ହାରମୋନିରମେର ଶକ୍ତ ପାଞ୍ଚା ବାଇତେଛିଲ !”

ରମେଶ ତାବିଯାଇଲ ଦରଜା ବକ୍ତ ଧାକିଲେଇ ଧରା ପଡ଼ିବାର ଆଶକା ନାହିଁ ! କିନ୍ତୁ ଏମନ କାମ ଆହେ, ସେଥାନେ ରମେଶର ଅବଙ୍ଗ ସରେର ଶକ୍ତ ଓ ସଂବାଦ ଲଈଯା ଆମେ । ରମେଶକେ ଏକଟୁ ଲଜ୍ଜିତ ହିଁଯା କବୁଲ କରିତେ ହିଁଲ ସେ, ମେ ଏକଟା ହାରମୋନିରମ କିନିଯା ଆନିଯାହେ ଏବଂ ବାଜାଇତେ ଶେଷେ ଇହାଇ ତାହାର ହିଁଛା ।

ହେମଲିନୀ କହିଲ, “ସରେ ଦରଜା ବକ୍ତ କରିଯା ନିଜେ କେମ ମିଥ୍ୟା ଚଟ୍ଟା କରିବେଳ ? ତାହାର ଚେଯେ ଆପନି ଆମାଦେର ଏଥାନେ ଅଭ୍ୟାସ କରନ୍ତି— ଆମି ଏଟୁକୁ ଜାମି ମାହାୟ କରିତେ ପାରିବ ।”

ରମେଶ କହିଲ, “ଆମାର ଘେଟୁକୁ ବିଷା, ତାହାତେ ଆନାଡ଼ିକେ ଶେଖାମୋଇ କୋନୋମତେ ଚଲେ ।”

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରସଂଗ ହିଁତେ ଲାଗିଲ, ରମେଶ ସେ ନିଜେକେ ଆନାଡ଼ି ବଲିଯା ପରିଚର ଦିଯାଇଲି, ତାହା ନିତାଙ୍କ ବିନୟ ନହେ । ଏମନ ଶିକ୍ଷକେର ଏତ ଅସାଚିତ ମହାସ୍ଵତା ସହେତୁ ହସେର ଜୀବ ରମେଶର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରବେଶ କରିବାର କୋନୋ ସକି ଖୁବିଯା ପାଇଲ ନା । ମହାବନ୍ଧୁ ଜଳେର ମଧ୍ୟେ ପିଙ୍ଗିରା ଧେମ ଉତ୍ତରରେ ମଜୋ ହାତ-ପା ଝୁଣ୍ଡିତେ ଥାକେ, ରମେଶ ସଂଗୀତେ ହାଟୁର୍ଜଲେ ତେମନିତରେୟ ଯୁବହାର କରିତେ ଲାଗିଲ । ତାହାର କୋନ ଆଞ୍ଚଳ୍କ କଥନ କୋଥାର ଗିଜା ପଡ଼େ, ତାହାର ଟିକାମା ନାହିଁ— ପରେ ପରେ ତୁଳ ହୁଏ ବାଜେ, କିନ୍ତୁ ରମେଶର କାନେ ତାହା ବାଜେ ନା, ହୁର-ବେଶରେର ମଧ୍ୟେ ମେ କୋମୋପ୍ରକାର ପକ୍ଷପାତ ନା କରିଯା ଦିବ୍ୟ ନିକିତ୍ତମନେ ରାଗରାଗିଶୀକେ ମର୍ବତ ଲଜ୍ଜା କରିଯା ବାର । ହେମଲିନୀ ସେଇ ବଲେ, “ଓ କୀ କରିତେଛେନ, ତୁଳ ହିଁଲ ସେ”— ଅମନି ଅଭ୍ୟାସ

ଭାଙ୍ଗାତାଡ଼ି ହିତୀର ଭୂଲେର ଧାରା ପ୍ରଥମ ଭୂଗଟା ନିରାକୃତ କରିଯା ହେଁ । ଗଣ୍ଠୀର-
ଅକ୍ଷତି ଅଧ୍ୟବସାରୀ ରମେଶ ହାଲ ଛାଡ଼ିଯା ହିବାର ଲୋକ ନାହେ । ରାଜ୍ଞୀ-ଟୈରିଯ ଟୀଏ-
ରୋଲାର ସେବନ ମହିନଗମନେ ଚଲିତେ ଥାକେ, ତାହାର ତଳାୟ କୌ ସେ ଦଲିତପିଟି ହଇତେଛେ,
ତାହାର ପ୍ରତି ଜ୍ଞାକ୍ଷେପମାତ୍ର କରେ ନା, ହତକାଗ୍ୟ ସରଲିପି ଏବଂ ହାରମୋନିଆମେର ଚାବି-
ଶୁଦ୍ଧାର ଉପର ଦିନ୍ମା ରମେଶ ସେଇକ୍ଷପ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଅକ୍ଷତାର ସହିତ ବାର ବାର ଘାସ୍‌ଆସା
କରିତେ ଲାଗିଲ ।

ରମେଶର ଏହି ମୃଢ଼ତାର୍ଥ ହେମଲିନୀ ହାମେ, ରମେଶଓ ହାମେ । ରମେଶର ଭୂଲ କରିବାର
ଅସାଧ୍ୟର୍ଥ ଶକ୍ତିତେ ହେମଲିନୀର ଅଭ୍ୟକ୍ତ ଆମୋଦ ବୋଧ ହୟ । ଭୂଲ ହଇତେ, ସେହି
ହଇତେ, ଅକ୍ଷମତା ହଇତେ ଆମନ୍ଦ ପାଇବାର ଶକ୍ତି ଭାଲୋବାସାରଇ ଆଛେ । ଶିଖ ଚଲିତେ
ଆରକ୍ଷ କରିଯା ବାର ବାର ଭୂଲ ପା ଫେଲିତେ ଥାକେ, ତାହାତେଇ ମାତାର ମେହ ଡୁର୍ବେଳ
ହେଇଯା ଉଠେ । ବାଜନା ସମ୍ବନ୍ଧେ ରମେଶ ସେ ଅକ୍ଷୁତ ରକରେ ଅନଭିଜ୍ଞତା ପ୍ରକାଶ କରେ,
ହେମଲିନୀର ଏହି ଏକ ବଡ଼ୋ କୋତୁକ ।

ରମେଶ ଏକ-ଏକ ବାର ବଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ଆପଣି ସେ ଏତ ହାସିତେଛେ, ଆପଣି ସଥି
ପ୍ରଥମ ବାଜାଇତେ ଶିଖିତେଛିଲେ ତଥା ଭୂଲ କରେନ ନାଇ ?”

ହେମଲିନୀ ବଲେ, “ଭୂଲ ନିଶ୍ଚରି କରିତାମ, କିନ୍ତୁ ମତି ବଲିତେହି ରମେଶବାବୁ,
ଆପନାର ସଙ୍ଗେ ଭୂଲନାହିଁ ହୟ ନା ।”

ରମେଶ ଇହାତେ ଦୟିତ ନା, ହାସିଯା ଆବାର ଗୋଡ଼ା ହଇତେ ଶୁଭ କରିତ । ଅନ୍ଧାବାବୁ
ମୁଖୀତେର ଭାଲୋମନ୍ଦ କିଛୁଇ ବୁଝିତେନ ନା, ତିନି ଏକ-ଏକ ବାର ଗଣ୍ଠୀର ହେଇଯା କାନ
ଥାଡ଼ା କରିଯା ଦାଡ଼ାଇଯା କହିତେନ, “ତାଇ ତୋ, ରମେଶର କ୍ରମେହ ହାତ ବେଶ ପାକିଯା
ଆସିତେଛେ ।”

ହେମଲିନୀ ବନିତ, “ହାତ ବେଶରାଯ୍ୟ ପାକିତେଛେ ।”

ଅବରା । ନା ନା, ପ୍ରଥମେ ସେମନ ଶୁନିଆଛିଲାମ, ଏଥମ ତାର ଚେଯେ ଅନେକଟା
ଅଭ୍ୟାସ ହେଇଯା ଆସିଯାଛେ । ଆମାର ତୋ ବୋଧ ହୟ, ରମେଶ ସବ୍ଦି ଲାଗିଯା ଥାକେ, ତାହା
ହିଲେ ଉହାର ହାତ ନିତାନ୍ତ ମନ୍ଦ ହିବେ ନା । ଗାନ୍ଧାରୀନାର ଆର କିଛୁ ନୟ, ଖୁବ ଅଭ୍ୟାସ
କରା ଚାହିଁ । ଏକବାର ମାରେଗାମାର ବୋଧଟା ଜୟିଯା ଗେଲେଇ ତାହାର ପରେ ସମସ୍ତ ସହ
ହେଇଯା ଆମେ ।

ଏ-ମକଳ କଥାର ଉପରେ ପ୍ରତିବାବ ଚଲେ ନା । ମକଳକେ ନିକଟର ହେଇଯା ଶନିତେ
ହୟ ।

୧୧

ପ୍ରାର ଅଭିବେଦନ ଶର୍ତ୍କାଳେ ପୂଜାର ଟିକିଟ୍ ବାହିର ହିଁଲେ ହେମଲିନୀକେ ଲଈୟା ଅନ୍ଧାବାବୁ ଜର୍ବଲଗ୍ରେ ତୋହାର ଭଗନୀପତିର କର୍ମହାନେ ବେଡ଼ାଇତେ ସାଇତେନେ । ପରିପାକ-ଶକ୍ତିର ଉତ୍ସତ୍ୱାଧନେର ଜଣ୍ଠ ତୋହାର ଏହି ସାଂବେଦନିକ ଚେଷ୍ଟା ।

ଭାଙ୍ଗ ମାସେର ମାଝାମାଝି ହିଁଯା ଆସିଲ, ଏବାରେ ପୂଜାର ଛୁଟିର ଆର ବଡ଼ୋ ବେଶି ବିଲୁବ ନାହିଁ । ଅନ୍ଧାବାବୁ ଏଥିର ହିଁତେହି ତୋହାର ସାଜ୍ଜାର ଆସ୍ତ୍ରୋଜନେ ବ୍ୟଞ୍ଚ ହିଁଯାଛେ ।

ଆସନ୍ନ ବିଜେନ୍ଦ୍ରେ ସଞ୍ଜାବନାୟ ରମେଶ ଆଜକାଳ ଖୁବ ବେଶି କରିଯା ହାରଯୋନିରୀମ ଶିଖିତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହିଁଯାଛେ । ଏକଦିନ କଥାଯ କଥାଯ ହେମଲିନୀ କହିଲ, “ରମେଶବାବୁ, ଆମାର ବୋଧ ହୁଏ, ଆପନାର ଅନ୍ତତ କିଛୁଡ଼ିନ ବାୟୁପରିବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ଵରକାର । ନା ବାବା ?”

ଅନ୍ଧାବାବୁ ଭାବିଲେନ କଥାଟା ସଂଗତ ବଟେ, କାରଣ ଇତିମଧ୍ୟେ ରମେଶେର ଉପର ହିଁଯା ଶୋକଦ୍ଵାରା ଦୁର୍ଧୋଗ ଗିଯାଛେ । କହିଲେନ, “ଅନ୍ତତ କିଛୁଡ଼ିନେର ଜଣ୍ଠ କୋଥାଓ ବେଡ଼ାଇୟା ଆମା ତାଲୋ । ବୁଝିଯାଇ ରମେଶ, ପଞ୍ଚମିହି ବଳ ଆର ସେ ଦେଖଇ ବଳ, ଆୟି ଦେଖିଯାଇଛି, କେବଳ କିଛୁଡ଼ିନେର ଜଣ୍ଠ ଏକଟୁ ଫଳ ପାଇୟା ଯାଏ । ପ୍ରେସ ଦିନକତକ ବେଶ କୁଥା ବାଡ଼େ, ବେଶ ଥାଓୟା ସାଥୀ, ତୋହାର ପରେ ସେ-କେ ମେହିଁ । ମେହିଁ ପେଟ ଭାର ହିଁଯା ଆସେ, ବୁକ୍ ଜାଲା କରିତେ ଥାକେ, ସା ଥାଓୟା ସାଥୀ ତା-ଇ—”

ହେମଲିନୀ । ରମେଶବାବୁ, ଆପନି ନର୍ମଳ-ବରନା ଦେଖିଯାଛେ ?

ରମେଶ । ନା, ଦେଖି ନାହିଁ ।

ହେମଲିନୀ । ଏ ଆପନାର ଦେଖା ଉଚିତ, ନା ବାବା ?

ଅନ୍ଧା । ତା ବେଶ ତୋ, ରମେଶ ଆମାଦେର ସଙ୍ଗେଇ ଆହୁନ-ନା କେନ ? ହାଓୟା-ବଦଳ ଓ ହହବେ, ମାର୍ବ୍ଲ-ପାହାଡ଼ ଓ ଦେଖିବେ ।

ହାଓୟା-ବଦଳ କରା ଏବଂ ମାର୍ବ୍ଲ-ପାହାଡ଼ ଦେଖା, ଏହି ଛୁଟି ସେମ ରମେଶେର ପକ୍ଷେ ମଞ୍ଚପ୍ରତି ମର୍ଦିପେକ୍ଷା ପ୍ରୋଜନ୍ମୀୟ— ହୃଦରାଂ ରମେଶକେଓ ବାଜି ହିଁତେ ହିଁଲ ।

ମେଦିନ ରମେଶେର ଶୟୀରମନ ଯେବେ ହାଓୟାର ଉପରେ ଭାନିତେ ଲାଗିଲ । ଅଣ୍ଟ ହୃଦୟେ ଆବେଗକେ କୋନୋ-ଏକଟା ବାଜାର ଛାଡ଼ା ଦିବାର ଜଣ୍ଠ ମେ ଆପନାର ବାସାର ସରେର ଘର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୱାରା କରିଯା ହାରଯୋନିରୀମଟା ଲଈୟା ପଡ଼ିଲ । ଆଜ ଆର ତୋହାର ଦସଗୁଡ଼ଜାନ ବାହିଲ ନା— ସଞ୍ଚଟାର ଉପରେ ତୋହାର ଉତ୍ସତ ଆଙ୍ଗୁଳୁଣା ତାଳ-ବେତାଲେର ମୃତ୍ୟ ବାଧାଇୟା ଦିଲ । ହେମଲିନୀର ଦୂରେ ସାଇବାର ସଞ୍ଜାବନାୟ କରଦିନ ତୋହାର ହୃଦୟଟା ଭାଗାଜାନ ହିଁଯା ଛିଲ— ଆଜ ଡାରୁସେର ବେଗେ ସଂଗୀତବିଜ୍ଞା ମହିନେ ସରଫକାର ଭାବ-ଅନ୍ତାର-ବୋଧ ଏକେବାରେ ବିଶର୍ଜନ ଦିଲ ।

এমন সময় দরজায় থা পଡ଼ିଲ, “ଆ ସର୍ବନାଶ ! ଧାମୁନ, ଧାମୁନ ରମେଶବାବୁ, କରିତେହେବ କୀ ?”

ରମେଶ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଲଜ୍ଜିତ ହଇୟା ଆରଙ୍ଗ ମୁଖେ ଦରଜା ଖୁଲିଯା ଦିଲ । ଅକ୍ଷୟ ଘରେର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରବେଶ କରିଯା କହିଲ, “ରମେଶବାବୁ, ଗୋପନେ ବସିଯା ଏହି ସେ କାଣ୍ଡଟ କରିତେହେବ, ଆପନାରେ କିମିଳାଲ କୋଡ଼େର କୋନୋ କୁଣ୍ଡବିଧିର ମଧ୍ୟେ କି ଇହା ପଡ଼େ ନା ?”

ରମେଶ ହାସିତେ ଲାଗିଲ, କହିଲ, “ଅପରାଧ କବୁଲ କରିତେଛି ।”

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ରମେଶବାବୁ, ଆପନି ସଦି କିଛୁ ମନେ ନା କରେନ, ଆପନାର ସଙ୍ଗେ ଆମାର ଏକଟା କଥା ଆଲୋଚନା କରିବାର ଆଛେ ।”

ରମେଶ ଉଠିବିତ୍ତି ହଇୟା ନୀରବେ ଆଲୋଚା ବିଷୟରେ ପ୍ରତୀକ୍ଷା କରିଯା ରହିଲ ।

ଅକ୍ଷୟ । ଆପନି ଏତଦିନେ ଏହିକୁ ବୁଝିଯାହେବ, ହେମଲିନୀର ତାଲୋ-ମନ୍ଦେର ପ୍ରତି ଆମି ଉଦ୍‌ଦୀନ ନହି ।

ରମେଶ ହା-ନା କିଛୁ ନା ବଲିଯା ଚୁପ କରିଯା ଶୁଣିତେ ଲାଗିଲ ।

ଅକ୍ଷୟ । ତୋହାର ସହଙ୍କେ ଆପନାର ଅଭିପ୍ରାୟ କୀ, ତାହା ଜିଜ୍ଞାସା କରିବାର ଅଧିକାର ଆମାର ଆଛେ— ଆମି ଅମ୍ବାବାବୁର ବନ୍ଦୁ ।

କଥାଟା ଏବଂ କଥାର ଧରନଟା ରମେଶର ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଖାରାପ ଲାଗିଲ । କିନ୍ତୁ କଡ଼ା ଜ୍ଵାବ ଦିବାର ଅଭ୍ୟାସ ଓ କ୍ଷମତା ରମେଶର ନାହି । ମେ ମୃଦୁରେ କହିଲ, “ତୋହାର ସହଙ୍କେ ଆମାର କୋନୋ ମନ୍ଦ ଅଭିପ୍ରାୟ ଆଛେ, ଏ ଆଶକ୍ତା ଆପନାର ମନେ ଆସିବାର କି କୋନୋ କାରଣ ସଟିଯାଇଛେ ?”

ଅକ୍ଷୟ । ଦେଖୁନ, ଆପନି ହିନ୍ଦୁପରିବାରେ ଆଛେନ, ଆପନାର ପିତା ହିନ୍ଦୁ ଛିଲେନ । ଆମି ଜାନି, ପାଛେ ଆପନି ବ୍ରାଙ୍କ-ଘରେ ବିବାହ କରେନ, ଏହି ଆଶକ୍ତାଯା ତିନି ଆପନାକେ ଅନ୍ତର୍ଗ୍ରେ ବିବାହ ଦିବାର ଜନ୍ମ ଦେଶେ ଲହିୟା ଗିଯାଛିଲେନ ।

ଏହି ସଂବାଦଟି ଅକ୍ଷୟର ଜାନିବାର ବିଶେଷ କାରଣ ଛିଲ । କାରଣ ଅକ୍ଷୟଇ ରମେଶର ପିତାର ମନେ ଏହି ଆଶକ୍ତା ଜୟାଇୟା ଦିଯାଛିଲ । ରମେଶ କ୍ଷଣକାଳେର ଜନ୍ମ ଅକ୍ଷୟର ମୁଖେ ଦିକେ ଚାହିତେ ପାରିଲ ନା ।

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ହଠାତ୍ ଆପନାର ପିତାର ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିଲ ବସିଯାଇ କି ଆପନି ମିଳେକେ ବାଧୀନ ମନେ କରିତେହେବ ? ତୋହାର ଇଚ୍ଛା କି—”

ରମେଶ ଆର ସଜ୍ଜ କରିତେ ନା ପାରିଯା କହିଲ, “ଦେଖୁନ ଅକ୍ଷୟବାବୁ, ଅନ୍ତେର ସହଙ୍କେ ଆମାକେ ଉପଦେଶ ଦିବାର ଅଧିକାର ସଦି ଆପନାର ଧାକେ, ତବେ ଦିନ, ଆମି ଶୁଣିଯା ଫାଇବ— କିନ୍ତୁ ଆମାର ପିତାର ସହିତ ଆମାର ସେ ସହଜ ତାହାତେ ଆପନାର କୋନୋ କଥା ବଲିବାର ନାହି ।”

ଅକ୍ଷয় କହିଲ, “ଆଜ୍ଞା ବେଶ, ମେ କଥା ତବେ ଥାକ୍ । କିନ୍ତୁ ହେମନନ୍ଦିକେ ବିବାହ କରିବାର ଅନ୍ତିପ୍ରାୟ ଏବଂ ଅବହ୍ଳା ଆପନାର ଆଛେ କି ନା, ମେ କଥା ଆପନାକେ ବଲିତେ ହଇବେ ।”

ରମେଶ ଆଘାତେର ପର ଆଘାତ ଥାଇଯା କ୍ରମଶହି ଉତ୍ତେଜିତ ହିଁଯା ଉଠିଲେଛିଲ ; କହିଲ, “ଦେଖୁନ ଅକ୍ଷୟବାବୁ, ଆପନି ଅନ୍ଧାବାବୁର ବକ୍ତୁ ହିତେ ପାରେନ, କିନ୍ତୁ ଆମାର ସହିତ ଆପନାର ତେବେନ ବେଶ ସନିଷ୍ଠା ହସ ନାହିଁ । ଦୟା କରିଯା ଆପନି ଏ-ମବ ପ୍ରମଙ୍ଗ ବକ୍ଷ କରନ୍ତି ।”

ଅକ୍ଷୟ । ଆମି ବକ୍ଷ କରିଲେଇ ସଦି ମବ କଥା ବକ୍ଷ ଥାକେ ଏବଂ ଆପନି ଏଥିମ ଯେମନ ଫଳାଫଳେର ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନା ରାଖିଯା ବେଶ ଆବାୟେ ଦିନ କାଟାଇତେଛେନ, ଏମନି ବରାବର କାଟାଇତେ ପାରିବେନ, ତାହା ହିଲେ କୋନୋ କଥା ଛିଲ ନା । କିନ୍ତୁ ସମାଜ ଆପନାଦେର ମତେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତପ୍ରକଳ୍ପ ଲୋକେର ପକ୍ଷେ ଝୁଖେର ହୀନ ରହେ । ସଦିଓ ଆପନାରୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଚ୍ଚଦେଶର ଲୋକ, ପୃଥିବୀର କଥା ବଡ଼ୋ ବେଶ ଭାବେନ ନା, ତବୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଲେ ହୟତୋ ଏଟୁକୁଓ ବୁଝିତେ ପାରିବେନ ସେ, ତତ୍ତ୍ଵଲୋକେର କଣ୍ଠାର ସହିତ ଆପନି ଧେରପ ବ୍ୟବହାର କରିତେଛେନ, ଏକପ କରିଯା ଆପନି ବାହିରେର ଲୋକେର ଜ୍ଵାବଦିହି ହିତେ ନିଜେକେ ବୀଚାଇତେ ପାରେନ ନା— ଏବଂ ଧୀହାଦିଗକେ ଆପନି ଶ୍ରଦ୍ଧା କରେନ ତୀହାଦିଗକେ ଲୋକ-ସମାଜେ ଅତ୍ୱକ୍ଷାଭାଜନ କରିବାର ଇହାଇ ଉପାୟ ।

ରମେଶ । ଆପନାର ଉପଦେଶ ଆମି କୃତଜ୍ଞତାର ସହିତ ଗ୍ରହଣ କରିଲାମ । ଆମାର ଯାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ତାହା ଆମି ଶୀଘ୍ରଇ ହିଁର କରିବ ଏବଂ ପାଲନ କରିବ, ଏ ବିଷୟେ ଆପନି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହିଁବେ— ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଆମ ଅଧିକ ଆଲୋଚନା କରିବାର ପ୍ରୋଜେକ୍ଟ ନାହିଁ ।

ଅକ୍ଷୟ । ଆମାକେ ବୀଚାଇଲେନ ରମେଶବାବୁ । ଏତ ଦୀର୍ଘକାଳ ପରେ ଆପନି ଯେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହିଁର କରିବେନ ଏବଂ ପାଲନ କରିବେନ ବଲିତେଛେନ, ଇହାତେଇ ଆମି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହଇଲାମ— ଆପନାର ମଙ୍ଗେ ଆଲୋଚନା କରିବାର ଶଖ ଆମାର ନାହିଁ । ଆପନାର ସଂଗୀତ-ଚର୍ଚାଯ ବାଧା ଦ୍ୱୟା ଅପରାଧୀ ହିଁଯାଛି— ମାପ କରିବେନ । ଆପନି ପୁନର୍ବାର କ୍ଷମ କରନ୍ତି, ଆମି ବିଦ୍ୟାର ହଇଲାମ ।

ଏହି ବିଦ୍ୟା ଅକ୍ଷୟ ଦ୍ରଢ଼ବେଗେ ବାହିର ହିଁଯା ଗେଲ ।

ଇହାର ପରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବେଙ୍ଗା ସଂଗୀତଚର୍ଚା ଓ ଆମ ଚଲେ ନା । ରମେଶ ମାଧ୍ୟାର ନୀଚେ ଦୁଇ ହାତ ରାଖିଯା ବିଛାନାର ଉପରେ ଚିତ ହିଁଯା ଶୁଇଲା ପଡ଼ିଲ । ଅନେକକଷ୍ଣ ଏଇଭାବେ ଗେଲ । ହଠାତ୍ ଧରିଲେ ଟଂ ଟଂ କରିଯା ପାଟା ବାଜିଲ ଶୁଣିଯାଇ ମେ କ୍ଷମ ଉଠିଯା ପଡ଼ିଲ । କୀ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହିଁର କରିଲ ତାହା ଅର୍ପିତାମୀଇ ଜାନେନ— କିନ୍ତୁ ଆଶ ପ୍ରତିବେଶର ସରେ ଗିଯା ସେ ପେଯାଳା-ଛୁମ୍ବକ ଚା ଧୀଗ୍ରା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ମେ ସମ୍ବନ୍ଧେ ତାହାର ମନେ ବିଧାଯାତ୍ମ ରହିଲ ନା ।

হেমনলিনী চকিত হইয়া কহিল, “রমেশবাবু, আপনার কি অস্থ করিয়াছে ?”
রমেশ কহিল, “বিশেষ কিছু না।”

অন্নদাবাবু কহিলেন, “আর কিছুই নয়, হজমের গোল হইয়াছে— পিত্তাধিক।
আমি যে পিল ব্যবহার করিয়া থাকি তাহার একটা থাইয়া দেখো দেখি—”

হেমনলিনী আসিয়া কহিল, “বাবা ঐ পিল থাওয়াও নাই, তোমার এমন
আলাপী কেহ দেখি না— কিন্তু তাহাদের এমন কী উপকার হইয়াছে ?”

অন্নদা। অনিষ্ট তো হয় নাই। আমি যে নিজে পরীক্ষা করিয়া দেখিয়াছি
—এ পর্যন্ত যতরকম পিল থাইয়াছি, এইটেই সব চেয়ে উপকারী।

হেমনলিনী। বাবা, যখন তুমি একটা নৃত্ব পিল থাইতে আরম্ভ কর তখনই
কিছুদিন তাহার অশেষ গুণ দেখিতে পাও—

অন্নদা। তোমরা কিছুই বিশ্বাস কর না— আচ্ছা, অক্ষয়কে জিজ্ঞাসা করিয়ো
দেখি, আমার চিকিৎসায় সে উপকার পাইয়াছে কি না।

সেই প্রামাণিক সাক্ষীকে তলবের ভয়ে হেমনলিনীকে নিঙ্কতর হইতে হইল।
কিন্তু সাক্ষী আপনি আসিয়া হাজির হইল। আসিয়াই অন্নদাবাবুকে কহিল,
“অন্নদাবাবু, আপনার সেই পিল আমাকে আর-একটি দিতে হইবে। বড়ো উপকার
হইয়াছে। আজ শরীর এমনি হালকা বোধ হইতেছে !”

অন্নদাবাবু সগর্বে তাহার কন্তার মুখের দিকে তাকাইলেন।

১২

পিল থাওয়ার পর অন্নদাবাবু অক্ষয়কে শৈত্র ছাড়িতে চাহিলেন না। অক্ষয়ও ঘাইবার
জন্য বিশেষ ভৱা প্রকাশ না করিয়া মাঝে মাঝে রমেশের মুখের দিকে কটাক্ষপাত
করিতে লাগিল। রমেশের চোখে সহজে কিছু পড়ে না— কিন্তু আজ অক্ষয়ের এই
কটাক্ষগুলি তাহার চোখ এড়াইল না। ইহাতে তাহাকে বার বার উদ্বেজিত
করিয়া তুলিতে লাগিল।

পশ্চিমে বেড়াইতে ঘাইবার সময় নিকটবর্তী হইয়া উঠিয়াছে— মনে মনে
তাহারই আলোচনায় হেমনলিনীর চিত্ত আজ বিশেষ প্রভূজ্জ ছিল। সে টিক করিয়া
রাখিয়াছিল, আজ রমেশবাবু আসিলে ছুটিধাপন সমস্কে তাহার সঙ্গে নানাপ্রকার
পরামর্শ করিবে। সেখানে নিঙ্কত কী কী বই পড়িয়া শেব করিতে হইবে, দৃঢ়মে
মিলিয়া তাহার একটা তালিকা করিবার কথা ছিল। হিয়ে ছিল, রমেশ আজ

ମକାଳ-ମକାଳ ଆସିବେ, କେନନା, ଚାରେର ମହିଁ ଅକ୍ଷୟ କିଂବା କେହ-ନା-କେହ ଆସିଯା ପଡ଼େ, ତଥା ମଦ୍ରାସା କରିବାର ଅବସର ପାଓଯା ଥାଏ ନା ।

କିନ୍ତୁ ଆଜ ରମେଶ ଅଞ୍ଚଲିମେର ଚେରେ ଦେଇ କରିଯା ଆସିଯାଇଛେ । ଶୁଦ୍ଧ ତାବ ଓ ତାହାର ଅତ୍ୟକ୍ଷତ ଚିତ୍କାଯକ୍ତ । ଇହାତେ ହେମଲିନୀର ଉତ୍ସାହେ ଅନେକଟା ଆଘାତ ପଡ଼ିଲ । କୋନୋ-ଏକ ସ୍ଵରୋଗେ ମେ ରମେଶକେ ଆଣ୍ଟେ ଆଣ୍ଟେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ଆପଣି ଆଜ ବଡ଼ୋ ସେ ଦେଇ କରିଯା ଆସିଲେମ ?”

ରମେଶ ଅଶ୍ରୁମନ୍ଦରାବେ ଏକଟୁ ଚୂପ କରିଯା ଧାକିଯା କହିଲ, “ହଁ, ଆଜକେ ଏକଟୁ ଦେଇ ହଇଯା ଗେଛେ ବଟେ ।”

ହେମଲିନୀ ଆଜ ତାଡାତାଡ଼ି କରିଯା କଣ ମକାଳ-ମକାଳ ଚୁଲ ବୀଧିଯା ଲାଇଯାଇଛେ । ଚୁଲ-ବୀଧା କାପଡ଼-ଛାଡ଼ାର ପରେ ମେ ଆଜ କତବାର ସଢ଼ିର ଦିକେ ତାକାଇଯାଇଛେ । ଅନେକକଷଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମନେ କରିଯାଇଛେ, ତାହାର ସଢ଼ିଟା ତୁଳ ଚଲିଭେଚେ, ଏଥିମେ ବେଶ ଦେଇ ହୟ ନାହିଁ । ସଥନ ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ରଙ୍ଗ କରା ଏକେବାରେ ଅସାଧ୍ୟ ହଇଯା ଉଠିଲ ତଥନ ମେ ଜାନଲାର କାହେ ବସିଯା ଏକଟା ମେଲାଇ ଲାଇଯା କୋନୋମତେ ମନେର ଅଧିର୍ଥ ଶୀଘ୍ର ରାଖିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଯାଇଛେ । ତାହାର ପରେ ରମେଶ ମୁଖ ଗଞ୍ଜୀର କରିଯା ଆସିଲ— କୀ କାରଣେ ଦେଇ ହଇଯାଇଛେ, ତାହାର କୋନୋପ୍ରକାର ଜ୍ବାବଦିହି କରିଲ ନା— ଆଜ ମକାଳ-ମକାଳ ଆସିବାର ଧେନ କୋନୋ ଶର୍ତ୍ତା ଛିଲ ନା !

ହେମଲିନୀ କୋନୋମତେ ଚା-ଥାଓଯା ଶେଷ କରିଯା ଲାଇଲ । ଘରେ ଥାଣେ ଏକଟି ଟିପାଇୟେର ଉପରେ କତକଣ୍ଠ ବହି ଛିଲ— ହେମଲିନୀ କିଛୁ ବିଶେଷ ଉତ୍ସମେ ମହିତ ରମେଶର ଘନୋଧୋଗ ଆକର୍ଷଣପୂର୍ବକ ମେହି ବହିଣ୍ଠା ତୁଳିଯା ଲାଇଯା ସବ ହିତେ ବାହିର ହଇବାର ଉପକ୍ରମ କରିଲ । ତଥନ ହଠାତ୍ ରମେଶର ଚେତନା ହାଇଲ ; ମେ ତାଡାତାଡ଼ି କାହେ ଆସିଯା କହିଲ, “ଶର୍ତ୍ତା କୋଥାଯା ଲାଇଯା ଥାଇଭେଚେନ ? ଆଜ ଏକବାର ବହିଣ୍ଠା ବାହିଯା ଲାଇବେନ ନା ?”

ହେମଲିନୀର ଶର୍ତ୍ତାଧର କାପିତେଛିଲ । ମେ ଉଦ୍ଦବେଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ଉଚ୍ଛ୍ଵାସ ବହକଟେ ସଂବରଣ କରିଯା କଷିତ କଟେ କହିଲ, “ଥାକୁ-ନା, ବହି ବାହିଯା କୀ ଆର ହଇବେ ।”

ଏହି ବଲିଯା ମେ ଝର୍ତ୍ତବେଗେ ଚଲିଯା ଗେଲ । ଉପରେର ଶର୍ଵନଘରେ ଗିଯା ବହିଣ୍ଠା ମେଜେର ଉପର ଫେଲିଯା ଦିଲ ।

ରମେଶର ଘନଟା ଆରୋ ବିକଳ ହଇଯା ଗେଲ । ଅକ୍ଷୟ ମନେ ମନେ ହାସିଯା କହିଲ, “ରମେଶବାବୁ, ଆପନାର ବୋଧ ହୟ ଶରୀରଟା ଆଜ ତେମନ ତାଲେ ନାହିଁ ?”

ରମେଶ ହିତାର ଉତ୍ସରେ ଅର୍ଧକୃତସ୍ଵରେ କୀ ବଲିଲ, ତାଲେ ବୋଧା ଗେଲ ନା । ଶରୀରେ

କଥାଯ ଅନ୍ଧାବାବୁ ଉଦ୍‌ସାହିତ ହଇୟା କହିଲେନ, “ମେ ତୋ ରମେଶକେ ଦେଖିଯାଇ ଆମି ବଲିଯାଛି ।”

ଅକ୍ଷୟ ମୁଖ ଟିପିଯା ହାସିତେ ହାସିତେ କହିଲ, “ଶରୀରେର ପ୍ରତି ମନୋଧୋଗ କରା ରମେଶବାବୁର ମତୋ ଲୋକେରା ବୋଧ ହୟ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ତୁଚ୍ଛ ମନେ କରେନ । ଉହାରୀ ଭାବରାଜୋର ମାନ୍ୟ— ଆହାର ହଜମ ନା ହଇଲେ ତାହା ଲଈୟା ଚେଷ୍ଟାଚରିତ୍ର କରାଟାକେ ଗ୍ରାମ୍ୟତା ବଲିଯା ଜ୍ଞାନ କରେନ ।”

ଅନ୍ଧାବାବୁ କଥାଟାକେ ଗଞ୍ଜୀରଭାବେ ଲଈୟା ବିଷ୍ଣ୍ଵାରିତଙ୍କପେ ପ୍ରମାଣ କରିତେ ବସିଲେନ୍ୟେ, ଭାବୁକ ହଇଲେଓ ହଜମ କରାଟା ଚାଇଇ ।

ରମେଶ ନୀରବେ ବସିଯା ମନେ ମନେ ଦପ୍ତ ହଇତେ ଲାଗିଲ ।

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ରମେଶବାବୁ, ଆମାର ପରାମର୍ଶ ଶୁଣ— ଅନ୍ଧାବାବୁର ପିଲ ଥାଇୟା ଏକଟୁ ସକାଳ-ସକାଳ ଶୁଇତେ ଯାନ ।”

ରମେଶ କହିଲ, “ଅନ୍ଧାବାବୁର ମଙ୍ଗେ ଆଜ ଆମାର ଏକଟୁ ବିଶେଷ କଥା ଆଛେ, ମେହି-ଅନ୍ତ ଆମି ଅପେକ୍ଷା କରିଯା ଆଛି ।”

ଅକ୍ଷୟ ଚୌକି ଛାଡ଼ିଯା ଉଠିଯା କହିଲ, “ଏହି ଦେଖୁନ, ଏ କଥା ପୂର୍ବେ ବଲିଲେଇ ହଇତ । ରମେଶବାବୁ ସକଳ କଥା ପେଟେ ରାଖିଯା ଦେନ, ଶେଷକାଳେ ସମୟ ସଥନ ପ୍ରାୟ ଉତ୍କିର୍ଣ୍ଣ ହଇୟା ସାମ୍ବ ତଥନ ବ୍ୟକ୍ତ ହଇୟା ଉଠେବ ।”

ଅକ୍ଷୟ ଚଲିଯା ଗେଲେ ରମେଶ ନିଜେର ଜୁତାଜୋଡ଼ାଟାର ପ୍ରତି ଦୁଇ ନତ ଚକ୍ର ବନ୍ଦ ରାଖିଯା ବଲିତେ ଲାଗିଲ, “ଅନ୍ଧାବାବୁ, ଆପଣି ଆମାକେ ଆଜ୍ଞାୟେର ମତୋ ଆପଣାର ଘରେର ଯଧ୍ୟ ସାତାହାତ କରିବାର ଅଧିକାର ଦିଯାଛେନ, ଇହା ଆମି ଯେ କତ ଶୌଭାଗ୍ୟର ବିଷୟ ବଲିଯା ଜ୍ଞାନ କରି ତାହା ଆପଣାକେ ମୁଖେ ବଲିଯା ଶେଷ କରିତେ ପାରିବ ମା ।”

ଅନ୍ଧାବାବୁ କହିଲେ, “ବିଲକ୍ଷଣ ! ତୁମ ଆମାଦେର ଯୋଗେନେର ବନ୍ଦୁ, ତୋମାକେ ଘରେର ଛେଲେ ବଲିଯା ମନେ କରିବ ନା ତୋ କୀ କରିବ ?”

ତୁମିକା ତୋ ହଇଲ, ତାହାର ପରେ କୀ ବଲିତେ ହଇବେ, ରମେଶ କିଛିତେଇ ଭାବିଯା ପାଯ ନା । ଅନ୍ଧାବାବୁ ରମେଶେର ପଥ ଝୁଗମ କରିଯା ଦିବାର ଜନ୍ମ କହିଲେନ, “ରମେଶ, ତୋମାର ମତୋ ଛେଲେକେ ଘରେର ଛେଲେ କରିତେ ପାରା ଆମାରଇ କୀ କମ ଶୌଭାଗ୍ୟ !”

ଇହାର ପରେଓ ରମେଶେର କଥା ଜୋଗାଇଲ ନା ।

ଅନ୍ଧାବାବୁ କହିଲେ, “ଦେଖୋ-ନା, ତୋମାଦେର ସମ୍ବନ୍ଧେ ବାହିରେର ଲୋକ ଅନେକ କଥା ବଲିତେ ଆରଣ୍ଯ କରିଯାଇଛେ । ତାହାରା ବଳେ, ହେମଲିନୀର ବିବାହେର ବୟଳ ହଇୟାଇଁ, ଏଥନ ତାହାର ସତ୍ତ୍ଵନିର୍ବାଚନ ସମ୍ବନ୍ଧେ ବିଶେଷ ସତର୍କ ହେଯା ଆବଶ୍ୟକ । ଆମି ତାହାରିଗକେ

ବଲି, ରମେଶକେ ଆମି ଖୁବ ବିଦ୍ୟାମ କରି— ମେ ଆମାଦେର ଉପରେ କଥନୋହି ଅନ୍ତାର ବ୍ୟବହାର କରିତେ ପାରିବେ ନା ।”

ରମେଶ । ଅନ୍ତରାବାବୁ, ଆମାର ସମ୍ବନ୍ଧେ ଆପଣି ସମ୍ଭବତ୍ତା ତୋ ଜାନେନ, ଆପଣି ସହି ଆମାକେ ଘୋଗ୍ଯ ପାତ୍ର ବଲିଯା ମନେ କରେନ, ତବେ—

ଅନ୍ତରା । ମେ କଥା ବଲାଇ ବାହୁଳ୍ୟ । ଆମରା ତୋ ଏକପ୍ରକାର ଠିକ କରିଯାଇ ରାଥିଯାଛି— କେବଳ ତୋମାର ସାଂସାରିକ ଦୟଟିନାର ବ୍ୟାପାରେ ଦିନ ହିର କରିତେ ପାରି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବାପୁ, ଆର ବିଲଷ କରା ଉଚିତ ହୟ ନା । ସମାଜେ ଏ ଲାଇୟା କ୍ରମେହି ମାନ୍ୟ କଥାର ସୃଷ୍ଟି ହଇତେଛେ— ମେଟା ସତ ଶୀଘ୍ର ହୟ, ବନ୍ଦ କରିଯା ଦେଓୟା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । କୀ ବଲ ?

ରମେଶ । ଆପଣି ସେଇକ୍ଷପ ଆଦେଶ କରିବେନ ତାହାଇ ହିବେ । ଅବଶ୍ୟ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଆପରାବର କଞ୍ଚାର ମତ ଜାନା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଅନ୍ତରା । ମେ ତୋ ଠିକ କଥା । କିନ୍ତୁ ମେ ଏକପ୍ରକାର ଜାନାଇ ଆଛେ । ତବୁ କାଳ ମକାଲେହି ମେ କଥାଟା ପାକା କରିଯା ଲାଇବ ।

ରମେଶ । ଆପରାବର ଶୁଇତେ ଥାଇବାର ବିଲଷ ହଇତେଛେ, ଆଜ ତବେ ଆସି ।

ଅନ୍ତରା । ଏକଟୁ ଦାଢ଼ାଓ । ଆମି ବଲି କୀ, ଆମରା ଜରଳପୁରେ ଥାଇବାର ଆଗେହି ତୋମାଦେର ବିବାହଟା ହଇୟା ଗେଲେ ଭାଲୋ ହୟ ।

ରମେଶ । ମେ ତୋ ଆର ବେଶି ଦେଇ ନାହିଁ ।

ଅନ୍ତରା । ନା, ଏଥିମୋ ଦିନ-ଶେଷକ ଆଛେ । ଆଗାମୀ ରବିବାରେ ସହି ତୋମାଦେର ବିବାହ ହଇୟା ଯାଇ ତାହା ହଇଲେ ତାହାର ପରେ ଓ ଯାତ୍ରାର ଆୟୋଜନେର ଜୟ ଦ୍ଵାରା ଦିନ ମୁହଁ ପାଇସା ଯାଇବେ । ବୁଝିଯାଇ ରମେଶ, ଏତ ତାଡ଼ା କରିତାମ ନା, କିନ୍ତୁ ଆମାର ଶ୍ରୀରେର ଜୟହି ଭାବନା ।

ରମେଶ ସମ୍ଭବ ହଇଲ ଏବଂ ଆର-ଏକଟା ପିଲ ଗିଲିଯା ବାଡ଼ି ଚଲିଯା ଗେଲ ।

୧୩

ବିଶାଳୟେର ଛୁଟି ମିକଟବର୍ତ୍ତୀ । ଛୁଟିର ମୟୟେ କମଳାକେ ବିଶାଳୟେଇ ରାଥିବାର ଜୟ ରମେଶ କର୍ତ୍ତାର ସହିତ ପୂର୍ବେହି ଠିକ କରିଯାଇଲି ।

ରମେଶ ପ୍ରତ୍ୟେ ଉଠିଯା ମୟଦାନେର ନିର୍ଜନ ରାତ୍ରାର ପଦ୍ଧତାରଗା କରିତେ କରିତେ ହିର କରିଲ, ବିବାହେର ପର ମେ କମଳା ସମ୍ବନ୍ଧେ ହେମଲିନୀକେ ସମ୍ଭବ ଘଟନା ଆଗାଗୋଡ଼ା ବିସ୍ତାରିତ କରିଯା ବଲିବେ । ତାହାର ପରେ କମଳାକେ ଓ ସମ୍ଭବ କଥା ବଲିବାର ଅବକାଶ ହିବେ । ଏଇକ୍ଷପ ସକଳ ପକ୍ଷେ ବୋର୍ଦାପଡ଼ା ହଇୟା ଗେଲେ କମଳା ଅଛନ୍ତେ ବଙ୍ଗଭାବେ

ହେମଲିନୀର ସଙ୍ଗେଇ ବାସ କରିତେ ପାରିବେ । ଦେଶେ ଇହା ଲଈଆ ମାନା କଥା ଉଠିତେ ପାରେ, ଇହାଇ ମନେ କରିଯା ମେ ହାଜାରୀବାଗେ ଗିଯା ପ୍ରୋକଟିଳ କରିବେ ସ୍ଥିର କରିଯାଇଛେ ।

ଯମଦାନ ହିତେ ଫିରିଯା ଆସିଯା ରମେଶ ଅନ୍ଧାବାସୁର ବାଡ଼ି ଗେଲ । ସିଂଡିକେ ହଠାତ୍ ହେମଲିନୀର ସଙ୍ଗେ ଦେଖା ହିଲ । ଅଞ୍ଚଦିନ ହିଲେ ଏକପ ସାକ୍ଷାତେ ଏକଟ୍-କିଛୁ ଆଲାପ ହଇତ । ଆଜ ହେମଲିନୀର ମୁଖ ଲାଲ ହିଯା ଉଠିଲ— ମେହି ରକ୍ତିମାର ମଧ୍ୟ ଦିଯା ଏକଟା ହାସିର ଆଭା ଉଷାର ଆଲୋକେର ମତୋ ଦୀପି ପାଇଲ— ହେମଲିନୀ ମୁଖ ଫିରାଇଯା ଚୋଥ ନିଚୁ କରିଯା ଝର୍ତ୍ତବେଗେ ଚଲିଯା ଗେଲ ।

ରମେଶ ସେ ଗେଟା ହେମଲିନୀର କାଛ ହିତେ ହାରମୋନିଯମେ ଶିଥିଯାଇଲ, ବାସାର ଗିଯା ମେହିଟେ ଖୁବ କରିଯା ବାଜାଇତେ ଲାଗିଲ । କିନ୍ତୁ ଏକଟିମାତ୍ର ଗ୍ରେ ସମସ୍ତିନ ବାଜାନୋ ଚଲେ ନା । କବିତାର ବହି ପଡ଼ିତେ ଚେଷ୍ଟା କରିଲ— ମନେ ହିଲ, ତାହାର ଭାଲୋବାସାର ଶ୍ଵର ସେ ଶ୍ଵର ଉଚ୍ଚେ ଉଠିତେଛେ, କୋମୋ କବିତା ମେ-ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାଗାଳ ପାଇତେଛେ ନା ।

ଆର ହେମଲିନୀ ଅଞ୍ଚାଷ୍ଟ ଆନନ୍ଦେର ସହିତ ତାହାର ଗୃହକର୍ମ ସମସ୍ତ ସାରିଯା ନିଭୃତ ଦ୍ଵିପ୍ରଥରେ ଶୟନଘରେର ଦ୍ୱାରା ବକ୍ଷ କରିଯା ତାହାର ସେଲାଇଟି ଲଈଆ ବସିଯାଇଛେ । ଶୁଦ୍ଧରେ ଏକଟି ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରମନ୍ତାର ଶାନ୍ତି । ଏକଟି ସର୍ବାକ୍ଷୀଣ ସାର୍ଥକତା ତାହାକେ ବେଟନ କରିଯା ରହିଯାଇଛେ ।

ଚାମ୍ପେର ସମୟେର ପୂର୍ବେଇ କବିତାର ବହି ଏବଂ ହାରମୋନିଯମ ଫେଲିଯା ରମେଶ ଅନ୍ଧାବାସୁର ବାସାୟ ଆସିଯା ଉପହିତ ହିଲ । ଅଞ୍ଚଦିନ ହେମଲିନୀର ସହିତ ଦେଖା ହିତେ ବଜ୍ଜୋ ବିଲମ୍ବ ହିତ ନା । କିନ୍ତୁ ଆଉ ଚାମ୍ପେର ଘରେ ଦେଖିଲ ମେ-ଘର ଶୃଙ୍ଖଳ, ଦୋତାଲାର ବସିବାର ଘରେ ଦେଖିଲ ମେ-ଘର ଓ ଶୃଙ୍ଖଳ, ହେମଲିନୀ ଏଥିମେ ତାହାର ଶୟନଗୃହ ଛାଡ଼ିଯା ନାମେ ନାହିଁ ।

ଅନ୍ଧାବାସୁର ଥଥାମୟେ ଆସିଯା ଟେବିଲ ଅଧିକାର କରିଯା ବସିଲେନ । ରମେଶ କ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ ଚକିତଭାବେ ଦରଜାର ଦିକେ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରିତେ ଲାଗିଲ ।

ପଦଶବ୍ଦ ହିଲ, କିନ୍ତୁ ଘରେ ପ୍ରବେଶ କରିଲ ଅକ୍ଷୟ । ସଥେଷ ହତ୍ତତା ଦେଖାଇଯା କହିଲ, “ଏହି ସେ ରମେଶବାସୁ, ଆସି ଆପନାର ବାସାତେଇ ଗିଯାଇଲାମ ।”

ଶୁନିଯାଇ ରମେଶେର ମୁଖେ ଉଦ୍ଦବେଗେ ଛାଯା ପଡ଼ିଲ ।

ଅକ୍ଷୟ ହାସିଯା କହିଲ, “ତୁମ କିସେର ରମେଶବାସୁ? ଆପନାକେ ଆଜ୍ଞାମଣ କରିତେ ଥାଇ ନାହିଁ । ଶୁଭମଂବାଦେ ଅଭିନନ୍ଦନ ପ୍ରକାଶ କରା ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବେର କର୍ତ୍ତ୍ୟ— ତାହାଇ ପାଲନ କରିତେ ଗିଯାଇଲାମ ।”

ଏହି କଥାର ଅନ୍ଧାବାସୁ ମନେ ପଡ଼ିଲ, ହେମଲିନୀ ଉପହିତ ନାହିଁ । ହେମଲିନୀକେ

ଡାକ ଦିଲେନ— ଉତ୍ତର ନା ପାଇୟା ତିନି ନିଜେ ଉପରେ ଗିଯା କହିଲେନ, “ହେଁ, ଏ କୀ, ଏଥିମୋ ମେଲାଇ ଲଈୟା ବରିଯା ଆହ ? ଚା ତୈରି ଯେ । ରମେଶ-ଅକ୍ଷয ଆସିଯାଛେ ।”

ହେମଲିନୀ ମୁଖ ଦ୍ୱାରା ଲାଲ କରିଯା କହିଲ, “ବାବା, ଆମାର ଚା ଉପରେ ପାଠାଇୟା ଦାଓ, ଆଉ ଆସି ମେଲାଇଟା ଶେଷ କରିବେ ଚାଇ ।”

ଅନ୍ଧା । ଐ ତୋରାର ମୋର ହେମ । ସଥନ ଯେଟା ଲଈୟା ପଡ଼, ତଥନ ଆର-କିଛୁଇ ଥେଯାଲ କର ନା । ସଥନ ପଡ଼ା ଲଈୟା ଛିଲେ, ତଥନ ବହି କୋଳ ହିତେ ନାମିତ ନା— ଏଥମ ମେଲାଇ ଲଈୟା ପଡ଼ିଯାଇ, ଏଥନ ଆର-ସମନ୍ତରେ ବନ୍ଧ । ନା ନା, ମେ ହିବେ ନା— ଚଳୋ, ମୀଚେ ଗିଯା ଚା ଥାଇବେ ଚଳୋ ।

ଏହି ବଲିଯା ଅନ୍ଧାବାବୁ ଜୋର କରିଯାଇ ହେମଲିନୀକେ ମୀଚେ ଲଈୟା ଆସିଲେନ । ମେ ଆସିଯାଇ କାହାରେ ଦିକେ ଦୃଷ୍ଟି ନା କରିଯା ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଚା ଚାଲିବାର ସ୍ୟାପାରେ ତାରି ସ୍ୟନ୍ତ ହିଲ୍ଲା ଉଠିଲ ।

ଅନ୍ଧାବାବୁ ଅଧିର ହିଲ୍ଲା କହିଲେନ, “ହେଁ, ଓ କୀ କରିତେଛ । ଆମାର ପେଣ୍ଠାଲାର ଚିନି ଦିତେଛ କେନ ? ଆସି ତୋ କୋନୋକାଲେଇ ଚିନି ଦିଯା ଚା ଥାଇ ନା ।”

ଅକ୍ଷୟ ଟିପିଟିପି ହାସିଯା କହିଲ, “ଆଜ ଉନି ଖୁବାର୍ ସଂବରଣ କରିବେ ପାରିତେଛେ ନା— ଆଜ ସକଳକେଇ ମିଟ୍ ବିତରଣ କରିବେନ ।”

ହେମଲିନୀର ପ୍ରତି ଏହି ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ବିଜ୍ଞପ ରମେଶର ମନେ ମନେ ଅମ୍ଭ ହିଲ । ମେ ତ୍ରଣଗଣ୍ଠ ହିର କରିଲ, ‘ଆର ସାଇ ହଡ଼କ, ବିବାହେର ପରେ ଅକ୍ଷୟର ମହିତ କୋନୋ ମଞ୍ଚକ ବାଖା ହିବେ ନା ।’

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ରମେଶବାବୁ, ଆପନାର ନାମଟା ବନ୍ଦଲାଇୟା ଫେଲୁନ ।”

ରମେଶ ଏହି ରମିକତାର ଚେଟୀଯ ଅଧିକତର ବିରାଜ ହିଲ୍ଲା କହିଲ, “କେମ ବଲୁନ ଦେଖି ?”

ଅକ୍ଷୟ ଥିରେର କାଗଜ ଖୁଲିଯା କହିଲ, “ଏହି ଦେଖୁନ, ଆପନାର ନାମେର ଏକଜନ ଛାତ୍ର ଅନ୍ତ ଲୋକକେ ନିଜେର ନାମେ ଚାଲାଇୟା ପରିଷକ୍ଷା ଦେଖାଇୟା ପାସ ହିଲ୍ଲାଛିଲ— ହଠାତ୍ ଧରା ପଡ଼ିଯାଇଛେ ।”

ହେମଲିନୀ ଜାନେ ରମେଶ ମୁଖେ ଉପର ଉତ୍ତର ଦିତେ ପାରେ ନା— ମେଇଜଙ୍ଗ ଏତକାଳ ଅକ୍ଷୟ ରମେଶକେ ଯତ ଆଘାତ କରିଯାଇଛେ, ମେ-ଇ ତାହାର ପ୍ରତିଧାତ ଦିଯା ଆସିଯାଇଛେ । ଆଜଓ ଧାକିତେ ପାରିଲ ନା । ଗୃହ କ୍ରୋଧର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଚାପିଯା ଦ୍ୱାରା ହାତ୍ ହାତ୍ କରିଯା କହିଲ, “ଅକ୍ଷୟ ବଲିଯା ତେବେ ଲୋକ ବୋଧ ହୟ ଜେଲଥାନାୟ ଆହେ ।”

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ଐ ଦେଖୁନ, ବନ୍ଦୁଭାବେ ସଂପର୍କାର୍ଥ ଦିତେ ଗେଲେ ଆପନାରା ରାଗ କରେନ । ତବେ ମହନ୍ତ ଇତିହାସଟା ବଲି । ଆପନି ତୋ ଜାନେନ, ଆମାର ଛୋଟୋ ବୋନ

শରৎ ବାଲିକା-ବିଜ୍ଞାଲୟେ ପଡ଼ିତେ ସାମ୍ବ । ମେ କାଳ ସନ୍ଧ୍ୟାର ସମୟ ଆସିଯା କହିଲ, ‘ହାରା ତୋମାଦେର ରମେଶବାବୁ ଶ୍ରୀ ଆମାଦେର ଇଚ୍ଛାଲେ ପଡ଼େନ୍ ।’

‘ଆମି ବଲିଲାମ, ‘ଦୂର ପାଗଲି ! ଆମାଦେର ରମେଶବାବୁ ଛାଡ଼ା କି ଆର ବିଭିନ୍ନ ରମେଶବାବୁ ଜଗତେ ନାହିଁ ?’ ଶରৎ କହିଲ, ‘ତା ଯେଇ ହୋଲ, ତିନି ତୀର ଶ୍ରୀର ଉପରେ ଭାରି ଅଞ୍ଚାୟ କରିତେଛେ । ଛୁଟିତେ ପ୍ରାୟ ସବ ଘେରେଇ ବାଡ଼ି ଯାଇତେଛେ, ତିନି ତୀର ଶ୍ରୀକେ ବୋର୍ଡିଙ୍ ରାଖିବାର ବନ୍ଦୋବନ୍ତ କରିଯାଛେ । ମେ ବେଚାରା କୌଣସିଆ କାଟିଆ ଅନର୍ଥପାତ କରିତେଛେ ।’ ଆମି ତଥନହିଁ ମନେ ମନେ କହିଲାମ, ‘ଏ ତୋ ଭାଲୋ କଥା ନହେ, ଶରৎ ଦେମନ ତୁଳ କରିଯାଛିଲ, ଏମନ ତୁଳ ଆରୋ ତୋ କେହ କେହ କରିତେ ପାରେ !’

ଅନ୍ନଦାବାବୁ ହାସିଯା ଡୁଟିଯା କହିଲେନ, “ଅକ୍ଷୟ, ତୁମି କୀ ପାଗଲେର ମତୋ କଥା କହିତେଛ ! କୋନ୍ ରମେଶେର ଶ୍ରୀ ସ୍କୁଲେ ପଡ଼ିଯା କୌଣସିତେଛେ ବଲିଯା ଆମାଦେର ରମେଶ ନାମ ବଢ଼ିଲାଇବେ ନାକି ?”

ଏମନ ସମୟେ ହଠାତ୍ ବିବର୍ଣ୍ଣୁଥେ ରମେଶ ସବ ହଇତେ ଡୁଟିଯା ଚଲିଯା ଗେଲ । ଅକ୍ଷୟ ବଲିଯା ଡୁଟିଲ, “ଓ କୀ ରମେଶବାବୁ, ଆପନି ରାଗ କରିଯା ଚଲିଯା ଗେଲେନ ନାକି ? ଦେଖୁ ଦେଖି, ଆପନି କି ମନେ କରେନ ଆପନାକେ ଆମି ସନ୍ଦେହ କରିତେଛି ?” ବଲିଯା ରମେଶେର ପଞ୍ଚାଂ ପଞ୍ଚାଂ ବାହିର ହଇଯା ଗେଲ ।

ଅନ୍ନଦାବାବୁ କହିଲେନ, “ଏ କୀ କାଣ୍ଡ !”

ଦେମନଲିନୀ କୌଣସିଆ ଫେଲିଲ । ଅନ୍ନଦାବାବୁ ବ୍ୟନ୍ତ ହଇଯା କହିଲେନ, “ଓ କୀ ହେ, କୌଣସି କେନ ?”

ମେ ଉଚ୍ଛ୍ଵସିତ ରୋଧନେର ମଧ୍ୟେ ଝନ୍କକଟେ କହିଲ, “ବାବା, ଅକ୍ଷୟବାବୁର ଭାରି ଅଞ୍ଚାୟ । କେନ ତିନି ଆମାଦେର ବାଡ଼ିତେ ଭଜନୋକକେ ଏମନ କରିଯା ଅଗମାନ କରେନ ?”

ଅନ୍ନଦାବାବୁ କହିଲେନ, “ଅକ୍ଷୟ ଠାଟା କରିଯା ଏକଟା କୀ ବଲିଯାଛେ, ଇହାତେ ଏତ ଅନ୍ତିର ହଇବାର କୀ ଦରକାର ଛିଲ ?”

“ଏରକମ ଠାଟା ଅମହ !” ବଲିଯା ଜ୍ଞାନପଦେ ଦେମନଲିନୀ ଡୁପରେ ଚଲିଯା ଗେଲ ।

ଏହାର କଲିକାତାଯ ଆସାର ପର ରମେଶ ବିଶେଷ ସ୍ଥଳେ ସହିତ କମଳାର ସ୍ଵାମୀର ମଜ୍ଜାନ କରିତେଛିଲ । ବହକଟେ, ଧୋବାଗୁରୁଟା କୋନ୍ ଜାଯଗାର ତାହା ବାହିର କରିଯା କମଳାର ମାମା ତାରିଗୀଚରଣକେ ଏକ ପତ୍ର ଲିଖିଯାଛିଲ ।

ଉତ୍ତର ଘଟନାର ପରଦିନ ପ୍ରାତେ ରମେଶ ମେହି ପଦ୍ମର ଜବାବ ପାଇଲ । ତାରିଗୀଚରଣ ଲିଖିତେଛେ, ଦୁର୍ଘଟନାର ପରେ ତୀହାର ଜୀମାନ ମଲିନାକ୍ଷେର କୋଣେ ମଂନାଇ ପାଓଯା ଯାଇ ନାହିଁ । ରଙ୍ଗରେ ତିନି ଡାଙ୍କାରି କରିତେନ— ମେଥାନେ ଚିଠି ଲିଖିଯା

ତାରିଖୀଚରଣ ଜାନିଯାଛେ, ସେଥାନେও କେହ ଆଜ ପରସ୍ତ ତୋହାର କୋମୋ ଥବର ପାଇଁ
ନାହିଁ । ତୋହାର ଅସ୍ଥାନ କୋଥାରେ ତାହା ତାରିଖୀଚରଣେର ଜାନା ନାହିଁ ।

କମଳାର ଥାମୀ ମଲିନାକ୍ଷ ସେ ବୀଟିଆ ଆହେନ, ଏ ଆଶା ଆଜ ରମେଶେର ମନ ହିତେ
ଏକେବାରେ ଦୂର ହିଲ ।

ମଙ୍କାଳେ ରମେଶେର ହାତେ ଆରୋ ଅନେକଗୁଲା ଚିଠି ଆସିଆ ପଡ଼ିଲ । ବିବାହେର
ମଧ୍ୟବାର ପାଇସା ତୋହାର ଆଲାପୀ ପରିଚିତ, ଅନେକେ ତାହାକେ ଅଭିନନ୍ଦନ-ପତ୍ର
ଲିଖିଯାଛେ । କେହ-ବା ଆହାରେର ଦାବି ଜାନାଇଯାଛେ, କେହ-ବା ଏତଦିନ ସମସ୍ତ
ବ୍ୟାପାରଟା ମେ ଗୋପନ ବାଧିଯାଛେ ବଲିଆ, ରମେଶକେ ମଙ୍କୋତୁକ ଡିରଙ୍କାର କରିଯାଛେ ।

ଏମନ୍ ମମୟେ ଅଗ୍ନାବାବୁର ବାଡ଼ି ହିତେ ଚାକର ଏକଥାନି ଚିଠି ଲାଇସା ରମେଶେର
ହାତେ ଦିଲ । ହାତେର ଅକ୍ଷର ଦେଖିଆ ରମେଶେର ବୁକେର ଭିତରଟା ଛଲିଆ ଉଠିଲ ।

ହେମଲିନୀର ଚିଠି । ରମେଶ ମନେ କରିଲ, ‘ଅକ୍ଷୟେର କଥା ଶୁଣିଆ ହେମଲିନୀର
ମନେ ମନ୍ଦେହ ଜୟିଯାଛେ ଏବଂ ତୋହାଇ ଦୂର କରିବାର ଜଞ୍ଜ ମେ ରମେଶକେ ପତ୍ର ଲିଖିଯାଛେ ।’

ଚିଠି ଖୁଲିଆ ଦେଖିଲ, ତୋହାତେ କେବଳ ଏହି କଟି କଥା ଲେଖା ଆହେ—‘ଅକ୍ଷୟବାବୁ,
କାଳ ଆପନାର ଉପର ଭାରି ଅଞ୍ଚାୟ କରିଯାଛେନ । ମନେ କରିଯାଛିଲାୟ, ଆଜ
ମଙ୍କାଳେଇ ଆପନି ଆସିବେନ, କେନ ଆସିଲେନ ନା ? ଅକ୍ଷୟବାବୁର କଥା କେନ
ଆପନି ଏତ କରିଯା ମନେ ଲାଇତେଛେନ ? ଆପନି ତୋ ଜାନେନ, ଆମି ତୋର କଥା
ପ୍ରାପ୍ତି କରି ନା । ଆପନି ଆଜ ମଙ୍କାଳ-ମଙ୍କାଳ ଆସିବେ— ଆମି ଆଜ ମେନାଇ
ଫେଲିଆ ବାଧିବ ।’

ଏହି କଟି କଥାର ମଧ୍ୟେ ହେମଲିନୀର ମାତ୍ରନାମ୍ବାପୃଷ୍ଠ କୋମଳ ହୁବେର ବ୍ୟଥା ଅଭୂତବ
କରିଯା ରମେଶେର ଚୋଥେ ଜଳ ଆସିଲ । ରମେଶ ବୁଝିଲ, କାଳ ହିତେହି ହେମଲିନୀ
ରମେଶେର ବେଦନା ଶାସ୍ତ କରିବାର ଜଞ୍ଜ ବ୍ୟାଗ୍ରହନ୍ୟେ ପ୍ରତୀକ୍ଷା କରିଯା ଆହେ । ଏମନି
କରିଯା ରାତ ଗିଯାଛେ, ଏମନି କରିଯା ମଙ୍କାଳଟା କାଟିଯାଛେ, ଅବଶେଷେ ଆର ଧାକିତେ
ନା ପାରିଯା ଏହି ଚିଠିଥାନି ଲିଖିଯାଛେ ।

ରମେଶ କାଳ ହିତେ ଭାବିତେଛେ, ଆର ବିଲସ ନା କରିଯା ଏଇବାର ହେମଲିନୀକେ
ମଙ୍କଳ କଥା ଖୁଲିଆ ବଲା ଆବଶ୍ୟକ ହିଲାଯାଛେ । କିନ୍ତୁ କଳ୍ପକାର ବ୍ୟାପାରେ ପର ବଲା
କଟିନ ହିଲା ଉଠିଯାଛେ । ଏଥନ ଟିକ ଶୁଣାଇବେ ଦେନ ଅପରାଧ ଧରା ପଡ଼ିଆ ଜବାବଦିହିର
ଚେଟା ହିତେଛେ । ଶୁଣୁ ତୋହାଇ ନହେ, ଅକ୍ଷୟେର ସେ କତକଟା ଅନ୍ତରେ, ମେଓ
ଅମ୍ବା ।

ରମେଶ ଭାବିତେ ଲାଗିଲ, ‘କମଳାର ଥାମୀ ସେ ଆର-କୋମୋ ରମେଶ, ନିକରାଇ
ଅକ୍ଷୟେର ମନେ ମେହି ଧାରଣାଇ ଆହେ— ମହିଲେ ମେ ଏତକ୍ଷେ କେବଳ ଇହିତ କରିଯା

ଧାରିଆ ଧାକିତ ନା, ପାଡ଼ାସ୍ଵର୍କ ଗୋଲ କରିଆ ବେଡ଼ାଇତ । ଅତଏବ ଏହି ବେଳା ସାହା-ହୟ ଏକଟା ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରା ଦରକାର ।

ଏମନ ସମସ୍ତ ଆର-ଏକଟା ଡାକେର ଚିଠି ଆସିଲ । ରମେଶ ଖୁଲିଆ ଦେଖିଲ, ସେ-ଚିଠି ଔବିଷାଳୀଯେର କର୍ଜୀର ନିକଟ ହିତେ ଆସିଯାଛେ । ତିନି ଲିଖିଯାଛେ, କମଳା ଅଭ୍ୟକ୍ତ କାତର ହିଁ ପଡ଼ିଯାଛେ, ତାହାକେ ଏ-ଅବହାୟ ଛୁଟିର ସମୟ ବିଷାଳୀଯେର ବୋର୍ଡିଙ୍ଗେ ରାଧା ତିନି ସଂଗତ ବୋଧ କରେନ ନା । ଆଗାମୀ ଶନିବାରେ ଇହୁଲ ହିଁ ଛୁଟି ହିବେ, ସେଇ ସମୟେ ତାହାକେ ବିଷାଳୀ ହିତେ ବାଢ଼ି ଲାଇୟା ସାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରା ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ।

ଆଗାମୀ ଶନିବାରେ କମଳାକେ ବିଷାଳୀ ହିତେ ଲାଇୟା ଆସିତେ ହିବେ ! ଆଗାମୀ ରବିବାରେ ରମେଶର ବିବାହ !

“ରମେଶବାବୁ, ଆମାକେ ମାପ କରିତେ ହିବେ” ଏହି ବଲିଆ ଅକ୍ଷୟ ସବେର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରବେଶ କରିଲ । କହିଲ, “ଏମନ ଏକଟା ସାମାଞ୍ଚ ଠାଟ୍ଟାୟ ଆପନି ସେ ଏତ ରାଗ କରିବେନ, ତାହା ଆଗେ ଆନିଲେ ଆମି ଓ କଥା ତୁଳିତାମ ନା । ଠାଟ୍ଟାର ମଧ୍ୟେ କିନ୍ତୁ ସତ୍ୟ ଧାକ୍କିଲେଇ ଲୋକେ ଚଟିଆ ଓଠେ, କିନ୍ତୁ ସାହା ଏକେବାରେ ଅମୂଳକ ତାହା ଲାଇୟା ଆପନି ସକଳେର ସାକ୍ଷାତେ ଏତ ରାଗାରାଗି କରିଲେନ କେନ ? ଅନ୍ଧବାବାବୁତୋ କାଳ ହିତେ ଆମାକେ ଭଦ୍ରମା କରିତେଛେ— ହେମଲିନୀ ଆମାର ସଙ୍ଗେ କଥା ବଜ୍ଜ କରିଯାଛେନ । ଆଜ ମକାଲେ ତାହାଦେର ଶ୍ଵାସେ ଗିଯାଛିଲାମ, ତିନି ସର ଛାଡ଼ିଯା ଚଲିଯାଇ ଗେଲେନ । ଆମି ଏମନ କୀ ଅପରାଧ କରିଯାଛିଲାମ ବଲୁନ ଦେଖି ?”

ରମେଶ କହିଲ, “ଏ-ସମ୍ପତ୍ତ ବିଚାର ସଥାନମୟେ ହିବେ । ଏଥନ ଆମାକେ ମାପ କରିବେ— ଆମାର ବିଶେଷ ଏକଟା ପ୍ରମୋଜନ ଆଛେ ।”

ଅକ୍ଷୟ । ରୋଶନଚୌକିର ବାୟନା ଦିତେ ଚଲିଯାଛେନ ବୁଝି ? ଏ ଦିକେ ସମୟମଙ୍କେପ । ଆମି ଆପନାର ଶ୍ରୀକର୍ମେ ବାଧା ଦିବ ନା, ଚଲିଲାମ ।

ଅକ୍ଷୟ ଚଲିଆ ଗେଲେ ରମେଶ ଅନ୍ଧବାବୁର ବାସାୟ ଗିଯା ଉପର୍ଦ୍ଧିତ ହିଲ । ସବେ ଚୁକିତେଇ ହେମଲିନୀର ସହିତ ତାହାର ସାକ୍ଷାତ୍ ହିଲ । ଆଜ ରମେଶ ସକାଳ-ସକାଳ ଆପିବେ, ଇହା ହେମଲିନୀ ନିଶ୍ଚଯ ଠିକ କରିଆ ପ୍ରକ୍ଷତ ହିଁ ବସିଯାଛିଲ । ତାହାର ମେଲାଇରେ ବ୍ୟାପାରଟି ଭାଜ କରିଆ କୁମାଳେ ବାଧିଆ ଟେବିଲେର ଉପରେ ରାଖିଆ ଦିଯାଛିଲ ; ପାଶେ ହାରମୋନିଯମ-ସଞ୍ଚାଟି ଛିଲ । ଆଜ ଧାନିକଟା ସଂଗୀତ-ଆଲୋଚନା ହିତେ ପାରିବେ, ଏହିଙ୍କପ ତାହାର ଆଶା ଛିଲ ; ତା ଛାଡ଼ା, ଅବାକ୍ତ ସଂଗୀତ ତୋ ଆହେଇ ।

ରମେଶ ସବେ ଚୁକିତେଇ ହେମଲିନୀର ଶୁଣେ ଏକଟି ଉଙ୍ଗଳ-କୋମଳ ଆଭା ପଡ଼ିଲ ।

କିନ୍ତୁ ମେ-ଆଜା ମୁହଁରେ ହେଲା ଗେଲ ରମେଶ ଆର-କୋନୋ କଥା ନା ବନିଯା ପ୍ରଥମେହି ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ଅନ୍ଧାବାସୁ କୋଣାର ?”

ହେମଲିନୀ ଉଚ୍ଚର କରିଲ, “ବାବା ଡାହାର ବସିବାର ସରେ ଆଛେନ୍ । କେବଳ ? ଡାହାକେ କି ଏଥନେ ପ୍ରୋଜନ ଆଛେ ? ତିନି ତୋ ସେଇ ଚା ଧାଇବାର ଶମ୍ଭବ ନାହିଁ ଆସିବେନ ।”

ରମେଶ । ନା, ଆମାର ବିଶେଷ ପ୍ରୋଜନ ଆଛେ । ଆର ବିଲବ କରା ଉଚିତ ହେବେ ନା ।

ହେମଲିନୀ । ତବେ ଶାନ୍, ତିନି ସରେଇ ଆଛେନ୍ ।

ରମେଶ ଚଲିଯା ଗେଲ । ପ୍ରୋଜନ ଆଛେ ! ସଂସାରେ ପ୍ରୋଜନରେହି କେବଳ ମୁହଁ ମୟ ନା ! ଆର ଭାଲୋବାସାକେହି ଦ୍ୱାରେ ବାହିରେ ଅବକାଶ-ପ୍ରତୀକ୍ଷା କରିଯା ବସିଯା ଥାକିତେ ହୁଏ ।

ଶରତେର ଏହି ଅଗ୍ନାନ ଦିନ ସେ ନିଖାସ ଫେଲିଯା ଆପନ ଆନନ୍ଦ-ଭାଗ୍ୟରେ ସୋନାର ସିଂହଦାରଟି ବର୍କ କରିଯା ଦିଲ । ହେମଲିନୀ ହାରମୋନିଯମେର ନିକଟ ହିତେ ଚୌକି ମସାଇଯା ଲାଇୟା ଟେବିଲେର କାହେ ବସିଯା ଏକମନେ ସେଲାଇ କରିତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହଇଲ । ଛୁଟିତେ ଲାଗିଲ କେବଳ ବାହିରେ ଥାଇଁ, ତିତରେଓ । ରମେଶର ପ୍ରୋଜନଓ କୈବି ଶେଷ ହଇଲ ନା । ପ୍ରୋଜନ ରାଜାର ମତୋ ଆପନାର ପୂର୍ବ ସମ୍ଭବ ଲମ୍ବ— ଆର ଭାଲୋବାସା କାଙ୍ଗଳ ।

୧୪

ରମେଶ ଅନ୍ଧାବାସୁର ସରେର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରବେଶ କରିଲ । ତଥନ ଅନ୍ଧାବାସୁ ମୁଖେର ଉପରେ ଖବରେର କାଗଜ ଚାପା ଦିଯା କେନ୍ଦ୍ରାରୀ ପଡ଼ିଯା ନିଜା ଦିତେଛିଲେନ । ରମେଶ ସରେ ପ୍ରବେଶ କରିଯା କାମିତେହି ତିନି ଚକିତ ହିଲ୍ୟା ଉଠିଯା ଖବରେର କାଗଜଟା ତୁଳିଯା ଧରିଯାଇ କହିଲେନ, “ଦେଖିଯାଇ ରମେଶ, ଏବାରେ ଓଳାଉଠାୟ କତ ଲୋକ ମରିଯାଇଛେ ?”

ରମେଶ କହିଲ, “ବିବାହ ଏଥନ କିଛୁଦିନ ବର୍କ ରାଖିତେ ହଇବେ— ଆମାର ବିଶେଷ କାଜ ଆଛେ ।”

ଅନ୍ଧାବାସୁର ମାଥା ହିତେ ଶହରେ ମୃତ୍ୟୁଭାଲିକାର ବିବରଣ୍ ଏକେବାରେ ଲୁଣ ହିଲ୍ୟା ଗେଲ । କ୍ଷଣକାଳ ରମେଶର ମୁଖେ ଦିକେ ତାକାଇଯା କହିଲେନ, “ମେ କୀ କଥା ରମେଶ ! ମିମର୍ଦ୍ଦମ ଯେ ହିଲ୍ୟା ଗେଛେ ।”

ରମେଶ କହିଲ, “ଏହି ରବିବାରେ ପରେର ରବିବାରେ ଦିନ ପିଛାଇଯା ଦିଯା ଆଜାଇ ପଞ୍ଜ ବିଲି କରିଯା ଦେଖୁଯା ଯାଇତେ ପାରେ ।”

ଅନ୍ଧା । ରମେଶ, ତୁ ମି ଆମାକେ ଅବାକ କରିଲେ । ଏକି ମକଦ୍ଦମା ଯେ, ତୋମାର ସ୍ଵିଧାମତ ତୁ ମି ଦିନ ପିଛାଇୟା ଝଳତ୍ତୁବି କରିତେ ଥାକିବେ ? ତୋମାର ପ୍ରୋଜେକ୍ଟା କୀ ତାଣି ।

ରମେଶ । ମେ ଅଭ୍ୟାସ ବିଶେଷ ପ୍ରୋଜେକ୍ଟ, ବିଲ୍ବ କରିଲେ ଚଲିବେ ନା ।

ଅନ୍ଧାବାବୁ ବାତାହତ କଦମ୍ବୀବୃକ୍ଷେର ମତୋ କେହାରାର ଉପର ହେଲାନ ଦିଯା ପଡ଼ିଲେ— କହିଲେନ, “ବିଲ୍ବ କରିଲେ ଚଲିବେ ନା । ବେଶ କଥା, ଅତି ଉତ୍ତମ କଥା । ଏଥର ତୋମାର ସାହା ଇଚ୍ଛା ହ୍ୟ କରୋ । ନିଯନ୍ତ୍ରଣ ଫିରାଇୟା ଲାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ତୋମାର ବୁଝିତେ ସାହା ଆସେ ତାହାଇ ହୋକ । ଲୋକେ ସଥର ଆମାକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିବେ, ଆମି ବଲିବ, ‘ଆମି ଓ-ସବ କିଛିଇ ଜାନି ନା— ତୋହାର କୀ ଆବଶ୍ୟକ, ମେ ତିନିଇ ଜାନେନ, ଆର କବେ ତୋହାର ସ୍ଵିଧା ହଈବେ, ମେ ତିନିଇ ବଲିତେ ପାରେନ ।’”

ରମେଶ ଉତ୍ତର ନା କରିଯା ନତ୍ୟରେ ବସିଯା ରହିଲ । ଅନ୍ଧାବାବୁ କହିଲେନ, “ହେମଲିନୀଙ୍କେ ସବ କଥା ବଲା ହେଇଗାଛେ ?”

ରମେଶ । ନା ତିନି ଏଥିନୋ ଜାନେନ ନା ।

ଅନ୍ଧା । ତୋହାର ତୋ ଜାନା ଆବଶ୍ୟକ । ତୋମାର ତୋ ଏକଲାର ବିବାହ ନାହିଁ ।

ରମେଶ । ଆପନାକେ ଆଗେ ଜାନାଇୟା ତୋହାକେ ଜାନାଇବ ହିର କରିଯାଛି ।

ଅନ୍ଧାବାବୁ ଡାକିଯା ଉଠିଲେନ, “ହେମ, ହେମ !”

ହେମଲିନୀ ଘରେର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରବେଶ କରିଯା କହିଲ, “କୀ ବାବା ?”

ଅନ୍ଧା । ରମେଶ ବଲିତେଛେନ, ଉହାର କୀ-ଏକଟା ବିଶେଷ କାଜ ପଡ଼ିଯାଛେ, ଏଥିନ ଉହାର ବିବାହ କରିବାର ଅବକାଶ ହଈବେ ନା ।

ହେମଲିନୀ ଏକବାର ବିବରଣ୍ୟରେ ରମେଶେର ମୁଖେର ଦିକେ ଚାହିଲ । ରମେଶ ଅପରାଧୀର ମତୋ ନିରନ୍ତରେ ବସିଯା ରହିଲ ।

ହେମଲିନୀର କାହେ ଏ ଖବରଟା ଯେ ଏମନ କରିଯା ଦେଓୟା ହଈବେ, ରମେଶ ତାହା ପ୍ରତ୍ୟାଶା କରେ ନାହିଁ । ଅପିନ୍ଦ୍ର ବାର୍ତ୍ତା ଅକ୍ଷ୍ୟାଂ ଏଇକ୍ଲପ ନିତାଙ୍କ କାଢିଭାବେ ହେମଲିନୀଙ୍କେ ଯେ କିନ୍କର ମର୍ଯ୍ୟାଣିକରଣେ ଆବାତ କରିଲ, ରମେଶ ତାହା ନିଜେର ବ୍ୟଥିତ ଅନ୍ତଃକରଣେ ମଧ୍ୟେଇ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅହନ୍ତବ କରିତେ ପାରିଲ । କିନ୍ତୁ ଯେ ତୀର ଏକବାର ନିକିଞ୍ଜ ହ୍ୟ ତାହା ଆର ଫେରେ ନା— ରମେଶ ସେଇ ଶପଟ ଦେଖିତେ ପାଇଲ, ଏହି ନିଷ୍ଠର ତୀର ହେମଲିନୀର ହରଯେର ଟିକ ମାରିଥାନେ ଗିଯା ବିଦ୍ୟିଯା ରହିଲ ।

ଏଥିନ କଥାଟା ଆର କୋମୋଦିତେ ନରଯ କରିଯା ଲାଇବାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ସବହି ସତ୍ୟ— ବିବାହ ଏଥିନ ସ୍ଵଗିତ ରାଖିତେ ହଈବେ, ରମେଶେର ବିଶେଷ ପ୍ରୋଜେକ୍ଟ ଆଛେ,

କି ପ୍ରୋତ୍ସମ, ତାହାଓ ମେ ବଲିତେ ଇଚ୍ଛା କରେ ନା । ଇହାର ଉପରେ ଏଥିମ ଆର ନୃତ୍ୟ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କି ହିତେ ପାରେ ?

ଅନ୍ଧାବାବୁ ହେମଲିନୀର ଦିକେ ଚାହିୟା କହିଲେ, “ତୋମାଦେଇଁ କାଜ, ଏଥିମ ତୋମରାଇ ଇହାର ଥା ହୁଁ ଏକଟା ମୀଘାଂସା କରିଯା ଲାଗୁ ।”

ହେମଲିନୀ ଶୁଖ ନତ କରିଯା ବଲିଲ, “ବାବା, ଆମି ଇହାର କିଛୁଇ ଆମି ନା ।” ଏହି ବଲିଯା, ବଢ଼େର ମେଦେର ଶୁଖେ ଶ୍ରୀଷ୍ଟର ମ୍ଲାନ ଆଭାନ୍ତ୍ରକୁ ସେମନ ମିଳାଇଯା ଥାଏ, ତେମନି କରିଯା ମେ ଚଲିଯା ଗେଲ ।

ଅନ୍ଧାବାବୁ ଥବରେର କାଗଜ ଶୁଖେର ଉପର ତୁଲିଯା ପଡ଼ିବାର ଭାନ କରିଯା ଭାବିତେ ଲାଗିଲେନ । ରମେଶ ନିଷ୍ଠକ ହିୟା ବସିଯା ରହିଲ ।

ହଠାତ୍ ରମେଶ ଏକମସ୍ତ୍ର ଚମକିଯା ଉଠିଯା ଚଲିଯା ଗେଲ । ବସିବାର ବଡ଼ୋ ଦେଇ ଗିଯା ଦେଖିଲ ହେମଲିନୀ ଜାମଲାର କାହେ ଚୁପ କରିଯା ଦାଡ଼ାଇଯା ଆହେ । ତାହାର ଦୃଷ୍ଟିର ମୟୁଖେ ଆସିଥିଲା ପୂଜାର ଛୁଟିର କଲିକାତା ଜୋଯାରେର ଅଭିର ମତୋ ତାହାର ସମସ୍ତ ବାନ୍ଧା ଓ ଗଲିର ମଧ୍ୟେ ଫୀତ ଜନନ୍ତିବାହେ ଚଞ୍ଚଳଶୁଖର ହିୟା ଉଠିଯାଏ ।

ରମେଶ ଏକେବାରେ ତାହାର ପାର୍ଶ୍ଵ ଯାଇତେ କୁଣ୍ଡିତ ହିଲ । ପଞ୍ଚାତ୍ ହିତେ କିଛିକଣେର ଜଣ୍ଠ ହିରନ୍ଦିତିତେ ତାହାକେ ଦେଖିତେ ଲାଗିଲ । ଶରତେର ଅପରାହ୍ନ-ଆଲୋକେ ବାତାୟନବର୍ତ୍ତିନୀ ଏହି ଶ୍ରକ୍ଷମ୍ୟାନ୍ତିଟି ରମେଶେର ମନେର ମଧ୍ୟେ ଏକଟି ଚିରଚାହୀ ଛବି ଆକିଯା ଦିଲ । ଐ ହୃଦ୍ୟାର କପୋଲେର ଏକଟି ଅଂଶ, ଐ ସହସ୍ରଚିତ ଭଙ୍ଗ, ଐ ଗ୍ରୀବାର ଉପରେ କୋମଲବିରଳ କେଶଗୁଲି, ତାହାରଇ ନୀତେ ସୋନାର ହାରେର ଏକଟୁଖାମି ଆଭାସ, ବାର କ୍ଷକ୍ଷ ହିତେ ଲାଦିତ ଅଞ୍ଚଳେର ବକ୍ଷିମ ପ୍ରାଣ, ମନସ୍ତି ବୈଧାଯ ରେଖାଯ ତାହାର ପୀଡ଼ିତ ଚିତ୍ରେର ମଧ୍ୟେ ଧେନ କାଟିଯା କାଟିଯା ବସିଯା ଗେଲ ।

ରମେଶ ଆଣ୍ଟେ ଆଣ୍ଟେ ହେମଲିନୀର କାହେ ଆସିଯା ଦାଡ଼ାଇଲ । ହେମଲିନୀ ରମେଶେର ଚେଯେ ବାନ୍ଧାର ଲୋକଦେର ଜଣ୍ଠ ଯେନ ବେଶ ଔହୁକ୍ୟ ବୋଧ କରିତେ ଲାଗିଲ । ରମେଶ ବାଞ୍ଚିବନ୍ଦକଣ୍ଠେ କହିଲ, “ଆପନାର କାହେ ଆମାର ଏକଟି ଭିକ୍ଷା ଆହେ ।”

ରମେଶେର କର୍ତ୍ତ୍ଵରେ ଉଦ୍ବେଳ ବେଦନାର ଆଘାତ ଅନୁଭବ କରିଯା ଶୁଭ୍ରତର ମଧ୍ୟେ ହେମଲିନୀର ଶୁଖ ଫିରିଯା ଆସିଲ । ରମେଶ ବଲିଯା ଉଠିଲ, “ତୁମି ଆମାକେ ଅବିଶାସ କରିଯା ନା ।” ରମେଶ ଏହି ପ୍ରଥମ ହେମଲିନୀକେ ‘ତୁମି’ ବଲିଲ । “ଏହି କଥା ଆମାକେ ବଲୋ ଯେ, ତୁମି ଆମାକେ କଥନୋ ଅବିଶାସ କରିବେ ନା । ଆମିଓ ଅଞ୍ଚଳୀମୀକେ ଅନ୍ତରେ ସାଙ୍ଗୀ ରାଖିଯା ବଲିତେଛି, ତୋମାର କାହେ ଆମି କଥନୋ ଅବିଶାସୀ ହିୟବ ନା ।”

ରମେଶେର ଆର କଥା ବାହିର ହିଲ ନା, ତାହାର ଚୋଥେର ପ୍ରାଣେ ଜଳ ଦେଖା ଦିଲ ।

তখন হেমনলিনী। তাহার স্থিকস্থ দুই চক্ষু খুলিয়া রমেশের মুখের দিকে হির
করিয়া রাখিল। তাহার পরে সহসা বিগলিত অঞ্চারা হেমনলিনীর দুই কপোল
বাহিয়া বরিয়া পড়িতে লাগিল। দেখিতে দেখিতে সেই নিতৃত্ব বাতায়নতলে দুই-
জনের মধ্যে একটি বাক্যবিহীন শাস্তি ও সামনার স্বর্গথঙ্গ স্ফজিত হইয়া গেল।।

কিছুক্ষণ এই অঞ্জলপ্রাবিত স্বগভীর ঘোনের মধ্যে হৃদয়মন নিমগ্ন রাখিয়া
একটি আরামের দীর্ঘনিশাস ফেলিয়া রমেশ কহিল, “কেন আমি এখন সপ্তাহের
অন্ত বিবাহ স্বাগত স্থানিক প্রস্তাব করিয়াছি, তাহার কারণ কি তুমি জানিতে
চাও?”

হেমনলিনী নৌরবে মাথা নাড়িল— মে জানিতে চায় না।

রমেশ কহিল, “বিবাহের পরে আমি তোমাকে সব কথা খুলিয়া বলিব।”

এই কথাটায় হেমনলিনীর কপোলের কাছটা একটুখানি রাঙা হইয়া উঠিল।

আজ আহাৰাস্তে হেমনলিনী যখন রমেশের সহিত মিলনপ্রত্যাশায় উৎসুক-
চিত্তে সাজ করিতেছিল, তখন সে অনেক হাসিগল, অনেক নিতৃত্ব পৰামৰ্শ, অনেক
ছোটোখাটো স্বরের ছবি কল্পনায় সুজন করিয়া লইতেছিল। কিন্ত এই-যে অন্ত
ক্ষয় সুহর্তে দুই হৃদয়ের মধ্যে বিশ্বাসের মালাবদল হইয়া গেল— এই-যে চোখের জল
বরিয়া পড়িল, কথাবার্তা কিছুই হইল না, কিছুক্ষণের অন্ত দুইজনে পাশাপাশি
দোড়াইয়া রহিল— ইহার নিবিড় আনন্দ, ইহার গভীর শাস্তি, ইহার পরম আশ্রাস
সে কল্পনাও করিতে পারে নাই।

হেমনলিনী কহিল, “তুমি একবার বাবাৰ কাছে ঘাও, তিনি বিবৃত হইয়া
আছেন।”

রমেশ প্রফুল্লচিত্তে সংসারের ছোটো-বড়ো আঘাত-সংঘাত বুক পাতিয়া লইবার
অন্ত চলিয়া গেল।

অৱদাবাৰু রমেশকে পুনৰায় গৃহে প্ৰবেশ কৰিতে দেখিয়া উদ্বিগ্নভাবে তাহার মুখের
দিকে চাহিলেন।

রমেশ কহিল, “নিমসুগের ফৰ্দটা যদি আৰার হাতে দেন, তবে দিনপৰিবৰ্তনেৰ
চিঠিশুলি আজই রওনা কৰিয়া দিতে পারি।”

অৱদাবাৰু কহিলেন, “তবে দিনপৰিবৰ্তনই হিৱ রহিল ?”

ରମେଶ କହିଲ, “ହା, ଅନ୍ତ ଉପାର ଆର କିଛୁଇ ଦେଖି ନା ।”

ଅନ୍ନଦାବାବୁ କହିଲେନ, “ଦେଖୋ ବାପୁ, ତବେ ଆମି ଇହାର ମଧ୍ୟେ ନାହିଁ । ସାହା-କିଛୁ ବନ୍ଦୋବନ୍ତ କରିବାର, ମେ ତୁ ଯିହି କରିଯୋ । ଆମି ଲୋକ ହାସାଇତେ ପାରିବ ନା । ବିବାହ-ବ୍ୟାପାରଟାକେ ସବ୍ରି ନିଜେର ମର୍ଜି ଅଭ୍ୟାସରେ ଛେଳେଥେଲା କରିଯା ତୋଳୋ, ତବେ ଆମାର ମତୋ ବସମେର ଲୋକେର ଇହାର ମଧ୍ୟେ ନା ଥାକାଇ ଭାଲୋ । ଏହି ଲାଗୁ ତୋମାର ନିମ୍ନଲିଙ୍ଗରେ ଫର୍ଦ୍ଦ । ଇତିଥିଥେ ଆମି କତ୍ତକଣ୍ଠା ଟାକା ଖରଚ କରିଯା ଫେଲିଯାଇଛି, ତାହାର ଅନେକଟାଇ ମଷ୍ଟ ହିଁବେ । ଏମନି କରିଯା ବାର ବାର ଟାକା ଜଳେ ଫେଲିଯା ଦିତେ ପାରି, ଏମନ ସଂଗତି ଆମାର ନାହିଁ ।”

ରମେଶ ସମ୍ମନ ବ୍ୟାସ ଓ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଭାବ ନିଜେର କ୍ଷକ୍ଷେ ଲାଇତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହିଁଲ । ମେ ଉଠିବାର ଉପକ୍ରମ କରିତେଛେ, ଏମନ ସମୟ ଅନ୍ନଦାବାବୁ କହିଲେନ, “ରମେଶ, ବିବାହେର ପରେ ତୁ ଆମି କୋଥାମ୍ବ ପ୍ର୍ୟାକଟିସ କରିବେ, କିଛୁ ହିଁବ କରିଯାଇ ? କଲିକାତାର ନୟ ?”

ରମେଶ କହିଲ, “ନା । ପଞ୍ଚିମେ ଏକଟା ଭାଲୋ ଜାୟଗାର ମଞ୍ଚାନ କରିତେଛି ।”

ଅନ୍ନଦା । ମେହି ଭାଲୋ, ପଞ୍ଚିମିହି ଭାଲୋ । ଏଟୋଯା ତୋ ହୁନ୍ଦ ଜାୟଗା ନାହିଁ । ମେଥାନକାର ଜଳ ହଜମେର ପକ୍ଷେ ଅତି ଉତ୍ତମ—ଆମି ମେଥାନେ ମାନ୍ୟାନେକ ଛିଲାମ । ମେହି ଏକ ମାସେ ଆମାର ଆହାରେର ପରିମାଣ ଡବଲ ବାଡ଼ିଯା ଗିଯାଇଲ । ଦେଖୋ ବାପୁ, ମଂସାରେ ଆମାର ଐ ଏକଟିମାତ୍ର ମେସେ—ଆମି ସର୍ବଦା ଉହାର କାଛେ-କାଛେ ନା ଥାକିଲେ ମେ-ଓ ହୃଦୀ ହିଁବେ ନା, ଆମିଓ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହିଁତେ ପାରିବ ନା । ତାହାର ଆମାର ଇଚ୍ଛା, ତୋମାକେ ଏକଟା ସାନ୍ଧ୍ୟକର ଜାୟଗା ବାହିଯା ଲାଇତେ ହିଁବେ ।

ଅନ୍ନଦାବାବୁ ରମେଶର ଏକଟା ଅପରାଧରେ ଅବକାଶ ପାଇଯା ମେହି ହସ୍ତୋଗେ ନିଜେର ବଡ଼ୋ ବଡ଼ୋ ଦାବିଣ୍ଠା ଉପହିତ କରିତେ ଆରଞ୍ଜ କରିଲେନ । ମେ ମହୀୟ ରମେଶକେ ତିନି ସବି ଏଟୋଯା ନା ବଲିଯା ଗାରୋ ବା ଚେରାପୁଞ୍ଜିର କଥା ବଲିଲେନ, ତବେ ତ୍ର୍ୟକ୍ଷଣୀୟ ମେ ହାଙ୍ଗି ହିଁତ । ମେ କହିଲ, “ମେ ଆଜା, ଆମି ଏଟୋଯାତେହି ପ୍ର୍ୟାକଟିସ କରିବ ।” ଏହି ବଲିଯା ରମେଶ ନିମ୍ନଲିଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନେର କାର୍ଯ୍ୟଭାବ ଲାଇଯା ପ୍ରଥାନ କରିଲ ।

ଅନ୍ତିକାଳ ପରେ ଅକ୍ଷୟ ଘରେ ଚୁକିତିହିଁ ଅନ୍ନଦାବାବୁ କହିଲେନ, “ରମେଶ ତାହାର ବିବାହେର ଦିନ ଏକ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ପିଛାଇଯା ଦିଲାଛେ ।”

ଅକ୍ଷୟ । ନା ନା, ଆପନି ବଲେନ କୀ ! ମେ କି କଥନୋ ହିଁତେ ପାରେ ? ପରଶ ମେ ବିବାହ !

ଅନ୍ନଦା । ହିଁତେ ତୋ ନା ପାରାଇ ଉଚିତ ହିଁଲ—ସାଧାରଣ ଲୋକେର ତୋ ଏମନଭାବେ ହୁଏ ନା । କିନ୍ତୁ ଆଜକାଳ ତୋମାଦେର ସେବକମ କାଣ ଦେଖିତେଛି, ମହି ସନ୍ତବ ।

ଅକ୍ଷয় ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଶୁଖ ଗଜୀର କରିଯା ଆଡ଼ସ-ସହକାରେ ଚିନ୍ତା କରିତେ ଲାଗିଲା । କିଛିକଣ ପରେ କହିଲା, “ଆପନାରା ଧାହାକେ ଏକବାର ସେପାତ୍ର ବଲିଯା ଠାଓରାଇୟାଛେନ, ତାହାର ସଥକେ ଛଟି ଚକ୍ର ବୁଜିଯା ଥାକେନ । ମେଘେକେ ଧାହାର ହାତେ ଚିରଦିନେର ମତୋ ସମର୍ପଣ କରିତେ ଧାଇତେଛେନ, ଭାଲୋ କରିଯା ତାହାର ସଥକେ ଖୋଜିଥିବର ରାଖା ଉଚିତ । ହୋକନା କେବ ସେ ସର୍ଗେର ଦେବତା, ତବୁ ସାବଧାନେର ବିନାଶ ନାହିଁ ।”

ଅନ୍ନଦା । ରମେଶେର ମତୋ ଛେଲେକେଓ ସହି ସନ୍ଦେହ କରିଯା ଚଲିତେ ହୟ, ତବେ ତୋ ସଂମାରେ କାହାରୋ ମଙ୍ଗେ କୋନୋ ସଥକ ରାଖା ଅସ୍ତ୍ରବ ହଇୟା ପଡ଼େ ।

ଅକ୍ଷୟ । ଆଜ୍ଞା, ଏହି-ସେ ଦିନ ପିଛାଇୟା ଦିନେଛେନ, ରମେଶବାବୁ ତାହାର କାରଣ କିଛୁ ବଲିଯାଛେନ ?

ଅନ୍ନଦାବାବୁ ମାଥାଯି ହାତ ବୁଲାଇତେ ବୁଲାଇତେ କହିଲେନ, “ନା, କାରଣ ତୋ କିଛୁଇ ବଲିଲ ନା— ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେ ବଲେ, ବିଶେଷ ଦରକାର ଆଛେ ।”

ଅକ୍ଷୟ ଶୁଖ ଫିରାଇୟା ଦ୍ଵିତୀୟ ଏକଟୁ ହାସିଲ ମାତ୍ର । ତାହାର ପରେ କହିଲ, “ବୋଧ ହୟ ଆପନାର ମେଘେର କାହେ ରମେଶବାବୁ ଏକଟା କାରଣ ନିଶ୍ଚଯ କୀ ବଲିଯାଛେନ ।”

ଅନ୍ନଦା । ସ୍ଵଭବ ବଟେ ।

ଅକ୍ଷୟ । ତାହାକେ ଏକବାର ଡାକିଯା ଜିଜ୍ଞାସା କରିଯା ଦେଖିଲେ ଭାଲୋ ହୟ ନା ?

“ଟିକ ବଲିଯାଛ” ବଲିଯା ଅନ୍ନଦାବାବୁ ଉଚ୍ଚେଷ୍ଟରେ ହେମଲିନୀକେ ଡାକ ଦିଲେନ ; ହେମଲିନୀ ସବେ ଚୁକିଯା ଅକ୍ଷୟକେ ଦେଖିଯା ତାହାର ବାପେର ପାଶେ ଏମର କରିଯା ଦାଡ଼ାଇଲ, ଯାହାତେ ଅକ୍ଷୟ ତାହାର ଶୁଖ ନା ଦେଖିତେ ପାଯ ।

ଅନ୍ନଦାବାବୁ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେ, “ବିବାହେର ଦିନ ଯେ ହଠାତ୍ ପିଛାଇୟା ଗେଲ, ରମେଶ ତାହାର କାରଣ ତୋମାକେ କିଛୁ ବଲିଯାଛେନ ?”

ହେମଲିନୀ ଘାଡ଼ ମାଡ଼ିଯା କହିଲ, “ନା ।”

ଅନ୍ନଦା । ତୁମି ତାହାକେ କାରଣ ଜିଜ୍ଞାସା କର ନାହିଁ ?

ହେମଲିନୀ । ନା ।

ଅନ୍ନଦା । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ବାପାର । ଯେହିମ ରମେଶ, ତୁମିଓ ଦେଖି ତେମନି । ତିନି ଆପିଯା ବଲିଲେ, ‘ଆମାର ବିବାହେ ଫୁରସତ ହଇତେଛେ ନା’— ତୁମିଓ ବଲିଲେ, ‘ବେଶ ଭାଲୋ, ଆମ-ଏକ ଦିନ ହଇବେ !’ ବାସ, ଆର କୋନୋ କଥାବାର୍ତ୍ତା ନାହିଁ !

ଅକ୍ଷୟ ହେମଲିନୀର ପକ୍ଷ ଲାଇୟା କହିଲ, “ଏକଜମ ଲୋକ ସଥନ ପ୍ରାଇଇ କାରଣ ଗୋପନ କରିତେଛେ, ତଥନ ମେ କଥା ଲାଇୟା ତାହାକେ କି କୋନୋ ପ୍ରଶ୍ନ କରା ଭାଲୋ ଦେଖାଯ ? ସହି ବଲିବାର ମତୋ କିଛୁ ହଇତ, ତବେ ତୋ ରମେଶବାବୁ ଆପନିହି ବଲିତେନ ।”

ହେମଲିନୀର ଶୁଖ ଲାଲ ହାତୀ ଉଠିଲ— ମେ କହିଲ, “ଏହି ବିଷୟ ଲାଇୟା ଆମି

ବାହିରେ ଲୋକେର କାହେ କୋନୋ କଥାଇ ଶୁଣିତେ ଚାଇ ନା । ସାହା ସତ୍ତ୍ଵାଛେ ତାହାତେ ଆମାର ମନେ କୋନୋ କ୍ଷେତ୍ର ନାହିଁ ।”

ଏହି ବଲିଯା ହେବନଲିନୀ କ୍ରତ୍ପଦେ ସର ହିତେ ବାହିର ହଇଯା ଗେଲ ।

ଅକ୍ଷୟ ପାଂଖୁ ଶୁଣେ ହାସି ଟାନିଯା ଆନିଯା କହିଲ, “ଜ୍ଞାନରେ ବନ୍ଧୁର କାଳିଟାତେଇ ସବ ଚେଯେ ଲାହନା ବେଶି ।” କିନ୍ତୁ ଆମି ବନ୍ଧୁରେ ଗୌରବ ବେଶି ଅଭୁତବ କରି । ଆପନାରୀ ଆମାକେ ସ୍ଥଣ କରନ ଆର ଗାଲି ଦିଲ, ରମେଶକେ ସନ୍ଦେହ କରାଇ ଆମି ବନ୍ଧୁର କର୍ତ୍ତ୍ୟ ବଲିଯା ଜ୍ଞାନ କରି । ଆପନାଦେଇ ସେଥାନେ କୋନୋ ବିପଦେର ସଂକାବନା ହେଥି, ମେଥାନେ ଆମି ଅମଂଶ୍ୱେ ଧାକିତେ ପାରି ନା— ଆମାର ଏହି ଏକଟା ମନ୍ତ୍ର ଦୂର୍ବଳତା ଆଛେ, ଏ କଥା ଆମାକେ ସ୍ବୀକାର କରିତେଇ ହିବେ । ସାଇ ହୋକ, ସୋଗେନ ତୋ କାଳଇ ଆସିଦେଇ, ମେ-ଓ ସହି ମସନ୍ତ ଦେଖିଯା-ଶୁଣିଯା ବିଜେର ବୋନେର ସହିତେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଥାକେ, ତବେ ଏ ବିଷୟେ ଆମି ଆର କୋନୋ କଥା କହିବ ନା ।”

ରମେଶର ବ୍ୟବହାର ସହିତେ ପ୍ରଶ୍ନ କରିବାର ସମସ୍ତ ଆସିଯାଛେ, ଅନ୍ଧାବାୟୁ ଏ କଥା ଏକେବାରେ ବୋନେନ ନା, ତାହା ନହେ— କିନ୍ତୁ ସାହା ଅଗୋଚରେ ଆଛେ, ତାହାରେ ବଳ-ପୂର୍ବକ ଆଲୋଡ଼ିତ କରିଯା ତାହାର ମଧ୍ୟ ହିତେ ହଠାତ୍ ଏକଟା ବଞ୍ଚ ଆବିକାରେର ସଂକାବନାଯ ତିନି ସଭାବତ ତାହାତେ କିଛିମାତ୍ର ଆଶ୍ରମବୋଧ କରେନ ନା ।

ଅକ୍ଷୟର ଉପର ତୀହାର ରାଗ ହଇଲ । ତିନି କହିଲେ, “ଅକ୍ଷୟ, ତୋମାର ସଭାବଟା ବଡ଼ୋ ମନ୍ଦିର । ଶ୍ରୀମାଣ ନା ପାଇଯା କେନ ତୁମ୍ଭି—”

ଅକ୍ଷୟ ଆପନାକେ ମନ କରିତେ ଜାନେ, କିନ୍ତୁ ଉତ୍ସରୋତ୍ତର ଆଘାତେ ଆଜ ତାହାର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଭାଙ୍ଗିଯା ଗେଲ । ମେ ଉତ୍ୱେଜିତ ହଇଯା କହିଲ, “ଦେଖୁ ଅନ୍ଧାବାୟୁ, ଆମାର ଅନେକ ଦୋଷ ଆଛେ । ଆମି ସଂପାଦ୍ରେ ପ୍ରତି ଜୀବ କରି, ଆମି ସାଧୁଲୋକକେ ସନ୍ଦେହ କରି । ଭଜନୋକେର ମେଯେଦେହ ଫିଲଜଫି ପଡ଼ାଇବାର ଯତୋ ବିଷା ଆମାର ନାହିଁ ଏବଂ ତାହାରେ ମହିତ କାବ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରିବାର ଶ୍ରୀମାଣ ଆମି ରାଖି ନା— ଆମି ସାଧାରଣ ମଧ୍ୟଜନେର ମଧ୍ୟେଇ ଗଣ୍ୟ— କିନ୍ତୁ ଚିରଦିନ ଆମି ଆପନାଦେଇ ପ୍ରତି ଅଭୁତ, ଆପନାଦେଇ ଅଭୁଗତ । ରମେଶବାୟୁର ମଙ୍ଗେ ଆର-କୋନୋ ବିଷୟେ ଆମାର ତୁଳନା ହିତେ ପାରେ ନା— କିନ୍ତୁ ଏହିଟୁମାତ୍ର ଅହଂକାର ଆମାର ଆଛେ, ଆପନାଦେଇ କାହେ କୋନୋହିଲ ଆମାର କିଛି ଲୁକାଇବାର ନାହିଁ । ଆପନାଦେଇ କାହେ ଆମାର ମସନ୍ତ ଦୈତ୍ୟ ଶ୍ରକ୍ଷଣ କରିଯା ଆମି ଭିକ୍ଷା ଚାହିତେ ପାରି, କିନ୍ତୁ ସିଂଦ କାଟିଯା ଚୁରି କରି ଆମାର ସଭାବ ନହେ । ଏ କଥାର କୀ ଅର୍ଥ, ତାହା କାଳଇ ଆପନାରା ବୁଝିତେ ପାରିବେଳ ।”

১৬

চিঠি বিলি করিয়া দিতে রাত হইয়া পড়িল। রমেশ শুন্তে গেল, কিন্তু ঘূর্ম হইল না। তাহার মনের ভিতরে গঙ্গাস্থুরার মতো সালা-কালো দৃষ্টি রঙের চিঞ্চাধারা প্রবাহিত হইতেছিল। দুইটার কংজোল একসঙ্গে মিশিয়া তাহার বিআমক্ষণকে মুখের করিয়া তুলিতেছিল।

বারক্রকে পাখ করিয়া সে উঠিয়া পড়িল। জানলার কাছে দাঁড়াইয়া দেখিল তাহাদের জনশৃঙ্খ গলির এক পাশে বাড়িগুলির ছায়া, আর-এক পাশে শুষ্র জ্যোৎস্নার রেখা।

রমেশ স্তুক হইয়া দাঁড়াইয়া রহিল। যাহা নিত্য, যাহা শান্ত, যাহা বিশ্বাসী, যাহার মধ্যে দুন্দু নাই, বিধা নাই, রমেশের সমস্ত অস্তঃপ্রকৃতি বিগলিত হইয়া তাহার মধ্যে পরিবাপ্ত হইয়া গেল। যে শৰবিহীন সীমাবিহীন মহালোকের নেপথ্য হইতে চিরকাল ধরিয়া জন্ম এবং মৃত্যু, কর্ম এবং বিশ্বাস, আরস্ত এবং অবসান, কোনু অঙ্গত সংগৃতের অপক্রপ তালে বিশ্বস্তুমির মধ্যে প্রবেশ করিতেছে— রমেশ সেই আলো-অঙ্ককারের অভীত দেশ হইতে মরনারীর ঘৃণন প্রেমকে এই মক্ষ-দীপালোকিত নিখিলের মধ্যে আবির্ভূত হইতে দেখিল।

রমেশ তখন ধীরে ধীরে ছাদের উপর উঠিল। অরদাবাবুর বাড়ির দিকে চাহিল। সমস্ত নিষ্ঠক। বাড়ির দেয়ালের উপরে, কানিসের নীচে, জানলা-দরজার ধীঢ়ের মধ্যে, চূনবালিখস। ভিত্তের গায়ে জোড়স্ব। এবং ছায়া বিচ্ছিন্ন আকাশের রেখা ফেলিয়াছে।

এ কী বিশ্ব ! এই জনপূর্ণ নগরের মধ্যে ঐ সামাজিক গৃহের ভিত্তির একটি মানবীর বেশে এ কী বিশ্ব ! এই রাজধানীতে কত ছাত্র, কত উকিল, কত প্রবাসী ও নিবাসী আছে, তাহার মধ্যে রমেশের মতো একজন সাধারণ লোক কোথা হইতে একদিন আশ্রিতের পীতাত রোঞ্জে ঐ বাতায়নে একটি বালিকার পাশে নীরবে দাঁড়াইয়া জীবনকে ও জগৎকে এক অপরিসীম-আনন্দময় রহস্যের মাঝখানে তাসমান দেখিল— এ কী বিশ্ব ! হৃদয়ের ভিতরে আজ এ কী বিশ্ব, হৃদয়ের বাহিরে আজ এ কী বিশ্ব !

অনেক রাত্রি পর্যন্ত রমেশ ছাদে বেড়াইল। ধীরে ধীরে কখন একসময়ে খণ্টার সম্মুখের বাড়ির আড়ালে আশ্রিত গেল। পৃথিবীতলে রাত্রির কালিমা ঘৰীভূত হইল— আকাশ তখনো বিদ্যুত্ত্বাত্মক আলোকের আলিঙ্গনে পাতুর্বর্ণ।

ରମେଶେର କ୍ଲାସ୍ଟ ଶରୀର ଶୀତେ ଶିହରିଆ ଉଠିଲ । ହଠାତ୍ ଏକଟା ଆଶକ୍ତା ଥାକିଯା ଥାକିଯା ତାହାର ଦୁଃଖପିଣ୍ଡକେ ଚାପିଯା ଥରିତେ ଲାଗିଲ । ମନେ ପଡ଼ିଯା ଦେଲ, ଜୀବନେର ମଧ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରେ କାଳ ଆବାର ସଂଗ୍ରାମ କରିତେ ବାହିର ହଇତେ ହଇବେ । ଐ ଆକାଶେ ସଦିଓ ଚିନ୍ତାର ରେଖ ନାହିଁ, ଜୋତ୍ସ୍ଵାର ମଧ୍ୟେ ଚେଷ୍ଟାର ଚାକଳ୍ୟ ନାହିଁ, ରାତି ସଦିଓ ନିଷ୍ଠକ ଶାସ୍ତ, ବିଶ୍ଵପ୍ରକୃତି ଏଇ ଅଗଣ୍ୟ ନକ୍ଷତ୍ରଲୋକେର ଚିରକର୍ମେର ମଧ୍ୟେ ଚିରବିଆମେ ବିଲୀନ— ତୁ ମାନୁଷେର ଆନାଗୋନା-ଘୋରାଘୁରିର ଅନ୍ତ ନାହିଁ, ହୁଥେ-ହୁଥେ ବାଧାଯ୍ୟ-ବିନ୍ଦେ ସମ୍ବନ୍ଧ ଜନ-ମନ୍ଦାଜ ତରିଙ୍ଗିତ । ଏକ ଦିକେ ଅନ୍ତେର ଐ ନିତ୍ୟ ଶାସ୍ତି, ଆର-ଏକ ଦିକେ ସଂସାରେ ଏହି ନିତ୍ୟ ସଂଗ୍ରାମ— ଦୁଇ ଏକଇ କାଳେ ଏକଙ୍କେ କେମନ କରିଯା ଥାକିତେ ପାରେ, ଦୁଇକ୍ଷାର ମଧ୍ୟେ ରମେଶେର ମନେ ଏହି ପ୍ରେରେ ଉଦୟ ହିଲ । କିଛୁକଣ ପୂର୍ବେ ରମେଶ ବିଶଲୋକେର ଅନ୍ତଃପୁରେର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରେରେ ସେ ଏକଟି ଶାଶ୍ଵତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶାସ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିଯାଇଲ, ମେହି ପ୍ରେମକେଇ କ୍ଷଣକାଳ ପରେ ସଂସାରେ ଜୀବନେର ଜଟିଲତାକୁ ପଦେ ପଦେ ହୁକୁ-ହୁକୁ ଦେଖିତେ ଲାଗିଲ । ଇହାର ମଧ୍ୟେ କୋନଟା ସତ୍ୟ, କୋନଟା ମାଯା ?

୧୭

ପରଦିନ ମକାଲେର ଗାଡ଼ିତେ ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର ପଞ୍ଚମ ହିତେ ଫିରିଆ ଆସିଲ । ଆଜ ଶନିବାର, କାଳ ବିବାରେ ହେମଲିନୀର ବିବାହେର କଥା । କିନ୍ତୁ ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର ତାହାଦେର ବାସାର ଦାରେର କାହେ ଆସିଆ ଉତ୍ସବେର ଆହାଗକ୍ଷ କିଛିହି ପାଇଲ ନା । ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର ମନେ କରିଆ ଆସିତେଛିଲ, ଏତକ୍ଷେତ୍ରେ ତାହାଦେର ବାସାର ବାରାନ୍ଦାର ଉପର ଦେବହାରପାତାର ମାଳା ବୋଲାନୋ ଶୁଣ ହିଇଯାଇ— କାହେ ଆସିଆ ଦେଖିଲ, ଶ୍ରୀହୀନ ମାଲିଙ୍ଗେ-ପାଶେର ବାଡ଼ିର୍ ମଙ୍ଗେ ତାହାଦେର ବାଡ଼ିର କୋନୋ ପ୍ରତ୍ୟେ ନାହିଁ ।

ତୟ ହିଲ, ପାଛେ କାହାରୋ ଅମୁଖ-ବିମୁଖ କରିଆ ଥାକେ । ବାଡ଼ିତେ ପ୍ରବେଶ କରିଆ ଦେଖିଲ, ଚାମେର ଟେବିଲେ ତାହାର ଜୟ ଆହାରାଦି ପ୍ରସ୍ତୁତ ରହିଯାଇଁ ଏବଂ ଅନ୍ଧାବାବୁ ଅର୍ଭୁକ୍ତ ଚାମେର ପେୟାଳା ମୟୁଥେ ରାଖିଆ ଧବରେ କାଗଜ ପଡ଼ିତେଛନ ।

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର ଘରେ ଢୁକିଯାଇ ଜିଜାମା କରିଲ, “ହେମ କେମନ୍ତ ଆହେ ?”

ଅନ୍ଧା । ତାଳୋ ।

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର । ବିବାହେର କୀ ହିଲ ?

ଅନ୍ଧା । କାଳ ବିବାହେର ପରେ ରବିଧାରେ ହିଲ ।

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର । କେନ ?

ଅନ୍ଧା । କେନ, ତାହା ତୋମାର ବଜୁକେ ଜିଜାମା କରୋ । ରମେଶ ଆମାଦେର କେବଳ

ଏହୁଟୁଳୁ ଜାନାଇଯାଇଁ ସେ ତାହାର ବିଶେଷ ପ୍ରୋଜନ ଆଛେ, ଏ ବିବାହ ସଂରକ୍ଷଣ କରିବାରେ ବିବାହ ସଂରକ୍ଷଣ କରିବାରେ ହାତିଲେ ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ତାହାର ଅକ୍ଷମ ବାପେର ଉପରେ ମନେ ମନେ ବିରକ୍ତ ହଇଯା କହିଲ, “ବାବା, ଆସି ନା ଥାକିଲେ ତୋମାରେ ନାନାନ ଗଲାଦ ସଟେ । ରମେଶେର ଆବାର ପ୍ରୋଜନ କିମେର ? ସେ ଥାଧିନ । ତାହାର ଆସ୍ତୀର ବଲିତେ କେହ ନାହିଁ ବଲିଲେଇ ହୟ । ଯାହିଁ ତାହାର ବୈସନ୍ଧିକ ବିଶେଷ କୋନୋ ଗୋଲମୋଗ ଘଟିଯା ଥାକେ, ସେ କଥା ଖୁଲିଯା ବଲିବାର କୋନୋ ବାଧା ଦେଖି ନା । ରମେଶକେ ତୁମି ଏତ ସହଜେ ଛାଡ଼ିଯା ଦିଲେ କେବ ?”

ଅନ୍ନଦା । ଆଜ୍ଞା ବେଶ ତୋ, ସେ ତୋ ଏଥିନୋ ପାଲାଯ ନାହିଁ— ତୁମିଇ ତାହାକେ ପ୍ରକଟିକରିଯା ଦେଖୋ-ନା ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଶୁଣିଯା ତ୍ରୈକ୍ଷଣାଂ ଏକ ପେରାଲା ଗରମ ଚା ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ନିଃଶେଷ କରିଯା ବାହିର ହଇଯା ଗେଲ ।

ଅନ୍ନଦାବାବୁ କହିଲେନ, “ଆହା ଯୋଗେନ, ଏତ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି କିମେର ? ତୋମାର ସେ ଥାଓସା ହଇଲ ନା ।”

ସେ କଥା ସୋଗେନ୍ଦ୍ରର କାନେ ପୌଛିଲ ନା । ସେ ରମେଶେର ବାସାୟ ଚୁକିଯା ମନ୍ଦର ଫ୍ରକ୍ଟପଦେ ସିଁଡ଼ି ବାହିଯା ଉପରେ ଉଠିଯା ଗେଲ । “ରମେଶ, ରମେଶ !” ରମେଶେର କୋନୋ ମାଡ଼ା ନାହିଁ । ସରେ ସରେ ଖୁବିଯା ଦେଖିଲ, ରମେଶ ଶୁଇବାର ସରେ ନାହିଁ, ବସିବାର ସରେ ନାହିଁ, ଛାନ୍ଦେ ନାହିଁ, ଏକତଳାଯ ନାହିଁ । ଅନେକ ଡାକାଭାକିର ପର ବେହାରାଟୀକେ ସଙ୍କାନ କରିଯା ଲାଇଯା ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ବାବୁ କୋଥାଯ ?”

ବେହାରୀ କହିଲ, “ବାବୁ ତୋ ଭୋରେ ବାହିର ହଇଯା ଗେହେନ ।”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । କଥନ ଆସିବେ ?

ବେହାରୀ ଜାନାଇଲ— ବାବୁ ତାହାର କତକ-କତକ କାପଡ଼ଚୋପଡ଼ ଲାଇଯା ଚଲିଯା ଗେହେନ । ବଲିଯା ଗେହେନ, ଫିରିଯା ଆସିତେ ତାହାର ଚାର-ପାଂଚ ଦିନ ଦେରି ହିତେ ପାରେ । କୋଥାର ଗେହେନ ତାହା ବେହାରୀ ଆନେ ନା ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଗଜୀର ହଇଯା ଚାରେର ଟେବିଲେ ଫିରିଯା ଆସିଲ । ଅନ୍ନଦାବାବୁ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେ, “କୀ ହଇଲ ?”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ବିରକ୍ତ ହଇଯା କହିଲ, “ହିବେ ଆର କୀ, ଯାହାର ସଙ୍ଗେ ଆଜ ବାବେ କାଳ ସେଇରେ ବିବାହ ଦିବେ, ତାହାର କୀ କାଜ ପଡ଼ିଯାଇଁ, ସେ କଥନ କୋଥାଯ ଥାକେ, ତାହାର ଥୋଜଖ୍ୟର ତୋମରା କିଛୁଇ ବାଖ ନା । ଅଧିଚ ତୋମାର ବାଡ଼ିର ପାଶେଇ ତାହାର ବାସା ।”

ଅନ୍ନଦାବାବୁ କହିଲେ, “କେବ, କାଳ ରାତ୍ରେଓ ତୋ ରମେଶ ଐ ବାସାତେଇ ଛିଲ ।”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଉତ୍ତେଜିତ ହିଁ କହିଲ, “ତୋମା ଜାନ ନା ମେ କୋଥାର ସାଇବେ, ତାହାର ବେହାରୀ ଜାମେ ନା ମେ କୋଥାର ଗେଛେ, ଏ କୀ ରକମ ଲୁକୋଚୁରି ବ୍ୟାପାର ଚଲିଭେବେ ? ଆମାର କାହେ ଏ ତୋ କିଛୁଟି ଭାଲୋ ଠେକିଭେବେ ନା । ବାବା, ତୁରି ଏହିନ ନିଶ୍ଚିନ୍ତା ଆହୁ କୀ କରିଯା ?”

ଅନ୍ଧାବାବୁ ଏହି ଡକ୍ଟର୍-ସନାମ ହଠାତ୍ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଚିନ୍ତିତ ହଇବାର ଚେଟା କରିଲେନ । ଗଢ଼ିର ମୁଖ କରିଯା କହିଲେନ, “ତାହିଁ ତୋ, ଏ-ସବ କୀ !”

କାନ୍ଦାଜାନାନୀ ରମେଶ ଅନାହାସେ କାଳ ରାତ୍ରେ ଅନ୍ଧାବାବୁର କାହେ ବିଦ୍ୟାର ଲହିଁ ଯାଇତେ ପାରିତିବୁ କିନ୍ତୁ ମେ କଥା ତାହାର ମନେ ଉଦୟନ୍ତ ହୟ ନାହିଁ । ଐ-ମେ ମେ ‘ବିଶେଷ ପ୍ରୟୋଜନ ଆଚେ’ ବଲିଯା ବାଖିଯାଇଛେ, ତାହାର ମଧ୍ୟେଇ ତାହାର ସକଳ କଥା ବଲା ହିଁ ଗେଛେ, ଏହିଙ୍କପ ରମେଶର ଧାରଗା । ଐ ଏକ କଥାତେଇ ଆପାତତ ସକଳ ବକମେର ଛୁଟି ପାଇଁ ଯାଇଯାଇଛେ ଜାନିଯା ମେ ତାହାର ଉପଚିନ୍ତିତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟାସାଧନେ ବିବ୍ରତ ହିଁ ବେଡ଼ାଇଭେବେ ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ହେମଲିନୀ କୋଥାର ?

ଅନ୍ଧାବାବୁ । ମେ ଆଜ ସକାଳ-ସକାଳ ଚା ଖାଇଁ ଉପରେଇ ଗେଛେ ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ରମେଶର ଏହି-ସମ୍ବନ୍ଧ ଅନ୍ତୁତ ଆଚରଣେ ବେଚାରା ବୌଧ ହୟ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଲଜ୍ଜିତ ହିଁ ଆହେ— ମେଇଜନ୍ତ ମେ ଆମାର ମଙ୍ଗେ ଦେଖା ହଇବାର ଭୟେ ପାଲାଇଁ ଯାଇଯାଇଛେ ।”

ସଂକୁଚିତ ଓ ବ୍ୟଧିତ ହେମଲିନୀକେ ଆସାନ ଦିବାର ଜନ୍ମ ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଉପରେ ଗେଲ । ହେମଲିନୀ ତାହାଦେର ବଡ଼ୋ ଘରେ ଚୌକିର ଉପରେ ଚୁପ କରିଯା ଏକ ବସିଯା ଛିଲ । ଯୋଗେନ୍ଦ୍ରର ପଦଶବ୍ଦ ଶ୍ରମିଯାଇ ମେ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଏକଟା ବଇ ଟାନିଯା ଲହିଁ ପଡ଼ିବାର ଭାବ କରିଲ । ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଘରେ ଆସିତେଇ ବଇ ବାଖିଯା ଉଠିଯା ଦାଢ଼ାଇଁ ହାସିବୁଥେ କହିଲ, “ଏହି ଯେ ଦାଦା, କଥନ ଏଲେ ? ତୋମାକେ ତୋ ତେମନ ବିଶେଷ ଭାଲୋ ଦେଖାଇଭେବେ ନା ।”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଚୌକିତେ ବସିଯା ପଡ଼ିଯା କହିଲ, “ଭାଲୋ ଦେଖାଇବାର ତୋ କଥା ନାହିଁ । ଆମି ମବ କଥା ତନିଯାାହି ହେମ । କିନ୍ତୁ ଏ ମହିନେ ତୁମି କୋନୋ ଚିନ୍ତା କରିଯା ନା । ଆସି ଛିଲାମ ନା ବଲିଯାଇ ଏହିରକମ ଗୋଜମାଳ ଘଟିତେ ପାରିଯାଇଛେ । ଆସି ମହିନ ଟିକ କରିଯା ଦିବ । ଆଜଛା ହେମ, ରମେଶ ତୋମାକେ କୋନୋ କାରଣ ବଲେ ନାହିଁ ?”

ହେମଲିନୀ ମୁଖକିଲେ ପଡ଼ିଲ । ରମେଶ ମହିନେ ଏହି-ସକଳ ସଜ୍ଜିତ ଆଲୋଚନା ତାହାର ପକ୍ଷେ ଅନ୍ତର ହିଁ ଉଠିଯାଇଛେ । ରମେଶ ତାହାକେ ବିବାହ-ନିନ ପିଛାଇବାର କୋନୋ କାରଣ ବଲେ ନାହିଁ, ଏ କଥା ଯୋଗେନ୍ଦ୍ରକେ ବଲିତେ ତାହାର ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ ଅର୍ଥଚ ମିଥ୍ୟା ବଲାଓ ତାହାର ପକ୍ଷେ ଅନ୍ତରବ । ହେମଲିନୀ କହିଲ, “ତିନି ଆମାକେ କାରଣ ବଲିତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଛିଲେନ, ଆମି ଶୋନା ଦରକାର ମନେ କରି ଲାଇ ।”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ମନେ କରିଲ, ଇହା ଶୁଭତର ଅଭିମାନେର କଥା ଏବଂ ଏକଥି ଅଭିମାନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସାତାବିକ । କହିଲ, “ଆଜ୍ଞା, ତୁମି କିଛୁଇ ଭୟ କରିଯୋ ନା, ‘କାରଣ’ ଆୟି ଆଜଇ ବାହିର କରିଯା ଆମିବ ।”

ହେମଲିନୀ କୋଲେର ବିଖ୍ୟାତାର ପାତା ଅମାବଶ୍କ ଉଲ୍ଲଟାଇତେ ଉଲ୍ଲଟାଇତେ କହିଲ, “ଦାଦା, ଆୟି ଭୟ କିଛୁଇ କରି ନା । ‘କାରଣ’ ବାହିର କରିବାର ଜଣ୍ଠ ତୁମି ତୋହାକେ ପୌଡ଼ାପୀଡ଼ି କର, ଏମନ ଆମାର ଇଚ୍ଛା ନୟ ।”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଭାବିଲ, ଇହାଓ ଅଭିମାନେର କଥା । କହିଲ, “ଆଜ୍ଞା, ମେ ତୋମାକେ କିଛୁଇ ଭାବିତେ ହଇବେ ନା ।” ବଲିଯା ତଥବାଇ ଚଲିଯା ଯାଇତେ ଉଚ୍ଛତ ହଇଲ ।

ହେମଲିନୀ ତଥନ ଟୌକି ଛାଡ଼ିଯା ଉଠିଯା କହିଲ, “ନା ଦାଦା, ଏ କଥା ଲାଇୟା ତୁମି ତୋହାର ମଙ୍ଗେ ଆଲୋଚନା କରିତେ ଯାଇତେ ପାରିବେ ନା । ତୋମରା ତୋହାକେ ଯାହାଇ ମନେ କରୋ-ନା କେନ, ଆୟି ତୋହାକେ କିଛୁମାତ୍ର ମନେହ କରି ନା ।”

ତଥନ ଯୋଗେନ୍ଦ୍ରର ହଠାତ୍ ମନେ ହଇଲ, ଏ ତୋ ଅଭିମାନେର ମତୋ ଶୁଭାଇତେଛେ ନା । ତଥବା ମେହିମିଶ୍ରିତ କରନ୍ତାଯ ତାହାର ମନେ ମନେ ହାସି ପାଇଲ । ଭାବିଲ, ଇହାଦେର ସଂମାରେ ଜାନ କିଛୁଇ ନାହିଁ ; ଏ ଦିକେ ପଡ଼ାନ୍ତମା ଏତ କରିଯାଇଁ, ପୃଥିବୀର ଧୋଜ-ଥବରଣ ଅନେକ ରାଥେ, କିନ୍ତୁ କୋନ୍ଥାମେ ମନେହ କରିତେ ହଇବେ ମେ ଅଭିଜତାଟୁକୁ ଓ ଇହାର ହୟ ନାହିଁ । ଏହି ନିଃଶ୍ଵର ନିର୍ଭରେ ମହିତ ରମେଶର ଛନ୍ଦ ବ୍ୟବହାରେର ତୁଳନା କରିଯା ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ମନେ ମନେ ରମେଶର ଉପର ଆରୋ ଚଟିଯା ଉଠିଲ । ‘କାରଣ’ ବାହିର କରିବାର ପ୍ରତିଜ୍ଞା ତାହାର ମନେ ଆରୋ ଦୃଢ଼ ହଇଲ । ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଦ୍ଵିତୀୟ ବାର ଚଲିଯା ଯାଇବାର ଉପର୍ଦ୍ରମ କରିଲେ ହେମଲିନୀ କାହେ ଗିଯା ହାତ ଧରିଯା କହିଲ, “ଦାଦା, ତୁମି ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରୋ ସେ, ତୋହାର କାହେ ଏ-ସବ କଥା ଏକଟି କଥା ରାଥେ ।”

ଧୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ମେ ଦେଖା ଯାଇବେ ।”

ହେମଲିନୀ । ନା ଦାଦା, ଦେଖା ଯାଇବେ ନା । ଆମାର କାହେ କଥା ଦିଯା ଯାଏ । ଆୟି ତୋମାଦେର ନିଶ୍ଚଯ ବଲିତେଛି, ତୋମାଦେର କୋନେ ଚିନ୍ତାର ବିଷୟ ନାହିଁ । ଏକଟିବାର ଆୟାର ଏହି ଏକଟି କଥା ରାଥେ ।

ହେମଲିନୀର ଏଇକ୍ରପ ଦୃଢ଼ତା ଦେଖିଯା ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଭାବିଲ, ତବେ ନିଶ୍ଚଯ ରମେଶ ହେବେ କାହେ ମକଳ କଥା ବଲିଯାଇଁ, କିନ୍ତୁ ହେବକେ ସାହା-ତାହା ବଲିଯା ତୁଳନାମୋ ତୋ ଶକ୍ତ ନୟ । କହିଲ, “ଦେଖୋ ହେମ, ଅବିଶ୍ଵାସେର କଥା ହଇତେଛେ ନା । କଣ୍ଠପକ୍ଷେର ଅଭି-ଭାବକଣ୍ଠର ସାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ତାହା କରିତେ ହଇବେ ତୋ । ତୋମରା ମଙ୍ଗେ ତାର ସଦି କିଛୁ ବୋର୍ଦ୍ଦା ହଇୟା ଥାକେ ମେ ତୋମରାହି ଜାନ, କିନ୍ତୁ ମେହି ହଇଲେଇ ତୋ ସ୍ଥେଷ୍ଟ ହଇଲ । ନତ୍ୟ କଥା ବଲିତେ କି

ହେଁ, ଏଥନ ତୋମାର ଚେଯେ ଆମାଦେଇ ସଙ୍ଗେ ତାହାର ବୋଲାଗଡ଼ାର ସଂକଳିତ ବେଶି—
ବିବାହ ହିଁଯା ଗେଲେ ତଥନ ଆମାଦେଇ ବେଶି କଥା ବଲିବାର ଧାର୍କିବେ ନା ।”

ଏହି ବଲିଯା ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଚଲିଯା ଗେଲ । ତାଲୋବାସା ସେ-ଆଡ଼ାଳ
ସେ-ଆବରଣ ଧୋଜେ, ମେ ଆର ରହିଲ ନା । ହେମଲିନୀ ଓ ରମେଶେର ସେ ସରକ କୁରେ
ବିଶେଷଭାବେ ଘନିଷ୍ଠ ହିଁଯା ହୃଦୟନକେ କେବଳ ଦୁଇଜନେରଇ କରିଯା ଦିବେ, ଆଜ ତାହାରଇ
ଉପରେ ଦଶଜନେର ସନ୍ଦେହେର କଠିନ ଶର୍ପ ଆସିଯା ବାରଂବାର ଆବାତ କରିଭେଛେ । ଚାରି
ଦିକେର ଏହି-ସକଳ ଆନ୍ଦୋଳନର ଅଭିଷାତେ ହେମଲିନୀ ଏହନି ବ୍ୟାଖ୍ୟତ ହିଁଯା ଆଛେ
ସେ, ଆସ୍ତୀଯବକ୍ଷୁଦେର ସହିତ ମାନ୍ଦ୍ରାମାତ୍ରର ତାହାକେ କୁଣ୍ଡିତ କରିଯା ତୁଳିଭେଛେ ।
ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର ଚଲିଯା ଗେଲେ ହେମଲିନୀ ଚୌକିତେ ଚାପ କରିଯା ବସିଯା ରହିଲ ।

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର ବାହିରେ ଥାଇଭେଇ ଅକ୍ଷୟ ଆସିଯା କହିଲ, “ଏହି-ସେ ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର, ଆସିଯାଇ ।
ମୁ କଥା ଶୁଣିଯାଇ ତୋ ? ଏଥନ ତୋମାର କୀ ମନେ ହାଇଭେଛେ ?”

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର । ମନେ ତୋ ଅନେକ ବକମ ହାଇଭେଛେ, ମେ-ମୟା ଅନୁମାନ ଲାଇଯା ମିଥ୍ୟା
ବାଦାମୁବାଦ କରିଯା କୀ ହାବେ ? ଏଥନ କି ଚାରେର ଟେବିଲେ ବସିଯା ମନ୍ତ୍ରହେର ଶ୍ଵର
ଆଲୋଚନାର ମୟୟ ?

ଅକ୍ଷୟ । ତୁ ଯି ତୋ ଜାନଇ ଶ୍ଵର ଆଲୋଚନାଟା ଆମାର ଅଭାବ ବୟ, ତା ମନ୍ତ୍ରହେଇ
ବଳ, ଦର୍ଶନହେ ବଳ, ଆର କାବ୍ୟହେ ବଳ । ଆସି କାଜେର କଥାଇ ବୁଝି ତାଲେ— ତୋମାର
ମଙ୍ଗେ କେବଳ ବଲିତେ ଆସିଯାଇ ।

ଅଧିରମ୍ଭଭାବ ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ଆଜ୍ଞା, କାଜେର କଥା ହବେ । ଏଥନ ବଲିତେ ପାର,
ରମେଶ କୋଥାଯ ଗେଛେ ?”

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ପାରି ।”

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଶ୍ନ କରିଲ, “କୋଥାଯ ?”

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ଏଥନ ମେ ଆସି ତୋମାକେ ବଲିବ ନା— ଆଜ ଡିନଟାର ମୟୟ
ଏକେବାରେ ତୋମାକେ ରମେଶେର ମଙ୍ଗେ ଦେଖା କରାଇଯା ଦିବ ।”

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “କୌଣସାନା କୀ ବଲେ ଦେଖି ? ତୋମରା ମବାଇ ସେ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ
ହେଯାଲି ହିଁଯା ଉଠିଲେ ! ଆହି ଏହି କ'ଦିନ ମାତ୍ର ବେଜାଇତେ ଗେଛି, ମେହି ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗ
ପୃଥିବୀଟା ଏମନ ଭୟାନକ ବହସମୟ ହିଁଯା ଉଠିଲ ! ନା ନା ଅକ୍ଷୟ, ଏମନ ଢାକାଟାକି
କରିଲେ ଚଲିବେ ନା ।”

ଅକ୍ଷୟ । ଶୁଣି ଖୁଲି ହିଁଲାମ । ଢାକାଟାକି କରି ନାହିଁ ବଲିଯା ଆମାର ପକ୍ଷେ
ଏକପ୍ରକାର ଅଚଳ ହିଁଯା ଉଠିଯାଇଛେ— ତୋମାର ବୋଲ ତୋ ଆମାର ବୁଝ-ଦେଖ ବକ୍ତ୍ବ
କରିଯାଇଛେ, ତୋମାର ବାବା ଆମାକେ ସମ୍ପିଳିପ୍ରକଳ୍ପି ବଲିଯା ଗାଲି ଦେଇ, ଆର ରମେଶ-

বাবুও আমার সঙ্গে সাক্ষাৎ হইলে আমদের রোমাঞ্চিত হইয়া উঠেন না। এখন কেবল তুমি ই বাকি আছ। তোমাকে আমি ভয় করি— তুমি যত্ক্রমে আলোচনার লোক নও, মোটা কাজটাই তোমার সহজে আসে— আমি কাহিল মাছুব, তোমার বা আমার সহজ হইবে না।

বোগেশ। দেখো অক্ষয়, তোমার ঐ-সকল প্যাচালো চাল আমার ভালো লাগে না। বেশ বুরিতেছি, একটা কী খবর তোমার বলিবার আছে, সেটাকে আড়াল করিয়া অমন দুর-বৃক্ষি করিবার চেষ্টা করিতেছে কেন? সরলভাবে বলিয়া ফেলো, চুকিয়া বাক।

অক্ষয়। আচ্ছা বেশ, তাহা হইলে গোড়া হইতেই বলি— তুমি অনেক কথাই জান না।

১৮

রমেশ দুর্জিপাড়ায় যে বাসায় ছিল, সে বাসার মেঝাদ উক্তীর্ণ হইয়া থায় নাই, তাহা আর-কাহাকেও ভাড়া দেওয়া সম্বন্ধে রমেশ চিন্তা করিবার অবসর পায় নাই। সে এই ক্ষেত্রে মাস সংসারের বাহিরে উধাও হইয়া গিয়াছিল, লাভক্ষণিকে বিচারের মধ্যেই আনে নাই।

আজ সে প্রত্যুষে সেই বাসায় গিয়া ঘর-চুয়ার সাফ করাইয়া লইয়াছে, তক্ষপোশের উপর বিছানা পাতাইয়াছে এবং আহারাদিও বন্দোবস্ত করিয়া রাখিয়াছে। আজ সুলের ছুটির পর কমলাকে আনিতে হইবে।

সে এখনো দেরি আছে। ইতিমধ্যে রমেশ তক্ষপোশের উপর চিত হইয়া ভবিষ্যতের কথা ভাবিতে লাগিল। এটোয়া সে কখনো দেখে নাই— কিন্তু পশ্চিমের দৃশ্য কল্পনা করা কঠিন নহে। শহরের প্রাণ্টে তাহার বাড়ি— তরঙ্গেণী-ধারা ছানাখচিত বড়ো বাস্তা তাহার বাগানের ধার দিয়া চলিয়া গেছে— বাস্তার ওপারে প্রকাণ মাঠ, তাহার মাঝে-মাঝে কুপ, মাঝে-মাঝে পশুপক্ষী তাড়াইবার জঙ্গ মাচা বাঁধা। ক্ষেত্র-সেচনের জঙ্গ গোক দিয়া জল তোলা হইতেছে, সমস্ত মধ্যাঙ্কে তাহার কর্ম শব্দ শোনা থায়— বাস্তা দিয়া প্রচুর ধূলা উড়াইয়া মাঝে মাঝে একাগাড়ি ছুটিয়াছে, তাহার বন্ধুন্ত শব্দে রোক্রেখ আকাশে জাগিয়া উঠিতেছে। এই স্থূল প্রবাসের পথের তাপ, উৎস মধ্যাহ্ন ও শুক্ল নির্জনভাবে মধ্যে সে তাহার কৃষ্ণার বালোঘরে সন্তুষ্টিন হেমনলিমীকে একা কল্পনা করিতে গেলে ক্ষেপ অসুস্থব

କରିତ । ତାହାର ପାଶେ ଚିରସମ୍ମିଳନେ କମଳାକେ ଦେଖିଯା ଲେ ଆମାମବୋଧ କରିଲ ।

ରହେଣ ଠିକ କରିଯାଛେ, ଏଥିମେ କମଳାକେ କିନ୍ତୁ ସିଲିବେ ନା । ବିବାହରେ ପରି
ହେଯନାଲିଙ୍ଗୀ ତାହାକେ ବୁକ୍ରେର ଉପର ଟାମିଯା ଲଈଯା ହୃଦୋଗ ବୁବିଯା ସକଳରେ ମେହେର ମହିତ
କୁମେ ଜୀବେ ତାହାକେ ତାହାର ପ୍ରକୃତ ଇତିହାସ ଆବାହିବେ— ସତ ଅଗ୍ନ ବେଦନା ଦିଯା
ସମ୍ବନ୍ଧ କମଳାର ଜୀବନେର ଏହି ଅଟିଲି ରହନ୍ତାଜାଳ ଧୀରେ ଧୀରେ ଛାଡ଼ାଇଯା ଦିବେ । ତାହାର
ପରେ ଦେଇ ଦୂର ବିଦେଶେ ତାହାଦେର ପରିଚିତ ସମାଜେର ବାହିରେ, କୋମୋଦିକାର ଆଷାତ
ନା ପାଇଯା କମଳା ଅଭି ସହଜେଇ ତାହାଦେର ସଙ୍ଗେ ମିଶିଯା ଆପନାର ହିଙ୍ଗା ଥାଇବେ ।

তথন দিপ্তহৰে গলি নিষ্ঠক ; যাহাৱা আপিসে ধাইবাৰ তাৰাৱা আপিসে গেছে, যাহাৱা না ধাইবাৰ তাৰাৱা দিবানিখাৰ আঝোজন কৰিছে। অভিভিতপু আপিনেৰ মধ্যাহ্নটি মধুৰ হইয়া উঠিয়াছে— আগামী ছুটিৰ উৱাস এখনই মেন আকাশকে আনন্দেৰ আভাস দিয়া মাথাহইয়া রাখিয়াছে। ব্ৰহ্মে তাৰাৰ নিৰ্জন বাসায় নিষ্ঠক মধ্যাহ্নে সুখেৰ ছবি উত্তোলন কলাও কৰিয়া আকিতে লাগিল।

এমন সময়ে খুব একটা ভাবী গাড়ির শব্দ শোনা গেল। সে গাড়ি রংবেশের বাসার দ্বারের কাছে আসিয়া থামিল। রংবেশ বুর্বিল, ইস্কুলের গাড়ি কম্বলাকে পৌছাইয়া দিতে আসিতেছে। তাহার বুকের ডিজরটা চঙল হইয়া উঠিল। কম্বলাকে কিন্তু দেখিবে, তাহার সঙ্গে কী ভাবে কথাবার্তা হইবে, কম্বলাই বা রংবেশকে কী ভাবে গ্রহণ করিবে, হঠাৎ এই চিন্তা তাহাকে আলোচিত করিয়া তুলিল।

ନୌଚେ ତାହାର ଦୁଇଅଳ୍ପ ଚାକର ଛିଲ— ପ୍ରଥମେ ତାହାରା ଧରାଧରି କରିଯା କମଳାର ତୋରଙ୍ଗ ଲାଇୟା ଆସିଯା ବାରାନ୍ଦାର ବାଖିଲ— ତାହାର ପଞ୍ଚାତେ କମଳା ଘରେ ଥାରେର ମୁଖ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆସିଯା ଥରକିଯା ଦୌଡ଼ାଇଲ, ଭିତରେ ପ୍ରଦେଶ କରିଲ ନା ।

ରମେଶ କହିଲ, “କବଳା, ସବେ ଏଦୋ ।”

କମଳା ଏକଟା ମୁଖ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କାଟାଇସା ଲହିୟା ଦରେର ଥିଥେ ପ୍ରବେଶ କରିଲ । ଛୁଟିର ନମ୍ବର ରମେଶ ତାହାକେ ବିଢ଼ାଳରେ ଫେଲିଯା ବାଧିତେ ଚାହିୟାଛି, ଦେ କାଙ୍ଗାକାଟି କରିଯା ଚଲିଯା ଆସିଯାଛେ, ଏହି ଘଟନାର ଏବଂ କରେକ ଘାସେର ବିଜେତା ରମେଶର ସଙ୍ଗେ ତାହାର ଥେବେ ଏକଟୁ ମନେର ଛାଡ଼ାଛାଡ଼ି ହିୟା ଗେଛେ । ତାଇ କମଳା ଦରେର ଥିଥେ ପ୍ରବେଶ କରିଯା ରମେଶର ବୁଧେର ଦିକେ ନା ଚାହିୟା ଏକଟୁଥାନି ଶାଢ଼ ବାକାଇସା ଥୋଲା ହରଜାର ବାହିରେ ଚାହିୟା ବନ୍ଦିଲ ।

ब्रह्मेश कमलाके देखिए थाज विस्त्रित हैंगा उड़िल। ये न भाहाके आव-
एकवार नुतन कपिला देखिल। एই कर्म थामे भाहाव आकर्ष परिवर्त्तन पक्षियाँ हों।

ଅନତି-ଗର୍ଜିବିତା ଲଭାର ଯତୋ ମେ ଅନେକଟା ବାଡ଼ିଆ ଉଠିଯାଏ । ପାଡ଼ାଗେଁସେ ମେଯୋଟିର ଅପରିଚ୍ଛନ୍ଦ ସର୍ବାଙ୍ଗେ ଥୁର ସାହେର ମେ ଏକଟି ପରିପୂଣ୍ଡତା ଛିଲ, ମେ କୋଥାଯି ଗେଲ ? ତାହାର ଗୋଲଗାଲ ମୁଖୀଟି ବରିଯା ଲାହ ହିଁଯା ଏକଟି ବିଶେଷ ଲାଭ କରିଯାଏ, ତାହାର ଗାଲହୁଟି ପୂର୍ବେ ଖାଇବାକୁ ଚିକଣତା ତାଗ କରିଯା କୋରଳ ପାଞ୍ଚୁବର୍ଷ ହିଁଯା ଆସିଯାଏ, ଏଥର ତାହାର ଗତିବିଧି-ଭାବଭକ୍ତିତେ କୋନୋପ୍ରକାର ଅଢତା ନାହିଁ । ଆଜ ସବେର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରବେଶ କରିଯା ସଥି ମେ ଝଞ୍ଜୁଦେହେ ଈସ୍-ବକ୍ଷି-ମୁଖେ ଖୋଲା ଜାନଲାର ମୁଖେ ଦାଢ଼ାଇଲ, ତାହାର ମୁଖେ ଉପରେ ଶର୍ଵ-ମଧ୍ୟାହ୍ନେ ଆଲୋ ଆସିଯା ପଡ଼ିଲ, ତାହାର ମାଥାଯି କାପଡ଼ ନାହିଁ, ଅଗ୍ରଭାଗେ ଲାଲ ଫିତାର ପ୍ରହିରୀଧା ବେଣୀଟି ପିଠେର ଉପରେ ପଡ଼ିଯାଏ, ଫିକେ ହଲଦେ ରଙ୍ଗେ ମେରିନୋର ଶାଡ଼ି ତାହାର କୁଟୋନୋମୁଖ ଶରୀରକେ ଆଟିଯା, ବେଣେ କରିଯାଏ— ତଥବ ରମେଶ ତାହାର ଦିକେ କିଛିକଣ ଚାହିଁଯା ଚୁପ କରିଯା ବରିଲ ।

କମଳାର ମୌଳିର୍ ଏହି କମ ମାମେ ରମେଶର ମନେ ଆବର୍ଦ୍ଧାରାର ଯତୋ ହିଁଯା ଆସିଯା-ଛିଲ, ଆଜ ମେହି ମୌଳିର୍ ମବତର ବିକାଶ ଲାଭ କରିଯା ହଠାତ୍ ତାହାକେ ଚମକ ଲାଗାଇଯା ଛିଲ । ମେ ଯେମେ ଇହାର ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଭୃତି ଛିଲ ନା ।

ରମେଶ କହିଲ, “କମଳା, ବୋମୋ ।”

କମଳା ଏକଟା ଚୌକିତେ ବସିଲ । ରମେଶ କହିଲ, “ଇମ୍ବୁଲେ ତୋମାର ପଡ଼ାଣୁମା କେମନ୍ ଚଲିତେହେ ।”

କମଳା ଅଭ୍ୟାସ ସଂକ୍ଷେପେ କହିଲ, “ବେଶ ।”

ରମେଶ ଭାବିତେ ଲାଗିଲ, ‘‘ଏହିବାର କୀ ବଳା ଥାଇବେ ।’’ ହଠାତ୍ ଏକଟା କଥା ମନେ ପଡ଼ିଯା ଗେଲ, କହିଲ, “ବୋଧ ହୁ ଅନେକକଣ ଥାଓ ନାହିଁ । ତୋମାର ଥାବାର ତୈରି ଆହେ । ଏହିଥାନେଇ ଆନିତେ ବଲି ?”

କମଳା କହିଲ, “ଥାଇବ ନା, ଆମି ଥାଇଯା ଆସିଯାଛି ।”

ରମେଶ କହିଲ, “ଏକଟୁ-କିଛୁ ଥାଇବେ ନା ? ମିଟି ନା ଥାଓ ତୋ ଫଳ ଆହେ— ଆତା, ଆପେଲ, ବେଳାମା—”

କମଳା କୋମୋ କଥା ନା ବଲିଯା ଦ୍ୱାରା ମାଡିଲ ।

ରମେଶ ଆର-ଏକବାର କମଳାର ମୁଖେ ଦିକେ ଚାହିଁଯା ଦେଖିଲ । କମଳା ତଥନ ଈସ୍-ମୁଖ ନତ କରିଯା ତାହାର ଇଂରାଜିଶିକ୍କାର ବହି ହିତେ ଛବି ଦେଖିତେହିଲ । ମୁଦ୍ରର ମୁଖ ମୋନାର କାଠିର ଯତୋ ନିଜେର ଚାରି ଦିକେର ହର୍ଷ ମୌଳିର୍ କେନ୍ଦ୍ରକେ ଜାଗାଇଯା ତୋଳେ । ଶରତେର ଆଲୋକ ହଠାତ୍ ଯେନ ପ୍ରାଣ ପାଇଲ, ଆସିବେର ଦିନ ଯେନ ଆକାର ଧାରଣ କରିଲ । କେବୁ ସେମନ୍ ତାହାର ପରିଧିକେ ନିର୍ମିତ କରେ— ତେମନି ଏହି ବେରୋଟି ଆକାଶକେ, ବାତାସକେ, ଆଲୋକକେ ଆପନାର ଚାରି ଦିକେ ଯେନ ବିଶେଷତାବେ ଆକର୍ଷଣ

କରିଯା ଆମିଲ— ଅଧିତ ମେ ନିଜେ ଇହାର କିଛୁଇ ନା ଆମିଯା ଚୁପ କରିଯା ବସିଯା
ତାହାର ପଡ଼ିବାର ବହିଯେର ଛବି ଦେଖିତେଛି ।

ରମେଶ ଭାଡ଼ାତାଡ଼ି ଉଠିଯା ଗିଯା ଏକଟା ଧାଳାର କତକଣ୍ଠି ଆପେଲ, ନାସପାତି,
ବେଳାନା ଲହିଯା ଉପହିତ କରିଲ । କହିଲ, “କମଳା, ତୁମି ତୋ ଥାବେ ନା ଦେଖିତେଛି,
କିନ୍ତୁ ଆମାର କୃଧା ପାଇସାଛେ, ଆମି ତୋ ଆର ସବୁର କରିତେ ପାରି ନା ।”

ତନିଯା କମଳା ଏକଟୁଥାନି ହାମିଲ । ଏହି ଅକ୍ଷାଂ-ହାମିର ଆମୋକେ ଉଭୟେର
ଭିତରକାର କୁମାରୀ ବେମ ଅନେକଥାନି କାଟିଯା ଗେଲ ।

ରମେଶ ଛୁରି ଲହିଯା ଆପେଲ କାଟିତେ ଲାଗିଲ । କିନ୍ତୁ କୋନୋପ୍ରକାର ହାତେର
କାଜେ ରମେଶେର କିଛୁମାତ୍ର ଦକ୍ଷତା ନାହିଁ । ତାହାର ଏକ ଦିକେ କୃଧାର ଆଗ୍ରହ, ଅନ୍ତ
ଦିକେ ଏଲୋବେଲେ କାଟିବାର ତକି ଦେଖିଯା ବାଲିକାର ଭାରି ହାସି ପାଇଲ— ମେ ଖିଲ୍
ଥିଲ୍ କରିଯା ହାସିଯା ଉଠିଲ ।

ରମେଶ ଏହି ହାତୋଚାସେ ଖୁଣି ହିଲୁଛି କହିଲ, “ଆମି ବୁଝି ଭାଲୋ କାଟିତେ ପାରି
ନା, ତାହିଁ ହାସିତେଛ ? ଆଜ୍ଞା, ତୁମି କାଟିଯା ଦାଓ ଦେଖି, ତୋମାର କିନ୍ତୁ ବିଶ୍ଵା ।”

କମଳା କହିଲ, “ବିଟି ହିଲେ ଆମି କାଟିଯା ଦିତେ ପାରି, ଛୁରିତେ ପାରି ନା ।”

ରମେଶ କହିଲ, “ତୁମି ମନେ କରିତେଛ, ବିଟି ଏଥାନେ ନାହିଁ ?” ଚାକରକେ ଡାକିଯା
ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ବିଟି ଆୟାଛେ ?” ମେ କହିଲ, “ଆଜ୍ଞା— ରାତ୍ରେର ଆହାରେର ଜନ୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧ
ଆମା ହିଲୁଛାଛେ ।”

ରମେଶ କହିଲ, “ଭାଲୋ କରିଯା ଖୁଲୁଛା ଏକଟା ବିଟି ଲହିଯା ଆସ ।”

ଚାକର ବିଟି ଲହିଯା ଆମିଲ ।

କମଳା କୁତା ଖୁଲିଯା ବିଟି ପାତିଯା ନୀଚେ ବସିଲ ଏବଂ ହାସିମୁଖେ ନିପୁଣହଙ୍କେ ଘୁରାଇଯା
ଘୁରାଇଯା ଫଲେର ଥୋସା ଛାଡ଼ାଇଯା ଚାକଲା ଚାକଲା କରିଯା କାଟିତେ ଲାଗିଲ । ରମେଶ
ତାହାର ମୟୁଥେ ମାଟିତେ ବସିଯା ଫଲେର ଥଣ୍ଡଗୁଣି ଧାଳାଯ ଧରିଯା ଲାଇଲ ।

ରମେଶ କହିଲ, “ତୋମାକେଓ ଗାଇତେ ହିଲେ ।”

କମଳା କହିଲ, “ନା ।”

ରମେଶ କହିଲ, “ତବେ ଆମିଓ ଥାଇବ ନା ।”

କମଳା ରମେଶେର ଶୁଥେର ଉପରେ ହୁଇ ଚୋଥ ତୁଲିଯା କହିଲ, “ଆଜ୍ଞା, ତୁମି ଆଗେ
ଥାଓ, ତାର ପରେ ଆମି ଥାଇବ ।”

ରମେଶ କହିଲ, “ଦେଖିଯୋ, ଶେବକାଲେ ଫାକି ଦିଲ୍ଲୋ ନା ।”

କମଳା ଗଞ୍ଜାରଭାବେ ସାଫ୍ ନାଡିଯା କହିଲ, “ନା, ମତି ବଲିତେଛି, ଫାକି ହିବ
ନା ।”

বালিকার এই সত্যপ্রতিজ্ঞায় আস্তত হইয়া রমেশ থালা হইতে এক টুকরা ফল লইয়া ঝুঁথে পুরিয়া দিল।

হঠাতে তাহার চিবানো বন্ধ হইয়া গেল। হঠাতে দেখিল, তাহার সম্মুখেই ঘারের ঘোগেন্দ্র এবং অক্ষয় আসিয়া উপস্থিত।

অক্ষয় কহিল, “রমেশবাবু, মাপ করিবেন—আমি ভাবিয়াছিলাম আপনি এখানে বুবি একলাই আছেন। ঘোগেন, খবর না দিয়া হঠাতে এমন করিয়া আসিয়া পড়াটা ভালো হয় নাই। চলো, আমরা নৌচে বসি গিয়া।”

বাটি ফেলিয়া কমলা ভাড়াভাড়ি উঠিয়া পড়িল। ঘর হইতে পালাইবার পথেই দুজনে দাঢ়াইয়া ছিল। ঘোগেন্দ্র একটুখানি সরিয়া পথ ছাড়িয়া দিল, কিন্তু কমলার মুখের উপর হইতে চোখ ফিরাইল না—তাহাকে তীব্রদৃষ্টিতে নিরীক্ষণ করিয়া দেখিয়া লইল। কমলা সংকুচিত হইয়া পাশের ঘরে চলিয়া গেল।

১৯

ঘোগেন্দ্র কহিল, “রমেশ, এই মেয়েটি কে ?”

রমেশ কহিল, “আমার একটি আত্মীয়।”

ঘোগেন্দ্র কহিল, “কী রকমের আত্মীয় ? বোধ হয় গুরুজন কেহ হইবেন না, সেহের সম্পর্কও বোধ হইল না। তোমার সকল আত্মীয়ের কথাই তো তোমার কাছ হইতে শুনিয়াছি, এ আত্মীয়ের তো কোনো বিবরণ শুনি নাই।”

অক্ষয় কহিল, “ঘোগেন, এ তোমার অস্ত্রায়— মাঝুষের কি এমন কোনো কথা থাকিতে পারে না, যাহা বন্ধুর কাছেও গোপনীয় ?”

ঘোগেন্দ্র। কি রমেশ, অত্যন্ত গোপনীয় নাকি ?

রমেশের ঝুঁ লাল হইয়া উঠিল, সে কহিল, “ই গোপনীয়। এই মেয়েটির সহকে আমি তোমাদের সঙ্গে কোনো আলোচনা করিতে ইচ্ছা করি না।”

ঘোগেন্দ্র। কিন্তু দুর্ভাগ্যজন্মে, আমি তোমার সঙ্গে আলোচনা করিতে বিশেষ ইচ্ছা করি। হেমের সহিত যদি তোমার বিবাহের প্রস্তাব না হইত, তবে কার সঙ্গে তোমার কতটা-দূর আত্মীয়তা গঢ়াইয়াছে তাহা লইয়া এত তোলা-পালা করিবার কোনো প্রয়োজন হইত না— যাহা গোপনীয় তাহা গোপনৈষ্ঠ্য থাকিত।

রমেশ কহিল, “এইটুকু পর্যন্ত আমি তোমাদিগকে বলিতে পারি, পৃথিবীতে

କାହାରେ ସହିତ ଆମାର ଏହନ ସଞ୍ଚକ ନାହିଁ ସାହାତେ ହେମଲିନୀର ସହିତ ପରିଜ ସହଦେ
ବଜୁ ହିତେ ଆମାର କୋମୋ ବାଧା ଧାରିତେ ପାରେ ।”

ବୋଗେନ୍ଦ୍ର । ତୋମାର ହୟତୋ କିଛିତେଇ ବାଧା ନା ଧାରିତେ ପାରେ— କିନ୍ତୁ
ହେମଲିନୀର ଆସ୍ତୀଯଦେର ଧାରିତେ ପାରେ । ଏକଟା କଥା ଆମି ତୋମାକେ ଜିଜ୍ଞାସା
କରି, ସାର ସଙ୍ଗେ ତୋମାର ସେଇପ ଆସ୍ତୀଯତା ଧାର୍କନା କେବ ତାହା ଗୋପନେ ରାଖିବାର
କୀ କାରଣ ଆଛେ ?

ରମେଶ । ମେହି କାରଣଟି ସହି ବଲି, ତବେ ଗୋପନେ ରାଖା ଆର ଚଲେ ନା । ତୁମି’
ଆମାକେ ଛେଳେବେଳା ହିତେ ଜାନ— କୋମୋ କାରଣ ଜିଜ୍ଞାସା ନା କରିଯା ଶୁଭ ଆମାର
କଥାର ଉପରେ ତୋମାଦିଗକେ ବିଶ୍ଵାସ ରାଖିତେ ହିବେ ।

ବୋଗେନ୍ଦ୍ର । ଏହି ମେହେର ନାମ କମଳା କି ନା ?

ରମେଶ । ହୀ ।

ବୋଗେନ୍ଦ୍ର । ଇହାକେ ତୋମାର ଜୀ ବଲିଯା ପରିଚୟ ଦିଇବାର କି ନା ?

ରମେଶ । ହୀ, ଦିଇବାଛି ।

ବୋଗେନ୍ଦ୍ର । ତୁ ତୋମାର ଉପରେ ବିଶ୍ଵାସ ରାଖିତେ ହିବେ ? ତୁମି ଆମାଦିଗକେ
ଆନାହିତେ ଚାଣ, ଏହି ମେହେଟି ତୋମାର ଜୀ ନହେ ; ଅନ୍ତ ସକଳକେ ଜାନାଇଯାଇଛ, ଏହି
ତୋମାର ଜୀ— ଇହା ଟିକ ସତ୍ୟଗରାୟନତାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନହେ ।

ଅକ୍ଷୟ । ଅର୍ଦ୍ଧାଂ ବିଜ୍ଞାଲିନୀର ମୌକିବୋଧେ ଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱବହାର କରା ଚଲେ ନା—
କିନ୍ତୁ ତାହିଁ ଯୋଗେନ, ସଂସାରେ ତୁହି ପକ୍ଷେର କାହେ ତୁହିରକମ କଥା ବଲା ହୟତୋ ଅବସ୍ଥା-
ବିଶେଷେ ଆବଶ୍ୟକ ହିତେ ପାରେ । ଅନ୍ତତ ତାହାର ମଧ୍ୟେ ଏକଟା ମନ୍ୟ ହସ୍ତଯାଇ ମନ୍ୟ ।
ହୟତୋ ରମେଶବାବୁ ତୋମାଦିଗକେ ସେଟା ବଲିତେହେଲ ମେହିଟେଇ ମନ୍ୟ ।

ରମେଶ । ଆମି ତୋମାଦିଗକେ କୋମୋ କଥାହାଇ ବଲିତେଛି ନା । ଆମି କେବଳ ଏହି
କଥା ବଲିତେଛି, ହେମଲିନୀର ସହିତ ବିବାହ ଆମାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟବିକ୍ରି ନହେ । କମଳା ସହଦେ
ତୋମାଦେର ସଙ୍ଗେ ସକଳ କଥା ଆଲୋଚନା କରିବାର ଶୁଭତର ବାଧା ଆଛେ— ତୋମର
ଆମାକେ ସଙ୍ଗେହ କରିଲେଓ ଦେ ଅଞ୍ଚାଯ ଆମି କିଛିତେଇ କରିତେ ପାରିବ ନା । ଆମାର
ନିଜେର ସ୍ଥ-ଦ୍ୱାରା ମାନ-ଅପମାନେର ବିବର ହିଲେ ଆମି ତୋମାଦେର କାହେ ଗୋପନ
କରିତାମ ନା— କିନ୍ତୁ ଅନ୍ତେର ପ୍ରତି ଅଞ୍ଚାଯ କରିତେ ପାରି ନା ।

ବୋଗେନ୍ଦ୍ର । ହେମଲିନୀକେ ସକଳ କଥା ବଲିଯାଇ ?

ରମେଶ । ନା । ବିବାହେର ପରେ ତାହାକେ ବଲିବ, ଏହିକପ କଥା ଆଛେ— ସହି ତିନି
ଇଚ୍ଛା କରେନ, ଏଥମୋ ତାହାକେ ବଲିତେ ପାରି ।

ବୋଗେନ୍ଦ୍ର । ଆଜାହା, କମଳାକେ ଏ ସହଦେ ତୁହି-ଏକଟା ପ୍ରତି କରିତେ ପାରି ?

ରମେଶ । ନା, କୋମୋହିତେଇ ନା । ଆହାକେ ସହି ଅପରାଧୀ ବଲିଆ ଜାନ କର, ତବେ ଆମାର ସହକେ ସଥୋଚିତ ବିଧାନ କରିତେ ପାରୋ— କିନ୍ତୁ ତୋମାଦେର ସମ୍ମଧେ ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର କରିବାର ଅନ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦେଶୀ କମଳାକେ ଦାଡ଼ କରାଇତେ ପାରିବ ନା ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । କାହାକେଓ ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର କରିବାର କୋମୋ ପ୍ରୋଜନ ନାହିଁ । ସାହା ଜାନିବାର ତାହା ଜାନିଯାଛି । ପ୍ରମାଣ ସଥେଷ୍ଟ ହଇଯାଛେ । ଏଥବେ ତୋମାକେ ଆମି ସ୍ପାଇଁ ବଲିତେଛି, ଇହାର ପରେ ଆମାଦେର ବାଡିତେ ସହି ପ୍ରବେଶେର ଚେଷ୍ଟା କର, ତବେ ତୋମାକେ ଅପରାଧିତ ହିତେ ହିବେ ।

ରମେଶ ପାଂଖବର୍ଣ୍ଣମୁଖେ ସ୍ତର ହଇଯା ବସିଆ ରହିଲ ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ଆର ଏକଟି କଥା ଆଛେ, ହେମକେ ତୁମି ଚିଠି ଲିଖିତେ ପାରିବେ ନା— ତାହାର ସଙ୍ଗେ ପ୍ରକାଶେ ବା ଗୋପନେ ତୋମାର ହୃଦୟ ମ୍ରକ୍ଷକ ଓ ଧାକିବେ ନା । ସହି ଚିଠି ଲେଖ, ତବେ ସେ କଥା ତୁମି ଗୋପନ ରାଖିତେ ଚାହିତେଛ ମେହି କଥା ଆମି ସମ୍ମତ ପ୍ରମାଣେର ସହିତ୍ସର୍ବମାଧ୍ୟାରଣେର କାହେ ପ୍ରକାଶ କରିବ । ଏଥବେ ସହି କେହ ଆମାଦେର ଜିଜ୍ଞାସା କରେ ତୋମାର ସଙ୍ଗେ ହେମର ବିବାହ କେମ ଭାଙ୍ଗିଆ ଗେଲ, ଆମି ବଲିବ, ଏ ବିବାହେ ଆମାର ସମ୍ଭାବି ନାହିଁ ବଲିଆ ଭାଙ୍ଗିଆ— ଭିତରକାର କଥାଟା ବଲିବ ନା । କିନ୍ତୁ ତୁମି ସାବଧାନ ନା ହୁ, ତବେ ସମ୍ମତ କଥା ବାହିର ହଇଯା ଥାଇବେ । ତୁମି ଏମନ ପାରଣେର ମତୋ ବ୍ୟବହାର କରିଯାଇ, ତୁ ସେ ଆମି ଆପନାକେ ଦମନ କରିଯା ରାଖିଯାଇ ମେ ତୋମାର ଉପରେ ଦୟା କରିଯା ନହେ— ଇହାର ସଥ୍ୟେ ଆମାର ବୋଲ ହେମର ସଂଶ୍ଲିଷ୍ଟ ଆହେ ବଲିଆଇ ତୁମି ଏତ ସହଜେ ନିଷ୍ଠତି ପାଇଲେ । ଏଥବେ ତୋମାର କାହେ ଆମାର ଏହି ଶେଷ ବଜ୍ରବ୍ୟ ସେ, କୋମୋକାଲେ ହେମର ସଙ୍ଗେ ତୋମାର ସେ କୋମୋ ପରିଚିଯ ଛିଲ, ତୋମାର କଥାୟ-ବାର୍ତ୍ତାୟ ବା ବ୍ୟବହାରେ ତାହାର ସେବ କୋମୋ ପ୍ରମାଣ ନା ପାଓଯା ଥାଏ । ଏ ସହକେ ତୋମାକେ ସତ୍ୟ କରାଇଯା ଲାଇତେ ପାରିଲାମ ନା, କାରଣ, ଏତ ବିଧ୍ୟାର ପରେ ସତ୍ୟ ତୋମାର ମୁଖେ ମାନାଇବେ ନା । ତବେ ଏଥିମେ ସହି ଲଙ୍ଘା ଥାକେ, ଅପରାଧେର ଭୟ ଥାକେ, ତବେ ଆମାର ଏହି କଥାଟା ଅରେଓ ଅବହେଲା କରିଯୋ ନା ।”

ଅକ୍ଷୟ । ଆହା ଯୋଗେନ, ଆର କେନ ? ରମେଶବାବୁ ନିକଟ୍ଟର ହଇଯା ଆହେନ, ତୁ ତୋମାର ମନେ ଏକଟୁ ଧୟା ହିତେଛେ ନା ? ଏଇବାର ଚଲୋ । ରମେଶବାବୁ, କିନ୍ତୁ ସହ କରିବେନ ନା, ଆମରା ଏଥବେ

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର-ଅକ୍ଷୟ ଚଲିଆ ଗେଲ । ରମେଶ କାଠେର ମୃତ୍ୟୁର ମତୋ କଟିବ ହଇଯା ବସିଆ ରହିଲ । ହତ୍ୟକ-ଭାବଟା କାଟିଆ ଗେଲେ ତାହାର ଇଚ୍ଛା କରିତେ ଲାଗିଲ, ବାସା ହିତେ ବାହିର ହଇଯା ଗିଯା କ୍ରତ୍ଵବେଗେ ପଦଚାରଣା କରିତେ କରିତେ ସମ୍ମତ ଅବହ୍ଵାଟା ଏକବାର

ତାବିଯା ନା । କିନ୍ତୁ ତାହାର ମନେ ପଡ଼ିଯା ଗେଲ କମଳା ଆହେ, ତାହାକେ ବାସାର ଏକଳା ଫେଲିଯା ରାଧିଯା ଥାଓଇବା ଥାଏ ନା ।

ରମେଶ ପାଶେର ସବେ ଗିଯା ଦେଖିଲ, କମଳା ରାଜ୍ଞୀର ହିକେର ଜାଗଳାର ଏକଟା ଅଢ଼ିଥାଡି ଖୁଲିଯା ଚୂପ କରିଯା ବସିଯା ଆହେ । ରମେଶର ପଦମୟ ତନିଯା ଲେ ଅଢ଼ିଥାଡି ବକ୍ଷ କରିଯା ମୁଖ ଫିରାଇଲ । ରମେଶ ମେଜେର ଉପରେ ବସିଲ ।

କମଳା ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ଉହାରା ଦୁଇନେ କେ ? ଆଜ ସକାଳେ ଆମାଦେର ଇମ୍ବୁଲେ ଗିଯାଛିଲ ।”

ରମେଶ ମବିଶ୍ୱରେ କହିଲ, “ଇମ୍ବୁଲେ ଗିଯାଛିଲ !”

କମଳା କହିଲ, “ହଁ । ଉହାରା ତୋମାକେ କି ବଲିତେଛିଲ ୟ ?”

ରମେଶ କହିଲ, “ଆମାକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିତେଛିଲ, ତୁମି ଆମାର କେ ହେଉ ୟ ?”

କମଳା ଯଦିଓ ସମ୍ଭବବାଡିର ଅଛୁଣ୍ଣାସନେର ଅଭାବେ ଏଥିନେ ଲଙ୍ଘ କରିତେ ଶେଷେ ନାହିଁ, ତୁ ଆଈଶ୍ଵର-ମଙ୍ଗାର-ବଶେ ରମେଶର ଏହି କଥାର ମୁଖ ରାଙ୍ଗ ହଇଯା ଉଠିଲ ।

ରମେଶ କହିଲ, “ଆମି ଉହାଦିଗକେ ଉତ୍ତର କରିଯାଛି, ତୁମି ଆମାର କେଉ ହେଉ ନା ।”

କମଳା ତାବିଲ, ରମେଶ ତାହାକେ ଅନ୍ତାଯି ଲଙ୍ଘ ଦିଯା ଉଂପୀଡ଼ନ କରିତେଛେ । ମେ ମୁଖ ଫିରାଇଯା ତର୍ଜନରେ କହିଲ, “ହୋଇ !”

ରମେଶ ତାବିତେ ଲାଗିଲ, ‘କମଳାର କାହେ ମକଳ କଥା କେମନ କରିଯା ଖୁଲିଯା ବଲିବ ?’

କମଳା ହଠାତ୍ ବାନ୍ଧ ହଇଯା ଉଠିଲ । କହିଲ, “ଏ ଯା ! ତୋମାର ଫଳ କାକେ ଲହିଯା ଥାଇତେଛେ ।” ବଲିଯା ମେ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ପାଶେର ସବେ ଗିଯା କାକ ତାଡ଼ାଇଯା ଫଳେର ଥାଳା ଲହିଯା ଆସିଲ ।

ରମେଶର ମୟୁଖେ ଧାଳା ରାଧିଯା କହିଲ, “ତୁମି ଥାଇବେ ନା ?”

ରମେଶର ଆର ଆହାରେର ଉଂସାହ ଛିଲ ନା, କିନ୍ତୁ କମଳାର ଏହି ସଜ୍ଜକୁ ତାହାର ହଦୟ ପ୍ରଦ କରିଲ । ମେ କହିଲ, “କମଳା, ତୁମି ଥାବେ ନା ?”

କମଳା କହିଲ, “ତୁମି ଆଗେ ଥାଓ ।”

ଏହିକୁ ବ୍ୟାପାର, ବେଳି-କିଛୁ ନୟ, କିନ୍ତୁ ରମେଶର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବହାର ଏହି ଜ୍ଵଳେର କୋମଳ ଆଭାସଟକୁ ତାହାର ବକ୍ଷେର ଶିତରକାର ଅଞ୍ଚ-ଉପ୍ରେ ଗିଯା ସେବ ଦା ଦିଲ । ରମେଶ କୋମୋ କଥା ନା ବଲିଯା ଜୋର କରିଯା ଫଳ ଥାଇତେ ଲାଗିଲ ।

ଥାଓରାର ପାଳା ନାକ ହିଲେ ରମେଶ କହିଲ, “କମଳା, ଆମ ବାଜେ ଆମରା ମେଥେ ଥାଇବ ।”

କମଳା ଚୋଖ ଲିଚ୍ଛ, ମୁଖ ବିଷକ୍ତ କରିଯା କହିଲ, “ମେଥାନେ ଆମାର ଭାଲୋ ଲାଗେ ନା ।”

ରମେଶ । ଇହୁଲେ ଧାକିତେ ତୋମାର ଭାଲୋ ଲାଗେ ?

କମଳା । ନା, ଆମାକେ ଇହୁଲେ ପାଠାଇଯୋ ନା । ଆମାର ଲଜ୍ଜା କରେ । ସେଯେବା ଆମାକେ କେବଳ ତୋମାର କଥା ଜିଜ୍ଞାସା କରେ ।

ରମେଶ । ତୁମି କୀ ବଲ ?

କମଳା । ଆମି କିଛୁଇ ବଲିତେ ପାରି ନା । ତାହାରା ଜିଜ୍ଞାସା କରିତ, ତୁମି କେବ ଆମାକେ ଛୁଟିର ସମୟେ ଇହୁଲେ ରାଖିତେ ଚାହିଁଯାଇ— ଆମି—

କମଳା କଥା ଶେଷ କରିତେ ପାରିଲ ନା । ତାହାର ଦୁଦୟର କ୍ଷତ୍ରଜ୍ଞାନେ ଆବାର ବ୍ୟଥା ବାଜିଯା ଉଠିଲ ।

ରମେଶ । ତୁମି କେବ ବଲିଲେ ନା ତିମି ଆମାର କେହାଇ ହନ ନା ।

କମଳା ରାଗ କରିଯା ରମେଶର ମୁଖେର ଦିକେ କୁଟିଲ କଟାଙ୍ଗେ ଚାହିଲ ; କହିଲ, “ସାଓ !”

ଆବାର ରମେଶ ମନେ ମନେ ଭାବିତେ ଲାଗିଲ, ‘କୀ କରା ସାଇବେ ?’ ଏ ଦିକେ ରମେଶର ବୁଝିର ଭିତରେ ବରାବର ଏକଟା ଚାପା ବେଳନା କୀଟେର ଅତେ ଯେନ ଗନ୍ଧର ଥନନ କରିଯା ବାହିର ହଇଯା ଆମିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିତେଛି । ଏତଙ୍କପେ ସୋଗେନ୍ତ ହେମନଲିନୀକେ କୀ ବଲିଲ, ହେମନଲିନୀ କୀ ମନେ କରିତେଛେ, ପ୍ରକୃତ ଅବସ୍ଥା କେମନ କରିଯା ହେମନଲିନୀକେ ବୁଝାଇବେ, ହେମନଲିନୀର ସହିତ ଚିରକାଳେର ଜଣ୍ଣ ଯଦି ତାହାକେ ବିଚିନ୍ନ ହିତେ ହୁଯ, ତବେ ଜୀବନ ବହନ କରିବେ କୀ କରିଯା— ଏହି-ସକଳ ଜ୍ଞାନାମୟ ପ୍ରକ୍ଷେପ ଭିତରେ ଭିତରେ ଜୟା ହଇଯା ଉଠିତେଛି, ଅର୍ଥ ଭାଲୋ କରିଯା ତାହା ଆଲୋଚନା କରିବାର ଅବସର ରମେଶ ପାଇତେଛିଲ ନା । ରମେଶ ଏଟୁକୁ ବୁଝିଯାଇଲ ସେ, କମଳାର ସହିତ ରମେଶର ସହକ୍ରମ କଲିକାତାଯ ତାହାର ବନ୍ଧୁ ଓ ଶକ୍ତି-ଶକ୍ତିର ମଧ୍ୟେ ତୌତ୍ର ଆଲୋଚନାର ବିଷୟ ହଇଯା ଉଠିଲ । ରମେଶ ସେ କମଳାର ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ଏହି ଗୋଲମାଲେ ସେଇ ଜନକ୍ରତି ସେହେଠେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହିତେ ଥାକିବେ । ଏ ସମୟ ରମେଶର ପରେ କମଳାକେ ଲାଇଯା ଆର ଏକଦିନା କଲିକାତାଯ ଧାକା ସଂଗତ ହିବେ ନା ।

ଅନ୍ତରମନ୍ଦ ରମେଶର ଏହି ଚିନ୍ତାର ଶାରଥାନେ ହଠାତ୍ କମଳା ତାହାର ମୁଖେର ଦିକେ ଚାହିଁଯା କହିଲ, “ତୁମି କୀ ଭାବିତେହ ? ତୁମି ସବ୍ବ ଦେଶେ ଧାକିତେ ଚାଓ, ଆମି ସେଇଥାନେଇ ଥାକିବ ।”

ବାଲିକାର ମୁଖେ ଏହି ଆମ୍ବାସଂଘରେ କଥା କରିଯା ରମେଶର ବୁଝେ ଆବାର ସା ଲାଗିଲ ; ଆବାର ଦେ ଭାଲିଲ, ‘କୀ କରା ସାଇବେ ?’ ପୂର୍ବରୀର ଦେ ଅନ୍ତରମନ୍ଦ ହଇଯା ଭାବିତେ ଭାବିତେ ନିରନ୍ତରେ କମଳାର ମୁଖେର ଦିକେ ଚାହିଁଯା ରହିଲ ।

କମଳା ମୁଁ ଗଢ଼ୀର କରିଯା ଡିଜାସା କରିଲ, “ଆଜ୍ଞା, ଆମି ଛଟିର ଶବ୍ଦରେ ଇନ୍ଦ୍ରଲେ ଧାକିତେ ଚାହି ମାଈ ବଲିଯା ତୁମି ରାଗ କରିଯାଇ ? ମତ୍ୟ କରିଯା ବଲୋ ।”

ରମେଶ କହିଲ, “ମତ୍ୟ କରିଯାଇ ବଲିତେହି, ତୋମାର ଉପରେ ରାଗ କରି ମାଈ, ଆମି ନିଜେର ଉପରେଇ ରାଗ କରିଯାଇ ।”

ରମେଶ ଭାବନାର ଜାଲ ହିତେ ନିଜେକେ ଜୋର କରିଯା ଛାଡ଼ାଇଯା ଲାଇଁ କମଳାର ମହିତ ଆଲାପ କରିତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହିଲ । ତାହାକେ ଡିଜାସା କରିଲ, “ଆଜ୍ଞା କମଳା, ଇନ୍ଦ୍ରଲେ ଏତଦିନ କି ଶିଖିଲେ ବଲୋ ଦେଖି ।”

କମଳା ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ସାହେର ମହିତ ନିଜେର ଶିକ୍ଷାର ହିସାବ ଦିତେ ଲାଗିଲ । ମଞ୍ଚଭିତ୍ତି ପୃଥିବୀର ଗୋଲାକୁତିର କଥା ତାହାର ଅଗୋଚର ମାଈ ଜାନାଇଯା ସଥନ ମେ ରମେଶକେ ଚମ୍ବକୁତ କରିଯା ଦିବାର ଚେଟା କରିଲ, ରମେଶ ଗଢ଼ୀରମୁଖେ ଦୂରଗୁଲେର ଗୋଲକୁ ମନ୍ଦେହ ପ୍ରକାଶ କରିଲ । କହିଲ, “ଏ କି କଥନୋ ମଞ୍ଚବ ହିତେ ପାରେ ?”

କମଳା ଚକ୍ର ବିକ୍ରାନ୍ତିର କରିଯା କହିଲ, “ବାଁ, ଆମାଦେର ବହିଯେ ଲେଖା ଆଛେ—ଆମରା ପଡ଼ିଯାଇ ।”

ରମେଶ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଜାନାଇଯା କହିଲ, “ବଳ କୀ ! ବହିଯେ ଲେଖା ଆଛେ ? ବତ୍ତବଡ୍ରୋ ବହି ?”

ଏହି ପ୍ରଶ୍ନେ କମଳା କିଛି କୁଣ୍ଡିତ ହିଁ କହିଲ, “ବେଶ ବଡ୍ରୋ ବହି ନୟ, କିଣି ଛାପାର ବହି । ତାହାତେ ଛବିଓ ଦେଉଯା ଆଛେ ।”

ଏତ୍ତବଡ୍ରୋ ପ୍ରମାଣେର ପର ରମେଶକେ ହାର ମାନିତେ ହିଲ । ତାର ପରେ କମଳା ଶିକ୍ଷାର ବିବରଣ ଶେଷ କରିଯା ବିଚାଲମ୍ବନେର ଛାତ୍ରୀ ଓ ଶିକ୍ଷକଦେର କଥା, ମେଥାମକାର ଦୈନିକ କାର୍ଯ୍ୟାରୀ ଲାଇଁ ବକିଯା ଯାଇତେ ଲାଗିଲ । ରମେଶ ଅନ୍ତମନଙ୍କ ହିଁ ତାବିତେ ଭାବିତେ ଯାଏ ଯାଏ ସାଡା ଦିଯା ଗେଲ । କଥନୋ-ବା କଥାର ଶେଷ ସ୍ତର ଧରିଯା ଏକ-ଆଧଟା ପ୍ରଶ୍ନ କରିଲ । ଏକ ମମୟ କମଳା ବଲିଯା ଭୂଟିଲ, “ତୁମି ଆମାର କଥା କିଛିଇ ଶୁଣିତେହ ନା ।” ବଲିଯା ମେ ରାଗ କରିଯା ତଥନେ ଉଠିଯା ପଡ଼ିଲ ।

ରମେଶ ବ୍ୟକ୍ତ ହିଁ କହିଲ, “ମା ମା କମଳା, ରାଗ କରିଯୋ ମା—ଆମି ଆଜ ତାଲୋ ମାଈ ।”

ଭାଲୋ ମାଈ ଶୁଣିଯା ତଥନେ କମଳା ଫିରିଯା ଆସିଯା କହିଲ, “ତୋମାର ଅନ୍ୟ କରିଯାଇଛେ ? କୀ ହିଁ ଆହେ ?”

ରମେଶ କହିଲ, “ଟିକ ଅନ୍ୟ ନୟ—ଓ କିଛିଇ ନୟ—ଆମାର ଯାଏ ଯାଏ ଅନ୍ୟ ହିଁ ଯାକେ—ଆବାର ଏଥରେ ଚଲିଯା ଯାଇବେ ।”

କମଳା ରମେଶକେ ଶିକ୍ଷାର ମହିତ ଆମୋଦ ଦିବାର ଜନ୍ମ କହିଲ, “ଆମାର ଛୁଗୋଳ-ପ୍ରବେଶେ ପୃଥିବୀର ସେ ଛବି ଆଛେ, ଦେଖିବେ ?”

ରମେଶ ଆଗ୍ରାହ ପ୍ରକାଶ କରିଯା ଦେଖିତେ ଚାହିଲ । କମଳା ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ତାହାର ବହି ଆନିଯା ରମେଶର ସମ୍ମୁଦ୍ର ଧୂଲିଯା ଥରିଲ, “ଏହି-ସେ ହୃଟୋ ଗୋଲ ଦେଖିତେଛ, ଈହା ଆସିଲେ ଏକଟା । ଗୋଲ ଜିନିସେର ହୃଟୋ ପିଠ କି କଥନୋ ଏକସଙ୍ଗେ ଦେଖା ଯାଏ ?”

ରମେଶ କିଞ୍ଚିତ୍ ଭାବିବାର ଭାବ କରିଯା କହିଲ, “ଚ୍ୟାପ୍‌ଟା ଜିନିସେରଓ ଦେଖା ଯାଏ ନା ।”

କମଳା କହିଲ, “ମେଇଜଙ୍କ ଏହି ଛବିତେ ପୃଥିବୀର ହହେ ପିଠ ଆଲାଦା କରିଯା ଆକିଯାଇଛେ ।”

ଏହିନି କରିଯା ସମ୍ଭ୍ୟାଟା କାଟିଯା ଗେଲ ।

୨୦

ଅନ୍ଧାବାବୁ ଏକାନ୍ତମନେ ଆଶା କରିତେଛିଲେନ, ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର ଭାଲୋ ଥିବା ଲହିଯା ଆସିବେ, ମମଙ୍କ ଗୋଲମାଳ ଅତି ସହଜେ ପରିଷାର ହଇଯା ଯାଇବେ । ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର ଓ ଅକ୍ଷୟ ସଥିନ ଦେବେ ଆମିଯା ପ୍ରବେଶ କରିଲ, ଅନ୍ଧାବାବୁ ଭୀତଭାବେ ତାହାଦେର ମୁଖେର ଦିକେ ଚାହିଲେନ ।

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ବାବା, ତୁ ଯେ ରମେଶକେ ଏତଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାଡ଼ାବାଡ଼ି କରିତେ ଦିବେ, ତାହା କେ ଆମିତ । ଏହନ ଆମିଲେ ଆମି ତୋମାଦେର ମଙ୍କେ ତାହାର ଆଲାପ କରାଇଯା ଦିତାମ ନା ।”

ଅନ୍ଧାବାବୁ । ରମେଶର ମଙ୍କେ ହେମଲିନୀର ବିବାହ ତୋମାର ଅଭିଶ୍ରେଷ୍ଟ, ଏ କଥା ତୁ ଯି ତୋ ଆମାକେ ଅନେକବାର ବଲିଯାଇଛ । ବାଧା ଦିବାର ଇଚ୍ଛା ଯଦି ତୋମାର ଛିଲ, ତବେ ଆମାକେ—

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର । ଅବଶ୍ୟ ଏକେବାରେ ବାଧା ଦିବାର କଥା ଆମାର ମନେ ଆମେ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ତାହିଁ ବଗିଯା—

ଅନ୍ଧାବାବୁ । ଐ ମେଧୋ, ଓସ ମଧ୍ୟେ ‘ତାହିଁ ବଲିଯା’ କୋଥାର ଥାକିତେ ପାରେ ? ହୟ ଅଗ୍ରସର ହଇତେ ଦିବେ, ନୟ ବାଧା ଦିବେ, ଏବ ମାରିଥାନେ ଆର କି ଆହେ ?

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର । ତାହିଁ ବଲିଯା ଏକେବାରେ ଏତଟା-ଦୂର ଅଗ୍ରସର—

ଅକ୍ଷୟ ହାସିଯା କହିଲ, “କତକଣ୍ଠି ଜିନିସ ଆହେ, ଯା ଆପନାର ବୌକେହି ଅଗ୍ରସର ହଇଯା ପଡ଼େ, ତାହାକେ ଆର ପ୍ରାୟ ଦିତେ ହୟ ନା— ବାଡ଼ିତେ ବାଡ଼ିତେ ଆପନିଇ ବାଡ଼ାବାଡ଼ିତେ ଗିଯା ପୋଛାର । କିନ୍ତୁ ଯା ହଇଯା ଗେଛେ, ତା ଲହିଯା ତର୍କ କରିଯା ଲାଭ କି ? ଏଥିନ ସା କୁହା କରିବୁ, ତାହିଁ ଆଲୋଚନା କରୋ ।”

ଅନ୍ଧାରାବୁ ତମେ ତମେ ଜିଜାସା କରିଲେନ, “ରହେଶେର ସଙ୍ଗେ ତୋମାଦେର ଦେଖା
ହଇରାଚେ ?”

ଥୋଗେନ୍ଦ୍ର । ଖୁବ ଦେଖା ହଇରାଚେ— ଏତ ଦେଖା ଆଶା କରି ନାହିଁ । ଏମନ-କି, ତାର
ତ୍ରୀର ସଙ୍ଗେ ପରିଚୟ ହଇଯା ଗେଲ ।

ଅନ୍ଧାରାବୁ ନିର୍ବାକ ବିଷ୍ଣୁଯେ ଚାହିୟା ରହିଲେନ । କିଛିକଣ ପରେ ଜିଜାସା କରିଲେନ,
“କାର ତ୍ରୀର ସଙ୍ଗେ ପରିଚୟ ହଇଲ ?”

ଥୋଗେନ୍ଦ୍ର । ରହେଶେର ଝ୍ରୀ ।

ଅନ୍ଧାରାବୁ । ତୁମି କୀ ବଲିତେହ ଆସି କିଛିଇ ବୁଝିତେ ପାରିତେହି ନା । କୋନ୍ତମାନ
ରହେଶେର ଝ୍ରୀ ?

ଥୋଗେନ୍ଦ୍ର । ଆମାଦେର ରହେଶେର । ପାଂଚ-ଛର ମାସ ଆଗେ ସଥନ ମେ ଦେଶେ ଗିଯାଇଲ,
ତଥନ ମେ ବିବାହ କରିତେହ ଗିଯାଇଲ ।

ଅନ୍ଧାରାବୁ । କିନ୍ତୁ ତାର ପିତାର ମୃତ୍ୟୁ ହଇଲ ବଲିଯା ବିବାହ ଦ୍ୱାରା ପାରେ ନାହିଁ ।

ଥୋଗେନ୍ଦ୍ର । ମୃତ୍ୟୁର ପୂର୍ବେହି ବିବାହ ହଇଯା ଗେଛେ ।

ଅନ୍ଧାରାବୁ ତକ ହଇଯା ବଲିଯା ମାଧ୍ୟମ ହାତ ବୁଲାଇତେ ଲାଗିଲେନ । କିଛିକଣ
ତାବିଯା ବଲିଲେନ, “ତବେ ତୋ ଆମାଦେର ହେବେର ସଙ୍ଗେ ତାହାର ବିବାହ ହିତେହ
ପାରେ-ନା ।”

ଥୋଗେନ୍ଦ୍ର । ଆମରା ତୋ ତାହି ବଲିତେହ—

ଅନ୍ଧାରାବୁ । ତୋମରା ତୋ ତାହି ବଲିଲେ, ଏ ଦିକେ ସେ ବିବାହେର ଆସୋଜନ
ମସନ୍ତେହ ପ୍ରାୟ ଠିକ ହଇଯା ଗେଛେ— ଏ ବିବାହେ ହଇଲ ନା ବଲିଯା ପରେର ବିବାହେ
ଦିନ ହିର କରିଯା ଚିଠି ବିଲି ହଇଯା ଗେଛେ— ଆବାର ମେଟା ବନ୍ଦ କରିଯା ଫେର ଚିଠି
ଲିଖିତେ ହିବେ ।

ଥୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ଏକେବାରେ ବନ୍ଦ କରିବାର ମରକାର କୀ— କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଯା
କାଜ ଚାଲାଇଯା ଲାଗ୍ଯା ସାଇତେ ପାରେ ।”

ଅନ୍ଧାରାବୁ ଆଶର୍ଦ୍ଧ ହଇଯା କହିଲେ, “ଓର ମଧ୍ୟେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କୋନ୍ଧାନଟାର
କରିବେ ?”

ଥୋଗେନ୍ଦ୍ର । ହେବାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରା ମନ୍ତବ ମେଇଖାନେହ କରିତେ ହିବେ । ରହେଶେର
ବଦଳେ ଆର-କୋମୋ ପାତ୍ର ହିର କରିଯା ଆମରେ ବିବାହେହ ଦେଶନ କରିଯା ହଉକ କରି
ମୂଳ କରିତେ ହିବେ । ନହିଲେ ଲୋକେର କାହେ ମୁଖ ଦେଖାଇତେ ପାରିବ ନା ।

ବଲିଯା ଥୋଗେନ୍ଦ୍ର ଏକବାର ଅକ୍ଷୟେର ମୁଖେ ଦିକେ ଚାହିଲ । ଅକ୍ଷୟ ବିଲରେ ମୁଖ ନତ
କରିଲ ।

ଅରଦାବାବୁ । ପାତ୍ର ଏତ ଶୀଘ୍ର ପାଓଯା ଥାଇବେ ?

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର । ମେ ତୁମି ନିଶ୍ଚିନ୍ତା ଧାରୋ ।

ଅରଦାବାବୁ । କିନ୍ତୁ ହେମକେ ତୋ ରାଜି କରାଇତେ ହିଲେ ।

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର । ରମେଶେର ସମସ୍ତ ବ୍ୟାପାର ଶ୍ଵିଳେ ମେ ନିଶ୍ଚଯ ରାଜି ହିଲେ ।

ଅରଦାବାବୁ । ତବେ ଯା ତୁମି ଭାଲୋ ବିବେଚନା ହୁଁ ତାଇ କରୋ । କିନ୍ତୁ ରମେଶେର ବେଶ ସଂଗତିଓ ଛିଲ, ଆବାର ଉପାର୍ଜନେର ମତୋ ବିଚାରୁକ୍ତିଓ ଛିଲ । ଏହି ପରଶ ଆମାର ମଙ୍ଗେ କଥା ଠିକ ହିଲ୍ଯା ଗେଲ, ମେ ଏଟୋହାଯ ଗିଯା ପ୍ରୋକ୍ରିଟିସ କରିବେ, ଏର ମଧ୍ୟେ ଦେଖୋ ଦେଖି କି କାଣ୍ଠ !

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର । ମେଜଙ୍ଗ କେବ ଚିନ୍ତା କରିତେହ ବାବା, ଏଟୋଯାତେ ରମେଶ ଏଥିମେ ପ୍ରୋକ୍ରିଟିସ କରିତେ ପାରିବେ । ଏକବାର ହେମକେ ଡାକିଯା ଆମି, ଆବ ତୋ ବେଶି ସମୟ ନାହିଁ ।

କିଛୁକଣ ପରେ ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର ହେମନଲିନୀକେ ଲାଇୟା ସରେ ପ୍ରବେଶ କରିଲ । ଅକ୍ଷୟ ସରେର ଏକ କୋଣେ ବହିରେ ଆଲମାରିର ଆଡାଲେ ବସିଯା ରହିଲ ।

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ହେସ, ବୋଦୋ, ତୋମାର ମଙ୍ଗେ ଏକଟୁ କଥା ଆଛେ ।”

ହେମନଲିନୀ ତୁଳ ହିଲ୍ଯା ଚୌକିତେ ବସିଲ । ମେ ଜୀବିତ, ତାହାର ଏକଟା ପରୀକ୍ଷା ଆସିତେହେ ।

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର ଭୂମିକାଛଲେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ରମେଶେର ବ୍ୟବହାରେ ମନ୍ଦେହେର କାରଣ ତୁମି କିଛୁଇ ଦେଖିତେ ପାଓ ନା ?”

ହେମନଲିନୀ କୋମୋ କଥା ନା ବଲିଯା କେବଳ ଧାଡ଼ ନାଡ଼ିଲ ।

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର । ମେ ସେ ବିବାହେର ଦିନ ଏକ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ପିଛାଇୟା ଦିଲ, ତାହାର ଏମନ କୀ କାରଣ ଥାକିତେ ପାରେ, ଯାହା ଆମାଦେର କାରେ । କାହେ ବଲା ଚଲେ ନା !

ହେମନଲିନୀ ଚୋଥ ନିଚୁ କରିଯା କହିଲ, “କାରଣ ଅବଶ୍ୟକ କିଛୁ ଆଛେ ।”

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର । ମେ ତୋ ଠିକ କଥା । କାରଣ ତୋ ଆଛେଇ, କିନ୍ତୁ ମେ କି ମନ୍ଦେହଜନକ ନା ?

ହେମନଲିନୀ ଆବାର ଦୀର୍ଘ ଧାଡ଼ ନାଡ଼ିଯା ଆନାଇଲ, “ନା ।”

ତାହାଦେର ସକଳେର ଚେଷ୍ଟେ ରମେଶେର ଉପରେଇ ଏମନ ଅସନ୍ଦିକ୍ଷ ବିଶ୍ଵାସେ ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର ରାଗ କରିଲ । ସାବଧାନେ ଭୂମିକା କରିଯା କଥା ପାଢ଼ା ଆବ ଚଲିଲ ନା ।

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର କଟିନଭାବେ ବଲିତେ ଲାଗିଲ, “ତୋମାର ତୋ ମନେ ଆଛେ, ରମେଶ ମାନ୍ସ-ଛର୍ବେ ଆଗେ ତାହାର ବାପେର ମଙ୍ଗେ ହେଲେ ଚଲିଯା ଗିଯାଇଲ । ତାହାର ପରେ ଅନେକ ଦିନ ତାହାର କୋମୋ ଚିଟିପତ୍ର ନା ପାଇୟା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହିଲ୍ଯା ଗିଯାଇଲାମ । ଇହାଓ ତୁମି

ଜାନ ଯେ, ସେ ରମେଶ ଦୁଇ ବେଳା ଆମାଦେର ଏଥାନେ ଆସିତ, ସେ ବରାବର ଆମାଦେର ପାଶେର ବାଡ଼ିତେ ବାସ। ଲାଇୟା ଛିଲ, ସେ କଲିକାତାଯ ଆସିଯା ଆମାଦେର ମଙ୍ଗେ ଏକବାର ଓ ଦେଖାଏ କରିଲ ନା, ଅଣ୍ଠ ବାସାୟ ଗିଯା ଗା-ଚାକା ଦିଯା ରହିଲ— ଇହା ମହେଷ ତୋଷରା କଲେ ପୂର୍ବେର ଘରୋ ବିଶ୍ୱାସେହି ତାହାକେ ସରେ ଡାକିଯା ଆମିଲେ ! ଆମି ଧାକିଲେ ଏଥନ କି କଥନୋ ଘଟିତ ପାରିତ ?”

ହେମଲିନୀ ଚୂପ କରିଯା ରହିଲ ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ରମେଶର ଏଇକୁ ବ୍ୟବହାରେ କୋଣୋ ଅର୍ଥ ତୋମରା ଥୁଣ୍ଡିଯା ପାଇସାଛ ? ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଏକଟା ପ୍ରଶ୍ନା କି ତୋମାଦେର ମନେ ଉଦୟ ହୟ ନାଇ ? ରମେଶର ପରେ ଏତ ଗତୀର ବିଶ୍ୱାସ !

ହେମଲିନୀ ନିର୍କଳତା ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ଆଜ୍ଞା, ବେଶ କଥା— ତୋମରା ସରଲସଭାବ, କାହାକେଓ ମନ୍ଦେହ କରନା— ଆଖା କରି, ଆମାର ଉପରେଓ ତୋମାର କତକଟା ବିଶ୍ୱାସ ଆଛେ । ଆମି ନିଜେ ଇମ୍ବୁଲେ ଗିଯା ଥବର ଲାଇୟାଛି, ରମେଶ ତାହାର ଜ୍ଞାନ କମଳାକେ ମେଥାନେ ବୋର୍ଡାର ରାବିଯା ପଡ଼ାଇତେଛିଲ । ଛୁଟିର ମମୟେ ତାହାକେ ମେଥାନେ ରାଥିବାର ବଳ୍ଲୋବନ୍ଧ କରିଯାଛିଲ । ହଠାତ୍ ଦୁଇ ତିନି ଦିନ ହଇଲ, ଇମ୍ବୁଲେର କର୍ଜୀର ମିକଟ ହିତେ ରମେଶ ଚିଟି ପାଇସାଛେ ସେ ଛୁଟିର ମମୟେ କମଳାକେ ଇମ୍ବୁଲେ ରାଖା ହିବେ ନା । ଆଜ ତାହାଦେର ଛୁଟି ହିୟାଛେ— କମଳାକେ ଇମ୍ବୁଲେର ଗାଡ଼ି ମୁର୍ଜିପାଡ଼ାୟ ତାହାଦେର ସାବେକ ବାସାୟ ପୌଛାଇୟା ଦିଯାଛେ । ମେହି ବାସାୟ ଆମି ନିଜେ ଗିଯାଛି । ଗିଯା ଦେଖିଲାମ, କମଳା ଇଟିତେ ଆପେଲେର ଖୋସା ଛାଡ଼ାଇୟା କାଟିଯା ଦିନେଛେ, ରମେଶ ତାହାର ମୁଖେ ମାଟିତେ ବଦିଯା ଏକ-ଏକ ଟୁକରା ଲାଇୟା ମୁଖେ ପୁରିତେଛେ । ରମେଶକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲାମ, ‘ବ୍ୟାପାରଧାରୀ କୀ ?’ ରମେଶ ବଲିଲ, ସେ ଏଥନ ଆମାଦେର କାହେ କିଛିଇ ବଲିବେ ନା । ସହି ରମେଶ ଏକଟା କଥାଓ ବଲିତ ଯେ, କମଳା ତାହାର ଜ୍ଞାନ, ତା ହଲେଓ ମାହୟ ମେହି କଥାଟୁକୁର ଉପର ନିର୍ଭର କରିଯା କୋନୋମତେ ମନ୍ଦେହକେ ଶାନ୍ତ କରିଯା ରାଥିବାର ଚେଷ୍ଟା କରା ଥାଇତ । କିନ୍ତୁ ସେ ହାନା କିଛିଇ ବଲିତେ ଚାଯ ନା । ଏଥନ, ଇହାର ପରେଓ କି ରମେଶର ଉପର ବିଶ୍ୱାସ ମାପିତେ ଚାଓ ?

ପ୍ରଶ୍ନରେର ଉତ୍ତରେର ଅପେକ୍ଷାଯ ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ହେମଲିନୀର ମୁଖେ ପ୍ରତି ନିରୀକ୍ଷଣ କରିଯା ଦେଖିଲ, ତାହାର ମୁଖ ଅସାନ୍ତାବିକ ବିବର୍ଣ୍ଣ ହିୟା ଗେଛେ, ଏବଂ ତାହାର ସତଟା ଜୋର ଆଛେ, ଦୁଇ ହାତେ ଚୌକିର ହାତା ଚାପିଯା ଧରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିତେଛେ । ମୁହଁର୍ତ୍ତକାଳ ପରେଇ ମୁଖେର ଦିକେ ଝୁଁକିଯା ପଡ଼ିଯା ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ହିୟା ଚୌକି ହିତେ ମେ ବୀତେ ପଡ଼ିଯା ଗେଲ ।

অসমাবাবু ব্যাকুল হইয়া পড়িলেন। তিনি ভূলুষ্ঠিতা হেমনলিনীর মাথা ছাই হাতে বুকের কাছে তুলিয়া লইয়া কহিলেন, “মা, কী হইল মা ! ওদের কথা তুমি কিছুই বিশ্বাস করিয়ো না— সব মিথ্যা !”

যোগেজ তাহার পিতাকে সরাইয়া তাড়াতাড়ি হেমনলিনীকে একটা সোফার উপর তুলিল ; যিকটে ঝুঁজায় অল ছিল, সেই জল লইয়া তাহার মুখে-চোখে বারংবার ছিটাইয়া দিল, এবং অক্ষয় একথানা হাতপাখা লইয়া তাহাকে বেগে বাতাস করিতে লাগিল ।

হেমনলিনী অনভিকাল পরে চোখ খুলিয়াই চমকিয়া উঠিল ; অসমাবাবুর দিকে চাহিয়া চীৎকার করিয়া বলিল, “বাবা, বাবা, অক্ষয়বাবুকে এখান হইতে সরিয়া দাইতে বলো ।”

অক্ষয় পাখা রাখিয়া ঘরের বাহিরে দৱজার আড়ালে গিয়া দাঢ়াইল । অসমাবাবু সোফার উপরে হেমনলিনীর পাশে বসিয়া তাহার মুখে গায়ে হাত বুলাইতে লাগিলেন, এবং গভীর দীর্ঘনিখাস ফেলিয়া কেবল একবার বলিলেন, “মা !”

দেখিতে দেখিতে হেমনলিনীর ছাই চঙ্গ দিয়া জল বরিয়া পড়িতে লাগিল ; তাহার বুক ঝুলিয়া ঝুলিয়া উঠিল ; পিতার জাহুর উপর বুক চাপিয়া ধরিয়া তাহার অসহ রোধনের বেগ সংবরণ করিতে চেষ্টা করিল । অসমাবাবু অশ্রদ্ধ কর্তৃ বলিতে লাগিলেন, “মা, তুমি নিশ্চিন্ত থাকো মা । রমেশকে আমি খুব জানি— সে কথনোই অবিশ্বাসী নয়, যোগেন নিশ্চয়ই তুল করিয়াছে ।”

যোগেজ আর ধাক্কিতে পারিল না ; কহিল, “বাবা, মিথ্যা আশ্বাস দিয়ো মা । এখনকার মতো কষ্ট বীচাইতে গিয়া উঠাকে বিশ্রুণ কষ্টে ফেলা হইবে । বাবা, হেমকে এখন কিছুক্ষণ ভাবিবার সময় দাও ।”

হেমনলিনী তখনই পিতার জাহু ছাড়িয়া উঠিয়া বসিল, এবং যোগেজের মুখের দিকে চাহিয়া কহিল, “আমার শাহা ভাবিবার, সব ভাবিয়াছি । ষতক্ষণ তাহার নিজের মুখ হইতে না উনিব, ততক্ষণ আমি কোনোমতেই বিশ্বাস করিব না, ইহা নিশ্চয় জানিয়ো ।”

এই কথা বলিয়া সে উঠিয়া পড়িল । অসমাবাবু ব্যস্ত হইয়া তাহাকে ধরিলেন ; কহিলেন, “পড়িয়া দাইবে ।”

হেমনলিনী অসমাবাবুর হাত ধরিয়া তাহার শোবার ঘরে গেল । বিছানার তুইয়া কহিল, “বাবা, আমাকে একটুখানি একলা রাখিয়া থাও, আমি মুসাইব ।”

অসমাবাবু কহিলেন, “হরির মাকে ভাকিয়া দিব ? বাতাস করিবে ?”

ହେଁନଲିନୀ କହିଲ, “ବାତାସେଇ ଦୂରକାର ନାହିଁ ବାବା !”

অন্নদাবাবু পাশের ঘরে গিয়া বসিলেন। এই কষ্টাটিকে ছয় মাসের শিশু-
অবস্থায় রাখিয়া ইহার মা মারা যায়, সেই হেমের মার কথা তিনি ভাবিতে
লাগিলেন। সেই সেবা, সেই ধৈর্য, সেই চিরপ্রসরতা মনে পড়িল। সেই গৃহ-
লক্ষ্মীরই প্রতিশার মতো যে যেয়েটি এতদিন ধরিয়া তাহার কোলের উপর বাড়িয়া
উঠিয়াছে তাহার অনিষ্ট-আশঙ্কায় তাহার দুব্য ব্যাকুল হইয়া উঠিল। পাশের
ঘরে বসিয়া বসিয়া তিনি মনে মনে তাহাকে সম্মোধন করিয়া বলিতে লাগিলেন, ‘মা,
তোমার সকল বিষ দূর হউক, চিরদিন তুমি স্বর্ণে থাকো। তোমাকে স্বর্ণ দেখিয়া,
স্বর্ণ দেখিয়া, যাহাকে ভালোবাস তাহার ঘরের মধ্যে লক্ষ্মীর মতো প্রভিষ্ঠিত
দেখিয়া, আমি যেন তোমার মার কাছে থাইতে পারি।’ এই বলিয়া জামার প্রাণে
আন্দ্র চক্ষ মুছিলেন।

যেয়েদের যুক্তি ঘোগেন্দ্রের পূর্ব হইতেই যথেষ্ট অবজ্ঞা ছিল, আজ তাহা আরো দৃঢ় হইল। ইহারা প্রত্যক্ষ প্রমাণও বিশ্বাস করে না— ইহাদিগকে লইয়া কী করা যাইবে? দুইয়ে দুইয়ে যে চার হইবেই, তাহাতে মাঝের স্থখই হউক আর দুঃখই হউক, তাহা ইহারা স্বল-বিশেষে অনায়াসেই অস্তীকার করিতে পারে। যুক্তি যদি কালোকে কালোই বলে, আর ইহাদের ভালোবাসা তাহাকে বলে সাধা, তবে যুক্তি-বেচোরার উপরে ইহারা ভাবি খাপা হইয়া উঠিবে। ইহাদিগকে লইয়া যে কী করিয়া সংসাৰ চলে, তাহা ঘোগেন্দ্র কিছুতেই ভাবিয়া পাইল না।

যোগেন্দ্র ডাকিল, “অক্ষয় !”

অক্ষয় ধীরে ধীরে ঘরে প্রবেশ করিল। ঘোগেজ্জ কহিল, “সব তো শনিয়াচ, এখন ইহার উপায় কী ?”

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ଆମାକେ ଏ-ମ୍ୟାର ମଧ୍ୟେ କେନ ଯିହାମିହା ଟୋମୋ ଭାଇ । ଆମି ଏତଦିନ କୋମୋ କଥାଇ ବଲି ନାହିଁ, ତୁମି ଆମିଆଇ ଆମାକେ ଏହି ଶୁଣିଲେ କେଳିଯାଇ ।”

যোগেন্দ্র। আচ্ছা, সেই মালিশের কথা পরে হইবে। এখন হেমলিঙ্গীর
কাছে বস্তেকে নিজের প্রথে স্কুল কথা কবল না করাইলে উপায় দেখি না।

অক্ষয় ! পাগল হইয়াচ ! মাঝুষ নিজের মুখে—

যোগেন্দ্র ! কিংবা যদি একটা চিঠি লেখে, তাহা হইলে আরো ভালো হয় ।
তোমাকে এই ভাব লভ্যেই ছাইবে । কিন্তু আর দেশি করিলে চলিবে না ।

অক্ষয় কহিল, “মেধি, কতদুর্ব কী কৰিতে পারি।”

২১

ବାଢ଼ି ନୟଟାର ସମୟ ରମେଶ କମଳାକେ ଲହିଆ ଶେୟାଲମହ-ସ୍ଟେଶନେ ସାତା କରିଲ । ସାଇବାର ସମୟ ଏକଟୁ ଘୂରପଥ ଦିଲ୍ଲା ଗେଲ । ଗାଡ଼ୋରାନ୍କେ ଅନାବଞ୍ଚକ ଗୋଟାକତକ ଗଲି ଘୂରାଇଯା ଲହିଲ । କଲୁଟୋଲାଯ ଏକଟା ବାଡ଼ିର କାଛେ ଆସିଯା ଆଗ୍ରାହମହକାରେ ସୁଖ ବାଡ଼ାଇଯା ଦେଖିଲ । ପରିଚିତ ବାଡ଼ିର ତୋ କୋନୋ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୟ ନାହିଁ ।

ରମେଶ ଏମନ ଏକଟା ଗଜୀର ଦୀର୍ଘନିର୍ବାସ ଫେଲିଲ ଯେ, ନିଜାବିଷ୍ଟ କମଳା ଚକିତ ହିୟା ଉଠିଲ । ଝିଙ୍ଗାଳା କରିଲ, “ତୋମାର କୀ ହିୟାଛେ ?”

ରମେଶ ଉଚ୍ଚର କରିଲ, “କିଛୁଇ ନା ।” ଆର କିଛୁଇ ବଲିଲ ନା ; ଗାଡ଼ିର ଅନ୍ଧକାରେ ଚୁପ କରିଯା ବସିଯା ରହିଲ । ଦେଖିତେ ଦେଖିତେ ଗାଡ଼ିର କୋଣେ ମାଥା ରାଖିଯା କମଳା ଆବାର ଘୂରାଇଯା ପଡ଼ିଲ । କୃଣକାଲେର ଜନ୍ମ କମଳାର ଅନ୍ତିଷ୍ଠକେ ରମେଶେର ଯେମେ ଅସମ ବୋଧ ହିୟା ।

ଗାଡ଼ି ସଥାସର୍ବେ ସ୍ଟେଶନେ ପୌଛିଲ । ଏକଟି ସେଫେଣ୍ଟ-କ୍ଲାସ ଗାଡ଼ି ପୂର୍ବ ହିୟେଇ ରିଜାର୍ଡ କରା ଛିଲ ; ରମେଶ ଓ କମଳା ତାହାତେ ଉଠିଲ । ଏକ ଦିକେର ବେଳିତେ କମଳାର ଜନ୍ମ ବିଛାନା ପାତିଯା ଗାଡ଼ିର ବାଡ଼ିର ମୌଚେ ପର୍ଦା ଟାନିଯା ଅନ୍ଧକାର କରିଯା ଦିଲ୍ଲା ରମେଶ କମଳାକେ କହିଲ, “ଅନେକକଣ ତୋମାର ଶୋବାର ସମୟ ହିୟା ଗେଛେ, ଏହିଥାମେ ତୁ ଯାଇ ଘୂରାଓ ।”

କମଳା କହିଲ, “ଗାଡ଼ି ଛାଡ଼ିଲେ ଆମି ଘୂରାଇବ, ତତକଣ ଆମି ଏହି ଜାନଲାର ଧାରେ ବସିଯା ଏକଟୁ ଦେଖିବ ?”

ରମେଶ ମାଜି ହିୟା । କମଳା ମାଥାଯ କାପଡ ଟାନିଯା ପ୍ଲାଟଫର୍ମେର ଦିକେର ଆସନ-ପ୍ରାନ୍ତେ ବସିଯା ଲୋକଜନେର ଆନାଗୋନା ଦେଖିତେ ଲାଗିଲ । ରମେଶ ମାରେ ଆସନେ ବସିଯା ଅଗ୍ରମନକ୍ଷତାବେ ଚାହିୟା ରହିଲ । ଗାଡ଼ି ସଥିନ ମବେ ଛାଡ଼ିଯାଛେ ଏମନ ସମୟ ରମେଶ ଚମକିଯା ଉଠିଲ— ହଠାତ ମନେ ହିୟା, ତାହାର ଏକଜନ ଚେଳା ଲୋକ ଗାଡ଼ିର ଅଭିଯୁକ୍ତ ଛାଡ଼ିଯାଛେ ।

ପରକଣେଇ କମଳା ଥିଲ୍ ଥିଲ୍ କରିଯା ହାସିଯା ଉଠିଲ । ରମେଶ ଜାନଲା ହିୟେ ସୁଖ ବାଡ଼ାଇଯା ଦେଖିଲ— ରେଲଓରେ-କର୍ମଚାରୀର ବାଧା କାଟାଇଯା ଏକଜନ ଲୋକ କୋନୋକ୍ରମେ ଚଲନ୍ତ ଗାଡ଼ିତେ ଉଠିଯାଛେ ଏବଂ ଟାନାଟାନିତେ ତାହାର ଚାହର କର୍ମଚାରୀର ହାତେଇ ରହିଯା ଗେଛେ । ଚାହର ଲାଇବାର ଜଣ ମେ ବ୍ୟକ୍ତି ସଥିନ ଜାନଲା ହିୟେ ଝୁକ୍କିଯା ପଡ଼ିଯା ହାତ ବାଡ଼ାଇଲ ତଥନ ରମେଶ ଶ୍ପଟ ଚିନିତେ ପାରିଲ ମେ ଆର କେହ ନନ୍ଦ, ଅକ୍ଷୟ ।

ଏই ଚାନ୍ଦର-କାଡ଼ାକାଡ଼ିର ଦୂଷେ ଅମେକଙ୍କଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କମଳାର ହାମି ଥାମିତେ ଚାହିଲ ମା ।

ରମେଶ କହିଲ, “ମାଡ଼େ ମଧ୍ୟଟା ବାଜିଯା ଗେଛେ, ଗାଡ଼ି ଛାଡ଼ିରାହେ, ଏହିବାର ତୁମି ଯୁଗୀ ଓ ।”

ବାଲିକା ବିଛାନାର ଶୁଇୟା ସତକଣ ନା ଘୁମ ଆସିଲ, ମାଝେ ମାଝେ ଥିଲ୍ ଥିଲ୍ କରିଯା ହାସିଯା ଉଠିଲ ।

କିନ୍ତୁ ଏହି ବ୍ୟାପାରେ ରମେଶର ବିଶେଷ କୌତୁକବୋଧ ହଇଲ ମା ।

ରମେଶ ଜାନିତ, କୋନୋ ପଞ୍ଜିଆରେ ସହିତ ଅକ୍ଷୟେର କୋନୋ ସମ୍ବନ୍ଧ ଛିଲ ନା ; ସେ ପୁରୁଷାଚୁର୍ଯ୍ୟେ କଲିକାତାବାସୀ ; ଆଉ ବାତେ ଏମନ ଉର୍ବରବାସେ ସେ କଲିକାତା ଛାଡ଼ିଯା କୋଥାଯି ସାଇତେହେ ? ରମେଶ ନିଶ୍ଚଯ ବୁଝିଲ, ଅକ୍ଷୟ ତାହାରି ଅନୁମରଣେ ଚଲିଯାଇଛେ ।

ଅକ୍ଷୟ ଯଦି ତାହାରେ ଗ୍ରାମେ ଗିରୀ ଅନୁମରଣ ଆରଣ୍ୟ କରେ ଏବଂ ମେଥାନେ ରମେଶର ସମ୍ପର୍କବିପର୍କମଣ୍ଡଳୀର ମଧ୍ୟେ ଏହି କଥା ଲାଇୟା ଏକଟା ଦ୍ୱୀଟାବ୍ୟାଟି ହିତେ ଥାକେ, ତବେ ସମ୍ବନ୍ଧ ବ୍ୟାପାରଟା କିରପ ଜୟଙ୍ଗ ହାଇୟା ଉଠିବେ, ତାହାଇ କଲନା କରିଯା ରମେଶର ଦୂରୟ ଅଣ୍ଟାନ୍ତ ହାଇୟା ଉଠିଲ । ତାହାରେ ପାଢ଼ାଯା କେ କୀ ବଲିବେ, କିରପ ସେଁଟି ଚଲିବେ, ତାହା ରମେଶ ଯେବେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷବଦ୍ଧ ଦେଖିତେ ଲାଗିଲ । କଲିକାତାର ମତୋ ଶହରେ ସକଳ ଅବହାତେଇ ଅନ୍ତରାଳ ଖୁଁଜିଯା ପାଓଯା ଥାଯ, କିନ୍ତୁ କୁନ୍ତ ପଣୀର ଗଭୀରତା କମ ବଲିଯାଇ ଅନ୍ତରେ ଆଘାତେଇ ତାହାର ଆନ୍ଦୋଳନେର ଚେତ୍ ଉତ୍ତାଳ ହାଇୟା ଉଠେ । ସେଇ କଥା ଯତେଇ ଚିନ୍ତା କରିତେ ଲାଗିଲ ରମେଶର ମନ ତତ୍ତ୍ଵ ସଂକୁଚିତ ହିତେ ଲାଗିଲ ।

ବାରାକପୁରେ ସଥର ଗାଡ଼ି ଥାମିଲ ରମେଶ ମୁଖ ବାଡ଼ାଇୟା ଦେଖିତେ ଲାଗିଲ, ଅକ୍ଷୟ ନାହିଲ ନା । ନୈହାଟିତେ ଅମେକ ଲୋକ ଉଠାନାମା କରିତେ ଲାଗିଲ, ତାହାର ମଧ୍ୟେ ଅକ୍ଷୟକେ ଦେଖା ଗେଲ ନା । ଏକବାର ବୃଥା ଆଶାଯ ବଞ୍ଚିଲା ସେଶମେଣେ ରମେଶ ବ୍ୟାଗ୍ର ହାଇୟା ମୁଖ ବାଡ଼ାଇଲ— ଅବରୋହିଦେର ମଧ୍ୟେ ଅକ୍ଷୟେର ଚିହ୍ନ ନାହି । ତାହାର ପରେର ଆର-କୋନୋ ସେଶମେ ଅକ୍ଷୟେର ଭାମିବାର କୋନୋ ସଞ୍ଚାବମା ସେ କଲନା କରିତେ ପାରିଲ ନା ।

ଅମେକ ବାତେ ଆନ୍ତ ହାଇୟା ରମେଶ ଯୁଗୀଇୟା ପଡ଼ିଲ ।

ପରଦିନ ପ୍ରାତେ ଗୋପାଳନେ ଗାଡ଼ି ପୌଛିଲେ ରମେଶ ଦେଖିଲ, ଅକ୍ଷୟ ମାଧ୍ୟାହ୍ନ-ମୁଖେ ଚାନ୍ଦର ଜଡ଼ାଇୟା ଏକଟା ହାତବ୍ୟାଗ ଲାଇୟା ତାଢ଼ାକାଡ଼ି ଷ୍ଟାମାରେର ଦିକେ ଛୁଟିଯା ଚଲିଯାଇଛେ ।

ସେ ଷ୍ଟାମାରେ ରମେଶର ଉଠିବାର କଥା ସେ ଷ୍ଟାମାର ଛାଡ଼ିବାର ଏଥିଲେ ବିଲବ ଆଛେ ।

କିନ୍ତୁ ଅନ୍ତର ଥାଟେ ଆର-ଏକଟା ସ୍ଟୀମାର ଗମନୋମୁଖ ଅବଶ୍ୟ ସନ ଦନ ବୀଶି ବାଜାଇତେଛେ । ରମେଶ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ଏ ସ୍ଟୀମାର କୋଣାଯ ଥାଇବେ ?”

ଉତ୍ତର ପାଇଲ, “ପଞ୍ଚମେ ।”

“କତ୍ତମ୍ବ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଥାଇବେ ?”

“ଜୁଲ ନା କମିଲେ କାଳୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଥାଯା ।”

ଶୁଣିଯା ରମେଶ ତ୍ୱରଣ୍ଣ ମେହି ସ୍ଟୀମାରେ ଉଠିଯା କମଲାକେ ଏକଟା କାନ୍ଦରାଯ ବସାଇଯା ଆସିଲ ଏବଂ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି କିଛୁ ଦୁଧ ଚାଲ ଡାଲ ଏବଂ ଏକ ଛଡ଼ା କଳା କିନିଯା ଲାଇଲ ।

ଏ ଦିକେ ଅକ୍ଷୟ ଅନ୍ତର ସକଳ ଆରୋହୀର ଆଗେ ଉଠିଯା ମୁଡ଼ିହୁଡ଼ି ଦିଯା ଏମନ ଏକଟା ଜୀବଗାୟ ଦୀଢ଼ାଇଯା ରହିଲ, ମେଥାନ ହିତେ ଅନ୍ତାଙ୍ଗ ଯାତ୍ରୀଦେର ଗତିବିଧି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରା ଯାଏ । ଯାତ୍ରୀଗଣେର ବିଶେଷ ତାଡ଼ା ଛିଲ ନା । ଜାହାଜ ଛାଡ଼ିବାର ଦେଇ ଆଛେ— ତାହାରା ଏହି ଅବକାଶେ ମୁଖ ହାତ ଧୁଇଯା, ମ୍ବାନ କରିଯା, କେହ କେହ ବା ତୌରେ ରୁଁଧାବାଡ଼ା କରିଯା ଥାଇଯା ଲାଇତେ ଲାଗିଲ । ଅକ୍ଷୟର କାହେ ଗୋଯାଲଙ୍ଘ ପରିଚିତ ନହେ । ମେ ମନେ କରିଲ ନିକଟେ କୋଣାଓ ହୋଟେଲ ବା କିଛୁ ଆଛେ, ମେହିଥାମେ ରମେଶ କମଲାକେ ଥାଓୟାଇଯା ଲାଇତେଛେ ।

ଅବଶେଷେ ସ୍ଟୀମାରେ ବୀଶି ଦିତେ ଲାଗିଲ । ତଥିନେ ରମେଶେର ଦେଖା ନାହିଁ ; କମ୍ପମାନ ତକ୍ତାର ଉପର ଦିଯା ଯାତ୍ରୀର ଦଳ ଆହାଜେ ଉଠିତେ ଆରଙ୍ଗ କରିଲ । ସନ ଦନ ବୀଶିର ଫୁଁକାରେ ଲୋକେର ତାଡ଼ା କ୍ରେମେହ ବାଡ଼ିଯା ଉଠିତେ ଲାଗିଲ । କିନ୍ତୁ ଆଗତ ଓ ଆଗତକଦେର ମଧ୍ୟେ ରମେଶେର କୋନୋ ଚିହ୍ନ ନାହିଁ । ସଥିନ ଆରୋହୀର ସଂଖ୍ୟା ଶେଷ ହଇଯା ଆସିଲ, ତକ୍ତା ଟାନିଯା ଲାଇଲ ଏବଂ ମାରେଂ ମୋଙ୍ଗର ତୁଳିବାର ହକୁମ କରିଲ, ତଥିନ ଅକ୍ଷୟ ବ୍ୟାସ୍ତ ହଇଯା କହିଲ, “ଆମି ନାହିଁ ଯାଇବେ ।” କିନ୍ତୁ ଖାଲାସିରା ତାହାର କଥାଯ କର୍ଣ୍ପାତ କରିଲ ନା । ଭାଙ୍ଗ ଦୂରେ ଛିଲ ନା, ଅକ୍ଷୟ ସ୍ଟୀମାର ହିତେ ଲାଫ ଦିଯା ପଡ଼ିଲ ।

ତୌରେ ଉଠିଯା ରମେଶେର କୋନୋ ଥବର ପାଓୟା ଗେଲ ନା । ଅଲ୍ଲଙ୍କଣ ହଇଲ, ଗୋଯାଲଙ୍ଘ ହିତେ ସକାଳବେଳାକାର ପ୍ଯାସେଙ୍କାର-ଟ୍ରେନ କଲିକାତା ଅଭିଯୁକ୍ତେ ଚଲିଯା ଗେଛେ । ଅକ୍ଷୟ ମନେ ମନେ ଭାବିଲ, କାଳ ରାତ୍ରେ ଗାଡ଼ିତେ ଉଠିବାର ସମସ୍ତକାର ଟାମାଟାନିତେ ନିଶ୍ଚଯ ମେ ରମେଶେର ଦୃଷ୍ଟିପଥେ ପଡ଼ିଯାଇଛେ ଏବଂ ରମେଶ ତାହାର କୋନୋ ବିକଳ୍ପ ଅଭିସରି ଅନୁମାନ କରିଯା ଦେଖେ ନା ଗିଯା ଆବାର ସକାଳେର ଗାଡ଼ିତେହି କଲିକାତାର ଫିରିଯା ଗେଛେ । କଲିକାତାର ସବ୍ କୋନୋ ଲୋକ ଲୁକାଇବାର ଚେଷ୍ଟା କରେ, ତବେ ତୋ ତାହାକେ ବୌହିର କରାଇ କଟିନ ହିବେ ।

୨୨

ଅକ୍ଷয় ସମଜଦିନ ଗୋପାଳନ୍ଦେ ଛଟଫଟ କରିଯା କାଟାଇଯା ମନ୍ଦ୍ୟାର ଡାକଗାଡ଼ିତେ ଉଠିଯା ପଡ଼ିଲ । ପରଦିନ ତୋରେ କଲିକାତାଯ ପୌଛିଯା ପ୍ରଥମେହି ସେ ରମେଶେର ଦ୍ଵାଜିପାଡ଼ାର ବାସାୟ ଆସିଯା ଦେଖିଲ, ତାହାର ଦାର ବକ୍ ; ଥବର ଲାଇସା ଜାନିଲ, ଦେଖାନେ କେହିଁ ଆସେ ନାହିଁ ।

କଲୁଟୋଲାଯ ଆସିଯା ଦେଖିଲ, ରମେଶେର ବାସ ଶୃଙ୍ଖଳ । ଅନ୍ନଦାବାବୁର ବାସାୟ ଆସିଯା ଘୋଗେନ୍ଦ୍ରକେ କହିଲ, “ପାଲାଇସାହେ, ଧରିତେ ପାରିଲାମ ନା ।”

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ଦେ କୀ କଥା !” ଅକ୍ଷୟ ତାହାର ଅମଣ୍ୟୁକ୍ତାଙ୍କ ବିବୃତ କରିଯା ବଲିଲ ।

ଅକ୍ଷୟକେ ଦେଖିତେ ପାଇସା ରମେଶ କମଳାକେ ହୁକ୍କ ଲାଇସା ପାଲାଇସାହେ, ଏହି ଥବରେ ରମେଶେର ବିକଳେ ଘୋଗେନ୍ଦ୍ରର ସମନ୍ତ ସମେହ ବିଚିତ୍ର ବିଶ୍ଵାସେ ପରିଣତ ହିଲ ।

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “କିନ୍ତୁ ଅକ୍ଷୟ, ଏ-ସମନ୍ତ ଯୁକ୍ତି କୋନୋ କାଜେଇ ଲାଗିବେ ନା । ତୁ ହେମଲିନୀ କେବ, ବାବା-ଶ୍ଵର ଏକ ବୁଲି ଧରିଯାଇଛେ— ତିନି ବଲେନ, ରମେଶେର ନିଜେର ଶୁଖେ ଶୈସ କଥା ନା ତନିଯା ତିନି ରମେଶକେ ଅବିଶ୍ଵାସ କରିତେ ପାରିବେନ ନା । ଏମନ-କି, ରମେଶ ଆଜିଓ ଆସିଯା ସବି ବଲେ ‘ଆମି ଏଥିନ କିଛୁଇ ବଲିବ ନା’, ତୁ ନିଶ୍ଚିର ବାବା ତାହାର ସଙ୍ଗେ ହେମେର ବିବାହ ହିତେ କୁଣ୍ଡିତ ହନ ନା । ଇହାଦେର ଲାଇସା ଆମି ଏମନି ଶୁଣକିଲେ ପଡ଼ିଯାଇ । ବାବା ହେମଲିନୀର କିଛୁମାତ୍ର କଟ ସଙ୍ଗ କରିତେ ପାରେନ ନା ; ହେମ ସବି ଆଜ ଆବଦାର କରିଯା ବେଳେ ‘ରମେଶେର ଅନ୍ତ ଜୀ ଧାର୍କ— ଆମି ତାହାକେଇ ବିବାହ କରିବ’, ତବେ ବାବା ବୋଧ ହେଲ ତାହାତେଇ ରାଜି ହନ ! ଦେମନ କରିଯା ହଟୁକ ଏବଂ ସତ ଶୀଘ୍ର ହଟୁକ, ରମେଶକେ ଦିଯା କବୁଳ କରାଇତେଇ ହିଲେ । ତୋମାର ହତାଶ ହିଲେ ଚଲିବେ ନା । ଆମିହିଁ ଏ କାଜେ ଲାଗିତେ ପାରିତାମ, କିନ୍ତୁ କୋନୋପ୍ରକାର ଫଳି ଆମାର ମାଧ୍ୟାରେ ଆସେ ନା, ଆମି ହେଲେ ରମେଶେର ସଙ୍ଗେ ଏକଟା ମାରାମାରି ବାଧାଇସା ଦିବ ।— ଏଥିମେ ବୁଝି ତୋମାର ଶୁଖ ଧୋଓୟା, ଚା ଖାଓୟା ହେଲ ନାହିଁ ?”

ଅକ୍ଷୟ ଶୁଖ ଧୂଇସା ଚା ଖାଇତେ ଥାଇତେ ଭାବିତେ ଲାଗିଲ । ଏମନ ସମୟେ ଅନ୍ନଦାବାବୁ ହେମଲିନୀର ହାତ ଧରିଯା ଚା ଥାଇବାର ଘରେ ଆସିଯା ଉପହିତ ହିଲେନ । ଅକ୍ଷୟକେ ଦେଖିବା ମାତ୍ର ହେମଲିନୀ ଫିରିଯା ଘର ହିତେ ବାହିର ହିଲେ ଗେଲ ।

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର ରାଗ କରିଯା କହିଲ, “ହେମେର ଏ ଭାବି ଅଞ୍ଚାୟ । ବାବା, ତୁମି ଉହାର ଏହି-ସକଳ ଅଭିନନ୍ଦାଯ ଶାନ୍ତି ଦିଯୋ ନା । ଉହାକେ ଜୋର କରିଯା ଏଥାନେ ଆମା ଉଚିତ । ହେମ, ହେମ !”

হেমনলিনী তখন উপরে চলিয়া গেছে। অক্ষয় কহিল, “যোগেন, তুমি আমার কেস আরো থার্যাপ করিয়া দিবে দেখিতেছি। উহার কাছে আমার সবক্ষে কোনো কথাটি কহিয়ো না। সময়ে ইহার প্রতিকার হইবে, জবরদস্তি করিতে গেলে সব মাটি হইয়া থাইবে।”

এই বলিয়া অক্ষয় চা খাইয়া চলিয়া গেল। অক্ষয়ের ধৈর্যের অভাব ছিল না। যথন সমস্ত লক্ষণ তাহার প্রতিকূলে তখনো সে লাগিয়া থাকিতে জানে। তাহার ভাবেরও কোনো বিকার হয় না। অভিযান করিয়া সে যথ গঙ্গীর করে না বা দূরে চলিয়া থায় না। অনাদর-অবমাননায় সে অবিচলিত থাকে। লোকটা টেকসই। তাহার প্রতি যাহার ব্যবহার যেমনি হউক, সে ঠিকিয়া থাকে।

অক্ষয় চলিয়া গেলে আবার অন্নাবাবু হেমনলিনীকে ধরিয়া চায়ের টেবিলে উপস্থিত করিলেন। আজ তাহার কপোল পাশুবর্ণ, তাহার চোখের নীচে কালি পড়িয়া গেছে। ঘরে চুকিয়া সে চোখ নিচু করিল, যোগেন্দ্রের মুখের দিকে চাহিতে পারিল না। সে জানিত, যোগেন্দ্র তাহার ও রমেশের উপর রাগ করিয়াছে, তাহাদের বিকলে কঠিন বিচার করিতেছে। এইজন্য যোগেন্দ্রের সঙ্গে যুখোযুধি-চোখেচোখি হওয়া তাহার পক্ষে দুরহ হইয়া উঠিয়াছে।

তালোবাসায় যদিও হেমনলিনীর বিশ্বাসকে আগলাইয়া রাখিয়াছিল, তবু যুক্তিকে একেবারেই ঠেকাইয়া রাখা চলে না। যোগেন্দ্রের সম্মুখে হেমনলিনী কাল আপনার বিশ্বাসের দৃঢ়তা দেখাইয়া চলিয়া গেল। কিন্তু রাত্রের অক্ষকারে শয়নঘরের মধ্যে একলা সেই বল সম্পূর্ণ থাকে না। বস্তুতই প্রথম হইতে রমেশের ব্যবহারের কোনো অর্থ পাওয়া যায় না। সন্দেহের কারণগুলিকে হেমনলিনী যত প্রাণপণ বলে তাহার বিশ্বাসের দুর্গের মধ্যে চুকিতে দেয় না—তাহারা বাহিরে দাঢ়াইয়া ততই সবলে আঘাত করিতে থাকে। সাংস্কৃতিক আঘাত হইতে যা যেমন ছেলেকে বুকের মধ্যে দুই হাতে চাপিয়া ধরিয়া রক্ষা করে, রমেশের প্রতি বিশ্বাসকে হেমনলিনী সমস্ত প্রমাণের বিকলে তেমনি জোর করিয়া দ্বায়ে আকড়িয়া রাখিল। কিন্তু হায়, জোর কি সকল সময় সমান থাকে?

হেমনলিনীর পাশের ঘরেই রাত্রে অন্নাবাবু শইয়াছিলেন। হেম-ষে বিছানায় এগোশ-ওপাশ করিতেছিল, তাহা তিনি বুঝিতে পারিতেছিলেন। এক-একবার তাহার ঘরে গিয়া তাহাকে বলিতেছিলেন, “মা, তোমার যথ হইতেছে না?” হেমনলিনী উন্নত দিতেছিল, “বাবা, তুমি কেন জাগিয়া আছ? আমার যথ আসিতেছে, আমি এখনই স্বাইয়া পড়িব।”

ପରେର ଦିନ ତୋରେ ଉଠିଯା ହେମଲିନୀ ଛାଦେର ଉପର ବେଡ଼ାଇତେଛିଲ । ରମେଶେର ବାସାର ଏକଟି ଦରଜା ଏକଟି ଜାନଳାଓ ଖୋଲା ନାହିଁ ।

ଶ୍ରୀ କୁମର ପୂର୍ବ ଦିକ୍ବେର ମୌଖିକିଥରମାଳାର ଉପରେ ଉଠିଯା ପଡ଼ିଲ । ହେମଲିନୀର କାହେ ଆଜିକାର ଏହି ମୃତ୍ୟୁ-ଅଭ୍ୟାସିତ ଦିନଟି ଏମନି ଶୁଭ ଶୃଷ୍ଟ, ଏମନି ଆଶାହୀନ ଆନନ୍ଦହୀନ ଠେକିଲ ଯେ, ମେ ମେହି ଛାଦେର ଏକ କୋଣେ ବମ୍ବିଆ ପଡ଼ିଯା ଛଇ ହାତେ ଶୁଖ ଢାକିଯା କାହିଁଯା ଉଠିଲ । ଆଉ ସମ୍ବନ୍ଧଦିନ କେହିଁ ଆସିବେ ନା, ଚାରେର ସମୟ କାହାକେଓ ଆଶା କରିବାର ନାହିଁ, ପାଶେର ବାଡ଼ିତେ କେହ-ଏକଜନ ଆହେ, ଏହି କଜନା କରିବାର ଶୁଖ୍ତକୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶୁଚିଯା ଗେଛେ ।

“ହେମ, ହେମ !”

ହେମଲିନୀ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଉଠିଯା ଚୋଥ ଶୁଚିଯା ଫେଲିଯା ସାଡ଼ା ଦିଲ, “କୀ ବାବା !”

ଅନ୍ଧାବାବୁ ଛାଦେ ଉଠିଯା ଆସିଯା ହେମଲିନୀର ପିଠେ ହାତ ବୁଲାଇଯା କହିଲେନ, “ଆମାର ଆଜ ଉଠିତେ ଦେବି ହଇଯା ଗେଛେ ।”

ଅନ୍ଧାବାବୁ ଉଠିକର୍ତ୍ତାର ରାଜ୍ଞେ ଶୁଭାଇତେ ପାରେନ ନାହିଁ, ତୋରେର ଦିକେ ଶୁଭାଇଯା ପଡ଼ିଯାଛିଲେନ । ଆଲୋ ଚାଥେ ଲାଗିତେଇ ଉଠିଯା ପଡ଼ିଯା ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଶୁଖ ଶୁହିଯା ହେମଲିନୀର ଥବର ଲାଇତେ ଗେଲେନ । ଦେଖିଲେନ, ସବେ କେହ ନାହିଁ । ମକାଳେ ତାହାକେ ଏକଳା ବେଡ଼ାଇତେ ଦେଖିଯା ତୀହାର ବୁକ୍କର ମଧ୍ୟେ ଆଘାତ ଲାଗିଲ । କହିଲେନ, “ଚଲୋ ମା, ଚା ଥାଇବେ ଚଲୋ ।”

ଚାମ୍ବେର ଟେବିଲେ ଘୋଗେନ୍ତେର ସମ୍ମଖେ ବମ୍ବିଆ ଚା ଥାଇବାର ଇଚ୍ଛା ହେମଲିନୀର ଛିଲ ନା । କିନ୍ତୁ ମେ ଜାନିତ, କୋନୋକ୍ରମ ନିଯମେର ଅନ୍ତର୍ଥା ତାହାର ବାପକେ ପୀଡ଼ା ଦେବ । ତା ଛାଡ଼ା, ପ୍ରତ୍ୟାହ ମେ ନିଜେର ହାତେ ତାହାର ବାପେର ପେଯାଲାଯ ଚା ଚାଲିଯା ଦେବ, ଏହି ମେବାଟୁକୁ ହାତେ ମେ ନିଜେକେ ବକ୍ଷିତ କରିତେ ଚାହିଲ ନା ।

ମୀଚେ ଗିଯା ସବେ ପୌଛିବାର ପୂର୍ବେ ସଥନ ମେ ବାହିର ହାତେ ଶୁନିଲ ଘୋଗେନ୍ତ କାହାର ସଙ୍ଗେ କଥା କହିତେହେ, ତଥନ ତାହାର ବୁକ୍ କାପିଆ ଉଠିଲ— ହଟାଇ ମନେ ହଇଲ, ବୁକ୍ ରମେଶ ଆସିଯାଛେ । ଏତ ମକାଳେ ଆର କେ ଆସିବେ ?

କଞ୍ଚିତପରେ ସବେ ଚୁକିଯା ସେଇ ଦେଖିଲ ଅକ୍ଷୟ, ଅମନି ମେ ଆର କିଛିତେଇ ଆକ୍ଷ-ମଂବରଣ କରିତେ ପାରିଲ ନା— ତ୍ରୈକ୍ରଣାଂ ଛୁଟିଯା ବାହିର ହଇଯା ଆସିଲ ।

ବ୍ରିତୀର୍ବାବୁ ଅନ୍ଧାବାବୁ ସଥନ ତାହାକେ ସବେର ମଧ୍ୟେ ଲାଇଯା ଆସିଲେନ, ତଥନ ମେ ତାହାର ପିତାର ଚୌକିର ପାଶେ ହେବିଯା ଦୀଢ଼ାଇଯା ନନ୍ଦିଶ୍ଵର ତୀହାର ଚା ପ୍ରକ୍ଷତ କରିବା ଦିତେ ଲାଗିଲ ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ହେମଲିନୀର ସ୍ୟବହାରେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ବିରକ୍ତ ହଇଯାଛିଲ । ହେମ ସେ ରମେଶେର ଅନ୍ତ ଏମନ କରିଯା ଶୋକ ଅନୁଭବ କରିବେ, ଇହା ତାହାର ଅସଂ ବୋଧ ହଇତେଛିଲ । ତାହାର ପରେ ସଥଳ ଦେଖିଲ, ଅନ୍ନଦାବାବୁ ତାହାର ଏହି ଶୋକେର ସଙ୍ଗୀ ହଇଯାଇଛନ ଏବଂ ମେନ ସେବ ସଂମାରେର ଆର-ସକଳେର ନିକଟ ହିଁତେ ଅନ୍ନଦାବାବୁର ପ୍ରେହଜ୍ଞାଯାଇ ଆପନାକେ ରଙ୍ଗା କରିତେ ଚେଷ୍ଟା କରିତେଛେ । ତଥମ ତାହାର ଅଧୀର୍ସ ଆରୋ ବାଡ଼ିଯା ଉଠିଲ ।— ‘ଆମରା ସେବ ସବାଇ ଅଞ୍ଚାଯକାରୀ ! ଆମରା ସେ ଜ୍ଞେହେର ଥାତିରେଇ କର୍ତ୍ତବ୍ୟପାଳନେ ଚେଷ୍ଟା କରିଷେଛି, ଆମରାଇ ସେ ସଥାର୍ଥଭାବେ ଉହାର ଯନ୍ତ୍ରଲୟାଧନେ ଗ୍ରହଣ, ତାହାର ଜୟ ଲେଶମାତ୍ର କ୍ରତ୍ତଜ୍ଞତା ଦୂରେ ଥାକୁ, ମନେ ମନେ ଆମାଦେର ଦୋଷୀ କରିତେଛେ । ବାବାର ତୋ କୋନୋ ବିଷୟେ କାଞ୍ଜାନ ନାହିଁ । ଏଥମ ସାଜନା ଦିବାର ସମୟ ନହେ, ଏଥମ ଆଘାତ ଦିବାରଇ ସମୟ । ତାହା ନା କରିଯା ତିନି କ୍ରମାଗତିରେ ଅନ୍ତିମ ସତ୍ୟକେ ଉହାର ନିକଟ ହିଁତେ ଦୂରେ ଥେବାଇଯା ରାଖିତେଛେ ।’

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଅନ୍ନଦାବାବୁକେ ସଂଶୋଧନ କରିଯା କହିଲ, “ଜାନ ବାବା, କୀ ହଇଯାଛେ ?”

ଅନ୍ନଦାବାବୁ ଅନ୍ତ ହଇଯା ଉଠିଯା କହିଲେନ, “ନା, କୀ ହଇଯାଛେ ?”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ରମେଶ କାଲ ତାହାର ଜ୍ଞୀକେ ଲହିଯା ଗୋଯାଲିନ୍ ମେଲେ ଦେଶେ ଯାଇତେଛିଲ, ଅକ୍ଷୟକେ ଦେଇ ଗାଡ଼ିତେ ଉଠିତେ ଦେଖିଯା ଦେଶେ ନା ଗିଯା ଆବାର ସେ କଲିକାତାଯ ପାଲାଇଯା ଆସିଯାଛେ ।

ହେମଲିନୀର ହାତ କୋପିଯା ଉଠିଲ, ଚା ଢାଲିତେ ଚା ପଡ଼ିଯା ଗେଲ । ସେ ଚୋକିତେ ବମ୍ବିଯା ପଡ଼ିଲ ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ତାହାର ଝୁଥେର ଦିକେ ଏକବାର କଟାକ୍ଷପାତ କରିଯା ବଲିତେ ଲାଗିଲ, “ପାଲାଇବାର କୀ ଦୂରକାର ଛିଲ, ଆମି ତୋ କିଛୁଇ ବୁଝିତେ ପାରି ନା ! ଅକ୍ଷୟେର କାହେ ତୋ ପୂର୍ବେଇ ସମ୍ଭବ ପ୍ରକାଶ ହଇଯା ଗିଯାଛିଲ । ଏକେ ତୋ ତାହାର ପୂର୍ବେର ସ୍ୟବହାର ସ୍ଥଷ୍ଟ ହେଁ, ତାହାର ପରେ ଏହି ଭୀକ୍ଷତା, ଏହି ଚୋରେର ମତୋ କ୍ରମାଗତ ପାଲାଇଯା ବେଡ଼ାନୋ ଆମାର କାହେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ମନେ ହୟ । ଜାନି ନା ହେମ କୀ ମନେ କରେ, କିନ୍ତୁ ଏହିକଥି ପଲାୟନେଇ ତାହାର ଅପରାଧେର ସ୍ଥଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ହଇତେଛେ ।”

ହେମଲିନୀ କୋପିତେ କୋପିତେ ଚୋକି ଛାଡ଼ିଯା ଉଠିଯା ଦୀଡାଇଲ ; କହିଲ, “ଦାନା, ଆମି ପ୍ରମାଣେର କୋନୋ ଅପେକ୍ଷା ରାଖି ନା । ତୋମରା ତାହାର ବିଚାର କରିତେ ଚାଓ କରୋ, ଆମି ତାହାର ବିଚାରକ ନାହିଁ ।”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ତୋମାର ମଙ୍ଗ ଧାହାର ବିବାହେର ସଥଳ ହଇତେଛେ ସେ କୀ ଆମାଦେର ନିଃମ୍ପର୍କ ?

ହେମଲିନୀ । ବିବାହେର କଥା କେ ବଲିତେଛେ ? ତୋମରା ଭାଡ଼ିଯା ଦିଲେ ଚାଓ

ଭାଟିଆ ମା ଓ— ମେ ତୋମାଦେର ଇଚ୍ଛା ।' କିନ୍ତୁ ଆମାର ମନ ଭାଙ୍ଗାଇବାର ଜଣ୍ଠ ମିଥ୍ୟା ଚେଷ୍ଟା କରିଲେହ ।

ବଲିତେ ବଲିତେ ହେମଲିନୀ ସ୍ଵରବନ୍ଧ ହଇୟା କାନ୍ଦିଆ ଉଠିଲ । ଅନ୍ଧାବାସୁ ଡାଡ଼ାଭାଡ଼ି ଉଠିଯା ତାହାର ଅଞ୍ଚିତ ମୁଖ ସୁକେ ଚାପିଯା ଧରିଯା କହିଲେନ, "ଚଲେ ହେ, ଆମରା ଉପରେ ସାଇ ।"

୨୩

ଶୀଘର ଛାଡ଼ିଯା ଦିଲ । ପ୍ରଥମ-ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର କାର୍ଯ୍ୟାଳୟ କେହି ଛିଲ ନା । ରମେଶ ଏକଟି କାମରା ବାହିୟା ଲାଇୟା ବିଛାନା ପାତିଆ ଦିଲ ।' ସକାଳବେଳାଯି ଦୁଧ ଖାଇୟା ମେଇ କାମରାର ଦରଜା ଖୁଲିଯା କମଳା ଅମ୍ବି ଓ ନନ୍ଦୀଭୀର ଦେଖିତେ ଲାଗିଲ ।

ରମେଶ କହିଲ, "ଜାନ କମଳା, ଆମରା କୋଥାଯି ସାଇତେଛି ?"

କମଳା କହିଲ, "ଦେଶେ ସାଇତେଛି ।"

ରମେଶ । ଦେଶେ ତୋ ତୋମାର ଭାଲୋ ଲାଗେ ନା— ଆମରା ଦେଶେ ସାଇବ ନା ।

କମଳା । ଆମାର ଜ୍ଞାନ ତୁମି ଦେଶେ ଧାରୋ ବନ୍ଦ କରିଯାଇ ?

ରମେଶ । ହୀ, ତୋମାରଇ ଜ୍ଞାନ ।

କମଳା ମୁଖ ଭାବ କରିଯା କହିଲ, "କେମ ତା କରିଲେ ? ଆମି ଏକଦିନ କଥାଯ କଥାଯ କୀ ବଲିଯାଇଲାମ, ମେଟା ବୁଝି ଏମନ କରିଯା ମନେ ଲାଇତେ ଆଛେ ? ତୁମି କିନ୍ତୁ ତାରି ଅଞ୍ଜଲେଟ୍ ରାଗ କର ।"

ରମେଶ ହାସିଯା କହିଲ, "ଆମି କିଛୁମାତ୍ର ରାଗ କରି ନାହିଁ । ଦେଶେ ସାଇବାର ଇଚ୍ଛା ଆମାର ଓ ନାହିଁ ।"

କମଳା ତଥନ ଉତ୍ସୁକ ହଇୟା ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, "ତବେ ଆମରା କୋଥାଯି ସାଇତେଛି ?"

ରମେଶ । ପଞ୍ଚମେ ।

'ପଞ୍ଚମେ' ଶୁଣିଯା କମଳାର ଚକ୍ର ବିକ୍ଷାରିତ ହଇୟା ଉଠିଲ । ପଞ୍ଚମ ! ସେ ଲୋକ ଚିରଦିନ ସରେର ମଧ୍ୟେ କାଟାଇଯାଇଛେ ଏକ 'ପଞ୍ଚମ' ବଲିତେ ତାହାର କାହେ କଷଥାନି ବୋବାଯା ! ପଞ୍ଚମେ ତୀର୍ଥ, ପଞ୍ଚମେ ବାନ୍ଧୁ, ପଞ୍ଚମେ ନବ ନବ ଦେଶ, ନବ ନବ ଦୃଷ୍ଟି, କତ ରାଜ୍ୟ ଓ ସାଙ୍ଗାଟେର ପୁରୀଭବ କୀର୍ତ୍ତି, କତ କାର୍ଯ୍ୟଚିତ୍ତ ଦେବାଳୟ, କତ ପ୍ରାଚୀନ କାହିନୀ, କତ ବୀରବେର ଇତିହାସ !

କମଳା ପୁଲକିତ ହଇୟା ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, "ପଞ୍ଚମେ ଆମରା କୋଥାଯି ସାଇତେଛି ?"

ରମେଶ କହିଲ, “କିଛୁଇ ଠିକ ନାହିଁ । ଯୁକ୍ତେବ, ପାଟିବା, ଦାନାପୁର, ବକ୍ସାର, ଗାଜିପୁର, କାଶୀ ସେଥାମେ ହଞ୍ଚିକ ଏକ ଜାଗଗାସ ଗିଯା ଉଠି ସାଇବେ ।”

ଏଇ-ସକଳ କତକ ଜାନା ଏବଂ ନା-ଜାନା ଶହରେର ନାମ ଶୁଣିଯା କମଳାର କମଳାବୁନ୍ଦି
ଆମେ ଉତ୍ତେଷିତ ହିଁଯା ଉଠିଲ । ମେ ହାତତାଳି ଦିଲା କହିଲ, “ଭାବି ମଜା ହିଁବେ ।”

ରମେଶ କହିଲ, “ମଜା ତୋ ପରେ ହିଁବେ, କିନ୍ତୁ ଏ କୁରାଦିନ ଥାଓସା-ଦାଓସାର କୀ କରା
ସାଇବେ ? ତୁମି ଧାଳାସିଦେର ହାତେର ରାଙ୍ଗା ଥାଇତେ ପାରିବେ ?”

କମଳା ଯୁଗାମ ମୁଖ ବିକ୍ରିତ କରିଯା କହିଲ, “ମା ଗୋ ! ମେ ଆଉ ପାରିବ ନା ।”

ରମେଶ । ତାହା ହିଁଲେ କି ଉପାୟ କରିବେ ?

କମଳା । କେବେ, ଆଉ ନିଜେ ରୁଧିଯା ଲାଇବ ।

ରମେଶ । ତୁମି ରୁଧିତେ ପାର ?

କମଳା ହାସିଯା ଉଠିଯା କହିଲ, “ତୁମି ଆମାକେ କୀ ସେ ଭାବ ଜାନି ନା । ରୁଧିତେ
ପାରି ନା ତୋ କୀ ? ଆମି କି କଟି ଖୁବି ? ଆମାର ବାଡ଼ିତେ ଆସି ତୋ ବରାବର
ରୁଧିଯା ଆମିଯାଛି ।”

ରମେଶ ତତ୍କଳାଂ ଅଛୁତାପ ପ୍ରକାଶ କରିଯା କହିଲ, “ତାଇ ତୋ, ତୋମାକେ ଏହି
ପ୍ରୟଟା କରା ଠିକ ସଂଗତ ହୁଯ ନାହିଁ । ତାହା ହିଁଲେ ଏଥର ହିଁତେ ରୁଧିବାର ଜୋଗାଡ଼
କରା ଥାକ— କୀ ବଳ ?”

ଏହି ବଲିଯା ରମେଶ ଚଲିଯା ଗେଲ ଏବଂ ସଜ୍ଜାନ କରିଯା ଏକ ଲୋହାର ଉତ୍ତମ ସଂଗ୍ରହ
କରିଲ । ଶୁଭ ତାଇ ନୟ, କାଶୀ ପୌଛାଇଯା ଦିବାର ଥରଚ ଓ ବେତନେର ପ୍ରଲୋଭନେ ଉତ୍ତେଷ
ବଗିଯା ଏକ କାର୍ଯ୍ୟବାଲକକେ ଜଳ ତୋଳା, ବାସନ ମାଜା, ପ୍ରଭୃତି କାଜେର ଜୟ ନିଯୁକ୍ତ
କରିଲ ।

ରମେଶ କହିଲ, “କମଳା, ଆଜ କୀ ରାଙ୍ଗା ହିଁବେ ?”

କମଳା କହିଲ, “ତୋମାର ତୋ ଭାବି ଜୋଗାଡ଼ ଆହେ ! ଏକ ଡାଲ ଆର ଚାଲ—
ଆଜ ଥିଚୁଡ଼ି ହିଁବେ ।”

ରମେଶ ଧାଳାସିଦେର ନିକଟ ହିଁତେ କମଳାର ନିର୍ମିଶ୍ୱର ମସଲା ସଂଗ୍ରହ କରିଯା
ଆନିଲ ।

ରମେଶେର ଅନିତ୍ତତାଯେ କମଳା ହାସିଯା ଉଠିଲ, କହିଲ, “ଶୁଭ ମସଲା ଲାଇଯା କୀ
କରିବ ? ଶିଲ-ମୋଡ଼ା ଉହିଲେ ବାଟିବ କୀ କରିଯା ? ତୁମି ତୋ ବେଶ !”

ବାଲିକାର ଏହି ଅବଜ୍ଞା ବହମ କରିଯା ରମେଶ ଶିଲ-ମୋଡ଼ାର ସଜ୍ଜାନେ ଛୁଟିଲ । ଶିଲ-
ମୋଡ଼ା ନା ପାଇଯା ଧାଳାସିଦେର କାଛ ହିଁତେ ଏକ ଲୋହାର ହାମାନଦିଷ୍ଟା ଧାର କରିଯା
ଆନିଲ ।

ହାମାନହିନ୍ତାର ମସଲା କୋଟା କମଳାର ଅଭ୍ୟାସ ଛିଲ ନା । ଅଗତ୍ୟା ତାହାଇ ଲୈଯା ବସିତେ ହିଲ । ରମେଶ କହିଲ, “ମସଲା ନାହିଁ ଆର କାହାକେଓ ଦିଯା ପିରାଇୟା ଆନିତେହି ।”

କମଳାର ତାହା ମରଃପୃତ ହିଲ ନା । ସେ ନିଜେଇ ଉତ୍ସାହକାରେ କାଜ ଆରଞ୍ଜ କରିଲ । ଏହି ଅନଭ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଣାଳୀର ଅନୁବିଧାତେ ତାହାର କୌତୁକବୋଧ ହିଲ । ମସଲା ଲାଫାଇୟା ଡିଟିଆ ଚାରି ଦିକେ ଛିଟକାଇୟା ପରେ, ଆର ସେ ହାସି ବାଖିତେ ପାରେ ନା । ତାହାର ଏହି ହାସି ବୈଥିଯା ରମେଶରେ ଓ ହାସି ପାଯ ।

ଏଇକୁପେ ମସଲା କୋଟାର ଅଧ୍ୟାୟ ଶେଷ କରିଯା କୋମରେ ଆଚଳ ଜଡ଼ାଇୟା ଏକଟା ଦୂରମାଧ୍ୟେରୀ ଜାୟଗାରେ କମଳା ରାଙ୍ଗା ଡଢାଇୟା ଦିଲ । କଲିକାତା ହିତେ ଏକଟା ହାଡ଼ିତେ କରିଯା ସନ୍ଦେଶ ଆନା ହଇୟାଛିଲ, ସେଇ ହାଡ଼ିତେଇ କାଜ ଚାଲାଇୟା ଲାଇତେ ହିଲ ।

ରାଙ୍ଗା ଡଢାଇୟା ଦିଯା କମଳା ରମେଶକେ କହିଲ, “ତୁମି ସାଂଶ୍ରୀ ଶୀଘ୍ର ଆନ କରିଯା ଲାଗୁ, ଆମାର ରାଙ୍ଗା ହିତେ ବେଶି ଦେବି ହିବେ ନା ।”

ରାଙ୍ଗାଓ ହିଲ, ରମେଶ ଓ ଆନ କରିଯା ଆସିଲ । ଏଥନ ପ୍ରଥମ ଡିଟିଲ, ଧାଳ ତୋ ନାହିଁ, କିମେ ଥାଓଯା ଥାଯ ?

ରମେଶ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଭାଯେ ଭାଯେ କହିଲ, “ଥାଳାସିଦେର କାଛ ହିତେ ସାନକି ଧାର କରିଯା ଆନା ଥାଇତେ ଥାରେ ।”

କମଳା କହିଲ, “ଛି !”

ରମେଶ ମୃଦୁରେ ଭାନାଇଲ, ଏକପ ଅନାଚାର ପୂର୍ବେ ତାହାର ହାବା ଅହୁଠିତ ହଇୟାଛେ ।

କମଳା କହିଲ, “ପୂର୍ବେ ସା ହଇୟାଛେ ତା ହଇୟାଛେ, ଏଥନ ହିତେ ହିବେ ନା । ଆମି ଓ ଦେଖିତେ ପାରିବ ନା ।”

ଏହି ବଲିଯା ସେଇ ସନ୍ଦେଶେର ହାଡ଼ିର ମୁଖେ ଯେ ସରୀ ଛିଲ, ତାହାଇ ଭାଲୋ କରିଯା ଥୁଇୟା ଆନିଯା ଡୁପଶିତ କରିଲ । କହିଲ, “ଆଜକେର ମତୋ ତୁମି ଇହାତେଇ ସାଂଶ୍ରୀ, ପରେ ଦେଖା ଥାଇବେ ।”

ଜଳ ଦିଯା ଥୁଇୟା ଆହାରହାନ ପ୍ରକ୍ରିଯା ହିଲେ ରମେଶ ଶୁଭଭାବେ ଥାଇତେ ବସିଯା ଗେଲ । ଦୁଇ-ଏକ ଗ୍ରାମ ମୁଖେ ତୁଳିଯା କହିଲ, “ବାଃ, ଚମକାର୍ଯ୍ୟ ହଇୟାଛେ ।”

କମଳା ଲଜ୍ଜିତ ହଇୟା କହିଲ, “ଥାଓ, ଠାଟ୍ଟା କରିତେ ହିବେ ନା ।”

ରମେଶ କହିଲ, “ଠାଟ୍ଟା ନୟ ତାହା ଏଥନଇ ଦେଖିତେ ପାଇବେ ।” ବଲିଯା ପାତେର ଅନ୍ଧରେ ଦେଖିତେ ଦେଖିତେ ନିଃଶେଷ କରିଯା ଆବାର ଚାହିଲ । କମଳା ଏବାରେ ଅନେକ ବେଶ

କରିଯା ଦିଲ । ରମେଶ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ହଇଯା କହିଲ, “ଓ କୀ କରିତେହ ? ତୋମାର ନିଜେର ଅନ୍ତ କିଛି ଆହେ ତୋ ?”

“ତେବେ ଆହେ— ସେବନେ ତୋମାର ଭାବିତେ ହଇବେ ନା ।”

ରମେଶେର ତୁମ୍ପିପୂର୍ବକ ଆହାରେ କମଳା ଭାବି ଖୁଲି ହଇଲ । ରମେଶ କହିଲ, “ତୁମ୍ହି କିମେ ଥାଇବେ ?”

କମଳା କହିଲ, “କେବ, ଐ ସରାତେଇ ହଇବେ ।”

ରମେଶ ଅନ୍ତର ହଇଯା ଉଠିଲ । କହିଲ, “ନା, ମେ ହଇତେଇ ପାରେ ନା ।”

କମଳା ଆଚର୍ଚ ହଇଯା କହିଲ, “କେବ, ହଇବେ ନା କେବ ?”

ରମେଶ କହିଲ, “ନା ନା, ମେ କି ହୁଁ !”

କମଳା କହିଲ, “ଖୁବ ହଇବେ— ଆମି ମବ ଟିକ କରିଯା ଲାଇତେଛି । ଉମେଶ, ତୁହି କିମେ ଥାଇବି ?”

ଉମେଶ କହିଲ, “ମାଠାକଙ୍ଗର, ନୀଚେ ମସ଱ା ଧାବାର ବେଚିତେଛେ, ତାହାର କାଢ ହିତେ ଶାଲପାତା ଚାହିଯା ଆନିତେଛି ।”

ରମେଶ କହିଲ, “ତୁମ୍ହି ସିଏ ଐ ସରାତେଇ ଥାଇବେ ତୋ ଆମାକେ ଦାଓ, ଆମି ଭାଲୋ କରିଯା ଧୂଇଯା ଆନିତେଛି ।”

କମଳା କେବଳ ସଂକ୍ଷେପେ କହିଲ, “ପାଗଳ ହଇଯାଇ !” କ୍ଷଣକାଳ ପରେ ମେ ବଲିଯା ଉଠିଲ, “କିନ୍ତୁ ପାନ ତୈରି କରିତେ ପାରି ନାହିଁ, ତୁମ୍ହି ଆମାକେ ପାନ ଆନାଇଯା ଦାଓ ନାହିଁ ।”

ରମେଶ କହିଲ, “ନୀଚେ ପାନଓହାଲା ପାନ ବେଚିତେଛେ ।”

ଏମନି କରିଯା ଅତି ମହଞ୍ଜେ ସରକଙ୍ଗ ଶୁଙ୍ଗ ହଇଲ । ରମେଶ ମନେ ମନେ ଉଦ୍‌ବୃଦ୍ଧ ହଇଯା ଉଠିଲ । ମେ ଭାବିତେ ଲାଗିଲ, ଦାଙ୍ଗତ୍ୟର ଭାବକେ କେମନ କରିଯା ଠେକାଇଯା ରାଖା ଯାଇ ?

ଗୃହିଣୀର ପଦ ଅଧିକାର କରିଯା ଲାଇବାର ଅନ୍ତ କମଳା ବାହିରେ କୋଣୋ ମହାଯତ୍ତା ବା ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରତ୍ୟାଶା ରାଖେ ନା । ମେ ସତରିନ ତାହାର ମାଯାର ବାଡ଼ିତେ ଛିଲ, ରୋବିଯାହେ ବାଡ଼ିଯାହେ, ଛେଲେ ମାହସ କରିଯାହେ, ସରେର କାଞ୍ଚ ଚଲାଇଯାହେ । ତାହାର ନୈପୁଣ୍ୟ, ତ୍ର୍ୟଗରତା ଓ କର୍ମର ଆନନ୍ଦ ଦେଖିଯା ରମେଶେର ଭାବି ହୁନ୍ଦର ଲାଗିଲ ; କିନ୍ତୁ ମେହେଜେ ଏ କଥାଓ ମେ ଭାବିତେ ଲାଗିଲ, ‘ଭବିଷ୍ୟତେ ଇହାକେ ଲାଇଯା କୀ ଭାବେ ଚଲା ଥାଇବେ ? ଇହାକେ କେମନ କରିଯା କାହେ ବାଧିବ, ଅର୍ଥଚ ମୁରେ ବାଧିଯା ଦିବ ? ଦୁଇ ଜନେର ମାଝଥାମେ ଗଣ୍ଡିର ରେଖାଟା କୋମ୍ପାନେ ଟାନା ଉଚିତ ? ଉଭୟେର ମଧ୍ୟେ ସଦି ହେବାଲିନୀ ଧାକିତ ଭାବା ହିଲେ ମମକ୍ତା ହୁନ୍ଦର ହଇଯା ଉଠିତ । କିନ୍ତୁ ମେ ଆଶା ଯହି ତ୍ୟାଗ କରିତେଇ ହୁଁ,

ତବେ ଏକଳା କମଳାକେ ଲାଇୟା ସମ୍ମନ୍ତ ସମ୍ପଦାର ଶୀଘ୍ରମ୍ବା ସେ କୀ କରିଯା ହିତେ ପାରେ
ତାହା ଭାବିଯା ପାଞ୍ଚୟା କଠିନ । ରମେଶ ହିତ କରିଲ, ଆସଲ କଥାଟା କମଳାକେ ଖୁଲିଯା
ବଲାଇ ଉଚିତ, ଇହାର ପର ଆର ଚାପିଯା ରାଖା ଚଲେ ନା ।

୨୪

ତଥିମୋ ବେଳା ଘାୟ ନାହିଁ, ଏମନ ସମୟ ଶୀଘ୍ରମ୍ବା ଚରେ ଠେକିଯା ଗେଲ । ମେଦିନ ଅନେକ
ଠେଲାଠେଲିତେଓ ଶୀଘ୍ରମ୍ବାର ଭାସିଲ ନା । ଉଚ୍ଚ ପାଡ଼େର ନୀଚେ ଜଳଚର ପାରିଦେଇ ପଦାକ
ଥଚିତ ଏକ-କ୍ଷର ବାଲୁକାମୟ ନିଯାଙ୍କ୍ତ କିଛୁ ଦୂର ହିତେ ବିସ୍ତିର୍ଣ୍ଣ ହାଇୟା ଅଛିତେ ଆସିଯା
ନାହିୟାଛେ । ମେଇଥାନେ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ ତଥନ ଦିନାନ୍ତେର ଶେଷ ଜଳସଙ୍କର କରିଯା ଲାଇୟାର
ଜଣ୍ଠ ଘଟ ଲାଇୟା ଆସିଯାଛିଲ । ତାହାରେ ମଧ୍ୟେ କୋନୋ କୋନୋ ପ୍ରଗଳ୍ଭା ବିମା
ଅବଶ୍ୱନେ ଏବଂ କୋନୋ କୋନୋ ଭୀରୁ ଘୋଷଟାର ଅନ୍ତରାଳ ହିତେ ଶୀଘ୍ରମ୍ବାରେ ଦିକେ
ଚାହିୟା କୌତୁଳ ମିଟାଇତେଛିଲ । ଉତ୍ତରମାସିକ ପ୍ରଧିତ ଜଳଧାନଟାର ଦୁର୍ବିପାକେ
ଶ୍ରୀମେର ଛେଲେଶ୍ଵରୀ ପାଡ଼େର ଉପରେ ଦାଢାଇୟା ଚିତ୍କାରସ୍ଵରେ ବ୍ୟାଙ୍ଗୋକ୍ତି କରିତେ କରିତେ
ନୃତ୍ୟ କରିତେଛିଲ ।

ଓ ପାରେର ଜନଶୂନ୍ୟ ଚରେର ମଧ୍ୟେ ଶୂର୍ଯ୍ୟ ଅନ୍ତ ଗେଲ । ରମେଶ ଜାହାଜେର ରେଲିଂ ଧରିଯା
ମନ୍ଦ୍ୟାର ଆଭାୟ ଦ୍ଵୀପ୍ୟମାନ ପଶ୍ଚିମ-ଦିଗଙ୍କୋର ଦିକେ ଚୁପ କରିଯା ଚାହିୟା ଛିଲ ।
କମଳା ତାହାର ବେଡ଼ା-ଦେଉୟା ରୀଧିବାର ଜାୟଗା ହିତେ ଆସିଯା କାମରାର ଦରଜାର
ପାଶେ ଦ୍ଵାରାଇଲ । ରମେଶ ଲୀଏ ପଞ୍ଚାତେ ମୁଖ ଫିରାଇବେ ଏମନ ସଂକାନା ନା ଦେଖିଯା
ରେ ସୁଦୂରଭାବେ ଏକଟୁ-ଆଧୁଟୁ କାମିଲ; ତାହାତେଓ କୋନୋ ଫଳ ହିଲ ନା । ଅବଶେଷେ
ତାହାର ଚାବିର ଗୋଛା ଦିଯା ଦରଜାଯ ଠକ୍ ଠକ୍ କରିତେ ଲାଗିଲ । ଶୁଦ୍ଧ ସଥର ପ୍ରବଳତର
ହିଲ ତଥନ ରମେଶ ମୁଖ ଫିରାଇଲ । କମଳାକେ ଦେଖିଯା ତାହାର କାହେ ଆସିଯା
କହିଲ, “ଏ ତୋମାର କିମକମ ଡାକିବାର ପ୍ରଣାଳୀ ?”

କମଳା କହିଲ, “ତା, କିମକମ କରିଯା ଡାକିବ ?”

ରମେଶ କହିଲ, “କେବ, ବାପ-ମାଯେ ଆମାର ଭାଗକରଣ କରିଯାଇଲେନ କିମେର ଜଣ୍ଠ,
ସହି କୋନୋ ବ୍ୟବହାରେଇ ନା ଲାଗିବେ ? ପ୍ରଯୋଜନେର ସମୟ ଆମାକେ ରମେଶବାୟୁ
ବଗିଯା ଡାକିଲେ କ୍ରତି କୀ ?”

ଆବାର ମେହି ଏକହି ବକମ ଠାଟା ! କମଳାର କପୋଲେ ଏବଂ କର୍ମମୂଳେ ମନ୍ଦ୍ୟାର
ଆକାର ଉପରେ ଆରୋ ଏକଟୁଥାନି ରକ୍ତିମ ଆଭା ଘୋଗ ଛିଲ; ମେ ମାଥା ଦୀକାଇୟା
କହିଲ, “ତୁମି କୀ ସେ ବଳ ତାହାର ଟିକ ନାହିଁ । ଶୋବୋ, ତୋମାର ଥାବାର ତୈରି ; ଏକଟୁ

সকাল-সকাল থাইয়া লও। আজ ও বেলায় ভালো করিয়া থাওয়া হয় নাই।”

নদীর বাতাসে রমেশের কৃধাবোধ হইতেছিল। আয়োজনের অভাবে পাছে কমলা ব্যস্ত হইয়া পড়ে সেইজন্ত কিছুই বলে নাই; এমন সময়ে অষাঢ়িত আহারের সংবাদে তাহার মনে যে একটা স্থখের আনন্দোলন তুলিল তাহার মধ্যে একটু বৈচিত্র্য ছিল। কেবল কৃধানিবৃত্তির আসন্ন সন্তানবার স্থথ নহে; কিন্তু সে যখন জানিতেছে না তখনো যে তাহার জন্ত একটি চিঞ্চা জাগ্রত আছে, একটি চেষ্টা ব্যাপ্ত রহিয়াছে, তাহার সমষ্টে একটি কল্যাণের বিধান স্বত্ত্ব কাজ করিয়া চলিয়াছে, ইহার গৌরব মে স্বত্যের মধ্যে অঙ্গুত্ব না করিয়া থাকিতে পারিল না। কিন্তু ইহা তাহার প্রাপ্য নহে, এতবড়ো জিমিস্টা কেবল জমের উপরেই প্রতিষ্ঠিত, এই চিঞ্চার নিষ্ঠুর আঘাতও সে এড়াইতে পারিল না; সে শির নত করিয়া দীর্ঘনিখাস ফেলিয়া ঘরের মধ্যে প্রবেশ করিল।

কমলা তাহার মুখের ভাব দেখিয়া আকর্ষ হইয়া কহিল, “তোমার বুঝি থাইতে ইচ্ছা নাই। কৃধা পায় নাই? আমি কি তোমাকে জোর করিয়া থাইতে বলিতেছি?”

রমেশ তাড়াতাড়ি প্রফুল্লতার ভান করিয়া কহিল, “তোমাকে জোর করিতে হইবে কেন, আমার পেটের মধ্যেই জোর করিতেছে। এখন তো খুব চাবি ঠক ঠক করিয়া ভাকিয়া আনিলে, শেষকালে পরিবেশনের সময় যেন দর্পণারী মধুসূদন দেখা না দেন।”

এই বলিয়া রমেশ চারি দিকে চাহিয়া কহিল, “কই, খাঙ্গদ্রব্য তো কিছু দেখি না। খুব কৃধার জোর থাকিলেও এই আসবাবগুলা আমার হজম হইবে না; ছেলেবেলা হইতে আমার অন্তরকম অভ্যাস।” রমেশ কামরার বিছানা প্রভৃতি অঙ্গুলিনির্দেশ করিয়া দেখাইয়া দিল।

কমলা থিল, থিল করিয়া হাসিয়া উঠিল। হাসির বেগ থামিলে কহিল, “এখন বুঝি আর সবুর সহিতেছে না? যখন আকাশের দিকে তাকাইয়া ছিলে তখন বুঝি কৃধাতৃষ্ণা ছিল না? আর যেমনি আমি ভাকিলাম অমনি মনে পড়িয়া গেল, তারি কৃধা পাইয়াছে। আচ্ছা, তুমি এক মিনিট বোসো, আমি আনিয়া দিতেছি।”

রমেশ কহিল, “কিন্তু দেরি হইলে এই বিছানাপত্র কিছুই দেখিতে পাইবে না—তখন আমার দোষ দিয়ো না।”

রাসিকতার এই পুনরাবিতে কমলার কম আয়োগ বোধ হইল না। তাহার আবার তারি হাসি পাইল। সবল হাস্তোচ্ছাসে ঘরকে স্থানয় করিয়া দিয়া কমলা

ଅନ୍ତପରେ ଧାରା ଆନିତେ ଗେଲ । ରମେଶର କାଟପ୍ରଫ୍ଲୁଟାର ଛାନ୍ଦୀଷ୍ଟି ସୁହର୍ତ୍ତର ଥଥେ କାଲିମାର ବ୍ୟାପ୍ତ ହୈଲ ।

ଉପରେ-ଶାଲପାତ-ଢାକା ଏକଟା ଚାଙ୍ଗାରି ଲାଇସା ଅନ୍ତିକାଳ ପରେଇ କମଳା କାମରାଯ ପ୍ରେଶ କରିଲ । ବିଚାନାର ଉପରେ ଚାଙ୍ଗାରି ବାଖିୟା ଝାଚିଲ ଦିଯା ସବେଳ ମେବେ ଶୁଣିତେ ଲାଗିଲ ।

ରମେଶ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୈଯା କହିଲ, “ଓ କୀ କରିତେଛ ?”

କମଳା କହିଲ, “ଆମି ତୋ ଏଥରେ କାପଡ ଛାଡ଼ିଯା ଫେଲିବ ।” ଏହି ବଲିଯା ଶାଲପାତା ତୁଲିଯା ପାତିଲ ଓ ତାହାର ଉପରେ ଲୁଚି ଓ ତରକାରି ନିପୁଣ ହଞ୍ଜେ ସାଂଜାଇଯା ଦିଲ ।

ରମେଶ କହିଲ, “କୀ ଆଶର୍ଦ୍ଯ ! ଲୁଚିର ଜୋଗାଡ଼ କରିଲେ କୀ କରିଯା ?”

କମଳା ମହଞ୍ଜେ ରହଞ୍ଜ ଫୋସ ନା କରିଯା ଅଭ୍ୟାସ ମିଗ୍ନିଭାବ ଧାରଣ କରିଯା କହିଲ, “କେମନ କରିଯା ବଲେ ଦେଖି ।”

ରମେଶ କଠିନ ଚିନ୍ତାର ଭାନ କରିଯା କହିଲ, “ନିଶ୍ଚଯାଇ ଖାଲାସିଦେର ଜଳଥାବାର ହିତେ ଭାଗ ବସାଇଯାଇଛ ।”

କମଳା ଅଭ୍ୟାସ ଉପ୍ରେଜିତ ହୈଯା କହିଲ, “କକ୍ଷନୋ ନା । ରାମ ବଲୋ !”

ରମେଶ ଥାଇତେ ଥାଇତେ ଲୁଚିର ଆଦିକାର୍ଯ ମସଙ୍କେ ସତ ବାଜ୍ୟେର ଅସଜ୍ବ କଲନା ଦ୍ୱାରା କମଳାକେ ରାଗାଇଯା ତୁଲିଲ । ସଥନ ବଲିଲ, ‘ଆରବ୍ୟ-ଉପନ୍ତାସେର ପ୍ରଦୀପଓଡ଼ାଳା ଆଲାହିନ ବେଲୁଚିହ୍ନାନ ହିତେ ଗରମ-ଗରମ ଭାଜାଇଯା ତାହାର ଦୈତ୍ୟକେ ଦିଯା ସୁଗାନ ପାଠାଇଯାଇଛେ’ ତଥନ କମଳାର ଆର ଧୈର କିଛିତେହି ବହିଲ ନା, ଦେ ସ୍ଥ କିରାଇଯା କହିଲ, “ତବେ ଧାଓ ଆମି ବଲିବ ନା ।”

ରମେଶ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୈଯା କହିଲ, “ନା ନା, ଆମି ହାର ମାନିତେଛି । ଶାରଦାରିଯାର ଲୁଚି, ଏ ଯେ କେମନ କରିଯା ସଜ୍ବ ହିତେ ପାରେ, ଆମି ତୋ ଭାବିଯା ପାଇତେଛି ନା, କିନ୍ତୁ ତବୁ ଥାଇତେ ଚମ୍ବକାର ଲାଗିତେଛେ ।”

ଏହି ବଲିଯା ରମେଶ ତୁମିର୍ବ ଅପେକ୍ଷା କୁଧାନିଯୁକ୍ତିର ପ୍ରେଷତା ସବେଳେ ସମ୍ପର୍କ କରିତେ ଲାଗିଲ ।

ଶ୍ରୀମାର ଚରେ ଠେକିଯା ଗେଲେ, ଶୃଜତାଗୁରପ୍ରଣେର ଚେଷ୍ଟାଯ କମଳା ଉମେଶକେ ଗ୍ରାମେ ପାଠାଇଯାଇଲ । ଶୁଳେ ଧାକିତେ ଜଳପାନ-ସରପେ ରମେଶ କମଳାକେ ମେ-କମ୍ପଟି ଟାକା ଦିଯାଇଲ, ତାହାରଇ ମଧ୍ୟ ହିତେ ଅର କିଛି ଦିଯାଇଲ, ତାହାଇ ଦିଯା କିଛି ବି-ଏରା । ମଂଗ୍ରହ ହୈଲ । ଉମେଶକେ କମଳା ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ଉମେଶ, ତୁଇ କୀ ଧାବି ବଲ ଦେଖି ।”

উমেশ কহিল, “আঠাকুন, দয়া কর যদি, গ্রামে গোয়ালার বাড়িতে বড়ো
সবেস হই রেখিয়া আসিলাম। কলা তো দরেই আছে, আর পয়সা-জুরুকের
চিন্দে-জুচেকি হইলেই পেট ভরিয়া আজ ফলার করিয়া লাই।”

শূরু বাজকের ফলারের উৎসাহে কমলা ও উৎসাহিত হইয়া উঠিল; কহিল,
“পয়সা কিছু দাচিয়াছে উমেশ ?”

উমেশ কহিল, “কিছু না মা।”

কমলা শুশ্কিলে পড়িয়া গেল। রমেশের কাছে কেমন করিয়া শুধ ঝুটিয়া
টাকা চাহিবে, তাই ভাবিতে লাগিল। একটু পরে বলিল, “তোর তাগো আজ
যদি ফলার মাই জোটে, তবে নৃচি আছে—তোর ভাবনা মাই। চল, ময়দা
মাখবি চল্।”

উমেশ কহিল, “কিছু মা, দই যা দেখিয়া আসিলাম সে আর কী বলিব।”

কমলা কহিল, “দেখ, উমেশ, বাবু যখন খাইতে বসিবেন তখন তুই তোর
বাজারের পয়সা চাহিতে আসিস।”

রমেশের আহার কতকটা অগ্রসর হইলে, উমেশ আসিয়া দাঢ়াইয়া সঙ্কোচে
মাথা চুলকাইতে লাগিল। রমেশ তাহার শুধের দিকে চাহিল। সে অর্ধেক্ষিতে
কহিল, “মা, বাজারের পয়সা—”

তখন রমেশের হঠাৎ চেতনা হইল যে, আহারের আরোজন করিতে হইলে
অর্ধের প্রয়োজন হয়, আলাদীনের প্রদীপের অপেক্ষা করিলে চলে না। ব্যস্ত হইয়া
কহিল, “কমলা, তোমার কাছে তো টাকা কিছুই মাই। আমাকে মনে করাইয়া
মাও মাই কেন ?”

কমলা নীরবে অপরাধ শীকার করিয়া লইল। আহারাস্তে রমেশ কমলার
হাতে একটি ছোটে ক্যাশবাজু দিয়া কহিল, “এখনকার মতো তোমার ধনবস্তু সব
এইটেতোই রহিল।”

এইস্তেপে গৃহিণীপরার সমস্ত ভাসাই আপনা হইতে কমলার হাতে গিয়া
পড়িতেছে, রমেশ তাহা প্রত্যক্ষ করিয়া আবার একবার জাহাজের রেলিং ধরিয়া
পশ্চিম-আকাশের দিকে চাহিল। পশ্চিম-আকাশ দেখিতে দেখিতে তাহার চোখের
উপরে সম্পূর্ণ অক্ষকার হইয়া আসিল।

উমেশ আজ পেট ভরিয়া চিন্দে দই কলা মাখিয়া ফলার করিল। কমলা সম্মুখে
দাঢ়াইয়া তাহার জীবনবৃত্তান্ত সবিষ্ঠাতে আগ্রহ করিয়া লাইল।

বিমাতা-শাসিত গৃহের উপক্ষিত উমেশ কাশীতে তাহার মাতামহীর কাছে

ପାଲାଇୟା ସାଇତେଛିଲ ; ସେ କହିଲ, “ଆ, ସବୀ ତୋମାଦେର କାହେଇ ଶାଖ ତବେ ଆମି ଆର କୋଥାଓ ସାଇ ନା ।”

ମାତୃହିନୀ ବାଲକେର ଶୁଦ୍ଧ ମା-সଜ୍ଜାବ୍ୟଥ ଶୁନିଯା ବାଲିକାର କୋମଳ ହୃଦୟର କୋନ୍-ଏକ ଗଭୀରଦେଶ ହିତେ ଜନନୀ ସାଡ଼ା ଦିଲ ; କମଳା ବିଷ୍ଵବ୍ସରେ କହିଲ, “ବେଶ ତୋ ଡିମ୍ବେଶ, ତୁହି ଆମାଦେର ସଙ୍ଗେଇ ଚଲ ।”

୨୫

ତୌରେର ବନରାଜି ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଶ୍ରୀଲେଖାୟ ସନ୍ଧ୍ୟାବଧୂ ଦୋନାର ଅଙ୍ଗଳେ କାଲୋ ପାଡ଼ ଟାନିଯା ଦିଲ । ଗ୍ରାମାନ୍ତରେ ବିଲେର ମଧ୍ୟେ ମମନ୍ତ ଦିନ ଚରିଯା ବସ୍ତୁହଂସେର ଦଳ ଆକାଶେର ପ୍ଲାନେଟ୍‌ରାନ୍ ଶ୍ର୍ୟାନ୍ତଦୀଦ୍ଵିତୀୟ ମଧ୍ୟ ଦିଯା ଓ ପାରେର ତରକୁଣ୍ଠ ବାଲୁଚରେ ନିଜ୍ଞତ ଜ୍ଞାନ୍ୟଶୁଣିଲେ ରାତ୍ରିପାନ୍ଦେର ଅଞ୍ଚ ଚଲିଯାଇଛେ । କାକେଦେର ବାସୀଯ ଆସିବାର କଳବର ଧାରିଯା ଗେଛେ । ଅଛିତେ ତଥନ ମୌକା ଛିଲ ନା ; ଏକଟିମାତ୍ର ବଡ଼ୋ ଡିଡ଼ି ଗାଢ଼ ଦୋନାଲି-ମୁବୁ ନିଷ୍ଠରଙ୍ଗ ଜଲେର ଉପର ଦିଯା ଆପନ କାଲିଯା ବହିଯା ନିଃଶ୍ଵରେ ଶୁଣ ଟାନିଯା ଚଲିଯାଇଲ ।

ରମେଶ ଜ୍ଞାନେର ଛାନ୍ଦେର ମୟୁଖଭାଗେ ମବୋଦିତ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷେର ତରଣ ଟାନ୍ଦେର ଆଲୋକେ ବେତେର କେବାରା ଟାନିଯା ଲାଇୟା ବନ୍ଦିଯା ଛିଲ ।

ପଞ୍ଚମ-ଆକାଶ ହିତେ ସନ୍ଧ୍ୟାର ଶେଷ ସର୍ବଚାଯା ମିଳାଇୟା ଗେଲ ; ଚଞ୍ଚାଲୋକେର ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲେ କଟିନ ଝଗଣ ଘେନ ବିଗଲିତ ହଇୟା ଆସିଲ । ରମେଶ ଆପନା-ଆପନି ମୃଦୁରେ ବଲିତେ ନାଗିଲ, ‘ହେଁ, ହେଁ !’ ମେହି ନାମେର ଶବ୍ଦଟିମାତ୍ର ଘେନ ହୃଦୟ ଶର୍ଶରିପେ ତାହାର ମମନ୍ତ ହୃଦୟକେ ବାରଂବାର ବୈଷନ୍ଦ କରିଯା ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରିଯା ଫିରିଲ ; ମେହି ନାମେର ଶବ୍ଦଟିମାତ୍ର ଘେନ ଅପରିଯେ-କର୍କଣାରମାର୍ତ୍ତ ଦୁଇଟି ଛାଯାମୟ ଚକ୍ରନିପେ ତାହାର ଶୁଦ୍ଧେ ଉପରେ ବେଦନା ବିକିର୍ଣ୍ଣ କରିଯା ଚାହିୟା ରହିଲ । ରମେଶେର ସର୍ବଶରୀର ପୂଲକିତ ଏବଂ ଦୁଇ ଚକ୍ର ଅଞ୍ଚମିତ ହଇୟା ଆସିଲ ।

ତାହାର ଗତ ଦୁଇ ବ୍ୟକ୍ତିରେ ଜୀବନେର ମମନ୍ତ ଇତିହାସ ତାହାର ମନେର ମୟୁଖେ ପ୍ରସାରିତ ହଇୟା ଗେଲ ; ହେମଲିନୀର ସୁହିତ ତାହାର ପ୍ରଥମ ପରିଚୟେର ଦିନ ମନେ ପଡ଼ିଯା ଗେଲ । ମେ ଦିନକେ ରମେଶ ତାହାର ଜୀବନେର ଏକଟି ବିଶେଷ ଦିନ ବଲିଯା ଚିନିତେ ପାରେ ନାହିଁ । ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ସଥନ ତାହାକେ ତାହାଦେର ଚାଯେର ଟେବିଲେ ଲାଇୟା ଗେଲ, ମେଥାମେ ହେମଲିନୀକେ ବସିଯା ଧାରିତେ ଦେଖିଯା ଲାଜୁକ ରମେଶ ଆପରାକେ ନିଜାନ୍ତ ବିପରୀ ବୋଧ କରିଯାଇଲ । ଅବେ ଅବେ ଲାଜୁକ, ହେମଲିନୀର ମଙ୍ଗ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ହଇୟା

ଆମି, କୁହେ ମେହି ଅଭ୍ୟାସେର ବର୍ଣ୍ଣନ ରମେଶକେ ବନ୍ଦୀ କରିଯା ତୁଲିଲ । କାବ୍ୟମାଳିହିତେ ରମେଶ ପ୍ରେମେର କଥା ସାହା-କିଛି ପଡ଼ିଯାଇଲି ସମ୍ଭାବି ମେ ହେମଲିନୀର ପ୍ରତି ଆରୋପ କରିତେ ଆରଞ୍ଜ କରିଲ । ‘ଆମି ଭାଲୋବାସିତେହି’ ମନେ କରିଯା ମେ ମନେ ମନେ ଏକଟା ଅହଂକାର ଅନୁଭବ କରିଲ । ତାହାର ଶହପାଠୀର ପରୀକ୍ଷା ଉତ୍ତିଶ୍ଚ ହିବାର ଜନ୍ମ ଭାଲୋ-ବାସାର କବିତାର ଅର୍ଥ ମୁଖ୍ୟ କରିଯା ଯରେ, ଆର ରମେଶ ସନ୍ତ୍ୟମତ୍ୟାଇ ଭାଲୋବାସେ, ଇହା ଚିନ୍ତା କରିଯା ଅଣ୍ଟ ଛାତ୍ରହିଙ୍କରେ ମେ କୃପାପାତ୍ର ମନେ କରିତ । ରମେଶ ଆଜ ଆଲୋଚନା କରିଯା ଦେଖିଲ, ଦେଖିଲିଓ ମେ ଭାଲୋବାସାର ବହିରୂଥାରେଇ ଛିଲ । କିନ୍ତୁ ସଥିନ ଅକ୍ଷ୍ୟାଂ କମଳା ଆମିଯା ତାହାର ଜୀବନ-ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜଟିଲ କରିଯା ତୁଲିଲ ତଥନଇ ନାମା ବିକଳ୍ପ ସାଂକ୍ଷତିକିତାରେ ଦେଖିତେ ହେମଲିନୀର ପ୍ରତି ତାହାର ପ୍ରେମ ଆକାର ଧାରଣ କରିଯା, ଜୀବନ ଗ୍ରହଣ କରିଯା, ଜାଗାତ ହଇଯା ଉଠିଲ ।

ରମେଶ ତାହାର ଦୁଇ କରତଳେର ଉପରେ ଶିର ନତ କରିଯା ଭାବିତେ ଲାଗିଲ, ସମ୍ମୁଖେ ସମ୍ଭାବ ହେଉଥାଇ ତୋ ପଡ଼ିଯା ରହିଯାଛେ, ତାହାର କୁର୍ଦ୍ଦିତ ଉପବାସୀ ଜୀବନ— ଦୁଃଖେ ଯାତ୍ରାର ନାମା ବିଜନ୍ତୁ ମନ୍ଦିରରେ ଦେଖିତେ ହେମଲିନୀର ପ୍ରତି ତାହାର ପ୍ରେମ ଆକାର ଧାରଣ କରିଯା, ଜୀବନ ଗ୍ରହଣ କରିଯା, ଜାଗାତ ହଇଯା ଉଠିଲ ।

ଏହି ବଲିଯା ମେ ଦୃଢ଼ମଂକଳେର ଆବେଗେ ହଠାଂ ମୁଖ ତୁଲିଯା ଦେଖିଲ, ଅନୁରେ ଆର-ଏକଟା ବେତେର ଚୌକିର ପିଠେର ଉପରେ ହାତ ରାଖିଯା କମଳା ଦାଢ଼ାଇଯା ଆଛେ । କମଳା ଚକିତ ହଇଯା ବଲିଯା ଉଠିଲ, “ତୁମି ଘୂମାଇଯା ପଡ଼ିଯାଇଲେ, ଆମି ବୁଝି ତୋମାକେ ଆଗାଇଯା ଦିଲାମ ?”

ଅନୁଶ୍ଵଳ କମଳାକେ ଚଲିଯା ଯାଇତେ ଉତ୍ତାଂ ଦେଖିଯା ରମେଶ ତାଢ଼ାତାଡ଼ି କହିଲ, “ନା ନା କମଳା, ଆମି ଘୂମାଇ ନାହିଁ— ତୁମି ବୋସୋ, ତୋମାକେ ଏକଟା ଗଲ୍ଲ ବଲି ।”

ଗଲ୍ଲର କଥା ଶୁଣିଯା କମଳା ପୁଲକିତ ହଇଯା ଚୌକି ଟାନିଯା ଲାଇଯା ବମ୍ବିଲ । ରମେଶ ହିର କରିଯାଇଲ, କମଳାକେ ସମ୍ଭାବ କଥା ପ୍ରକାଶ କରିଯା ବଲା ଅଭ୍ୟାସକ ହଇଯାଛେ । କିନ୍ତୁ ଏତବଢ଼ୋ ଏକଟା ଆଦ୍ୟାତ ହଠାଂ ମେ ଦିତେ ପାରିଲ ନା— ତାହି ବଲିଲ, “ବୋସୋ, ତୋମାକେ ଏକଟା ଗଲ୍ଲ ବଲି ।”

ରମେଶ କହିଲ, “ମେକାଲେ ଏକ ଜାତି କ୍ଷତ୍ରିୟ ଛିଲ, ତାହାରା—”

କମଳା ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “କବେକାର କାଲେ ? ଅନେ—କ କାଲ ଆଗେ ?”

ରମେଶ କହିଲ, “ହୀ, ମେ ଅନେକ କାଲ ଆଗେ । ତଥମ ତୋମାର ଜୟ ହୟ ନାହିଁ ।”

କମଳା । ତୋମାରଇ ନାକି ଜୟ ହଇଯାଇଲ ! ତୁମି ନାକି ବହକାଳେର ଲୋକ !—
ତାର ପରେ ?

ରମେଶ । ମେହି କ୍ଷତ୍ରିୟଦେର ନିଯମ ଛିଲ, ତାହାରା ନିଜେ ବିବାହ କରିତେ ନା ଗିଲା

ତଳୋରୀର ପାଠୀଇୟା ହିତ । ସେଇ ତଳୋରୀରେ ନହିଁତ ସ୍ଵର ବିବାହ ହଇୟା ଗେଲେ ତାହାକେ ବାଡ଼ିତେ ଆନିଯା ଆବାର ବିବାହ କରିତ ।

କମଳା । ନା ନା, ଛି : ! ଓ କୀ ରକମ ବିବାହ !

ରମେଶ । ଆମିଓ ଓରକମ ବିବାହ ପଢ଼ୁ କରି ନା, କିନ୍ତୁ କୀ କରିବ, ସେ କ୍ଷତ୍ରିଯରେ କଥା ବଲିତେହି ତାହାର ଖଣ୍ଡରବାଡ଼ି ନିଜେ ଗିଯା ବିବାହ କରିତେ ଅପମାନ ବୋଧ କରିତ । ଆମି ସେ ରାଜାର ଗଲ୍ଲ ବଲିତେହି ସେ ଏଇ ଜାତେର କ୍ଷତ୍ରିୟ ଛିଲ । ଏକ ଦିନ ମେ—

କମଳା । ତୁ ମି ତୋ ବଲିଲେ ନା, ମେ କୋଥାକାର ରାଜା ?

ରମେଶ ବଲିଯା ଦିଲ, “ମନ୍ଦଦେଶେର ରାଜା । ଏକ ଦିନ ସେଇ ରାଜା—”

କମଳା । ରାଜାର ନାମ କୀ ଆଗେ ବଲୋ ।

କମଳା ମକଳ କଥା ଶ୍ଵର କରିଯା ଲାଇତେ ଚାଯ, ତାହାର କାଛେ କିଛିଇ ଉତ୍ତର ରାଖିଲେ ଚଲିବେ ନା । ରମେଶ ଏତୋ ଜାନିଲେ ଆଗେ ହାତେ ଆରୋ ବେଶି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହଇୟା ଥାକିତ ; ଏଥନ ଦେଖିଲ, କମଳାର ଗଲ୍ଲ ଶୁଣିତେ ଥାଇଁ ଆଗ୍ରହ ଥାକୁ, ଗଲ୍ଲର କୋମେ ଜାଗଗାସ୍ତ ତାହାର ଫାକି ସଜ୍ଜ ହୁଯ ନା ।

ରମେଶ ହଠାତ୍-ପ୍ରାପ୍ତେ ଏକଟୁ ଥମକିଯା ବଲିଲ, “ରାଜାର ନାମ ରଣଜିଂ ସିঁ ।”

କମଳା ଏକବାର ଆସ୍ରମ୍ଭ କରିଯା ଲାଇଲ, “ରଣଜିଂ ସିঁ, ମନ୍ଦଦେଶେର ରାଜା । ତାର ପରେ ?”

ରମେଶ । ତାର ପରେ ଏକ ଦିନ ରାଜା ଭାଟେର ଶୁଖେ ଶୁଣିଲେନ, ତାହାରି ଜାତେର ଆର-ଏକ ରାଜାର ଏକ ପରମାମ୍ବଦ୍ରୀ କଞ୍ଚା ଆଛେ ।

କମଳା । ମେ ଆବାର କୋଥାକୁର ରାଜା ?

ରମେଶ । ମନେ କରୋ, ମେ କାଙ୍କ୍ଷୀର ରାଜା ।

କମଳା । ମନେ କରିବ କୀ ? ତବେ ସତ୍ୟ କି ମେ କାଙ୍କ୍ଷୀର ରାଜା ନୟ ?

ରମେଶ । କାଙ୍କ୍ଷୀରିଇ ରାଜା ବଟେ । ତୁ ମି ତାର ନାମ ଜାନିତେ ଚାଓ ? ତାର ନାମ ଅମର ସିঁ ।

କମଳା । ମେଇ ମେୟେର ନାମ ତୋ ବଲିଲେ ନା ? ମେଇ ପରମାମ୍ବଦ୍ରୀ କଞ୍ଚା !

ରମେଶ । ହା ହା, ଭୁଲ ହଇୟାଛେ ବଟେ । ମେଇ ମେୟେର ନାମ—ତାହାର ନାମ—ଓ, ତାହାର ନାମ ଚଞ୍ଚା—

କମଳା । ଆଶ୍ଚର୍ଯ ! ତୁ ମି ଏମନ ଭୁଲିଯା ଯାଓ ! ତୁ ମି ତୋ ଆମାରି ନାମ ଭୁଲିଯାଛିଲେ !

ରମେଶ । କୋଶଲେର ରାଜା ଭାଟେର ଶୁଖେ ଏହି କଥା ଶୁଣିଯା—

କମଳା । କୋଶଲେର ରାଜା କୋଠା ହିତେ ଆସିଲ ? ତୁମି ସେ ବଲିଲେ ମହିରଶେର
ରାଜା—

ରମେଶ । ମେ କି ଏକ ଆସଗାର ରାଜା ଛିଲ ମନେ କର ? ମେ କୋଶଲେରୁଙ୍କ ରାଜା,
ମହିରଶ ରାଜା ।

କମଳା । ତୁହି ରାଜ୍ୟ ବୁଝି ପାଶାପାଶି ?

ରମେଶ । ଏକେବାବେ ଗାଁଯେ ଗାଁଯେ ଲାଗାଓ ।

ଏଇକୁପେ ବାରଂବାର ଭୁଲ କରିତେ କରିତେ ଓ ସତର୍କ କମଳାର ପ୍ରଶ୍ନର ମାହାୟେ ସେଇ-
ମକଳ ଭୁଲ କୋନୋମତେ ସଂଶୋଧନ କରିତେ କରିତେ ରମେଶ ଏଇକୁପ ଭାବେ ଗଲ୍ଲାଟି ବଲିଯା
ଗେଲ—

ମହିରାଜ ରଣଜିତ ସିଂ କାଷ୍ଟିରାଜେର ନିକଟ ରାଜକଟ୍ଟାକେ ବିବାହ କରିବାର ପ୍ରକାବ
ଆନାଇୟା ଦୃଢ଼ ପାଠାଇୟା ଦିଲେନ । କାଷ୍ଟିର ରାଜା ଅମର ସିଂ ଖୁବି ହିୟା ସମ୍ମତ
ହିୱେଲେ ।

ତଥନ ରଣଜିତ ସିଂହେର ଛୋଟୋ ଭାଇ ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ ସିଂ ସୈତନାମନ୍ତ ନହିୟା
ନିଶାନ ଉଡ଼ାଇୟା କାଡ଼ା-ନାକାଡ଼ା ଦୁନ୍ତି-ନାଯାରା ବାଜାଇୟା କାଷ୍ଟିର ରାଜୋଭାନେ
ଗିଯା ତୀରୁ ଫେଲିଲେନ । କାଷ୍ଟିନଗରେ ଉତ୍ସବେର ସମାବୋହ ପଡ଼ିଯା ଗେଲ ।

ରାଜାର ଦୈବତ ଗଣନା କରିଯା ଶୁଭ ଦିନକ୍ଷଣ ହିର କରିଯା ଦିଲ । କୁଷା
ଦ୍ୱାଦ୍ସିତିଥିଦେ ରାତ୍ରି ଆଡ଼ାଇ ପ୍ରହରେ ପର ଲଗ । ରାତ୍ରେ ନଗରେର ସରେ ସରେ ଫୁଲେର
ମାଳା ଦୁଲିଲ ଏବଂ ଦୀପାବଲୀ ଜଲିଯା ଉଠିଲ । ଆଜ ରାତ୍ରେ ରାଜକୁମାରୀ ଚଞ୍ଚାର
ବିବାହ ।

କିଞ୍ଚ କାହାର ସହିତ ବିବାହ ରାଜକଟ୍ଟା ଚଞ୍ଚା ମେ କଥା ଜାମେନ ନା । ତୀହାର
ଅୟକାଳେ ପରମହଂସ ପରମାନନ୍ଦବାମୀ ରାଜାକେ ବଲିଯାଛିଲେନ, ‘ତୋମାର ଏହି କଟ୍ଟାର
ପ୍ରତି ଅନୁଭଗହେର ଦୃଷ୍ଟି ଆଛେ, ବିବାହକାଳେ ପାତ୍ରେର ନାମ ଯେନ ଏ କଟ୍ଟା ଜାମିତେ
ନା ପାରେ ।’

ସଥାକାଳେ ତରବାରିର ସହିତ ରାଜକଟ୍ଟାର ପ୍ରହିବକ୍ଷନ ହିୟା ଗେଲ । ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ
ସିଂ ଘୋରୁ ଆନିଯା ତୀହାର ଭାତ୍ରବ୍ୟକ୍ତେ ପ୍ରଣାମ କରିଲେନ । ମହିରାଜେର
ରଣଜିତ ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ ଯେନ ହିତୀୟ ରାମକ୍ଷଣ ଛିଲେନ । ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ ଆର୍ଦ୍ଦ ଚଞ୍ଚାର
ଅବଶ୍ୟକିତ ଲଜ୍ଜାକ୍ଷଣ ମୁଖେର ଦିକେ ତାକାଇଲେନ ନା ; ତିନି କେବଳ ତୀହାର ନୃପର-
ବେଷ୍ଟିତ ମୁକୁମାର ଚରଣୟଗୁଲେର ଅଲକ୍ଷ ରେଖାଟୁମାତ୍ର ଦେଖିଯାଛିଲେନ ।

ସଥାରୀତି ବିବାହେର ପରଦିନେଇ ମୁକୁମାଲାର-ବାଲର-ଦେଉୟା ପାଲକେ ବ୍ୟକ୍ତେ
ଲହିୟା ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ କରିଶେର ଦିକେ ଯାଜା କରିଲେନ । ଅନୁଭ-ଗ୍ରହେର କଥା ଅରଣ

କରିଯା ଶକ୍ତିହରେ କାହିଁରାଜ କନ୍ତାର ମନ୍ଦିର ଉପରେ ହଜିଥ ହସ୍ତ ବାଧିଯା ଆସିବାର କରିଲେନ, ଯାତା କନ୍ତାର ଯୁଧଚନ କରିଯା ଅଞ୍ଚଳ ସଂରଗ୍ଷ କରିତେ ପାରିଲେନ ନା— ଦେବମନ୍ଦିରେ ମହା ଶ୍ରୀହିତ୍ର ସତ୍ୟଯାନେ ନିଯୁକ୍ତ ହଇଲ ।

• କାହିଁ ହିତେ ମନ୍ତ୍ର ବନ୍ଦୂର, ପ୍ରାର୍ଥ ଏକ ମାସେର ପଥ । ତୃତୀୟ ରାତ୍ରେ ସଥିନ ବେତ୍ସା-ନାଈର ତୀରେ ଶିବିର ବାଧିଯା ଇଞ୍ଜିନେର ହଲବଳ ବିଶ୍ଵାମୀର ଆରୋଜନ କରିତେଛେ, ଏମନ ସମୟ ବନେର ସଥ୍ୟ ଶାଲେର ଆଲୋ ଦେଖା ଗେଲ । ବ୍ୟାପାରଧାଳା କି ଆନିବାର ଅନ୍ତ ଇଞ୍ଜିନ୍ ସୈଙ୍ଗ ପାଠାଇଯା ଦିଲେନ ।

ସୈନିକ ଆସିଯା କହିଲ, ‘କୁମାର, ଇହାରା ଓ ଆର-ଏକଟି ବିବାହେର ଘାଁତିଲ । ଇହାରା ଓ ଆମାଦେର ସଂଶୋଧ କରିଯି, ଅର୍ଦ୍ଧଦିଵାହ ସମାଧା କରିଯା ବୁଝିକେ ପତିଗୃହେ ଲାଇଯା ଚଲିଯାଛେ । ପଥେ ନାନା ବିଜ୍ଞାପନ ଆଛେ, ତାଇ ଇହାରା କୁମାରେର ଶରଣ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିତେଛେ । ଆଦେଶ ପାଇଲେ କିଛିନ୍ତା ପଥ ଇହାରା ଆମାଦେର ଆଶ୍ରଯେ ଥାନ୍ତା କରେ ।’

କୁମାର ଇଞ୍ଜିନ୍ କହିଲେନ, ‘ଶରଣପରକେ ଆଶ୍ରଯ ଦେଇଯା ଆମାଦେର ଧର୍ମ । ସତ୍ୟ କରିଯା ଇହାହିଙ୍କାକେ ରଙ୍ଗ କରିବେ ।’

ଏଇରୂପେ ଛାଇ ଶିବିର ଏକତ୍ର ମିଲିତ ହଇଲ ।

ତୃତୀୟ ରାତ୍ରି ଅମାବଶ୍ଯାମ । ମୁସ୍ତଖେ ଛୋଟୋ ଛୋଟୋ ପାହାଡ଼, ପଞ୍ଚାତେ ଅରଣ୍ୟ । ଆଶ୍ରମ ସୈନିକରେ ଥିଲୀର ଶବ୍ଦ ଓ ଅଦ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସର୍ବାର କଲଖନିତେ ଗଭୀର ନିଜାଯ ନିମୟ ।

ଏମନ ସମୟେ ହଠାତ୍ କଲାବେ ସକଳେ ଜୀଗିଯା ଉଠିଯା ଦେଖିଲ, ମନ୍ତ୍ର-ଶିବିରେର ଘୋଡ଼ାଗୁଲି ଉତ୍ସାହେର କ୍ଷାୟ ଛୁଟାଇଟି କରିତେଛେ— କେ ତାହାଦେର ରଙ୍ଗୁ କାଟିଯା ଦିଯାଛେ— ଏବଂ ମାରେ ମାରେ ଏକ-ଏକଟା ତୀବ୍ର ଆଶ୍ରମ ଲାଗିଯାଛେ ଓ ତାହାର ଦୀପିତେ ଅମାରାତ୍ମି ରକ୍ତମର୍ବର୍ଷ ହିଇଯା ଉଠିଯାଛେ ।

ବୁଝା ଗେଲ, ଦସ୍ତ ଆକ୍ରମଣ କରିଯାଛେ । ମାରାମାରି-କାଟାକାଟି ବାଧିଯା ଗେଲ— ଅଙ୍ଗକାରେ ଶକ୍ତ-ମିଜ ଭେଦ କରା କଟିଲ; ସମ୍ଭବ ଉତ୍ସାହର ହଇଯା ଉଠିଲ । ଦସ୍ତାରୀ ମେହି ଦସ୍ତୋଗେ ଲୁଟପାଟ କରିଯା ଅରଣ୍ୟ-ପର୍ବତେ ଅଞ୍ଚଳୀନ କରିଲ ।

ଯୁଦ୍ଧ-ଅନ୍ତେ ବାଜକୁମାରୀକେ ଆର ଦେଖା ଗେଲ ନା । ତିନି ଭୟେ ଶିବିର ହିତେ ବାହିର ହିଇଯା ପଡ଼ିଯାଇଲେନ ଏବଂ ଏକଥଳ ପଲାଯନଗୟ ଲୋକକେ ସପକ୍ଷ ମେଳେ କରିଯା ତାହାଦେର ସହିତ ମିଶିଯା ଗିଯାଇଲେନ ।

ତାହାରା ଅନ୍ତ ବିବାହେର ହଳ । ଗୋଲେମାଲେ ତାହାଦେର ସଥିକେ ଇନ୍ଦ୍ରଜିତା ହରଣ

করিয়া লইয়া গেছে। রাজকন্তা চন্দ্রাকেই তাহারা নিজেদের বধু জ্ঞান করিয়া ক্রতবেগে ঘদেশে দাঢ়া করিল।

তাহারা দ্বিরু ক্ষত্রিয় ; কলিঙ্গ সহস্রতৌরে তাহাদের বাস। মেখানে রাজকন্তার সহিত অন্তপক্ষের বরের মিল হইল। বরের নাম চেৎসিং।

চেৎসিংহের মা আসিয়া বরণ করিয়া বধুকে ঘরে তুলিয়া লইলেন। আমৃত্যুবজ্ঞন সকলে আসিয়া কহিল, ‘আহা, এমন ক্লপ তো দেখা যায় না।’

মুঠ চেৎসিং মববধুকে ঘরের কল্যাণলজ্জী বলিয়া মনে মনে পূজা করিতে লাগিল। রাজকন্তাও সতীধর্মের শর্দারা বুঝিতেন ; তিনি চেৎসিংকে আপন পতি বলিয়া জানিয়া তাহার নিকট মনে মনে আত্মজীবন উৎসর্গ করিয়া দিলেন।

নব পরিণয়ের লজ্জা ভাঙিতে কিছুদিন গেল। যথন লজ্জা ভাঙিল তখন কথায় কথায় চেৎসিং জানিতে পারিল যে, যাহাকে সে বধু বলিয়া ঘরে লইয়াছে, সে রাজকন্তা চন্দ্র।

২৬

কমলা কন্দনিখামে একান্ত আগ্রহের সহিত জিজ্ঞাসা করিল, “তার পরে ?”

রমেশ কহিল, “এই পর্যন্তই জানি, তার পরে আর জানি না। তুমিই বলো দেখি, তার পরে কী ?”

কমলা। না না, সে হইবে না, তার পরে কী আমাকে বলো।

রমেশ। সত্য বলিতেছি, যে গ্রহ হইতে এই গল্প পাইয়াছি তাহা এখনো সম্পূর্ণ প্রকাশিত হয় নাই— শেষের অধ্যায়গুলি কবে বাহির হইবে কে জানে।

কমলা অত্যন্ত রাগ করিয়া কহিল, “যাও, তুমি ভাবি দৃষ্টি। তোমার ভাবি অস্থায়।”

রমেশ। বিনি বই লিখিতেছেন তার সঙ্গে রাগারাগি করো। তোমাকে আমি কেবল এই প্রশ্ন জিজ্ঞাসা করিতেছি, চন্দ্রকে লইয়া চেৎসিং কী করিবে ?

কমলা তখন নবীর দিকে চাহিয়া ভাবিতে লাগিল ; অনেকক্ষণ পরে কহিল, “আমি জানি না সে কী করিবে— আমি তো ভাবিয়া উঠিতে পারি না।”

রমেশ কিছুক্ষণ স্তব হইয়া রহিল ; কহিল, “চেৎসিং কি সকল কথা চন্দ্রকে প্রকাশ করিয়া বলিবে ?”

କମଳା କହିଲ, “ତୁମି ବେଶ ବା ହୋକ, ନା ବଲିଯା ବୁଝି ସମ୍ମ ଗୋଲମ୍ବାଲ କରିଯା ରାଖିବେ । ମେ ସେ ବଡ଼ୋ ବିଶ୍ଵି । ସମ୍ମ ପ୍ଲଟ ହେଉଥା ଚାଇ ତୋ ।”

ରମେଶ ସଦ୍ରେର ଘରେ କହିଲ, “ତା ତୋ ଚାଇ ।”

ରମେଶ କିଛିକଥ ପରେ କହିଲ, “ଆଜ୍ଞା କମଳ, ସବି—”

କମଳା । ସବି କୀ ?

ରମେଶ । ମନେ କରୋ, ଆମିହି ସବି ସତ୍ୟ ଚେଂସିଂ ହେବ, ଆର ତୁମି ସବି ଚଞ୍ଚାହୁ—

କମଳା ବଲିଯା ଉଠିଲ, “ତୁମି ଅମନ କଥା ଆମାକେ ବଲିଯୋ ନା ; ସତ୍ୟ ବଲିତେଛି, ଆମାର ଭାଲୋ ଲାଗେ ନା ।”

ରମେଶ । ନା, ତୋମାକେ ବଲିତେଇ ହିବେ, ତାହା ହିଲେ ଆମାରଙ୍କ ବା କୀ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଆର ତୋମାରଙ୍କ ବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କୀ ?

କମଳା ଏ କଥାର କୋନୋ ଉତ୍ତର ନା କରିଯା ଚୌକି ଛାଡ଼ିଯା କୁତ୍ତପଦେ ଚଲିଯା ଗେଲ । ଦେଖିଲ, ଉମେଶ ତାହାଦେର କାମରାର ବାହିରେ ଚାପ କରିଯା ବସିଯା ନବୀର ଦିକେ ଚାହିୟା ଆଛେ । ଜିଜାମା କରିଲ, “ଉମେଶ, ତୁହୁ କଥନୋ ଭୂତ ଦେଖିଯାଇଛିଁ ?”

ଉମେଶ କହିଲ, “ଦେଖିଯାଇ ମା ।”

ଶୁଣିଯା କମଳା ଅନଭିଦୂର ହିତେ ଏକଟା ବେତେର ମୋଡ଼ା ଟାନିଯା ଆନିଯା ବସିଲ ; କହିଲ, “କୌରକମ ଭୂତ ଦେଖିଯାଇଲି ବଲ ।”

କମଳା ବିରକ୍ତ ହିଯା ଚଲିଯା ଗେଲେ ରମେଶ ତାହାକେ ଫିରିଯା ଡାକିଲ ନା । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଷ ତାହାର ଚୋଥେର ସମ୍ମୁଦ୍ର ଘନ ବାନ୍ଧବନେର ଅନ୍ତରାଳେ ଅନ୍ତର୍ଭୁବନେ ଅନ୍ତର୍ଭୁବନେ ହିଯା ଗେଲ । ଡେକେର ଉପରକାର ଆଲୋ ନିବାଇଯା ଦିଯା ତଥନ ସାରେଙ୍ଗ-ଥାଲାସିରା ଜାହାଜେର ନୀଚେର ତଳାଯ ଆହାର ଓ ବିଆମେର ଚେଟୋଯ ଗେଛେ । ପ୍ରଥମ-ଦିତ୍ୟିଯ ଶ୍ରେଣୀତେ ଯାତ୍ରୀ କେହିଇ ଛିଲ ନା । ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ଅଧିକାଂଶ ସାତ୍ରୀ ରଫନାଦିର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବେ ଜଳ ଭାଡ଼ିଯା ଡାଙ୍ଗାଯ ନାହିୟା ଗେଛେ । ତୀରେ ଡିମିରାଛୁର ରୋପବାପ-ଗାଛପାଳାର ଫାକେ ଫାକେ ଅନ୍ତରବତ୍ତୀ ବାଜାରେର ଆଲୋ ଦେଖା ଯାଇତେଛେ । ପରିପର୍ବ ନବୀର ଖରଶ୍ରୋତ ମୋଟରେ ଲୋହାର ଶିକଳେ ଝଙ୍କାର ଦିଯା ଚଲିଯାଇଛେ ଏବଂ ଧାକିଯା ଧାକିଯା ଆହୁବୀର ଫୀତ ମାଡ଼ିର କଞ୍ଚବେଗ ଶୀତାରକେ ପ୍ଲଟିତ କରିଯା ତୁଲିତେଛେ ।

ଏହି ଅପରିଚ୍ଛିତ ବିଶୁଳତା, ଏହି ଅର୍କକାରେର ନିବିଡ଼ତା, ଏହି ଅପରିଚିତ ଦୃଶ୍ୟର ଅକାଶ ଅପୂର୍ବତାର ଅଧ୍ୟେ ନିଯମ ହିଯା ରମେଶ ତାହାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ-ସମ୍ମା ଉତ୍ତରେ କରିତେ ଚେଟା କରିଲ । ରମେଶ ବୁଝିଲ ମେ, ହେମଲିନୀ କିଂବା କର୍ମକା ଉତ୍ତରେର ଅଧ୍ୟେ ଏକଜନକେ ବିସର୍ଜନ ହିତେଇ ହିବେ । ଉତ୍ତରକେଇ ରଙ୍ଗ କରିଯା ଚଲିବାର କୋନୋ ଅଧ୍ୟପଥ ନାହିଁ ।

তୁ ହେମଲିନୀର ଆଶ୍ରଯ ଆଛେ— ଏଥିମେ ହେମଲିନୀ ରମେଶକେ ଭୁଲିତେ ପାରେ, ସେ ଆର-କାହାକେବେ ବିବାହ କରିତେ ପାରେ, କିନ୍ତୁ କମଳାକେ ଭ୍ୟାଗ କରିଲେ ଏ-ଜୀବନେ ତାହାର ଆର-କୋନୋ ଉପାୟ ନାହିଁ ।

ରମେଶର ସ୍ଵାର୍ଥପରଭାବ ଅନ୍ତ ନାହିଁ । ହେମଲିନୀର ସେ ରମେଶକେ ଭୁଲିବାର ସଂକଷିପନ ଆଛେ, ତାହାର ରକ୍ଷାର ଉପାୟ ଆଛେ, ରମେଶର ସମ୍ବନ୍ଧେ ସେ ସେ ଅନୁଶ୍ରଗତି ରହେ, ଇହାତେ ରମେଶ କୋନୋ ସାଜ୍ଜା ପାଇଲ ନା ; ତାହାର ଆଶ୍ରମରେ ଅଧୀରତା ଦ୍ଵିତୀୟ ବାଡ଼ିଆ ଉଠିଲ । ମନେ ହୈଲ, ଏଥିନେ ହେମଲିନୀ ତାହାର ସମ୍ମାନ ଦିଯା ଯେଣ ଅଳିତ ହେଯା ଚିରଦିନେର ମତୋ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ହେଯା ଚଲିଯା ସାଇତେଛେ, ଏଥିମେ ଯେବେ ବାହ ବାଡ଼ାଇଯା ତାହାକେ ଧରିତେ ପାରା ଯାଯ ।

ଦୁଇ କରତଳେର ଉପରେ ସେ ମୁୟ ରାଖିଯା ଭାବିତେ ଲାଗିଲ । ଦୂରେ ଶ୍ରୀଗାଲ ଡାକିଲ, ଗ୍ରାମେ ଦୁଇ-ଏକଟା ଅମହିଷ୍ମୁ କୁକୁର ଖେଟୁ-ଖେଟୁ କରିଯା ଉଠିଲ । ରମେଶ ତଥନ କରତଳ ହିତେ ମୁୟ ତୁଳିଯା ଦେଖିଲ କମଳା ଜନଶ୍ରୁତ ଅକ୍ଷକରି ଡେକେର ରେଲିଂ ଧରିଯା ଦୀଡ଼ାଇଯା ଆଛେ । ରମେଶ ଚୌକି ଛାଡ଼ିଯା ଉଠିଯା ଗିଯା କହିଲ, “କମଳ, ତୁମ୍ଭେ ଏଥିମେ ଶାଶ୍ଵତ ନାହିଁ ? ରାତ ତୋ କମ ହସ୍ତ ନାହିଁ ।”

କମଳା କହିଲ, “ତୁମ୍ଭେ ଶାଶ୍ଵତ ନା ?”

ରମେଶ କହିଲ, “ଆସି ଏଥିଇ ସାଇବ, ପୁରୁଷଙ୍କେର କାମରାୟ ଆମାର ବିଚାନା ହେଇଲାଛେ । ତୁମ୍ଭେ ଆର ଦେଇ କରିବୋ ନା ।”

କମଳା ଆର କିଛୁ ନା ବଲିଯା ଧୀରେ ଧୀରେ ତାହାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାମରାୟ ପ୍ରବେଶ କରିଲ । ସେ ଆର ରମେଶକେ ବଲିତେ ପାରିଲ ନା ସେ କିଛୁକ୍ଷଣ ଆଗେଇ ମେ ଭୂତେର ଗଲ ଶନିଯାଛେ ଏବଂ ତାହାର କାମରା ନିର୍ଜନ ।

ରମେଶ କମଳାର ଅନିଚ୍ଛୁକ ମନ୍ଦପଦବିକ୍ଷେପେ ଅନ୍ତଃକ୍ରମରେ ଆଘାତ ପାଇଲ । କହିଲ, “ଭୟ କରିଯୋ ନୀ କମଳ ; ତୋମାର କାମରାର ପାଶେଇ ଆମାର କାମରା— ମାରେର ଦୂରଜା ଖୁଲିଯା ରାଖିବ ।”

କମଳା ଶ୍ରୀରାମରେ ତାହାର ଶିର ଏକଟୁଥାନି ଉତ୍କିଞ୍ଜ କରିଯା କହିଲ, “ଆସି ତାର କରିବ କିମେର ?”

ରମେଶ ତାହାର କାମରାର ପ୍ରବେଶ କରିଯା ବାତି ନିବାଇଯା ଦିଯା ଶାଶ୍ଵତ ପଡ଼ିଲ ; ମନେ ମନେ କହିଲ, ‘କମଳାକେ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାର କୋନୋ ପଥ ନାହିଁ, ଅତ୍ୟବ ହେମଲିନୀକେ ବିଦ୍ୟାଯ । ଆଜ ଇହାଇ ହିଂହ ହୈଲ, ଆର ହିଂହ କରା ଚଲେ ନା ।’

ହେମଲିନୀକେ ବିଦ୍ୟାଯ ବଲିତେ ସେ ଜୀବନ ହିତେ କତଥାନି ବିଦ୍ୟାର ତାହା ଅକ୍ଷକାରେ ମଧ୍ୟେ ଶାଶ୍ଵତ ରମେଶ ଅନୁଭବ କରିତେ ଲାଗିଲ । ରମେଶ ଆର ବିଚାନାୟ ଚୁପ କରିଯା

ଆବିତେ ପାରିଲି ନା, ଉଠିଯା ବାହିରେ ଆସିଲ ; ନିଶ୍ଚିଧିନୀର ଅଛକାରେ ଏକବାର ଅଛୁଟବ କରିଯା ଲାଇଲ ଥେ, ତାହାରଇ ଲଜ୍ଜା, ତାହାରଇ ଦେବନା ଅନୁଷ୍ଠାନ ଦେଶ ଓ ଅନୁଷ୍ଠାନ କାଳକେ ଆସୁତ କରିଯା ନାହିଁ । ଆକାଶ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଯା ଚିରକାଳେର ଜ୍ୟୋତିର୍ଲୋକସକଳ କ୍ଷତ୍ର ହିଁଯା ଆଛେ ; ରମେଶ ଓ ହେମନଲିନୀର କ୍ଷୁଦ୍ର ଇତିହାସଟୁକୁ ତାହାରିଗକେ ପର୍ଶନ୍ତ କରିଲେହେ ନା ; ଏହି ଆସିବେର ନାହିଁ ତାହାର ନିର୍ଜନ ବାଲୁତଟେ ଅଫ୍ରାର କାଶବନେର ତଳଦେଶ ଦିନ୍ଯା ଏମନ କତ ନକ୍ଷତ୍ରାଲୋକିତ ରଙ୍ଜନୀତେ ନିୟମ ଗ୍ରାମଶୁଳିର ବନପ୍ରାସର୍ଜନାର ପ୍ରବାହିତ ହିଁଯା ଚଲିବେ, ସଥନ ରମେଶର ଜୀବନେର ସମସ୍ତ ଧିକ୍କାର ଶଶାନେର କ୍ଷେତ୍ରମୁକ୍ତିର ମଧ୍ୟେ ଚିରଧିର୍ମୟୀ ଧରିଗୀତେ ମିଶାଇଯା ଚିରଦିନେର ମତୋ ନୀରବ ହିଁଯା ଗେଛେ ।

୨୭

ପରଦିନ କମଳା ସଥନ ଘୂର ହିତେ ଜାଗିଲ, ତଥନ ଭୋର-ବାତି । ଚାରି ଦିକେ ଚାହିଁଯା ଦେଖିଲ, ସବେ କେହ ନାହିଁ । ମନେ ପଡ଼ିଯା ଗେଲ, ମେ ଜାହାଜେ ଆଛେ । ଆଣ୍ଟେ ଆଣ୍ଟେ ଉଠିଯା ଦରଜା ଫାଁକ କରିଯା ଦେଖିଲ, ନିଷ୍ଠକ ଜଲେର ଉପର କ୍ଷୁଦ୍ର ଏକଟୁଥାନି ଶୁଭ କୁମାରୀର ଆଚାରନ ପଡ଼ିଯାଇଛେ, ଅଛକାର ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ହିଁଯା ଆସିଯାଇଛେ ଏବଂ ପୂର୍ବଦିକେ ଡଙ୍ଗଶ୍ରେଣୀର ପଞ୍ଚାତେର ଆକାଶେ ସ୍ଵର୍ଗଚଟା ଫୁଟିଯା ଉଠିଲେହେ । ଦେଖିତେ ଦେଖିତେ ନାହିଁର ପାଞ୍ଚର ନୌଦାରା ଜେଲେଡ଼ିଗିର ସାଦା-ସାଦା ପାଲଶୁଲିତେ ଥଚିତ ହିଁଯା ଉଠିଲ ।

କମଳା କୋମୋଗତେହେ ଭାବିଯା ପାଇଲ ନା, ତାହାର ମନେର ମଧ୍ୟେ କୀ ଏକଟା ଗୃହ ଦେବନା ପୀଡନ କରିଲେହେ ! ଶର୍ଦ୍ଦକାଳେର ଏହି ଶିଶିରବାଞ୍ଚାର୍ବା ଉୟା କେବ ଆଜ ତାହାର ଆନନ୍ଦମୂଳିତ ଉଦ୍ଘାଟନ କରିଲେହେ ନା ? କେବ ଏକଟା ଅଞ୍ଜଲେର ଆବେଦ ବାଲିକାର ବୁକେର ଭିତର ହିତେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବାହିଯା ଚୋଥେର କାହେ ବାର ବାର ଆକୁଳ ହିଁଯା ଉଠିଲେହେ ? ତାହାର ଖଣ୍ଡର ନାହିଁ, ଶାନ୍ତି ନାହିଁ, ସକଳିନୀ ନାହିଁ, ଅଞ୍ଜନ-ପରିଜନ କେହିହି ନାହିଁ, ଏ କଥା କାଳ ତୋ ତାହାର ମନେ ଛିଲ ନା— ଇତିମଧ୍ୟେ କୀ ଘଟିଯାଇଛେ ସାହାତେ ଆଜ ତାହାର ମନେ ହିତେହେ, ଏକଳା ରମେଶ ମାତ୍ର ତାହାର ମଞ୍ଚର୍ମ ନିର୍ଭରଶଳ ନହେ ? କେବ ମନେ ହିତେହେ, ଏହି ବିଶ୍ଵଭୂମ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ବୁଝନ ଏବଂ ମେ ବାଲିକା, ଅଭ୍ୟନ୍ତ କ୍ଷୁଦ୍ର ?

କମଳା ଅନେକକଷମ ଦରଜା ଧରିଯା ଚୂପ କରିଯା ଦାଢାଇଯା ରହିଲ । ନାହିଁର ଜଳ-ପ୍ରବାହ ତରଳ ସ୍ଵର୍ଗଶ୍ରାତେର ମତୋ ଜଲିତେ ଲାଗିଲ । ଖାଲାସିଯା ତଥନ କାଂଜ ଲାଗିଯାଇଛେ, ଏକିମ ଧକ୍ ଧକ୍ କରିଲେ ଆରମ୍ଭ କରିଯାଇଛେ, ମୋହରତୋଳା ଓ ଜାହାଜ-ଠେଲାଠେଲିର ଶବେ ଅକାଳଜାଗରିତ ଶିଖର ଦଳ ନାହିଁର ଭାବେ ଛାଟିଯା ଆସିଯାଇଛେ ।

ଏମନ ସମସ୍ତ ରମେଶ ଏହି ଗୋଲମାଲେ ଜାଗିଯା ଉଠିଯା କମଳାର ଥବର ଲହିଁବାର ଜ୍ଞାନ

তাহার স্থানের সম্মুখে আসিয়া উপস্থিত হইল। কমলা চকিত হইয়া আচল যথাস্থানে থাকা সম্মেও তাহা আর-একটু টানিয়া আপনাকে মেন বিশেষভাবে আচ্ছাদনের চেষ্টা করিল।

রমেশ কহিল, “কমলা, তোমার মুখ-হাত ধোওয়া হইয়াছে?”

এই প্রশ্নে কেন যে কমলার রাগ হইতে পারে, তাহা তাহাকে জিজ্ঞাসা করিলে সে কিছুতেই বলিতে পারিত না। কিন্তু হঠাৎ রাগ হইল। সে অন্ত দিকে মুখ করিয়া কেবল মাথা মাড়িল মাত্র।

রমেশ কহিল, “বেলা হইলে লোকজন উঠিয়া পড়িবে, এইবেলা তৈরি হইয়া লও-না।”

কমলা তাহার কোনো উত্তর না করিয়া একথানি কোচানো শাড়ি গায়ছা ও একটি জামা চৌকির উপর হইতে তুলিয়া লইয়া জ্ঞতপদে রমেশের পাশ দিয়া আনের ঘরে চলিয়া গেল।

রমেশ যে প্রাতঃকালে উঠিয়া কমলাকে এই যত্নটুকু করিতে আসিল ইহা কমলার কাছে কেবল যে অভ্যন্ত অন্বয়শূক বোধ হইল তাহা নহে, ইহা যেন তাহাকে অপমান করিল। রমেশের আঘাতীয়তার সীমা যে কেবল খানিকটা দূর পর্যন্ত, এক জাগুগায় আসিয়া তাহা যে বাধিয়া যায়, ইহা সহসা কমলা অহঙ্কৰ করিতে পারিয়াছে। খন্দরবাড়ির কোনো গুরুজন তাহাকে লজ্জা করিতে শেখায় নাই, মাথায় কোনু অবস্থায় ঘোঁষটার পরিমাণ কতখানি হওয়া উচিত তাহাও তাহার অভ্যন্ত হয় নাই— কিন্তু রমেশ সম্মুখে আসিতেই আজ কেন অকারণে তাহার বুকের ভিতরটা লজ্জায় কুঁষ্টিত হইতে লাগিল।

আন সারিয়া কমলা যখন তাহার কামরায় আসিয়া বসিল তখন তাহার দিমের কর্ম তাহার সম্মুখবর্তী হইল। কাঁধের উপর হইতে আচলে-বাঁধা চাবির গোছা লইয়া কাপড়ের পোট্ট্যাটে। খুলিতেই তাহার মধ্যে ছোটো ক্যাশবাজ্জটি নজরে পড়িল। এই ক্যাশবাজ্জটি পাইয়া কাল কমলা একটি ন্তৰ গোরব লাভ করিয়াছিল। তাহার হাতে একটি সাধীন শক্তি আসিয়াছিল। তাই সে বহু যত্ন করিয়া বাজ্জটি তাহার কাপড়ের তোরঙ্গের মধ্যে চাবি-বক্ষ করিয়া রাখিয়াছিল। আজ কমলা সে বাজ্জ হাতে তুলিয়া লইয়া উজ্জাসবোধ করিল না। আজ এ বাজ্জকে টিক নিজের বাজ্জ মনে হইল না, ইহা রমেশেরই বাজ্জ। এ বাজ্জের মধ্যে কমলার পূর্ণ সাধীনতা নাই। শুভরাঃ এ টাকার বাজ্জ কমলার পক্ষে একটা স্বারম্ভাত্র।

ରମେଶ ସବେର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରବେଶ କରିଯା କହିଲ, “ଖୋଲା ବାଜେର ମଧ୍ୟେ କୀ ହେବାଲିର ନାହାନ ପାଇଁଥାଇ ? ଚୁପ୍ଚାପ ବଦିଯା ସେ !”

କମଳା କ୍ୟାଶବାଜ୍ଞ ତୁଳିଯା ଧରିଯା କହିଲ, “ଏହି ତୋମାର ବାଜ୍ଞ ।”

ରମେଶ କହିଲ, “ଓ ଆସି ଲଈଯା କୀ କରିବ ?”

କମଳା କହିଲ, “ତୋମାର ସେମନ ଦରକାର ଲେଇ ବୁଝିଯା ଆମାକେ ଜିନିସଗତ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟା ଦାଉ ।”

ରମେଶ । ତୋମାର ବୁଝି କିଛୁଇ ଦରକାର ନାହିଁ ?

କମଳା ଘାଡ଼ ଡିବ୍ ବୀକାଇଯା କହିଲ, “ଟାକାଯ ଆମାର କିମେର ଦରକାର ।”

ରମେଶ ହାସିଯା କହିଲ, “ଏତେବେଳେ କଥାଟା କରିବି ଲୋକ ବଲିତେ ପାରେ ! ଯା ହୋକ, ଯେଠା ତୋମାର ଏତ ଅନାଦରେ ଜିନିସ ସେଇଟେଇ କି ପରକେ ଦିତେ ହୁଁ ? ଆସି ଓ ଲାଇବ କେନ ?”

କମଳା କୋଣୋ ଉତ୍ତର ନା କରିଯା ଯେଜେର ଉପର କ୍ୟାଶବାଜ୍ଞ ବାଧିଯା ଦିଲ ।

ରମେଶ କହିଲ, “ଆଜ୍ଞା କମଳା, ସତ୍ୟ କରିଯା ବଲୋ, ଆସି ଆମାର ଗଲ୍ଲ ଶେଷ କରି ନାହିଁ ବଲିଯା ତୁମି ଆମାର ଉପର ରାଗ କରିଯାଇ ?”

କମଳା ମୁଖ ନିଚୁ କରିଯା କହିଲ, “ରାଗ କେ କରିଯାଇ ?”

ରମେଶ । ରାଗ ସେ ନା କରିଯାଇସେ ସେ ଏ କ୍ୟାଶବାଜ୍ଞଟି ବାଖୁକ । ତାହା ହିଲେଇ ବୁଝିବ, ତାହାର କଥା ସତ୍ୟ ।

କମଳା । ରାଗ ନା କରିଲେଇ ବୁଝି କ୍ୟାଶବାଜ୍ଞ ବାଧିତେ ହିଲେ ? ତୋମାର ଜିନିସ ତୁମି ରାଖ-ନା କେନ ?

ରମେଶ । ଆମାର ଜିନିସ ତୋ ନୟ ; ଦିଲା କାଡ଼ିଯା ଲାଇଲେ ସେ ଯରିଯା ବ୍ରକ୍ଷଦେତ୍ୟ ହିଲେ ? ଆମାର ବୁଝି ସେ ତ୍ୟାବୁ ନାହିଁ ?

ରମେଶେର ବ୍ରକ୍ଷଦେତ୍ୟ ହିଲେଇ ଆଶକାର କମଳାର ହଠାତ୍ ହାସି ପାଇୟା ଗେଲ । ସେ ହାସିତେ ହାସିତେ କହିଲ, “କକନୋ ନା । ଦିଲା କାଡ଼ିଯା ଲାଇଲେ ବୁଝି ବ୍ରକ୍ଷଦେତ୍ୟ ହିଲେ ହିଲେ ? ଆସି ତୋ କଥନୋ ଶବ୍ଦି ନାହିଁ !”

ଏହି ଅକନ୍ଧା-ହାସି ହିଲେ ହିଲେ ହିଲେ ହିଲେ ହିଲେ ହିଲେ ହିଲେ ହିଲେ । ରମେଶ କହିଲ, “ଅତେର କାହେ କେମନ କରିଯା ଶବ୍ଦିବେ ? ସହି କଥନୋ କୋଣୋ ବ୍ରକ୍ଷଦେତ୍ୟର ଦେଖା ପାଉ, ତାହାକେ ଜିଜାଳା କରିଲେଇ ସତ୍ୟମିଥ୍ୟ ଜାନିତେ ପାରିବେ ।”

କମଳା ହଠାତ୍ କୁତୁଳୀ ହିଲେ ତୁଟିଯା ଜିଜାଳା କରିଲୁ, “ଆଜ୍ଞା, ଠାଟୀ ନୟ, ତୁମି କଥନୋ ସତ୍ୟକାର ବ୍ରକ୍ଷଦେତ୍ୟ ଦେଖିଯାଇ ?”

ରମେଶ କହିଲ, “ସତ୍ୟକାର ନୟ ଏମନ ଅନେକ ବ୍ରକ୍ଷଦେତ୍ୟ ଦେଖିଯାଇ ।

(ଟିକ ଧୀଟି

ଜିନିସଟି ସଂମାରେ ଦୂର୍ଲଭ ।”)

କମଳା । କେନ, ଉମେଶ ସେ ବଜେ—

ରମେଶ । ଉମେଶ ? ଉମେଶ ଯଜ୍ଞିଟି କେ ?

କମଳା । ଆଃ, ଏ-ଥେ ଛେଲେଟି ଆମାଦେର ସଙ୍ଗେ ଯାଇତେଛେ, ଓ ନିଜେ ଅକ୍ଷାମାତ୍ର ଦେଖିଯାଇଛେ ।

ରମେଶ । ଏ-ସମ୍ବନ୍ଧ ବିଷୟେ ଆମି ଉମେଶେର ସମକଷ ନହିଁ, ଏ କଥା ଆମାକେ ଦୀକାର କରିବେଇ ହେବେ ।

ଇତିମଧ୍ୟେ ବହୁଚଟୋ଱ ଧାଳାସିର ଦଳ ଜାହାଜ ଭାସାଇୟା ଛାଡ଼ିଯା ଦିଯାଇଛେ । ଅଗ୍ର ଦୂର ଗେଛେ, ଏମନ ସର୍ବେ ମାଥାଯ ଏକଟା ଚାଙ୍ଗାର ଲାଇୟା ଏକଟା ଲୋକ ତୀର ଦିଯା ଛୁଟିତେ ଛୁଟିତେ ହାତ ତୁଲିଯା ଜାହାଜ ଧାମାଇବାର ଜଣ୍ଠ ଅଛୁନୟ କରିତେ ଲାଗିଲ । ସାରେଙ୍କ ତାହାର ବ୍ୟାକୁଲଭାବ୍ୟ ଦୂରପାତ କରିଲ ନା । ତଥନ ସେ ଲୋକଟା ରମେଶେର ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ କରିଯା ‘ବାବୁ ବାବୁ’ କରିଯା ଚାହିଁକାର ଆରଞ୍ଜ କରିଯା ଦିଲ । ରମେଶ କହିଲ, “ଆମାକେ ଲୋକଟା ସ୍ଟୀମାରେ ଟିକିଟବାବୁ ବଲିଯା ଥିଲେ କରିଯାଇଛେ ।” ରମେଶ ତାହାକେ ଦୁଇ ହାତ ଘୁରାଇୟା ଜାନାଇୟା ଦିଲ ସ୍ଟୀମାର ଧାମାଇବାର କ୍ଷମତା ତାହାର ନାହିଁ ।

ହଠାତ୍ କମଳା ବଲିଯା ଉଠିଲ, “ଏ ତୋ ଉମେଶ ! ନା ନା, ଓକେ ଫେଲିଯା ଯାଇଯୋ ନା— ଓକେ ତୁଲିଯା ଲାଗେ ।”

ରମେଶ କହିଲ, “ଆମାର କଥାଯ ସ୍ଟୀମାର ଧାମାଇବେ କେନ ?”

କମଳା କାତର ହଇୟା କହିଲ, “ନା ତୁମି ଧାମାଇତେ ବଲୋ— ବଲୋ-ନା ତୁମି— ଡାଙ୍କ ତୋ ବେଶ ଦୂର ନଥ ।”

ରମେଶ ତଥନ ସାରେଙ୍କେ ଗିଯା ସ୍ଟୀମାର ଧାମାଇତେ ଅଛରୋଧ କରିଲ ; ସାରେଙ୍କ କହିଲ, “ବାବୁ, କୋଷ୍ମାନିର ନିସ୍ତରମ ନାହିଁ ।”

କମଳା ବାହିର ହଇୟା ଗିଯା କହିଲ, “ଉହାକେ ଫେଲିଯା ଯାଇତେ ପାରିବେ ନା— ଏକଟୁ ଧାମାଗ୍ରେ ଓ ଆମାଦେର ଉମେଶ ।”

ରମେଶ ତଥନ ନିୟମଲଙ୍ଘନ ଓ ଆପନିଭିନ୍ନରେ ସହଜ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରିଲ । ପ୍ରବ୍ରକ୍ଷାରେ ଆସାନେ ସାରେଙ୍କ ଜାହାଜ ଧାମାଇୟା ଉମେଶକେ ତୁଲିଯା ନାହିଁ । ତାହାର ପ୍ରତି ବହୁତର ଭ୍ରମନା ପ୍ରୋଗ୍ରାମ କରିତେ ଲାଗିଲ । ମେ ତାହାତେ ଅକ୍ଷେପମାତ୍ର ନା କରିଯା କମଳାର ପାଇସର କାହେ ଝୁଡିଟା ନାମାଇୟା, ଯେବେ କିଛୁଇ ହୟ ନାହିଁ ଏହାମି ଭାବେ ହାମିତେ ଲାଗିଲ ।

କମଳାର ତଥନେ ବକ୍ଷେର କ୍ଷୋଭ ଦୂର ହୟ ନାହିଁ । ମେ କହିଲ, “ହାସଛିଗ ସେ ! ଜାହାଜ ସବ୍ବ ନା ଧାରିତ ତବେ ତୋର କୀ ହଇତ ?”

ଉଦୟ ତାହାର ପ୍ରତି ଉତ୍ତର ନା କରିଯା ଝୁଡ଼ିଟା ଉଜାଫ କରିଯା ଛି । ଏକ କାହିଁ
କାଟକଳା, କରେକ ରକତ ଶାକ, କୁମାର ମୂଳ ଓ ବେଙ୍ଗ ସାହିର ହେଇବା ପଡ଼ିଲ ।

କମଳା ଜିଜାଗା କରିଲ, “ଏ-ସମ୍ବନ୍ଧ କୋଣା ହିଁତେ ଆନିଲି ?”

ଉଦୟ ସଂଗ୍ରହେର ବାହା ଇତିହାସ ଦିଲ ତାହା କିଛୁବାର ନାହିଁବାଜନକ ନହେ ।
ଗତକଳ୍ୟ ବାଜାର ହିଁତେ କଥି ପ୍ରତିକିନିତେ ସାଇବାର ସରର ଲେ ଗ୍ରାମର କାହାରୋ ବା
ଚାଲେ କାହାରୋ ବା ଖେତେ ଏହି-ସମ୍ବନ୍ଧ ତୋଜ୍ୟପରାର୍ଥ ଲକ୍ଷ କରିଯାଇଲ । ଆଉ ତୋରେ
ଆହାର ଛାଡ଼ିବାର ପୂର୍ବ ତୌରେ ମାନିଯା ଏଇଶୁଳି ସଥାହାର ହିଁତେ ଚରମ-ନିର୍ବାଚନେ ପ୍ରବୃତ୍ତ
ହଇଯାଇଲ, କାହାରେ ସମ୍ବନ୍ଧର ଅପେକ୍ଷା ରାଖେ ନାହିଁ ।

ଉଦୟ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ବିରକ୍ତ ହେଇବା ବଲିଯା ଉଠିଲ, “ପରେର ଖେତ ହିଁତେ ତୁହି ଏହି-ସମ୍ବନ୍ଧ
ଚୁରି କରିଯା ଆନିଯାଇଲି !”

ଉଦୟ କହିଲ, “ଚୁରି କରିବ କେନ ? - ଖେତ କତ ଛିଲ, ଆସି ଅଜ ଏହି କାଟି
ଆନିଯାଇ ବୈ ତୋ ନର, ଇହାତେ କ୍ଷତି କୀ ହୁଇଯାଇଛେ ?”

ଉଦୟ । ଅଜ ଆନିଲେ ଚୁରି ହୁଏ ନା ? ଲକ୍ଷ୍ମୀଛାଡ଼ା ! ସା, ଏହି-ସମ୍ବନ୍ଧ ଏଥାନ ଥେବେ
ନହେ ଯା ।

ଉଦୟ କରଗନେତେ ଏକବାର କରଲାର ମୁଖେର ଦିକେ ଚାହିଯା କହିଲ, “ସା, ଏଇଶୁଳିକେ
ଆବାହେର ମେଲେ ପିଡ଼ି ଶାକ ବଲେ, ଇହାର ଚଢ଼ି ବଡ଼ୋ ସରେସ ହୁଏ । ଆର ଏଇଶୁଲୋ
ବେତୋ ଶାକ—”

ଉଦୟ ହିଂସ ବିରକ୍ତ ହେଇବା କହିଲ, “ନିରେ ଯା ତୋର ପିଡ଼ି ଶାକ । ନହିଁଲେ
ଆସି ସମ୍ବନ୍ଧ ନାହିଁ ଅଜେ କେଲିଯା ଦିବ ।”

ଏ ସମ୍ବନ୍ଧ କର୍ତ୍ତର୍ଯ୍ୟନିର୍ମଳପଣେର ଅନ୍ତ ଲେ କରଲାର ମୁଖେର ଦିକେ ଚାହିଲ । କମଳା ଲଇଯା
ବାଇବାର ଅନ୍ତ ସଂକେତ କରିଲ । ମେହି ସଂକେତେର ମଧ୍ୟେ କରଗାବିଶ୍ଵିତ ଗୋପନ
ଅସରତା ଦେଖିଯା ଉଦୟ ଶାକମବଜିଶୁଲି କୁଡ଼ାଇଯା ଚୁପଡ଼ିର ମଧ୍ୟେ ଲଇଯା ଧୀରେ ଧୀରେ
ଅହାନ କରିଲ ।

ଉଦୟ କହିଲ, “ଏ ଭାବି ଅଞ୍ଚାର । ଛେଲେଟାକେ ଚୁରି ପ୍ରାଣ ଦିଲୋ ନା ।”

ଉଦୟ ଚିଠିପତ୍ର ଲିଖିବାର ଅନ୍ତ ତାହାର କାର୍ଯ୍ୟବାର ଜଳିଯା ଗେଲ । କରଲା ମୁଖ
ବାଡ଼ାଇଯା ଦେଖିଲ, ମେକେତେ କ୍ଲାସେର ଡେକ ପାରାଇଯା ଆହାଜେର ହାଲେର ଦିକେ ଦେଖାନେ
ତାହାହେର ଦର୍ଶା-ଚାକା ବାଜାର ହାତ ନିର୍ବିଟ ହେଇଯାଇ ମେହାନେ ଉଦୟ ଚୁପ କରିଯା
ବନିଯା ଆହେ ।

ମେକେତେ କ୍ଲାସେ ବାଜୀ କେହ ଛିଲ ନା । କରଲା ମାଧ୍ୟମ ପାରେ ଏକଟା ବ୍ୟାପାର
ଅକ୍ଟାଇଯା ଉଦୟରେ କାହେ ଗିଯା କହିଲ, “ମେକେତେ ସବ କେଲିଯା ଦିବାଇଲି ନାବି ?”

উমেশ কহিল, “কেলিতে শাইব কেন? এই ঘরের মধ্যেই সব রাখিয়াছি।”

কমলা বাগিবাৰ চেষ্টা কৰিয়া কহিল, “কিন্তু তুই ভাবি অস্থায় কৰিয়াছিস। আৱ কখনো এমন কাজ কৰিস নে। দেখ, দেখি, স্টীমাৰ ষদি চলিয়া শাইত!”

এই বলিয়া ঘরের মধ্যে গিয়া কমলা উদ্বৃত্তস্থৰে কহিল, “আন, বাঁটি আন।”

উমেশ বাঁটি আনিয়া দিল। কমলা সবেগে উমেশেৰ আন্দত তৱকাৰি কুটিতে প্ৰবৃত্ত হইল।

উমেশ। মা, এই শাকগুলোৱ সঙ্গে সৰ্বেষাটা খুব চৰৎকাৰ হয়।

কমলা উদ্বৃত্তস্থৰে কহিল, “আচ্ছা, তবে সৰ্বে বাঁটি।”

এমনি কৰিয়া উমেশ যাহাতে প্ৰাৰ্থনা না পায়, কমলা সেই সতৰ্কতা অবলম্বন কৰিল। বিশেষ গন্তীৱস্তুখে তাহাৰ শাক, তাহাৰ তৱকাৰি, তাহাৰ বেগুন কুটিয়া রাঙ্গা ঢ়াইয়া দিল।

হায়, এই গৃহচূত ছেলেটাকে প্ৰাৰ্থনা না দিয়াই বা কমলা ধাকে কী কৰিয়া? শাক-চূৰিৰ শুক্ৰ যে কতখানি তাহা কমলা ঠিক বোৱে না; কিন্তু মিৰাওয় ছেলেৰ নিৰ্ভৱলালসা যে কত একাঞ্চ তাহা তো সে বোঝে। ঐ-যে কমলাকে একটুখানি খুশি কৰিবাৰ জন্ত এই লজ্জীছাড়া বালক কাল হইতে এই কয়েকটা শাক-সংগ্ৰহেৰ অবসৱ খুঁজিয়া বেড়াইতেছিল, আৱ-একটু হইলেই স্টীমাৰ হইতে ভুট হইয়াছিল, ইহার কৰণা কি কমলাকে স্পৰ্শ না কৰিয়া ধাকিতে পাবে?

কমলা কহিল, “উমেশ, তোৱ জন্তে কালকেৱ সেই দই কিছু বাকি আছে। তোকে আজ আবাৰ দই খাওয়াইব, কিন্তু খৰদৰাব, এমন কাজ আৱ কখনো কৰিস নৈ।”

উমেশ অভ্যন্ত দুঃখিত হইয়া কহিল, “মা, তবে সে দই তুমি কাল খাও নাই।”

কমলা কহিল, “তোৱ মতো দইয়েৰ উপৰ আমাৰ অত লোত নাই। কিন্তু উমেশ, সব তো হইল, মাছৰ জোগাড় কি হইবে? মাছ না পাইলে বাবুকে ধাইতে দিব কী?”

উমেশ। মাছৰ জোগাড় কৰিতে পাৱি মা, কিন্তু সেটা তো মিনি পয়সায় হইবাৰ জো নাই।

কমলা পুনৰাবৰ্ত্ত শাসনকাৰ্য প্ৰবৃত্ত হইল। তাহাৰ স্বল্পবু দৃঢ়ি কুকিত কৰিবাৰ চেষ্টা কৰিয়া কহিল, “উমেশ, তোৱ মতো বিৰোধ আমি তো দেখি নাই। আমি কি তোকে মিনি পয়সায় জিলিস সংগ্ৰহ কৰিতে বলিয়াছি?”

গতকল্য উমেশেৰ মনে কী কৰিয়া একটা ধাৰণা হইয়া গেছে যে, কমলা উমেশেৰ

କାହିଁ ହିତେ ଟାକା ଆହାର କରାଟା ମହଞ୍ଚ ମନେ କରେ ନା । ତା ଛାଡ଼ା, ମବହୁଦ
ଡାଙ୍ଗାଇସ୍ତା ଉମେଶକେ ତାହାର ଭାଲୋ ଲାଗେ ନାହିଁ । ଏଇଭ୍ୟନ୍ ଉମେଶର ଅପେକ୍ଷା ନା
ରାଖିଯା କେବଳ ସେ ଏବଂ କମଳା, ଏହି ଦ୍ୱାଇ ନିରନ୍ତର ମିଲିଯା କୀ ଉପାୟେ ସଂସାର
ଚଳାଇତେ ପାରେ ତାହାର ଶୁଣିକତକ ମହଞ୍ଚ କୋଶଳ ସେ ମନେ ମନେ ଉଦ୍‌ଭାବନ କରିଲେ-
ଛିଲ । ଶାକ-ବେଣୁ-କୀଚକଳା ମଧ୍ୟରେ ଏକପ୍ରକାର ନିଶ୍ଚିନ୍ତା ହିସ୍ତାଇଲି, କିନ୍ତୁ ଶାହଟାର
ବିଷୟେ ଏଥିମେ ସେ ଯୁକ୍ତି ହିସ୍ତ କରିଲେ ପାରେ ନାହିଁ । ପୃଥିବୀତେ ନିଃସାର୍ଥ ଭକ୍ତିର
ଜୋରେ ସାମାଜିକ ଦ୍ୱାଇମାଛ ପର୍ବତ ଜୋଟାନୋ ସାଥେ ନା, ପଯମା ଚାଇ ; ହୃତରାଂ କମଳାର
ଏହି ଅକିଞ୍ଚନ ତତ୍ତ୍ଵ-ବାଲକଟାର ପକ୍ଷେ ପୃଥିବୀ ମହଞ୍ଚ ଜାଗଗା ନହେ ।

ଉମେଶ କିଛି କାତର ହିସ୍ତା କହିଲ, “ଆ, ସହି ବାବୁକେ ବଲିଯା କୋନୋମତେ ଗଣ୍ଠ-
ପାଚେକ ପଯମା ଜୋଗାଡ଼ କରିଲେ ପାର, ତବେ ଏକଟା ବଡ଼ୋ କହି ଆନିତେ ପାରି ।”

କମଳା ଉଦ୍‌ବିଶ ହିସ୍ତା କହିଲ, “ନା ନା, ତୋକେ ଆର ଶୀଘର ହିତେ ନାହିଁତେ ଦିବ
ନା, ଏବାର ତୁହି ଡାଙ୍ଗାଇସ୍ତା ପଡ଼ିଯା ଥାକିଲେ ତୋକେ କେହ ଆର ତୁଲିଯା ଲାଇବେ ନା ।”

ଉମେଶ କହିଲ, “ଡାଙ୍ଗାଇସ୍ତା ନାହିଁବ କେନ ? ଆଜ ଭୋରେ ଥାଲାସିଦ୍ଦେର ଜାଲେ ଖୁବ
ବଡ଼ୋ ମାଛ ପଡ଼ିଯାଛେ ; ଏକ-ଆଧଟା ବେଚିତେଓ ପାରେ ।”

ଶୁନିଯା କ୍ରତ୍ବେଗେ କମଳା ଏକଟା ଟାକା ଆନିଯା ଉମେଶର ହାତେ ଦିଲ ; କହିଲ,
“ବାହା ଲାଗେ ଦିଲ୍ଲା ବାକି ଫିରାଇସା ଆନିସ ।”

ଉମେଶ ଶାହ ଆନିଲ, କିନ୍ତୁ କିଛି ଫିରାଇସା ଆନିଲ ନା ; ବଲିଲ, “ଏକ ଟାକାର
କରେ କିଛୁତେହି ଦିଲ ନା ।”

କଥାଟା ସେ ଧାର୍ତ୍ତା ସତ୍ୟ ନହେ ତାହା କମଳା ବୁଝିଲ ; ଏକଟୁ ହାନିଯା କହିଲ, “ଏବାର
ଶୀଘର ଥାମିଲେ ଟାକା ଡାଙ୍ଗାଇସା ରାଖିଲେ ହିସ୍ତାରେ ।”

ଉମେଶ ଗଣ୍ଠିରଶ୍ଵରେ କହିଲ, “ମେଟା ଖୁବ ଦସକାର । ଆନ୍ତ ଟାକା ଏକବାର ବାହିର
ହିଲେ ଫେରାନୋ ଶକ୍ତ ।”

ଆହାର କରିଲେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହିସ୍ତା ଉମେଶ କହିଲ, “ବଡ଼ୋ ଚମକାର ହିସ୍ତାରେ । କିନ୍ତୁ
ଏ-ସମ୍ମତ ଜୋଟାଇଲେ କୋଥା ହିତେ ? ଏ ସେ କହିଯାଛେର ମୁଡ଼ୋ !” ବଲିଯା ମୁଡ଼ୋଟା
ମୟହେ ତୁଲିଯା ଧରିଯା କହିଲ, “ଏ ତୋ ଶ୍ଵପ୍ନ ନୟ, ଯାଯା ନୟ, ମହିତ୍ରମ ନୟ— ଏ ସେ
ସତ୍ୟରେ ମୁଡ଼ୋ— ଯାହାକେ ବଲେ ରୋହିତ ମେନ୍ତ ତାହାରହି ଉତ୍ସମାନ ।”

ଏଇକଥିଲେ ମେନିକାର ମଧ୍ୟାହ୍ନଭୋଜନ ବେଶ ସମାରୋହେର ସାହିତ ସମ୍ପର୍କ ହିସ୍ତାରେ
ଉମେଶ ଡେକେ ଆରାସ-କେଦାରାସ ଗିଯା ପରିପାକ-କିର୍ତ୍ତାର ଘନୋମୋଗ ଦିଲ । କମଳା
ତଥା ଉମେଶକେ ଧାଓରାଇତେ ବସିଲ । ଶାହେର ଚଚଢ଼ିଟା ଉମେଶର ଏତ ଭାଲୋ ଲାଗିଲ
ସେ, ଭୋଜନେର ଉତ୍ସମାନଟା କୌତୁକାବହ ନା ହିସ୍ତା କରେ ଆଶକାଜନକ ହିସ୍ତା ଉଠିଲ ।

ଉଦ୍‌ବନ୍ଧିତ କମଳା କହିଲ, “ଡିମେଶ, ଆର ଥାସ ନେ । ତୋର ଅନ୍ତ ଚଚଢ଼ିଟା ରାଖିଯା ଦିଲାମ, ଆବାର ରାଜ୍ଞେ ଥାଇବି ।”

ଏଇକୁଣ୍ଠିତ ଦିବସେର କର୍ମେ ଓ ହାଶ୍ମକୋତୁକେ ପ୍ରାତଃକାଳେର ହୃଦୟଭାବଟା କଥନ ସେ ଦୂର ହିଁଯା ଗେଲ ତାହା କମଳା ଜାନିତେ ପାରିଲ ନା ।

କମେ ଦିନ ଶେଷ ହିଁଯା ଆସିଲ । ଶୂର୍ବେର ଆଲୋ ବାକା ହିଁଯା ଦୀର୍ଘତରଙ୍ଗଟାର ପଞ୍ଚିମ ଦିକ ହିଁତେ ଜାହାଜେର ଛାତ ଅଧିକାର କରିଯା ଲାଇଲ । ଶ୍ରଦ୍ଧାନ ଜଳେର ଉପର ବୈକାଳେର ମନ୍ଦିରତ ରୌତ୍ର ଝିକ୍ରିକ କରିତେଛେ । ମଦୀର ଦୁଇ ତିବେ ବୌନନ୍ଦାମ ଶାରଦଶ୍ଵରକେନ୍ଦ୍ରେ ମାରଖାନକାର ସଂକିର୍ତ୍ତ ପଥ ଦିଲା ଗ୍ରାମରମ୍ପିଆ ଗା ଧୂଇବାର ଅନ୍ତ ସଟ କଙ୍କେ କରିଯା ଚଲିଯା ଆସିତେଛେ ।

କମଳା ପାନ ସାଜା ଶେଷ କରିଯା, ଚଳ ବାଧିଯା, ମୁଖ-ହାତ ଧୂଇଯା, କାପଡ଼ ଛାଡ଼ିଯା ମନ୍ଦ୍ୟାର ଅନ୍ତ ସଥନ ପ୍ରକ୍ଷତ ହିଁଯା ଲାଇଲ ଶୂର୍ବ ତଥନ ଗ୍ରାମେର ବୀଶବନଗୁଲିର ପଞ୍ଚାତେ ଅନ୍ତ ଗିରାଛେ । ଜାହାଜ ସେହିନକାର ମତୋ ଟେଶନ-ଦାଟେ ମୋଙ୍ଗର ଫେଲିଯାଛେ ।

ଆଜ କମଳାର ରାଜ୍ଞେର ରକ୍ତବ୍ୟାପାର ତେବେନ ବେଶି ନହେ । ସକାଳେର ଅନେକ ତରକାରି ଏ ବେଳା କାଜେ ଲାଗିବେ । ଏକମ ସମୟ ରମେଶ ଆସିଯା କହିଲ, ମଧ୍ୟାହ୍ନେ ଆଜ ଗୁରୁତୋଜନ ହିଁଯାଛେ, ଏ ବେଳା ମେ ଆହାର କରିବେ ନା ।

କମଳା ବିର୍ବର୍ଷ ହିଁଯା କହିଲ, “କିଛୁ ଥାଇବେ ନା ? ଶୁଦ୍ଧ କେବଳ ମାଛ-ଭାଙ୍ଗା ଦିଯା—”

ରମେଶ ସଂକ୍ଷେପେ କହିଲ, “ନା, ମାଛ-ଭାଙ୍ଗା ଥାକ ।” ବଲିଯା ଚଲିଯା ଗେଲ ।

କମଳା ତଥନ ଉମେଶେର ପାତେ ସମ୍ମତ ମାଛ-ଭାଙ୍ଗା ଓ ଚଚଢ଼ି ଉଜାଡ଼ କରିଯା ଢାଲିଯା ଦିଲ । ଉମେଶ କହିଲ, “ତୋମାର ଅନ୍ତ କିଛୁ ରାଖିଲେ ନା ?”

ମେ କହିଲ, “ଆମାର ଥାଓରା ହିଁଯା ଗେଛେ ।”

ଏଇକୁଣ୍ଠିତ କମଳାର ଏହି ଭାସାନାନ ଶୂର୍ବ ସଂଶାରେ ଏକଟିନିମେର ସମ୍ମତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପଦ ହିଁଯା ଗେଲ ।

ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ତଥନ ଜଳେ ଶ୍ଵଲେ ଫୁଟିଯା ଉଠିଯାଛେ । ତୀରେ ପ୍ରାମ ନାହିଁ, ଧାନେର ଖେତେର ଘନ-କୋମଳ ଶୁବ୍ରିଷ୍ଟିର ସବୁଜ ଅବଶ୍ୱତାର ଉପରେ ନିଃଶ୍ଵର ଉତ୍ସର୍ଗାଜି ବିରହିଣୀର ମତୋ ଜାଗିଯା ରହିଯାଛେ ।

ତୀରେ ଟିନେର-ଛାତ-ମେଓରା ସେ କ୍ଷୁଦ୍ର କୁଟିରେ ଶ୍ରୀମାର-ଆପିସ ମେଇଥାନେ ଏକଟି ଶୀର୍ଦ୍ଦେହ କେମାନି ଟୁଲେର ଉପରେ ବସିଯା ଡେଙ୍କେର ଉପର ଛୋଟୋ କେରୋମିନେର ବାତି ଲାଇଯା ଥାତା ଲିଖିତେଛିଲ । ଖୋଲା ଦରଜାର ଭିତର ଦିଲା ରମେଶ ମେଇ କେମାନିଟିକେ ଦେଖିତେ ପାଇତେଛିଲ । ଦୀର୍ଘନିଖାଲ କେଲିଯା ରମେଶ ଭାବିତେଛିଲ, ‘ଆମାର ତାଗ୍ୟ ଥାଇ ଆମାକେ ଏ କେମାନିଟିର ମତୋ ଏକଟି ସଂକିର୍ତ୍ତ ଅଧିକ ହମ୍ପଟ ଜୀବନବାଜାର ମଧ୍ୟେ

ବୀଧିଆ ହିତ— ହିସାବ ଲିଖିତାମ, କାଜ କରିତାମ, କାଜେ ଝଟି ହିଲେ ପ୍ରକ୍ରିୟ ବକ୍ତ୍ବ ନିଷ୍ଠାତାମ, କାଜ ସାରିଆ ବାଜେ ବାସାଯ ସାଇତାମ— ତବେ ଆମି ବୀଚିତାମ, ଆମି ବୀଚିତାମ ।

କୁମଳା ସେ ଅମେକଙ୍ଗ ଧରିଆ ଚୂପ କରିଆ ଜାହାଜେର ରେଲ ଧରିଆ ପଞ୍ଚାତେ ଦୀଢ଼ାଇଯା ଛିଲ, ରମେଶ ତାହା ଆମିତେ ପାରେ ନାହିଁ । କମଳା ମନେ କରିଆଛିଲ, ସଜ୍ଜାବେଳାଯ ରମେଶ ତାହାକେ ଡାକିଯା ଲାଇବେ । ଏହିଜ୍ଞ କାଜକର୍ମ ସାରିଆ ସଥି ଦେଖିଲ ରମେଶ ତାହାର ଖୋଜ ଲାଇତେ ଆସିଲ ନା, ତଥନ ମେ ଆପନି ଧୀରପଦେ ଜାହାଜେର ଛାନେ ଆସିଆ ଉପର୍ହିତ ହିଲ । କିନ୍ତୁ ତାହାକେ ହଠାତ ସମକିଯା ଦୀଢ଼ାଇତେ ହିଲ, ମେ ରମେଶର କାହେ ସାଇତେ ପାରିଲ ନା । ଟାନେର ଆଲୋ ରମେଶର ମୁଖରେ ଉପରେ ପଡ଼ିଆଛିଲ— ମେ ମୁଖ ଯେବେ ଦୂରେ, ବହୁଦୂରେ; କମଳାର ସହିତ ତାହାର ସଂସବ ନାହିଁ । ଧ୍ୟାନମଧ୍ୟ ରମେଶ ଏବଂ ଏହି ସଜ୍ଜିବିହୀନା ବାଲିକାର ମାରଖାନେ ଯେବେ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା-ଉତ୍ସ୍ଵରୀରେର ଦାରା ଆପାଦମସ୍ତକ ଆଚନ୍ଦ ଏକଟି ବିରାଟ ବାତି ଓଣ୍ଡାଧରେର ଉପର ତର୍ଜନୀ ରାଖିଆ ମିଶିବେ ଦୀଢ଼ାଇଯା ପାହାରା ଦିତେଛେ ।

ରମେଶ ସଥି ଦୁଇ ହାତେର ମଧ୍ୟ ମୁଖ ଢାକିଆ ଟେବିଲେର ଉପରେ ମୁଖ ରାଖିଲ ତଥନ କମଳା ଧୀରେ ଧୀରେ ତାହାର କାମରାର ଦିକେ ଗେଲ । ପାରେର ଶ୍ରୀ କରିଲ ନା, ପାଇଁ ରମେଶ ଟେର ପାଇଁ ସେ କମଳା ତାହାର ସଜ୍ଜାନ ଲାଇତେ ଆସିଯାଛିଲ ।

କିନ୍ତୁ ତାହାର ଶୁଇବାର କାମରା ନିର୍ଜନ, ଅକ୍ଷକାର— ପ୍ରବେଶ କରିଆ ତାହାର ମୁକେର ଭିତର କ୍ଷାପିଯା ଉଠିଲ, ନିଜେକେ ଏକାନ୍ତରୁ ପରିଭ୍ୟକ୍ତ ଏବଂ ଏକାକିମୀ ବଲିଆ ମନେ ହିଲ ; ସେହି କୁନ୍ତ୍ର କାଠେର ସରଟା ଏକଟା କୋନୋ ନିଷ୍ଠିବ ଅପରିଚିତ ଜ୍ଞାନ ହାତର ମୁଖରେ ମତୋ ତାହାର କାହେ ଆପନାର ଅକ୍ଷକାର ମେଲିଆ ଦିଲ । କୋଥାଯ ମେ ସାଇବେ ? କୋନ୍ଥାନେ ଆପନାର କୁନ୍ତ୍ର ଶରୀରଟି ପାତିଆ ଦିଯା ମେ ଚୋଥ ବୁଝିଆ ବଲିତେ ପାରିବେ ‘ଏହି ଆମାର ଆପନାର ହାତାନ ?’

ଘରେ ମଧ୍ୟ ଉକି ମାରିଆଇ କମଳା ଆବାର ବାହିରେ ଆସିଲ । ବାହିରେ ଆସିବାର ସମୟ ରମେଶର ଛାତାଟା ଟିନେର ତୋରଙ୍ଗେର ଉପର ପଡ଼ିଆ ଗିଯା ଏକଟା ଶବ୍ଦ ହିଲ । ସେହି ଶବ୍ଦେ ଚକିତ ହିସାବ ରମେଶ ମୁଖ ତୁଳିଲ ଏବଂ ଚୋକି ଛାଡ଼ିଆ ଉଠିଆ ଦେଖିଲ, କମଳା ତାହାର ଶୁଇବାର କାମରାର ସାମନେ ଦୀଢ଼ାଇଯା ଆହେ । କହିଲ, “ଏକି କମଳା ! ଆମି ମନେ କରିଆଛିଲାମ, ତୁମି ଏତକ୍ଷେ ଶୁଇଯାଇ । ତୋମାର କି ଭାବ କରିତେଛେ ନାକି ?

ଆଜ୍ଞା, ଆମି ଆର ବାହିରେ ବନିବ ନା— ଆମି ଏହି ପାଶେର ସବେଇ ଶୁଣିତେ ଗେଲାମ, ମାରେର ଦରଜାଟି ବରଙ୍ଗ ଖୁଲିଯା ରାଖିତେଛି ।”

କମଳା ଉଚ୍ଛତସ୍ଥରେ କହିଲ, “ଭୟ ଆମି କରି ନା ।” ବଲିଯା ସବେଗେ ଅନ୍ଧକାର ସବେର ମଧ୍ୟେ ଚୁକିଲ ଏବଂ ସେ ଦରଜା ରମେଶ ଖୋଲା ରାଖିଯାଛିଲ ତାହା ମେ ବର୍ଷ କରିଯା ଦିଲ । ବିଚାନାର ଉପରେ ଆପନାକେ ନିକ୍ଷେପ କରିଯା ଶୁଖେର ଉପରେ ଏକଟା ଚାଦର ଢାକିଲ ; ସେ ସେବ ଜଗତେ ଆର-କାହାକେଓ ନା ପାଇଁଯା କେବଳ ଆପନାକେ ଦିଯା ଆପନାକେ ନିବିଡ଼-ଭାବେ ବୈଷନ କରିଲ । ତାହାର ସମ୍ମତ ହୃଦୟ ବିଜ୍ଞୋହୀ ହିଁଯା ଉଠିଲ । ସେଥାନେ ନିର୍ଭରତା ଓ ନାଇ, ସାଧୀନତା ଓ ନାଇ, ସେଥାନେ ପ୍ରାଣ ବୀଚେ କୀ କରିଯା ?

ରାତ୍ରି ଆର କାଟେ ନା । ପାଶେର ସବେ ରମେଶ ଏତକ୍ଷଣେ ଘୂମାଇୟା ପଡ଼ିଯାଛେ । ବିଚାନାର ମଧ୍ୟେ କମଳା ଆର ଥାକିତେ ପାରିଲ ନା । ଆଣ୍ଟେ ଆଣ୍ଟେ ବାହିରେ ଚଲିଯା ଆସିଲ । ଜାହାଜେର ରେଲିଂ ଧରିଯା ତୀରେର ଦିକେ ଚାହିଯା ରହିଲ । କୋଥାଓ ଜନପ୍ରାଣୀର ସାଡ଼ାଶବ୍ଦ ନାଇ— ଟାନ ପଚିଶେର ଦିକେ ନାମିଯା ପଡ଼ିତେଛେ । ଦୁଇ ଧାରେର ଶଶକ୍ଷେତ୍ରେର ମାରାଥାନ ଦିରା ସେ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ପଥ ଅନ୍ଦୁଷ୍ଟ ହିଁଯା ଗେଛେ, ସେଇ ଦିକେ ଚାହିଯା କମଳା ଭାବିତେ ଲାଗିଲ— ଏହି ପଥ ଦିରା କତ ମେଯେ ଜଳ ଲହିୟା ପ୍ରତ୍ୟହ ଆପନ ସବେ ଧାଯ । ସବ ! ସବ ବଲିତେଇ ତାହାର ପ୍ରାଣ ସେବ ବୁକେର ବାହିରେ ଛୁଟିଯା ଆସିତେ ଚାହିଲ । ଏକଟୁଥାନି ମାତ୍ର ସବ— କିନ୍ତୁ ସେ ସବ କୋଥାଯ ! ଶୁଣ୍ଟ ତୀର ଧୁ ଧୁ କରିତେଛେ, ପ୍ରକାଣ ଆକାଶ ଦିଗନ୍ତ ହିଁତେ ଦିଗନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୁଳ । ଅନାବଶ୍ଵକ ଆକାଶ, ଅନାବଶ୍ଵକ ପୃଥିବୀ— କୁଦ୍ର ବାଲିକାର ପକ୍ଷେ ଏହି ଅନ୍ତହିନ ବିଶାଲତା ଅପରିସୀମ ଅନାବଶ୍ଵକ— କେବଳ ତାହାର ଏକଟିଯାତ୍ର ସବେର ପ୍ରଯୋଜନ ଛିଲ ।

ଏମନ ସମୟ ହଠାତ୍ କମଳା ଚମକିଯା ଉଠିଲ— କେ ଏକଜନ ତାହାର ଅନତିଦୂରେ ଦାଢ଼ାଇୟା ଆଛେ ।

“ଭୟ ନାଇ ଯା, ଆମି ଉମେଶ । ରାତ୍ରି ସେ ଅନେକ ହିଁଯାଛେ, ଘୂମ ନାଇ କେନ ?”

ଏତକ୍ଷଣ ସେ-ଅଞ୍ଚ ପଢ଼େ ନାଇ, ଦେଖିତେ ଦେଖିତେ ଦୁଇ ଚକ୍ର ଦିରା ସେଇ ଅଞ୍ଚ ଉଚ୍ଛଲିଯା ପଡ଼ିଲ । ବଡ଼ୋ ବଡ଼ୋ ଫୋଟା ବିଛୁତେଇ ବାଧା ମାନିଲ ନା, କେବଳଇ ଧରିଯା ପଡ଼ିତେ ଲାଗିଲ । ସାଡ ବୀକାଇୟା କମଳା ଉମେଶେର ଦିକ ହିଁତେ ମୁଖ ଫିରାଇୟା ଲାଇଲ । ଜଳଭାର ବହିଯା ମେଷ ଭାସିଯା ଥାଇତେଛେ— ସେମନି ତାହାରି ମତେ ଆର-ଏକଟା ଗୃହ-ହାରା ହାତ୍ତୁରାର ଶର୍ପ ଲାଗେ, ଅମନି ସମ୍ମ ଜଲେର ବୋରା ଧରିଯା ପଡ଼େ ; ଏହି ଗୃହହିନ ଦରିଦ୍ର ବାଲକଟାର କାହ ହିଁତେ ଏକଟା ଯତ୍ନେର କଥା ତରିବା ମାତ୍ର କମଳା ଆପନାର ବୁକ-ଭରା ଅଞ୍ଚର ଭାର ଆର ରାଖିତେ ପାରିଲ ନା । ଏକଟା-କୋଣୋ କଥା ବଲିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଲ, କିନ୍ତୁ କଞ୍ଚ କର୍ତ୍ତ ଦିଯା କଥା ବାହିର ହିଁଲ ନା ।

ଶୀଘ୍ରତିଚିନ୍ତା ଉମେଶ କେବଳ କରିଯା ସାବ୍ଦନା ହିତେ ହୟ ଭାବିଯା ପାଇଲ ନା । ଅବଶେଷେ ଅନେକକ୍ଷଣ ଚୂପ କରିଯା ଥାକିଯା ହଠାତ୍ ଏକ ସମୟ ବଲିଯା ଉଠିଲ, “ଆ, ତୁ ମିଥେ ସେଇ ଟାକାଟା ଦିଲାଛିଲେ, ତାର ଥେବେ ସାତ ଆବା ବୀଚିଯାଇଛେ ।”

ତଥିନ କମଳାର ଅଞ୍ଚଳ ଭାବର ଲୟ ହଇଯାଇଛେ । ଉମେଶେର ଏହି ଥାପଛାଡ଼ା ସଂବାଦେ ମେ ଏକଟୁଥାନି ରେହମିଖିତ ହାସି ହାସିଯା କହିଲ, “ଆଜ୍ଞା ବେଶ, ମେ ତୋର କାହେ ରାଖିଯା ଦେ । ସା, ଏଥିନ ଶୁଣେ ଥା ।”

ଟାଙ୍କ ଗାହେର ଆଡ଼ାଲେ ମାହିଯା ପଡ଼ିଲ । ଏବାର କମଳା ବିଛାନାୟ ଆସିଯା ଯେମନ ଶୁଇଲ ଅମନି ତାହାର ହୁଇ ଶ୍ରାନ୍ତ ଚକ୍ର ଘ୍ରେ ବୁଝିଯା ଆସିଲ । ପ୍ରଭାତେର ରୌଜ୍ଞ ସଥିନ ତାହାର ସରେର ଦ୍ୱାରେ କରାଦାତ କରିଲ ତଥିନେ ମେ ନିଜାୟ ମଗ୍ନ ।

୨୮

ଆନ୍ତିର ସଥ୍ୟେ ପରେର ଦିନ କମଳାର ଦିବସାରଙ୍ଗ ହଇଲ । ମେଦିନ ତାହାର ଚକ୍ର ଶୁର୍ଦ୍ଦେର ଆଲୋକ କ୍ଳାନ୍ତ, ନଦୀର ଧାରା କ୍ଳାନ୍ତ, ତୀରେର ତରଣୁଳି ବହୁରପଥେର ପଥିକେର ମତୋ କ୍ଳାନ୍ତ ।

ଉମେଶ ସଥିନ ତାହାର କାଜେ ସହାୟତା କରିତେ ଆସିଲ କମଳା ଆନ୍ତିକଟେ କହିଲ, “ସା ଉମେଶ, ଆମାକେ ଆଜ ଆର ବିରକ୍ତ କରିପିଲେ ।”

ଉମେଶ ଅନ୍ନେ କ୍ଳାନ୍ତ ହଇବାର ଛେଲେ ନହେ । ମେ କହିଲ, “ବିରକ୍ତ କରିବ କେବ ମା, ବାଟନା ବାଟିତେ ଆରିଯାଇ ।”

ମକାଳବେଳୀ ରମେଶ କମଳାର ଚୋଥସୁଥେର ଭାବ ଦେଖିଯା ଜିଜ୍ଞାସା କରିଯାଇଲ, “କମଳା, ତୋମାର କି ଅର୍ଥ କରିଯାଇଛେ ?”

ଏକଥିଲ ପ୍ରାପ ସେ କତଥାନି ଅନାବଶ୍ଵକ ଓ ଅସଂଗତ, କମଳା କେବଳ ତାହା ଏକବାର ପ୍ରବଳ ପ୍ରୀବା-ଆମ୍ବୋଲମେର ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମଳରେ ପ୍ରକାଶ କରିଯା ରାମାଘରେର ହିକେ ଚଲିଯା ଗେଲ ।

ରମେଶ ବୁଝିଲ, ମମକ୍ତା କ୍ରମଶ ପ୍ରତିଦିନଇ କଟିଲ ହଇଯା ଆସିଲେଛେ । ଅତି ଶୀଘ୍ରଇ ଇହାର ଏକଟା ଶେଷ ଶୀମାଂସା ହୁଣ୍ଗା ଆବଶ୍ଵକ । ହେମଲିନୀର ମଜେ ଏକବାର ଶ୍ରଷ୍ଟ ବୋରାଗଡ଼ା ହଇଯା ଗେଲେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନିର୍ଧାରଣ ମହଜ ହଇବେ, ଇହା ରମେଶ ମନେ ଥିଲେ ଆଲୋଚନା କରିଯା ଦେଖିଲ ।

ଅନେକ ଚିନ୍ତାର ପର ହେମକେ ଚିଠି ଲିଖିତେ ବମିଲ । ଏକବାର ଲିଖିଲେଛେ, ଏକବାର କାଟିଲେଛେ, ଏମନ ସମୟ “ମହାଶୟ, ଆପନାର ମାମ ?” ଶନିଯା ଚମକିଯା ମୁଖ ତୁଲିଲ ।

ଦେଖିଲ, ଏକଟି ପ୍ରୋଚବରକ ତତ୍ତ୍ଵଲୋକ ପାକା ଗୋକ ଓ ଆମାର ନାମନେର ଟିକଟୀଯ ପାତଳା ଚାଲେ ଟାକେର ଆଭାସ ଲାଇସା ସମ୍ମୁଦ୍ର ଉପଚ୍ଛିତ । ରମେଶେର ଏକାଙ୍ଗନିବିଟି ଚିନ୍ତର ଅନୋଧୋଗ ଚିଠିର ଚିନ୍ତା ହଈତେ ଅକ୍ଷ୍ସାଂ ଉଂଗାଟିତ ହଇୟା କଣକାଳେର ଜୟ ବିଆଞ୍ଚି ହଇୟା ରହିଲ ।

“ଆପନି ଆମ୍ବଳ ? ନମକାର ! ଆପନାର ନାମ ରମେଶବାବୁ, ମେ ଆମି ପୂର୍ବେଇ ଥବର ଲାଇସାଛି— ତୁ ଦେଖନ, ଆମାଦେର ଦେଶେ ନାମ-ଜିଜ୍ଞାସାଟା ପରିଚୟେର ଏକଟା ପ୍ରଣାଳୀ । ଓଟା ଭତ୍ତା । ଆଜକାଳ କେହ କେହ ହିଂହାତେ ରାଗ କରେନ । ଆପନି ସହି ରାଗ କରିଯା ଥାକେନ ତୋ ଶୋଧ ତୁମୁନ । ଆମାକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରନ, ଆମି ନିଜେର ନାମ ବଲିବ, ବାପେର ନାମ ବଲିବ, ପିତାମହେର ନାମ ବଲିତେ ଆପଣି କରିବ ନା ।”

ରମେଶ ହାସିଯା କହିଲ, “ଆମାର ରାଗ ଏତ ବେଶି ଭୟଂକର ନୟ, ଆପନାର ଏକଳାର ନାମ ପାଇଲେଇ ଆମି ଥୁଣି ହଇବ ।”

“ଆମାର ନାମ ତୈଲୋକ୍ୟ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ପଞ୍ଚମେ ସକଳେଇ ଆମାକେ ‘ଖୁଡ଼ୋ’ ବଲିଯା ଜାନେ । ଆପନି ତୋ ହିମ୍ବି ପଡ଼ିରାଛେନ ? ଭାରତବରେ ଭରତ ଛିଲେନ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ-ରାଜ୍ଞୀ, ଆମି ତେବେଳି ସମ୍ମତ ପଚିମ-ସୁଲ୍ଲକେର ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ-ଖୁଡ଼ୋ । ସଥିନ ପଞ୍ଚମେ ଥାଇତେଛେ ତଥିନ ଆମାର ପରିଚୟ ଆପନାର ଅଗୋଚର ଧାକିବେ ନା । କିନ୍ତୁ ମହାଶୟେର କୋର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ ଯାଓୟା ହଇତେଛେ ?”

ରମେଶ କହିଲ, “ଏଥିଲୋ ଠିକ କରିଯା ଉଠିତେ ପାରି ନାହିଁ ।”

ତୈଲୋକ୍ୟ । ଆପନାର ଠିକ କରିଯା ଉଠିତେ ବିଲବ ହୟ, କିନ୍ତୁ ଜାହାଜେ ଉଠିତେ ତୋ ଦେଇ ସହେ ନାହିଁ ।

ରମେଶ କହିଲ, “ଏକଦିନ ଗୋଯାଲମ୍ବେ ଆମିଯା ଦେଖିଲାମ, ଜାହାଜେ ବୀଣି ଦିଯାଛେ । ତଥିନ ଏଟା ବେଶ ବୋଲା ଗେଲ, ଆମାର ମନ ହିର କରିତେ ସହି ବା ଦେଇ ଥାକେ କିନ୍ତୁ ଜାହାଜ ଛାଡ଼ିତେ ଦେଇ ନାହିଁ । ସ୍ଵତରାଂ ସେଠା ତାଡ଼ାତାଡ଼ିର କାଜ ମେହିଟେଇ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ସାରିଯା ଫେଲିଲାମ ।”

ତୈଲୋକ୍ୟ । ଅମକାର ମହାଶୟ ! ଆପନାର ପ୍ରତି ଆମାର ଭକ୍ତି ହଇତେଛେ । ଆମାଦେର ସଙ୍ଗେ ଆପନାର ଅନେକ ପ୍ରଭେଦ । ଆମରା ଆଗେ ଯତି ହିର କରି, ତାହାର ପରେ ଜାହାଜେ ଚଢ଼ି— କାରଣ ଆମରା ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଭୀରୁଷଭାବ । ଆପନି ଥାଇବେନ ଏଟା ହିର କରିଯାଛେ, ଅଥଚ-କୋର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ ଥାଇବେନ କିଛୁଇ ହିର କରେନ ନାହିଁ, ଏ କି କଥ କଥ ! ପରିବାର ସଙ୍ଗେଇ ଆହେନ ।

‘ହା’ ବଲିଯା ଏ ପ୍ରଦେଶ ଉତ୍ତର ଦିତେ ରମେଶେର ବୁଝୁର୍ତ୍ତକାଳେର ଜୟ ଥଟକା ବାଧିଲ । ତାହାକେ ନୀରବ ଦେଖିଯା ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ କହିଲେନ, “ଆମାକେ ରାଗ କରିବେନ— ପରିବାର

ନକେ ଆହେନ, ଲେ ଖବରଟା ଆମି ବିଶ୍ଵତ୍ସତ୍ତ୍ଵେ ପୂରେଇ ଜାନିଯାଇ । ବଉଦ୍ଧା ଏ ଦ୍ଵରଟାତେ ରାଣୀଧିତେଛେନ, ଆମିଓ ପେଟେର ଦାସେ ରାଜ୍ଞୀଷ୍ଵରେର ସଙ୍କାଳେ ଦେଇଥାବେ ଗିର୍ବା ଉପହିତ । ବଉଦ୍ଧାକେ ବଲିଲାମ, ‘ମା, ଆମାକେ ଦେଇଯାଇ ସଂକୋଚ କରିବୋ ନା, ଆମି ପଞ୍ଚିମ-ମୁହଁକେର ଏକମାତ୍ର ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ-ଖୁଡ଼ୋ ।’ ଆହା, ମା ଯେବେ ଶାକ୍ତ୍ୟ ଅରପୂର୍ଣ୍ଣ ! ଆମି ଆମାର-କହିଲାମ, ‘ମା, ରାଜ୍ଞୀଷ୍ଵରଟି ସଥିଲ ଦଥିଲ କରିଯାଇ ତଥିଲ ଅମ୍ବ ହିତେ ବକ୍ଷିତ କରିଲେ ଚଲିବେ ନା, ଆମି ନିରକ୍ଷାଯାଇ ।’ ମା ଏକଟୁଥାନି ମୁଁର ହାଶିଲେନ, ବୁଝିଲାମ ଫେରି ହଇଯାଛେନ, ଆଉ ଆମାର ଭାବନା ନାହିଁ । ପାଞ୍ଜିତେ ଶୁଭକୃଷ୍ଣ ଦେଇଯା ପ୍ରତିବାରଇ ତୋ ବାହିର ହେଲା, କିନ୍ତୁ ଏମନ ମୌତାଗ୍ୟ ଫି ବାରେ ଘଟେ ନା । ଆପନି କାହେ ଆହେନ, ଆପନାକେ ଆମ ବିରକ୍ତ କରିବ ନା— ସବି ଅଭ୍ୟାସି କରେନ ତୋ ବଉଦ୍ଧାକେ ଏକଟୁ ମାହାୟ କରି । ଆମରା ଉପହିତ ଧାକିତେ ତିନି ପରାହଣେ ବେଢି ଧରିବେବେ କେବ ? ନା ନା, ଆପନି ଲିଖୁନ, ଆପନାକେ ଉଠିତେ ହଇବେ ନା— ଆମି ପରିଚାର କରିଯା ଲାଇତେ ଜାନି ।’

ଏହି ବଲିଯା ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ-ଖୁଡ଼ୋ ବିଳାର ହଇଯା ରାଜ୍ଞୀଷ୍ଵରେର ଦିକେ ଗେଲେନ । ଗିର୍ବାଇ କହିଲେନ, “ଚଯ୍ୟକାର ଗର୍ଭ ବାହିର ହଇଯାଛେ, ଦ୍ଵଟଟା ବା ହିଲେ ତା ମୁଖେ ତୁଳିବାର ପୂରେଇ ବୁଝା ଯାଇତେଛେ । କିନ୍ତୁ ଅହଲଟା ଆମି ରାଣୀଧିବ ମା ; ପଞ୍ଚିମେର ପରମେ ଯାହାରା ବାସ ନା କରେ ଅହଲଟା ତାହାରା ଠିକ ଦରଦ ଦିଲା ରାଣୀଧିତେ ପାରେ ନା । ତୁମ ତାବିତେ, ବୁଡାଟା ବଲେ କୀ— ତେତୁଳ ନାହିଁ, ଅହଲ ରାଣୀଧିବ କୀ ଦିଲା ? କିନ୍ତୁ ଆମି ଉପହିତ ଧାକିତେ ତେତୁଲେର ତାବନା ତୋମାକେ ତାବିତେ ହଇବେ ନା । ଏକଟୁ ସବୁର କରୋ, ଆମି ସମ୍ମ ଜୋଗାଡ଼ କରିଯା ଆମିତେଛି ।”

ବଲିଯା ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ କାଗଜେ-ମୋଡ଼ା ଏକଟା ଭାଙ୍ଗେ କାହଲି ଆମିଯା ଉପହିତ କରିଲେନ । କହିଲେନ, “ଆମି ଅହଲ ବା ରାଣୀଧିବ ତା ଆଜକେର ଏତୋ ଥାଇଯା ବାକିଟା ତୁମିଯା ରାଖିତେ ହଇବେ, ମଜିତେ ଠିକ ଚାର ଦିନ ଲାଗିବେ । ତାର ପରେ ଏକଟୁଥାନି ମୁଖେ ତୁମିଯା ଦିଲେଇ ବୁଝିତେ ପାରିବେ, ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ-ଖୁଡ଼ୋ ମେହାକୁ କରେ ବଟେ, କିନ୍ତୁ ଅହଲ ରାଣୀଧିବ । ସାଓ ମା, ଏବାର ସାଓ, ଶୁଦ୍ଧ ହାତ ଧୁଇଯା ଲାଗେ । ବେଳା ଅନେକ ହଇଯାଛେ । ରାଜ୍ଞୀ ବାକି ବା ଆହେ ଆମି ଶେବ କରିଯା ଦିଲେଛି । କିନ୍ତୁ ସଂକୋଚ କରିବୋ ନା— ଆମାର ଏ-ସମ୍ମ ଅଭ୍ୟାସ ଆହେ ମା ; ଆମାର ପରିବାରେର ଶରୀର ସରାବର କାହିଲ, ତାହାରି ଅଳଚି ସାରାଇବାର ଅନ୍ତ ଅହଲ ରାଣୀଧିଯା ଆମାର ହାତ ପାକିଯା ଗେହେ ! ବୁଡାର କଥା ହାଶିଲେଇବେ । କିନ୍ତୁ ଠାଟା ନର ମା, ଏ ସତ୍ୟ କଥା ।”

କରଳା ହାଶିଲୁଖେ କହିଲ, “ଆମି ଆପନାର କାହ ଥେବେ ଅହଲ-ରାଣୀଧିବ ଶିଖିବ ।” ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ଓରେ ବାସ ରେ ! ବିଜା କି ଏତ ଶହେର ଦେଖିଯା ହାଥ ? ଏକହିଲେଇ

ଶିଥାଇସା ବିଶାର ଶୁଦ୍ଧ ଯଦି ନଷ୍ଟ କରି ତବେ ବୀଣାପାଣି ଅଗ୍ରମ୍ଭ ହିଁବେନ । ଛାତାର ଦିନ ଏ. ବୃକ୍ଷକେ ଖୋସାମୋଦ କରିତେ ହିଁବେ । ଆମାକେ କୌ କରିଯା ଖୁଲି କରିତେ ହୟ ମେ ତୋଥାକେ ଭାବିଯା ବାହିର କରିତେ ହିଁବେ ନା ; ଆମି ନିଜେ ସମ୍ମତ ବିଜ୍ଞାରିତ ବଲିଯା ଦିବ । ପ୍ରଥମ ଦଫାଗ୍, ଆମି ପାନଟା କିଛୁ ବେଳି ଥାଇ, କିନ୍ତୁ ଶ୍ରପାରି ଗୋଟା-ଗୋଟା ଥାକିଲେ ଚଲିବେ ନା । ଆମାକେ ବୈଭୂତ କରା ମହଜ ବ୍ୟାପାର ନା । କିନ୍ତୁ ମାର ଐ ହାସି-ଶୁଖାନିତେ କାଜ ଅନେକଟା ଅଗ୍ରମ୍ଭ ହିଁଯାଛେ । ଓରେ, ତୋର ନାମ କୀ ରେ ?

ଉମେଶ ଉତ୍ତର ଦିଲ ନା । ମେ ରାଗିଯା ଛିଲ ; ତାହାର ମନେ ହିଁତେଛିଲ, କମଳାର ମେହ-ରାଜେ ବୃକ୍ଷ ତାହାର ଶରିକ ହିଁଯା ଆସିଯା ଉପର୍ଦ୍ଵିତ ହିଁଯାଛେ । କମଳା ତାହାକେ ମୌନ ଦେଖିଯା କହିଲ, “ଓର ନାମ ଉମେଶ ।”

ବୃକ୍ଷ କହିଲେ, “ଏ ଛୋକରାଟି ବେଶ ତାଲୋ । ଏକ ଦମେ ଇହାର ମନ ପାଞ୍ଚଙ୍ଗା ଯାଇ ନା । ତାହା ଶ୍ରୀ ମେଥିତେଛି, କିନ୍ତୁ ଦେଖୋ ମା, ଏର ସଙ୍ଗେ ଆମାର ବମିବେ । କିନ୍ତୁ ଆର ବେଳା କରିଯୋ ନା, ଆମାର ରାଜ୍ଞୀ ହିଁତେ କିଛମାତ୍ର ବିଲବ ହିଁବେ ନା ।”

କମଳା ଯେ ଏକଟା ଶୃଦ୍ଧତା ଅନୁଭବ କରିତେଛିଲ ଏହି ବୃକ୍ଷକେ ପାଇୟା ତାହା ଭୁଲିଯା ଗେଲ ।

ରମେଶ ଓ ଏହି ବୃକ୍ଷର ଆଗମନେ ଏଥନକାର ମତୋ କତକଟା ବିଶିଷ୍ଟ ହିଁଲ । ପ୍ରଥମ କହୁ ମାସ ସଥନ ରମେଶ କମଳାକେ ଆପନାର ସ୍ତ୍ରୀ ବଲିଯାଇ ଜାନିତ ତଥନ ତାହାର ଆଚରଣ, ତଥନ ପରମ୍ପରେର ବାଧାବିହୀନ ନିକଟବର୍ତ୍ତିତା ଏଥନକାର ହିଁତେ ଏତିହି ତଫାତ ଯେ, ଏହି ହଠାତ୍-ପ୍ରଭେଦ ବାଲିକାର ମନକେ ଆସାନ୍ତ ନା କରିଯା ଥାକିତେ ପାରେ ନା । ଏମନ ସମୟେ ଏହି ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଆସିଯା ରମେଶର ଦିକ ହିଁତେ କମଳାର ଚିନ୍ତାକେ ସିଂହାନିକଟା ବିକ୍ଷିପ୍ତ କରିତେ ପାରେ ତବେ ରମେଶ ଆପନାର ହରଯେର କ୍ଷତବେଦନାୟ ଅଥିବା ମନୋଧୋଗ ଦିଲ୍ଲା ଦୀଁଚେ ।

ଅନ୍ଦରେ ତାହାର କାନ୍ଦରାର ଢାରେର କାହେ ଆସିଯା କମଳା ଦୀଡାଇଲ । ତାହାର ମନେର ଇଚ୍ଛା, କର୍ମହୀନ ଦୀର୍ଘମଧ୍ୟାହ୍ନଟା ମେ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀକେ ଏକାକୀ ଦରଲ କରିଯା ବସେ । ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ତାହାକେ ଦେଖିଯା ବଲିଯା ଉଠିଲେନ, “ନା ନା ମା, ଏଟା ଭାଲୋ ହିଁଲ ନା । ଏଟା କିଛୁତେହି ଚଲିବେ ନା ।”

କମଳା, କୌ ଭାଲୋ ହିଁଲ ନା କିଛୁ ବୁଝିତେ ନା ପାରିଯା ଆଶର୍ଦ୍ଧ ଓ କୁଣ୍ଡିତ ହିଁଯା ଉଠିଲ । ବୃକ୍ଷ କହିଲେ, “ଐ-ଯେ, ଐ ଜୁତୋଟା । ରମେଶବାବୁ, ଏଟା ଆପନା କର୍ତ୍ତକିଇ ହିଁଯାଛେ । ଯା ବଲେନ, ଏଟା ଆପନାରା ଅଧର୍ମ କରିତେଛେନ— ମେଶେର ମାଟିକେ ଏହି-ମକଳ ଚରଣଶର୍ପ ହିଁତେ ବକ୍ଷିତ କରିବେନ ନା, ତାହା ହିଁଲେ ମେଶ ମାଟି ହିଁବେ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଯଦି

ଶୀତାକେ ଡସନେର ବୁଟ ପରାଇତେମ ତବେ ଲଜ୍ଜା କି ଚୋକ୍ ବ୍ୟସର ବଳେ କିରିଯା ବେଡ଼ାଇତେ ପାରିବେଳେ ମନେ କରେନ ? କଥନୋହି ନା । ଆମାର କଥା ତନିଯା ରମେଶବାବୁ ହାସିଭେଛେନ, ମନେ ମନେ ଠିକ ପଛଦ କରିବେଳେ ନା । ନା କରିବାରି କଥା । ଆଗମାର ଜାହାଜେର ବୀଶି ତନିଲେହି ଆର ଧାକିତେ ପାରେନ ନା, ଏକେବାରେଇ ଚଢ଼ିଯା ବସେନ, କିନ୍ତୁ କୋଥାର ସେ ସାଇତେବେଳେ ତାହା ଏକବାରା ଭାବେନ ନା ।”

ରମେଶ କହିଲ, “ଖୁଡ଼ୋ, ଆପନିହି ନାହିଁ ଆମାଦେର ଗମ୍ଯଶାନଟା ଠିକ କରିଯା ଦିନ-ନା । ଜାହାଜେର ବୀଶିଟାର ଚେରେ ଆଗମାର ପରାମର୍ଶ ପାକା ହିଲେ ।”

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ କହିଲେନ, “ଏହି ମେଘନ, ଆଗମାର ବିବେଚନାଶକ୍ତି ଏଇ ମଧ୍ୟେ ଉପ୍ରତି ଲାଭ କରିଯାଇ— ଅଧିଚ ଅନ୍ତର୍କଣେର ପରିଚୟ । ତବେ ଆହୁନ, ଗାଞ୍ଜିପୁରେ ଆହୁନ । ସାବେ ମା, ଗାଞ୍ଜିପୁରେ ? ମେଥାନେ ଗୋଲାପେର ଥେତ ଆଛେ, ଆର ମେଥାନେ ତୋଆର ଏ ବୃକ୍ଷ ଭକ୍ତଟାଓ ଧାକେ ।”

ରମେଶଙ୍କ କମଳାର ଝୁରେ ଦିକେ ଚାହିଲ । କମଳା ତ୍ରଣଗାଂ୍ଘ ଘାଡ଼ ନାହିଁଯା ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଜାନାଇଲ ।

ଇହାର ପରେ ଉତ୍ତରେ ଏବଂ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ମିଳିଯା ଲଙ୍ଘିତ କମଳାର କାରରାଯ ସତ୍ତା-ହାପନ କରିଲ । ରମେଶ ଏକଟା ଦୀର୍ଘନିଧାସ ଫେଲିଯା ବାହିରେଇ ରହିଯା ଗେଲ । ମଧ୍ୟାହ୍ନେ ଜାହାଜ ଥକ ଥକ କରିଯା ଚଲିଯାଇଛେ । ଶାରଦରୌତ୍ରରଙ୍ଗିତ ଦୁଇ ତୀରେର ଶାନ୍ତିମୂଳ୍କ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଅପେର ମତୋ ଚୋଥେର ଉପର ଦିଯା ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହିଁଯା ଚଲିଯାଇଛେ । କୋଥାଓ ବା ଧାନେର ଥେତ, କୋଥାଓ ବା ନୌକା-ଲାଗାନୋ ଘାଟ, କୋଥାଓ ବା ବାଲୁର ତୀର, କୋଥାଓ ବା ପ୍ରାଦେର ଗୋପାଳ, କୋଥାଓ ବା ଗଜେର ଟିନେର ଛାନ୍ଦ, କୋଥାଓ ବା ପ୍ରାଚୀମ ଛାଯାବଟେର ତଳେ ଥେବାତରୀର-ଅପେକ୍ଷି ଦୁଟି-ଚାରଟି ପାରେର ସାଜୀ । ଏହି ଶର୍ବମଧ୍ୟାହ୍ନେ ରମେଶର କମଳାର କିନ୍ତୁ କୌତୁକହାନ୍ତ ରମେଶେର କାନେ ଆସିଯା ପ୍ରବେଶ କରିଲ ତଥବ ତାହାର ବୁକେ ବାଜିତେ ଲାଗିଲ । [ସମ୍ଭାବିତ କୀ ହୁଲ୍ଲର, ଅଧିଚ କୀ ହୁଲ୍ଲର !] ରମେଶେର ଆନ୍ତ ଜୀବନେର ସହିତ କୀ ନିରାକରଣ ଆସାତେ ବିଛିନ୍ନ !

କମଳାର ଏଥନୋ ଅନ୍ତ ବୟସ— କୋମୋ ସଂଶୟ ଆଶକ୍ତା ବା ବେଳମା ହାରୀ ହିଁଯା ତାହାର ମନେର ମଧ୍ୟେ ଟିକିଯା ଧାକିତେ ପାରେ ନା ।

ରମେଶେର ବ୍ୟବହାର ମରକେ ଏ କରାଇଲ ଲେ ଆର କୋମୋ ଚିତ୍ତା କରିବାର ଅବକାଶ

ପାଇଁ ନାହିଁ । ଶ୍ରୋତ ମେଖାନେ ବାଧା ପାଇଁ ମେଇଥାନେ ସତ ଆବର୍ଜନା ଆସିଯା ଅବେ—
କମଳାର ଚିନ୍ତନୋଡ଼େର ସହଜ ପ୍ରବାହ ରମେଶେର ଆଚରଣେ ହଠାତ୍ ଏକଟା ଜାଗରାଯ ବାଧା
ପ୍ରାଇସାଇଲ, ମେଇଥାନେ ଆବର୍ତ୍ତ ବ୍ରଚିତ ହଇସା ନାନା କଥା ବାରବାର ଏକଇ ଜାଗରାଯ
ସୁରିଯା ବେଡ଼ାଇତେଇଲ; ସୁର୍କ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କେ ଲାଇସା ହାମିଯା, ବକିଯା, ର୍ମାଧିଯା,
ଥା ଓରାଇସା କମଳାର ହୃଦୟଶ୍ରୋତ ଆବାର ସମ୍ମତ ବାଧା ଅତିକ୍ରମ କରିସା ଚଲିସା ଗେଲ;
ଆବର୍ତ୍ତ କାଞ୍ଚିରା ଗେଲ, ଥାହା-କିଛୁ ଜମିତେଇଲ ଏବଂ ସୁରିତେଇଲ ତାହା ସମ୍ମ ଭାସିଯା
ଗେଲ । ମେ ଆପନାର କଥା ଆର କିଛୁଇ ଭାବିଲ ନା ।

ଆସିବେର ସୁଲବ ଦିନଶୁଳି ନମ୍ବିପଥେର ବିଚିତ୍ର ଦୃଶ୍ୟଗୁଲିକେ ରମ୍ଭଣୀୟ କରିସା ତାହାରଇ
ମାବଧାନେ କମଳାର ଏହି ଅତିଦିନେର ଆନନ୍ଦିତ ଶୃହିତିପନାକେ ସେବ ମୋନାର ଜଳେର
ଛବିର ମାବଧାନେ ଏକ-ଏକଟି ସରଳ କବିତାର ପୃଷ୍ଠାର ମତୋ ଉଲ୍ଲଟାଇସା ଥାଇତେ
ଲାଗିଲ ।

କର୍ମେର ଉତ୍ସାହେ ଦିନ ଆରଙ୍ଗତ ଆର ଟୌମାର ଫେଲ କରେ
ନା, କିନ୍ତୁ ତାହାର ଝୁଡ଼ି ଭାର୍ତ୍ତ ହଇସା ଆମେ । କୃତ୍ରି ସରକାର ମଧ୍ୟେ ଉମେଶେର ଏହି
ସକାଳବେଳାକାର ଝୁଡ଼ିଟା ପରମ କୌତୁଳେର ବିଷୟ । ‘ଏ କୀ ରେ, ଏ ସେ ଲାଉଡ଼ଗା !
ଓହା, ଶଜନେର ଥାଡା ତୁହି କୋଥା ହଇତେ ଜୋଗାଡ଼ କରିସା ଆନିଲି ? ଏହି ଦେଖୋ
ଦେଖୋ, ଖୁଦୋମଣୀୟ, ଟକ-ପାଳଂ ସେ ଏହି ଖୋଟୀର ଦେଶେ ପାଓସା ଥାଏ ତାହା ତୋ ଆସି
ଜାନିତାମ ନା !’ ଝୁଡ଼ି ଲାଇସା ମୋଜ ସକାଳେ ଏଇକ୍ଲପ ଏକଟା କଲରବ ଉଠେ । ସେବିନ
ରମେଶ ଉପଚ୍ଛିତ ଥାକେ ସେବିନ ଇହାର ମଧ୍ୟେ ଏକଟୁ ବେନ୍ଦର ଲାଗେ— ମେ ଚୋର୍
ମନ୍ଦେହ ନା କରିସା ଥାକିତେ ପାରେ ନା । କମଳା ଉତ୍ସେଜିତ ହଇସା ବଲେ, “ବାଃ, ଆସି
ନିଜେର ହାତେ ଉହାକେ ପରସା ଗଣିସା ଦିଲାଛି ।”

ରମେଶ ବଲେ, “ତାହାତେ ଉହାର ଚୁରିର ସ୍ଵର୍ଗିଧା ଟିକ ଦିଶୁଣ ବାଡ଼ିସା ଥାଏ ।
ପରସାଟୀଓ ଚୁରି କରେ, ଶାକଓ ଚୁରି କରେ ।”

ଏହି ବଲିସା ରମେଶକେ ଡାକିଯା ବଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ହିସାବ ମେ ଦେଖି ।”
ତାହାତେ ତାହାର ଏକବାରେର ହିସାବେର ମନ୍ଦ ଆର-ଏକବାରେର ହିସାବ ମେଲେ ନା ।
ଟିକ ଦିତେ ଗେଲେ ଜମାର ଚେଯେ ଧରଚର ଅକ ବେଶି ହଇସା ଉଠେ । ଇହାତେ ଉମେଶ
ଲେଶମାତ୍ର କୁଣ୍ଡିତ ହୁଏ ନା । ମେ ବଲେ, “ଆସି ମନ୍ଦି ହିସାବ ଟିକ ରାଖିତେ ପାରିବ ତବେ
ଆମାର ଏମନ ଦଶ ହଇବେ କେବ ? ଆସି ତୋ ଗୋମନ୍ତା ହଇତେ ପାରିତାମ, କୀ ବଲେନ
ଦାର୍ଢାଠକୁର ?”

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ବଲେନ, “ରମେଶବାବୁ, ଆହାରେର ପର ଆପନି ଉହାର ବିଚାର କରିବେ,
ତାହା ହଲେ ସ୍ଵର୍ଗିଧାର କରିତେ ପାରିବେ । ଆପାତତ ଆସି ଏହି ହୋଡାଟାକେ ଉତ୍ସାହ

ନା ହିସା ଥାକିତେ ପାରିତେଛି ନା । ଉମେଶ, ବାବା, ସଂଗ୍ରହ କରାର ବିଷା କମ୍ ବିଷା ନୟ ; ଅକ୍ଷ ଲୋକେଇ ପାରେ । ଚେଷ୍ଟା ସକଳେଇ କରେ ; କୁତକର୍ତ୍ତ କମ୍ଜଣେ ହୟ ? ଉମେଶ-ବାବୁ, ଶୁଣିର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଆମି ବୁଝି । ଶଜନେ-ଥାଡ଼ାର ଶମୟ ଏ ନୟ, ତରୁ ଏତ ତୋରେ ବିଦେଶେ ଶଜନେର ଥାଡ଼ା କମ୍ ଜନ ଛେଲେ ଜୋଗାଡ଼ କରିଯା ଆନିତେ ପାରେ ବଲୁନ ଦେଖି । ମଶାଯ୍, ମଦେହ କରିତେ ଅନେକେଇ ପାରେ ; କିନ୍ତୁ ସଂଗ୍ରହ କରିତେ ହାଜାରେ ଏକଜନ ପାରେ ।”

ରମେଶ । ଖୁଡୋ, ଏଠା ତାଳୋ ହାଇତେଛେ ନା, ଉତ୍ସାହ ଦିସା ଅଞ୍ଚାର କରିତେଛେ ।

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ଛେଲେଟାର ବିଷେ ବେଶି ନେଇ, ମେଟାଓ ଆହେ ସେଟାଓ ଯଦି ଉତ୍ସାହେର ଅଭାବେ ନଷ୍ଟ ହିସା ଥାଏ ତୋ ବଡ଼ା ଆକ୍ଷେପେର ବିସ୍ୟ ହିସ୍ୟ— ଅନ୍ତତ ସେ କମ୍ପିନ ଆମରା ସ୍ଟୀମାରେ ଆଛି । ଓରେ ଉମେଶ, କାଳ କିଛି ନିଃପାତା ଜୋଗାଡ଼ କରିଯା ଆମିସ ; ଯଦି ଉଚ୍ଚେ ପାସ ଆରୋ ତାଳୋ ହୟ— ମା, ସ୍ଵଭୁନିଟା ନିତାଙ୍କିତ ଚାଇ । ଆମାଦେର ଆୟୁର୍ବେଦେ ବଳେ— ଧାକ୍କ, ଆୟୁର୍ବେଦେର କଥା ଧାକ୍କ, ଏ ହିକେ ବିଲବ ହିସା ହାଇତେଛେ । ଉମେଶ, ଶାକଗୁଲୋ ବେଶ କରେ ଧୂଯେ ନିରେ ଆର ।

ରମେଶ ଏଇକପେ ଉମେଶକେ ଲାଇସା ଯତ୍ନ ମଦେହ କରେ, ଖିଟଖିଟି କରେ, ଉମେଶ ତତ୍ତ୍ଵ ଧେନ କମଳାର ବେଶି କରିଯା ଆପନାର ହିସା ଉଠେ । ଇତିମଧ୍ୟ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ତାହାର ପକ୍ଷ ଲାଗୁଯାତେ ରମେଶର ସହିତ କମଳାର ମଳଟି ଧେନ ବେଶ ଏକଟୁ ଅତ୍ୱ ହିସା ଆସିଲ । ରମେଶ ତାହାର ଶୁଣ ବିଚାରଣକୁ ଲାଇସା ଏକ ଦିକେ ଏକା ; ଅନ୍ତ ହିକେ କମଳା ଉମେଶ ଏବଂ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ତାହାଦେର କର୍ମଶ୍ଵରେ, ମେହଶ୍ଵରେ, ଆମୋଦ-ଆହାଦେର ଶତ୍ରେ ଘନିଷ୍ଠଭାବେ ଏକ । ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଆସିଯା ଅବଧି ତାହାର ଉତ୍ସାହେର ସଂକ୍ରାମକ ଉତ୍କାପେ ରମେଶ କମଳାକେ ପୂର୍ବାପେକ୍ଷକ ବିଶେ ଉତ୍ସହକେ ସହିତ ଦେଖିତେଛେ, କିନ୍ତୁ ତରୁ ଦଲେ ମିଶିତେ ପାରିତେଛେ ନା । ବଡ଼ା ଜାହାଜ ଧେନ ଡାଙ୍ଗୁ ଦୂର ହାଇତେ ତାକାଇସା ଥାକିତେ ହୟ, ଏ ହିକେ ଛୋଟୋ ଛୋଟୋ ଡିଟି-ପାନମିଶୁଲୋ ଅନାମାମେଇ ତୌରେ ଗିଯା ଭିଡ଼େ, ରମେଶର ମେହ ଧାରା ହାଇତେଛେ ।

ପ୍ରଣିମାର କାହାକାହି ଏକଦିନ ସକାଳେ ଉଠିଯା ଦେଖା ଗେଲ, ବାଣି ବାଣି କାଳେ ଦେଖ ଦଲେ ଦଲେ ଆକାଶ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଯା ଫେଲିଯାଇଛେ । ବାତାସ ଏଲୋମେଲୋ ବହିତେଛେ । ବୁଟି ଏକ-ଏକ ବାର ଆସିତେଛେ, ଆବାର ଏକ-ଏକ ବାର ଥରିଯା ଗିଯା ରୌତ୍ରେ ଆଭାସ ଦେଖା ଦେଖା ଥାଇତେଛେ । ମାରଗଜାର ଆଉ ଆହ ଲୌକା ନାହିଁ, ଦୁ-ଏକଥାନା ଥା ଦେଖା ଥାଇତେଛେ ତାହାଦେର ଉତ୍କଟିତ ଭାବ ସ୍ପାଇଇ ବୁଝା ଥାଏ । ଜଳାଧିନୀ ମେରେବା ଆଜ ଥାଟେ ଅଧିକ ବିଲବ କରିତେଛେ ନା । ଅଳେର ଉପରେ ଦେବବିଜୁରିତ ଏକଟା କର-

আলোক পড়িয়াছে এবং কখে কখে নদীনীর এক তীর হইতে আৱ-এক তীর পৰ্যন্ত শিহিয়া উঠিতেছে।

স্টীমার ঘথানিয়মে চলিয়াছে। দুর্ঘোগের নানা অহুবিধিৰ মধ্যে কোনোৰতে কমলাৰ রঁধাৰাড়া চলিতে লাগিল। চক্ৰবৰ্তী আকাশেৰ দিকে চাহিয়া কহিলেন, “মা, ওবেলা বাহাতে রঁধিতে না হয় তাহাৰ ব্যবস্থা কৰিতে হইবে। তুমি খিচুড়ি চড়াইয়া দাও, আমি ইতিমধ্যে কঢ়ি গড়িয়া রাখি।”

থাওয়াচাওয়া শেষ হইতে আজ অনেক বেলা হইল। দমকা হাওয়াৰ জোৱা কৰ্যে বাড়িয়া উঠিল। নদী ফেনাইয়া ফেনাইয়া ফুলিতে লাগিল। সূৰ্য অস্ত গেছে কি না বুঝা গেল না। সকাল-সকাল স্টীমার নোঙৰ ফেলিল।

সন্ধ্যা উত্তীর্ণ হইয়া গেল। ছিমবিছিম মেঘেৰ মধ্য হইতে বিকারেৰ পাংশুবৰ্ণ হাসিৰ মতো একবাৰ জ্যোৎস্নাৰ আলো বাহিৰ হইতে লাগিল। তুমুলবেগে বাতাস এবং শুলধাৰে বৃষ্টি আৱলম্বন হইল।

কমলা একবাৰ অলে ডুবিয়াছে—ঝড়েৰ ঝাপটাকে দে অগ্রাহ কৰিতে পাৰে না। রঞ্জেশ আসিয়া তাহাকে আশাস দিল, “স্টীমারে কোনো ভয় নাই কমলা। তুমি নিশ্চিন্ত হইয়া সুযোগিতে পাৱ, আমি পাশেৰ ঘৰেই আগিয়া আছি।”

ঘাৰেৰ কাছে আসিয়া চক্ৰবৰ্তী কহিলেন, “যালক্ষী, ভয় নাই, ঝড়েৰ বাপেৰ সাধ্য কী তোমাকে শৰ্প কৰে।”

ঝড়েৰ বাপেৰ সাধ্য কতদুৱ তাহা নিশ্চয় বলা কঢ়িন, কিন্তু ঝড়েৰ সাধ্য যে কী তাহা কমলাৰ অগোচৰ নাই; সে তাড়াতাড়ি ঘাৰেৰ কাছে গিয়া বাণিষ্ঠৰে কহিল, “খুড়োমশায়, তুমি ঘৰে আসিয়া বোসো।”

চক্ৰবৰ্তী সমংকোচে কহিলেন, “তোমাদেৱ যে এখন শোবাৰ সময় হইল না, আমি এখন—”

ঘৰে চুকিয়া দেখিলেন রঞ্জেশ সেখানে নাই; আশৰ্দ্ধ হইয়া কহিলেন, “রঞ্জেশবাৰু এই বাড়ে গেলেন কোথাৱ ? শাক-চূৰি তো তোহার অভ্যাস নাই !”

“কে ও, খুড়ো নাকি ? এই-বে, আৰি পাশেৰ ঘৰেই আছি।”

পাশেৰ ঘৰে চক্ৰবৰ্তী উকি মারিয়া দেখিলেন, রঞ্জেশ বিছানায় অৰ্ধলয়ান অবস্থায় আলো জালিয়া বই পড়িতেছে।

চক্ৰবৰ্তী কহিলেন, “বউমা যে একলা ক্ষয়ে সারা হইলেন। আপনাৰ বই তো বাড়কে ভৱায় না, ওটা এখন রাখিয়া দিলে অস্তাৱ হয় না। আহুন এ ঘৰে।”

কমলা একটা দুর্নিবার আবেগবলে আহুবিহৃত হইয়া তাড়াতাড়ি চক্ৰবৰ্তীৰ

ହାତ ଦୃଢ଼ଭାବେ ଚାପିଆ ଫୁଲକଠେ କହିଲ, “ନା, ନା ଖୁଡ଼ୋମଣ୍ଡାଯ ! ନା, ନା !” ବଢ଼େର କଜ୍ଜଳେ କମଳାର ଏ କଥା ରମେଶର କାନେ ଗେଲ ନା, କିନ୍ତୁ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ବିଶ୍ଵିତ ହଇଯା ଫିରିଯା ଆସିଲେବ ।

ରମେଶ ବହି ରାଥିଯା ଏ ସବେ ଉଠିଯା ଆସିଲ । ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “କୀ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଖୁଡ଼ୋ, ବ୍ୟାପାର କୀ ? କମଳା ବୁଝି ଆପମାକେ—”

କମଳା ରମେଶର ମୁଖେ ଦିକେ ନା ଚାହିଯା ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ବଲିଯା ଉଠିଲ, “ନା, ନା, ଆମି ଉହାକେ କେବଳ ଗଲ୍ଲ ବଲିବାର ଅନ୍ତ ଡାକିଯାଇଲାମ ।”

କିମେର ପ୍ରତିବାଦେ ସେ କମଳା ‘ନା ନା’ ବଲିଲ ତାହାକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେ ମେ ବଲିତେ ପାରିତ ନା । ଏହି ‘ନା’ର ଅର୍ଥ ଏହି ସେ, ସବି ମନେ କର ଆମାର ଭୟ ଭାଙ୍ଗାଇବାର ଦରକାର ଆଛେ— ନା, ଦରକାର ନାହିଁ । ସବି ମନେ କର ଆମାକେ ମଙ୍ଗ ଦିବାର ପ୍ରୋଜେକ୍ଟ—ନା, ପ୍ରୋଜେକ୍ଟ ନାହିଁ ।

ପରକ୍ଷଣେଇ କମଳା କହିଲ, “ଖୁଡ଼ୋମଣ୍ଡାୟ, ବାତ ହଇଯା ଥାଇତେଛେ, ଆପଣି ଶୁଇତେ ଥାନ । ଏକବାର ଉମେଶର ଥବର ଲାଇବେଳ, ମେ ହୟତୋ ଭୟ ପାଇତେଛେ ।”

କରଜାର କାହିଁ ହିତେ ଏକଟା ଆଓଯାଜ ଆସିଲ, “ମା, ଆମି କାହାକେଓ ଭୟ କରି ନା ।”

ଉମେଶ ଶୁଡିଶୁଡି ଦିଯା କମଳାର ଦ୍ୱାରେର କାହିଁ ବସିଯା ଆଛେ । କମଳାର ହଦସ ବିଗଲିତ ହଇଯା ଗେଲ, ମେ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ବାହିରେ ଗିଯା କହିଲ, “ହ୍ୟ ସେ ଉମେଶ, ତୁହି ବାଡ଼ଙ୍ଗଲେ ଭିଜିତେଛିସ କେନ ? ଲକ୍ଷ୍ମୀଛାଡ଼ା କୋଥାକାର, ସା, ଖୁଡ଼ୋମଣ୍ଡାୟେର ମଙ୍ଗେ ଶୁଇତେ ଥା ।”

କମଳାର ମୁଖେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଛାଡ଼ା-ସର୍ବୋଧନେ ଉମେଶ ବିଶେଷ ପରିତୃପ୍ତ ହଇଯା ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଖୁଡ଼ାର ମଙ୍ଗେ ଶୁଇତେ ଗେଲ ।

ରମେଶ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ଯତକ୍ଷଣ ନା ଘୂମ ଆସେ ଆମି ବସିଯା ଗଲ କରିବ କି ?”

କମଳା କହିଲ, “ନା, ଆମାର ଭାବି ଘୂମ ପାଇଯାଇଛେ ।”

ରମେଶ କମଳାର ମନେର ଭାବ ସେ ନା ବୁଝିଲ ତାହା ନୟ, କିନ୍ତୁ ମେ ଆର ଦ୍ଵିତୀୟ କରିଲ ନା ; କମଳାର ଅଭିମାନକୃଷ୍ଣ ମୁଖେ ଦିକେ ତାକାଇଯା ମେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଆପନ କଙ୍କେ ଚଲିଯା ଗେଲ ।

ବିଚାନାର ମଧ୍ୟେ ହିର ହଇଯା ଘୁମେର ଅପେକ୍ଷାଯ ପଡ଼ିଯା ଥାକିତେ ପାରେ, ଏମନ ଶାସ୍ତି କମଳାର ମନେ ଛିଲ ନା । ତବୁ ମେ ଜୋର କରିଯା ଶୁଇଲ । ବଢ଼େର ବେଗେର ମଙ୍ଗେ ଜଲେର କଜ୍ଜଳ ଜ୍ଵଳେ ବାଡ଼ିଯା ଉଠିଲ । ଧାଳାସିଦ୍ଧେର ଗୋଲମାଳ ଶୋଲା ଥାଇତେ ଲାଗିଲ । ମାରେ ମାରେ ଏକିମ-ଘରେ ସାରେଙ୍ଗେ ଆଦେଶଶ୍ଵର ହଟା ବାଜିଯା ଉଠିଲ । ପ୍ରବଳ ବାଯୁ-

ବେଗେର ବିକଳକୁ ଜାହାଜକେ ସ୍ଥିର ରାଧିବାର ଜ୍ଞାନ ମୋଙ୍ଗ-ବୀଧା ଅବହାତେଓ ଏକିନ ଥିରେ ଥିରେ ଚଲିଲେ ଲାଗିଲା ।

କମଳା ବିଛାନା ଛାଡ଼ିଯା କାମରୂର ବାହିରେ ଆସିଯା ଦୀଡାଇଲା । କଣକାଳେର ଜ୍ଞାନ ବୃଦ୍ଧିର ବିଆମ ହେଲାଛେ, କିନ୍ତୁ ଝଡ଼ର ବାତାସ ଶର୍ବିକ ଜ୍ଞାନ ମତୋ ଚୀଏକାର କରିଯା ଦିଗ୍ବିଦିକେ ଛୁଟିଯା ଦେଢାଇତେଛେ । ସେବସତ୍ତ୍ଵେଓ ଉତ୍ତର-ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀର ଆକାଶ କୀଣ ଆଲୋକେ ଅଶାସ୍ତ୍ର-ସଂହାରମୂର୍ତ୍ତି ଅପରିଚ୍ଛୁଟଭାବେ ପ୍ରକାଶ କରିତେଛେ । ତୀର ଶାଷ୍ଟ ଲକ୍ଷ ହେଲେ ତେବେ ନା ; ନବୀ ବାପଦା ଦେଖା ଥାଇତେଛେ । କିନ୍ତୁ ଉର୍ଭେ ନିଷେ ଦୂରେ ନିକଟେ, ଦୃଷ୍ଟି ଅନ୍ତରେ ଏକଟା ଶୃଦ୍ଧ ଉତ୍ସନ୍ତତା, ଏକଟା ଅକ୍ଷ ଆନ୍ଦୋଳନ ସେବା ଅନ୍ତୁତ ମୂର୍ତ୍ତି ପରିପାତ କରିଯା ଯମରାଜେର ଉତ୍ତରଶ୍ରୀ କାଳେ ଘରିଷ୍ଟାର ମତୋ ଯାଥା ଝାକା ଦିଯା ଦିଯା ଉଠିତେଛେ ।

ଏହି ପାଗଳ ରାତ୍ରି, ଏହି ଆକୁଳ ଆକାଶେର ଦିକେ ଚାହିଯା କମଳାର ବୁକେର ଭିତରଟା ସେ ହୁଲିଲେ ଲାଗିଲ ତାହା ଭୟେ କି ଆମଙ୍କେ ନିଷ୍ଠଯ କରିଯା ବଲା ଥାଯ ନା । ଏହି ପ୍ରଳାସର ମଧ୍ୟେ ସେ ଏକଟା ବାଧାହୀନ ଶକ୍ତି, ଏକଟା ବନ୍ଦନହୀନ ସାଧୀନତା ଆଛେ, ତାହା ସେବ କମଳାର ହୃଦୟର ମଧ୍ୟେ ଏକଟା ହୃଦ ସଙ୍କଳିତ ଜାଗାଇଯା ତୁଲିଲ । ଏହି ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପୀ ବିଜ୍ଞାହେର ବେଗ କମଳାର ଚିତ୍ତକେ ରିଚଲିତ କରିଲ । କିମେର ବିକଳେ ବିଜ୍ଞାହ, ତାହାର ଉତ୍ସର କି ଏହି ଝଡ଼ର ଗର୍ଜନେର ମଧ୍ୟେ ପାଓଯା ଥାଯ ? ନା, ତାହା କମଳାର ହୃଦୟାବେଗେରଇ ମତୋ ଅବ୍ୟକ୍ତ । ଏକଟା କୋନ୍ ଅନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅମୂର୍ତ୍ତ ମିଥ୍ୟାର, ଘରେ, ଅନ୍ଧକାରେ ଜାଲ ଛିପିବିଛିଲ କରିଯା ବାହିର ହେଲା ଆସିବାର ଜ୍ଞାନ ଆକାଶ-ପାତାଳେ ଏହି ବାତାମାତି, ଏହି ରୋବଗର୍ଜିତ କ୍ରମ ! ପଥହୀନ ପ୍ରାକ୍ତରେର ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ବାତାସ କେବଳ ‘ନା ନା’ ବଲିଯା ଚୀଏକାର କରିତେ କରିତେନିଶୀଘ୍ର ବାଜ୍ରେ ଛୁଟିଯା ଆସିତେଛେ —ଏକଟା କେବଳ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଅସୀକାର । କିମେର ଅସୀକାର ? ତାହା ନିଷ୍ଠର ବଲା ଥାଯ ନା— କିନ୍ତୁ ନା, କିଛୁତେଇ ନା, ନା, ନା !

30

ପରଦିନ ପ୍ରାତି ଝଡ଼ର ବେଗ କିଛୁ କମିଯାଛେ, କିନ୍ତୁ ଏକେବାରେ ଥାମେ ନାହିଁ । ମୋଙ୍ଗର ତୁଲିବେ କି ନା ଏଥିମେ ତାହା ମାରେ ଟିକ କରିତେ ପାରେ ନାହିଁ, ଉତ୍ସବିଗ୍ରହରେ ଆକାଶେର ଦିକେ ତାବାଇତେଛେ ।

କଣକାଳେଇ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ରମେଶେର ସନ୍ଧାନେ କମଳାର ପାଶେର କାମରାୟ ପ୍ରବେଶ କରିଲେନ । ଦେଖିଲେନ, ରମେଶ ତଥିମୋ ବିଛାନାର ପଡ଼ିଯା ଆଛେ, ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀକେ ଦେଖିଯା ମେ ତାଙ୍ଗତାଡ଼ି ଉଠିଯା ବସିଲ । ଏହି ସବେ ରମେଶେର ଶୟନାବହା ଦେଖିଯା ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଗତ ରାତ୍ରିର ଷଟନାର

ସଙ୍ଗେ ଥିଲେ ମନେ ସମ୍ପଦଟା ମିଳାଇଯା ଲାଇଲେନ । ଜିଜାମା କରିଲେନ, “କାଳ ରାତ୍ରେ ବୁଝି ଏହି ସରେଇ ଶୋଭା ହାଇଯାଛିଲୁ ?”

ରମେଶ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉଚ୍ଚର ଏଡ଼ାଇଯା କହିଲ, “ଏ କୀ ହର୍ଦୀଗ ଆରଣ୍ୟ ହାଇଯାଛେ ! କାଳ ରାତ୍ରେ ଖୁଡ୍ଦୋର ସୂର୍ଯ୍ୟ କେବଳ ହାଇଲୁ ?”

ଚଞ୍ଚଳତା କହିଲେ, “ଆମାକେ ନିର୍ବିଧେର ମତୋ ଦେଖିତେ, ଆମାର କଥାବାର୍ତ୍ତା ଓ ମେହି ପ୍ରକାରେର, ତବୁ ଏହି ବସେ ଆମାକେ ଅମେକ ଦୁରହ ବିଷୟର ଚିନ୍ତା କରିତେ ହାଇଯାଛେ ଏବଂ ତାହାର ଅନେକଙ୍ଗାର ମୀମାଂସାଓ ପାଇଯାଛି— କିନ୍ତୁ ଆପଣାକେ ସବ ଚେରେ ଦୁରହ ବଲିଯା ଠେକିତେହେ ।”

ଶୁଭେର ଜନ୍ମ ରମେଶର ସୁଥ ଟିର୍ଯ୍ୟକ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ହାଇଯା ଉଠିଲ, ପରକଣେହି ଆସ୍ତମଂବରଣ କରିଯା ଏକଟୁଥାନି ହାଲିଯା କହିଲ, “ଦୁରହ ହାତ୍ତାଟାଇ ସେ ସବ ସମୟେ ଅପରାଧେର ତା ନର ଖୁଡ୍ଦୋ । ତେଲେଣୁ ଭାବାର ଶିକ୍ଷପାଠିଓ ଦୁରହ, କିନ୍ତୁ ଡୈଲଙ୍କେର ବାଲକେର କାହେ ତାହା ଜଲେର ମତୋ ସହଜ । ଯାହାକେ ନା ବୁଝିବେଳ ତାହାକେ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଦୋଷ ଦିବେଳ ନା ଏବଂ ସେ ଅକ୍ଷର ନା ବୋରେନ କେବଳମାତ୍ର ତାହାର ଉପରେ ଅନିମେଷ ଚକ୍ର ରାଖିଲେଇ ସେ ତାହା କୋନୋକାଳେ ବୁଝିତେ ପାରିବେଳ ଏବଂ ଆଶା କରିବେଳ ନା ।”

ବୃଦ୍ଧ କହିଲେ, “ଆମାକେ ମାପ କରିବେଳ ରମେଶବାବୁ । ଆମାର ସଙ୍ଗେ ଯାହାର ବୋାପଡ଼ାର କୋମୋ ସଂପର୍କ ନାହିଁ ତାହାକେ ବୁଝିତେ ଚେଟା କରାଇ ଧୃଷ୍ଟତା । କିନ୍ତୁ ପୃଥିବୀତେ ଦୈବାଂ ଏମନ ଏକ-ଏକଟି ମାତ୍ର ଯେଲେ, ଦୃଷ୍ଟିପାତ ମାତ୍ରାଇ ଯାହାର ସଙ୍ଗେ ସମ୍ବନ୍ଧ ହିବ ହାଇଯା ଥାଯ । ତାର ମାକ୍ଷ୍ମୀ, ଆପଣି ଐ ହେଡେ ସାରେଂଟାକେ ଜିଜାମା କରିବ— ବଞ୍ଚିଆର ସଙ୍ଗେ ଓର ଆଶ୍ରୟମଦ୍ଵାରା ଓକେ ଏଥରି ଦୀକ୍ଷାର କରିତେ ହାଇବେ ; ଓର ଘାଡ଼ କରିବେ, ନା କରେ ତୋ ଓକେ ଆସି ମୁଲମାନ ବଲିବ ନା । ଏମନ ଅବଶ୍ୟ ହଠାଂ ମାରଖାମେ ତେଲେଣୁ ଭାବୀ ଆସିଯା ପଡ଼ିଲେ ‘ଭାରି ବୁଝିଲେ ପଡ଼ିତେ ହୁଁ । ଶୁଣୁ ଶୁଣୁ ରାଗ କରିଲେ ଚଲିବେ ନା ରମେଶବାବୁ, କଥାଟା ଭାବିଯା ଦେଖିବେଳ ।’

ରମେଶ କହିଲ, “ଭାବିଯା ଦେଖିତେଛି ବଲିଯାଇ ତୋ ରାଗ କରିତେ ପାରିତେଛି ନା । କିନ୍ତୁ ଆସି ରାଗ କରି ଆର ନା କରି, ଆପଣି ଦୃଢ଼ ପାନ ଆର ନା ପାନ, ତେଲେଣୁ ଭାବୀ ତେଲେଣୁଇ ଧାକିଯା ଥାଇବେ— ପ୍ରକୃତିର ଏଇକପ ନିଷ୍ଠର ନିୟମ ।”

ଏହି ବଲିଯା ରମେଶ ଏକଟା ଦୀର୍ଘନିଶ୍ଚାସ ଫେଲିଲ ।

ଇତିମଧ୍ୟେ ରମେଶ ଚିନ୍ତା କରିତେ ଲାଗିଲ, ଗାଜିଗୁରେ ଥାଓଯା ଉଚିତ କି ନା । ପ୍ରଥମେ ସେ ଭାବିଯାଇଲ, ଅପରିଚିତ ଥାମେ ବାସନ୍ତାପନ କରାର ପକ୍ଷେ ବୁନ୍ଦେର ସହିତ ପରିଚୟ ତାହାର କାଜେ ଲାଗିବେ । କିନ୍ତୁ ଏଥର ମନେ ହାଇଲ, ପରିଚୟର ଅନ୍ତବିଧା ଓ ଆଛେ । କମଳାର ସହିତ ତାହାର ସମ୍ବନ୍ଧ ଆଲୋଚନା ଓ ଅନୁସରାମେର ବିଷୟ ହାଇଯା

উଠିଲେ ଏକଦିନ ତାହା କମଳାର ପକ୍ଷେ ନିରାକରଣ ହିଁଯା ଦୀଢ଼ାଇବେ । ତାର ଚେଯେ ସେଥାମେ ସକଳେଇ ଅପରିଚିତ, ସେଥାମେ ପ୍ରଶ୍ନ ଜିଜ୍ଞାସା କରିବାର କେହ ନାହିଁ, ମେଇଥାମେ ଆଅନ୍ତର ଲାଗୁଯାଇ ଭାଲୋ ।

ଗାଜିପୁର ପୌଛିବାର ଆଗେର ଦିନେ ରମେଶ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କେ କହିଲ, “ଖୁଡ୍ଦୋ, ଗାଜିପୁର ଆମାର ପ୍ର୍ୟାକ୍ଟିସେର ପକ୍ଷେ ଅନ୍ତର୍କୂଳ ବଲିଯା ବୁଝିତେଛି ନା, ଆପାତତ କାଣିତେ ସାଓସାଇ ଆମି ହିଁର କରିଯାଇଛି ।”

ରମେଶେର କଥାର ମଧ୍ୟେ ନିଃଂଶ୍ୟେର ହୃଦୟ ଶୁଣିଯା ବୁଝ ଆସିଯା କହିଲେନ, “ବାର ବାର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରକମ ହିଁର କରାକେ ହିଁର କରା ବଲେ ନା— ମେ ତୋ ଅନ୍ତର କରା ଯା ହଟକ, ଏହି କାଣି ସାଓସାଟା ଏଥନକାର ମତୋ ଆପନାର ଶେଷ ହିଁର ?”

ରମେଶ ସଂକ୍ଷେପେ କହିଲ, “ହୀ ।”

ବୁଝ କୋନୋ ଉତ୍ତର ନା କରିଯା ଚଲିଯା ଗେଲେନ ଏବଂ ଜିନିସପତ୍ର ଦୀର୍ଘିତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହଇଲେନ ।

କମଳା ଆସିଯା କହିଲ, “ଖୁଡ୍ଦୋମଣ୍ଡାସ୍, ଆଜ କି ଆମାର ସଙ୍ଗେ ଆଡ଼ି ?”

ବୁଝ କହିଲେନ, “ବୁଝା ତୋ ଦୁଇ ବେଳାଇ ହୟ, କିନ୍ତୁ ଏକଦିନଓ ତୋ ଜିତିତେ ପାରିଲାମ ନା ।”

କମଳା । ଆଜ ସେ ସକାଳ ହିତେ ତୁମି ପାଲାଇଯା ବେଡ଼ାଇତେଛ ?

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ତୋମରା ସେ ମା, ଆମାର ଚେଯେ ବୁଝୁ ରକମେର ପଲାଯନେର ଚେଷ୍ଟାଯ ଆହ, ଆର ଆମାକେ ପଲାତକ ବଲିଯା ଅପବାଦ ଦିତେଛ ?

କମଳା କଥାଟା ନା ବୁଝିଯା ଚାହିଁଯା ବହିଲ । ବୁଝ କହିଲେନ, “ରମେଶବାବୁ ତବେ କି ଏଥିନୋ ବଲେନ ନାହିଁ ? ତୋମାଦେର ସେ କାଣି ସାଓସା ହିଁର ହିଁଯାଛେ ।”

ଶୁଣିଯା କମଳା ହୀ-ନା କିଛିହୁ ବଲିଲ ନା । କିଛିକଣ ପରେ କହିଲ, “ଖୁଡ୍ଦୋମଣ୍ଡାସ୍, ତୁମି ପାରିବେ ନା; ଦାଉ, ତୋମାର ବାଜ୍ର ଆମି ସାଜାଇଯା ଦିଇ ।”

କାଣି ସାଓସା ମସଙ୍କେ କମଳାର ଏହି ଶୁଣାସୀତେ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ହୃଦୟେର ମଧ୍ୟେ ଏକଟା ଗଭୀର ଆଘାତ ପାଇଲେନ । ମନେ ମନେ ଭାବିଲେନ, ‘ଭାଲୋଇ ହିତେଛେ, ଆମାର ମତୋ ବସନ୍ତେ ଆବାର ନୃତ୍ୟ ଜାଲ ଜଡ଼ାନୋ କେବ ?’

ଇତିମଧ୍ୟେ କାଣି ସାଓସାର କଥା କମଳାକେ ଜାନାଇବାର ଜଞ୍ଜ ରମେଶ ଆସିଯା ଉପର୍ଦ୍ଵିତ୍ତ ହିଁଲ । କହିଲ, “ଆମି ତୋମାକେ ଖୁବିତେଛିଲାମ ।”

କମଳା ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀର କର୍ପାଡ଼ଚୋପଡ୍ ଡାଙ୍ଗ କରିଯା ଶୁଣାଇତେ ଲାଗିଲ । ରମେଶ କହିଲ, “କମଳା, ଏବାର ଆମାଦେର ଗାଜିପୁରେ ସାଓସା ହିଁଲ ନା; ଆମି ହିଁର କରିଯାଇ, କାଣିତେ ଗିଯା ପ୍ର୍ୟାକ୍ଟିସ କରିବ । ତୁମି କୀ ବଲ ?”

କମଳା ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀର ସାଥେ ହିତେ ଚୋଥ ନା ତୁଲିଯା କହିଲ, “ନା, ଆମି ଗାଜିପୁରେଇ ସାଇବ । ଆମି ସମ୍ମ ଜିନିସଗତ ଶୁଭାଇୟା ଲାଇୟାଛି ।”

କମଳାର ଏଇ ବିଧାଇନ ଉତ୍ତରେ ରମେଶ କିଛୁ ଆଶ୍ରମ ହିୟା ଗେଲ ; କହିଲ, “ତୁମି କି ଏକଲାଇ ସାଇବେ ନା କି ?”

କମଳା ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀର ମୁଖେ ଦିକେ ତାହାର ଲିଙ୍ଗ ଚକ୍ର ତୁଲିଯା କହିଲ, “କେବ, ଦେଖାନେ ତୋ ଖୁଡୋମଶାୟ ଆଛେନ ।”

କମଳାର ଏଇ କଥାଯ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ କୁଣ୍ଡିତ ହିୟା ପଡ଼ିଲେନ ; କହିଲେନ, “ମା, ତୁମି ଯଦି ମନ୍ତ୍ରାବେର ପ୍ରତି ଏତଦୂର ପକ୍ଷପାତ ଦେଖାଓ, ତାହା ହିଲେ ରମେଶବାବୁ ଆମାକେ ଦୁଚକ୍ଷେ ଦେଖିତେ ପାରିବେନ ନା ।”

ଇହାର ଉତ୍ତରେ କମଳା କେବଳ କହିଲ, “ଆମି ଗାଜିପୁରେ ସାଇବ ।”

ଏ ମନ୍ତ୍ରାବେ ଯେ କାହାରୋ କୋମୋ ମନ୍ତ୍ରତିର ଅପେକ୍ଷା ଆଛେ, କମଳାର କର୍ତ୍ତ୍ଵରେ ଏକଥିଲା ପ୍ରକାଶ ପାଇଲ ନା ।

ରମେଶ କହିଲ, “ଖୁଡୋ, ତବେ ଗାଜିପୁରଇ ହିବ ।”

ବାଡ଼ଜଳେର ପର ମେଦିନ ରାତ୍ରେ ଜୋଣ୍ମା ପରିଷାର ହିୟା ଫୁଟିଯାଇଛେ । ରମେଶ ଡେକେର କେନ୍ଦ୍ରାବ୍ୟ ବସିଯା ତାବିତେ ଲାଗିଲ, ‘ଏମନ କରିଯା ଆର ଚଲିବେ ନା । କ୍ରମେଇ ବିଦ୍ରୋହି କମଳାକେ ଲାଇୟା ଜୀବନେର ମନ୍ତ୍ରା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁରହ ହିୟା ଉଠିବେ । ଏମନ କରିଯା କାହେ ଥାକିଯା ଦୂରସ୍ତ ରକ୍ଷା କରା ଦୁରହ । ଏବାରେ ହାଲ ଛାଡ଼ିଯା ଦିବ । କମଳାଇ ଆମାର ଶ୍ରୀ—ଆମି ତୋ ଉଥାକେ ଶ୍ରୀ ବଲିଯାଇ ଗ୍ରହଣ କରିଯାଇଲାମ । ମନ୍ତ୍ର ପଡ଼ା ହୁଏ ନାଇ ବଲିଯାଇ କୋମୋ ସଂକୋଚ କରା ଅନ୍ତାୟ । ସମବାଜ ମେଦିନ କମଳାକେ ବ୍ୟକ୍ତକାପେ ଆମାର ପାର୍ଶ୍ଵ ଆମିଯା ଦିଯା ମେହି ନିର୍ଜନ ସୈକତଦ୍ୱୀପେ ସ୍ଵର୍ଗ ଗ୍ରହିବକ୍ଷମ କରିଯା ଦିଯାଛେ— ତାହାର ମତୋ ଏମନ ପୁରୋହିତ ଜଗତେ କୋଥାୟ ଆଛେ !’

ହେମଲିନୀ ଏବଂ ରମେଶେର ମାଧ୍ୟାନାନେ ଏକଟା ଯୁକ୍ତକ୍ଷେତ୍ର ପଡ଼ିଯା ଆଛେ । ବାଧା-ଅପଯାନ-ଅବିଶ୍ଵାସ କାଟିଯା ଯଦି ରମେଶ ଜୟୀ ହିତେ ପାରେ ତବେଇ ମେ ମାଥା ତୁଲିଯା ହେମଲିନୀର ପାର୍ଶ୍ଵ ଗିଯା ଦ୍ଵାଢାଇତେ ପାରିବେ । ମେହି ଯୁକ୍ତର କଥା ମନେ ହିଲେ ତାହାର ଭୟ ହୁଏ ; ଜିତିବାର କୋମୋ ଆଶା ଥାକେ ନା । କେମନ କରିଯା ପ୍ରମାଣ କରିବେ ? ଏବଂ ପ୍ରମାଣ କରିତେ ହିଲେ ମନ୍ତ୍ର ବ୍ୟାପାରଟା ଲୋକଶାଧାରଣେର କାହେ ଏମନ କର୍ତ୍ତ୍ଵ ଏବଂ କମଳାର ପକ୍ଷେ ଏମନ ସାଂଘାତିକ ଆସାତକର ହିୟା ଉଠିବେ ସେ, ମେ ସଂକଳ ମନେ ଛାନ ଦେଓୟା କଟିନ ।

ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁର୍ବଳେର ମତୋ ଆର ବିଧା ନା କରିଯା କମଳାକେ ଶ୍ରୀ ବଲିଯା ଗ୍ରହଣ କରିଲେଇ ସକଳ ଦିକେ ଶ୍ରେୟ ହିୟିବେ । ହେମଲିନୀ ତୋ ରମେଶକେ ଥଣ୍ଟା କରିଭେଛେ—

এই ঘৃণাই তাহাকে উপযুক্ত সৎপাত্রে চিন্তসমর্পণ করিতে আহুকূল্য করিবে । এই ভାବিয়া রମেশ একটা দীর্ঘনিখাসের দ্বারা সেই দিকটার আশাটাকে ভୁମিসାৎ করিয়া দিল ।

৩১

ରମেশ জিজ্ঞাসা কুরিল, “কী বে, তুই কোথায় চলিয়াছিস ?”

ଉମେଶ কহিল, “ଆমি মାଠাকର୍ଣ୍ଣের সঙ্গে যାଇତେছি ।”

ରମେଶ । আমি যେ তୋର কାଳী পରସ୍ତ ଟିକିଟ কରিযା ଦିଇବାଛি । এ-ଯେ ଗାଜିପୁରେর
ଷାଟ । আସରା ତୋ କାଳী ଯାଇବ ନା ।

ଉମେଶ । আମିও ଯାଇବ ନା ।

ଉମେଶ ସେ তাহାদେর চିରସ୍ଥାୟী ସନ୍ଦେଶବନ୍ଦେର ମଧ୍ୟে ପଡ଼ିବେ ଏକମଧ୍ୟ ଆଶଙ୍କା ରମେଶର
ମନେ ଛିଲ ନା ; କିନ୍ତୁ ହୋଡାଟାର ଅବଚଲିତ ଦୃଢ଼ତା ଦେଖିଯା ରମେଶ ସ୍ତରିତ ହିଲ ।
କମଳାକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “କମଳା, ଉମେଶକେଓ ଲାଇତେ ହିଲେ ନାକି ?”

କମଳା କହିଲ, “ନା ଲାଇଲେ ଓ କୋଥାଯି ଯାଇବେ ?”

ରମେଶ । କେବଳ, କାଳିତେ ଓର ଆଭୀଯ ଆଛେ ।

କମଳା । ନା, ଓ ଆମାଦେରଇ ସଙ୍ଗେ ଯାଇବେ ବଲିଯାଛେ । ଉମେଶ, ଦେଖିସ, ତୁই
ଖୁଡ଼ୋମଶାୟେର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଥାକିସି, ନହିଲେ ବିଦେଶେ ଭିତ୍ତରେ ମଧ୍ୟେ କୋଥାଯି ହାରାଇଯା
ଯାଇବି ।

କୋନ୍ ଦେଶେ ଯାଇତେ ହିଲେ, କାହାକେ ସଙ୍ଗେ ଲାଇତେ ହିଲେ, ଏ-ମହନ୍ତ ମୀମାଂସାର
ଭାବେ କମଳା ଏକଲାଇ ଲାଇଯାଛେ । ରମେଶର ଇଚ୍ଛା-ଅନିଚ୍ଛାର ସମ୍ବନ୍ଧମ ପୂର୍ବେ କମଳା ଏବଂ
ଭାବେ ଶ୍ରୀକାର କରିତ, ହଠାତ ଏই ଶେଷ କୟଦିନେର ମଧ୍ୟେ ତାହା ଯେନ ମେ କାଟାଇଯା
ଉଠିଯାଛେ ।

অতএব উମେଶଓ ତାହାର କୁତ୍ର ଏକଟି କାପଡ଼ର ପୁଟୁଳି କଙ୍କେ ଲାଇଯା ଚଲିଲ,
ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଆର ଅଧିକ ଆଲୋଚନା ହିଲେ ନା ।

ଶହୁ ଏବଂ ମାହେବପାଡ଼ାର ମାଝାମାଝି ଏକଟା ଜାଯଗାଯି ଖୁଡ଼ୋମଶାୟେର ଏକଟି
ଛାଟୋ ବାଂଲା । ତାହାର ପଞ୍ଚାତେ ଆମବାଗାନ, ସମ୍ମଥେ ଦୀଧାନୋ କୁପ, ମାଘନେର ଦିକେ
ଅମୃତ ପ୍ରାଚୀରେର ବୈଟମ— କୁପେର ମିଶ୍ରିତ ଜଳେ କପି-କଡ଼ାଇଶ୍ଵର ଖେତ ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧିଲାଭ
କରିଯାଛେ ।

ଅଧିକ ଦିନେ କମଳା ଓ ରମେଶ ଏই ବାଂଲାତେ ଗିଯାଇ ଉଠିଲ ।

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ-ଖୁଡ଼ାର ଶ୍ରୀ ହରିଭାବିନୀର ଶରୀର କାହିଲ ବଲିଆ ଖୁଡ଼ା ଲୋକମାଜେ ପ୍ରଚାର କରେନ, କିନ୍ତୁ ତୋହାର ରୋବଲୋର ବାହୁଦଳ କିଛିହୁ ଦେଖିତେ ପାଞ୍ଚଜା ଥାଏ ନା । ତୋହାର ବସ ନିତାନ୍ତ ଅନ୍ଧ ନହେ, କିନ୍ତୁ ଶକ୍ତମର୍ଯ୍ୟ ଦେହାରୀ । ଶାମନେର କିଛି କିଛି ଚାଲ ପାକିଆଛେ, କିନ୍ତୁ କାଚାର ଅଂଶହୁ ବେଶ । ତୋହାର ସମ୍ବନ୍ଧେ ଜରୀ ସେବ କେବଳମାତ୍ର ଡିକ୍ରି ପାଇଯାଛେ, କିନ୍ତୁ ମଧ୍ୟ ପାଇତେଛେ ନା ।

ଆସଲ କଥା, ଏହି ମଞ୍ଚପତ୍ରିଟି ସଥନ ତକ୍ଷଣ ଛିଲେନ ତଥନ ତଥନ ହରିଭାବିନୀକେ ଯାଲେ-ବିଯାଯ୍ୟ ଥୁବ ଶକ୍ତ କରିଆ ଥରେ । ବାସ୍ତଵିରତ୍ତମ ଛାଡ଼ା ଆର-କୋମୋ ଉପାୟ ନା ଦେଖିଯା ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଗାଜିପୁର ଇମ୍ଫୁଲେର ମାସ୍ଟାରି ଜୋଗାଡ଼ କରିଆ ଏଥାମେ ଆସିଆ ବାସ କରେନ । ଶ୍ରୀ ସମ୍ପର୍କ ମୁହଁ ହଇଲେ ଓ ତୋହାର ଥାହେର ପ୍ରତି ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀର କିନ୍ତୁମାତ୍ର ଆଶା ଜରୀ ନାହିଁ ।

ଅତିଧିଦିଗକେ ବାହିରେ ଘରେ ବସାଇଯା ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଅନ୍ତଃପୁରେ ପ୍ରବେଶ କରିଆ ଡାକିଲେନ, “ମେଜବଟ୍ !”

ମେଜବଟ୍ ତଥନ ପ୍ରାଚୀରବେଷ୍ଟିତ ପ୍ରାଙ୍ଗଣେ ରାମକୌଣ୍ଡିକେ ଦିଆ ଗମ ଭାଙ୍ଗାଇତେଛିଲେନ ଏବଂ ହୋଟୋବଡ୍ଜୋ ନାନାପ୍ରକାର ଭାଡ଼େ ଓ ଇଡିତେ ନାନାଜାତୀୟ ଚାଟନି ରୌଦ୍ରେ ପାଞ୍ଜାଇତେଛିଲେନ ।

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଆସିଯାଇ କହିଲେନ, “ଏହି ବୁଝି ! ଠାଣୀ ପଡ଼ିଯାଛେ— ଗାରେ ଏକଥାନା ଯ୍ୟାପାର ଦିତେ ନାହିଁ ?”

ହରିଭାବିନୀ । ତୋମାର ସକଳ ଅନାସ୍ଥି । ଠାଣୀ ଆବାର କୋଥାଯ୍— ରୌଦ୍ରେ ପିଠି ପୁଡ଼ିଯାଛେ ।

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ସେଟାଇ କି ଭାଲୋ ? ଛାୟା ଜିନିସଟା ତୋ ଦ୍ୱର୍ମଳ୍ୟ ନହୁ ।

ହରିଭାବିନୀ । ଆଜ୍ଞା, ମେ ହବେ, ତୁମି ଆସିତେ ଏତ ଦେଇ କରିଲେ କେନ ?

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ମେ ଅନେକ କଥା । ଆପାତତ ଘରେ ଅତିଥି ଉପଥିତ, ମେବାର ଆୟୋଜନ କରିତେ ହଇବେ ।

ଏହି ବଲିଆ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଅଭ୍ୟାଗତଦେଇ ପରିଚୟ ଦିଲେନ । ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀର ଘରେ ହଠାତ ଏକପ ବିଦେଶୀ ଅତିଥିର ସମାଗମ ପ୍ରାୟଇ ଘଟିଯା ଥାକେ, କିନ୍ତୁ ସମ୍ମାନ ଅତିଥିର ଅନ୍ତ ହରିଭାବିନୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଛିଲେନ ନା ; ତିନି କହିଲେନ, “ଓମା ତୋମାର ଏଥାମେ ଘର କୋଥାଯ୍ ?”

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ କହିଲେନ, “ଆଗେ ତୋ ପରିଚୟ ହଟୁକ, ତାର ପରେ ଘରେର କଥା ପରେ ହଇବେ । ଆମାଦେଇ ଶୈଳ କୋଥାଯ୍ ?”

ହରିଭାବିନୀ । ମେ ତୋହାର ଛେଲେକେ ଆମ କରାଇତେଛେ ।

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଭାଡ଼ାଭାଡ଼ି କମଳାକେ ଅନ୍ତଃପୁରେ ଡାକିଯା ଆମିଲେନ । କମଳା ହରି-ଭାବିନୀକେ ପ୍ରଣାମ କରିଆ ଦୀଢ଼ାଇତେଇ ତିନି ଦକ୍ଷିଣ କରପୁଟେ କମଳାର ଚିବୁକ ଶର୍ଷ

କରିଯା ନିଜେର ଅଭୁଲି ଚୂପନ କରିଲେନ ଏବଂ ଥାମୀକେ କହିଲେନ, “ହେଥିଆଛ, ମୁଖ୍ୟାନି ଅନେକଟା ଆମାଦେର ବିଧୁ ମତୋ ।”

ବିଧୁ ଇହାଦେର ବଡ଼ୋ ଯେଉଁ, କାମପୁରେ ଥାମୀଗୁହେ ଥାକେ । ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ମନେ ମନେ ହାସିଲେନ । ତିନି ଜାନିଲେନ କମଳାର ସହିତ ବିଧୁ କୋନୋ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ହରିଭାବିନୀ କ୍ରପେଣ୍ଟଖେ ବାହିରେ ଯେବେର ଜୟ ସ୍ଵିକାର କରିତେ ପାରେନ ନା । ଶୈଳଜା ତାହାର ଘରେଇ ଥାକେ, ପାଛେ ତାହାର ସହିତ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ତୁଳନାଯ୍ୟ ବିଚାରେ ହାର ହୟ, ଏହିଜଣ୍ଠ ଅନୁପହିତକେ ଉପମାହଳେ ରାଥିଯା ଜୟପତାକା ଗୃହିଣୀ ଆପନ ଗୃହର ମଧ୍ୟେଇ ଅଚଳ କରିଲେନ ।

ହରିଭାବିନୀ । ଇହାର ଆସିଯାଇଛେ, ତା ବେଶ ହିଁଯାଇଛେ, କିନ୍ତୁ ଆମାଦେର ନୂନ ବାଡ଼ିର ତୋ ଯେବାମତ ଶେଷ ହୟ ନାହିଁ— ଏଥାନେ ଆସିବା କୋନୋମତେ ମାଥା ଶୁଣିଯା ଆଛି— ଇହାଦେର ସେ କଟ ହିଁବେ ।

ବାଜାରେ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଏକଟା ଛୋଟୋ ବାଡ଼ି ଯେବାମତ ହଇତେହେ ବଟେ, କିନ୍ତୁ ମେଟା ଏକଟା ଦୋକାନ ; ମେଥାମେ ବାସ କରିବାର କୋନୋ ମୁଖିଧ୍ୟାଓ ନାହିଁ, ମଂକଳା ନାହିଁ ।

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଏହି ଯିଥାର କୋନୋ ପ୍ରତିବାହ ନା କରିଯା ଏକଟୁ ହାସିଯା ବଲିଲେନ, “ମା ସବ୍ବ କଷ୍ଟକେ କଟ ଜାନ କରିବେନ ତବେ କି ଉହାକେ ଏ ସବେ ଆନି ? (ଶ୍ରୀର ପ୍ରତି) ଯାଇ ହଟୁକ, ତୁମି ଆର ବାହିରେ ଦିନାହିଁଯୋ ନା— ଶର୍ଦ୍ଦକାଳେର ରୌତ୍ରଟା ବଡ଼ୋ ଥାରାପ । ”

ଏହି ବଲିଯା ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ରମେଶେର ନିକଟ ବାହିରେ ଚଲିଯା ଗେଲେନ ।

ହରିଭାବିନୀ କମଳାର ବିଷ୍ଟାରିତ ପରିଚୟ ଲାଇତେ ଲାଗିଲେନ । “ତୋହାର ଥାମୀ ବୁଝି ଉକିଲ ? ତିନି କତଦିନ କାଜ କରିତେହେନ ? ତିନି କତ ରୋଜଗାର କରେନ ? ଏଥାନେ ବୁଝି ବ୍ୟାବସା ଆରଣ୍ୟ କରେନ ମାହି ? ତବେ ଚଲେ କୀ କରିଯା ? ତୋହାର ଶକ୍ତେର ବୁଝି ମଞ୍ଚନ୍ତି ଆଛେ ? ଜାନ ନା ? ଓମା, କେମନ ଯେବେ ଗୋ ! ଶକ୍ତେବାଡ଼ିର ଥବର ରାଖ ନା ? ସଂସାର-ଥରଚେର ଅନ୍ୟ ଥାମୀ ତୋହାକେ ମାସେ କତ କରିଯା ଦେନ ? ଶାଙ୍କଡ଼ି ସଥି ନାହିଁ ତଥନ ତୋ ସଂସାରେ ଭାବ ନିଜେର ହାତେଇ ଲାଇତେ ହିଁବେ । ତୁମି ତୋ ମେହାଂ କଟି ଯେମେଟି ନା— ଥାମୀର ବଡ଼ୋ ଜାମାଇ ଯା-କିଛୁ ରୋଜଗାର କରେ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ବିଧୁ ହାତେ ଗନିଯା ଦେଇଁ” ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରଶ୍ନ ଓ ମୁଶ୍କ୍ୟେର ଥାବା ଅତି ଅନ୍ତକାଳେର ମଧ୍ୟେଇ କମଳାକେ ଅର୍ବାଚୀନ ପ୍ରତିପଦ୍ମ କରିଯା ଦିଲେନ । କମଳାଓ ସେ ରମେଶେର ଅବଶ୍ୟକ ଓ ହିଁତିବୃତ୍ତ ସହିତେ କତ ଅନ୍ତର୍ଜାଲେ ଏବଂ ତାହାଦେର ସହକ ବିଚାର କରିଲେ ଏହି ଅନ୍ତକାଳେ ସେ କତ ଅମ୍ବଗତ ଓ ଲୋକସମାଜେ ଲଙ୍ଘାକର, ହରିଭାବିନୀର ଶ୍ରୀରାମାଯାମ ତାହା ତାହାର ମନେ ଶାନ୍ତ ଉଦୟ ହିଁଲ । ସେ ଭାବିଯା ଦେଖିଲ, ଆଜ ପର୍ବତ ରମେଶେର ସଙ୍ଗେ ଭାଲୋ କରିଯା କଥା ଆଲୋଚନା କରିବାର ଅବକାଶମାତ୍ର ସେ ପାଇଁ ନାହିଁ— ସେ ରମେଶେର ଦ୍ଵୀ

ହେଲ୍‌ଯା ବସେଶେର ସଥକେ କିଛୁଇ ଜାନେ ନା । ଆଉ ଈହା ତାହାର ନିଜେର କାହେ ଅନୁତ୍ତ ବୋଧ ହେଲ୍ ଏବଂ ନିଜେର ଏହି ଅକିଞ୍ଚିକରନ୍ତେର ଜଙ୍ଗ ତାହାକେ ଶୀଘ୍ରତ କରିଯା ତୁଳିଲ ।

ହରିଭାବିନୀ ଆବାର ଶୁଣ କରିଲେନ, “ବୁଟ୍‌ଯା, ଦେଖି ତୋମାର ବାଲା । ଏ ସୋନା ତୋ ତେମନ ଭାଲୋ ନୟ । ବାପେର ବାଡି ହିତେ କିଛୁ ଗହନା ଆନ ନାହି ? ବାପ ନାହି ? ତାଇ ବଲିଯା କି ଏମନ କରିଯା ଗା ଥାଲି ରାଥେ ? ତୋମାର ଆମୀ ବୁଦ୍ଧି କିଛୁ ଦେଇ ନାହି । ଆମାର ବେଡ଼ୋ ଜାମାଇ ଦୁଇ ମାସ ଅନ୍ତର ଆମାର ବିଧୁକେ ଏବଥାନା କରିଯା ଗହନା ଗଡ଼ାଇଯା ଦେଇ ।”

ଏହି-ସମ୍ପତ୍ତ ମେଘାଲ-ଜ୍ବାବେର ମଧ୍ୟେ ଶୈଲଜା ତାହାର ଦୁଇ ଦିନେର ବସେଶେର କଞ୍ଚାର ହାତ ଧରିଯା ଆସିଯା ଉପର୍ଦ୍ଵିତୀ ହେଲ୍ । ଶୈଲଜା ଶ୍ରାମବର୍ଷ, ତାହାର ସୁଖଥାନି ଛୋଟୋଖାଟୋ ମୃଷ୍ଟିଯେମ ; ଚୋଥ-ଛୁଟି ଉଚ୍ଚଜ୍ଵଳ, ଲଲାଟ ପ୍ରଶତ୍ତ— ସୁଖ ଦେଖିଲେଇ ହିଂର ବୁଦ୍ଧି ଏବଂ ଏକଟି ଶାନ୍ତ ପରିତୃପ୍ତିର ଭାବ ଚୋଥେ ପଡ଼େ ।

ଶୈଲଜାର ଛୋଟୋ ମେଯେଟି କମଳାର ମଞ୍ଚୁଥେ ଦାଡ଼ାଇଯା ମୁହଁର୍ତ୍ତକାଳ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣେର ପର ବଲିଯା ଉଟିଲି “ମାସି”— ବିଧୁର ସଙ୍ଗେ ମାନୁଷ ବିଚାର କରିଯା ସେ ବଲିଲ ତାହା ନାହେ, ଏକଟା ବିଶେଷ ବସେଶେ ସେ-କୋନୋ ମେଯେକେ ତାହାର ଅତିଯ ବୋଧ ନା ହିଲେଇ ତାହାକେଇ ସେ ନିର୍ବିଚାରେ ମାସି ମାମେ ଅଭିହିତ କରେ । କମଳା ତ୍ରୈକ୍ଷଣାଂ ତାହାକେ କୋଳେ ତୁଳିଯା ଲାଇଲ ।

ହରିଭାବିନୀ ଶୈଲଜାର ନିକଟ କମଳାର ପରିଚୟ ଦିଯା କହିଲେନ, “ଈହାର ଆମୀ ଉକିଲ, ନୃତ୍ୟ ରୋଜଗାର କରିତେ ବାହିର ହେଲ୍‌ଯାଛେନ । ପଥେ କର୍ତ୍ତାର ସଙ୍ଗେ ଦେଖା ହେଲ୍‌ଯାଛିଲ, ତିନି ଈହାଦେର ଗାଜିପୁରେ ଆନିଯାଛେନ ।”

ଶୈଲଜା କମଳାର ମୁଖେର ଦିକେ ଚାହିଲ, କମଳାଓ ଶୈଲଜାର ମୁଖେର ଦିକେ ଚାହିଲ, ଏବଂ ସେଇ ଦୃଷ୍ଟିପାତେଇ ଏକ ମୁହଁର୍ତ୍ତ ଉଭୟରେ ମଧ୍ୟବନ୍ଧନ ବୀଧିଯା ଗେଲ । ହରିଭାବିନୀ ଆତିଥ୍ୟେର ଆୟୋଜନେ ଚଲିଯା ଗେଲେନ ; ଶୈଲଜା କମଳାର ହାତ ଧରିଯା କହିଲ, “ଏସେ ତାଇ, ଆମାର ଘରେ ଏମୋ ।”

ଅଳ୍ପକଣେର ମଧ୍ୟେଇ ଦୁଇମେ ସମିଷ୍ଟିଭାବେ କଥା ଆରଣ୍ଟ ହେଲ୍ । ଶୈଲଜାର ସଙ୍ଗେ କମଳାର ବସେଶେ ସେ ପ୍ରତ୍ୟେ ଛିଲ ତାହା ଚୋଥେ ଦେଖିଯା ମହୀୟ ବୋଧ ନା । ଶୈଲଜାର ସବସବ୍ର ଏକଟୁ ଛୋଟୋଖାଟୋ ସଂକିଳନ ରକ୍ଷେର ଭାବ, କମଳାର ଟିକ ତାହାର ଉଲ୍‌ଟା— ଆୟୋଜନେ ଓ ଭାବେ-ଭକ୍ଷିତେ ମେ ଆପନାର ବସେଶେ ଅନେକଟା ହାଡ଼ାଇଯା ଗେଛେ । ବିବାହେର ପର ହିତେ ତାହାର ମାଧ୍ୟାର ଉପରେ ଦୁଇବାଡିର କୋନୋରକମେର ଚାପ ନା ଥାକାତେଇ ହଟ୍‌କ ବା ସେ କାରଣେଇ ହଟ୍‌କ, ଦେଖିତେ ଦେଖିତେ ମେ ଅସଂକୋଚେ

ବାଡ଼ିଆ ଉଠିଯାଇଲି । ତାହାର ସୁଥେର ଭାବେର ମଧ୍ୟେ ଏକଟା ଶାଧୀନତାର ତେଜ ଛିଲ । ତାହାର ସମ୍ମୁଖେ ଯାହା-କିଛୁ ଉପହିତ ହୟ, ତାହାକେ ଅନ୍ତତ ମନେ ମନେଓ ମେ ଅଛ ନା କରିଯା କାନ୍ତ ହୟ ନା । ‘ଚୂପ କରୋ’ ‘ଯାହା ବଲି ତାହାଇ କରିଯା ଯାଉ’ ‘ବୁଝିଯାଇବେର ଅତ ମେଇ’ କରା ଶୋଭା ପାଯ ନା’— ଏ-ମବ କଥା ତାହାକେ ଆଜ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶୁଣିତେ ହୟ ନାହିଁ । ତାଇ ମେ ଯେନ ମାଥା ତୁଳିଯା ମୋଜା ହଇଯା ଉଠିଯାଇଛେ, ତାହାର ସବଲତାର ମଧ୍ୟେ ସବଲତା ଆଛେ ।

ଶୈଳଜାର ଘେଯେ ଉତ୍ତିଷ୍ଠିତ ମନୋଦୋଗ ନିଜେର ପ୍ରତି ସଞ୍ଚୂର୍ଗ ଏକଚେଟେ କରିଯା ଲାଇବାର ବିଧିମତ ଚେଷ୍ଟା କରିଲେଓ ଦୁଇ ନୃତ୍ୟ ମଧ୍ୟେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଜମିଆ ଉଠିଲ । ଏହି କଥେପକ୍ଷଧନ-ବ୍ୟାପାରେ କମଳା ନିଜେର ଡରଫେର ଦୈନିକ ସହଜେଇ ବୁଝିତେ ପାରିଲ । ଶୈଳଜାର ବଲିବାର ତେବେ କଥା ଆଛେ, କିନ୍ତୁ କମଳାର ବଲିବାର କିଛୁଇ ନାହିଁ । କମଳାର ଜୀବନେର ଚିତ୍ରପଟେ ତାହାର ଦାଙ୍ଗତ୍ୟେର ସେ-ଏକଟା ଛବି ଉଠିଯାଇଛେ ତାହା ଏକଟି ପ୍ରେନସିଲେର କ୍ଷୀଣ ରେଖା ମାତ୍ର; ତାହାର ମକଳ ଜାଗଗା ପରିଚୂଟ ହସଂଲଘ ନାହେ, ତାହାତେ ଆଜଓ ଏକଟୁଓ ରଙ୍ଗ ଫଳାନୋ ହୟ ନାହିଁ । କମଳା ଏତଦିନ ଏହି ଶୃଗୁତା ଶୃଷ୍ଟ କରିଯା ବୁଝିବାର ଅବକାଶ ପାଯ ନାହିଁ । ହୁନ୍ଦୟେର ମଧ୍ୟେ ଅଭାବ ଅଭୂତ କରିଯାଇଛେ, ମାରେ ମାରେ ବିଜ୍ଞୋହଭାବର ଉପହିତ ହଇଯାଇଛେ, କିନ୍ତୁ ଇହାର ଚେହାରାଟା ତାହାର ଚୋଖେ ଝୁଟିଯା ଓଠେ ନାହିଁ । ବଜୁଦ୍ଧେର ପ୍ରଥମ ଆରଙ୍ଗେଇ ଶୈଳଜା ସଥନ ତାହାର ଶାମୀର କଥା ବଲିତେ ଆରଙ୍ଗ କରିଲ— ସେ ହୁନ୍ଦୟେ ଶୈଳଜାର ହୁନ୍ଦୟେର ମବ ତାରଙ୍ଗଲି ବୀଧା ରହିଯାଇଛେ, ଆଙ୍ଗୁଳ ପଡ଼ିବା ମାତ୍ର ସଥନ ମେଇ ହୁନ୍ଦୟ ବାଜିଯା ଉଠିଲ, ତଥନ କମଳା ଦେଖିଲ, କମଳାର ହୁନ୍ଦୟ ହିତେ ଏ ହୁନ୍ଦୟେର କୋନୋ ଅଂକାର ଦିବାର ନାହିଁ; ଶାମୀର କଥା ମେ କୀ ବଲିବେ, ବଲିବାର ବିଷୟରେ ବା କୀ ଆଛେ । ବଲିବାର ଆଗ୍ରହି ବା କୋଧାୟ ! ହୁନ୍ଦୟେର ବୋଝାଇ ଲାଇଯା ଶୈଳଜାର ଇତିହାସ ସେଥା ହ ହ କରିଯା ଶ୍ରୋତେ ଭାସିଯା ଚଲିଯାଇଛେ, କମଳାର ଶୃଗୁ ନୌକାଟା ମେଥାନେ ମାଟିତେ ଢେକିଯା ଅଚଳ ହଇଯା ଆଛେ ।

ଶୈଳଜାର ଶାମୀ ବିପିନ ଗାଜିପୁରେ ଅହିଫେନ-ବିଭାଗେ କାଜ କରେ । ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀର ହାତିଆଜ ମେଯେ । ବଡ଼ୋ ମେଯେ ତୋ ଖଣ୍ଡରବାଡ଼ି ଗେଛେ । ଛୋଟୋଟିକେ ପ୍ରାପ ଧରିଯା ବିଦାମ ହିତେ ନା ପାରିଯା ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଏକଟି ନିଃବ ଜାମାଇ ବାହିଯା ଆନିଲେନ ଏବଂ ସାହେବ-ହୁବାକେ ଧରିଯା ଏହିଥାନେଇ ତାହାର ଏକଟା କାଜ ଛୁଟାଇଯା ଦିଲେନ । ବିପିନ ଇହାଦେର ବାଡ଼ିଭେଇ ଥାକେ ।

କଥା କହିତେ କହିତେ ହଠାତ୍ ଏକ ସମୟ ଶୈଳ ବଲିଲ, “ତୁମ୍ହି ଏକଟୁ ବୋସୋ ଭାଇ, ଆମି ଏଥାନେ ଆସିଲେହି ।” ପରକଣେଇ ଏକଟୁ ହାସିଯା କାରଣ ଦର୍ଶାଇଯା କହିଲ, “ଭେବେ ଆନ କରିଯା ଭିତରେ ଆସିଯାଇଛେ, ଥାଇଯା ଆପିମେ ସାଇବେନ ।”

କମଳା ଶରଳ ବିଶ୍ୱରେ ସହିତ ପ୍ରଥମ କରିଲ, “ତିନି ଆସିଯାଇବେ ତୁମି କେବଳ କରିଯା ଜାନିତେ ପାରିଲେ ?”

ଶୈଳଜା । ଆର ଠାଟା କରିତେ ହିବେ ନା । ମକଳେଇ ସେମନ କରିଯା ଜାନିତେ ପାରେ ଆସିଓ ତେମନି କରିଯା ଜାନି । ତୁମି ନାକି ତୋମାର କର୍ତ୍ତାଟିର ପାଇଁର ଥିଲେ ନା ?

ଏହି ବଲିଯା ହାସିଯା କମଳାର ଚିବୁକ ଧରିଯା ଏକଟୁ ନାଡ଼ା ଦିଯା ଝାଚଳେ-ବନ୍ଦ ଚାବିର ଗୋଛା ଝାବାଏ କରିଯା ପିଠେର ଉପର ଫେଲିଯା ଯେମେ କୋଳେ ଲାଇସା ଶୈଳଜା ଚଲିଯା ଗେଲ । ପଦଶବ୍ଦେର ଭାବା ସେ ଏତିହିସ ସହଜ ତାହା କମଳା ଆଜିଓ ଜାନିତେ ପାରେ ନାହିଁ । ସେ ଚୂପ କରିଯା ବସିଯା ଜାନଲାର ବାହିରେ ଚୋଥ ରାଖିଯା ତାଇ ଭାବିତେ ଲାଗିଲ । ଜାନଲାର ବାହିରେ ଏକଟା ପେହାରା-ଗାଛେ ତାଳ ଛାଇସା ପେହାରାର ଫୁଲ ଧରିଯାଇଛେ, ମେହି-ମୟନ୍ତ୍ର ଫୁଲେର କେଶରେର ମଧ୍ୟେ ମୌରାହିର ଦଳ ତଥବ ଲୁଟୋପୁଣି କରିତେ-ଛିଲ ।

୩୨

ଏକଟୁ ଝାକା ଜାଯଗାର ଗଢ଼ାର ଧାରେ ଏକଟା ଆଲାଦା ବାଡ଼ି ଲାଇସାର ଚେଷ୍ଟା ହିତେହେ । ରମେଶ ଗାଞ୍ଜିପୁର-ଆଦାଲତେ ବିଧି-ଅମ୍ବୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବେଶ ଲାଭ କରିବାର ଅନ୍ତ ଓ ଜିନିସ-ପତ୍ର ଆନିତେ ଏକବାର କଲିକାତାଯ ସାଇତେ ହିବେ ହିର କରିଯାଇଛେ, କିନ୍ତୁ କଲିକାତାଯ ସାଇତେ ତାହାର ମାହସ ହିତେହେ ନା । କଲିକାତାର ଏକଟା ବିଶେଷ ଗଲିର ଚିତ୍ର ଅନେ ଉଠିଲେଇ ରମେଶର ବୁକେର ଡିତରଟା ଏଥିନେ ଯେନ କିମେ ଚାପିଯା ଧରେ । ଏଥିନେ ଜାଳ ହେବେ ନାହିଁ, ଅର୍ଥଚ କମଳାର ସହିତ ଆୟୀ-ଜୀବ ସମ୍ବନ୍ଧ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ସ୍ବିକାର କରିଯା ଲାଇତେ ବିଲମ୍ବ କରିଲେ ଆର ଚଲେ ନା । ଏହି-ମୟନ୍ତ୍ର ଦିଧାୟ କଲିକାତାଯ ସାଜାର ଦିନ ପିଛାଇସା ସାଇତେ ଲାଗିଲ ।

କମଳା ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀର ଅନ୍ତଃପୂରେଇ ଥାକେ । ଏ ବାଂଲାଯ ସର ନିତାନ୍ତ କମ ବଲିଯା ରମେଶକେ ବାହିରେର ସରେଇ ଥାକିତେ ହୟ ; କମଳାର ସହିତ ତାହାର ସାଙ୍କାତ୍ତେର ଶୁଷ୍ଣେଗ ହୟ ନା ।

ଏହି ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ବିଜେଦ୍ୟାପାର ଲାଇସା ଶୈଳଜା କେବଳଇ କମଳାର କାହେ ଦୁଃଖପ୍ରକାଶ କରିତେ ଲାଗିଲ । କମଳା କହିଲ, “କେନ ତାଇ, ତୁମି ଏତ ହାହତାଶ କରିତେହେ ? ଏମନ କୀ ଭୟାନକ ଦୁଷ୍ଟିନା ସତିରାଇଁ !”

ଶୈଳଜା ହାସିଯା କହିଲ, “ଇମ, ତାଇ ତୋ ! ଏବେବାବେ ସେ ପାଥାଶେର ମତୋ

কঠিন মন ! ও-সব ছলনায় আমাকে ভুলাইতে পারিবে না । তোমার মনের মধ্যে
যে কী হইতেছে সে কি আর আমি জানি না !”

কমলা জিজ্ঞাসা করিল, “আচ্ছা ভাই, সত্যি করিয়া বলো, দুইদিন যদি বিপিন-
বাবু তোমাকে দেখা না দেন তাহা হইলে কি অমরি—”

শৈলজা সগর্বে কহিল, “ইস, দুইদিন দেখা না দিয়া তাঁর নাকি থাকিবার জো
আছে !”

এই বলিষ্ঠা বিপিনবাবুর অর্দের সম্বন্ধে শৈলজা গল্প করিতে লাগিল । প্রথম-
প্রথম বিবাহের পর বালক বিপিন গুরুজনের বৃহৎ ভোক করিয়া তাহার বালিকা-বধূর
সহিত সাঙ্কাঁৎ করিবার জন্য কবে কতপ্রকার কোশল উদ্ভাবন করিয়াছিল, কবে
ব্যর্থ হইয়াছিল, কবে ধরা পড়িয়াছিল, দিবা-সাঙ্কাঁৎকারের নিষেধচূঃখ-লাঘবের জন্য
বিপিনের মধ্যাঙ্গ-ভোজনকালে একটা আয়নার মধ্যে গুরুজনদের অজ্ঞাতে উভয়ের
কিন্তু দৃষ্টিবিনিয় চলিত, তাহা বলিতে বলিতে পুরাতন সূত্রির আনন্দকৌতুকে
শৈলজার মুখখানি হাস্তে উদ্ভাসিত হইয়া উঠিল । তাহার পরে যখন আপিসে
যাইবার পালা আরম্ভ হইল, তখন উভয়ের বেদনা এবং বিপিনের যথন-তখন
আপিস-পলায়ন, সেও অনেক কথা । তাহার পরে একবার খণ্ডের ব্যবসায়ের
থাতিতে কিছুদিনের জন্য বিপিনের পাটনায় যাইবার কথা হয়, তখন শৈলজা তাহার
স্বামীকে জিজ্ঞাসা করিয়াছিল, ‘তুমি পাটনায় গিয়া থাকিতে পারিবে ?’ বিপিন
স্পর্ধা করিয়া বলিয়াছিল, ‘কেন পারিব না, খুব পারিব ।’ সেই স্পর্ধাবাক্যে শৈলজার
মনে খুব অভিমান হইয়াছিল ; সে প্রাণপন্থে প্রতিজ্ঞা করিয়াছিল, বিছায়ের
পূর্বরাত্রে সে কোনোমতে লেশমাত্র শোকপ্রকাশ করিবে না ; কেমন করিয়া সে
প্রতিজ্ঞা হঠাতে চোখের জলের প্রাবনে ভাসিয়া গেল এবং পরদিনে যখন যাত্রার
আয়োজন সমস্তই ছির তখন বিপিনের অক্ষ্যাংশ এমনি মাঝা ধরিয়া কী-একবকমের
অস্ত্র করিতে লাগিল যে যাত্রা বন্ধ করিতে হইল, তাহার পরে ডাক্তার যথন শুধু
দিয়া গেল, তখন সে ওবৃত্তের শিশি গোপনে মন্দির মধ্যে শৃঙ্খল করিয়া অপূর্ব উপাসনে
কী করিয়া ব্যাধির অবসান হইল— এ-সমস্ত কাহিনী বলিতে বলিতে কথন যে বেলা
অবসান হইয়া আসে, শৈলজার তাহাতে হঁশ থাকে না— অথচ এমন সময় হঠাতে
দূরে বাহির-দরজায় একটা কিম্বের শব্দ হয় কি না-হয় অমরি শৈল ব্যস্ত হইয়া
উঠিয়া পড়ে । বিপিনবাবু আপিস হইতে কিনিয়াছেন । সমস্ত গল্পহাসির অস্তরালে
একটি উৎকঠিত দ্রুত্য সেই পথের ধারের বাহির-দরজার দিকেই কান পাতিয়া
বসিয়া ছিল ।

କମଳାର କାହେ ଏ-ସମ୍ବନ୍ଧ କଥା ସେ ଏକେବାରେଇ ଆକାଶ-କୁଞ୍ଚମେର ମଜୋ ତାହା ନୟ ; ଇହାର ଆଭାସ ମେ କିଛୁ-କିଛୁ ପାଇୟାଛେ । ପ୍ରଥମ କରେକ ବ୍ରାସ ରମେଶେର ସହିତ ପ୍ରଥମ-ପରିଚୟେର ବହନ୍ତେର ମଧ୍ୟେ ଯେବେ ଏହିରକମେରଇ ଏକଟା ରାଗିଣୀ ବାଜିଯା ଉଠିଲେଛି । ତାହାର ପରେ ଓ ଇମ୍ବୁଲ ହିତେ ଉଦ୍‌ବାନ୍ଦାର-ଲାଭ କରିଯା କମଳା ସଥିନ ରମେଶେର କାହେ କିରିଯା ଆସିଲ ତଥିନେ ଯାବେ ଯାବେ ଏମନ-ସକଳ ଚେତ୍ତ ଅପ୍ରବୃତ୍ତ ସଂଗୀତେ ଓ ଅପରକପ ନ୍ତ୍ୟେ ତାହାର ହଦୟକେ ଆଷାତ କରିଯାଛେ— ସାହାର ଟିକ ଅର୍ଥଟି ମେ ଆଜ ଶୈଳଜାର ଏହି-ସମ୍ବନ୍ଧ ଗଜେର ମଧ୍ୟ ହିତେ ବୁଝିତେ ପାରିତେଛେ । କିନ୍ତୁ ତାହାର ଏ-ସମ୍ବନ୍ଧଟି ଭାଙ୍ଗଚୋରୀ, ଇହାର ଧାରାବାହିକତା କିଛୁହି ନାହିଁ । ତାହାକେ ଯେବେ କୋମୋ-ଏକଟା ପରିଣାମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶୌଭିତ୍ରେ ଦେଖୋ ହୟ ନାହିଁ । ଶୈଳଜା ଓ ବିପିନେର ମଧ୍ୟେ ସେ-ଏକଟା ଆଗାହେର ଟାନ ସେଟା ରମେଶ ଓ ତାହାର ମଧ୍ୟେ କୋଥାଯ ? ଏହି-ସେ କରେକଦିନ ତାହାଦେବ ଦେଖାଶୋନା ବନ୍ଦ ହଇୟା ଆହେ ତାହାତେ ତାହାର ମନେର ମଧ୍ୟେ ଏମନି କୀ ଅନ୍ତିମତା ଉପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହଇଇଥାହେ— ଏବଂ ରମେଶଓ ତାହାକେ ଦେଖିବାର ଜଣ୍ଠ ବାହିରେ ବସିଯା ବସିଯା କୋମୋପ୍ରକାର କୌଣ୍ଠଳ ଉଦ୍‌ଭାବନ କରିତେଛେ ତାହା କୋମୋମଜେଇ ବିଶାସଯୋଗ୍ୟ ନହେ ।

ଇତିମଧ୍ୟେ ସେଇନ ବିବାର ଆସିଲ ମେଦିନ ଶୈଳଜା କିଛୁ ମୁଖକିଲେ ପଡ଼ିଲ । ତାହାର ନ୍ତମ ସଥିକେ ଦୀର୍ଘକାଳ ଏକେବାରେ ଏକଳା ପରିତ୍ୟାଗ କରିତେ ତାହାର ଲଙ୍ଘା କରିତେ ଲାଗିଲ, ଅର୍ଥଚ ଆଜ ଛୁଟିର ଦିନ ଏକେବାରେ ବ୍ୟର୍ଷ କରିବେ ଏତବଡ଼ୋ ଭ୍ୟାଗ-ଶୀନତାଓ ତାହାର ନାହିଁ । ଏ ଦିକେ ରମେଶବାବୁ ନିକଟେ ଧାକିତେଓ କମଳା ସଥିନ ବିଲନେ ବଞ୍ଚିତ ହଇୟା ଆହେ ତଥିନ ଛୁଟିର ଉଦ୍ସବେ ନିଜେର ବସାନ୍ତ ପୂର୍ବ ତୋଗ କରିତେ ତାହାର ବ୍ୟଥାଓ ବୋଧ ହଇଲ । ଆହା, ସବି କୋମୋମଜେଇ ରମେଶେର ସହିତ କମଳାର ସାଙ୍ଗାଂ ଘଟାଇୟା ଦେଓୟା ଥାମ୍ ।

ଏ-ସକଳ ବିଷୟ ଲାଇୟା ଶୁରୁଜନମେର ସହିତ ପରାମର୍ଶ ଚଲେ ନା । କିନ୍ତୁ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ପରାମର୍ଶେର ଅନ୍ତ ଅପେକ୍ଷା କରିବାର ଲୋକ ନହେ— ତିନି ବାଡ଼ିତେ ପ୍ରାଚାର କରିଯା ଦିଲେନ, ଆଜ ତିନି ବିଶେଷ କାଜେ ଶହରେ ବାହିରେ ଯାଇତେଛେନ । ରମେଶକେ ବୁଝାଇୟା ଗେଲେନ ଯେ, ବାହିରେର ଲୋକ ଆଜ କେହ ତାହାର ବାଡ଼ିତେ ଆସିତେଛେ ନା, ସନ୍ଦର-ବସନ୍ତା ବନ୍ଦ କରିଯା ତିନି ଚଲିଯା ଥାଇତେଛେ । ଏ ଥବର ତାହାର କଞ୍ଚାକେଓ ବିଶେଷ କରିଯା ଶୋନାଇୟା ଦିଲେନ— ମିଶ୍ୟ ଜାନିତେନ, କୋନ୍ତା ଇହିତେର କୀ ଅର୍ଥ, ତାହା ବୁଝିତେ ଶୈଳଜାର ବିଲନ୍ଦ ହୟ ନା ।

ଆମେର ପର ଶୈଳଜା କମଳାକେ ବଜିଲ, “ଏସୋ ଭାଇ, ତୋମାର ଚଳ ଶୁରୁକାଇୟା ନିହି !”

କମଳା କହିଲ, “କେନ, ଆଜ ଏତ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି କିମେର ?”

ଶୈଳଜା । ମେ କଥା ପରେ ହିଂବେ, ଡୋଗାର ଚୁଲ୍ଟା ଆଗେ ବାଧିଯା ଦିଇ ।— ବଲିଆ କମଳାର ମାଥା ଲାଇଯା ପଡ଼ିଲ । ଆଜ ବିନାନିର ସଂଖ୍ୟା ଅନେକ ବେଶ, ଝୋଗା ଏକଟା ବୃଦ୍ଧ ବ୍ୟାପାର ହିଇଯା ଉଠିଲ ।

ତାହାର ପରେ କାପଡ଼ ଲାଇଯା ଉଭୟରେ ମଧ୍ୟେ ଏକଟା ବିଷୟ ତର୍କ ବାଧିଯା ଗେଲ । ଶୈଳଜା ତାହାକେ ସେ ରତ୍ନିମ କାପଡ଼ ପରାଇତେ ଚାଇ କମଳା ତାହା ପରିବାର କାରଣ ଖୁବିଯା ପାଇଲ ନା । ଅବଶେଷେ ଶୈଳଜାକେ ସଞ୍ଚିତ କରିବାର ଜ୍ଞାନ ପରିତେ ହିଲ ।

ମଧ୍ୟାହ୍ନେ ଆହାରେର ପର ଶୈଳଜା ତାହାର ସାମୀକେ କାନ୍ଦେ-କାନ୍ଦେ କୀ-ଏକଟା ବଲିଆ କ୍ଷଣକାଲେର ଜ୍ଞାନ ଛୁଟି ଲାଇଯା ଆସିଲ । ତାହାର ପରେ କମଳାକେ ବାହିରେର ସରେ ପାଠାଇବାର ଜ୍ଞାନ ପୀଡ଼ାପୀଡ଼ି ପଡ଼ିଯା ଗେଲ ।

ରମେଶେର କାହେ କମଳା ଇତିପୂର୍ବେ ଅନେକବାର ଅମଂକୋଚେ ଗିଯାଇଛେ । ଏ ସହିତେ ସମାଜେ ଲଙ୍ଘାପ୍ରକାଶେର ସେ କୋନୋ ବିଧାନ ଆହେ ତାହା ଜ୍ଞାନିବାର ସେ କୋନୋ ଅବସର ପାଇଁ ନାହିଁ । ପରିଚୟେର ଆରଞ୍ଜେଇ ରମେଶ ସଂକୋଚ ଭାଙ୍ଗିଯା ଦିଯାଛିଲ । ନିର୍ମଳତାର ଅପବାହ ଦିଯା ଧିକାର ଦିବାର ସଜ୍ଜିନୀଓ ତାହାର କାହେ କେହ ଛିଲ ନା ।

କିନ୍ତୁ ଆଜ ଶୈଳଜାର ଅହୁରୋଧ ପାଲନ କରା ତାହାର ପକ୍ଷେ ଦୁଃଖୀ ହିଇଯା ଉଠିଲ । ସାମୀର କାହେ ଶୈଳଜା ସେ ଅଧିକାରେ ସାର ତାହା ସେ ଜ୍ଞାନିଯାଇଛେ ; କମଳା ସେଇ ଅଧିକାରେର ଗୌରବ ସଥନ ଅହୁତବ କରିତେହେ ନା । ତଥନ ଦୀନଭାବେ ସେ ଆଜ କେମନ କରିଯା ଯାଇବେ !

କମଳାକେ ସଥନ କିଛିତେହି ବାଜି କରା ଗେଲ ନା । ତଥନ ଶୈଳ ମନେ କରିଲ, ରମେଶେର 'ପରେ ସେ ଅଭିମାନ କରିଯାଇଛେ । ଅଭିମାନ କରିବାର କଥାହି ବଟେ । କୁଟୀ ଦିନ କାଟିଯା ଗେଲ, ଅଧିକ ରମେଶବାବୁ କୋନୋ ଛୁଟା କରିଯା ଏକବାର ଦେଖାମାକ୍ଷାତ୍ତର ଚେଷ୍ଟାଓ କରିଲେନ ନା ।

ବାଡ଼ିର ଗୃହିଣୀ ତଥନ ଆହାରାଟେ ସରେ ଛୁଟାର ଦିଯା ଦୁଃଖିତେହିଲେନ । ଶୈଳଜା ବିପିନକେ ଆସିଯା କହିଲ, "ରମେଶବାବୁକେ ଭୂମି ଆଉ କମଳାର ନାମ କରିଯା ବାଡ଼ିର ସଥନେହି ଡାକିଯା ଆନ୍ଦୋଳନ । ବାବା କିଛି ମନେ କରିବେନ ନା, ଯା କିଛି ଜ୍ଞାନିତେହି ପାରିବେନ ନା ।"

ବିପିନେର ମତୋ ଚୁପଚାପ ମୁଖଚୋରୀ ଲୋକେର ପକ୍ଷେ ଏକପ ଦୌତ୍ୟ କୋନୋଥିଲେହି କଟିକର ନାହେ, ତଥାପି ଛୁଟିର ଦିନେ ଏହି ଅହୁରୋଧ ନିଜନ କରିତେ ସେ ସାହସ କରିଲ ନା ।

ରମେଶ ତଥନ ବାହିରେ ସରେର ଜ୍ଞାନିର-ପାତା ମେଜେର ଉପର ଚିତ ହିଇଯା ଉଠିଲା ଏକ ପାରେର ଉତ୍କ୍ରିତ ଝାଟୁର ଉପରେ ଆର-ଏକ ପା ତୁମିଯା ଦିଯା 'ପାରୋନିରର' ପଞ୍ଜିତେହିଲ ।

ପାଠ୍ୟ ଅଂশ ଶେବ କରିଯା ସଥି କାଜେର ଅଭାବେ ତାହାର ବିଜ୍ଞାପନେର ପ୍ରତି ମନୋରୋଗ ଦିବାର ଉପକ୍ରମ କରିତେଛେ, ଏବନ ମସିର ବିପିନଙ୍କେ ସରେ ଆସିତେ ରେଖିଯା ମେ ଉତ୍କୁଳ ହଇଯା ଉଠିଲ । ସଙ୍ଗୀ ହିସାବେ ବିପିନ ମେ ଖୁବ ପ୍ରଥମଶ୍ରେଣୀର ପରାର୍ଥ ତାହା ନା ହଇଲେଓ ବିଦେଶେ ମଧ୍ୟାହ୍ନାପନେର ପକ୍ଷେ ରମେଶ ତାହାକେ ପରମ ଲାଭ ବଲିଯା ଗଣ୍ୟ କରିଲ ଏବଂ ବଲିଯା ଉଠିଲ, “ଆହୁନ ବିପିନବାବୁ, ଆହୁନ ବହନ !”

ବିପିନ ନା ବସିଯାଇ ଏକଟୁଥାନି ଶାଥା ଚାଲକାଇଯା ବଲିଲ, “ଆପନାକେ ଏକବାର ଇନି ଭିତରେ ଡାକ୍ତିତେଛେନ ।”

ରମେଶ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “କେ, କମଳା ?”

ବିପିନ କହିଲ, “ହୀ ।”

ରମେଶ କିଛୁ ଆଶ୍ରମ ହଇଲ । ରମେଶ ପ୍ରବେହି ହିର କାରାମାହେ କମଳାକେ ମେ ଝାଇ ବଲିଯାଇ ଗ୍ରହଣ କରିବେ, କିନ୍ତୁ ତାହାର ଆଭାବିକ-ଦିଧା-ଗ୍ରହ ମନ ତ୍ରେପୁର୍ବେ ଏହି କରିଦିନ ଅବକାଶ ପାଇଯା, ବିଶ୍ଵାର କରିତେଛେ । କରନାମ କମଳାକେ ଗୃହିଗ୍ରହନେ ଅଭିବିଜ୍ଞ କରିଯା ମେ ମନକେ ନାନାପ୍ରକାର କ୍ଷାବୀ ହଥେର ଆଶାମେ ଉତ୍ସେଜିତ କରିଯାଉ ତୁଳିଯାହେ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରେସ ଆରାଟଟାଇ ଦୁରହ । କିଛୁଦିନ ହଇତେ କମଳାର ପ୍ରତି ସେଟୁକୁ ଦୂରସ୍ତ ବର୍କା କରା ତାହାର ଅଭ୍ୟାସ ହଇଯା ଗେହେ ହଠାତ୍ ଏକଦିନ କେମନ କରିଯା ଦେବୀ ସେଟା ଶାରୀରି ଫେଲିବେ, ତାହା ମେ ଭାବିଯା ପାଇତେଛିଲ ନା ; ଏଇଜ୍ଞଟାଇ ବାଡ଼ିଭାଡା କରିବାର ଦିକେ ତାହାର ତେମନ ସ୍ତରତା ଛିଲ ନା ।

କମଳା ଡାକିଯାଇଛେ ରମେଶର ମନେ ହଇଲ, ନିଶ୍ଚଯ ବିଶେଷ କୋନୋ ଏକଟା ପ୍ରୋଜେକ୍ଟ ପଡ଼ିଯାଇଛେ । ତୁ ପ୍ରୋଜେକ୍ଟରେ ଡାକ ହଇଲେଓ ତାହାର ମନେର ମଧ୍ୟେ ଏକଟା ହିରୋଲ ଉଠିଲ । ବିପିନେର ଅହୁବତୀ ହଇଯା ‘ପାହୋନିଯା’ଟା ଫେଲିଯା ରାଧିଯା ସଥି ମେ ଅନ୍ତଃଗୁରେ ସାତା କରିଲ ତଥନ ଏହି ମଧୁକରଙ୍ଗରିତ କାର୍ତ୍ତିକେର ଆଲଙ୍ଘରୀର ଜନହିନ ମଧ୍ୟାହେ ଏକଟା ଅଭିମାରେ ଆଭାସ ତାହାର ଚିନ୍ତକେ ଏକଟୁଥାନି ଚକ୍ର କରିଲ ।

ବିପିନ କିଛୁ ଦୂର ହଇତେ ସର ଦେଖାଇଯା ଦିଯା ଚଲିଯା ଗେଲ । କମଳା ମନେ କରିଯାଇଲ, ଶୈଲଜା ତାହାର ମସିରେ ହାଲ ଛାଡ଼ିଯା ଦିଯା ବିପିନେର କାହେ ଚଲିଯା ଗେହେ । ତାଇ ମେ ଖୋଲା ଦରଜାର ଚୌକାଟେର ଉପର ବସିଯା ମାମନେର ବାଗାନେର ହିକେ ଚାହିଯା ଛିଲ । ଶୈଲ କେମନ କରିଯା କମଳାର ଅନ୍ତରେ-ବାହିରେ ଏକଟା ଭାଲୋବାସାର ହୁଏ ସୀଧିଯା ଦିବାଇଲ । ଦୟକୁଳ ବାତାମେ ବାହିରେ ଗାଛେର ପରମାଣୁଲି ଦେମନ ମରିବିଲେ କାପିଯା ଉଠିତେଛିଲ, କମଳାର ବ୍ୟକ୍ତିରେ ଓ ମାଝେ ମାଝେ ତେବେନି ଏକଟା ଦୀର୍ଘନିଯାମେ ହାଓଯା ଉଠିଯା ଅସ୍ତ୍ର ବେଶନାମ ଏକଟି ଅଗ୍ରକପ ଶକ୍ତିରେ ମଞ୍ଚରେ କରିତେଛିଲ ।

এবন ସମୟେ ରମେଶ ସବେ ପ୍ରବେଶ କରିଯା ସଥିନ ତାହାର ପଞ୍ଚାଂ ହଇତେ ଡାକିଳ—“କମଳା”, ତଥିନ ମେ ଚକିତ ହଇଯା ଉଠିଯା ପଡ଼ିଲ; ତାହାର ହୃଦ୍ଦିଗୁର ମଧ୍ୟେ ରଙ୍ଗ ତରଙ୍ଗିତ ହଇତେ ଲାଗିଲ, ସେ କମଳା ଇତିପୂର୍ବେ କଥନୋ ରମେଶର କାହେ ବିଶେଷ ଲଙ୍ଘା ଅଭୁତବ କରେ ନାହିଁ ମେ ଆଜ ତାଲୋ କରିଯା ମୁଖ ତୁଳିଯା ଚାହିତେ ପାରିଲ ନା । ତାହାର କର୍ମମୂଳ ଆରଙ୍ଗିବ ହଇଯା ଉଠିଲ ।

ଆଜିକାର ସାଜସଙ୍ଗାୟ ଓ ଭାବେ-ଆଭାସେ ରମେଶ କମଳାକେ ନୂତନ ମୂର୍ତ୍ତିତେ ଦେଖିଲ । ହଠାଂ କମଳାର ଏହି ବିକାଶ ତାହାକେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଅଭିଭୂତ କରିଲ । ମେ ଆଣ୍ଟେ ଆଣ୍ଟେ କମଳାର କାହେ ଆସିଯା କ୍ଷଣକାଳେର ଜଣ୍ଠ ଚୁପ କରିଯା ଦ୍ଵାରାଇଯା ମୃଦୁଷ୍ଵରେ କହିଲ, “କମଳା, ତୁମି ଆମାକେ ଡାକିଯାଇଁ ?”

କମଳା ଚମକିଯା ଉଠିଯା ଅନାବଶ୍ୱକ ଉତ୍ତେଜନାର ସହିତ ବଲିଯା ଉଠିଲ, “ନା ନା ନା, ଆମି ଡାକି ନାହିଁ— ଆମି କେବ ଡାକିତେ ଯାଇବ ?”

ରମେଶ କହିଲ, “ଡାକିଲେଇ ବା ଦୋଷ କି କମଳା ?”

କମଳା ଦିଶୁଣ ପ୍ରବଲାତାର ସହିତ ବଲିଲ, “ନା, ଆମି ଡାକି ନାହିଁ ।”

ରମେଶ କହିଲ, “ତା, ବେଶ କଥା । ତୁମି ନା ଡାକିତେଇ ଆମି ଆସିଯାଇ । ତାଇ ବଲିଯାଇ କି ଅନାହରେ ଫିରିଯା ଯାଇତେ ହଇବେ ?”

କମଳା । ତୁମି ଏଥାନେ ଆସିଯାଇ, ମକଳେ ଜାନିତେ ପାରିଲେ ରାଗ କରିବେ—ତୁମି ସାଶ । ଆମି ତୋମାକେ ଡାକି ନାହିଁ ।

ରମେଶ କମଳାର ହାତ ଚାପିଯା ଧରିଯା କହିଲ, “ଆଜ୍ଞା, ତୁମି ଆମାର ସବେ ଏସୋ—ମେଥାନେ ବାହିରେର ଲୋକ କେହ ନାହିଁ ।”

କମଳା କଞ୍ଚିତକଲେବେର ତାଡା-ତାଡ଼ି ରମେଶର ହାତ ଛାଡ଼ାଇଯା ଲାଇଯା ପାଶେର ସବେ ଗିଯା ଦ୍ୱାରା କୁଞ୍ଚ କରିଲ ।

ରମେଶ ବୁଝିଲ, ଏ-ସମ୍ମତି ବାଡ଼ିର କୋନୋ ମେଯେର ଯଡ଼ସ୍ତର— ଏହି ବୁଝିଯା ପୁଲକିତଦେହେ ବାହିରେର ସବେ ଗେଲ । ଚିତ ହଇଯା ପଡ଼ିଯା ଆର-ଏକବାର ‘ପାଯୋନିୟର’ଟା ଟାନିଯା ଲାଇସା ତାହାର ବିଜ୍ଞାପନଶ୍ରେଣୀର ଉପରେ ଚୋଥ ବୁଲାଇତେ ଲାଗିଲ, କିନ୍ତୁ କିଛିଇ ଅର୍ଥଗ୍ରହ ହିଲ ନା । ତାହାର ହୃଦୟାକାଶେ ନାନା ରଙ୍ଗେ ଭାବେର ମେବ ଉଡ୍ଢୋ-ବାତାସେ ଆସିଯା ବେଡ଼ାଇତେ ଲାଗିଲ ।

ଶୈଳ କୁଞ୍ଚରେ ଘା ଦିଲ; କେହ ଦରଜା ଥୁଲିଲ ନା । ତଥିନ ମେ ଦରଜାର ଥଡ଼ଥଡ଼ ଖୁଲିଯା ବାହିର ହଇତେ ହାତ ଗଲାଇଯା ଦିଯା ଛିଟକିନି ଖୁଲିଯା ଫେଲିଲ । ସବେ ଚୁକିଯା ଦେଖେ, କମଳା ମେଜେର ଉପର ଉପୁଡ଼ ହଇଯା ପଡ଼ିଯା ଦୁଇ ହାତେର ଭିତର ମୁଖ ଲୁକାଇଯା କାଂଦିତେଛେ ।

ଶୈଳ ଆଞ୍ଚର୍ଦ ହଇୟା ଗେଲ । ଏମନି କି ଘଟନା ଘଟିଲେ ପାରେ ତାହାର ଅନ୍ତ କମଳା ଏତ ଆବାତ ପାଇଁ । ତାଡ଼ାତଡ଼ି ତାହାର ପାଶେ ବସିଯା ତାହାର କାନେର କାହେ ସୁଖ ରାଥିଯା ପ୍ରିସ୍ଟ୍ସରେ ବଲିତେ ଲାଗିଲ, “କେନ ଭାଇ, ତୋମାର କି ହଇଯାଛେ, ତୁମି କେନ କାହିଁତେହୁଁ ?”

କମଳା କହିଲ, “ତୁମି କେନ ଉହାକେ ଡାକିଯା ଆନିଲେ ? ତୋମାର ଭାରି ଅଞ୍ଚାର ।”

କମଳାର ଏହି-ମକଳ ଆକଷିକ ଆବେଗେର ପ୍ରବଲତା ତାହାର ନିଜେର ପକ୍ଷେ ଏବଂ ଅନ୍ତେର ପକ୍ଷେ ବୋଲା ଭାରି ଶକ୍ତ । ଇହାର ମଧ୍ୟେ ସେ ତାହାର କତ ଦିନେର ଶୁଣ୍ଠବେନାର ମଙ୍ଗମ ଆହେ ତାହା କେହିଁ ଜାନେ ନା ।

କମଳା ଆଜ ଏକଟା କଲନାଲୋକ ଅଧିକାର କରିଯା ବେଶ ଶୁଣାଇୟା ବସିଯା ଛିଲ । ରମେଶ ସବି ବେଶ ସହଜେ ତାହାର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରବେଶ କରିତ ତବେ ହୃଦୟରେ ହିଂମତି ହିଲିଲ । କିନ୍ତୁ ତାହାକେ ଡାକିଯା ଆନିଯା ମନ୍ଦ ଛାରଥାର କରିଯା ଫେଲା ହିଲ । କମଳାକେ ଛୁଟିର ମମୟେ ଇମ୍ବୁଲ ବନ୍ଦୀ କରିଯା ରାଥିବାର ଚେଟା, ସ୍ଟୀମାରେ ରମେଶର ଔଷଧାସୀକ୍ରମ, ଏ-ମନ୍ଦତ୍ତେର ମନେର ତଳଦେଶେ ଆଲୋଡ଼ିତ ହଇୟା ଉଠିଲ । କାହେ ପାଇଲେଇ ସେ ପାଓଯା ହିଲ, ଡାକିଯା ଆନିଲେଇ ସେ ଆସା ହିଲ, ତାହା ନହେ— ଆସନ ଜିମିସଟି ସେ କି ତାହା ଗାଜିପୁରେ ଆସାର ପରେ କମଳା ଅତି ଅନ୍ତର ଦିନେଇ ସେବ ଶ୍ଵାଷିତେ ପାରିଯାଛେ ।

କିନ୍ତୁ ଶୈଳର ପକ୍ଷେ ଏ-ସବ କଥା ବୋଲା ଶକ୍ତ । କମଳା ଏବଂ ରମେଶର ଆରଥାନେ ସେ କୋମୋପ୍ରକାରେ ମତ୍ୟକାର ବ୍ୟବଧାନ ଧାରିତେ ପାରେ ତାହା ମେ କଲନାଓ କରିତେ ପାରେ ନା । ମେ ବହୁତେ କମଳାର ମାଥା ନିଜେର କୋଲେର ଉପର ତୁଳିଯା ଜିଜାମା କରିଲ, “ଆଜ୍ଞା ଭାଇ, ରମେଶବାବୁ କି ତୋମାକେ କୋନୋ କଠିନ କଥା ବଲିଯାଛେ ? ହୟତୋ ଇନି ତାହାକେ ଡାକିତେ ଗିଯାଛିଲେନ ବଲିଯା ତିନି ରାଗ କରିଯାଛେ । ତୁମି ବଲିଲେ ନା କେନ ସେ, ଏ ମନ୍ଦ ଆସାର ତାଜ ।”

କମଳା କହିଲ, “ନା ନା, ତିନି କିଛିଏ ବଲେନ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କେନ ତୁମି ତାହାକେ ଡାକିଯା ଆନିଲେ ?”

ଶୈଳ କୁଷ୍ଣ ହଇୟା ବଲିଲ, “ଆଜ୍ଞା ଭାଇ, ଦୋସ ହଇଯାଛେ, ମାପ କରୋ ।”

କମଳା ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଉଠିଯା ବସିଯା ଶୈଳର ଗଲା ଜଡ଼ାଇୟା ଧରିଲ; କହିଲ, “ଯାଓ ଭାଇ, ଯାଓ ତୁମି, ବିଗିନବାବୁ ରାଗ କରିତେଛେ ।”

ବାହିରେ ନିର୍ଜନ ଘରେ ରମେଶ ‘ପାଯୋନିସ୍ଟ’-ଏର ଉପର ଅନେକକଷଣ ବୃଥା ଚୋଥ ବୁଲାଇୟା ଏକ ମସି ମବଲେ ସେଟୀ ଛୁଟିଯା ଫେଲିଯା ଦିଲ । ତାର ପର ଉଠିଯା ବସିଯା କହିଲ, ‘ନା, ଆର ନା । କାଲାଇ କଲିକାତାଯ ଗିଯା ପ୍ରକ୍ଷତ ହଇୟା ଆନିବ । କମଳାକେ ଆସାର ହୀ ବଲିଯା ଗ୍ରହଣ କରିତେ ସତରିନ ବିଲିଯ ହିତେହେ ତତାଇ ଆସାର ଅଞ୍ଚାର ବାଡିତେହେ ।’

রমেশের কর্তব্যবৃক্ষি হঠাৎ আজ পূর্ণভাবে জাগ্রত হইয়া সমস্ত দ্বিদাসংশয় এক লক্ষ্মে অভিক্রম করিল।

৩৩

রমেশ ঠিক করিয়াছিল কলিকাতায় সে কেবল কাজ সারিয়া চলিয়া আসিবে, কলুটোলার সে গলির ধার দিয়াও থাইবে না।

রমেশ দ্বৰজিপাড়ার বাসায় আসিয়া উঠিল। দিনের মধ্যে অতি অল্প সময়ই কাজকর্মে কাটে, বাকি সময়টা স্নুরাইতে চায় না। রমেশ কলিকাতায় দলের সহিত মিশিত, এবাবে আসিয়া তাহাদের সহিত দেখা করিতে পারিল না। পাছে পথে কাহারেও সহিত দৈবাং দেখা হইয়া পড়ে, এই ভয়ে সে যথাসাধ্য সাবধানে ধাক্কিত।

কিন্তু রমেশ কলিকাতায় আসিতেই একটা পরিবর্তন অঙ্গভব করিল। যে নির্জন অবকাশের মাঝখানে, যে নির্মল শাস্তির পরিবেষ্টনে কমলা তাহার নবকেশোরের প্রথম আবির্ভাব লইয়া রমেশের কাছে রমণীয় হইয়া দেখা দিয়াছিল, কলিকাতায় তাহার মোহ অনেকটা ছুটিয়া গেল। দ্বৰজিপাড়ার বাসায় রমেশ কমলাকে কল্পনা-ক্ষেত্রে আনিয়া তালোবাসার মুঠনেত্রে দেখিবার চেষ্টা করিল, কিন্তু এখানে তাহার মন কোনোমতে সাড়া দিল না; আজ কমলা তাহার কাছে অপরিণত। অশিক্ষিত। বালিকার রূপে প্রতিভাত হইল।

জোর ঘতই অতিভিত্তিমাত্রায় প্রয়োগ করা যায় জোর ঘতই কমিয়া আসিতে থাকে। হেমনলিনীকে কোনোমতেই মনের মধ্যে আমল দিবে না, এই পথ করিতে করিতেই অহোরাত্র হেমনলিনীর কথা রমেশের মনে জাগরুক থাকে। তুলিবার কঠিন সংকলনই শ্বরণে রাখিবার প্রবল সহায় হইয়া উঠিল।

রমেশের যদি কিছুমাত্র তাড়া ধাক্কিত তবে বহু পূর্বেই কলিকাতার কাজ শেষ করিয়া সে ফিরিতে পারিত। কিন্তু সামান্য কাজ গড়াইতে গড়াইতে বাড়িয়া চলিল। অবশ্যে তাহাও নিঃশেষিত হইয়া গেল।

কাল রমেশ প্রথমে কার্যালয়োধে এলাহাবাদে যাত্রা করিয়া সেখান হইতে গাজি-পুরে ফিরিবে। এত দিন সে ধৈর্যক্ষা করিয়া আসিয়াছে, কিন্তু সে ধৈর্যের কি কোনো পুরস্কার নাই? বিদ্যায়ের আগে গোপনে একবার কলুটোলার থবর লইয়া আসিলে কতি কী?

আজ কলুটোলার সেই গলিতে যাওয়া হীর করিয়া সে একখানা চিঠি লিখিতে

ଦସିଲ । ତାହାରେ କମଳାର ସହିତ ତାହାର ସରକ ଆଶ୍ରୋପାନ୍ତ ବିଜ୍ଞାନିତ କରିଯା ଲିଖିଲ । ଏବାରେ ଗାଜିଗୁରେ କିରିଯା ଗିଯା ମେ ଅଗତ୍ୟା ହତତାଗିନୀ କମଳାକେ ନିଜେର ପରିଣୀତ ପଞ୍ଚୀ-କ୍ରପେ ଗ୍ରହଣ କରିବେ ତାହାର ଜ୍ଞାପନ କରିଲ । ଏଇକ୍ରପେ ହେମଲିନୀର ସହିତ ତାହାର ସର୍ବତୋଭାବେ ବିଜ୍ଞେଷ ସ୍ଟାରାର ପୂର୍ବେ ସତ୍ୟ ସ୍ଟରା ମଞ୍ଚର୍ତ୍ତାବେ ଜାନାଇଯା ଏହି ପତ୍ର-ଦାରୀ ମେ ବିଦ୍ୟାଯ ଗ୍ରହଣ କରିଲ ।

ଚିଠି ଲିଖିଯା ଲେଫାଫାର ମଧ୍ୟେ ପୁରିଯା ଉପରେ କାହାରେ ନାହିଁ ଲିଖିଲ ନା, ତିତକେଓ କାହାକେଓ ସମୋଧନ କରିଲ ନା । ଅନ୍ଧାବାସୁର ତୃତ୍ୟେରୀ ରମେଶର ପ୍ରତି ଅଛୁରଙ୍ଗ ହିଲ—କାରଣ, ରମେଶ ହେମଲିନୀର ମଞ୍ଚର୍ତ୍ତାରେ ସମ୍ପର୍କୀୟ ସଜନ-ପରିଜନ ସକଳକେ ଏକଟା ବିଶେଷ ସମଭାବ ସହିତ ଦେଖିତ । ଏଇଜ୍ଞଟ ସେଇ ବାଡିର ଚାକର-ବାକରେରୀ ରମେଶର ନିକଟ ହିତେ ନାନା ଉପଲକ୍ଷେ କାପଡ଼ଚୋପଡ଼ ପାବଣୀ ହିତେ ବକ୍ଷିତ ହିତ ନା । ରମେଶ ଟିକ କରିଯାଇଲ ମଙ୍କାର ଅନ୍ଧକାରେ କଲୁଟୋଲାର ବାଡିତେ ଗିଯା । ଏକବାର ମେ ଦୂର ହିତେ ହେମଲିନୀକେ ଦେଖିଯା ଆସିବେ ଏବଂ କୋମୋ ଏକଜନ ଚାକରକେ ଦିଯା ଏହି ଚିଠି ଗୋପନେ ହେମଲିନୀର ହାତେ ପୌଛାଇଯା ଦିଯା ମେ ଚିରକାଳେର ମତୋ ତାହାର ପୂର୍ବବନ୍ଧୁ ବିଜ୍ଞିତ କରିଯା ଚଲିଯା ସାହିବେ ।

ମଙ୍କାର ମମମ ରମେଶ ଚିଠିଖାନି ହାତେ ଲାଇଯା ସେଇ ଚିରପରିଚିତ ଗଲିର ମଧ୍ୟେ କ୍ଷାନ୍ତିବକ୍ଷେ କଞ୍ଚିତପଦେ ପ୍ରବେଶ କରିଲ । ଦ୍ୱାରେର କାହେ ଆସିଯା ଦେଖିଲ ଦ୍ୱାର କୁକ୍କ ; ଉପରେ ଚାହିଁଯା ଦେଖିଲ ମମନ୍ତ ଜାନଲା ବକ୍କ, ବାଡି ଶୁଣ୍ଟ, ଅନ୍ଧକାର ।

ତବୁ ରମେଶ ଦ୍ୱାରେ ଥା ଦିଲ । ଦୁଇ-ଚାର ବାର ଆସାତ କରିତେ କରିତେ ତିତର ହିତେ ଏକଜନ ବେହାରା ଦ୍ୱାର ଥୁଲିଯା ବାହିର ହିଲ । ରମେଶ ଜିଜାମା କରିଲ, “କେ ଓ, ହୁଥିଲ ମାକି ?”

ବେହାରା କହିଲ, “ହୀ ବାବୁ, ଆସି ମୁଖନ ।”

ରମେଶ । ବାବୁକୋଥାଯ ଗେଛେନ ?

ବେହାରା । ଦିଦିଠାକୁନକେ ଲାଇଯା ପଞ୍ଚମେ ହାଓଯା ଥାଇତେ ଗିଯାଛେନ ।

ରମେଶ । କୋଥାଯ ଗେଛେନ ?

ବେହାରା । ତାହା ତୋ ବଲିତେ ପାରି ନା ।

ରମେଶ । ଆର କେ ମଙ୍ଗେ ଗେଛେନ ।

ବେହାରା । ମଲିନବାସୁ ମଙ୍ଗେ ଗେଛେନ ।

ରମେଶ । ମଲିନବାସୁ ବୁଟି କେ ?

ବେହାରା । ତାହା ତୋ ବଲିତେ ପାରି ନା ।

ରମେଶ ଶୁଣି କରିଯା କରିଯା ଜାନିଲ, ମଲିନବାସୁ ମୁଖପ୍ରକ୍ରମ, କିଛକାଳ ହିତେ ଏହି

বাড়িতে শাতায়াত করিতেছেন। যদিও রমেশ হেমনলিনীর আশা ত্যাগ করিয়াই থাইতেছিল, তথাপি নলিনবাবুটির প্রতি তাহার সন্তাব আকৃষ্ট হইল না।

রমেশ। তোর দিবিঠাকরনের শরীর কেমন আছে?

বেহারা কহিল, “তাহার শরীর তো ভালোই আছে।”

স্থখন-বেহারাটা ভাবিয়াছিল, এই স্মসংবাদে রমেশবাবু নিষিদ্ধ ও স্বর্ণী হইবেন। অঙ্গর্ধাৰ্ঘী জানেন, স্থখন-বেহারা ভুল বুঝিয়াছিল।

রমেশ কহিল, “আমি একবার উপরের ঘরে যাইব।”

বেহারা তাহার ধূমোচ্ছসিত কেরোসিনের ডিপা লইয়া রমেশকে উপরে লইয়া গেল। রমেশ ভূতের মতো ঘরে ঘরে একবার ঘূরিয়া বেড়াইল, দুই-একটা চৌকি ও সোফা বাছিয়া লইয়া তাহার উপরে বসিল। জিনিসপত্র গৃহসজ্জা সমস্তই ঠিক পূর্বের মতোই আছে, যাবে হইতে নলিনবাবুটি কে আসিল? পৃথিবীতে কাহারো অভাবে অধিক দিন কিছুই শৃঙ্খ থাকে না।» যে বাতায়নে রমেশ একদিন হেম-নলিনীর পাশে দাঢ়াইয়া ক্ষান্তবর্ষণ শ্রাবণদিনের স্বর্ণস্ত-আভায় দুটি হৃদয়ের নিঃশব্দ মিলকে অঙ্গিত করিয়া লইয়াছিল, সেই বাতায়নে আর কি স্বর্ণাঙ্গের আভা পড়ে না? সেই বাতায়নে আর-কেহ আসিয়া আর-এক দিন যখন শুগলমূর্তি রচনা করিতে চাহিবে তখন পূর্ব-ইতিহাস আসিয়া কি তাহাদের স্থান বোধ করিয়া দাঢ়াইবে, নিঃশব্দে তর্জনী তুলিয়া তাহাদিগকে দূরে সরাইয়া দিবে? কৃষ্ণ অভিযানে রমেশের হৃদয় শ্ফীত হইয়া উঠিতে লাগিল।

পরদিন রমেশ এলাহাবাদে না গিয়া একেবারে গাঞ্জিপুরে চলিয়া গেল।

৩৪

কলিকাতায় রমেশ প্রায় মাসখানেক কাটাইয়া আসিয়াছে। এই এক মাস কমলার পক্ষে অল্পাদিন নহে। কমলার জীবনে একটা পরিপত্তির স্মৃত হঠাৎ অত্যন্ত দ্রুত-বেগে বহিতেছে। উষার আলো ধেমন দেখিতে দেখিতে প্রভাতের রৌদ্রে ছুটিয়া পড়ে, কমলার নারীপ্রকৃতি তেমনি অতি অল্পকালের মধ্যেই শুধি হইতে জাগরণের মধ্যে সচেতন হইয়া উঠিল। শৈলজার সহিত যদি তাহার বনিষ্ঠ পরিচয় না হইত, শৈলজার জীবন হইতে প্রেমালোকের ছাটা ও উত্তাপ যদি প্রতিফলিত হইয়া তাহার হৃদয়ের উপরে না পড়িত, তবে কতকাল তাহাকে অপেক্ষা করিতে হইত বলা যায় না।

ইতিমধ্যে রমেশের আসিবার দেরি দেখিয়া শৈলজার বিশেষ অছরোধে খুড়া

କମଳାଦେଇ ବାସେର ଅନ୍ତ ଶହରେ ଗଜାର ଧାରେ ଏକଟି ବାଂଲା ଟିକ କରିଯାଛେ । ଅଜ୍ଞାନ ଆସବାର ସଂଗ୍ରହ କରିଯା ବାଡ଼ିଟି ବାସେବୋଗ୍ୟ କରିଯା ତୁଳିବାର ଆରୋଜନ କରିତେଛେ ଏବଂ ନୃତ୍ୟ ସରକାର ଅନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକମତ ଚାକର-ହାସୀଓ ଟିକ କରିଯା ରାଖିଯାଛେ ।

ଅନେକ ଦିନ ଦେଇ କରିଯା ରମେଶ ଥଥନ ଗାନ୍ଧିପୁରେ ଫିରିଯା ଆସିଲ ଥଥନ ଖୁଡାର ବାଡ଼ିତେ ପଡ଼ିଯା ଥାକିବାର ଆର-କୋନୋ ଛୁଟା ଥାକିଲ ନା । ଏତଦିନ ପରେ କମଳା ନିଜେର ସ୍ଵାଧୀନ ସରକାର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରବେଶ କରିଲ ।

ବାଂଲାଟିର ଚାରି ଦିକେ ବାଗାନ କରିବାର ମତୋ ଜମି ସ୍ଥେଷ୍ଟ ଆଛେ । ଦୁଇ ସାରି ସ୍ଵାଧୀନ ସିନ୍ଧୁଗାହର ଭିତର ଦିଲ୍ଲୀ ଏକଟି ଛାଗାମର ରାଷ୍ଟ୍ର ଗେଛେ । ଶୀତେର ଶୀର୍ଷ ଗଜା ବହୁ-ଦୂରେ ସରିଯା ଗିଯା ବାଡ଼ି ଏବଂ ଗଜାର ମାରଖାନେ ଏକଟି ନିଚୁ ଚର ପଡ଼ିଯାଛେ— ମେହି ଚରେ ଚାହାରା ହାନେ ହାନେ ଗୋଧୁମ ଚାର କରିଯାଛେ ଏବଂ ହାନେ ହାନେ ତରମୁଜ ଓ ଥରମୁଜ ଲାଗାଇତେଛେ । ବାଡ଼ିର ଦକ୍ଷିଣ-ସୀମାନାନ୍ଦ ଗଜାର ଦିକେ ଏକଟି ବୃଦ୍ଧ ବୃଦ୍ଧ ନିଯମଗାଛ ଆଛେ, ତାହାର ତଳା ବୀଧାନୋ ।

ବହୁଦିନ ଭାଡ଼ାଟେର ଅଭାବେ ବାଡ଼ି ଓ ଜମି ଅନାଦୃତ ଅବସ୍ଥାର ଥାକାତେ ବାଗାନେ ଗାହପାଳା ପ୍ରାୟ କିଛୁଇ ଛିଲ ନା ଏବଂ ସରଙ୍ଗଲିଓ ଅପରିଚିତ ହିଁଯା ଛିଲ । କିନ୍ତୁ କମଳାର କାହେ ଏ-ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଭାଲୋ ଲାଗିଲ । ଗୃହିଣୀପଦଳାଭେର ଆନନ୍ଦ-ଆଭାୟ ତାହାର ଚକ୍ରେ ସମସ୍ତଟି ସ୍ଵନ୍ଦର ହିଁଯା ଉଠିଲ । କୋନ୍ ସର କୀ କାଜେ ବ୍ୟବହାର କରିତେ ହିଁବେ, ଜମିର କୋଥାରେ କିନ୍କପ ଗାହପାଳା ଲାଗାଇତେ ହିଁବେ, ତାହା ମେ ମନେ ମନେ ଟିକ କରିଯା ଲାଇଲ । ଖୁଡାର ମହିତ ପରାମର୍ଶ କରିଯା କମଳା ସମସ୍ତ ଜମିତେ ଚାର ଦିଶା ଲାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଲ । ନିଜେ ଉପହିତ ଥାକିଯା ରାଜ୍ୟଘରେର ଚାଲୁ ବାନାଇଯା ଲାଇଲ ଏବଂ ତାହାର ପାର୍ଶ୍ଵବର୍ତ୍ତୀ ଭାଡ଼ାର-ଘରେ ସେଥାନେ ସେଇପ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆବଶ୍ୟକ ତାହା ସାଧନ କରିଲ । ସମସ୍ତ ଦିନ ଧୋଗ୍ୟା-ମାଜା, ଗୋଛାନୋ-ଗାଛାନୋ, କାଜକର୍ମେର ଆର ଅନ୍ତ ନାହିଁ । ଚାରି ଦିକେଇ କମଳାର ମହିତ ଆକୃଷ୍ଟ ହିଁତେ ଲାଗିଲ ।

ଗୃହକର୍ମେର ମଧ୍ୟେ ରମ୍ଭୀର ସୌଲର୍ ସେମନ ବିଚିତ୍ର, ସେମନ ମୁୟ, ଏମନ ଆର କୋଥାଓ ନାହେ । ରମେଶ ଆଜ କମଳାକେ ମେହି କର୍ମେର ମାରଖାନେ ଦେଖିଲ; ମେ ମେନ ପାଥିକେ ଥାଚାର ବାହିରେ ଆକାଶେ ଉଡ଼ିତେ ଦେଖିଲ । ତାହାର ଅନ୍ଧର ମୁଖ, ତାହାର ହନ୍ତିପୁଣ୍ୟ ପଟ୍ଟୁଷ୍ଟ ରମେଶେର ମନେ ଏକ ନୃତ୍ୟ ବିଶ୍ୱର ଓ ଆନନ୍ଦେର ଉତ୍ତ୍ରେ କରିଯା ଲିଲ ।

ଏତଦିନ କମଳାକେ ରମେଶ ତାହାର ହାନେ ଦେଖେ ନାହିଁ, ଆଜ ତାହାକେ ଆପଣ ନୃତ୍ୟ ସଂମାରେର ଶିଥରଦେଶେ ସଥନ ଦେଖିଲ ଥଥନ ତାହାର ସୌଲର୍ ସଙ୍ଗେ ଏକଟା ବାହିର ଦେଖିତେ ପାଇଲ ।

କମଳାର କାଛେ ଆସିଯା ରମେଶ କହିଲ, “କମଳା, କରିତେହ କୀ ? ଆଜ୍ଞ ହଇଯା ପଡ଼ିବେ ସେ ।”

କମଳା ତାହାର କାଜେର ମାଝଥାନେ ଏକଟୁଥାନି ଥାମିଯା ରମେଶର ଦିକେ ମୁଖ ତୁଳିଯା ତାହାର ଝିଟିଶୁଖେର ହାସି ହାସିଲ ; କହିଲ, “ନା, ଆମାର କିଛୁ ହଇବେ ନା ।”

ରମେଶ ସେ ତାହାର ତସ୍ତ ଲାଇତେ ଆସିଲ, ଏଟୁକୁ ମେ ପୂର୍ବକାରସ୍ଵରପ ଗ୍ରହଣ କରିଯା ତେଙ୍କଣାଂ ଆବାର କାଜେର ମଧ୍ୟେ ନିବିଟି ହଇଯା ଗେଲ ।

ମୁଢ଼ ରମେଶ ଛୁଟା କରିଯା ଆବାର ତାହାର କାଛେ ଗିଯା କହିଲ, “ତୋମାର ଥାଓୟା ହଇଯାଛେ ତୋ କମଳା ?”

କମଳା କହିଲ, “ବେଶ, ଥାଓୟା ହୟ ନାହିଁ ତୋ କୀ ! କୋନ୍କାଲେ ଥାଇଯାଛି ।”

ରମେଶ ଏ ଖବର ଜାନିତ, ତବୁ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଛଲେ କମଳାକେ ଏକଟୁଥାନି ଆମର ନା ଜାନାଇଯା ଧାକିତେ ପାରିଲ ନା ; କମଳାଙ୍କ ରମେଶର ଏହି ଅନାବଶ୍ୱକ ପ୍ରଶ୍ନେ ସେ ଏକଟୁ-ଥାନି ଥୁଣି ହୟ ନାହିଁ ତାହା ମହେ ।

ରମେଶ ଆବାର ଏକଟୁଥାନି କଥାବାର୍ତ୍ତାର ସ୍ଵର୍ତ୍ତପାତ କରିବାର ଜଣ୍ଠ କହିଲ, “କମଳା ତୁମି ନିଜେର ହାତେ କତ କରିବେ, ଆମାକେ ଏକଟୁ ଥାଟାଇଯା ଲାଗ-ନା ।”

କର୍ମିଷ୍ଠ ଲୋକେର ଦୋଷ ଏହି, ଅନ୍ୟ ଲୋକେର କର୍ମପ୍ରତ୍ୟାର ଉପରେ ତାହାଦେର ବଡ଼ୋ-ଏକଟା ବିଶ୍ୱାସ ଥାକେ ନା । ତାହାଦେର ଭୟ ହୟ, ସେ କାଜ ତାହାରା ବିଜେ ନା କରିବେ ମେହି କାଜ ଅନ୍ତେ କରିଲେଇ ପାଛେ ସମସ୍ତ ନଷ୍ଟ କରିଯା ଦେଯ । କମଳା ହାସିଯା କହିଲ, “ନା, ଏ-ସମସ୍ତ କାଜ ତୋମାଦେର ନୟ ।”

ରମେଶ କହିଲ, “ପୁରୁଷରା ନିତାନ୍ତରେ ସହିଷ୍ଣୁ ବଲିଯା ପୁରୁଷଜ୍ଞାତିର ପ୍ରତି ତୋମାଦେର ଏହି ଅବଜ୍ଞା ଆମରା ମହୁ କରିଯା ଥାକି, ବିଜ୍ଞାହ କରି ନା ; ତୋମାଦେର ମତୋ ସହି ଶ୍ରୀଲୋକ ହିତାମ ତବେ ତୁମୁଳ ଘଗଡ଼ା ବାଧାଇଯା ଦିତାମ । ଆଚ୍ଛା, ଥୁଡ଼ାକେ ତୋ ତୁମି ଥାଟାଇତେ ତୁଟି କର ନା, ଆମି ଏତିହି କି ଅକର୍ମଣ୍ୟ ?”

କମଳା କହିଲ, “ତା ଜାନି ନା, କିନ୍ତୁ ତୁମି ରାନ୍ଧାଘରେର ମୂଳ ବାଡ଼ାଇତେହ ତାହା ମନେ କରିଲେଇ ଆମାର ହାସି ପାଇଁ । ତୁମି ଏଥାନ ଥେକେ ମରୋ, ଏଥାନେ ତାରି ଧୂଳା ଡୁଡ଼ାଇଯାଛେ ।”

ରମେଶ କମଳାର ସହିତ କଥା ଚାଲାଇବାର ଜଣ୍ଠ ବଲିଲ, “ଧୂଳା ତୋ ଲୋକ-ବିଚାର କରେ ନା, ଧୂଳା ଆମାକେଓ ସେ ଚକ୍ର ଦେଖେ ତୋମାକେଓ ମେହି ଚକ୍ର ଦେଖେ ।”

କମଳା ! ଆମାର କାଜ ଆଛେ ବଲିଯା ଧୂଳା ସହିତେହ ; ତୋମାର କାଜ ନାହିଁ, ତୁମି କେନ ଧୂଳା ସହିବେ ?

ରମେଶ ତୃତ୍ୟଦେର କାନ ବୀଚାଇଯା ମୃଦୁଲରେ କହିଲ, “କାଜ ଥାକୁ ବା ନା ଥାକୁ, ତୁମି

ଶାହ ମହ କରିବେ ଆମି ତାହାର ଅଂଶ ଲାଇବ ।”

କମଳାର କର୍ମଳ ଏକଟୁଥାନି ଲାଲ ହଇଯା ଉଠିଲ ; ରମେଶର କଥାର କୋମେ ଉତ୍ତର ମା ଦିଯା କମଳା ଏକଟୁ ମରିଯା ଗିଯା କହିଲ, “ଉମେଶ, ଏଇଥାନ୍ତାଯ ଆର-ଏକ ଷଡ଼ା ଜଳ ଢାଳ-ନା—ଦେଖିଲେ ମେ କତ କାହା ଜମିଯା ଆଛେ ? ବାଁଟାଟା ଆମାର ହାତେ ଦେ ଦେଖି ।”

ବଲିଯା ବାଁଟା ଲାଇଯା ଥିବେ ବେଗେ ମାର୍ଜନକାର୍ଯେ ନିୟୁକ୍ତ ହଇଲ ।

ରମେଶ କମଳାକେ ବାଁଟ ଦିତେ ଦେଖିଯା ହଠାତ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତ ହଇଯା ଉଠିଯା କହିଲ,
“ଆହା କମଳା, ଓ କୀ କରିତେଛ ?”

ପିଛନ ହିତେ ଶୁଣିତେ ପାଇଲ, “କେନ୍ଦ୍ରମେଶବାବୁ, ଅଣ୍ଟାଯ କାଜଟା କୀ ହିତେଛେ ? ଏ ଦିକେ ଇଂରାଜି ପଡ଼ିଯା ଆପନାର ମୁଖେ ସାମ୍ଯ ପ୍ରଚାର କରେନ ; ବାଁଟ ମେଘରାର କାଜଟା ଯଦି ଏତ ହେଁ ମନେ ହୁଁ ତବେ ଚାକରେର ହାତେଇ ବି ବାଁଟା ଦେନ କେନ ? ଆମି ମୃଦୁ, ଆମାର କଥା ଯଦି ଜିଜ୍ଞାସା କରେନ, ସତ୍ତ୍ଵ ମାଘେର ହାତେର ଐ ବାଁଟାର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାଟି ମୂର୍ଖେର ବଶିଛଟାର ମତୋ ଆମାର କାହେ ଉଜ୍ଜଳ ଠେକେ । ମା, ତୋମାର ଜନ୍ମଲ ଆମି ଏକବକମ ଶ୍ରାୟ ଶେଷ କରିଯା ଆସିଲାମ, କୋନ୍ଥାନେ ତରକାରିର ଥେତ କରିବେ ଆମାକେ ଏକବାର ଦେଖାଇଯା ଦିତେ ହିବେ ।”

କମଳା କହିଲ, “ଖୁଡାମଶାୟ, ଏକଟୁଥାନି ସବୁର କରୋ, ଆମାର ଏ ସର ମାରୀ ହଇଲ ବଲିଯା ।”

ଏଇ ବଲିଯା କମଳା ସର ପରିଷକାର ଶେଷ କରିଯା କୋମରେ-ଜଡ଼ାନୋ ଔଚଳ ମାଥାଯ ତୁଲିଯା ବାହିରେ ଆମିଯା ଖୁଡାର ସହିତ ତରକାରିର ଥେତ ଲାଇଯା ଗର୍ଭୀର ଆମୋଚନ୍ୟ ପ୍ରୟୁକ୍ତ ହଇଲ ।

ଏମନି କରିଯା ଦେଖିତେ ଦିନ ଶେଷ ହଇଯା ଗେଲ, କିନ୍ତୁ ସର-ଗୋଛାନୋ ଏଥାନୋ ଟିକମତ ହଇଯା ଉଠିଲ ମା । ବାଂଲାଧର ଅନେକ ଦିନ ଅବ୍ୟବୁଦ୍ଧ ଓ ଝଞ୍ଜ ହିଲ, ଆରୋ ଦୁଇ-ଚାରି ଦିନ ସରଫୁଲି ଧୋଓୟା-ମାଜା କରିଯା ଜାମଳା-ଦରଜା ଖୁଲିଯା ନା ବାଗିଲେ ତାହା ବାସଥୋଗ୍ୟ ହିବେ ନା ଦେଖା ଗେଲ ।

କାଜେଇ ଆବାର ଆଜ ମନ୍ଦ୍ୟାର ପରେ ଖୁଡାର ବାଡିତେଇ ଆଶ୍ରଯ ଲାଇତେ ହଇଲ । ଆଜ ତାହାତେ ରମେଶର ମନଟା କିଛି ଦିଯା ଗେଲ । ଆଜ ତାହାଦେଇ ନିଜେର ନିଭୃତ ସରଟିତେ ସଙ୍କାପନିପଟି ଜଲିବେ ଏବଂ କମଳାର ସଲଜ୍ ଶିତାକାଶଟିର ମୁଖେ ରମେଶ ଆପନାର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହାତ୍ୟ ନିବେଦନ କରିଯା ଦିବେ, ଇହା ମେ ସମ୍ବନ୍ଧ ଦିନ ଥାକିଯା ଥାକିଯା କଲନା କରିବେଛିଲ । ଆରୋ ଦୁଇ-ଚାରି ଦିନ ବିଲଦେର ସଂକଳନ ଦେଖିଯା ରମେଶ ତାହାର ଆମାଲତ-ପ୍ରବେଶ-ମସକ୍କୀୟ କାଜେ ପରିଦିନ ଏଲାହାବାଦେ ଚଲିଯା ଗେଲ ।

৩৫

পরদিন কমলার ন্তৰন বাসাৰ শৈলৰ চড়িভাতিৰ নিমজ্জন হইল। বিপিন আহাৰাট্টে আপিসে গেলে পৱ শৈল নিমজ্জনৰক্ষা কৱিতে গেল। কমলার অছুরোধে খূড়া সেদিন সোমবাৰে স্কুল কামাই কৱিয়াছিলেন। দুইজনে মিলিয়া নিমগাছ-তলায় রাঙ্গা ঢ়াইয়া দিয়াছেন, উমেশ সহায়কাৰ্যে ব্যস্ত হইয়া রহিয়াছে।

ৱাঁৰা ও আহাৰ হইয়া গেলে পৱ খূড়া ঘৰেৱ মধ্যে গিয়া মধ্যাহ্নিদিনায় প্ৰবৃত্ত হইলেন এবং দুই সৰীতে নিমগাছেৱ ছায়ায় বসিয়া তাহাদেৱ সেই চিৰদিনেৱ আলোচনায় নিবিষ্ট হইল। এই গল্পগুলিৰ সহিত মিশিয়া কমলার কাছে এই নদীৰ তীৰ, এই শীতেৱ ৰৌজু, এই গাছেৱ ছায়া বড়ো অপৰূপ হইয়া উঠিল; ঐ মেষশৃঙ্খ নীলাকাশেৱ বত সুদূৰ উচ্চে বেখাৰ মতো হইয়া চিল ভাসিতেছে কমলার বক্ষোবাসী একটা উদ্দেশ্যহাৰা আকাঙ্ক্ষা তত দূৰেই উধাৰ হইয়া উড়িয়া গেল।

বেলা ষাহিতে-না-ষাহিতেই শৈল ব্যস্ত হইয়া উঠিল। তাহাৰ স্থাবী আপিস হইতে আসিবে। কমলা কহিল, “একদিনও কি ভাই, তোমাৰ নিয়ম ভাড়িবাৰ জো নাই?”

শৈল তাহাৰ কোনো উত্তৰ না দিয়া একটুখানি হাসিয়া কমলার চিবুক ধৰিয়া নাড়া দিল এবং বাঁলাৰ মধ্যে প্ৰবেশ কৱিয়া তাহাৰ পিতাৰ ঘূম ভাঙাইয়া কহিল, “বাবা, আমি বাড়ি ষাহিতেছি।”

কমলাকে খূড়া কলিলেন, “মা, তুমিও চলো।”

কমলা কহিল, “না, আমাৰ কাজ বাকি আছে, আমি সক্ষ্যাৰ গৱে ষাহিব।”

খূড়া তাহাৰ পুৱাতন চাকৱকে ও উমেশকে কমলার কাছে রাখিয়া শৈলকে বাড়ি পৌছাইয়া দিতে গেলেন, সেখানে তাহাৰ কিছু কাজ ছিল; কলিলেন, “আমাৰ ফিৰিতে বেশি বিলম্ব হইবে না।”

কমলা থখন তাহাৰ দৱ-গোছানোৰ কাজ শেষ কৱিল তখনো শৰ্ষ অন্ত বায় আই। সে মাথাৱ-গায়ে একটা র্যাপাৰ জড়াইয়া নিমগাছেৱ তলায় আসিয়া বসিল; দূৰে, ও পাৱে বেখানে বড়ো বড়ো গোটা-তুই-তিনি নৌকাৰ মাঞ্জল অয়িবৰ্ণ আকাশেৱ গায়ে কালো ঝাঁচড় কাটিয়া দাঢ়াইয়া ছিল তাহাৰই পশ্চাতেৱ উচু পাড়িৰ আড়ালে শৰ্ষ নাহিয়া গেল।

এমন সময় উমেশটা একটা ছুতা কৱিয়া তাহাৰ কাছে আসিয়া দাঢ়াইল। কহিল, “মা, অমেৰিকণ তৃষ্ণি পান থাও নাই— ও বাড়ি হইতে আসিবাৰ সময়

ଆମି ପାନ ଜୋଗାଡ଼ କରିଯା ଆନିଯାଛି ।” — ସିଂହା ଏକଟା କାଗଜେ-ମୋଡ଼ା କରେକଟା ପାନ କମଳାର ହାତେ ଦିଲ ।

କମଳାର ତଥନ ଚିତ୍କୁ ହୈଲ ସକ୍ତୀ ହୈଯା ଆନିଯାଛେ । ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଉଠିଯା ପଡ଼ିଲ । ଉମେଶ କହିଲ, “ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀମଣ୍ଡାର ଗାଡ଼ି ପାଠାଇଯା ଦିଯାଛେନ ।”

କମଳା ଗାଡ଼ିତେ ଉଠିବାର ପୂର୍ବେ ବାଂଲାର ମଧ୍ୟେ ସରଙ୍ଗଳି ଆର-ଏକବାର ଦେଖିଯା ଲାଇବାର ଅନ୍ତ ପ୍ରବେଶ କରିଲ ।

ବଡ଼ୋ ସରେ ଶୀତେର ସମୟ ଆଶୁର ଜାଲିବାର ଅନ୍ତ ବିଲାତି ହାଦେର ଏକଟି ଚାଲି ଛିଲ । ତାହାରଇ ସଂଲଗ୍ନ ଥାକେର ଉପରେ କେରୋସିନେର ଆଲୋ ଜଲିତେଛିଲ । ସେଇ ଥାକେର ଉପର କମଳା ପାନେର ମୋଡ଼କ ରାଖିଯା କୀ-ଏକଟା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିତେ ସାଇତେ-ଛିଲ । ଏମର ସମୟ ହଠାତ୍ କାଗଜେର ମୋଡ଼କେ ରମେଶେର ହଞ୍ଚାକ୍ରରେ ତାହାର ନିଜେର ନାମ କମଳାର ଚୋଥେ ପଡ଼ିଲ ।

ଉମେଶକେ କମଳା ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ଏ କାଗଜ ତୁଟି କୋଥାର ପେଲି ?”

ଉମେଶ କହିଲ, “ବାବୁର ସରେର କୋଣେ ପଡ଼ିଯା ଛିଲ, ଝାଟ ବିବାର ସମୟ ତୁଳିଯା ଆନିଯାଛି ।”

କମଳା ସେଇ କାଗଜଖାନା ମେଲିଯା ଥରିଯା ପଡ଼ିତେ ଲାଗିଲ ।

ହେୟନଲିନୀକେ ରମେଶ ମେଦିନ ସେ ବିଜ୍ଞାରିତ ଚିଠି ଲିଖିଯାଛିଲ ଏଟା ସେଇ ଚିଠି । ସଭାବପଥିତିର ରମେଶର ହାତ ହାତେ କଥନ ମେଟା କୋଥାର ପଡ଼ିଯା ଗଡ଼ାଇତେଛିଲ, ତାହା ତାହାର ହଁଶ ଛିଲନା ।

କମଳାର ପଡ଼ା ହୈଯା ଗେଲ । ଉମେଶ କହିଲ, “ମା, ଅମନ କରିଯା ଚୁପ କରିଯା ଦୀଢ଼ାଇଯା ରହିଲେ ସେ ! ବାତ ହୈଯା ଥାଇତେଛେ ।”

ସର ନିଷ୍ଠକ ହୈଯା ରହିଲ । କମଳାର ମୁଖେର ଦିକେ ଚାହିଯା ଉମେଶ ଭୀତ ହୈଯା ଉଠିଲ । କହିଲ, “ମା, ଆମାର କଥା ଶୁଣିତେଛ ମା ? ସରେ ଚଲୋ, ବାତ ହିଲ ।”

କିଛିକମ ପରେ ଥୁକ୍କାର ଚାକର ଆସିଯା କହିଲ, “ମାୟୀଜି, ଗାଡ଼ି ଅନେକକମ ନାଢାଇଯା ଆଛେ । ଚଲୋ ଆମରା ଯାଇ ।”

ଶୈଳଜା ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ଭାଇ, ଆଜ କି ତୋମାର ଶରୀର ଭାଲୋ ମାଇ ? ମାଥା ଧରିଯାଛେ ?”

କମଳା କହିଲ, “ନା । ଖୁଡାମଣ୍ଡାୟକେ ଦେଖିତେଛ ନା କେନ ?”

ଶୈଲ କହିଲ, “ଇହୁଲେ ବଡ଼ୋଦିନେର ଛୁଟି ଆଛେ, ଦିନିକେ ଦେଖିବାର ଜ୍ଞାନ ମାତ୍ରାକୁ ଏଜାହାବାଦେ ପାଠାଇୟା ଦିଯାଛେ— କିଛୁଦିନ ହିତେ ଦିନିର ଶରୀର ଭାଲୋ ନାହିଁ ।”

କମଳା କହିଲ, “ତିନି କବେ ଫିରିବେ ?”

ଶୈଲ । ତାର ଫିରିତେ ଅନ୍ତର ହସ୍ତାଖାନେକ ଦେବି ହଇବାର କଥା । ତୋମାଦେର ବାଂଳା ସାଙ୍ଗାମେ ଲାଇୟା ତୁମି ସମ୍ମ ଦିନ ବଡ଼ୋ ବେଶ ପରିଶ୍ରମ କର, ଆଜ ତୋମାକେ ବଡ଼ୋ ଥାରାପ ଦେଖା ଯାଇତେଛେ । ଆଜ ସକାଳ-ସକାଳ ଥାଇୟା ଶୁଇତେ ଯାଓ ।

ଶୈଲକେ କମଳା ଯଦି ସକଳ କଥା ବଲିତେ ପାରିତ ତବେ ବୀଚିଆ ଯାଇତ, କିନ୍ତୁ ବଲିବାର କଥା ନଥି । ‘ଯାହାକେ ଏତକାଳ ଆମାର ଥାମୀ ବନିଯା ଜାନିତାମ ମେ ଆମାର ଥାମୀ ନଥି’ ଏ କଥା ଆର ଯାହାକେ ହୃଦକ, ଶୈଲକେ କୋମୋମତେଇ ବଲା ଯାଯି ନା ।

କମଳା ଶୋବାର ସରେ ଆସିଯା ଦାର ବନ୍ଦ କରିଯା ପ୍ରଦୀପେର ଆଲୋକେ ଆର-ଏକବାର ରମେଶେର ମେହି ଚିଠି ଲାଇୟା ବସିଲ । ଚିଠି ଯାହାକେ ଉଦ୍‌ଦେଶ କରିଯା ଲେଖା ହିତେଛେ ତାହାର ନାମ ନାହିଁ, ଟିକାନା ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ମେ ଯେ ଶ୍ରୀଲୋକ, ରମେଶେର ମଙ୍ଗେ ତାହାର ବିବାହେର ପ୍ରକାଶ ହେଲାଛିଲ ଓ କମଳାକେ ଲାଇୟାଇ ତାହାର ମଙ୍ଗେ ସମ୍ବନ୍ଧ ଭାଙ୍ଗିଯା ଗେଛେ, ତାହା ଚିଠି ହିତେ ଶ୍ଵରି ବୋବା ଯାଯି । ଯାହାକେ ଚିଠି ଲିଖିତେଛେ ରମେଶ ଯେ ତାହାକେଇ ସମ୍ମ ଦୁଦୟ ଦିଯା ତାଲୋବାମେ ଏବଂ ଦୈବଦୁର୍ବିପାକେ କୋଥା ହିତେକେ କମଳା ତାହାର ଘାଡ଼େର ଉପର ଆସିଯା ପଡ଼ାନ୍ତେଇ ଅନାଥାର ପ୍ରତି ଦୟା କରିଯା ଏହି ତାଲୋବାମାର ବନ୍ଦ ମେ ଅଗତ୍ୟ ଚିରକାଳେର ମତେ ଛିନ୍ନ କରିତେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଯାଛେ, ଏ କଥାଓ ଚିଠିତେ ଗୋପନ ନାହିଁ ।

ମେହି ନଦୀର ଚରେ ରମେଶେର ମହିତ ପ୍ରଥମ ମିଳନ ହେଯା ହିତେ ଆରନ୍ତ କରିଯା ଆର ଏହି ଗାଜିପୁରେ ଆସା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ମତ ଶୃତି କମଳା ମନେ ମନେ ଆୟୁତ୍ତି କରିଯା ଲାଇଲ ; ଯାହା ଅଞ୍ଚିତ ଛିଲ ସମ୍ମ ଶ୍ଵର ହାଇଲ ।

ରମେଶ ସଥନ ବରାବର ତାହାକେ ପରେର ଶ୍ରୀ ବନିଯା ଜାନିତେଛେ ଏବଂ ତାନିଯା ଅନ୍ତିର ହିତେଛେ ଯେ ତାହାକେ ଲାଇୟା କୀ କରିବେ, ତଥନ ଯେ କମଳା ମିଚିଷ୍ଟମନେ ତାହାକେ ଥାମୀ ଜାନିଯା ଅସଂକୋଚେ ତାହାର ମଙ୍ଗେ ଚିରହାୟୀ ସରକଳାର ମ୍ପକ୍ଷ ପାତାଇତେ ବସିତେଛେ, ଇହାର ଲଙ୍ଘା କମଳାକେ ବାର ବାର କରିଯା ତଞ୍ଚଶେଲେ ବିଧିତେ ଥାକିଲ । ଅତିଦିନେର ବିଚିତ୍ର ଘଟନା ମନେ ପଡ଼ିଯା ମେ ଯେମ ମାଟିର ମଙ୍ଗେ ମିଶିଯା ଯାଇତେ ଲାଗିଲ । ଏ ଲଙ୍ଘା ତାହାର ଜୀବନେ ଏକେବାରେ ମାଥା ହେଯା ଗେଛେ, ଇହା ହିତେ କିଛୁତେଇ ଆର ତାହାର ଉଦ୍ଧାର ନାହିଁ ।

କୁନ୍ତୁବୟେର ଦରଜା ଖୁଲିଯା ଫେଲିଯା କମଳା ଖିଡ଼କିର ବାଗାନେ ବାହିର ହେଯା ପଡ଼ିଲ ।

অক্ষকার শীতের রাত্রি, কালো আকাশ কালো পাথরের মতো কন্দুমে ঠাণ্ডা।
কোথাও বাস্পের দেশ নাই; তারাগুলি সুস্পষ্ট অলিতেছে।

সম্মুখে থর্বাকার কলমের আয়ের বন অক্ষকার বাড়াইয়া দাঢ়াইয়া রহিল।
কমলা কোনোমতেই কিছুই ভাবিয়া পাইল না। সে ঠাণ্ডা ঘাসের উপর বসিয়া
পড়িল, কাঠের মৃত্তির মতো শির হইয়া রহিল; ভাস্তব চোখ দিয়া এক ফোটা জল
বাহির হইল না।

এমন কর্তৃপক্ষ সে বসিয়া ধাক্কি বলা যায় না ; কিন্তু তীব্র শীত তাহার
হংপিণুকে দোলাইয়া দিল, তাহার সমস্ত শরীর ঠক ঠক করিয়া কাপিতে লাগিল।
গভীর রাত্রে কৃষ্ণপক্ষের চজ্জ্বালয় যখন নিষ্ঠক তালবনের অন্তর্বালে অঙ্ককারের
একটি প্রাণকে ছিপ করিয়া দিল তখন কমলা ধীরে ধীরে উঠিয়া দ্বরে গিয়া ঘার
ক্রক্র করিল।

সকালবেলা কমলা চোখ মেলিয়া দেখিল, শৈল তাহার খাটের পাশে নাড়াইয়া আছে। অনেক বেলা ইয়া গেছে বুঝিয়া লজ্জিত কমলা তাড়াতাড়ি বিছানার উপর উঠিয়া বসিল।

ଶୈଳ କହିଲ, “ନା ଭାଇ, ତୁ ମି ଉଠିଯୋ ନା, ଆବ ଏକଟୁ ସୁମାଓ— ନିକଟ ତୋମାର ଶ୍ରୀର ଭାଲୋ ନାହିଁ । ତୋମାର ମୁଖ ବଡ଼ୋ ଶୁକନୋ ଦେଖାଇତେଛ, ଚୋଥେର ମୌଚେ କାଲି ପଡ଼ିଯା ଗେଛେ । କୀ ହିଇଯାଛେ ଭାଇ, ଆମାକେ ବଲୋ-ନା ।” ବଲିଯା ଶୈଳଙ୍କ କମଳାର ପାଶେ ବସିଯା ତାହାର ଗଲା ଜଡ଼ାଇଯା ଧରିଲ ।

କମଳାର ବୁକ୍ ଫୁଲିଆ ଉଠିତେ ଲାଗିଲ, ତାହାର ଅଞ୍ଚ ଆର ବାଧା ଥାନେ ମା ।
ଶୈଳଜାର କାଥେର ଉପର ମୁଖ ଲୁକାଇଯା ତାହାର କାନ୍ଦା ଏକେବାରେ ଫାଟିଯା ବାହିର ହେଲି ।
ଶୈଳ ଏକଟି କଥା ଓ ମା ବନିଆ ତାହାକେ ଦଚ୍ଛ କରିଯା ଆଲିଙ୍ଗନ କରିଯା ଧରିଲ ।

একটু পরেই কমলা তাড়াতাড়ি শৈলজার বাহবক্ষ ছাড়াইয়া উঠিয়া পড়িল,
চোখ শুষ্কিয়া ফেলিয়া জ্বোর করিয়া হাসিতে লাগিল। শৈল কহিল, “আও আও,
আর হাসিতে হইবে না। তের তের মেঘে দেখিয়াছি, তোমার মতো এমন চাপা
মেঘে আমি দেখি নাই। কিন্তু তুমি মনে করিতেছ আমার কাছে লুকাইবে—
আমাকে তেমন হাবা-পাও নাই। তবে বলিব? রমেশবাবু এলাহাবাদে গিয়া
অবধি তোমাকে একখানি চিঠি লেখেন নি তাই রাগ হইয়াছে— অভিযানিমী!
কিন্তু তোমারও বোকা উচিত, তিনি সেখানে কাজে গেছেন, দুদিন বারেই
আসিবেন, ইহার মধ্যে যদি সময় করিয়া উঠিতে মা পারেন তাই বলিয়া কি অত
রাগ করিতে আছে? ছি! তাও বলি ভাই, তোমাকে আজ এত উপরে

দিতেছি, আমি হইলেও ঠিক ঐ কাগজটি করিয়া বসিত্বাম। এমন যিছিমিছি কাঙ্গা
বেয়েমাহুষকে অনেক কাবিতে হয়। আবার এই কাঙ্গা ঘুচিয়া গিয়া যখন হাসি
ফুটিয়া উঠিবে তখন কিছুই মনে থাকিবে না।” এই বলিয়া কমলাকে বুকের কাছে
টানিয়া লইয়া শৈল কহিল, “আজ তুমি মনে করিতেছ, রমেশবাবুকে আর কথনো
তুমি মাপ করিবে না— তাই না ? আচ্ছা, সত্যি বলো।”

কমলা কহিল, “ই, সত্যিই বলিতেছি।”

শৈল কমলার গালে করতলের আঘাত করিয়া কহিল, “ইস ! তাই বৈকি !
দেখা যাইবে। আচ্ছা, বাজি রাখো।”

কমলার সঙ্গে কথাবার্তা হইবার পরেই শৈল এলাহাবাদে তাহার বাপকে চিট্ঠি
পাঠাইল। তাহাতে লিখিল, ‘কমলা রমেশবাবুর কোনো চিট্ঠিপত্র না পাইয়া
অভ্যন্ত চিন্তিত আছে। একে বেচারা নৃত্য বিদেশে আসিয়াছে, তাহার ‘পরে
রমেশবাবু’ যখন-তখন তাহাকে ফেলিয়া চলিয়া যাইতেছেন এবং চিট্ঠিপত্র
লিখিতেছেন না, ইহাতে তাহার কী কষ্ট হইতেছে একবার ভাবিয়া দেখো দেখি।
তাহার এলাহাবাদের কাজ কি আর শেষ হইবে না নাকি ? কাজ তো তের
লোকের ধাকে, কিন্তু তাই বলিয়া দুই ছত্র চিট্ঠি লিখিবার কি অবসর পাওয়া
যায় না ?’

খুড়া রমেশের সঙ্গে দেখা করিয়া তাহার কস্ত্রার পত্রের অংশবিশেষ শুনাইয়া
তৎসনা করিলেন। কমলার দিকে রমেশের মন ধখেষ্ট পরিমাণে আকৃষ্ট
হইয়াছে এ কথা সত্য, কিন্তু আকৃষ্ট হইয়াছে বলিয়াই তাহার বিধা আরো বাড়িয়া
উঠিল।

এই বিধার মধ্যে পড়িয়া রমেশ কোনোমতেই এলাহাবাদ হইতে ফিরিতে
গাবিতেছিল না। ইতিমধ্যে খুড়ার কাছ হইতে শৈলর চিট্ঠি শুনিল।

‘চিট্ঠি হইতে বেশ বুঝিতে পারিল, কমলা রমেশের জন্য বিশেষ উদ্বেগ প্রকাশ
করিতেছে— সে কেবল মিজে লজ্জায় লিখিতে পারে নাই।

ইহাতে রমেশের বিধার দুই শাখা দেখিতে দেখিতে একটাতে আসিয়া যিলিয়া
গেল। এখন তো কেবলমাত্র রমেশের স্বত্ত্বাঃখ লইয়া কথা নয়, কমলাও যে রমেশকে
তালোবাসিয়াছে। বিধাতা যে কেবল নদীর চরের উপরে তাহাদের দুইজনকে
যিলাইয়া দিয়াছেন তাহা নহে, দুদয়ের মধ্যেও এক করিয়াছেন।

এই ভাবিয়া রমেশ আর বিলম্বাত্ম না করিয়া কমলাকে এক চিট্ঠি লিখিয়া
.বসিল। লিখিল—

ପ୍ରିସ୍ତମାନ୍—

କମଳା, ତୋମାକେ ଏହି-ସେ ସଞ୍ଚାରଣ କରିଲାମ, ଇହାକେ ଚିଠି ଲିଖିବାର ଏକଟା ଆଚଳିତ ପଞ୍ଜିପାଳନ ବଲିଆ ଗଣ୍ୟ କରିଯୋ ନା । ସହି ତୋମାକେ ଆଜ ପୃଥିବୀତେ ସକଳର ଚେଯେ ପ୍ରିୟ ବଲିଆ ନା ଜାନିତାମ ତବେ କଥନୋହି ଆଜ ‘ପ୍ରିସ୍ତମା’ ବଲିଆ ସଞ୍ଚାରଣ କରିତେ ପାରିତାମ ନା । ସହି ତୋମାର ମନେ କଥନୋ କୋନୋ ସନ୍ଦେହ ହିଁଯା ଥାକେ, ସହି ତୋମାର କୋମଳ ହୃଦୟେ କଥନୋ କୋନୋ ଆଘାତ କରିଯା ଥାକି, ତବେ ଏହି-ସେ ଆଜ ସତ୍ୟ କରିଯା ତୋମାକେ ଡାକିଲାମ ‘ପ୍ରିସ୍ତମା’ ଇହାତେହି ଆଜ ତୋମାର ସମସ୍ତ ସଂଶୟ, ସମସ୍ତ ବେଦନା ନିଃଶ୍ଵେଷ କାଳନ କରିଯା ଦିକ । ଇହାର ଚେଯେ ତୋମାକେ ଆର ବେଶ ବିଜ୍ଞାରିତ କରିଯା କୀ ବଲିବ ? ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମାର ଅନେକ ଆଚରଣ ତୋମାର କାହେ ନିଶ୍ଚଯ ବ୍ୟଥାଜନକ ହିଁଯାଛେ— ମେଜନ୍ ସହି ତୁମି ମନେ ଆମାର ବିକଳରେ ଅଭିଧୋଗ କରିଯା ଥାକ ତବେ ଆମି ପ୍ରତିବାଦୀ ହିଁଯା ତାହାର ଲେଖମାତ୍ର ଫତିବାଦ କରିବ ନା— ଆମି କେବଳ ବଲିବ, ଆଜ ତୁମି ଆମାର ପ୍ରିସ୍ତମା, ତୋମାର ଚେଯେ ପ୍ରିୟ ଆମାର ଆର କେହି ନାହିଁ । ଇହାତେବେ ସହି ଆମାର ସମସ୍ତ ଅପରାଧେର, ସମସ୍ତ ଅସଂଗତ ଆଚରଣେର ଶୈର ଜବାବ ନା ହୟ, ତବେ ଆର କିଛୁତେହି ହିଁବେ ନା ।

ଅତଏବ, କମଳା, ଆଜ ତୋମାକେ ଏହି ‘ପ୍ରିସ୍ତମା’ ସମ୍ବୋଧନ କରିଯା ଆମାଦେର ସଂଶୟାଚ୍ଛବ୍ର ଅତୀତକେ ଦୂରେ ସରାଇଁଯା ଦିଲାମ, ଏହି ‘ପ୍ରିସ୍ତମା’ ସମ୍ବୋଧନ କରିଯା ଆମାଦେର ଭାଲୋବାସାର ଭବିଷ୍ୟତକେ ଆରଙ୍ଗ କରିଲାମ୍ ତୋମାର କାହେ ଆମାର ଏକାଙ୍ଗ ଯିନିତି, ତୁମି ଆଜ ଆମାର ‘ପ୍ରିସ୍ତମା’ ଏହି କଥାଟି ମଞ୍ଚର୍ମ ବିବାହ କରୋ । ଇହା ସହି ଟିକ ତୁମି ମନେ ଗ୍ରହଣ କରିତେ ପାର ତବେ କୋନୋ ସଂଶୟ ଲାଇଁଯା ଆମାକେ ଆର କୋନୋ ପ୍ରଥ ଜିଜ୍ଞାସା କରିବାର ପ୍ରୋଜନ ଥାକିବେ ନା ।

ତାହାର ପରେ, ଆମି ତୋମାର ଭାଲୋବାସା ପାଇଁଯାଛି କି ନା, ମେ କଥା ତୋମାକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିତେ ଆମାର ସାହସ ହୟ ନା । ଆମି ଜିଜ୍ଞାସା କରିବାକୁ ଆମାର ଏହି ଅରୁଚାରିତ ପ୍ରଶ୍ନର ଅମୁକ୍ତ ଉତ୍ତର ଏକଦିନ ତୋମାର ହୃଦୟେର ଭିତର ଦିଲା ଆମାର ହୃଦୟେର ମଧ୍ୟ ନିଃଶ୍ଵେ ଆସିଯା ପୌଛିବେ, ଇହାତେ ଆମି ସନ୍ଦେହମାତ୍ର କରି ନା । ଇହା ଆମି ଆମାର ଭାଲୋବାସାର ଜୋରେ ବଲିତେହି । ଆମାର ଘୋଗ୍ଯତା ଲାଇଁଯା ଅହଂକାର କରି ନା, କିନ୍ତୁ ଆମାର ସାଧନା କେବ ସାର୍ଥକ ହିଁବେ ନା ?

ଆମି ବେଶ ବୁଝିତେହି, ଆମି ଯାହା ଲିଖିତେହି ତାହା କେବଳ ସହଜ ହିଁତେହେ ନା, ତାହା ରଚନାର ମତୋ ଶୁନାଇତେହେ । ଇଚ୍ଛା କରିତେହେ, ଏ ଚିଠି

ছিঁড়িয়া ফেলি। কিন্তু যে চিঠি মনের মতো হইবে সে চিঠি এখনই লেখা সম্ভব হইবে না। কেননা, [চিঠি ছজনের জিনিস, কেবল এক পক্ষ থেকে চিঠি লেখে তখন সে চিঠিতে সব কথা টিক করিয়া লেখা চলে না; তোমাতে আমাতে যেদিন মন-জানাজানির বাকি ধাক্কিবে না সেইদিনই চিঠির মতো চিঠি লিখিতে পারিব। সামনা-সামনি হই দরজা খোলা থাকিলে তখনই ঘরে অবাধে হাওয়া খেলে।] কমলা, প্রিয়তমা, তোমার হৃদয় করে সম্পূর্ণ উদ্ঘাটন করিতে পারিব ?

এ-সব কথার মীমাংসা ধীরে ধীরে, ক্রমে ক্রমে হইবে; ব্যক্ত হইয়া কল নাই। যেদিন আমার চিঠি পাইবে তাহার পরের দিন সকালবেলাতেই আমি গাজিপুরে পৌছিব। তোমার কাছে আমার অসুরোধ এই, গাজিপুরে পৌছিয়া আমাদের বাসাতেই যেন তোমাকে দেখিতে পাই। অনেক দিন গৃহস্থার মতো কাটিল—আর আমার ধৈর্য নাই—এবারে গৃহের মধ্যে প্রবেশ করিব, হৃদয়লক্ষ্মীকে গৃহলক্ষ্মীর মৃত্তিতে দেখিব। সেই মুহূর্তে দ্বিতীয়বার আমাদের শুভদৃষ্টি হইবে। যনে আছে—আমাদের প্রথমবার সেই শুভদৃষ্টি? সেই জ্যোৎস্নারাত্রে, সেই নদীর ধারে, জনশৃঙ্খলামূর্তির মধ্যে? সেখানে ছাদ ছিল না, প্রাচীর ছিল না, পিতামাতাভাতা-আচ্ছায়প্রতিবেলীর সম্মত ছিল না—সে যে গৃহের একেবারে বাহির। সে যেন স্বপ্ন, সে যেন কিছুই সত্য নহে। সেইজ্ঞত আর-একদিন স্নিফ্ফনির্মল প্রাতঃকালের আলোকে, গৃহের মধ্যে, সত্যের মধ্যে, সেই শুভদৃষ্টিকে সম্পূর্ণ করিয়া লইবার অপেক্ষা আছে। পুণ্যপৌষ্ণের প্রাতঃকালে আমাদের গৃহস্থারে তোমার সরল সহানু মৃত্তিখানি চিরজীবনের মতো আমার হৃদয়ের মধ্যে অঙ্গিত করিয়া লইব, এইজ্ঞত আমি আগ্রহে পরিপূর্ণ হইয়া আছি। প্রিয়তমে, আমি তোমার হৃদয়ের দ্বারে অতিথি, আমাকে ফিরাইয়ো না।— প্রসাদভিক্ষু রমেশ।

৩৭

শৈল ম্বান কমলাকে একটুখানি উৎসাহিত করিয়া তুলিবার জন্ত কহিল, “আজ তোমাদের বাংলায় যাইবে না ?”

কমলা কহিল, “না, আর দরকার নাই।”

শৈল। তোমার দুর-সাজানো শেষ হইয়া গেল ?

କମଳା । ହା ତାଇ, ଶେଷ ହଇଯା ଗେଛେ ।

କିଛୁକଥି ପରେ ଆବାର ଶୈଲ ଆସିଯା କହିଲ, “ଏକଟା ଜିନିସ ସହି ହିଇ ତୋ କୀ ଦିବି ବଲ୍ ୧”

କମଳା କହିଲ, “ଆମାର କୀ ଆଛେ ଦିବି ୧”

ଶୈଲ । ଏକେବାରେ କିଛୁଇ ନାହିଁ ?

କମଳା । କିଛୁଇ ନା ।

ଶୈଲ କମଳାର କପୋଳେ କରାଧାତ କରିଯା କହିଲ, “ଇସ, ତାଇ ତୋ ! ସା-କିଛୁ ଛିଲ ସମ୍ମ ବୁଝି ଏକଜନକେ ସମ୍ପର୍କ କରିଯା ଦିଲ୍‌ଲାହିସ ? ଏଟା କୀ ବଲ୍ ଦେଖି ।” ବଲିଯା ଶୈଲ ଅଞ୍ଚଳେର ଭିତର ହିତେ ଏକଟା ଚିଠି ବାହିର କରିଲ ।

ଲେଫାଫାଯ୍ ରମେଶେର ହଞ୍ଚାକ୍ଷର ଦେଖିଯା କମଳାର ମୁଖ ତେଙ୍କଣାଂ ପାଂତବର୍ଣ୍ଣ ହଇଯା ଗେଲ— ମେ ଏକଟୁଥାନି ମୁଖ ଫିରାଇଲ ।

ଶୈଲ କହିଲ, “ଓଗୋ, ଆର ଅଭିମାନ ଦେଖାଇତେ ହଇବେ ନା, ଚର ହଇଯାଇଛେ । ଏ ଦିକେ ଚିଠିଥାନା ହେବ ମାରିଯା ଲାଇବାର ଜଣ୍ଠ ମନ୍ଟାର ଭିତରେ ଧଡ଼କନ୍ଦ କରିତେଛେ— କିନ୍ତୁ ମୁଖ ଫୁଟିଯା ନା ଚାହିଲେ ଆମି ଦିବ ନା, କଥନେ ଦିବ ନା, ଦେଖି କତକ୍ଷଣ ପଥ ରାଖିତେ ପାର ।”

ଏମନ ସମୟ ଉମା ଏକଟା ସାବାନେର ବାଜେ ଦଢ଼ି ଧୀଧିଯା ଟାନିଯା ଆମିଯା କହିଲ, “ଆସି, ଗ-ଗ ।”

କମଳା ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଉମିକେ କୋଲେ ତୁଲିଯା ବାରଂବାର ଚୁମୋ ଥାଇତେ ଥାଇତେ ଶୋବାର ଘରେ ଲାଇଯା ଗେଲ । ଉମି ତାହାର ଶକ୍ତିଚାଳନାର ଅକ୍ଷ୍ମାଂ ବାଧାଗ୍ରାଣ ହଇଯା ଚୀକାର କରିତେ ଲାଗିଲ, କିନ୍ତୁ କମଳା କୋନୋମତେଇ ଛାଡ଼ିଲ ନା— ତାହାକେ ଘରେର ମଧ୍ୟେ ଲାଇଯା ଗିଯା ନାନାପ୍ରକାର ପ୍ରଳାପବାକ୍ୟେ ତାହାର ମନୋରଜନ-ଚେଷ୍ଟାର ପ୍ରବଲବେଗେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହଇଲ ।

ଶୈଲ ଆସିଯା କହିଲ, “ହାର ମାମିଲାମ, ତୋରଇ ଜିତ— ଆମି ତୋ ଗାରିତାମ ନା । ଧନ୍ତ ଦେଯେ । ଏହି ମେ ତାଇ, କେମ ମିଛେ ଅଭିଶାପ ହୁଡାଇବୁ ୧”

ଏହି ବଲିଯା ବିଚାନାର ଉପରେ ଚିଠିଥାନା ଫେଲିଯା ଉମିକେ କମଳାର ହଞ୍ଚ ହିତେ ଉକ୍ତାର କରିଯା ଲାଇଯା ଚଲିଯା ଗେଲ ।

ଲେଫାଫାଟ ! ଲାଇସ ! ଏକଟୁଥାନି ନାଡ଼ାଚାଡ଼ା କରିଯା କମଳା ଚିଠିଥାନା ଖୁଲିଲ, ପ୍ରଥମ ଦୁଇ-ଚାରି ଲାଇମେର ଉପରେ ଦୂଷିପାତ କରିଯାଇ ତାହାର ମୁଖ ଲାଲ ହଇଯା ଉଟିଲ । ଲଙ୍କାର ମେ ଚିଠିଥ୍ୟା ଏକବାର ଛାଡ଼ିଯା ଫେଲିଯା ଦିଲ । ପ୍ରଥମ ଧାକାର ଏହି ପ୍ରବଲ ବିତ୍ତକାର ଆକ୍ଷେପ ସାମଲାଇଯା ଲାଇଯା ଆବାର ମେହି ଚିଠି ମାଟି ହିତେ ତୁଲିଯା ସମ୍ମଟା ମେ ପଡ଼ିଲ ।

ସମ୍ବନ୍ଧଟା ସେ ଭାଲୋ କରିଯା ବୁଝିଲ କି ନା ବୁଝିଲ ଆନି ନା ; କିନ୍ତୁ ତାର ମନେ ହୈଲ, ମେନ ମେ ହାତେ କରିଯା ଏକଟା ପକଳ ପଦ୍ଧାର୍ଥ ନାଡିତେଛେ । ଚିଠିଖାନା ଆବାର ମେ ଫେଲିଯା ଦିଲ । ସେ ସଂକଷିତ ତାହାର ସ୍ଵାମୀ ମହେ ତାହାରଇ ସର କରିତେ ହିଲେ, ଏଇଜ୍ଞ ଏହି ଆହୁନ ! ରମେଶ ଜାନିଯା ଶୁଣିଯା ଏତଦିନ ପରେ ତାହାକେ ଏହି ଅପମାନ କରିଲ ! ଗାଞ୍ଜିଗୁରେ ଆସିଯା ରମେଶର ଦିକେ କମଳା ସେ ତାହାର ଦ୍ୱାରା ଅଗ୍ରମର କରିଯା ଦିଲାଛିଲ, ମେ କି ରମେଶ ବଲିଯା ନା ତାହାର ସ୍ଵାମୀ ବଲିଯା ? ରମେଶ ତାହାଇ ଲକ୍ଷ କରିଯାଛିଲ, ମେଇଜ୍ଞଟିଇ ଅନ୍ତାର ପ୍ରତି ଦୟା କରିଯା ତାହାକେ ଆଜ ଏହି ଭାଲୋବାସାର ଚିଠି ଲିଖିଯାଛେ । ଅମଜନ୍ ରମେଶର କାହେ ଯେଟୁକୁ ଥିକାଶ ପାଇସାଛିଲ ସେଟୁକୁ କମଳା ଆଜ କେମନ କରିଯା ଫିରାଇୟା ଲହିବେ— କେମନ କରିଯା ! ଏମନ ଲଙ୍ଘା, ଏମନ ଘୁଣା କମଳାର ଅଦୃଷ୍ଟ କେନ ସଟିଲ ! ମେ ଜୟଗ୍ରହଣ କରିଯା କାହାର କାହେ କୀ ଅପରାଧ କରିଯାଛେ ? ଏବାରେ ‘ସର’ ବଲିଯା ଏକଟା ବୀଭତ୍ସ ଜିନିସ କମଳାକେ ପ୍ରାସ କରିତେ ଆସିତେଛେ, କମଳା କେମନ କରିଯା ରକ୍ତ ପାଇସିବେ ! ରମେଶ ସେ ତାହାର କାହେ ଏତବଡ଼େ ବିଭିନ୍ନକା ହିଁଯା ଉଠିବେ, ଦୁଇ ଦିନ ଆଗେ ତାହା କି କମଳା ଅପ୍ରେଷ କଲନା କରିତେ ପାରିତ ?

ଇତିମଧ୍ୟେ ସାରେର କାହେ ଉମେଶ ଆସିଯା ଏକଟୁଖାନି କାଶିଲ । କମଳାର କାହେ କୋମୋ ସାଡ଼ା ନା ପାଇସା ମେ ଆପ୍ତେ ଆପ୍ତେ ଡାକିଲ, “ମା ।” କମଳା ସାରେର କାହେ ଆସିଲ, ଉମେଶ ମାଥା ଚଲକାଇୟା ବଲିଲ, “ମା, ଆଜ ମିଥୁବାବୁରା ମେସେର ବିବାହେ କଲିକାତା ହିତେ ଏକଟା ସାତ୍ରାର ଦଳ ଆମାଇସାନେନ ।”

କମଳା କହିଲ, “ବେଶ ତୋ ଉମେଶ, ତୁହି ସାତ୍ରା ଶୁଣିତେ ସାମ ।”

ଉମେଶ । କାଳ ସକାଳେ କି ହୁଲ ତୁଲିଯା ଆନିଯା ଦିତେ ହିଲେ ?

କମଳା । ନା ନା, ହୁଲେର ଦ୍ୱରକାର ନେଇ ।

ଉମେଶ ସଥନ ଚଲିଯା ଥାଇତେଛିଲ ହଠାତ୍ କମଳା ତାହାକେ ଫିରିଯା ଡାକିଲ ; କହିଲ, “ଓ ଉମେଶ, ତୁହି ସାତ୍ରା ଶୁଣିତେ ସାଇତେଛିସ, ଏହି ନେ, ପାଚଟା ଟାକା ନେ ।”

ଉମେଶ ଆଶର୍ଯ୍ୟ ହିଁଯା ଗେଲ । ସାତ୍ରା ଶୁଣିବାର ମଙ୍କେ ପାଚଟା ଟାକାର କୀ ସୋଗ ତାହା ମେ କିଛୁହି ବୁଝିତେ ପାରିଲ ନା । କହିଲ, “ମା, ଶହର ହିତେ କି ତୋମାର ଜୟ କିଛୁ କିନିଯା ଆନିତେ ହିଲେ ?”

କମଳା । ନା ନା, ଆମାର କିଛୁହି ଚାଇ ନେ । ତୁହି ରାଥିଯା ମେ, ତୋର କାଜେ ଲାଗିବେ ।

ହତ୍ୟକୀ ଉମେଶ ଚଲିଯା ଥାଇବାର ଉପକ୍ରମ କରିଲେ କମଳା ଆବାର ତାହାକେ ଡାକିଯା କହିଲ, “ଉମେଶ, ତୁହି ଏହି କାପଡ଼ ପରିଯା ସାତ୍ରା ଶୁଣିତେ ସାଇବି ନାକି, ତୋକେ ଲୋକେ ବଲିବେ କୀ ?”

ଲୋକେ ସେ ଉମେଶେର ନିକଟ ମାଜମଜା ସଥକେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ବେଶ ପ୍ରତ୍ୟାଶା କରେ ଏବଂ ଝାଟ ଦେଖିଲେ ଆଲୋଚନା କରିଯା ଥାକେ, ଉମେଶେର ଏକପ ଧାରଣା ଛିଲ ନା— ଏହି କାରଣେ ଧୂତିର ଶୁଦ୍ଧତା ଓ ଉତ୍ସରଜ୍ଜଦେର ଏକାଙ୍ଗ ଅଭାବ ସଥକେ ମେ ମଞ୍ଚ ଉଦ୍‌ବୀନ ଛିଲ । କମଳାର ପ୍ରଶ୍ନିଯା ଉମେଶ କିଛି ନା ବଲିଯା ଏକଟୁଥାନି ହାସିଲ ।

କମଳା ତାହାର ଦ୍ୱାରା ଜୋଡ଼ା ଶାଡ଼ି ବାହିର କରିଯା ଉମେଶେର କାହେ ଫେଲିଯା ଦିଯା କହିଲ, “ଏହି ନେ, ସା, ପରିମ ।”

ଶାଡ଼ିର ଚନ୍ଦ୍ରା ବାହାରେ ପାଡ଼ ଦେଖିଯା ଉମେଶ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ସୁଳ ହଇଯା ଉଠିଲ, କମଳାର ପାଯେର କାହେ ପଡ଼ିଯା ଟିପ କରିଯା ପ୍ରଣାମ କରିଲ, ଏବଂ ହାତ୍ତରମନେର ବୃଥା ଚେଷ୍ଟାଯି ସମ୍ମତ ବୁଝାନାକେ ବିକ୍ରିତ କରିଯା ଚଲିଯା ଗେଲ । ଉମେଶ ଚଲିଯା ଗେଲେ କମଳା ଦ୍ୱାରା ହେଲା ଫୋଟା ଚୋଥେର ଜଳ ମୁଛିଯା ଜାନଲାର କାହେ ଚୁପ କରିଯା ଦାଢ଼ାଇଯା ରହିଲ ।

ଶୈଲ ଘରେ ପ୍ରବେଶ କରିଯା କହିଲ, “ଭାଇ କମଳ, ଆମାକେ ତୋର ଚିଠି ଦେଖାବି ନେ ?”

କମଳାର କାହେ ଶୈଲର ତୋ କିଛିଇ ଗୋପନ ଛିଲ ନା, ତାହିଁ ଶୈଲ ଏତଦିନ ପରେ ହୃଦୟଗ ପାଇୟା ଏହି ଦାବି କରିଲ ।

କମଳା କହିଲ, “ଏଁ-ସେ ହିନ୍ଦି, ଦେଖୋ-ନା ।” ବଲିଯା, ମେଜେର ଉପରେ ଚିଠି ପଡ଼ିଯା ଛିଲ, ଦେଖାଇଯା ଦିଲ । ଶୈଲ ଆଶର୍ଯ୍ୟ ହଇଯା ଭାବିଲ, ‘ବାସ୍ ରେ, ଏଥିମେ ବାଗ ଯାଇ ନାହିଁ !’ ଯାଟି ହଇତେ ଶୈଲ ଚିଠି ତୁଲିଯା ଲାଇଯା ସମ୍ମଟଟା ପଡ଼ିଲ । ଚିଠିଟେ ଭାଲୋବାସାର କଥା ସଥେଷ ଆହେ ବଟେ, କିନ୍ତୁ ତବୁ ଏ କେମନତରେ ଚିଠି ! ଯାହିଁ ଆପନାର ଦ୍ଵୀକେ ଏଥିନି କରିଯା ଚିଠି ଲେଖେ ! ଏ ଧେନ କୀ-ଏକ-ବ୍ରକ୍ଷମ ! ଶୈଲ ଡିଜାସା କରିଲ, “ଆଜ୍ଞା ଭାଇ, ତୋମାର ସ୍ଵାମୀ କି ନାହିଁ ଲେଖେ ?”

‘ସ୍ଵାମୀ’ ଶବ୍ଦଟା ଶୁଣିଯା ଚକିତେର ମଧ୍ୟେ କମଳାର ଦେହମନ ଦେନ ସଂକୁଚିତ ହଇଯା ଗେଲ । ମେ କହିଲ, “ଜାନି ନା ।”

ଶୈଲ କହିଲ, “ତା ହଲେ ଆଜ ତୁମି ବାଂଲାତେଇ ବାଇବେ ?”

“ କମଳା ମାଥା ନୋଡ଼ିଯା ଜାନାଇଲ ସେ, ଯାଇବେ ।

ଶୈଲ କହିଲ, “ଆମିଓ ଆଜ ସଜ୍ଜା ପର୍ବତ ତୋମାର ମଜେ ଧାକିତେ ପାରିତାମ, କିନ୍ତୁ ଜାନ ତୋ ଭାଇ, ଆଜ ନରସିଂବାବୁର ବଡ଼ ଆସିବେ । ମା ବରଙ୍ଗ ତୋମାର ମଜେ ଯାନ ।”

କମଳା ବ୍ୟକ୍ତ ହଇଯା କହିଲ, “ନା ନା, ଯା ଗିଯା କୀ କସିବେ ? ମେଥାମେ ତୋ ଚାକର ଆହେ ।”

ଶୈଲ ହାସିଯା କହିଲ, “ଆମ ତୋମାର ବାହମ ଉମେଶ ଆହେ, ତୋମାର ତମ କୀ ?”

ଉଦ୍‌ଯୋଗ ତଥନ କାହାର ଏକଟା ପେନସିଲ ସଂଗ୍ରହ କରିଯା ସେଥାନେ-ମେଥାନେ ଝାଚିଭାବୀ କାଟିତେଛିଲ ଏବଂ ଚାଇକାର କରିଯା ଅବ୍ୟକ୍ତ ଭାଷା ଉଚ୍ଚାରଣ କରିତେଛିଲ, ମନେ କରିତେଛିଲ ‘ପଡ଼ିତେଛି’ । ଶୈଳ ତାହାର ଏହି ମାହିତ୍ୟରଚମା ହିତେ ତାହାକେ ବଲପୂର୍ବକ କାଡ଼ିଯା ଲାଇଲ, ମେ ସଥନ ପ୍ରେବନ ତାରଷ୍ଟରେ ଆପଣିପ୍ରକାଶ କରିଲ, କମଳା ବଲିଲ, “ଏକଟା ମଜାର ଜିନିମ ଦିତେଛି ଆସ ।”

ଏହି ବଲିଯା ଘରେ ଲାଇୟା ଗିଯା ତାହାକେ ବିଚାନାର ଉପର ଫେଲିଯା ଆଦରେର ଦ୍ୱାରା ତାହାକେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଦ୍‌ବେଜିତ କରିଯା ତୁଲିଲ । ମେ ସଥନ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ଉପହାରେର ଦାବି କରିଲ ତଥନ କମଳା ତାହାର ବାକ୍ଷ ଖୁଲିଯା ଏକଜୋଡ଼ା ମୋନାର ବ୍ରେମ୍‌ଲେଟ ବାହିର କରିଲ । ଏହି ଦୂରତ ଖେଳନା ପାଇୟା ଉମି ଭାବି ଖୁଲି ହିଲ । ମାସି ତାହାର ହାତେ ପରାଇୟା ଦିତେଇ ମେ ମେହି ଟଳ୍ଟଲେ ଗହନାଜୋଡ଼ା ମମେତ ହାତ ସମ୍ପର୍କରେ ତୁଲିଯା ଧରିଯା ମଗବେ ତାହାର ମାକେ ଦେଖାଇତେ ଗେଲ । ମା ବ୍ୟନ୍ତ ହାଇୟା ସଥାନେ ପ୍ରତ୍ୟର୍ପଣ କରିବାର ଜଞ୍ଚ ବ୍ରେମ୍‌ଲେଟ କାଡ଼ିଯା ଲାଇଲ, କହିଲ, “କମଳ, ତୋମାର କିଞ୍ଚିକମ ବୁନ୍ଦି ! ଏ-ମବ ଜିନିମ ଉହାର ହାତେ ଦାଓ କେନ ?”

ଏହି ଦୂରବହାରେ ଉମିର ଆର୍ତ୍ତନାଦେର ନାଲିଶ ଗଗନ ଭେଦ କରିଯା ଉଠିଲ । କମଳା କାହେ ଆମିଯା କହିଲ, “ଦିଦି, ଏ ବ୍ରେମ୍‌ଲେଟ-ଜୋଡ଼ା ଆମି ଉମିକେଇ ଦିଯାଛି ।”

ଶୈଳ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହାଇୟା କହିଲ, “ପାଗଳ ମାକି !”

କମଳା କହିଲ, “ଆମାର ମାଥା ଥାଓ ଦିଦି, ଏ ବ୍ରେମ୍‌ଲେଟ-ଜୋଡ଼ା ତୁମି ଆମାକେ ଫିରାଇତେ ପାରିବେ ନା । ଇହା ଭାଡ଼ିଯା ଉମିର ହାର ଗଡ଼ାଇୟା ଦିଯୋ ।”

ଶୈଳ କହିଲ, “ନା, ମତ୍ୟ ବଲିତେଛି, ତୋର ମତେ ଥେପା ମେଯେ ଆମି ଦେଖି ନାହିଁ ।”

ଏହି ବଲିଯା କମଳାର ଗଲା ଜଡ଼ାଇୟା ଧରିଲ । କମଳା କହିଲ, “ତୋଦେର ଏଥାନ ହିତେ ଆମି ତୋ ଆଜ ଚଲିଲାମ ଦିଦି— ଖୁବ ସୁଖେ ଛିଲାମ— ଏମନ ସୁଖ ଆମାର ଜୀବନେ କଥିଲେ ପାଇ ନାହିଁ ।” ବଲିତେ ବଲିତେ ଘର ଘର କରିଯା ତାହାର ଚୋଥେର ଜଳ ପଡ଼ିତେ ଲାଗିଲ ।

ଶୈଳ ଉଦ୍‌ଗତ ଅଞ୍ଚ ଦମନ କରିଯା ବଲିଲ, “ତୋର ରକମଟା କୀ ବଲ ଦେଖି କମଳ, ଯେନ କତ ଦୂରେଇ ଯାଇତେଛିଲୁ ! ଯେ ସୁଖେ ଛିଲି ମେ ଆର ଆମାର ବୁଝିତେ ବାକି ନାହିଁ । ଏଥନ ତୋର ସବ ବାଧା ଦୂର ହାଇଲ, ସୁଖେ ଆପନ ଘରେ ଏକଳା ରାଜସ୍ତର କରିବି— ଆମାର କଥିଲୋ ଗିଯା ପଡ଼ିଲେ ଭାବିବି, ଆପଣ ବିଦ୍ୟା ହାଇଲେଇ ବାଟି ।”

ବିଦ୍ୟାର୍ଥକାଳେ କମଳା ଶୈଳକେ ପ୍ରଣାମ କରିଲେ ପର ଶୈଳ କହିଲ, “କାଳ ଦୂରବେଳେ ଆମି ତୋଦେର ଓଥାନେ ଯାଇବ ।”

କମଳା ତାହାର ଡେଙ୍ଗରେ ହା-ମା କିଛୁଟି ବଲିଲ ନା ।

ବାଂଲାଯ ଗିଯା କମଳା ଦେଖିଲ, ଉମେଶ ଆସିଯାଇଛେ । କମଳା କହିଲ, “ତୁହି ସେ ! ସାଜା ଶୁଣିତେ ଥାବି ନା ?”

ଉମେଶ କହିଲ, “ତୁମି ସେ ଆଜ ଏଥାନେ ଥାକିବେ, ଆମି—”

କମଳା । ଆଜ୍ଞା ଆଜ୍ଞା, ମେ ତୋର ତାବିତେ ହଇବେ ନା । ତୁହି ଶାଜା ଶୁଣିତେ ଥା, ଏଥାନେ ବିଷଣୁ ଆଛେ । ଯା, ମେରି କରିମ ନେ ।

ଉମେଶ । ଏଥିମୋ ତୋ ଶାଜାର ଅନେକ ଦେଖି ।

କମଳା । ତା ହୋକ-ନା, ବିଯେବାଡ଼ିତେ କତ ଧୂମ ହଇତେଛେ, ଭାଲୋ କରିଯା ଦେଖିଯା ଆୟ ଗେ ଥା ।

ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଉମେଶକେ ଅଧିକ ଉତ୍ସାହିତ କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ଛିଲ ନା । ମେ ଚଲିଯା ଯାଇତେ ଉତ୍ସତ ହଇଲେ କମଳା ହଠାତ୍ ତାହାକେ ଡାକିଯା କହିଲ, “ଦେଖ, ଖୁଡୋମଶାଯ ଆସିଲେ ତୁହି—”

ଏହିଟୁକୁ ବଲିଯା କଥାଟା କୀ କରିଯା ଶେଷ କରିତେ ହଇବେ ତାଦିଯା ପାଇଲ ନା । ଉମେଶ ହା କରିଯା ଦାଡ଼ାଇଯା ରହିଲ । କମଳା ଥାନିକଙ୍କଣ ତାଦିଯା କହିଲ, “ମନେ ରାଖିମୁ, ଖୁଡୋମଶାଯ ତୋକେ ଭାଲୋବାସେଇ, ତୋର ଯଥନ ଯା ଦରକାର ହଇବେ, ଆମାର ପ୍ରଣାମ ଜାନାଇଯା ତୁହି ତୋର କାହେ ଚାମ, ତିନି ଦିବେମ— ତୋକେ ଆମାର ପ୍ରଣାମ ଦିତେ କଥନେ ତୁଲିମ ନେ— ଜାମିସ ?”

ଉମେଶ ଏହି ଅମୁଖାମନେର କୋମୋ ଅର୍ଥ ନା ବୁଝିଯା ‘ସେ ଆଜ୍ଞେ’ ବଲିଯା ଚଲିଯା ଗେଲ ।

ଅପରାହ୍ନେ ବିଷଣୁ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ମା'ଜି, କୋଥାଯ ଯାଇତେଛ ?”

କମଳା କହିଲ, “ଗଞ୍ଜାଯ ଜ୍ଵାନ କରିତେ ଚଲିଯାଛି ।”

ବିଷଣୁ କହିଲ, “ମଙ୍ଗେ ଯାଇବ ?”

କମଳା କହିଲ, “ନା, ତୁହି ସବେ ପାହାରା ଦେ ।” ବଲିଯା ତାହାର ହାତେ ଅନାବଞ୍ଚକ ଏକଟା ଟାକା ଦିଯା କମଳା ଗଞ୍ଜାର ଦିକେ ଚଲିଯା ଗେଲ ।

ଏକଦିନ ଅପରାହ୍ନେ ହେମଲିନୀର ମହିତ ଏକତ୍ରେ ନିଭୃତେ ଚା ଥାଇବାର ପ୍ରତ୍ୟାଶାୟ ଅନ୍ଧାବାୟ ତାହାକେ ସଜ୍ଜାନ କରିବାର ଜଞ୍ଚ ଦୋତଳାୟ ଆସିଲେନ ; ଦୋତଳାୟ ବସିବାର ସବେ ତାହାକେ ଖୁବିଯା ପାଇଲେନ ନା, ଶୁଇବାର ସବେଓ ମେ ନାଇ । ବେହାରାକେ ଜିଜ୍ଞାସା

କରିଯା ଜାନିଲେନ, ହେମଲିନୀ ବାହିରେ କୋଥାଓ ସାଥ ନାହିଁ । ତଥନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉେଳିଟିତ
ହଇଯା ଅଗ୍ନା ଛାଦେର ଉପରେ ଉଠିଲେନ ।

ତଥନ କଲିକାତା ଶହରେ ମାନ୍ଦା ଆକାର ଓ ଆୟତରେ ବହୁରବିସ୍ତୃତ ଛାଦଗୁଲିର
ଉପରେ ହେବେର ଅବସର ରୌଜ୍ଣ ଖାନ ହଇଯା ଆସିଯାଇଛେ, ଦିନାଙ୍କେର ଲୟ ହୋଇଯାଇଛି
ଥାକିଯା ଥାକିଯା ସେବନ-ଇଚ୍ଛା ସୁରିଯା ଫିରିଯା ସାଇତେହେ । ହେମଲିନୀ ଚିଲେର ଛାଦେର
ପ୍ରାଚୀରେ ଛାଯାଯ ଚୂପ କରିଯା ବସିଯା ଛିଲ ।

ଅଗ୍ନାବାବୁ କଥନ ତାହାର ପିଛନେ ଆସିଯା ଦ୍ଵାରାଇଲେନ ତାହା ମେ.ଟେରେ ପାଇଲ
ନା । ଅବଶେଷେ ଅଗ୍ନାବାବୁ ସଥନ ଆପେକ୍ଷା ଆପେକ୍ଷା ତାହାର କିଥେ
ହାତ ରାଖିଲେନ ତଥନ ମେ ଚାକିଯା ଉଠିଲ ଏବଂ ପରକଣେହି ଲଞ୍ଜାୟ ତାହାର ଯୁଥ ଲାଙ୍ଘ
ହଇଯା ଉଠିଲ । ହେମଲିନୀ ତାଡାତାଡ଼ି ଉଠିଯା ପଡ଼ିବାର ପୂର୍ବେଇ ଅଗ୍ନାବାବୁ ତାହାର
ପାଶେ ବସିଲେନ । ଏକଟୁଥାନି ଚୂପ କରିଯା ଥାକିଯା ଦୀର୍ଘନିଧାସ ଫେଲିଯା କହିଲେନ,
“ହେ, ଏହି ସମସ୍ତେ ତୋର ମା ସହି ଥାକିତେବ । ଆମି ତୋର କୋମୋ କାଜେଇ
ଲାଗିଲାମ ନା ।”

ସୁର୍କର ଯୁଥେ ଏହି କର୍ମ ଉତ୍ତି ଶୁନିବା ମାତ୍ର ହେମଲିନୀ ଯେମ ଏକଟି ମୁଗଭୀର
ଶୁଭାର ଭିତର ହିତେ ତ୍ୱରଣାଂ ଜାଗିଯା ଉଠିଲ । ତାହାର ବାପେର ଯୁଥେର ଦିକେ
ଏକବାର ଚାହିଯା ଦେଖିଲ । ମେ ଯୁଥେର ଉପରେ କୀ ଶ୍ରେ, କୀ କର୍ମଣ, କୀ ବେଦମା ! ଏହି
କର୍ମାନେର ମଧ୍ୟେ ମେ ଯୁଥେର କୀ ପରିବର୍ତନଇ ହଇଯାଇଛେ ! ସଂମାରେ ହେମଲିନୀକେ ଲାଇଯା
ଯେ ବଢ଼ ଉଠିଯାଇଛେ ତାହାର ମମତ ବେଗ ନିଜେର ଉପର ଲାଇଯା ବୃଦ୍ଧ ଏକଳା ଯୁବିତେହେନ ;
କଞ୍ଚାର ଆହତ କ୍ଷେତ୍ରେର କାହେ ବାର ବାର ଫିରିଯା ଫିରିଯା ଆସିତେହେନ ; ମାଜନା
ଦିବାର ସମସ୍ତ ଚେଷ୍ଟା ବ୍ୟର୍ଷ ହଇଲ ଦେଖିଯା ଆଜ ହେମଲିନୀର ମାକେ ତୀହାର ମଧ୍ୟେ
ପଡ଼ିତେହେ ଏବଂ ଆପନ ଅକ୍ଷୟ ମେହେର ଅନ୍ତଃକ୍ଷର ହିତେ ଦୀର୍ଘନିଧାସ ଉଚ୍ଛ୍ଵସିତ ହଇଯା
ଉଠିତେହେ— ହଠାତ୍ ହେମଲିନୀର କାହେ ଆଜ ଏ-ମମତଇ ଯେମ ବଜ୍ରେ ଆଲୋକେ
ପ୍ରକାଶ ପାଇଲ । ଧିକ୍କାରେର ଆଘାତେ ତାହାକେ ଆପନ ଶୋକେର ପରିବେଟନ ହିତେ
ଏକ ମୁହଁରେ ବାହିର କରିଯା ଆମିଲ । ଯେ ପୃଥିବୀ ତାହାର କାହେ ଛାଯାର ମତୋ ବିଳିମ
ହଇଯା ଆସିଯାଇଲ ତାହା ଏଥନେ ସତ୍ୟ ହଇଯା ଫୁଟିଯା ଉଠିଲ । ହଠାତ୍ ଏହି ମୁହଁରେ
ହେମଲିନୀର ମନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଲଞ୍ଜାର ଉଦୟ ହଇଲ । ଯେ-ସକଳ ସ୍ତତିର ମଧ୍ୟେ ମେ ଏକେବାରେ
ଆଛନ୍ତି ହଇଯା ବସିଯା ଛିଲ ମେ-ମମତ ବଲପୂର୍ବକ ଆପନାର ଚାରି ଦିକ ହିତେ ଝାଡ଼ିଯା
ଫେଲିଯା ମେ ଆପନାକେ ମୁକ୍ତି ଦିଲ । ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ବାବା, ତୋମାର ଶରୀର ଏଥି
କେମନ ଆ

ଶରୀର ! ଶରୀରଟା ସେ ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟ ତାହା ଅଗ୍ନା ଏ କମ୍ବିନ ଏକେବାରେ

ନୌକାଡ଼ୁବି

ତୁଳିଆ ଗିଯାଇଲେନ । ତିନି କହିଲେନ, “ଆମାର ଶ୍ରୀର ! ଆମାର ଶ୍ରୀର ତୋ ବେଶ ଆହେ ମା । ତୋମାର ସେଇକମ ଚେହାରା ହଇୟା ଆସିଯାଇଁ ଏଥିନ ତୋମାର ଶ୍ରୀରେର ଅନ୍ତରୁ ଆମାର ତାବନା । ଆମାଦେଇ ଶ୍ରୀର ଏତ ବ୍ୟକ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଟିକିଯା ଆହେ, ଆମାଦେଇ ସହଜେ କିଛୁ ହୟ ନା ; ତୋବେଇ ଏହି ଦେହଟୁକୁ ସେ ସେଇନକାର, ତର ହୟ ପାହେ ଧା ସହିତେ ମା ପାରେ ।”

ଏହି ବଲିଆ ଆଜେ ଆଜେ ତାହାର ପିଠେ ହାତ ବୁଲାଇୟା ଦିଲେନ ।

ହେମଲିନୀ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ଆଜ୍ଞା ବାବା, ମା ସଥିନ ଆବା ସାନ ତଥିନ ଆମି କତ ବଡ଼ୋ ଛିଲାମ ?”

ଅନ୍ନବା । ତୁଇ ତଥିନ ତିନ ବଚରେର ମେ଱େ ଛିଲି, ତଥିନ ତୋର କଥା ଫୁଟିଆଇଁ । ଆମାର ବେଶ ମନେ ଆହେ, ତୁଇ ଆମାକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲି, ‘ମା କୋଣା ?’ ଆମି ବଲିଲାମ, ‘ମା ତୋର ବାବାର କାହେ ଗେଛେନ ।’ ତୋର ଜୟାବାର ପୂର୍ବେଇ ତୋର ମାର ବାବାର ମୃତ୍ୟୁ ହଇୟାଇଲି, ତୁଇ ତୋକେ ଜାନିତିସ ନା । ଆମାର କଥା ଶୁଣିଆ କିଛୁଇ ବୁଝିତେ ନା ପାରିଯା ଆମାର ମୁଖେର ଦିକେ ଗଢ଼ୀର ହଇୟା ଚାହିୟା ରହିଲି । ଧାନିକକ୍ଷଣ ବାବେ ଆମାର ହାତ ଧରିଯା ତୋର ମାର ଶୂନ୍ୟ ଶଯନଘରେର ଦିକେ ଲାଇୟା ଯାଇବାର ଅନ୍ତ ଟାନିତେ ଲାଗିଲି । ତୋର ବିଶାସ ଛିଲ, ଆମି ତୋକେ ସେଥାନକାର ଶୂନ୍ୟତାର ଭିତର ହଇତେ-ଏକଟା ମଙ୍ଗାନ ବଲିଆ ଦିତେ ପାରିବ । ତୁଇ ଜାନିତିସ ତୋର ବାବା ମନ୍ତ୍ର ଲୋକ, ଏ କଥା ତୋର ମନେଓ ହୟ ନାହିଁ ସେ, ସେଗୁଲୋ ଆସନ କଥା ସେଗୁଲୋର ସମ୍ବନ୍ଧେ ତୋର ମନ୍ତ୍ର ବାବା ଶିଶୁରହି ମତୋ ଅନ୍ତ ଓ ଅକ୍ଷମ । ଆଜନ୍ତୁ ମେହି କଥା ମନେ ହୟ ସେ, ଆମରା କତ ଅକ୍ଷମ— ଦ୍ଵିତୀୟ ବାପେର ମନେ ମେହ ହିସାଇଛେ, କିନ୍ତୁ କତ ଅନ୍ନହିଁ କ୍ଷୟତା ରିଯାଇଛେ !

ଏହି ବଲିଆ ତିନି ହେମଲିନୀର ମାଧ୍ୟାର ଉପରେ ଏକବାର ତାହାର ଡାନ ହାତ ଶର୍ଷ କରିଲେନ ।

ହେମଲିନୀ ପିତାର ମେହି କଳ୍ପାଣବର୍ଣ୍ଣ କଣ୍ଠିତହନ୍ତ ନିଜେର ଡାନ ହାତେର ମଧ୍ୟ ଟାନିଯା ଲାଇୟା ତାହାର ଉପରେ ଅନ୍ତ ହାତ ବୁଲାଇତେ ଲାଗିଲ । କହିଲ, “ମାକେ ଆମାର ଖୁବ ଅନ୍ନ ଏକଟୁଥାନି ମନେ ପଡ଼େ । ଆମାର ମନେ ପଡ଼େ— ହୃଦୟବେଳାଯ ତିନି ବିଜାନାଯ ଶୁଇୟା ବହି ଲାଇୟା ପଡ଼ିଲେନ, ଆମାର ତାହା କିଛୁତେଇ ଭାଲୋ ଲାଗିତ ନା, ଆମି ବହି କାଡ଼ିଆ ଲାଇବାର ଟେଟା କରିତାମ ।”

ଇହା ହଇତେ ଆବାର ମେକାଲେର କଥା ଉଠିଲ । ମା କେମନ ଦିଲେନ, କୀ କରିତେନ, ତଥିନ କି ହଇତ, ଏହି ଆଲୋଚନା ହଇତେ ଶ୍ଵର ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟିତ ଏବଂ ଆକାଶ ମଲିନ ତାତ୍ତ୍ଵବର୍ଣ୍ଣ ହଇୟା ଆସିଲ । ଚାରି ଦିକେ କଲିକାତାର କର୍ମ ଓ କୋଲାହଳ, ତାହାରହି ମାରଖାନେ ଏକଟି ଗଲିର ବାଡ଼ିର ଛାନ୍ଦେର କୋଣେ ଏହି ଶୂନ୍ୟ ଓ ନବୀନ ହାତିତେ ଯିଲିଆ, ପିତା ଓ

কল্পার চিরস্তন সিঁড়ি সহজটিকে সক্ষ্যাকাশের ত্রিয়মাণ ছায়ায় অঙ্গসিঙ্গ মাধুরীতে
কুটাইয়া তুলিল ।

এমন সময়ে সিঁড়িতে ঘোগেন্দ্রের পায়ের শব্দ শুনিয়া দুইজনের শুঙ্খমালাপ
তৎক্ষণাত ধারিয়া গেল এবং চকিত হইয়া দুইজনেই উঠিয়া দাঢ়াইলেন । ঘোগেন্দ্র
আসিয়া উভয়ের মুখের দিকে তীব্রদৃষ্টি নিক্ষেপ করিল এবং কহিল, “হেমের সত্তা
বুঝি আজকাল এই ছাদেই ?”

ঘোগেন্দ্র অধীর হইয়া উঠিয়াছিল । ঘরের মধ্যে দিন-বাতি এই-যে একটা
শোকের কালিমা লাগিয়াই আছে, ইহাতে তাহাকে প্রায় বাড়িছাড়া করিয়াছে ।
অথচ বন্ধু-বাক্ষবদ্ধের বাড়িতে গেলে হেমনলিনীর বিবাহ লইয়া আনা জবাবদিহির
মধ্যে পড়িতে হয় বলিয়া কোথাও যাওয়াও যুশকিল । সে কেবলই বলিতেছে,
‘হেমনলিনী অত্যন্ত বাড়াবাড়ি আরম্ভ করিয়াছে । যেয়েদের ইংরাজি গল্জের বই
পড়িতে দিলে এইরূপ চুর্গতি ঘটে !’ হেম ভাবিতেছে—‘রমেশ যখন আমাকে
পরিত্যাগ করিয়াছে তখন আমার হৃদয় ভারিয়া যাওয়া উচিত ;’ তাই সে আজ খুব
সমারোহ করিয়া জ্ঞান ভাঙ্গিতে বসিয়াছে । নতুন-পড়া কয়জন যেয়ের ভাগ্যে
ভালোবাসার নৈরাশ সহিবার এমন চর্কার স্থূলোগ ঘটে !

ঘোগেন্দ্রের কঠিন বিজ্ঞপ্তি হইতে কল্পাকে দীচাইবার জন্য অস্ত্রবাবু তাড়াতাড়ি
বলিলেন, “আমি হেমকে লইয়া একটুখানি গল্প করিতেছি ।”

যেন তিনিই গল্প করিবার জন্য হেমকে ছাদে টানিয়া আনিয়াছেন ।

ঘোগেন্দ্র কহিল, “কেন, চায়ের টেবিলে কি আর গল্প হয় না ? বাবা, তুমি-
হুক হেমকে খেপাইবার চেষ্টায় আছ । এমন করিলে তো বাড়িতে টেঁকা দায়
হয় ।”

হেমনলিনী চকিত হইয়া কহিল, “বাবা, এখনো কি তোমার চা থাওয়া হয়
নাই ?”

ঘোগেন্দ্র । চা তো কবিকল্পনা নয় যে, সক্ষ্যাবেলাকার আকাশের সূর্যাস্ত-
আস্তা হইতে আপনি ঝরিয়া পড়িবে ! ছাদের কোণে বসিয়া ধাকিলে চায়ের
পেয়ালা ভরিয়া উঠে না, এ কথাও কি নৃত্ব করিয়া বলিয়া দিতে হইবে ?

অস্ত্রবা হেমনলিনীর লজ্জানিবারণের জন্য তাড়াতাড়ি বলিয়া উঠিলেন, “আমি
মে আজ চা থাইব না বলিয়া ঠিক করিয়াছি ।”

ঘোগেন্দ্র । কেন বাবা, তোমরা সকলেই তপস্তী হইয়া উঠিবে নাকি ? তাহা
হইলে আমার দশা কী হইবে ? বায়ু-আহারটা আমার সহ্য হয় না ।

ଅନ୍ଧା । ନା ନା, ତପଞ୍ଚାର କଥା ହିତେଛେ ନା ; କାଳ ବାତେ ଆମାର ଭାଲୋ ଘୂମ ହୁଯ ନାହିଁ, ତାଇ ଭାବିତେଛିଲାମ ଆଜ ଚା ନା ଥାଇୟା ଦେଖା ସାକ୍ଷ କେମନ ଥାକି ।

ବସ୍ତୁ ହେମଲିନୀର ମଙ୍ଗେ କଥା କହିବାର ସମୟ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଚାଯେର ପେୟାଲାର ଧ୍ୟାନଯ୍ୱତି ଅନେକ ବାର ଅନ୍ଧାବାବୁକେ ପ୍ରଲୁକ୍ କରିଯା ଗେଛେ, କିନ୍ତୁ ଆଜ ଉଠିତେ ପାରେନ ନାହିଁ । ଅନେକ ଦିନ ପରେ ଆଜ ହେମ ତୀହାର ମଙ୍ଗେ ହୃଦ୍ୟବେ କଥା କହିତେଛେ, ଏହି ନିର୍ଭତ ଛାନ୍ଦେ ଦୁଟିତେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସନିଷ୍ଠ ଆଲାପ ଜୟିଯା ଉଠିଯାଇଛେ, ଏମନ ଗଭୀର-ନିବିଡ଼-ଭାବେ ଆଲାପ ପୂର୍ବେ ତୋ ତୀହାର କଥନୋ ମନେ ପଡ଼େ ନା । ଏ ଆଲାପ ଏକ ଜୀବଗା ହିତେ ଆର-ଏକ ଜୀବଗାୟ ତୁଳିଯା ଲାଇୟା ଯାଓଯା ମହିବେ ନା— ନିବିଦାର ଚେଷ୍ଟା କରିଲେଇ ଭୀର ହରିନେର ମତେ ସମସ୍ତ ଜିନିସ ଛୁଟିଯା ପାଲାଇବେ । ସେଇଜ୍ଞତ୍ବ ଅନ୍ଧାବାବୁ ଆଜ ଚା-ପାତ୍ରେର ମୁହଁରୁହ ଆନ୍ଧ୍ରାନ ଉପେକ୍ଷା କରିଯାଇଲେନ ।

ଅନ୍ଧାବାବୁ ସେ ଚା-ପାନ ରହିତ କରିଯା ଅନିଦ୍ରାର ଚିକିତ୍ସାୟ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହିଯାଇଛନ, ଏ କଥା ହେମଲିନୀ ବିଶ୍ୱାସ କରିଲ ନା ; ମେ କହିଲ, “ଚଲୋ ବାବା, ଚା ଥାଇବେ ଚଲୋ ।”

ଅନ୍ଧାବାବୁ ସେଇ ମୁହଁରେ ଅନିଦ୍ରାର ଆଶକ୍ତା ବିସ୍ତୃତ ହିଯା ବ୍ୟାଗପଦେହି ଟେବିଲେର ଅଭିନ୍ୟଥେ ଧାବିତ ହିଲେନ ।

ଚା ଥାଇବାର ସରେ ପ୍ରବେଶ କରିଯାଇ ଅନ୍ଧାବାବୁ ଦେଖିଲେନ, ଅକ୍ଷୟ ମେଥାନେ ବସିଯା ଆହେ । ତୀହାର ଫନ୍ଟା ଉଠିକଣ୍ଠିତ ହିଯା ଉଠିଲ । ତିନି ଭାବିଲେନ, ହେମେର ମନ ଆଜ ଏକଟୁଥାମି ମୁହଁ ହିଯାଇଛେ, ଅକ୍ଷୟକେ ଦେଖିଲେଇ ଆବାର ବିକଳ ହିଯା ଉଠିବେ— କିନ୍ତୁ ଏଥନ ଆର କୋମୋ ଉପାୟ ନାହିଁ । ମୁହଁରେ ପରେଇ ହେମଲିନୀ ସରେ ପ୍ରବେଶ କରିଲ ।

ଅକ୍ଷୟ ତୀହାକେ ଦେଖିଯାଇ ଉଠିଯା ପଡ଼ିଲ, କହିଲ, “ଯୋଗେନ, ଆମି ଆଜ ତବେ ଆସି ।”

ହେମଲିନୀ କହିଲ, “କେନ ଅକ୍ଷୟବାବୁ, ଆପନାର କି କୋମୋ କାଜ ଆହେ ? ଏକ ପେୟାଲା ଚା ଥାଇୟା ଥାନ ।”

ହେମଲିନୀର ଏହି ଅତ୍ୟର୍ଥନାୟ ସରେର ମକଳେଇ ଆଶର୍ଯ୍ୟ ହିଯା ଗେଲ । ଅକ୍ଷୟ ପୁନର୍ବାର ଆସନ ଗ୍ରହଣ କରିଯା କହିଲ, “ଆପନାଦେର ଅବର୍ତ୍ତମାନେଇ ଆମି ଦୁ ପେୟାଲା ଚା ଥାଇୟାଛି— ପୀଡ଼ାପୀଡ଼ି କରିଲେ ଆରୋ ଦୁ ପେୟାଲା ସେ ଚଲେ ନା ତାହା ବଲିତେ ପାରି ନା ।”

* ହେମଲିନୀ ହାସିଯା କହିଲ, “ଚାଯେର ପେୟାଲା ଲାଇୟା ଆପନାକେ କୋମୋଦିର ତୋ ପୀଡ଼ାପୀଡ଼ି କରିତେ ହୟ ନାହିଁ ।”

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ନା, ଭାଲୋ ଜିନିସକେ ଆମି କଥନୋ ପ୍ରୋଜନ ନାହିଁ ବରିଯା

ଫିରିତେ ଦିଇ ନା, ବିଧାତା ଆମାକେ ଝୁଟୁ ବୁଝି ଦିଯାଛେ ।”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ମେହି କଥା ଶ୍ଵରଣ କରିଯା ଭାଲୋ ଜିନିସରେ ଯେଣ ତୋମାକେ କୋନୋଦିନ ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ ବଲିଯା ଫିରାଇଯା ନା ଦେୟ ଆମି ତୋମାକେ ଏହି ଆଶୀର୍ବାଦ କରି ।”

ଅନେକ ଦିନ ପରେ ଅନ୍ଧାର ଚାମ୍ରର ଟେବିଲେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ବେଶ ସହଜଭାବେ ଜମିଆ ଉଠିଲି । ସଚରାଚର ହେମଲିନୀ ଶାଙ୍କଭାବେ ହାସିଯା ଥାକେ, ଆଜ ତାହାର ହାସିର ଧନି ମାଝେ ମାଝେ କଥୋପକଥରେ ଉପରେ ଫୁଟିଯା ଉଠିତେ ଲାଗିଲ । ଅନ୍ଧାରାବାସୁକେ ମେଠାଟା କରିଯା କହିଲ, “ବାବା, ଅକ୍ଷୟବାସୁର ଅନ୍ତ୍ୟାଯ୍ ଦେଖୋ, କରଦିନ ତୋମାର ପିଲ ନା ଖାଇଯାଓ ଉନି ଦିବି ଭାଲୋ ଆଛେ । ସହି କିଛୁମାତ୍ର କୁତୁଞ୍ଜତା ଥାକିତ ତବେ ଅନ୍ତତ ମାଧ୍ୟାଓ ଧରିତ ।”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ଇହାକେହି ବଲେ ପିଲ-ହାରାମି ।

ଅନ୍ଧାରାବୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଖୁଣି ହିୟା ହାସିତେ ଲାଗିଲେମ । ଅନେକ ଦିନ ପରେ ଆବାର ସେ ତୋହାର ପିଲ-ବାଲ୍ଲେର ଉପରେ ଆଶୀର୍ବଦ୍ଧଜନେର କଟାକ୍ଷପାତ ଆରଣ୍ୟ ହିୟାଛେ, ଇହା ତିନି ପାରିବାରିକ ସ୍ଥାନ୍ୟର ଲକ୍ଷଣ ବଲିଯା ଗଣ୍ୟ କରିଲେମ ; ତୋହାର ମନ ହିତେ ଏକଟା ଭାର ନାମିଆ ଗେଲ ।

ତିନି କହିଲେନ, “ଏହି ବୁଝି ! ଲୋକେର ବିଶ୍ୱାସେ ହଞ୍ଚିପ ! ଆମାର ପିଲାହାରୀ ଦଲେର ମଧ୍ୟେ ଏହି ଏକଟିମାତ୍ର ଅକ୍ଷୟ ଆଛେ, ତାହାକେଓ ଭାଙ୍ଗାଇଯା ଲାଇବାର ଚେଷ୍ଟା !”

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ମେ ଭୟ କରିବେନ ନା ଅନ୍ଧାରାବୁ । ଅକ୍ଷୟକେ ଭାଙ୍ଗାଇଯା ଲାଗ୍ଯା ଶୁଭ ।”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ମେକି ଟାକାର ମତୋ, ଭାଙ୍ଗାଇତେ ଗେଲେ ପୁଲିସ-କ୍ଲେନ୍ ହିୟାର ମଞ୍ଚାବନା ।

ଏଇକୁଣ୍ଠାପେ ଅନ୍ଧାରାବୁର ଚାମ୍ରର ଟେବିଲେର ଉପର ହିତେ ଯେଣ ଅନେକ ଦିନେର ଏକ ଭୂତ ଛାଡ଼ିଯା ଗେଲ ।

ଆଜିକାର ଏହି ଚାମ୍ରର ସଭା ଶୀଘ୍ର ଭାତିତ ନା । କିନ୍ତୁ ଆଜ ସଥାମସମୟେ ହେମ-ଲିନୀର ଚୁଲ ବୀଧା ହୟ ନାହିଁ ବଲିଯା ତାହାକେ ଉଠିଯା ଥାଇତେ ହିଲ ; ତଥନ ଅକ୍ଷୟରେ ଏକଟା ବିଶ୍ୱର କାଜେର କଥା ମରେ ପଡ଼ିଲ, ମେ ଓ ଚଲିଯା ଗେଲ ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ବାବା, ଆବ ବିଲବ ନାୟ, ଏଇବେଳା ହେମେର ବିବାହେର ଜୋଗାଡ଼ କରୋ ।”

ଅନ୍ଧାରାବୁ ଅବାକ ହିୟା ଚାହିଯା ରହିଲେମ । ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ରମେଶେର ଶୁଭିତ ବିବାହ ଭାଙ୍ଗିଯା ଥାଗ୍ଯା ଲାଇଯା ସମ୍ବାଧେ ଅତ୍ୟନ୍ତ କାନାକାନି ଚଲିତେଛେ, ଇହା ଲାଇଯା

କାହାତକ ସକଳ ଲୋକେର ସଙ୍ଗେ ଆସି ଏକଳା ଝଗଡ଼ା କରିଯା ବେଡ଼ାଇବ ? ସକଳ କଥା ସହି ଖୋଲୁଣ୍ଡା କରିଯା ବଲିବାର ଜୋ ଧାରିତ ତାହା ହିଲେ ଝଗଡ଼ା କରିତେ ଆପଣି କରିବାର ନା । କିନ୍ତୁ ହେମେର ଅନ୍ତ ମୁଖ ଫୁଟିଯା କିଛି ବଲିତେ ପାରି ନା, କାଜେଇ ହାତା-ହାତି କରିତେ ହୟ । ସେଇବି ଅଖିଲକେ ଚାବକୀଇୟା ଆସିତେ ହଇୟାଇଲି— ଶୁଣିଲାମ, ମେ ଲୋକଟା ସାହା ମୁଖେ ଆମେ ତାହାଇ ବଲିଯାଇଲି । ଶୀଘ୍ର ସହି ହେମେର ବିବାହ ହଇୟା ଯାଇ ତାହା ହିଲେ ସମ୍ପଦ କଥା ଚୁକିଯା ଯାଇ ଏବଂ ଆମାକେଓ ପୃଥିବୀ-ଶୁଦ୍ଧ ଲୋକକେ ଦିନରାତ୍ରି ଆନ୍ତିନ ତୁଳିଯା ଶାଶ୍ଵାଇୟା ବେଡ଼ାଇତେ ହୟ ନା । ଆମାର କଥା ଶୋଭୋ, ଆମ ଦେବି କରିଯୋ ନା । ”

ଅନ୍ନା । ବିବାହ କାହାର ସଙ୍ଗେ ହିବେ ଯୋଗେନ ?

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ଏକଟିମାତ୍ର ଲୋକ ଆଛେ । ସେ କାଣ୍ଡ ହଇୟା ଗେଲ ଏବଂ ଯେ-ମୟାନ୍ତ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଉଠିଯାଇଛେ ତାହାତେ ପାଇଁ ପାଞ୍ଚ ପାଞ୍ଚ ଅସନ୍ତବ । କେବଳ ବେଚାରୀ ଅକ୍ଷୟ ବହିଯାଇଛେ, ତାହାକେ କିଛୁତେଇ ଦ୍ୱାରାଇତେ ପାରେ ନା । ତାହାକେ ପିଲ ଥାଇତେ ବଳ ପିଲ ଥାଇବେ, ବିବାହ କରିତେ ବଳ ବିବାହ କରିବେ ।

ଅନ୍ନା । ପାଗଳ ହଇୟାଇ ଯୋଗେନ ? ଅକ୍ଷୟକେ ହେଯ ବିବାହ କରିବେ !

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ତୁମି ସହି ଗୋଲ ନା କର ତୋ ଆମି ତାହାକେ ରାଜି କରିତେ ପାରି ।

ଅନ୍ନା ସ୍ଵପ୍ନ ହଇୟା ଉଠିଯା କହିଲେନ, “ନା ଯୋଗେନ, ନା, ତୁମି ହେମକେ କିଛୁଇ ବୋଲ ନା । ତୁମି ତାହାକେ ଭୟ ଦେଖାଇୟା, କଟ ଦିଯା, ଅଛିର କରିଯା ତୁଲିବେ । ଏଥନ ତାହାକେ କିଛୁଦିନ ସୁମ୍ମ ଧାରିତେ ଢାଓ ; ମେ ବେଚାରା ଅନେକ କଟ ପାଇୟାଇଛେ । ବିବାହେର ଦେବ ମୟ ଆଛେ । ”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ଆମି ତାହାକେ କିଛୁମାତ୍ର ପୀଡ଼ନ କରିବ ନା, ଯତ୍ନ୍ମର ସାବଧାନେ ଓ ମୁଢ଼ଭାବେ କାଜ ଡେକ୍କାର କରିତେ ହୟ ତାହାର କାଟି ହିବେ ନା । ତୋମରା କି ମନେ କର, ଆମି ଝଗଡ଼ା ନା କରିଯା କଥା କହିତେ ପାରି ନା ? ”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଅଧିରପ୍ରକଟିତର ଲୋକ । ସେଇବି ସଙ୍କ୍ଷାବେଳାଯା ଚଲ ବୀଧା ଶାରିଯା ହେମଲିନୀ ବାହିର ହିବା ମାତ୍ର ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ତାହାକେ ଡାକିଯା ବଲିଲ, “ହେସ, ଏକଟା କଥା ଆଛେ । ”

କଥା ଆଛେ ଶୁଣିଯା ହେମେର ହୃଦକଞ୍ଚ ହଇଲ । ଯୋଗେନ୍ଦ୍ରର ଅନୁବାତୀ ହଇୟା ଆନ୍ତେ ଆନ୍ତେ ବମ୍ବିବାର ଘରେ ଆସିଯା ବମ୍ବିଲ । ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ବଲିଲ, “ହେସ, ବାବାର ଶ୍ରୀରାଟା କିମ୍ବକମ ଧାରାପ ହଇୟାଇ ଦେଖିଯାଇ ୟାହା ? ”

ହେମଲିନୀର ମୁଖେ ଏକଟା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲ ; ମେ କୋଣୋ କଥା କହିଲ ନା ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ଆମି ବଲିତେଛି, ହାତାର ଏକଟା ପ୍ରତିକାର ନା କରିଲେ ଉନି ଏକଟା ଶକ୍ତ ସ୍ୟାମୋର ପଡ଼ିବେନ ।

ହେମଲିନୀ ବୁଝିଲ, ପିତାର ଏହି ଅସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟର ଜଣ୍ଠ ଅପରାଧ ତାହାରାଇ ଉପରେ ପଡ଼ିତେଛେ । ମେ ମାଥା ନିଚୁ କରିଯା ମାନୁଷ୍ୟରେ କାପଡରେ ପାଡ଼ ଲଈଯା ଟାନିତେ ଲାଗିଲ ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ଯା ହଇଯା ଗେଛେ; ମେ ତୋ ହଇଯାଇ ଗେଛେ, ତାହା ଲହିଯା ଯତଇ ଆକ୍ଷେପ କରିତେ ଥାକିବ, ତତହିଁ ଆମାଦେର ଲଙ୍ଘାର କଥା । ଏଥନ ବାବାର ମନକେ ସହି ମଞ୍ଚର୍ ମୁହଁ କରିବେ ତାଓ ତବେ ଯତ ଶୀଘ୍ର ପାର ଏହି-ସମସ୍ତ ଅନ୍ତିମ ସ୍ୟାପାରେ ଏକେବାରେ ଗୋଡ଼ା ମାରିଯା ଫେଲିତେ ହଇବେ ।”

ଏହି ବଲିଯା ଉତ୍ତର ପ୍ରତ୍ୟାଶା କରିଯା ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ହେମଲିନୀର ମୁଖେର ଦିକେ ଚାହିଁଯା ଚୂପ କରିଯା ରହିଲ ।

ହେମ ସଲଙ୍ଗମୁଖେ-କହିଲ, “ଏ-ସମସ୍ତ କଥା ଲହିଯା ଆମି ସେ କୋନୋଦିନ ବାବାକେ ବିରକ୍ତ କରିବ, ଏମନ ସଞ୍ଚାରନା ନାହିଁ ।”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ତୁମି ତୋ କରିବେ ନା ଜାନି, କିନ୍ତୁ ତାହାତେ ତୋ ଅନ୍ତ ଲୋକେର ମୁଖ ବସ୍ତ ହଇବେ ନା ।

ହେମ କହିଲ, “ତା ଆମି କୀ କରିତେ ପାରି ବଲୋ ।”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ଚାରି ଦିକେ ଏହି-ସେ ସବ ନାନା କଥା ଉଠିରାଇଛେ ତାହା ବନ୍ଦ କରିବାର ଏକଟିମାତ୍ର ଉପାୟ ଆଛେ ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ସେ ଉପାୟ ମନେ ମନେ ଠାଓରାଇଯାଇଛେ ହେମଲିନୀ ତାହା ବୁଝିତେ ପାରିଯା ତାଡ଼ାତାଡ଼ି କହିଲ, “ଏଥନକାର ମତୋ କିଛୁଦିନ ବାବାକେ ଲହିଯା ପଚିମେ ବେଡ଼ାଇତେ ଗେଲେ ଭାଲୋ ହୁଏ ନା ? ଦୁଃଚାର ମାସ କାଟାଇଯା ଆସିଲେ ତତଦିନେ ସମସ୍ତ ଗୋଲ ଧାରିଯା ଯାଇବେ ।”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ତାହାତେଓ ମଞ୍ଚର୍ ଫଳ ହଇବେ ନା । ତୋମାର ମନେ କୋନୋ କ୍ଷେତ୍ର ନାହିଁ, ଯତଦିନ ବାବା ଏ କଥା ନିଶ୍ଚଯ ନା ବୁଝିତେ ପାରିବେନ ତତଦିନ ତାହାର ମନେ ଶେଳ ବିଦ୍ୟା ଥାକିବେ— ତତଦିନ ତାହାକେ କିଛୁତେଇ ମୁହଁ ହଇତେ ଦିବେ ନା ।”

ଦେଖିତେ ଦେଖିତେ ହେମଲିନୀର ଛୁଇ ଚୋଥ ଜଲେ ଭାସିଯା ଗେଲ । ମେ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଜଲ ମୁଛିଯା ଫେଲିଲ ; କହିଲ, “ଆମାକେ କୀ କରିତେ ବଲ ।”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ତୋମାର କାନେ କଠୋର ଶମାଇବେ ଆମି ଜାନି, କିନ୍ତୁ ସକଳ ଦିକେର ମଞ୍ଚଲ ସହି ଚାଓ, ତୋମାକେ କାଲବିଲସ ନା କରିଯା ବିବାହ କରିତେ ହଇବେ ।”

ହେମଲିନୀ ଶକ୍ତ ହଇଯା ବନ୍ଦିଯା ରହିଲ । ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଅଧିର୍ବରଣ କରିତେ ନା ପାରିଯା ବଲିଯା ଉଠିଲ, “ହେ, ତୋମରୀ କଲ୍ପନାଦ୍ୱାରା ଛାଟୋ କଥାକେ ବଡ଼ା କରିଯା

ତୁଳିତେ ତାଳୋବାନ୍ । ତୋମାର ବିବାହ ସରକେ ସେମନ ଗୋଲମାଳ ଥିଲାଛେ ଏମନ କତ ସେଇରେ ସଟିଆ ଥାକେ, ଆବାର ଚୁକିଯା-ବୁକିଯା ପରିକାର ହିଲା, ସାଥ ; ବହିଲେ, ସରେଇ ମଧ୍ୟ କଥାଯ କଥାଯ ଅଭେଲ ତୈରି ହିତେ ଥାକିଲେ ତୋ ଲୋକେର ପ୍ରାଣ ଦୀତେ ନା । ‘ଚିରଜୀବନ ସନ୍ଧ୍ୟାମିନୀ ହିଲା ଛାଦେ ବସିଯା ଆକାଶେର ଦିକେ ତାକାଇଯା ଥାକିବ, ସେଇ ଅପରାର୍ଥ ଯିଥ୍ୟାଚାରୀଟାର ସ୍ଵତି ହୃଦୟ-ମନ୍ଦିରେ ସ୍ଥାପନ କରିଯା ପୂଜା କରିବ’— ପୃଥିବୀର ଲୋକେର ସାମନେ ଏହି-ସମ୍ବନ୍ଧ କାବ୍ୟ କରିତେ ତୋମାର ଲଙ୍ଘା କରିବେ ନା, କିନ୍ତୁ ଆମରା ସେ ଲଙ୍ଘାଯ ମରିଯା ଥାଇ । ଭର୍ଗଗୁହସରେ ବିବାହ କରିଯା । ଏହି-ସମ୍ବନ୍ଧ ଲଙ୍ଘାହାଡ଼ା କାବ୍ୟ ସତ ଶୀଘ୍ର ପାର ଚୁକାଇଯା ଫେଲେ ।”

ଲୋକେର ଚୋଥେର ସାମନେ କାବ୍ୟ ହିଲା ଉଠିବାର ଲଙ୍ଘା ସେ କତଥାନି ତାହା ହେମନଲିନୀ ବିଲକ୍ଷଣ ଜାନେ, ଏଇଜନ୍ତ ଯୋଗେନ୍ଦ୍ରେ ବିଜ୍ଞପବାକ୍ୟ ତାହାକେ ଛୁରିଯ ମତୋ ବିଧିଲ । ମେ କହିଲ, “ଦାଦା, ଆୟି କି ବଲିତେହି ସନ୍ଧ୍ୟାମିନୀ ହିଲା ଥାକିବ, ବିବାହ କରିବ ନା ୟ”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ତାହା ସବ୍ବ ନା ବଲିତେ ଚାଓ ତୋ ବିବାହ କରୋ । ଅବଶ୍ୟ ତୁମ୍ହି ସବ୍ବ ବଳ ସର୍ଗଗାନ୍ଧୋର ଇନ୍ଦ୍ରଦେବକେ ନା ହିଲେ ତୋମାର ପଚନ୍ଦ ହିବେ ନା, ତାହା ହିଲେ ସେଇ ସନ୍ଧ୍ୟାମିନୀବ୍ରତଇ ଗ୍ରହଣ କରିତେ ହୟ । ପୃଥିବୀତେ ମନେର ମତୋ କଟା ଜିନିସଇ ବା ମେଲେ, ସାହା ପାଞ୍ଚମୀ ସାଥ ମନକେ ତାହାରଇ ମତୋ କରିଯା ଲାଇତେ ହୟ । ଆୟି ତୋ ବଲି ଇହାତେହି ମାନୁଷେର ସଥାର୍ଥ ମହସୁ ।”

ହେମନଲିନୀ ମର୍ମାହତ ହିଲା କହିଲ, “ଦାଦା, ତୁମ୍ହି ଆମାକେ ଏମନ କରିଯା ଖୋଟା ଦିଯା କଥା ବଲିତେହ କେନ ? ଆୟି କି ତୋମାକେ ପଚନ୍ଦ ଲାଇଯା କୋନୋ କଥା ବଲିଯାଛି ?”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ବଳ ନାହିଁ ବଟେ, କିନ୍ତୁ ଆୟି ଦେଖିଯାଛି, ଅକାରଣେ ଏବଂ ଅନ୍ତାଯ କାରଣେ ତୋମାର କୋନୋ କୋନୋ ହିତେବୀ ବକ୍ଷୁର ଉପରେ ତୁମ୍ହି ଶ୍ଵଷ ବିବେଷ ପ୍ରକାଶ କରିତେ କୁଣ୍ଡିତ ହେ ନା । କିନ୍ତୁ ଏ କଥା ତୋମାକେ ସ୍ଥିକାର କରିତେହି ହିବେ, ଏ ଜୀବନେ ସତ ଲୋକେର ସଙ୍ଗେ ତୋମାର ଆଲାପ ହିଲାଛେ ତାହାଦେର ମଧ୍ୟ ଏକଜନ ଲୋକକେ ଦେଖା ଗେଛେ ସେ ସତି ସ୍ଵର୍ଗ-ଦୂରେ ଯାନେ-ଅଗସ୍ତ୍ୟାନେ ତୋମାର ପ୍ରତି ହୃଦୟ ହିଯି ରାଖିଯାଛେ । ଏହି କାରଣେ ଆୟି ତାହାକେ ମନେ ମନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରି । ତୋମାକେ ଶୁଣି କରିବାର ଅନ୍ୟ ଜୀବନ ଦିତେ ପାରେ ଏମନ ସ୍ଥାମୀ ସବ୍ବ ଚାଓ, ତବେ ମେ ଲୋକକେ ଖୁଜିତେ ହିବେ ନା । ଆର ସବ୍ବ କାବ୍ୟ କରିତେ ଚାଓ ତବେ—

ହେମନଲିନୀ ଉଠିଯା ଦାଢ଼ାଇଯା କହିଲ, “ଏମନ କରିଯା ତୁମ୍ହି ଆମାକେ ବଲିଯୋ ନା । ବାବା ଆମାକେ ମେନ୍ଦପ ଆଦେଶ କରିବେନ, ସାହାକେ ବିବାହ କରିତେ ବଲିବେନ, ଆୟି ପାଲନ କରିବ । ସବ୍ବ ନା କରି, ତଥନ ତୋମାର କାବ୍ୟେର କଥା ତୁଳିଯୋ ।”

যোগেন্দ্র তৎক্ষণাৎ নরম হইয়া কহিল, “হেম, রাগ করিয়ো না বোন। আমার মন খারাপ হইয়া গেলে মাথার টিক থাকে না জান তো— তখন যাহা মুখে আসে তাহাই বলিয়া বসি। আমি কি ছেলেবেলা হইতে তোমাকে দেখি নাই, আমি কি জানি না লজ্জা তোমার পক্ষে কত স্বাভাবিক এবং বাবাকে তুমি কত ভালোবাস।”

এই বলিয়া যোগেন্দ্র অরমাবাবুর ঘরে চলিয়া গেল। যোগেন্দ্র তাহার বোনের উপর না জানি কিন্তু উৎপীড়ন করিতেছে, তাহাই কল্পনা করিয়া অঙ্গু। তাহার ঘরে উদ্বিষ্ট হইয়া বসিয়া ছিলেন; ভাইবোনের কথোপকথনের মাঝখানে গিয়া পড়িবার জন্য উঠি-উঠি করিতেছিলেন, এমন সময় যোগেন্দ্র আসিয়া উপস্থিত হইল— অঙ্গু তাহার মুখের দিকে চাহিয়া রহিলেন।

যোগেন্দ্র কহিল, “বাবা, হেম বিবাহ করিতে সম্মত হইয়াছে। তুমি মনে করিতেছ, আমি দুর্ব খুব বেশি জেদ করিয়া তাহাকে রাজি করাইয়াছি— তাহা মোটেই নয়। এখন, তুমি তাহাকে একবার মুখ ফুটিয়া বলিলেই সে অক্ষয়কে বিবাহ করিতে আপত্তি করিবে না।”

অঙ্গু কহিলেন, “আমাকে বলিতে হইবে?”

যোগেন্দ্র। তুমি না বলিলে সে কি নিজে আসিয়া বলিবে ‘আমি অক্ষয়কে বিবাহ করিব’? আচ্ছা, নিজের মুখে তোমার বলিতে যদি সংকোচ হয় তবে আমাকে অনুমতি করো, আমি তোমার আদেশ তাহাকে জানাই গে।

অঙ্গু ব্যস্ত হইয়া বলিয়া উঠিলেন, “না না, আমার যাহা বলিবার, আমি নিজেই বলিব। কিন্ত এত তাড়াতাড়ি করিবার প্রয়োজন কী? আমার মতে আর কিছুদিন যাইতে দেওয়া উচিত।”

যোগেন্দ্র কহিল, “না বাবা, বিলম্বে নানা বিষ হইতে পারে— এরকম ভাবে বেশি দিন থাকা কিছু নয়।”

যোগেন্দ্রের জেদের কাছে বাড়ির কাহারো পারিবার জো নাই; সে যাহা ধরিয়া বসে তাহা সাধন না করিয়া ছাড়ে না। অঙ্গু তাহাকে মনে মনে তরু করেন। তিনি আপাতত কথাটাকে ঠেকাইয়া রাখিবার জন্য বলিলেন, “আচ্ছা, আমি বলিব।”

যোগেন্দ্র কহিল, “বাবা, আজই বলিবার উপযুক্ত সময়। সে তোমার আদেশের জন্য অপেক্ষা করিয়া বসিয়া আছে। আজই যা হয় একটা শেষ করিয়া ফেলো।”

অঙ্গু বসিয়া ভাবিতে লাগিলেন। যোগেন্দ্র কহিল, “বাবা, তুমি ভাবিলে চলিবে না, হেমের কাছে একবার চলো।”

ଅନ୍ନଦା କହିଲେନ, “ଯୋଗେନ, ତୁମି ଥାକୋ, ଆସି ଏକଳା ତାହାର କାହେ ସାଇବ ।”
ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ଆଜ୍ଞା, ଆସି ଏଇଥାନେଇ ବସିଯା ରହିଲାମ ।”

ଅନ୍ନଦା ବସିବାର ସବେ ଚୁକିଯାଂ ଦେଖିଲେନ, ସବୁ ଅନ୍ତକାର । ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଏକଟା କୌଚେର ଉପର ହିତେ କେ ଏକଙ୍ଗ ଧଡ଼୍‌ଫଡ଼୍ କରିଯା ଉଠିଯା ଦୀଡ଼ାଇଲ— ଏବଂ ପରମପଣେଇ ଏକଟି ଅଞ୍ଚ-ଆଞ୍ଚ କର୍ତ୍ତା କହିଲ, “ବାବା, ଆଲୋ ନିବିଯା ଗେଛେ— ବେହାରାକେ ଆଲିତେ ବଲି ।”

ଆଲୋ ନିବିବାର କାରଣ ଅନ୍ନଦା ଠିକ ବୁଝିତେ ପାରିଲେନ ; ତିନି ବଲିଲେନ, “ଧାକ୍-ମା ମା, ଆଲୋର ଦରକାର କି ।” ବଲିଯା ହାତଡ଼ାଇଯା ହେମଲିନୀର କାହେ ଆସିଯା ବସିଲେନ ।

ହେମ କହିଲ, “ବାବା, ତୋମାର ଶରୀରେର ତୁମି ସଜ୍ଜ କରିତେଛ ନା ।”

ଅନ୍ନଦା କହିଲେନ, “ତାହାର ବିଶେଷ କାରଣ ଆହେ ମା, ଶରୀରଟା ବେଶ ତାଲୋ ଆହେ ବଲିଯାଇ ସଜ୍ଜ କରି ନା । ତୋମାର ଶରୀରଟାର ଦିକେ ତୁମି ଏକଟୁ ତାକାଇଯୋ ହେମ ।”

ହେମଲିନୀ କୃଷ୍ଣ ହଇଯା ବଲିଯା ଉଠିଲ, “ତୋମରା ସକଳେଇ ଐ ଏକଇ କଥା ବଲିତେଛ—ଭାବି ଅନ୍ତାର ବାବା । ଆସି ତୋ ବେଶ ସହଜ ମାଘୁମେହି ମନ୍ତ୍ର ଆଛି— ଶରୀରେର ଅସ୍ତ୍ର କରିତେ ଆମାକେ କୀ ଦେଖିଲେ ବଲୋ ତୋ । ସହି ତୋମାହେର ମନେ ହୟ ଶରୀରେର ଅସ୍ତ୍ର ଆମାର କିଛୁ କରା ଆବଶ୍ୟକ, ଆମାକେ ବଲୋ-ନା କେନ ? ଆସି କି କଥମୋ ତୋମାର କୋନୋ କଥାୟ ‘ନା’ ବଲିଯାଛି ବାବା ?” ଶେବେର ଦିକେ କର୍ତ୍ତସ୍ଵରଟା ହିଣ୍ଡନ ଆଞ୍ଚ ତନାଇଲ ।

ଅନ୍ନଦା ସଜ୍ଜ ଓ ବ୍ୟାକୁଳ ହଇଯା କହିଲେନ, “କଥନୋ ନା ମା । ତୋମାକେ କଥନୋ କିଛୁ ବଲିତେଓ ହୟ ନାହିଁ ; ତୁମି ଆମାର ମା କିନା, ତାଇ ତୁମି ଆମାର ଅନ୍ତରେର କଥା ଆନ— ତୁମି ଆମାର ଇଚ୍ଛା ବୁଝିଯା କାଜ କରିଯାଇ । ଆମାର ଏକାଙ୍ଗ ମନେର ଆମୀରିଦିନ ସହି ସ୍ଵର୍ଗ ନା ହୟ, ତବେ ଦେଉର ତୋମାକେ ଚିରହାଥିନୀ କରିବେନ ।”

ହେମ କହିଲ, “ବାବା, ଆମାକେ କି ତୋମାର କାହେ ରାଖିବେ ନା ?”

ଅନ୍ନଦା । କେନ ରାଖିବ ନା ?

ହେମ । ସତଦିନ ନା ହାଦାର ବଡୁ ଆମେ ଅନ୍ତତ ତତଦିନ ତୋ ଥାକିତେ ପାରି । ଆମାକେ ଦେଖିବାର ଅନ୍ତ ତୋଦେର ଲାଗିଯା ଥାକିତେ ହିବେ, ଆମାର ମେ ମୂଳ୍ୟ ନାହିଁ ।

ଅନ୍ନଦା । ଆମାକେ ଦେଖା ! ଓ କଥା ବଲିମ ନେ ମା । ଆମାକେ ଦେଖିବାର ଅନ୍ତ ହିତେ ଏକଟା ହାତ-ଲାଠନ ଆନିଯା ସବେ ରାଖିଲ । କହିଲ, “କରନ୍ତିନ ଗୋଲାମାନେ

সম্মানের তোষাকে খবরের কাগজ পড়িয়া শোনাবো হয় নাই। আজকে
শোনাইব।”

অপ্পলা উঠিয়া কহিলেন, “আচ্ছা, একটু বোস্ মা, আমি আসিয়া শুনিতেছি।”
বলিয়া ঘোগেন্দ্রের কাছে গেলেন। অনে করিয়াছিলেন বলিবেন— আজ কথা
হইতে পারিল মা, আর-একদিন হইবে। কিন্ত যেই ঘোগেন্দ্র জিঞ্চাসা করিল, “কী
হইল বাবা ? বিবাহের কথা বলিলে ?” অমনি ডাঢ়াড়ি কহিলেন, “ই বলিয়াছি।”
তাহার ভয় ছিল, প্রাচে ঘোগেন্দ্র নিজে গিয়া হেমননিনীকে ব্যথিত করিয়া তোলে।
ঘোগেন্দ্র কঠিল, “সে অবশ্য রাজি হইয়াছে ?”

‘অন্ধা । হী, একব্রকম রাজি বৈকি ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ତବେ ଆମି ଅକ୍ଷୟକେ ବଲିଯା ଆସି ଗେ ।”

ଅନ୍ଧା ବ୍ୟକ୍ତ ହିୟା କହିଲେନ, “ନା ନା, ଅକ୍ଷୟକେ ଏଥମ କିଛୁ ବଲିଯୋ ନା । ବୁଝିଯାଇଁ
ଯୋଗେନ, ଅତ ବେଶ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି କରିତେ ଗେଲେ ମମନ୍ତ ଫ୍ଳେଶିଯା ଥାଇବେ । ଏଥମ
କାହାକେଉ କିଛୁ ବଲିବାର ଦ୍ୱରକାର ନାହିଁ ; ଆମରା ବସନ୍ତ ଏକବାର ପଞ୍ଚମେ ବେଡ଼ାଇୟା
ଆସି ଗେ, ତାର ପରେ ମମନ୍ତ ଟିକ ହିବେ ।”

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର ମେ କଥାର କୋନୋ ଉତ୍ତର ନା କରିଯା ଚଲିଯା ଗେଲ । କାହିଁ ଏକଥାନା ଚାହର ଫେଲିଯା ଏକେବାରେ ଅକ୍ଷୟର ବାଡ଼ି ଗିଯା ଉପରୁତ୍ତ ହଟିଲ । ଅକ୍ଷୟ ତଥା ଏକଥାନି ଇଂରାଜି ମହାଭାଣୀ ହିମାବେର ବୈ ଲହିଯା ବୁକ-କୌପିଂ ଶିଖିତେଛିଲ । ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର ତାହାର ଖାତାପତ୍ର ଟାନ ଦିଯା ଫେଲିଯା କହିଲ, “ଓ-ମର ପରେ ହଇବେ, ଏଥିନ ତୋମାର ବିବାହେର ଦିନ ଠିକ୍ କରୋ ।”

अक्षय कहिल, “बल की !”

၁၄

ପରଦିନ ହେମଲିଙ୍ଗୀ ପ୍ରତ୍ୟୁଷେ ଉଠିଯା ସଥଳ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହଇୟା ବାହିର ହଇଲ ତଥମ ଦେଖିଲ,
ଅନ୍ଧାବାସୁ ତୋହାର ଶୋବାର ସରେର ଜାନାଲାର କାହେ ଏକଟା କ୍ୟାମିବିସେର କେଂଢାରା
ଟାନିଆ ଚାପ କରିଯା ବନ୍ଦିଆ ଆଛେନ । ସରେ ଆମବାବ ଅଧିକ ନାହିଁ । ଏକଟି ଖାଟ
ଆଛେ, ଏକ କୋଣେ ଏକଟି ଆଲମାରି, ଏକଟି ଦେମ୍ବାଲେ ଅନ୍ଧାବାସୁର ପରଲୋକଗତ ଶ୍ରୀର
ଏକଟି ଛାୟାପ୍ରାୟ ବିଲୀଯମାନ ବୀଧାନେ ଫୋଟୋଗ୍ରାଫ୍— ଏବଂ ତୋହାରଇ ମୟୁଖେର ଦେମ୍ବାଲେ
ମେଇ ତୋହାର ପଞ୍ଚିର ସ୍ଵହତ୍ତରଚିତ ଏକଥଣୁ ପଶ୍ଚୟେର କାହକାର୍ଯ୍ୟ । ଶ୍ରୀର ଜୀବଦ୍ଧାରା
ଆଲମାରିତେ ସେ-ସମସ୍ତ ଟୁକିଟାକି ଶୌଖିନ ଜିବିସ ହେମନଭାବେ ସଜ୍ଜିତ ଛିଲ ଆଜିଓ

ତାହାରୀ ତେମନି ସହିଯାଛେ ।

ପିତାର ପଞ୍ଚାତେ ଦାଡ଼ାଇୟା ପାକା ଚଲ ଭୁଲିବାର ଛଲେ ଶାଥାୟ କୋମଳ ଅଛୁଲିଙ୍ଗଳି ଚାଲନା କରିଯା ହେବ ବଲିଲ, “ବାବା, ଚଲୋ ଆଜ ସକାଳ-ସକାଳ ଚା ଥାଇୟା ଲଈବେ । ତାର ପରେ ତୋମାର ସରେ ବସିଯା ତୋମାର ଦେକାଲେର ଗଲ୍ଲ ଶୁଣିବ— ମେ-ମର କଥା ଆମାର କତ ତାଲୋ ଲାଗେ ବଲିତେ ପାରି ନା ।”

ହେମଲିନୀ ସଥକେ ଅନ୍ଧାବାସୁର ବୋଧକତି ଆଜକାଳ ଏମନି ପ୍ରଥର ହଇୟା ଉଠିଯାଛେ ଯେ, ଏହି ଚା ଥାଇତେ ତାଡ଼ା ଦିବାର କାରଣ ବୁଝିତେ ତାହାର କିଛୁମାତ୍ର ବିଲଞ୍ଘ ହଇଲ ନା । ଆର କିଛୁ ପରେଇ ଅକ୍ଷୟ ଚାମ୍ବେର ଟେବିଲେ ଆସିଯା ଉପର୍ଦ୍ଵିତ୍ତ ହଇବେ ; ତାହାରଇ ସଙ୍ଗ ଏଡ଼ାଇସାର ଜଣ୍ଠ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଚା ଥାଓସା ସାରିଯା ଲାଇୟା ହେବ ପିତାର କକ୍ଷେ ନିଭୃତେ ଆଶ୍ରୟ ଲାଇତେ ଇଚ୍ଛା କରିଯାଛେ, ଇହା ତିନି ମୁହଁରେଇ ବୁଝିତେ ପାରିଲେନ । ବ୍ୟାଧଭୟେ ଭୌତହରିଗୀର ମତୋ ତାହାର କଞ୍ଚା ସେ ସରଦା ଅନ୍ତ ହଇୟା ଆଛେ, ଇହା ତାହାର ମନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବାଜିଲା ।

ମୀଚେ ଗିଯା ଦେଖିଲେନ, ଚାକର ଏଥିମେ ଚାମ୍ବେର ଜଳ ତୈରି କରେ ନାହିଁ । ତାହାର ଉପରେ ହଠାତ୍ ଅତ୍ୟନ୍ତ ରାଗିଯା ଉଠିଲେନ ; ମେ ବ୍ୟା ବୁଝାଇସାର ଚେଷ୍ଟା କରିଲ ସେ, ଆଜ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟେର ପୂର୍ବେଇ ଚାମ୍ବେର ତଳବ ହଇୟାଛେ । ଚାକରରା ସବ ବାବୁ ହଇୟା ଉଠିଯାଛେ, ତାହାଦେର ଘୂମ ତାଡ଼ାଇସାର ଜଣ୍ଠ ଆବାର ଅନ୍ତ ଲୋକ ରାଖାର ଦୱରକାର ହଇୟାଛେ, ଏହିଙ୍କାମ ମତ ତିନି ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିଃମଂଶ୍ୟେ ପ୍ରଚାର କରିଲେନ ।

ଚାକର ତୋ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଚାମ୍ବେର ଜଳ ଆନିଯା ଉପର୍ଦ୍ଵିତ୍ତ କରିଲ । ଅନ୍ଧାବାସୁର ଅନ୍ତଦିନ ସେଇପ ଗଲ୍ଲ କରିତେ ଧୀରେ-ଶୁଷେ ଆବାମେ ଚା-ରସ ଉପଭୋଗ କରିତେବେ ଆଜ ତାହା ନା କରିଯା ଅନାବଶ୍ଯକ ସତ୍ତରତାର ସହିତ ପେଯାଳା ନିଃଶେଷ କରିତେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହଇଲେନ । ହେମଲିନୀ କିଛୁ ଆଶ୍ରୟ ହଇୟା ବଲିଲ, “ବାବା, ଆଜ କି ତୋମାର କୋଥାଓ ବାହିର ହଇବାର ତାଡ଼ା ଆଛେ ?”

ଅନ୍ଧାବାସୁର କହିଲେନ, “କିଛୁ ନା, କିଛୁ ନା । ଠାଙ୍ଗାର ଦିଲେ ଗରମ ଚା’ଟା ଏକ-ଚମୁକେ ଥାଇୟା ଲାଇଲେ ବେଶ ଧାରିଯା ଶରୀରଟା ହାଲକା ହଇୟା ଥାଏ ।”

କିନ୍ତୁ ଅନ୍ଧାବାସୁର ଶରୀରେ ଦ୰୍ମ ନିର୍ଗତ ହଇବାର ପୂର୍ବେଇ ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଅକ୍ଷୟକେ ଲାଇୟା ସରେ ପ୍ରବେଶ କରିଲ । ଆଜ ଅକ୍ଷୟେର ବେଶଭୂଷା ଏକଟୁ ବିଶେଷ ପାରିପାଟ୍ୟ ଛିଲ । ହାତେ ଝପା-ବୀଧାନୋ ଛଡ଼ି, ବୁକେର କାହେ ଘଡ଼ିର ଚେଳ ଝୁଲିତେଛେ— ବାମ ହାତେ ଏକଟା ବ୍ରାଉନ କାଗଜେ-ମୋଡ଼ା କେତାବ । ଅନ୍ତଦିନ ଅକ୍ଷୟ ଟେବିଲେର ସେ ଅଂଶେ ବସେ ଆଜ ଦେଖାନେ ନା ବସିଯା ହେମଲିନୀର ଅନତିମ୍ବୁରେ ଏକଟା ଚୌକି ଟାନିଯା ଲାଇଲ ; ହାସିଯୁଥେ କହିଲ, “ଆପନାହେର ଦାଡ଼ି ଆଜ କ୍ରତ ଚଲିତେଛେ ।”

হেমনলিনী অক্ষয়ের মুখের দিকে চাহিল না, তাহার কথার উত্তর-মাঝে ছিল না। অরদাবাবু কহিলেন, “হেম, চলো তো মা, উপরে। আমার গরম কাপড়গুলা একবার রৌজু দেওয়া দরকার।”

মোগেন্দ্র কহিল, “বাবা, রৌজু তো পালাইতেছে না, এত তাড়াতাড়ি কেন? হেম, অক্ষয়কে এক পেয়ালা চা ঢালিয়া দাও। আমারও চায়ের দরকার আছে, কিন্তু অতিথি আগে।”

অক্ষয় হাসিয়া হেমনলিনীকে কহিল, “কর্তব্যের খাতিরে এতবড়ো আস্থাত্যাগ দেখিয়াছেন? বিভীষ্ম সাম ফিলিপ-সিড্নি।”

হেমনলিনী অক্ষয়ের কথায় লেশয়াত্রে অবধান প্রকাশ না করিয়া ছাই পেয়ালা চা প্রস্তুত করিয়া এক পেয়ালা মোগেন্দ্রকে দিল ও অপর পেয়ালাটি অক্ষয়ের অভিযুক্ত দ্বিতীয় একটু ঢেলিয়া দিয়া অরদাবাবুর মুখের দিকে তাকাইল। অরদাবাবু কহিলেন, “রৌজু বাড়িয়া উঠিলৈ কষ্ট হইবে, চলো, এইবেলা চলো।”

মোগেন্দ্র কহিল, “আজ কাপড় রৌজু দেওয়া ধাক্কা-না। অক্ষয় আসিয়াছে—”
অরদা হঠাৎ উদ্বৃষ্ট হইয়া বলিয়া উঠিলেন, “তোমাদের কেবলই জর্বেস্টি। তোমরা কেবল জেদ করিয়া অন্ত লোকের বর্মাস্তিক বেদনার উপর দিয়া নিজের ইচ্ছাকে জারি করিতে চাও। আমি অনেক দিন নীরবে সহ করিয়াছি, কিন্তু আর একবার চলিবে না। মা হেম, কাল হইতে উপরে আমার ঘরে তোতে-আরাতে চা থাইব।”

এই বলিয়া হেমকে লইয়া অরদা ঢেলিয়া থাইবার উপকূল করিলে হেম শাস্ত্রের কহিল, “বাবা, আর একটু বোসো। আজ তোমার ভালো করিয়া চা থাওয়া হইল না। অক্ষয়বাবু, কাগজে-মোড়া এই রহস্যটি কী জিজ্ঞাসা করিতে পারি কি।”

অক্ষয় কহিল, “শুধু জিজ্ঞাসা কেন, এ বহুস্তুতি উদ্ঘাটন করিতেও পারেন।”

এই বলিয়া মোড়কটি হেমনলিনী দিকে অগ্রসর করিয়া দিল।

হেম খুলিয়া দেখিল, একখানি শরকো-বীধানো টেনিসন। হঠাৎ চমকিয়া উঠিয়া তাহার মুখ পাতুর্ব হইয়া উঠিল। টিক এই টেনিসন, এইরূপ বীধানো, সে পূর্বে উপহার পাইয়াছে এবং সেই বইখানি আজও তাহার শোবার ঘরের দেরাজের মধ্যে গোপন সমাবরে রাখিত আছে।

মোগেন্দ্র দ্বিতীয় হাসিয়া কহিল, “বহুস্তুতি এখনো সম্পূর্ণ উদ্ঘাটিত হয় নাই।”

এই বলিয়া বইয়ের প্রথম শৃঙ্খল পাতাটি খুলিয়া তাহার হাতে তুলিয়া দিল। সেই পাতায় লেখা আছে: শ্রীমতী হেমনলিনীর প্রতি অক্ষয়-শ্রীকার উপহার।

ତ୍ରୈକ୍ଷଣାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେବେର ହାତ ହିତେ ଏକେବାରେ ତୁଲେ ପଡ଼ିଯା ଗେଲ— ଏବଂ
ତ୍ରୈପ୍ରତି ଦେ ଲକ୍ଷ୍ୟାଜ୍ଞ ନା କରିଯା କହିଲ, “ବାବା, ଚଲୋ ।”

ତୁଲେ ସବ ହିତେ ବାହିର ହିଇଯା ଚଲିଯା ଗେଲ । ସୋଗେନ୍ଦ୍ରର ଚୋଥଛଟା ଆଖନେର
ମତୋ ଅଲିତେ ଲାଗିଲ । ସେ କହିଲ, “ନା, ଆମାର ଆର ଏଥାନେ ଥାକା ପୋରାଇଲ
ନା । ଆମି ସେଥାନେ ହୋକ ଏକଟା ଇଙ୍ଗୁଳ-ମାଟ୍ଟାରି ଲାଇଯା ଏଥାନ ହିତେ ଚଲିଯା
ଯାଇବ ।”

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ଭାଇ, ତୁମି ଶିଦ୍ୟା ରାଗ କରିତେଛ । ଆମି ତୋ ତ୍ୱରିତ ସମ୍ବେଦ
ପ୍ରକାଶ କରିଯାଇଲାମ ସେ, ତୁମି ତୁଲ ବୁଝିଯାଇ । ତୁମି ଆମାକେ ବାରିବାର ଆଖାସ
ଦେଓଯାଇଛେ ଆମି ବିଚଲିତ ହିଇଯାଇଲାମ । କିନ୍ତୁ ଆମି ନିଶ୍ଚର ବଲିତେଛି ଆମାର
ପ୍ରତି ଦେଶନଲିନୀର ମନ କୋନୋହିନ ଅନ୍ଧକୁଳ ହିବେ ନା । ଅତଏବ ସେ ଆଶା
ଛାଡ଼ିଯା ଦାଓ । କିନ୍ତୁ ଆସିଲ କଥା ଏହି ସେ, ଉନି ସାହାତେ ବରେଶକେ ତୁଲିତେ ପାରେନ
ମେଟୋ ତୋମାଦେର କଥା କର୍ତ୍ତ୍ୟ ।”

ସୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ତୁମି ତୋ ବଲିଲେ କର୍ତ୍ତ୍ୟ, ଉପାର୍କ୍ଷଟା କୀ ତମି ।”

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ଆମି ହାଡା ଜଗତେ ଆର ବିବାହଦୋଗ୍ୟ ମୂର୍ଖବ ନାହିଁ ନାକି ?
ଆମି ଦେଖିତେଛି, ତୁମି ସବି ତୋମାର ବୋନ ହିତେ ତବେ ଆମାର ଆଇବଡ଼ୋ ନାହିଁ
ବୋଚାଇବାର ଜଣ୍ଠ ପିତୃପୁରସ୍ତିଗକେ ହତୋଶଭାବେ ଦିନ ଗଣନା କରିତେ ହିତ ନା ।
ସେମନ କରିଯା ହୋକ, ଏକଟି ଭାଲୋ ପାତ୍ର ଜୋଗାଡ଼ କରା ଚାହିଁ ସାହାର ପ୍ରତି ତାକାଇବା
ମାତ୍ର ଅବିଲମ୍ବେ କାଗଢ଼ ରୌଜେ ବିବାର ଇଚ୍ଛା ପ୍ରବଲ ହିଇଯା ନା ଓଠେ ।”

ସୋଗେନ୍ଦ୍ର । ପାତ୍ର ତୋ ଫରମାଶ ଦିଯା ମେଲେ ନା ।

ଅକ୍ଷୟ । ତୁମି ଏକେବାରେ ଏତ ଅର୍ଜେଇ ହାଲ ଛାଡ଼ିଯା ଦିଯା ବଲୋ କେନ ? ପାଜେର
ମନ୍ଦାନ ଆମି ବଲିତେ ପାରି, କିନ୍ତୁ ତାଡାହଡା ସବି କର ତବେ ମମନ୍ତ ମାଟି ହିଇଯା ଯାଇବେ ।
ପ୍ରଥମେଇ ବିବାହର କଥା ପାଦିଯା ଦୁଇ ପକ୍ଷକେ ମଧ୍ୟକ୍ଷିତ କରିଯା ତୁଲିଲେ ଚଲିବେ ନା ।
ଆମେ ଆମେ ଆଲାପ-ପରିଚୟ ଜୟିତେ ଦାଓ, ତାହାର ପରେ ମମର ବୁଝିଯା ଦିନହିର
କରିଯା ।

ସୋଗେନ୍ଦ୍ର । ପ୍ରଣାଲୀଟି ଅତି ଉତ୍ତମ, କିନ୍ତୁ ଲୋକଟି କେ ତମି ।

ଅକ୍ଷୟ । ତୁମି ତାହାକେ ତେମନ ଭାଲୋ କରିଯା ଜାନ ନା, କିନ୍ତୁ ଦେଖିଯାଇ ।
ମଲିନାକ୍ଷ ଭାକ୍ତାର ।

ସୋଗେନ୍ଦ୍ର । ମଲିନାକ୍ଷ !

ଅକ୍ଷୟ । ଚୟକ୍ଷାଓ କେନ ? ତାହାକେ ଲାଇଯା ଆକ୍ଷମାଜେ ଗୋଲମାଳ ଚଲିତେଛେ,
ଚଲୁକ-ନା । ତା ବଲିଯା ଅମନ ପାତ୍ରଟିକେ ହାତହାଡା କରିବେ ?

ঘোগেন্দ্র। আমি হাত তুলিয়া লইলেই অমনি পাত্র যদি হাতছাড়া হইত, তা হইলে ভাবনা কি ছিল? কিন্তু মলিনাক্ষ বিবাহ করিতে কি স্বাজী হইবেন?

অক্ষয়। আজহই হইবেন এমন কথা বলিতে পারি না, কিন্তু সময়ে কী না হইতে পারে। ঘোগেন, আমাৰ কথা শোনো। কাল মলিনাক্ষেৰ বক্তৃতাৰ দিন আছে, সেই বক্তৃতায় হেমলিনীকে লইয়া থাও। লোকটাৰ বলিবাৰ ক্ষমতা আছে। স্তুলোকেৰ চিন্ত-আকৰ্ষণেৰ পক্ষে ঐ ক্ষমতাটা অকিঞ্চিতকৰ নয়। হায়, অবোধ অবলাঙ্গ। এ কথা কোথে না যে, বক্তা-স্বামীৰ চেয়ে প্রোত্তা-স্বামী চেৱ ভালো।

ঘোগেন্দ্র। কিন্তু মলিনাক্ষেৰ ইতিহাসটা কী ভালো কৰিয়া বলো দেখি, শোনা যাক।

অক্ষয়। দেখো ঘোগেন, ইতিহাসে যদি কিছু খুঁত ধাকে তাহা লইয়া বেশি ব্যস্ত হইয়ো না। অঞ্জ একটুখনি খুঁতে দুর্ভ জিমিস শুলভ হয়, আমি তো সেটাকে লাভ মনে কৰি।

অক্ষয় মলিনাক্ষেৰ ইতিহাস থাহা বলিল, তাহা সংক্ষেপে এই—

মলিনাক্ষেৰ পিতা রাজবঞ্জত ফরিদপুর-অঞ্চলেৰ একটি ছোটোখাটো জমিদাৰ ছিলেন। তাহাৰ বৃছৰ-ত্রিশ বয়সে তিনি আক্ষয়ে ছীক্ষিত হন। কিন্তু তাহাৰ স্তু কোনোমতেই স্বামীৰ ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰিলেন না এবং আচাৰ-বিচাৰ সংৰক্ষে তিনি অত্যন্ত সতৰ্কতাৰ সহিত স্বামীৰ সঙ্গে স্বাতন্ত্র্য রক্ষা কৰিয়া চলিতে লাগিলেন— বলা বাল্যা, ইহা রাজবঞ্জতেৰ পক্ষে শুখকৰ হয় নাই। তাহাৰ ছেলে মলিনাক্ষ ধৰ্মপ্ৰচাৰেৰ উৎসাহে ও বক্তৃতাশক্তিহাৰা উপযুক্ত বয়সে আকসমাজে প্ৰতিষ্ঠালাভ কৰেন। তিনি সৱকাৰি ভাস্তুৱেৰ কাজে বাংলাৰ নামা স্থানে অবস্থিতি কৰিয়া চলিব্ৰে নিৰ্মলতা, চিকিৎসাৰ মৈপুণ্য ও সৎকৰ্মেৰ উদ্যোগে সৰ্বত্র খ্যাতি বিস্তাৰ কৰিতে ধাকেন।

ইতিমধ্যে একটি অভাবনীয় ব্যাপার ঘটিল। বৃক্ষবয়সে রাজবঞ্জত একটি বিধবাকে বিবাহ কৰিবাৰ জন্ম হঠাৎ উজ্জ্বল হইয়া উঠিলেন। কেহই তাহাকে নিৰস্ত কৰিতে পারিল না। রাজবঞ্জত বলিতে লাগিলেন, “আমাৰ বৰ্তমান স্তু আমাৰ ধৰ্ম সহধৰ্মী নহে; যাহাৰ সঙ্গে ধৰ্ম মতে ব্যবহাৰে ও দ্রুব্যে মিল হইয়াছে তাহাকে স্তুৰূপে গ্ৰহণ না কৰিলে অস্থাৱ হইবে।” এই বলিয়া রাজবঞ্জত সৰ্বসাধাৰণেৰ দিক্কায়েৰ মধ্যে সেই বিধবাকে অগত্যা হিন্মতাহুমারে বিবাহ কৰিলেন।

ইহাৰ পৰে মলিনাক্ষেৰ স্বামী গৃহত্যাগ কৰিয়া কাশী যাইতে প্ৰযুক্ত হইলে

ମଲିନାକ୍ ରଙ୍ଗପୁରେ ଡାଙ୍କାରି ଛାଡ଼ିଯା ଆସିଯା କହିଲ, “ଆ, ଆସିଓ ତୋମାର ମଙ୍ଗେ କାଣି ଥାଇବ ।”

ମା କାହିଁଯା କହିଲେନ, “ବାହା, ଆମାର ମଙ୍ଗେ ତୋମେର ତୋ କିଛୁଇ ମେଲେ ନା, କେମେ ମିହାଯିଛି କଟ ପାଇବି ?”

ମଲିନାକ୍ କହିଲ, “ତୋମାର ମଙ୍ଗେ ଆମାର କିଛୁଇ ଅମିଲ ହିବେ ନା ।”

ମଲିନାକ୍ ତାହାର ଏହି ସାମୀପରିତ୍ୟାଙ୍କ ଅବସାନିତ ମାତାକେ ଶୃଷ୍ଟି କରିବାର ଜ୍ଞାନ ଦୂଚସଂକଳ୍ପ ହିଲ । ତାହାର ମଙ୍ଗେ କାଣି ଗେଲ । ମା କହିଲେନ, “ବାବା, ଥରେ କି ବଞ୍ଚି ଆସିବେ ନା ?”

ମଲିନାକ୍ ବିପରେ ପଡ଼ିଲ, କହିଲ, “କାଜ କି ମା, ବେଶ ଆଛି ।”

ମା ବୁଝିଲେନ ମଲିନ ଅନେକଟୀ ତ୍ୟାଗ କରିଯାଇଛେ, କିନ୍ତୁ ତାଇ ସିଂହାର ଆଙ୍ଗପରିବାରେ ବାହିରେ ବିବାହ କରିତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନାହେ । ସ୍ୱର୍ଗିତ ହିଲ୍ଲା ତିନି କହିଲେନ, “ବାହା, ଆମାର ଅଙ୍ଗେ ତୁହି ଚିରଜୀବନ ସମ୍ମାନୀ ହିଲ୍ଲା ଥାବିବି, ଏ ତୋ କୋମୋଦତେହି ହିତେ ପାରେ ନା । ତୋର ସେଥାନେ କୁଠି ତୁହି ବିବାହ କରୁ ବାବା, ଆସି କଥନୋ ଆପଣି କରିବ ନା ।”

ମଲିନ ତୁହି-ଏକ ଦିନ ଏକଟୁ ଚିନ୍ତା କରିଯା କହିଲ, “ତୁମି ସେମନ ଚାଓ ଆସି ତେମନି ଏକଟି ବଞ୍ଚି ଆସିଯା ତୋମାର ଦାସୀ କରିଯା ଦିବ ; ତୋମାର ମଙ୍ଗେ କୋମୋ ବିଷୟେ ଅମିଲ ହିବେ, ତୋମାକେ ଦୁଃଖ ଦିବେ, ଏମନ ମେଘେ ଆସି କଥନୋହି ସରେ ଆନିବ ନା ।”

ଏହି ସିଂହା ମଲିନ ପାତ୍ରୀର ମଙ୍କାନେ ବାଂଲାଦେଶେ ଚିହ୍ନୀ ଆସିଯାଇଲ । ତାହାର ପର ମାତ୍ରାଥାନେ ଇତିହାସେ ଏକଟୁଥାନି ବିଜେହ ଆଛେ । କେହ ବଲେ, ଗୋପନେ ଦେ ଏକ ପଞ୍ଜୀତେ ଗିଯା କୋମୋ-ଏକ ଅନାଧାକେ ବିବାହ କରିଯାଇଲ ଏବଂ ବିବାହେର ପରେହି ତାହାର ଶ୍ରୀବିଯୋଗ ହିଲ୍ଲାଇଲ । କେହ ବା ତାହାତେ ମନ୍ଦେହ ପ୍ରକାଶ କରେ । ଅକ୍ଷୟେର ବିଶ୍ଵାସ ଏହି ସେ, ବିବାହ କରିତେ ଆସିଯା ଶେଷ ମୁହଁତେ ମେ ପିଛାଇଯାଇଲ ।

ଯାହାଇ ହିୟକ, ଅକ୍ଷୟେର ମତେ, ଏଥନ ନିଶ୍ଚଯିତ୍ତ ମଲିନାକ୍ ଯାହାକେହି ପର୍ବତ କରିଯା ବିବାହ କରିବେ ତାହାର ମା ତାହାତେ ଆପଣିତ ନା କରିଯା ଥିଲିହି ହିବେନ । ହେମମଲିନୀର ମତେ ଅମନ ମେଘେ ମଲିନାକ୍ କୋଥାଯ ପାଇବେ ? ଆର ଯାହି ହିୟକ, ହେମେର ସେନ୍ଦରପ ମଧ୍ୟ ସଙ୍କାବ ତାହାତେ ମେ ସେ ତାହାର ଶାଙ୍କଡ଼ିକେ ସେହେଟ ଭକ୍ତିଅନ୍ଧା କରିଯା ଚଲିବେ, କୋମୋ-ମତେହି ତାହାକେ କଟ ଦିବେ ନା, ମେ ବିଷୟେ କୋମୋ ମନ୍ଦେହ ମାଇ । ମଲିନାକ୍ ଦୁଇଲ ଭାଲୋ କରିଯା ହେମକେ ଦେଖିଲେହି ତାହା ବୁଝିତେ ପାରିବେନ । ଅତଏବ ଅକ୍ଷୟେର ପୂର୍ବାର୍ଥ ଏହି ସେ, କୋମୋଦତେ ଦୁଇମେର ପରିଚୟ କରାଇଯା ଦେଖୋ ହିୟକ ।

୪୦

ଅକ୍ଷସ ଚଲିଯା ଥାଇବା ଥାବା ଘୋଗେନ୍ତୁ ହୋତଳାୟ ଉଠିଯା ଗେଲ, ଦେଖିଲ ଉପରେର ବସିବାର ସବେ ହେମନଲିନୀକେ କାହେ ବସାଇଯା ଅନ୍ଧାବାବୁ ଗଲ କରିତେଛେ । ଘୋଗେନ୍ତୁଙ୍କେ ଦେଖିଯା ଅନ୍ଧା ଏକଟୁ ଲଜ୍ଜିତ ହଇଲେ । ଆଜ ଚାମେର ଟେବିଲେ ତାହାର ଥାଭାବିକ ଶାନ୍ତତାର ନଷ୍ଟ ହଇଯା ହଠାତ୍ ତାହାର ରୋବ ପ୍ରକାଶିତ ହଇଯାଇଲ, ଇହାତେବେ ତାହାର ମନେ ମନେ କୋତ ଛିଲ । ତାଇ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ବିଶେଷ ସମାଜରେ ସବେ କହିଲେ, “ଏସୋ ଘୋଗେନ୍ତୁ, ବୋଲୋ ।”

ଘୋଗେନ୍ତୁ କହିଲ, “ବାବା, ତୋମରା ସେ କୋମୋଧାନେ ବାହିର ହେଉଥା ଏକେବାରେଇ ଛାଡ଼ିଯା ଦିଲାଛ । ଦୂଜନେ ଦିନରାତ୍ରି ସବେ ବସିଯା ଥାକା କି ତାଲୋ ?”

ଅନ୍ଧା କହିଲେ, “ଏଣ୍ ଶୋଲୋ ! ଆମରା ତୋ ଚିନ୍ତକାଳ ଏହିରକମ କୋଣେ ବସିଯାଇ କାଟାଇଯା ଦିଲାଛି । ହେମକେ ତୋ କୋଥାଓ ବାହିର କରିତେ ହଇଲେ ମାଥା ଖୋଡ଼ାଖୁଦୁଁଡ଼ି କରିତେ ହେତ ।”

ହେମ କହିଲ, “କେନ ବାବା, ଆମାର ଦୋଷ ଦାଁଓ ? ତୁଁ କୋଥାଥାର ଆମାକେ ଲାଇଯା ଥାଇତେ ଚାଓ, ଚଲୋ-ନା ।”

ହେମନଲିନୀ ଆପନାର ପ୍ରକୃତିର ବିକଳେ ଗିରାଓ ସବଳେ ପ୍ରଯାଣ କରିତେ ଚାଯ ସେ, ମେ ମନେର ମଧ୍ୟେ ଏକଟା ଶୋକ ଚାପିଯା ଧରିଯା ସବେର ମାଟି ଆକଢ଼ାଇଯା ପଡ଼ିଯା ନାହିଁ— ତାହାର ଚାରି ଦିକେ ସେଥାନେ ଥାହା-କିଛୁ ହଇତେଛେ ସବ ବିଷୟେଇ ଧେନ ତାହାର ଶ୍ରେଷ୍ଠକ୍ୟ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ସଜ୍ଜିବ ହଇଯା ଆଛେ ।

ଘୋଗେନ୍ତୁ କହିଲ, “ବାବା, କାଳ ଏକଟା ମିଟି ଆଛେ, ସେଥାନେ ହେମକେ ଲାଇଯା ଚଲୋ-ନା ।”

ଅନ୍ଧା ଜାନିତେନ, ମିଟିରେ ଭିଡ଼ର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରବେଶ କରିତେ ହେମନଲିନୀ ଚିରଦିନଇଁ ଏକାନ୍ତ ଅନିଚ୍ଛା ଓ ସଂକୋଚ ଅନୁଭବ କରେ; ତାଇ ତିନି କିଛୁ ନା ବଲିଯା ଏକବାର ହେମେ ଝୁଖେର ଦିକେ ଚାହିଲେ ।

ହେମ ହଠାତ୍ ଏକଟା ଥାଭାବିକ ଉତ୍ସାହ ପ୍ରକାଶ କରିଯା କହିଲ, “ମିଟି ? ସେଥାନେ କେ ବକ୍ତା ଦିବେ ଥାଲା ?”

ଘୋଗେନ୍ତୁ । ନଲିନାକ୍ ଡାକ୍ତାର ।

ଅନ୍ଧା । ନଲିନାକ୍ !

ଘୋଗେନ୍ତୁ । ତାରି ଚୟକାର ବଲିତେ ପାଲେନ । ତା ଛାଡ଼ା, ଲୋକଟାର ଜୀବନେର ଇତିହାସ ଶବ୍ଦିଲେ ଆଶ୍ରମ ହଇଯା ଥାଇତେ ହସ । ଏମନ ଭ୍ୟାଗ-ସୀକାର ! ଏମନ ଦୃଢ଼ତା !

ଏହକର ମାହସେର ଯତୋ ମାହସ ପାଞ୍ଚା ଦୂରତ୍ତ ।

ଆର ଦୁଟା-ଦୁଇ ଆଗେ ଏକଟା ଅଳ୍ପଟ ଜନଶ୍ରମ ଛାଡା ଲିଲାକ୍ଷ ସହଙ୍କେ ଥୋଗେନ୍ଦ୍ର କିନ୍ତୁ ଜାନିତ ନା ।

ହେଁ ଏକଟା ଆଶ୍ରମ ଦେଖାଇଯା କହିଲ, “ବେଶ ତୋ ବାବା, ଚଲୋ-ନା, ତାହାର ବକ୍ତ୍ତା ଶୁଣିତେ ଥାଇବ ।”

ହେମନନ୍ଦୀର ଏଇକ୍ଲପ ଉତ୍ସାହେର ଭାବଟାକେ ଅନ୍ନଦା ମୂର୍ଖ ବିଶାସ କରିଲେନ ନା ; ତ୍ୱରିପି ତିନି ମନେ ମନେ ଏକଟୁ ଥୁଣି ହଇଲେନ । ତିନି ଭାବିଲେନ, ହେଁ ସହି ଜୋର କରିଯାଓ ଏଇକ୍ଲପ ଯେଲାଯେଶା ଯାଞ୍ଚା-ଆସା କରିତେ ଥାକେ ତାହା ହଇଲେ କିନ୍ତୁ ତାହାର ମନ ହସ୍ତ ହିଁବେ । ମାହସେର ସହବାସହି ମାହସେର ସର୍ବପ୍ରକାର ଯମୋବୈକଳ୍ୟେର ପ୍ରଧାନ ଔସଥ । ତିନି କହିଲେନ, “ତା, ବେଶ ତୋ ଥୋଗେନ୍ଦ୍ର, କାଳ ସଥାନମୟେ ଆମାଦେର ଯିଟିଙ୍ଗେ ଲାଇୟା ଥାଇରୋ । କିନ୍ତୁ ଲିଲାକ୍ଷ ସହଙ୍କେ କୀ ଜାନ ବଲୋ ତୋ । ଅନେକ ଲୋକେ ତୋ ଅନେକ କଥା କହୁ ।”

ସେ ଅନେକ ଲୋକ ଅନେକ କଥା ବଲିଯା ଥାକେ ପ୍ରଥମତ ଥୋଗେନ୍ଦ୍ର ତାହାରିଗକେ ଶୁଣେ ଏକଚୋଟ ଗାଲି ଦିଯା ଲାଇଲ । ବଲିଲ, “ଧର୍ମ ଲାଇୟା ସାହାରା ଭଡ଼ କରେ, ତାହାରା ମନେ କରେ, କଥାର କଥାର ପରେର ପ୍ରତି ଅବିଚାର ଓ ପରାମିଳା କରିବାର ଜନ୍ମ ତାହାରା ଡଗବାରେର ଧାର୍ମକାରିତ ଲିଲି ଲାଇୟା ଅସ୍ତ୍ରଗ୍ରହଣ କରିଯାଇଛେ ; ଧର୍ମଯବସାୟୀଦେର ଯତୋ ଏତ୍ସତ୍ତ୍ଵା ସଂକୀର୍ତ୍ତି ବିଦ୍ୱନ୍ଦୁକ ଆର ଜଗତେ ନାହିଁ ।”

ବଲିତେ ବଲିତେ ଥୋଗେନ୍ଦ୍ର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ସେଜିତ ହାଇୟା ଉଠିଲ ।

ଅନ୍ନଦା ଥୋଗେନ୍ଦ୍ରକେ ଠାଣ୍ଡା କରିବାର ଜନ୍ମ ବାର ବାର ବଲିତେ ଲାଗିଲେନ, “ମେ କଥା ଠିକ, ମେ କଥା ଠିକ । ପରେର ଦୋଷକ୍ରମ ଲାଇୟା କେବଳଇ ଆଲୋଚନା କରିତେ ଥାକିଲେ ମନ ଛୋଟୋ ହାଇୟା ଥାର, ସତାବ ସନ୍ଦିଧ ହାଇୟା ଉଠେ, ହସମ୍ଭେର ସରସତ ଥାକେ ନା ।”

ଥୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ବାବା, ତୁମି କି ଆମାକେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଯା ବଲିତେଛ ? କିନ୍ତୁ ଧାର୍ମକାରେ ଯତୋ ଆମାର ସଭାବ ନଥି ; ଆସି ମନ୍ଦ ବଲିତେଓ ଜାନି, ଭାଲୋ ବଲିତେଓ ଜାନି ଏବଂ ଶୁଥେର ଉପରେ ଶ୍ରୀ କରିଯା ବଲିଯା ହାତେ-ହାତେଇ ସବ କଥା ଚାକାଇୟା ଫେଲି ।”

ଅନ୍ନଦା ବ୍ୟାନ୍ତ ହାଇୟା କହିଲେନ, “ଥୋଗେନ, ତୁମି କି ପାଗଳ ହାଇୟାଇ ? ତୋମାକେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବ କେମି ? ଆସି କି ତୋମାକେ ଚିନି ନା ?”

ତଥମ ତୁମି ଭୁବି ପ୍ରେଃସାବାଦେର ବାରା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଯା ଥୋଗେନ୍ଦ୍ର ଲିଲାକ୍ଷେର ବୃକ୍ଷାଳ୍ପ ବିଦ୍ୱନିତ କରିଲ । କହିଲ, “ମାତାକେ ଶୁଣି କରିବାର ଜନ୍ମ ଲିଲାକ୍ଷ ଆଚାର ସହଙ୍କେ ସଂତ୍ରଷ ହାଇୟା କାଶିତେ ବାସ କରିତେଛେ, ଏଇଜ୍ଞାନି, ବାବା, ତୁମି ସାହାରିଗକେ ଅନେକ

লোক বল তাহারা অনেক কথা বলিতেছে। কিন্তু আমি তো এজন্ত মলিনাক্ষকে ভালোই বলি। হেম, তুমি কী বল ?”

হেমনলিনী কহিল, “আমিও তো তাই বলি।”

যোগেন্দ্র কহিল, “হেম যে ভালোই বলিবে, তাহা আমি নিশ্চয় জানিতাম। বাবাকে স্থৰ্মী করিবার অস্ত হেম একটা-কিছু ত্যাগস্থীকার করিবার উপলক্ষ পাইলে যেন বাঁচে, তাহা আমি বেশ বুবিতে পারি।”

অন্নদা মেহীকোমলহাস্তে হেমের শুধুর দিকে চাহিলেন— হেমনলিনী লজ্জায় রক্তিম মুখ্যানি নত করিল।

৪১

সভাভূক্তের পর অন্নদা হেমনলিনীকে লইয়া যথন ঘরে ফিরিলেন তখনো সঙ্গ্য হয় নাই। চা খাইতে বসিয়া অন্নদাবাবু কহিলেন, “আজ বড়ো আনন্দলাভ করিয়াছি।”

ইহার অধিক আর তিনি কথা কহিলেন না ; তাহার অনেক ভিতরের দিকে একটা তাবের শ্রোত বহিতেছিল।

আজ চা খাওয়ার পরেই হেমনলিনী আস্তে আস্তে উপরে চলিয়া গেল, অন্নদাবাবু তাহা লক্ষ করিলেন না।

আজ সভাস্থলে— মলিনাক্ষ— যিনি বকৃতা করিয়াছিলেন, তাহাকে দেখিতে আচর্য তরুণ এবং স্বরূপার ; যুবায়মেও যেন শৈশবের অস্ত্রান লাবণ্য তাহার স্বরূপাকে পরিত্যাগ করে নাই ; অথচ তাহার অস্ত্রাস্তা হইতে যেন একটি ধ্যান-পরতার গাণ্ডীর্ধ তাহার চতুর্দিকে বিকীর্ণ হইতেছে।

তাহার বকৃতার বিষয় ছিল ‘ক্ষতি’। তিনি বলিয়াছিলেন, সংসারে যে বাস্তি কিছু হারায় নাই সে কিছু পায় নাই। অহনি যাহা আমাদের হাতে আসে তাহাকে আমরা সম্পূর্ণ পাই না ; ত্যাগের দ্বারা আমরা যথন তাহাকে পাই তখনই যথার্থ তাহা আমাদের অস্তরের ধন হইয়া উঠে।যাহা-কিছু আমাদের প্রকৃত সম্পদ তাহা সম্মুখ হইতে সরিয়া গেলেই যে বাস্তি হারাইয়া ফেলে সে লোক দুর্তাগা ; বরঞ্চ তাহাকে ত্যাগ করিয়াই তাহাকে বেশি করিয়া পাইবার ক্ষমতা যাববচিন্তের আছে।যাহা আমার দ্বারা তাহার সম্বন্ধে যদি আমি নত হইয়া করজোড় করিয়া বলিতে পারি ‘আমি দিলাম, আমার ত্যাগের দান, আমার দুর্ধৰের দান, আমার অঞ্চলের দান’— তবে কুস্ত বৃহৎ হইয়া উঠে, অনিয় নিয় হয় এবং যাহা আমাদের

ବ୍ୟବହାରେ ଉପକରଣାତ୍ମ ଛିଲ ତାହା ପୂଜାର ଉପକରଣ ହିଁଯା ଆମାଦେର ଅନ୍ତଃକରଣେର ଦେବମନ୍ଦିରେ ବର୍ଷତାଙ୍ଗାରେ ଚିରମନ୍ତିତ ହିଁଯା ଥାକେ ।]

ଏହି କଥାଶୁଳି ଆଜି ହେମଲିନୀର ସମସ୍ତ ହୃଦୟ ଜୁଡ଼ିଯା ବାଜିତେଛେ । ଛାଦେର ଉପରେ ଅକ୍ଷତାଶୀଳ ଆକାଶେର ତଳେ ମେ ଆଜି କୁକୁ ହିଁଯା ବସିଲା । ତାହାର ସମସ୍ତ ମନ ଆଜି ପୂର୍ଣ୍ଣ ; ସମସ୍ତ ଆକାଶ, ସମସ୍ତ ଜଗ�ৎସଂମାର ତାହାର କାହେ ଆଜି ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ବର୍କ୍ତତାମନ୍ତା ହିଁତେ ଫିରିବାର ମନୟ ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ଅକ୍ଷୟ, ତୁ ମି ବେଶ ପାଞ୍ଚଟି ମଙ୍ଗାନ କରିଯାଇ ଯା ହୋକ । ଏ ତୋ ସମ୍ମାନୀ ! ଏର ଅର୍ଥେକ କଥା ତୋ ଆମି ବୁଝିଅଛି ପାରିଲାମ ନା !”

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ରୋଗୀର ଅବସ୍ଥା ବୁଝିଯା ଔଷଧେର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିତେ ହୁଏ । ହେମଲିନୀ ରମେଶେର ଧ୍ୟାନେ ମଧ୍ୟ ଆହେନ ; ମେ ଧ୍ୟାନ ସମ୍ମାନୀ ମହିଲେ ଆମାଦେର ମତୋ ସହଜ ଲୋକେ ଭାଙ୍ଗାଇତେ ପାରିବେ ନା । ସଥର ବର୍କ୍ତତା ଚଲିତେଛିଲ ତଥର ତୁ ମି କି ହେମେର ମୁଖ ଲଙ୍ଘ କରିଯା ଦେଖ ମାଇ ?”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ଦେଖିଯାଇ ବୈକି । ଭାଲୋ ଲାଗିତେଛିଲ ତାହା ବେଶ ବୁଝା ଗେଲ । କିନ୍ତୁ ବର୍କ୍ତତା ଭାଲୋ ଲାଗିଲେଇ ଯେ ବର୍କ୍ତାକେ ସରମାଲ୍ୟ ଦେଉଥା ସହଜ ହୁଏ, ତାହାର କୋନୋ ହେତୁ ଦେଖି ନା ।

ଅକ୍ଷୟ । ଏ ବର୍କ୍ତତା କି ଆମାଦେର ମତୋ କାହାରୋ ମୁଖେ ଶୁଣିଲେ ଭାଲୋ ଲାଗିତ ? ତୁ ମି ଜାନ ନା ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର, ତପସ୍ତୀର ଉପର ଯେଯେଦେର ଏକଟା ବିଶେଷ ଟାନ ଆହେ । ସମ୍ମାନୀର ଜଣ୍ଠ ଉମା ତପନ୍ୟା କରିଯାଇଲେନ, କାଲିଦାସ ତାହା କାବ୍ୟ ଲିଖିଯା ଗେଛେନ । ଆମି ତୋମାକେ ବଲିତେଛି, ଆମ ଧେ-କୋନୋ ପାତ୍ର ତୁ ମି ଥାଢ଼ା କରିବେ ହେମଲିନୀ ରମେଶେର ମଙ୍ଗେ ମନେ ତାହାର ତୁଳନା କରିବେ ; ମେ ତୁଳନାଯ କେହ ଟିକିତେ ପାରିବେ ନା । ନଲିମାକ୍ଷ ମାତ୍ରୟଟି ମାଧ୍ୟାରଣ ଲୋକେର ମତୋଇ ନୟ ; ଇହାର ମଙ୍ଗେ ତୁଳନାର କଥା ମନେଇ ଉଦୟ ହିଁବେ ନା । ଅନ୍ତିମ କୋନୋ ଯୁବକକେ ହେମଲିନୀର ମନ୍ଦୁଥେ ଆନିମେଇ ତୋମାଦେର ଉଦୟରେ ମେ ଶ୍ପଷ୍ଟ ବୁଝିତେ ପାରିବେ ଏବଂ ତାହାର ସମସ୍ତ ହୃଦୟ ବିନ୍ଦୁରେ ହିଁଯା ଉଠିବେ । କିନ୍ତୁ ନଲିମାକ୍ଷକେ ବେଶ ଏକଟୁ କୌଣସି କରିଯା ସବ୍ରି ଏଥାମେ ଆନିମେ ପାର ତାହା ହିଁଲେ ହେମେର ମନେ କୋନୋ ମନ୍ଦେହ ଉଠିବେ ନା ; ତାହାର ପରେ ତୁମେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ହିଁତେ ମାଲ୍ୟାଦାନ ପର୍ବତ କୋନୋପ୍ରକାରେ ଚାଲନା କରିଯା ଲାଇଁଯା ସାନ୍ଦ୍ରା ନିତାନ୍ତ ଶକ୍ତ ହିଁବେ ନା ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । କୌଣସି ଆମାର ହାରା ଭାଲୋ ସତିଆ ଓଠେ ନା— ବଲଟାଇ ଆମାର ପକ୍ଷେ ସହଜ । କିନ୍ତୁ ଯାଇ ବଳ ପାତ୍ରଟି ଆମାର ପଛକ ହିଁତେଛେ ନା ।

ଅକ୍ଷୟ । ଦେଖୋ ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର, ତୁ ମି ନିଜେର ଜ୍ୱେ ଲାଇଁଯା ସମସ୍ତ ମାଟି କରିଯୋ ନା ।

সকল স্মরিধা একত্রে পাওয়া থার না। যেমন্তে করিয়া হোক, রমেশের চিন্তা হেমন্তলিনীর মন হইতে না তাড়াইতে পারিলে আমি তো ভালো বুঝি না। তুমি যে গায়ের জোরে সেটা করিয়া উঠিতে পারিবে, তাহা মনেও করিয়ো না। আমার পরামর্শ অহমারে যদি টিকমত চল তাহা হইলে তোমাদের একটা সদগতি হইতেও পারে।

যোগেন্দ্র। আসল কথা, নলিনাক্ষ আমার পক্ষে একটু বেশি দুর্বোধ। এরকম লোকদের লইয়া কারবার করিতে আমি ভয় করি। একটা দায় হইতে উচ্চার হইতে গিয়া ফের আর-একটা দায়ের মধ্যে জড়াইয়া পড়িব।

অক্ষয়। তাই, তোমরা নিজের মোখে পুড়িয়াছ, আজকে সিঁজুরে যেষ দেখিয়া আতঙ্ক লাগিতেছে। রমেশ সমস্তে তোমরা যে গোড়াগুড়ি একেবারে অঙ্গ ছিলে। এমন ছেলে আর হয় না, ছলনা কাহাকে বলে রমেশ তাহা জানে না, দর্শনশাস্ত্রে রমেশ হিতোয় শংকরাচার্য বলিলেই হয়, আর সাহিত্যে ঘ্যং সরস্বতীর উনবিংশ শতাব্দীর পুরুষ-সংস্করণ। রমেশকে প্রথম হইতেই আমার ভালো লাগে নাই— ঐরুকম অভূত-আবর্ণ-ওয়ালা লোক আমার বয়সে আমি তের-তের দেখিয়াছি। কিন্তু আমার কথাটি কহিবার জো ছিল না ; তোমরা জানিতে, আমার মতে অবোগ্য অভাজন কেবল মহাজ্ঞা-লোকদের ঈর্ষা করিতেই জানে, আমাদের আর কোনো ক্ষমতা নাই। যা হোক, এতদিন পরে বুঝিয়াছ মহা-পুরুষদের দূর হইতে ভক্তি করা চলে, কিন্তু তাহাদের সঙ্গে নিজের বোনের বিবাহের সমস্ত করা নিরাপদ নহে। কিন্তু কষ্টকেন্দৰ কষ্টকম্ব। যখন এই একটিআজ উপায় আছে, তখন আর এ লইয়া খুঁতখুঁত করিতে বসিয়ো না।

যোগেন্দ্র। দেখো অক্ষয়, তুমি যে আমাদের সকলের আগে রমেশকে চিনিতে পারিয়াছিলে, এ কথা হাজার বলিলেও আমি বিশ্বাস করিব না। তখন নিতাঙ্গ গায়ের আলায় তুমি রমেশকে ছ চক্ষে দেখিতে পারিতে না ; সেটা যে তোমার অসাধারণ বৃজ্জিৎ পরিচয় তাহা আমি শানিব না। যাই হোক, কলকোশলের যদি প্রয়োজন থাকে তবে তুমি লাগো, আমার দ্বারা হইবে না। মোটের উপরে, নলিনাক্ষকে আমার ভালোই লাগিতেছে না।

যোগেন্দ্র এবং অক্ষয় উভয়ে যখন অঞ্জনার চা খাইবার ঘরে আসিয়া পৌঁছিল, দেখিল হেমন্তলিনী ঘরের অঙ্গ থার দিয়া বাহির হইয়া যাইতেছে। অক্ষয় বুঝিল, হেমন্তলিনী তাহাদিগকে জানলা দিয়া পথেই দেখিতে পাইয়াছিল। ঈর্ষৎ একটু হাসিয়া সে অঞ্জনার কাছে আসিয়া বসিল। চার্যের পেয়ালা ভর্তি করিয়া লইয়া

କହିଲ, “ନଲିନୀକବାବୁ ସାହା ବଲେନ ଏକେବାରେ ପ୍ରାଣେର ଭିତର ହିତେ ବଲେନ, ସେଇଜ୍ଞ ତାହାର କଥାଗୁଲା ଏତ ସହଜେ ପ୍ରାଣେର ମଧ୍ୟେ ଗିଯା ପ୍ରବେଶ କରେ ।”

ଅନ୍ନଦାବାବୁ କହିଲେନ, “ଲୋକଟିର କ୍ଷମତା ଆଛେ ।”

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “କ୍ଷୁ କ୍ଷମତା ! ଏମନ ସାଧୁଚିରିଜେର ଲୋକ ଦେଖା ଦାର ନା ।”

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର ସଦିଓ ଚକ୍ରାନ୍ତେର ମଧ୍ୟେ ଛିଲ ତୁଣ ମେ ଥାକିତେ ନା ପାରିଯା ବଲିଯା ଉଠିଲ, “ଆଁ, ସାଧୁଚିରିଜେର କଥା ଆର ବଲିଯୋ ନା ; ସାଧୁସଙ୍କ ହିତେ ଭଗବାନ ଆମାଦିଗକେ ପରିତ୍ରାଣ କରନ୍ତ ।”

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର କାଳ ଏଇ ନଲିନୀକର ସାଧୁତାର ଅଜ୍ଞନ ପ୍ରଶଂସା କରିଯାଇଲ, ଏବଂ ସାହାରା ନଲିନୀକର ବିଜ୍ଞତେ କଥା କହେ ତାହାଦିଗକେ ନିମ୍ନକ ବଲିଯା ଗାଲି ଦିଯାଇଲ ।

ଅନ୍ନଦା କହିଲେନ, “ଛି ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର, ଅମନ କଥା ବଲିଯୋ ନା । [ବାହିର ହିତେ ସାହାଦିଗକେ ଭାଲୋ ବଲିଯା ମନେ ହୟ ଅନ୍ତରେଓ ତାହାରା ଭାଲୋ, ଏ କଥା ବିଶାସ କରିଯା ବରଂ ଆସି ଠକିତେ ରାଜୀ ଆଛି, ତୁ ନିଜେର କ୍ଷୁଦ୍ର ବୃଦ୍ଧିମତ୍ତାର ଗୌରବରକ୍ଷାର ଅନ୍ତ ସାଧୁତାକେ ସନ୍ଦେହ କରିତେ ଆସି ପ୍ରସ୍ତୁତ ନାହିଁ ।] ନଲିନୀକବାବୁ ସେ-ସବ କଥା ବଲିଯାଇଛେ ଏ-ସମ୍ବନ୍ଧ ପରେର ଶୁଖେର କଥା ନାହେ ; ତାହାର ନିଜେର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଅଭିଜ୍ଞତାର ଭିତର ହିତେ ତିନି ସାହା ପ୍ରକାଶ କରିଯାଇଛେ ଆମାର ପକ୍ଷେ ଆଜ ତାହା ନୃତ୍ୟ ଲାଭ ବଲିଯା ମନେ ହଇଯାଇଁ । [ସେ ସହିତ କପଟ ମେ ବାତି ମତ୍ୟକାର ଜିମିସ ଦିବେ କୋଣା ହିତେ ? ମୋନା ସେମନ ବାନାନୋ ଥାର ନା ଏ-ସବ କଥାଓ ତେମନି ବାନାନୋ ଥାର ନା । ଆମାର ଇଚ୍ଛା ହଇଯାଇଁ ନଲିନୀକବାବୁକେ ଆସି ନିଜେ ଗିଯା ସାଧୁବାଦ ଦିଯା ଆସିବ ।”

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ଆମାର ଭୟ ହୟ, ଇହାର ଶରୀର ଟେଁକେ କି ନା ।”

ଅନ୍ନଦାବାବୁ ସ୍ଵାପ୍ନ ହଇଯା କହିଲେନ, “କେବଳ, ଇହାର ଶରୀର କି ଭାଲୋ ନାହିଁ ?”

ଅକ୍ଷୟ । ଭାଲୋ ଥାକିବାର ତୋ କଥା ନାହିଁ ; ଦିନରାତ୍ରି ଆପନାର ସାଧନା ଏବଂ ପାଞ୍ଚାଲୋଚନା ଲାଇଯାଇ ଆହେନ, ଶରୀରେର ପ୍ରତି ତୋ ଆର ଦୃଷ୍ଟି ନାହିଁ ।

ଅନ୍ନଦା କହିଲେନ, “ଏଟା ତାରି ଅଞ୍ଜାଯ । ଶରୀର ନଷ୍ଟ କରିବାର ଅଧିକାର ଆମାଦେଇ ନାହିଁ ; ଆମାରା ଆମାଦେଇ ଶରୀର ନୃତ୍ୟ କରି ନାହିଁ । ଆସି ସଦି ଉହାକେ କାହେ ପାଇତାମ ତବେ ନିଶ୍ଚଯିତା ଅନ୍ନଦିନେଇ ଆସି ଉହାର ସାହ୍ୟେର ସ୍ଵର୍ଗତା କରିଯା ଦିଲେ ପାରିତାମ । ଆମଲେ ସାହ୍ୟସକ୍ଷାତ୍ ଶୁଣିକତକ ସହଜ ନିୟମ ଆଛେ, ତାହାର ମଧ୍ୟ ପ୍ରଥମ ହଜ୍ଜେ—”

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର ଅଧିର୍ବଦ ହଇଯା କହିଲ, “ବାବା, ସୁଧା କେମ ଡୋମନ୍ତା ଭାବିଯା ମରିତେହ ? ନଲିନୀକବାବୁ ଶରୀର ତୋ ଦିବ୍ୟ ଦେଖିଲାମ ; ତାହାକେ ଦେଖିଯା ଆଜ ଆମାର ବେଶ

বোধ হইল, সাধুস-জিনিসটা আগ্রহকর। আমার নিজেরই মনে হইতেছে, ওটা চেষ্টা করিয়া দেখিলে হয়।”

অঞ্জনা কহিলেন, “মা ঘোগেন্দ্র, অক্ষয় থাহা বলিতেছে তাহা হইতেও পারে। আমাদের দেশে বড়ো বড়ো লোকেরা প্রায় অল্প বয়সেই মাঝা যান, ইহারা নিজের শরীরকে উপক্ষা করিয়া দেশের লোকসান করিয়া ধাকেন। এটা কিছুতেই ঘটিতে দেওয়া উচিত নহ। ঘোগেন্দ্র, তুমি নলিনাক্ষবাবুকে থাহা মনে করিতেছ তাহা নহ, উহার মধ্যে আসল জিনিস আছে। উহাকে এখন হইতেই সাবধান করিয়া দেওয়া করকার।”

অক্ষয়। আমি উহাকে আপনার কাছে আনিয়া উপস্থিত করিব। আপনি যদি উহাকে একটু ভালো করিয়া বুঝাইয়া দেন তো ভালো হয়। আর, আমার মনে হয়, আপনি সেই-যে শিকড়ের রস্টা আমাকে পরীক্ষার সময় দিয়াছিলেন সেটা আশ্চর্য বলকারক। ষে-কোনো লোক সর্বদা মনকে খাটাইতেছে, তাহার পক্ষে এমন মহোব্ধ আর নাই। আপনি যদি একবার নলিনাক্ষবাবুকে—

ঘোগেন্দ্র একেবারে চৌকি ছাড়িয়া উঠিয়া পড়িয়া কহিল, “আঃ, অক্ষয়, তুমি জালাইলে। বড়ো বাঢ়াবাঢ়ি করিতেছ। আমি চলিলাম।”

৪২

পূর্বে যখন তাহার শরীর ভালো ছিল তখন অঞ্জনাবাবু ডাক্তারি ও কবিবাজি নামাপ্রকার বটিকারি সর্বদাই ব্যবহার করিতেন— এখন আর শুধু থাইবার ও উৎসাহ নাই এবং নিজের অগ্রাহ্য লইয়া আজকাল তিনি আর আলোচনামাত্রও করেন না, বরঞ্চ তাহা গোপন করিতেই চেষ্টা করেন।

আজ তিনি যখন অসময়ে কেদারার ঘূমাইতেছিলেন তখন সিঁড়িতে পক্ষেক তুমিয়া হেননলিনী কোল হইতে সেলাইয়ের সামগ্ৰী নামাইয়া তাহার দাঢ়াকে সতর্ক করিয়া দিবাৰ অস্ত দ্বাৰের কাছে গেল। গিয়া দেখিল, তাহার দাঢ়াৰ সঙ্গে সঙ্গে নলিনাক্ষবাবু আসিয়া উপস্থিত হইয়াছেন। তাড়াতাড়ি অস্ত ঘৰে পালাইবাৰ উপকৰণ কৰিতেই ঘোগেন্দ্র তাহাকে ডাকিয়া কহিল, “হেয়, নলিনাক্ষবাবু আসিয়াছেন, ইহার সঙ্গে তোমার পরিচয় কৰাইয়া দিই।”

হেয় ধৰ্মকিয়া দীক্ষাইল এবং বলিবাক্ষ তাহার সঙ্গথে আসিতেই তাহার ঝুখেৰ দিকে না চাহিয়া নমস্কাৰ কৰিল। অঞ্জনাবাবু জাগিয়া উঠিয়া ডাকিলেন, “হেয় !”

ହେମ ତୀହାର କାହେ ଆସିଯା ଯୁଦ୍ଧରେ କହିଲ, “ନଲିନୀକୁ ଆସିଯାଛେନ ।”

ଖୋଗେନ୍ଦ୍ରର ଶହିତ ନଲିନୀଙ୍କ କୁରେ ପ୍ରବେଶ କରିତେଇ ଅନ୍ଧାରାବୁ ବ୍ୟକ୍ତତାବେ ଅତ୍ରସର ହଇଯା ନଲିନୀଙ୍କକେ ଅଭ୍ୟର୍ଣ୍ଣା କରିଯା ଆନିଲେନ । କହିଲେନ, “ଆଜ ଆମାର ବଡ଼ୋ ମୌଳିକାଗ୍ୟ, ଆପନି ଆମାର ବାଡିତେ ଆସିଯାଛେ । ହେଁ, କୋଥାର ସାଇତେହ ଯା, ଏହିଥାନେ ଯୋଦୋ । ନଲିନୀକୁ ଆସିଯାବାବୁ, ଏଠି ଆମାର କଷା ହେଁ—ଆମରା ଦୁଇନେଇ ସେହିନ ଆପନାର ବକ୍ତ୍ତା ଉନିତେ ଗିଯା ବଡ଼ୋ ଆନନ୍ଦଲାଭ କରିଯା ଆସିଯାଛି । ଆପନି ଝିଁଝି ଏବେ ଏକଟି କଥା ବଲିଯାଛେ—ଆମରା ସାହା ପାଇଁଯାଇଛି ତାହା କଥମୋହି ହାରାଇତେ ପାରି ନା, ସାହା ସଥାର୍ଥ ପାଇଁ ନାହିଁ ତାହାଇ ହାରାଇଁ, ଏ କଥାଟିର ଅର୍ଥ ବଡ଼ୋ ଗଭୀର । କୀ ବଲୋ ଯା ହେଁ ? ବାନ୍ଧବିକୁକୋନ୍ତିନିମିଟିକେ ସେ ଆମାର କରିତେ ପାରିଯାଛି ଆର କୋନ୍ତିକେ ପାରି ନାହିଁ ତାହାର ପରୀକ୍ଷା ହୟ ତଥନହିଁ ତାହା ଆମାଦେର ହାତେର କାହ ହିତେ ସରିଯା ଥାର । ନଲିନୀକୁ ଆପନାର କାହେ ଆମାଦେର ଏକଟି ଅଞ୍ଚୁରୋଧ ଆଛେ । ଯାବେ ଯାବେ ଆପନି ଆସିଯା ସବୁ ଆମାଦେର ସଜେ ଆଲୋଚନା କରିଯା ଥାନ ତବେ ଆମାଦେର ବଡ଼ୋ ଉପକାର ହୟ । ଆମରା ବଡ଼ୋ କୋଥାଓ ବାହିର ହିଁ ନା—ଆପନି ସଥନହିଁ ଆସିବେନ ଆମାକେ ଆର ଆମାର ଯେବେଟିକେ ଏହି ସ୍ଵରେଇ ଦେଖିତେ ପାଇବେନ ।” *

ନଲିନୀଙ୍କ ଆଲଙ୍କିତ ହେମନଲିନୀର ଶୁଖେର ଦିକେ ଏକବାର ଚାହିଯା କହିଲ, “ଆମି ବକ୍ତ୍ତାସଭାଯ ବଡ଼ୋ ବଡ଼ୋ କଥା ବଲିଯା ଆସିଯାଛି ବଲିଯା ଆପନାରା ଆମାକେ ମନ୍ତ ଏକଟା ଗଢ଼ିର ଲୋକ ମନେ କରିବେନ ନା । ସେହିନ ଛାତ୍ରରା ନିଭାଷ ଧରିଯା ପଡ଼ିଯାଛିଲ ବଲିଯା ବକ୍ତ୍ତା କରିତେ ଗିରାଛିଲାୟ— ଅଞ୍ଚୁରୋଧ ଏଡ଼ାଇବାର କ୍ଷମତା ଆମାର ଏକେବାରେଇ ନାହିଁ— କିନ୍ତୁ ଏମନ କରିଯା ବଲିଯା ଆସିଯାଛି ସେ, ଦ୍ଵିତୀୟ ବାର ଅଞ୍ଚୁକ୍ଷ ହଇବାର ଆଶକ୍ତା ଆମାର ନାହିଁ । ଛାତ୍ରରା ପ୍ରାଇଇ ବଲିତେଛେ, ଆମାର ବକ୍ତ୍ତା ବାରୋ-ଆନା ବୋଧାଇ ଥାଯ ନାହିଁ । ଖୋଗେନବାବୁ, ଆପନିଓ ତୋ ସେହିନ ଉପର୍ଦ୍ଦିତ ଛିଲେନ— ଆପନାକେ ମହନ୍ତନୟନେ ଘଡ଼ିର ଦିକେ ତାକାଇତେ ଦେଖିଯା ଆମାର ଦ୍ୱାରୟ ସେ ବିଚଲିତ ହୟ ନାହିଁ, ଏ କଥା ମନେ କରିବେନ ନା । ” *

ଖୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ଆମି ଭାଲୋ ବୁଝିତେ ପାରି ନାହିଁ ସେଟା ଆମାର ବୁଝିର ମୋର ହିତେ ପାରେ; ମେଜଙ୍କ ଆପନି କିଛିମାତ୍ର କ୍ଷର ହିବେନ ନା । ”

ନଲିନୀଙ୍କ । ସବ କଥା ବୁଝିବାର ଦରକାର ଓ ସବ ସମୟ ଦେଖି ନା ।

ଅନ୍ଧା । କିନ୍ତୁ ନଲିନୀବାବୁ, ଆପନାକେ ଆମାର ଏକଟି କଥା ବଲିବାର ଆଛେ । ଈଥର ଆପନାହିଗକେ କାଜ କରାଇଯା ଲାଇବାର ଅତ ପୃବିବୀତେ ପାଠାଇଯାଛେ, ତାହିଁ

ବଲିଆ ଶବ୍ଦରକେ ଅବହେଳା କରିବେନ ନା । [ତୀହାରା ହାତା ତୀହାରେ ଏ କଥା ସର୍ବଦାଇ ଶୁଣି କରାଇତେ ହସ ଯେ, ମୂଳଧନ ନଷ୍ଟ କରିଯା ଫେଲିବେନ ନା, ତାହା ହିଲେ ହାନ କରିବାର ସଂକଳ ଚଲିଆ ଥାଇବେ ।]

ନଲିନାକ୍ଷ । ଆପନି ସହି ଆମାକେ କଥିନୋ ଭାଲୋ କରିଯା ଜାନିବାର ଅବସର ପାଇ ତବେ ଦେଖିବେନ, ଆମି ମଂସାରେ କୋମୋ-କିଛୁକେଇ ଅବହେଳା କରି ନା । [ଅଗତେ ନିତାନ୍ତରେ ଡିକ୍ଷୁକେର ମତୋ ଆସିଆଛିଲାମ, ବହକଟେ ବହଲୋକେର ଆମୁକୁଲ୍ୟେ ଶବ୍ଦିର-ମନ ଅର୍ପେ ଅର୍ପେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହଇଯା ଉଠିଯାଛେ ।] ଆମାର ପକ୍ଷେ ଏ ନବାବି ଶୋଭା ପାଇଁ ନା ଯେ, ଆମି କିଛୁକେଇ ଅବହେଳା କରିଯା ନଷ୍ଟ କରିବ । [ଯେ ସଂକଳ ଗଡ଼ିତେ ପାରେ ନା ମେ ସଂକଳ ଭାଙ୍ଗିବାର ଅଧିକାରୀ ତୋ ନୟ ।]

ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଵାରା । ବଡ଼ୋ ଠିକ କଥା ବଲିଆଇଛେ । ଆପନି କତକଟା ଏହି ଭାବେର କଥାଇ ମେହିନକାର ପ୍ରବର୍ଦ୍ଧେ ବଲିଆଇଲେନ ।

ଘୋଗେନ୍ । ଆପନାରା ବନ୍ଧନ, ଆମି ଚଲିଲାମ— ଏକଟୁ କାଜ ଆହେ ।

ନଲିନାକ୍ଷ । ଘୋଗେନବାବୁ, ଆପନି କିନ୍ତୁ ଆମାକେ ମାପ କରିବେନ । ନିଶ୍ଚଯ ଜାନିବେନ, ଲୋକକେ ଅଭିଷ୍ଟ କରା ଆମାର ସ୍ଵଭାବ ନୟ । ଆଜ ନାହିଁ ଆମି ଉଠି । ଚଲୁନ, ଧାନିକଟା ବାନ୍ତା ଆପନାର ସଙ୍ଗେ ସାଓସା ଥାକ ।

ଘୋଗେନ୍ । ନା ନା, ଆପନି ବନ୍ଧନ । ଆମାର ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ କରିବେନ ନା । ଆମି କୋଥାଓ ବେଶିକଷଣ ଚାପ କରିଯା ବସିଯା ଥାକିତେ ପାରି ନା ।

ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଵାରା । ନଲିନାକ୍ଷବାବୁ, ଘୋଗେନେର ଜନ୍ମ ଆପନି ବ୍ୟକ୍ତ ହିଲେବେନ ନା । ଘୋଗେନ ଏହାନି ସଥି ଥୁଣି ଆମେ ସଥି ଥୁଣି ଥାମେ, ଉହାକେ ଧରିଯା ରାଖା ଶକ୍ତ ।

ଘୋଗେନ୍ ଚଲିଆ ଗେଲେ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଵାରା ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେନ, “ନଲିନବାବୁ, ଆପନି ଏଥି କୋଥାର ଆହେନ ?”

ନଲିନାକ୍ଷ ହାସିଯା କହିଲ, “ଆମି ଯେ ବିଶେଷ କୋଥାଓ ଆଛି ତାହା ବଲିତେ ପାରି ନା । ଆମାର ଜାନାଶ୍ଵରା ଲୋକ ଅନେକ ଆହେନ, ତୀହାରା ଆମାକେ ଟାନାଟାନି କରିଯା ଲାଇସା ବେଡ଼ାନ । ଆମାର ଦେ ମନ୍ଦ ଲାଗେ ନା । କିନ୍ତୁ ମାହୁଦେବ ଚାପ କରିଯା ଥାକାର ଓ ପ୍ରାୟୋଜନ ଆହେ । ତାହିଁ ଘୋଗେନବାବୁ ଆମାର ଜନ୍ମ ଆପନାଦେର ବାଢ଼ିର ଠିକ ପାଶେର ବାଢ଼ିତେଇ ହୁନ କରିଯା ଦିଯାହେନ । ଏ ଗଲିଟି ବେଶ ନିର୍ଭୃତ ବଟେ ।”

ଏହି ମଂବାଦେ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଵାରା ବିଶେଷ ଆନନ୍ଦପ୍ରକାଶ କରିଲେନ । କିନ୍ତୁ ତିନି ସହି ଲକ୍ଷ କରିଯା ଦେଖିବେଳ ତୋ ଦେଖିତେ ପାଇତେବେଳ ଯେ, କଥାଟା ଶନିବା ଯାତ୍ର ହେଲନଲିନିର ମୁଖ କ୍ରମକାଳେର ଜନ୍ମ ବେଦନାୟ ବିବର ହଇଯା ଗେଲ । ଐ ପାଶେର ବାସାତେଇ ରମେଶ ଛିଲ ।

ଇତିହୟେ ଚା ତୈରିର ଥବର ପାଇସା କଲେ ରିଲିଯା ନୀତେ ଚା ଥାଇବାର ସବେ ଗୋଲେନ । ଅର୍ଦ୍ଧାବାବୁ କହିଲେ, “ମା ହେଁ, ମଲିନବାବୁକେ ଏକ ପେରାଳା ଚା ଦାଓ ।”

ମଲିନାଙ୍କ କହିଲ, “ମା ଅର୍ଦ୍ଧାବାବୁ, ଆମି ଚା ଥାଇବ ନା ।”

ଅର୍ଦ୍ଧା । ସେକି କଥା ମଲିନବାବୁ ! ଏକ ପେରାଳା ଚା— ନାହାର ତୋ କିଛୁ ମିଟି ଥାନ ।

ମଲିନାଙ୍କ । ଆମାକେ ଆପ କରିବେନ ।

ଅର୍ଦ୍ଧା । ଆପନି ଡାକ୍ତାର, ଆପନାକେ ଆର କୀ ବଲିବ । ମଧ୍ୟାହ୍ନଭୋଜନେର ତିମ-ଚାର ଷଟ୍ଟା ପରେ ଚାରେର ଉପଲକ୍ଷେ ଥାମିକଟା ଗରମ ଜଳ ଥାଓସା ହଜମେର ପକ୍ଷେ ସେ ନିତାଙ୍ଗ ଉପକାରୀ । ଅଭ୍ୟାସ ନା ଥାକେ ଯଦି, ଆପନାକେ ନାହାର ଖୁବ ପାତଳା କରିଯା ଚା ତୈରି କରିଯା ଦିଇ ।

ମଲିନାଙ୍କ ଚକିତେର ଯଥେ ହେମଲିନୀର ଶୁଖେ ଦିକେ ଚାହିୟା ବୁଝିତେ ପାରିଲ ସେ, ହେମଲିନୀ ମଲିନାଙ୍କେର ଚା ଥାଇତେ ସଂକୋଚ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଏକଟା କୀ ଆନ୍ଦୋଜ କରିଯାଇଛେ ଏବଂ ତାହାଇ ଲାଇସା ମନେ ମନେ ଆନ୍ଦୋଳନ କରିତେଛେ । ତ୍ର୍ୟକ୍ଷଧାର୍ଥ ହେମଲିନୀର ଦିକେ ଚାହିୟା ମଲିନାଙ୍କ କହିଲ, “ଆପନି ସାହା ମନେ କରିତେଛେ ତାହା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଟିକ ନାୟ । ଆପନାମେର ଏହି ଚାରେର ଟେବିଲକେ ଆମି ଘୃଣା କରିତେଛି ବଲିଯା ମନେଓ କରିବେନ ନା । ପୂର୍ବେ ଆମି ସଥେଟ ଚା ଥାଇସାଛି, ଚାରେର ଗଜ୍ଜ ଏଥିମୋ ଆମାର ମନ୍ତା ଉତ୍ସୁକ ହୁଯ— ଆପନାମେର ଚା ଥାଇତେ ଦେଖିଯା ଆମି ଆନନ୍ଦବୋଧ କରିତେଛି । କିନ୍ତୁ ଆପନାରା ବୋଧ ହୁଯ ଜାନେନ ନା, ଆମାର ମା ଅଭ୍ୟାସ ଆଚାରପରାଯଣ— ଆମି ଛାଡ଼ା ତୋହାର ସଥାର୍ଥ ଆପନାର କେହ ନାହି— ମେହି ମାର କାହେ ଆମି ସଂକୁଚିତ ହିସା ସାଇତେ ପାରିବ ନା । ଏଇଜ୍ଞଟ ଆମି ଚା ଥାଇ ନା । କିନ୍ତୁ ଆପନାରା ଚା ଥାଇସା ସେ ଶୁଖୁତୁକୁ ପାଇତେଛେ ଆମି ତୋହାର ଭାଗ ପାଇତେଛି । ଆପନାମେର ଆଭିଧ୍ୟ ହଇତେ ଆମି ବକ୍ଷିତ ନହି ।”

ଇତିପୂର୍ବେ ମଲିନାଙ୍କେର କଥାବାର୍ତ୍ତାଯ ହେମଲିନୀ ମନେ ମନେ ଏକଟୁ ଯେନ ଆସାତ ପାଇତେଛିଲ । ସେ ବୁଝିତେ ପାରିତେଛିଲ, ମଲିନାଙ୍କ ନିଜେକେ ତାହାମେର କାହେ ଟିକିବାବେ ପ୍ରକାଶ କରିତେଛିଲ ନା । ସେ କେବଳଇ ବେଶ କଥା କହିୟା ନିଜେକେ ଢାକିୟା ରାଖିବାରି ଚେଟା କରିତେଛିଲ । ହେମଲିନୀ ଜାନିତ ନା, ଅଥବା ପରିଚିତେ ମଲିନାଙ୍କ ଏକଟା ଏକାଙ୍ଗ ସଂକୋଚେର ଭାବ କିଛୁତେହି ତାଙ୍ଗାଇତେ ପାରେ ନା । ଏଇଜ୍ଞ ନୃତ୍ୟ ଲୋକେର କାହେ ଅନେକ ହଲେଇ ସେ ନିଜେର ସତାବେର ବିକଳେ ଜୋର କରିଯା ଫର୍ଗଲ୍ଭ ହିସା ଉଠେ । ନିଜେର ଅକ୍ଷୟମ ମନେର କଥା ବଲିତେ ଗେଲେଓ ତାହାର ଯେବେ ଏକଟା ବସୁନ୍ଧର ଲାଗାଇସା ବସେ । ସେଟା ନିଜେର କାନେଓ ଠେକେ । ମେହିଜ୍ଞଟି ଆଜ

যোগেন্দ্র থখন অধীর হইয়া উঠিয়া পড়িল তখন নলিমাক্ষ মনের মধ্যে একটা বিকার অমৃতব করিয়া তাহার সঙ্গে পালাইবার চেষ্টা করিয়াছিল ॥

কিন্তু নলিমাক্ষ থখন মার কথা বলিল তখন হেমনলিনী শ্রদ্ধার চক্রে তাহার মুখের দিকে না চাহিয়া ধাক্কিতে পারিল না, এবং মাতার উরেখমাত্রে সেই মুহূর্তেই নলিমাক্ষের মুখে যে একটি সরস ভক্তির গাজীর প্রকাশ পাইল তাহা দেখিয়া হেমনলিনীর মন আর্ত হইয়া গেল। তাহার ইচ্ছা করিতে লাগিল নলিমাক্ষের মাতার সহজে তাহার সঙ্গে আলোচনা করে, কিন্তু সংকোচে তাহা পারিল না ।

অরূপাবাবু ব্যক্ত হইয়া বলিয়া উঠিলেন, “বিলক্ষণ । এ কথা পূর্বে জানিলে আমি কখনোই আপনাকে চা খাইতে অসুরোধ করিতাম না । শাপ করিবেন ।”

নলিমাক্ষ একটু হাসিয়া কহিল, “চা লাইতে পারিলাম না বলিয়া আপনাদের স্মেহের অসুরোধ হইতে কেন বক্তি হইব ?”

নলিমাক্ষ চলিয়া গেলে হেমনলিনী তাহার পিতাকে লইয়া দোতলার ঘরে গিয়া বসিল এবং বাংলা মাসিক পত্রিকা হইতে প্রবক্ষ বাহিয়া তাহাকে পড়িয়া তাহাইতে লাগিল। তানিতে ওনিতে অরূপাবাবু অনভিবিলিষে ঘূমাইয়া পড়িলেন। কিছুতিন হইতে অরূপাবাবুর শরীরে এইরূপ অবসাদের লক্ষণ নিয়মিতভাবে প্রকাশ পাইতেছে ।

৪৩

কয়েক দিনের মধ্যেই নলিমাক্ষের সহিত অরূপাবাবুদের পরিচয় ঘনিষ্ঠ হইয়া আসিল। প্রথমে হেমনলিনী মনে করিয়াছিল, নলিমাক্ষের মতো লোকের কাছে কেবল বড়ো বড়ো আধ্যাত্মিক বিষয়েই বুঝি উপদেশ পাওয়া যাইবে। এমন মাঝের সঙ্গে যে সাধারণ বিষয়ে সহজ লোকের মতো আলাপ চলিতে পারে মনেও করিতে পারে নাই। অথচ সমস্ত হাস্তালাপের মধ্যে নলিমাক্ষের একটা কেবল দূরস্বৰও ছিল।

একদিন অরূপাবাবু ও হেমনলিনীর সঙ্গে নলিমাক্ষের কথাবার্তা চলিতেছিল, এমন সময়ে যোগেন্দ্র কিছু উদ্দেশিত হইয়া আসিয়া কহিল, “জান বাবা, আজকাল আমাদিগকে সমাজের লোকে নলিমাক্ষবাবুর চেলা বলিতে আরম্ভ করিয়াছে । তাই লইয়া এইমাত্র পথেশ্বর সঙ্গে আমার খুব বাগড়া হইয়া গেছে ।”

অরূপাবাবু একটু হাসিয়া বলিলেন, “ইহাতে আমি তো নজর কথা কিছু দেখি না । বেথানে সকলেই গুর, কেহই চেলা নয়, সেই দলে মিশিতেই আমার

ସଜ୍ଜାବୋଧ ହୟ ; ଦେଖାନେ ଶିକ୍ଷା ଦିବାର ଛଡ଼ୋହୁଡ଼ିତେ ଶିକ୍ଷା ପାଇବାର ଅବକାଶ ଥାକେ ନା । ”

ନଲିନୀଙ୍କ । ଅରହାବାବୁ, ଆମିଓ ଆପନାର ଦଲେ ; ଆମରା ଚେଳାର ଦଲ । ସେଥାନେ ଆମାଦେର କିଛୁ ଶିଥିବାର ସଜ୍ଜାବନା ଆହେ ସେଇଥାନେଇ ଆମରା ତଳପି ବହିଆ ବେଢାଇବ ।

ଘୋଗେନ୍ଜ ଅଧୀର ହଇୟା କହିଲ, “ନା ନା, କଥାଟା ଭାଲୋ ନୟ । ନଲିନୀବାବୁ, କେହିଁ ଯେ ଆପନାର ବକ୍ଷ ବା ଆଞ୍ଜୀର ହିତେ ପାରିବେ ନା, ସାହାରା ଆପନାର କାହେ ତାସିବେ, ତାହାରାଇ ଆପନାର ଚେଳା ବନିଯା ଥ୍ୟାତ ହଇୟା ଥାଇବେ, ଏମନ ବନନାମଟା ହାସିଯା ଡିଡାଇୟା ଦିବାର ନଥେ । ଆପନି କୀ-ସବ କାଣ୍ଡ କରେନ, ଉଣ୍ଠିଲା ଛାଡ଼ିଯା ଦିନ ।”

ନଲିନୀଙ୍କ । କୀ କରିଯା ଥାକି ବଲୁନ ।

ଘୋଗେନ୍ଜ । ଏହି-ଯେ ଶନିଯାଛି ପ୍ରାଣ୍ୟାମ କରେନ, ତୋରେର ବେଳାଯି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦିକେ ତାକାଇୟା ଥାକେନ, ଥାଓୟାଦା ଓୟା ଲଇୟା ମାନାପ୍ରକାର ଆଚାର-ବିଚାର କରିତେ ଛାଡ଼େନ ନା, ଇହାତେ ଦଶେର ମଧ୍ୟେ ଆପନି ଥାପଛାଡ଼ା ହଇୟା ପଡ଼େନ ।

ଘୋଗେନ୍ଜର ଏହି ଝଳବାକେ ସାଧିତ ହଇୟା ହେବନଲିନୀ ମାଧ୍ୟ ନିଚୁ କରିଲ । ନଲିନୀଙ୍କ ହାସିଯା କହିଲ, “ଘୋଗେନ୍ବାବୁ, ଦଶେର ମଧ୍ୟେ ଥାପଛାଡ଼ା ହେବାଟା ହୋଯେବ । କିନ୍ତୁ ତଳୋୟାରଇ କୀ, ଆର ମାହୁସିଇ କୀ, ତାହାର ମୟଟାଇ କି ଥାପେର ମଧ୍ୟେ ଥାକେ ? ଥାପେର ଭିତରେ ତଳୋୟାରେର ଯେ ଅଂଶଟା ଥାକିତେ ବାଧ୍ୟ ମେଟାତେ ମକଳ ତଳୋୟାରେରଇ ଏକକ ଆହେ— ବାହିରେର ହାତଲଟାତେ ଶିଲ୍ପୀର ଇଚ୍ଛା ଓ ନୈପୁଣ୍ୟ -ଅହସାରେ କାରିଗରି ମାନାରକମେର ହଇୟା ଥାକେ । ମାହୁସିଇ ଦଶେର ଥାପେର ବାହିରେ ନିଜେର ବିଶେଷ କାରିଗରିର ଏକଟା ଜାଯଗା ଆହେ, ମେଟାଓ କି ଆପନାରା ବେଳଥଳ କରିତେ ଚାନ ? ଆର, ଆମାର କାହେ ଏଣ୍ ଆଶର୍ଯ୍ୟ ଲାଗେ, ଆମି ମକଳେର ଆଗୋଚରେ ସରେ ବସିଯା ଯେ-ମକଳ ନିରୀହ ଅହୁଠାନ କରିଯା ଥାକି ତାହା ଲୋକେର ଚୋଥେଇ ବା ପଡ଼େ କୀ କରିଯା, ଆର ତାହା ଲଇୟା ଆଲୋଚନାଇ ବା ହୟ କେନ ?”

ଘୋଗେନ୍ଜ । ଆପନି ତା ଜାନେନ ନା ବୁଝି ? ସାହାରା ଜଗତେର ଉତ୍ସତିର କ୍ଷାର ମଞ୍ଚର ନିଜେର କ୍ଷର୍କ୍ଷେ ଲଇୟାହେ ତାହାରା ପରେର ସରେ କୋଣାଯି କୀ ଦ୍ୱାରିତେହେ ତାହା ଧୂଜିଯା ବାହିର କରା କର୍ତ୍ତବ୍ୟେର ମଧ୍ୟେଇ ଗଣ୍ୟ କରେ । ଯେତୁକୁ ଥବର ନା ପାଇଁ ମେଟୁକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଯା ଲଇୟାର ଶକ୍ତିଓ ତାହାଦେର ଆହେ । ଏ ନହିଁଲେ ବିଶେଷ ସଂଶୋଧନକାର୍ଯ୍ୟ ଚଲିବେ କୀ କରିଯା ? ତା ଛାଡ଼ା ନଲିନୀବାବୁ, ପାଇଁ ଜନେ ଥାହା ନା କରେ ତାହା ଚୋଥେ ଆଡାଲେ କରିଲେଓ ଚୋଥେ ପଡ଼ିଯା ସାଙ୍ଗ, ସାହା ମକଳେଇ କରେ ତାହାତେ କେହ ମୃତ୍ୟୁପାତ କରେ ନା । ଏହି ଦେଖୁନ-ନା କେନ, ଆପନି ହାଦେ ବସିଯା କୀ-ସବ କାଣ୍ଡ କରେନ ତାହା

আমাদের হেবের চোখেও পড়িয়া গেছে— হেম সে কথা বাবাকে বলিতেছিল—
অর্থ হেম তো আপনার সংশোধনের ভাব গ্রহণ করে নাই।

হেমলিমীর শুখ আরম্ভ হইয়া উঠিল ; সে ব্যবিত হইয়া একটা-কী বলিবার
উপকৰ্ম করিবা মাত্র লিনাক্ষ কহিল, “আপনি কিছুমাত্র লজ্জা পাইবেন না ;
ছাদে বেড়াইতে উঠিয়া সকালে-সন্ধ্যায় আপনি যদি আমার আহিকক্ত্য দেখিয়া
থাকেন, সেজন্ত আপনাকে কে দোষী করিবে ? আপনার ঢাটি চক্ষু আছে বলিয়া
আপনি লজ্জিত হইবেন না ; ও দোষটা আমাদেরও আছে ।”

অন্নদা । তা ছাড়া হেম আপনার আহিক সংস্কৰণে আমার কাছে কোনো
আপন্তি প্রকাশ করে নাই । সে শুন্ধাপূর্বক আপনার সাধনপ্রণালী সংস্কৰণে আমাকে
প্রশ্ন করিতেছিল ।

ঘোগেন্দ্র । আমি কিন্তু ও-সব কিছু বুঝি না । আমরা সাধারণে সংসারে সহজ
রকমে যে ভাবে চলিয়া যাইতেছি তাহাতে কোনো বিশেষ অস্ত্রবিধি দেখিতেছি না
—গোপনে অঙ্গুত কাণ্ড করিয়া বিশেষ কিছু যে লাভ হয় আমার তাহা মনে হয়
না— বরং উহাতে ঘনের যেন একটা সাময়িক নষ্ট হইয়া মাঝখনে একঝোঁকা করিয়া
দেয় । কিন্তু আপনি আমার কথায় রাগ করিবেন না— আমি নিতান্তই সাধারণ
মাঝখন, পৃথিবীর মধ্যে আমি নেহাত মাঝারি ব্রকম জ্ঞানগাটাতেই থাকি ; খীঁহারা
কোনোপ্রকার উচ্চমঞ্চে চড়িয়া বসেন আমার পক্ষে ঢেলা না মারিয়া তাঁহাদের
নাগাল পাইবার কোনো সম্ভাবনা নাই । আমার মতো এমন অসংখ্য লোক আছে,
অতএব আপনি যদি সকলকে ছাড়িয়া কোনো অঙ্গুতলোকে উধাও হইয়া থান তবে
আপনাকে অসংখ্য ঢেলা থাইতে হইবে ।

নলিনাক্ষ । ঢেলা যে নানারকমের আছে । কোনোটা বা স্পৰ্শ করে, কোনোটা
বা চিহ্নিত করিয়া থায় । যদি কেহ বলে, লোকটা পাগলামি করিতেছে, ছেলে-
মাঝুষি করিতেছে, তাহাতে কোনো ক্ষতি করে না ; কিন্তু যখন বলে, লোকটা
সাধুগিরি-সাধকগিরি করিতেছে, শুক হইয়া উঠিয়া চেলা সংগ্রহের চেষ্টায় আছে,
তখন সে কথাটা হাসিয়া উড়াইবার চেষ্টা করিতে গেলে যে পরিমাণ হাসির দরকার
হয় সে পরিমাণ অপর্যাপ্ত হাসি জোগায় না ।

ঘোগেন্দ্র । কিন্তু আবার বলিতেছি, আমার উপরে রাগ করিবেন না লিনবাবু ।
আপনি ছাদে উঠিয়া থাহা খুলি করুন, আমি তাহাতে আপন্তি করিবার কে ?
আমার বক্তব্য কেবল এই যে, সাধারণের সীমানার মধ্যে নিজেকে ধরিয়া রাখিলে
কোনো কথা থাকে না । সকলের যেৱকম চলিতেছে আমার তেমনি চলিয়া গেলেই

ସଥେଷ ; ତାହାର ବେଶ ଚଲିତେ ଗେଲେଇ ଲୋକେର ଭିନ୍ନ ଜମିଆ ଥାଏ । ତାହାରୀ ଗାଲି ଦିକ ବା ଭକ୍ତି କରକ, ତାହାତେ କିଛୁ ଆସେ ସାର ନା ; କିନ୍ତୁ ଜୀବନଟା ଏହିରକମ ଭିନ୍ନେର ମଧ୍ୟେ କାଟାନେ କି ଆରାମେର ?

ମଲିନାକ୍ଷ । ଯୋଗେମବାବୁ, ସାନ କୋଥାଯ ? ଆମାକେ ଆମାର ଛାଦେର ଉପର ହିତେ ଏକେବାରେ ସର୍ବମାଧ୍ୟାରଙ୍ଗେ ଶାର-ବୀଧାନୋ ଏକତଳାର ମେଜେର ଉପର ସବଲେ ହଠାଂ ଉତ୍ସ୍ତିର୍ଣ୍ଣ କରିଯା ଦିଯା ପାଲାଇଲେ ଚଲିବେ କେନ ?

ଯୋଗେଜ୍ଞ । ଆଜକେର ମତୋ ଆମାର ପକ୍ଷେ ସଥେଷ ହଇଯାଇଛେ, ଆର ଅଯା । ଏକଟୁ ଶୁରିଯା ଆସି ଗେ ।

ଯୋଗେଜ୍ଞ ଚଲିଯା ଗେଲେ ପର ହେମଲିନୀ ମୁଖ ନତ କରିଯା ଟେବିଲ-ଢାକାର ଝାଲର-ଶୁଲିର ପ୍ରତି ଅକାରଣେ ଉପଦ୍ରବ କରିତେ ଲାଗିଲ । ସେ ସମୟେ ଅହୁସଙ୍କାନ କରିଲେ ତାହାର ଚକ୍ରପଲବେର ପ୍ରାପ୍ତେ ଏକଟା ଆନ୍ଦ୍ରତାର ଲକ୍ଷণ୍ଣ ଦେଖା ଦେଇତ ।

ହେମଲିନୀ ଦିମେ ମଲିନାକ୍ଷେର ସହିତ ଆଲାପ କରିତେ କରିତେ ଆପନାର ଅନ୍ତରେର ଦୈନ୍ତ ଦେଖିତେ ପାଇଲ ଏବଂ ମଲିନାକ୍ଷେର ପଥ ଅହୁସରଣ କରିବାର ଜଞ୍ଜ ବ୍ୟାକୁଳଭାବେ ବ୍ୟାପା ହଇଯା ଉଠିଲ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖର ସମୟ ସଥନ ମେ ଅନ୍ତରେ-ବାହିରେ କୋନୋ ଅବଲମ୍ବନ ଖୁବିଯା ପାଇତେଛିଲ ନା, ତଥନଇ ମଲିନାକ୍ଷ ବିଶ୍ଵକେ ତାହାର ସମ୍ମଧେ ସେନ ନୃତ୍ୟ କରିଯା ଉଦ୍ସାଟିତ କରିଲ । ଅନ୍ଧଚାରିଣୀର ମତୋ ଏକଟା ନିୟମ ପାଲନେର ଜଞ୍ଜ ତାହାର ଘନ କିଛୁହିନ ହିତେ ଉତ୍ସବ ଛିଲ— କାରଣ, ନିୟମ ମନେର ପକ୍ଷେ ଏକଟା ଦୃଢ଼ ଅବଲମ୍ବନ ; ଶୁଭ ତାହାଇ ନହେ, ଶୋକ କେବଳମାତ୍ର ଘନେର ଭାବ-ଆକାରେ ଟିକିତେ ଚାହ ନା, ମେ ବାହିରେ ଏକଟା-କୋନୋ କୁଞ୍ଚମାଧନେର ମଧ୍ୟେ ଆପନାକେ ସନ୍ତ୍ୟ କରିଯା ତୁଳିତେ ଚେଷ୍ଟା କରେ । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହେମଲିନୀ ସେଇପ କିଛୁ କରିତେ ପାରେ ନାହିଁ, ଲୋକଚକ୍ରପାତ୍ରେ ସଂକୋଚେ ବେଦନାକେ ମେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୋପନେ ଆପନାର ଘନେର ମଧ୍ୟେଇ ପାଲନ କରିଯା ଆସିଯାଇଛେ । ମଲିନାକ୍ଷେର ସାଧନ-ଶ୍ରାବନୀର ଅହୁସରଣ କରିଯା ଆଜ ସଥନ ମେ ଶୁଚି ଆଚାର ଓ ନିରାପିତି ଆହାର ଗ୍ରହଣ କରିଲ ତଥନ ତାହାର ଘନ ବଡ଼ୋ ତୃପ୍ତିଲାଭ କରିଲ । ମେଜେର ଶୟବୟରେର ମେଜେ ହିତେ ମାଦୁର ଓ କାର୍ପେଟ ତୁଳିଯା ଫେଲିଯା ବିଚାନାଟି ଏକଧାରେ ପର୍ଦାର ଦ୍ୱାରା ଆଙ୍ଗାଳ କରିଲ ; ମେ ସରେ ଆର କୋନୋ ଜିମିସ ବାଖିଲ ନା । ମେହି ମେଜେ ପ୍ରତ୍ୟହ ହେମଲିନୀ ସହିତେ ଜଳ ଚାଲିଯା ପରିଷକାର କରିତ— ଏକଟି ରେକାବିତେ କ୍ୟେକଟି ଝୁଲ ଧାକିତ ; ଆନାପ୍ରେ ଶୁଭବସ୍ତ୍ର ପରିଯା ମେହିଥାମେ ମେଜେର ଉପରେ ହେମଲିନୀ ବସିତ ; ସମ୍ମ ଶୁଭ ବାତାଯନ ଦିଲ୍ଲୀ ସରେର ମଧ୍ୟେ ଅବାରିତ ଆଲୋକ ପ୍ରବେଶ କରିତ ଏବଂ ମେହି ଆଲୋକେର ଦ୍ୱାରା, ଆକାଶେର ଦ୍ୱାରା, ବାୟୁର ଦ୍ୱାରା ମେ ଆପନାର ଅନ୍ତଃକ୍ରମକେ ଅଭିଷିକ୍ତ କରିଯା ଲାଇତ । ଅଜ୍ଞାନବାବୁ ମଞ୍ଚର୍ଣ୍ଣଭାବେ ହେମଲିନୀର

সহিত যোগ দিতে পারিতেন না ; কিন্তু নিয়মপালনের দ্বারা হেমনলিনীর শুধু মে-একটি পরিষ্কার দীপি প্রকাশ পাইত তাহা দেখিবা বৃক্ষের মন রিষ্ট হইয়া থাইত । এখন হইতে নলিনাক্ষ আসিলে হেমনলিনীর এই ঘরেই যেজৰে উপরে বসিয়া তাহাদের ভিজনের মধ্যে আলোচনা চলিত ।

যোগেন্দ্র একেবারে বিস্তোষী হইয়া উঠিল—‘এ-সমস্ত কী হইতেছে ? তোমরা যে সকলে যিলিয়া বাড়িটাকে ভয়ংকর পবিত্র করিয়া তুলিলে—আমার মতো লোকের এখানে পা ফেলিবার জায়গা নাই !’

আগে হইলে যোগেন্দ্রের বিজ্ঞপে হেমনলিনী অভ্যন্তর কুষ্টিত হইয়া পড়িত—এখন অন্নদাবাবু যোগেন্দ্রের কথায় মাঝে মাঝে রাগ করিয়া উঠেন, কিন্তু হেমনলিনী নলিনাক্ষের সঙ্গে যোগ দিয়া শাস্ত্রজ্ঞতাবে হাস্ত করে । এখন সে একটি দ্বিধাহীন নিশ্চিত নির্ভর অবলম্বন করিয়াছে—এ সম্বন্ধে লজ্জা করাকেও সে দুর্বলতা বলিয়া জ্ঞান করে । লোকে তাহার এখনকার সমস্ত আচরণকে অস্তুত মনে করিয়া পরিহাস করিতেছে তাহা সে জানিত ; কিন্তু নলিনাক্ষের প্রতি তাহার ভক্তি ও বিশ্বাস সমস্ত লোককে আচ্ছন্ন করিয়া উঠিয়াছে—এইজন্ত লোকের সম্মুখে সে আর সংকুচিত হইত না ।

একদিন হেমনলিনী প্রাতঃস্নানের পর উপাসনা শেষ করিয়া তাহার সেই নিঃচ্ছ দৰটিতে বাতায়নের সম্মুখে স্তুক হইয়া বসিয়া আছে, এমন সময় হঠাৎ অন্নদাবাবু নলিনাক্ষকে লইয়া সেখানে উপস্থিত হইলেন । হেমনলিনীর হৃদয় তখন পরিপূর্ণ ছিল । সে তৎক্ষণাৎ ভূষিষ্ঠ হইয়া প্রথমে নলিনাক্ষকে ও পরে তাহার পিতাকে প্রণাম করিয়া পদধূলি গ্ৰহণ কৰিল । নলিনাক্ষ সংকুচিত হইয়া উঠিল । অন্নদাবাবু কহিলেন, “ব্যস্ত হইবেন না নলিনবাবু, হেম আপনার কৰ্তব্য কৰিয়াছে ।”

অন্তিম এত সকালে নলিনাক্ষ এখানে আসে না । তাই বিশেষ ঔৎসুক্যের সহিত হেমনলিনী তাহার শুধু দিকে চাহিল । নলিনাক্ষ কহিল, “কাশী হইতে আর থবৱ পাওয়া গেল, তাহার শরীর তেমন ভালো নাই ; তাই আজ সকার ছেনে কাশীতে থাইব হিঁব কৰিয়াছি । দিনের বেলায় যথাসম্ভব আমার সমস্ত কাজ সারিয়া লইতে হইবে, তাই এখন আপনাদের কাছে বিহায় লইতে আসিয়াছি ।”

অন্নদাবাবু কহিলেন, “কী আৰু বলিৰ, আপনাৰ মাৰ অস্থ, স্বগবান কৰন তিনি শীঘ্ৰ স্বত্ব হইয়া উঠন । এই কৱাইনে আমৰা আপনাৰ কাছে যে উপকাৰ

ପାଇଁଥାହି ତାହାର ଖଣ କୋମୋକାଳେ ଶୋଧ କରିତେ ପାରିବ ନା ।”

ନଲିନୀଙ୍କ କହିଲ, “ବିଶ୍ୱ ଜୀବିବେଳ, ଆପନାଦେଇ କାହିଁ ହିତେ ଆମି ଅମେକ ଉପକାର ପାଇଁଥାହି । ଅଭିବେଶିକେ ସେଇନ ସମସ୍ତାହାୟ କରିତେ ହର ତାହା ତୋ କରିବାଇଛେ ; ତା ଛାଡ଼ା ସେ-କଲ ଗଭୀର କଥା ଲାଇୟା ଏତଦିନ ଆମି ଏକଳା ମନେ ମନେ ଆଲୋଚନା କରିତେଇଲାମ, ଆପନାଦେଇ ଅକାର ଥାରା ତାହାକେ ନୃତ୍ୟ ତେଜେ ଦିଯାଇଛେ— ଆମାର ତାବନା ଓ ସାଧନା ଆପନାଦେଇ ଜୀବନ ଅବଲଷନ କରିଯା ଆମାର ପକ୍ଷେ ଆମେ ଦିଶୁଣ ଆପ୍ରେସନ୍ ହାଇୟା ଉଠିଯାଇଁ । ଅତ୍ୟ ଯାହରେ କ୍ଷରରେ ସହେଗିତାର ସାର୍ଵକତାଳାଭ ସେ କତ ମହଞ୍ଜ ହାଇୟା ଉଠିତେ ପାରେ, ତାହା ଆମି ବେଳ ବୁଝିଯାଇଁ ।”

ଅମରା କହିଲେ, “ଆମି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଦେଖିଲାମ, ଆମାଦେଇ ଏକଟା-କିଛି ବଡ଼ୋଇ ଅର୍ପୋଜନ ହାଇୟାଇଲ, କିନ୍ତୁ ପେଟା ସେ କି ଆମରା ଜୀବିତାମ ନା ; ଠିକ ଏହନ ସମ୍ବରେଇ କୋଥା ହିତେ ଆପନାକେ ପାଇଲାମ ଏବଂ ଦେଖିଲାମ ଆପନାକେ ନହିଁ ଆମାଦେଇ ଚଲିତ ନା । ଆମରା ଅତ୍ୟନ୍ତ କୁମୋ, ଲୋକଜନେର କାହିଁ ସାତାଳାତ ଆମାଦେଇ ବଡ଼ୋ ବେଶ ନାହିଁ ; କୋମୋ ସଭାଯୀ ଗିଯା ବକ୍ତ୍ବା ତବିବାର ବାତିକ ଆମାଦେଇ ଏକେବାରେ ନାହିଁ ବଲିଲେଇ ହୁ— ସବ ବା ଆମି ଯାଇ, କିନ୍ତୁ ହେଲକେ ନଡ଼ାଇତେ ପାରା ବଡ଼ୋ ଶକ୍ତ । କିନ୍ତୁ ଦେଖିଲ ଏ କି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ବଲୁନ ଦେଖି— ସେମନି ଘୋଗେନେର କାହିଁ ତମିଲାମ ଆପନି ବକ୍ତ୍ବା କରିବେଳ, ଆମରା ଦୁଇନେଇ କୋମୋ ଆପନି ପ୍ରକାଶ ନା କରିଯା ମେଘାନେ ଗିଯା ଉପର୍ଦ୍ଵିତ ହାଇଲାମ— ଏହନ ଘଟନା କଥନେ ଘଟେ ନାହିଁ । ଏ-ସବ କଥା ମନେ ରାଖିବେଳ ନଲିନୀବାବୁ । ଇହା ହିତେ ବୁଝିବେଳ, ଆପନାକେ ଆମାଦେଇ ମିଃସନ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରୋଜନ ଆଛେ, ନହିଁ ଏହନଟି ସଟିତେ ପାରିତ ନା । ଆମରା ଆପନାର ଦାସସରପ ।”

ନଲିନୀଙ୍କ । ଆପନାରାଓ ଏ କଥା ମନେ ରାଖିବେଳ, ଆପନାଦେଇ କାହିଁ ଛାଡ଼ା ଆର କାହାରେ କାହିଁ ଆମି ଆମାର ଜୀବନେର ଗୃଢକଥା ପ୍ରକାଶ କରି ନାହିଁ । ଶତ୍ୟକେ ପ୍ରକାଶ କରିତେ ପାରାଇ ସତ୍ୟ ସଥକେ ଚରମ ଶିକ୍ଷା । ମେହି ପ୍ରକାଶ କରିବାର ଗଭୀର ପ୍ରୋଜନ ଆପନାଦେଇ ଥାରାଇ ହିଟାଇତେ ପାରିଯାଇଁ । ଅତ୍ୟଏବ ଆପନାଦିଗକେ ଆମାର ସେ କତଥାନି ପ୍ରୋଜନ ଛିଲ ମେ କଥାଓ ଆପନାରା କଥନେ ଭୁଲିବେଳ ନା ।

ହେମଲିନୀ କୋମୋ କଥା କହେ ନାହିଁ ; ବାତାୟନେର ଭିତର ଦିଯା ରୋତ୍ର ଆସିଯା ମେଜେର ଉପରେ ପଡ଼ିଯାଇଲ, ତାହାରାଇ ହିକେ ତାକାଇୟା ମେ ଚୁପ କରିଯା ବସିଯା ଛିଲ । ନଲିନୀଙ୍କେର ସଥନ ଉଠିବାର ସମୟ ହିଲ ତଥନ ମେ କହିଲ, “ଆପନାର ମା କେମନ ଥାକେନ ମେ ଥବର ଆମରା ମେନ ଜାନିତେ ପାଇଁ ।”

ନଲିନୀଙ୍କ ଉଠିଯା ଦାଡ଼ାଇତେଇ ହେମଲିନୀ ଫୁଲବାର ତାହାକେ ଛୁମିଷ ହାଇୟା ପ୍ରଣାମ କରିଲ ।

88

এ ক୍ଷେତ্ৰে অক্ষয় দেখা দেয় নাই। মଲিমାକ্ষ কାଣୀତে চଲିଯା গେଲେ আজ ସେ ଘୋଗେଜ୍ଞେର ମଙ୍ଗେ ଅଞ୍ଚଳବାସୁର ଚାଯେର ଟେବିଲେ ଦେଖା ଦିଯାଛେ। অক্ষয় ମନେ ଯନେ ହିଂଦ କରିଯାଇଲ ଯେ, ରମେଶେର ଶୁତି ହେମଲିନୀର ମନେ କତଥାନି ଜାଗିଯା ଆହେ ତାହା ପରିମାପ କରିବାର ସହଜ ଉପାୟ ଅକ୍ଷୟେର ପ୍ରତି ତାହାର ବିରାଗପ୍ରକାଶ। ଆଜ ଦେଖିଲ, ହେମଲିନୀର ମୁଖ ପ୍ରଶାନ୍ତ; ଅକ୍ଷୟକେ ଦେବିଯା ତାହାର ମୁଖେର ଭାବ କିଛିମାତ୍ର ବିକୃତ ହେଲିଲା; ସହଜ ପ୍ରସରତାର ସହିତ ହେମଲିନୀ କହିଲ, “ଆପନାକେ ଯେ ଏତଦିନ ଦେଖି ନାହିଁ?”

অক্ষয় কহিল, “আমରା କି ପ୍ରତ୍ୟାହ ଦେଖିବାର ଯୋଗ୍ୟ ?”

ହେମଲିନୀ ହାସିଯା କହିଲ, “ମେ ଘୋଗେଜ୍ଞା ନା ଥାକିଲେ ଯଦି ଦେଖାନ୍ତିରା ବନ୍ଦ କରା ଉଚିତ ବୋଧ କରେନ, ତବେ ଆମାଦେର ଅନେକକେଇ ନିର୍ଜନବାସ ଅବଲହନ କରିତେ ହୁଏ ।”

ଘୋଗେଜ୍ଞ । অক্ষয় মନେ କରିଯାଇଲ ଏକଲା ବିନ୍ଦୁ କରିଯା ବାହାଦୁରି ଲାଇବେ, ହେମ ତାହାର ଉପରେও ଟେଙ୍କା ଦିଯା ସମ୍ମ ମହୁୟାଜାତିର ହେଯା ବିନ୍ଦୁ କରିଯା ଲାଇଲ, କିନ୍ତୁ ଏ ମହିନେ ଆମାର ଏକଟୁଥାନି ବଲିବାର କଥା ଆହେ । ଆମାଦେର ଯତୋ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟାହ ଦେଖାନ୍ତରା ଯୋଗ୍ୟ—ଆର ଧୀରା ଅସାଧାରଣ, ତୀହାଦିଗଙ୍କେ କଦାଚ-କଥିବେ ଦେଖାଇ ଭାଲୋ, ତାହାର ବେଶି ସହ କରା ଶକ୍ତ । ଏହିଜ୍ଞାଇ ତୋ ଅରଣ୍ୟ-ପର୍ବତେ-ଗହୁରେଇ ତୀହାରା ଘୁରିଯା ବେଡ଼ାର—ଲୋକାଲୟେ ତୀହାରା ସ୍ଥାଯିଭାବେ ବସନ୍ତ ଆରଣ୍ୟ କରିଯାଇଲେ ଅକ୍ଷୟ-ଘୋଗେଜ୍ଞ ପ୍ରଭୃତି ନିର୍ଭାସ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ଲୋକଦେର ଅରଣ୍ୟ-ପର୍ବତେ ଛୁଟିଲେ ହେଲା ।

ଘୋଗେଜ୍ଞର କଥାଟାର ମଧ୍ୟେ ଯେ ଝୋଚା ଛିଲ, ହେମଲିନୀକେ ତାହା ବିଶିଥିଲା । କୋମୋ ଉତ୍ତର ନା ଦିଯା ତିନ ପେଯାଲା ଚା ତୈରି କରିଯା ମେ ଅଞ୍ଚଳ ଅକ୍ଷୟ ଓ ଘୋଗେଜ୍ଞେର ମୁଖେ ସ୍ଥାପନ କରିଲ । ଘୋଗେଜ୍ଞ କହିଲ, “ତୁମି ବୁଝି ଚା ଖାଇବେ ନା ?”

ହେମଲିନୀ ଜାନିତ, ଏବାର ଘୋଗେଜ୍ଞେର କାହେ କଠିନ କଥା ଉନିତେ ହେଲା, ତବୁ ମେ ଶାନ୍ତ ଦୃଢ଼ତାର ସହିତ ବଲିଲ, “ନା, ଆମି ଚା ଛାଡ଼ିଯା ଦିଯାଇଛି ।” *

ଘୋଗେଜ୍ଞ । ଏବାରେ ରୌତିମତ ତପଶ୍ଚା ଆରଣ୍ୟ ହେଲ ବୁଝି ! ଚାଯେର ପାତାର ମଧ୍ୟେ ବୁଝି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ତେଜ ସଥେଷ ନାହିଁ, ସା-କିଛୁ ଆହେ, ସମ୍ମଟି ହୃଦ୍ୟକିର ମଧ୍ୟେ ? କୀ ବିପଦେହେ ପଡ଼ା ଗେଲ ! ହେଯ, ଓ-ସମ୍ମଟ ବାଖିଯା ଦାଓ । ଏକ ପେଯାଲା ଚା ଖାଇଲେଇ ଯଦି ତୋମାର ଘୋଗ୍ୟ-ସାଗ-ଭାଙ୍ଗିଯା ଯାଉ, ତବେ ସାକ-ନା— ଏ ସଂମାରେ ଖୁବ ମଜବୁତ ଜିନିମଣ ଟେକେ ନା, ଅମନ ପଲକା ବ୍ୟାପାର କହିଯା ପାଚଜନେର ମଧ୍ୟେ ଚଲା ଅନ୍ତର ।

ଏଇ ବଲିଯା ଘୋଗେଜ୍ଞ ଉଠିଯା ଅହଞ୍ଚ ଆର-ଏକ ପେଯାଲା ଚା ତୈରି କରିଯା

ହେମଲିନୀର ସମ୍ମୁଖେ ବାଖିଲି । ମେ ତାହାତେ ହଞ୍ଜକେପ ନା କରିଯା ଅନ୍ଧାବାସୁକେ କହିଲି,
“ବାବା, ଆଜ ସେ ତୁମି ଶୁଣୁ ଚା ଥାଇଲେ ? ଆର-କିଛୁ ଥାଇବେ ନା ?”

ଅନ୍ଧାବାସୁର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଏବଂ ହାତ କାପିତେ ଲାଗିଲ, “ମା, ଆମି ସତ୍ୟ ବଲିତେଛି, ଏ
ଟେବିଲେ କିଛୁ ଥାଇତେ ଆମାର ଶୁଖେ ରୋଚେ ନା । ଯୋଗେନେର କଥାଙ୍ଗଲୋ ଆମି ଅନେକ-
କଥ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନୀରବେ ସହ କରିତେ ଚେଟା କରିତେଛି । ଜାନି ଆମାର ଶରୀର-ଅନେର ଏ
ଅବହ୍ୟ କଥା ବଲିତେ ଗେଲେଇ ଆମି କୀ ବଲିଯା ଫେଲି— ଶେଷକାଳେ
ଅନୁତାପ କରିତେ ହଇବେ ।”

ହେମଲିନୀ ତାହାର ପିତାର ଚେଯାରେ ପାଶେ ଆସିଯା ଦୀଡାଇଯା କହିଲ, “ବାବା,
ତୁ ତୁ ବାଗ କରିଯୋ ନା । ଦାଦା ଆମାକେ ଚା ଥାଓସାଇତେ ଚାନ, ମେ ତୋ ଭାଲୋଇ ;
ଆମି ତୋ କିଛୁ ତାହାତେ ମନେ କରି ନାହିଁ । ନା ବାବା, ତୋମାକେ ଥାଇତେ ହଇବେ—
ଥାଲି-ପେଟେ ଚା ଥାଇଲେ ତୋମାର ଅମୁଖ କରେ ଆମି ଜାନି ।”

ଏଇ ବଲିଯା ହେମ ଆହାର୍ଦ୍ଦୀର ପାତ୍ର ତାହାର ବାପେର ସମ୍ମୁଖେ ଟାନିଯା ଆମିଲି । ଅନ୍ଧା
ଧୀରେ ଧୀରେ ଥାଇତେ ଲାଗିଲେନ ।

ହେମଲିନୀ ନିଜେର ଚୌକିତେ ଫିରିଯା ଆସିଯା ଯୋଗେନ୍ଦ୍ରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଚାଯେର ପେଯାଳା
ହିତେ ଚା ଥାଇତେ ଉଚ୍ଛତ ହଇଲ । ଅକ୍ଷୟ ତାଡାତାଡ଼ି ଉଠିଯା କହିଲ, “ମାପ କରିବେନ,
ଓ ପେଯାଳାଟି ଆମାକେ ଦିତେ ହଇବେ । ଆମାର ପେଯାଳା ଫୁରାଇଯା ଗେଛେ ।”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଉଠିଯା ଆସିଯା ହେମଲିନୀର ହାତ ହିତେ ପେଯାଳା ଟାନିଯା ଲାଇଲ ଏବଂ
ଅନ୍ଧାକେ କହିଲ, “ଆମାର ଅନ୍ତାୟ ହଇଯାଛେ, ଆମାକେ ମାପ କରୋ ।”

ଅନ୍ଧା ତାହାର କୋନୋ ଉତ୍ତର କରିତେ ପାରିଲେନ ନା, ଦେଖିତେ ଦେଖିତେ ତାହାର
ଦୁଇ ଚୋଥ ଦିଯା ଜଳ ଗଡାଇଯା ପଡ଼ିଲ ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଅକ୍ଷୟକେ ଲାଇଯା ଆପେକ୍ଷା ଆପେକ୍ଷା ସବ ହିତେ ସରିଯା ଗେଲ । ଅନ୍ଧାବାସୁ
ଆହାର କରିଯା ଉଠିଯା ହେମଲିନୀର ହାତ ଧରିଯା କମ୍ପମାନ ଚରଣେ ଉପରେର ସବେ
ଗେଲେନ ।

ଦେଇ ରାତ୍ରେଇ ଅନ୍ଧାବାସୁର ଶୂଲବେଦନାର ମତେ ହଇଲ । ଡାକ୍ତାର ଆସିଯା ପରୀକ୍ଷା
କରିଯା ବଲିଲ, ତାହାର ସ୍ଵକ୍ତତର ବିକାର ଉପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହଇଯାଛେ— ଏଥେନୋ ରୋଗ ଅନ୍ତର୍ମର
ହୟ ନାହିଁ, ଏହିବେଳା ପଞ୍ଚମେ କୋନୋ ସାଂଘାକର ହାନେ ଗିଯା ବ୍ୟସରଥାନେକ କିଂବା ଛୟ
ମାସ ବାମ କରିଯା ଆସିଲେ ଶରୀର ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ହିତେ ପାରିବେ ।

ବେଦମା ଉପଶମ ହଇଲେ ଓ ଡାକ୍ତାର ଚଲିଯା ଗେଲେ ଅନ୍ଧାବାସୁ କହିଲେନ, “ହେ,
ଚଲୋ ମା, ଆମଯା କିଛିଦିନ ମାହୟ କାଣିତେ ଗିରାଇ ଥାକି ।”

ଟିକ ଏକଇ ମୟରେ ହେମଲିନୀର ଘନେଣ ଦେ କଥା ଉପର ହଇଯାଛିଲ । ମଲିମାଙ୍କ

ଚଲିଯା ସାଇବାମାତ୍ର ହେଁ ଆପର ମାଧ୍ୟମ ସହକେ ଏକଟା ଦୂରଲଭା ଅହୁତବ କରିତେ ଆରମ୍ଭ କରିଯାଇଲି । ନଲିନୀଙ୍କେର ଉପଶିତ୍ତିମାଆଇ ହେଁନଲିନୀର ସମସ୍ତ ଆହିକକ୍ରିୟାକେ ସେବ ଦୃଢ଼ ଅବଲହନ ଦିତ । ନଲିନୀଙ୍କେର ମୁଖ୍ୟାତ୍ମେଇ ସେ ଏକଟା ହିଂର ନିଷ୍ଠା ଓ ପ୍ରଥାତ ପ୍ରସନ୍ନ-ତାର ଦୈତ୍ୟ ଛିଲ ତାହାଇ ହେଁନଲିନୀର ବିଶ୍ୱାସକେ ସର୍ବଦାଇ ସେବ ବିକଶିତ କରିଯା ରାଖିଯାଇଲି, ନଲିନୀଙ୍କେର ଅବର୍ତ୍ତମାନେ ତାହାର ଉତ୍ସାହେର ମଧ୍ୟେ ସେବ ଏକଟା ଗ୍ଲାନ ଛାଯା ଆସିଯା ପଡ଼ିଲ । ତାଇ ଆଉ ସମସ୍ତଦିନ ହେଁନଲିନୀ ନଲିନୀଙ୍କେର ଉପରିଷିତ ସମସ୍ତ ଅହୁତାମ ଅମେକ ଜୋର କରିଯା ଏବଂ ବେଶ କରିଯା ପାଲନ କରିଯାଇଛେ । କିନ୍ତୁ ତାହାତେ ଆଣି ଆସିଯା ଏମନି ନୈରାଶ୍ୟ ଉପଶିତ୍ତ ହେଁଯାଇଲି ସେ, ସେ ଅଞ୍ଚ ମଂବରଣ କରିତେ ପାରେ ନାହିଁ । ଚାନ୍ଦର ଟେବିଲେ ଦୃଢ଼ତାର ମହିତ ସେ ଆତିଥ୍ୟେ ପ୍ରୟୁଷ ହେଁଯାଇଲି, କିନ୍ତୁ ତାହାର ମନେର ମଧ୍ୟେ ଏକଟା ଭାବ ଚାପିଯା ଛିଲ । ଆବାର ତାହାକେ ତାହାର ମେହେ ପୂର୍ବବ୍ୟାପିତିର ବେଦନା ଜିଞ୍ଚଗବେଗେ ଆକ୍ରମଣ କରିଯାଇଛେ— ଆବାର ତାହାର ମନ ସେବ ଗୃହହୀନ ଆଅୟ-ହୀନେର ମତୋ ହା ହା କରିଯା ବେଡ଼ାଇତେ ଉତ୍ତତ ହେଁଯାଇଛେ । ତାଇ ସଥନ ଦେ କାଣି ସାଇବାର ପ୍ରକାଶ ଶୁଣିଲ ତଥନ ବ୍ୟାଗ୍ର ହେଁଯା କହିଲ, “ବାବା, ମେହେ ବେଶ ହେବେ ।”

ପରାଦିନ ଏକଟା ଆସ୍ତୋଜନେର ଉଦ୍‌ଘୋଗ ଦେଖିଯା ସୋଗେନ୍ଦ୍ର ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “କୀ, ବ୍ୟାପାରଟା କୀ !”

ଅନ୍ନଦା କହିଲେନ, “ଆମରା ପଚିମେ ସାଇତେଛି ।”

ସୋଗେନ୍ଦ୍ର ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ପଚିମେ କୋଥାମ୍ବ ?”

ଅନ୍ନଦା କହିଲେନ, “ସୁରିତେ ସୁରିତେ ଏକଟା କୋନୋ ଜୋଯଗା ପଛଳ କରିଯା ଲାଇବ ।” ତିନି ସେ କାଶିତେ ସାଇତେଛେନ, ଏ କଥା ଏକ ଦରେ ସୋଗେନ୍ଦ୍ରର କାହେ ବଲିତେ ସଂକୁଚିତ ହେଲେନ ।

ସୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ଆମି କିନ୍ତୁ ଏବାର ତୋମାଦେର ମଙ୍ଗେ ସାଇତେ ପାରିବ ନା । ଆମି ମେହେ ହେଡ୍‌ମାସ୍ଟାରିର ଜଞ୍ଜ ଦରଖାସ୍ତ ପାଠାଇଯା ଦିଯାଇଛି, ତାହାର ଉତ୍ସରେର ଜଞ୍ଜ ଅପେକ୍ଷା କରିତେଛି ।”

ଯମେଶ ପ୍ରତ୍ୟେହି ଏଲାହାବାଦ ହେତେ ଗାଜିପୁରେ ଫିରିଯା ଆସିଲ । ତଥନ ରାଜ୍ବାସ ଅଧିକ ଲୋକ ଛିଲ ନା, ଏବଂ ଶୀତେର ଜଡ଼ିମାଯ ରାଜ୍ବାସ ଧାରେର ଗାଛଗୁଲା ସେବ ପଞ୍ଚବାବରଣେର ମଧ୍ୟେ ଆଢ଼ଟ ହେଁଯା ଦୀଢ଼ାଇଯା ଛିଲ । ପାଢ଼ାର ସନ୍ତିଶ୍ଵରି ଉପରେ ତଥନେ ଏକଥାନା କରିଯା ସାବା କୁମାରୀ, ଡିଷ୍ଟରିଲିର ଉପରେ ନିଷ୍ଠକ-ଆସିନ ରାଜହଙ୍ସେର ମତୋ

ହିର ହଇୟା ଛିଲ । ସେଇ ନିର୍ଜନ ପଥେ ଗାଡ଼ିର ମଧ୍ୟେ ଏକଟା ମଞ୍ଚ ମୋଟା ଓତାରକୋଟେର ନିଚେ ବୁଝେଶେର ସଙ୍କଳନ ଚକ୍ରଲ ହୃଦୀଗିଣେର ଆଘାତେ କେବଳଇ ତରାନ୍ତିତ ହଇତେଛି ।

ବାଂଲାର ବାହିରେ ଗାଡ଼ି ଦୀଢ଼ କରାଇୟା ରମେଶ ଆସିଲ । ଭାବିଲ, ଗାଡ଼ିର ଶବ୍ଦ ନିଶ୍ଚଯାଇ କମଳା ଶୁଣିଯାଇଛେ, ଶବ୍ଦ ଶୁଣିଯା ମେ ହୟତେ ବାରାନ୍ଦାର ବାହିର ହଇୟା ଆସିଯାଇଛେ । ଅହଞ୍ଚେ କମଳାର ଗଲାଯି ପରାଇୟା ଦିବାର ଜନ୍ମ ଏଲାହାବାଦ ହିତେ ରମେଶ ଏକଟି ଦାରି ମେକଲେମ କିନିଯା ଆନିଯାଇଛେ ; ତାହାରି ବାଜ୍ଜଟା ରମେଶ ତାହାର ଓତାରକୋଟେର ବୁଝ ପକେଟ ହିତେ ବାହିର କରିଯା ଲାଇଲ ।

ବାଂଲାର ମୟୁଖେ ଆସିଯା ରମେଶ ଦେଖିଲ, ବିଷଣୁ-ବେହାରୀ ବାରାନ୍ଦାୟ ଶୁଇୟା ଅକାତରେ ନିଜା ଦିଲେଇଛେ— ସବେର ଦ୍ୱାରା ଗୁଣ୍ଠିଲା ବକ୍ଷ । ବିଷଣୁମୁଖେ ରମେଶ ଏକଟୁ ଧୟକିଯା ଦୀଢ଼ାଇଲ । ଏକଟୁ ଉଚ୍ଚତରେ ଡାକିଲ, “ବିଷଣ !” ଭାବିଲ, ଏହି ଡାକେ ସବେର ଭିତରକାର ନିଜାଓ ଭାଙ୍ଗିବେ । କିନ୍ତୁ ଏମନ କରିଯା ନିଜା ଭାଙ୍ଗାଇବାର ସେ ଅପେକ୍ଷା ଆହେ, ଇହାଇ ତାହାର ମନେ ବାଜିଲ ; ରମେଶ ତୋ ଅର୍ଧେ ରାତ୍ରି ଶୁମାଇତେ ପାରେ ନାହିଁ ।

ଦୁଇ-ତିନ ଡାକେଓ ବିଷଣ ଉଠିଲି ନା ; ଶେବକାଲେ ଟେଲିଯା ତାହାକେ ଉଠାଇତେ ହାଇଲ । ବିଷଣ ଉଠିଯା ବନିଯା କ୍ଷଣକାଳ ହତ୍ବୁଦ୍ଧିର ମତୋ ତାଙ୍କାଇୟା ରହିଲ । ରମେଶ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ବହଜି ସବେ ଆହେନ ?”

ବିଷଣ ପ୍ରେସଟା ରମେଶର କଥା ଯେନ ବୁଝିତେଇ ପାରିଲ ନା ; ତାହାର ପରେ ହଠାତ୍ ଚମକିତ ହଇୟା ଉଠିଯା କହିଲ, “ହା, ତିନି ସବେଇ ଆହେନ ।”

ଏହି ବନିଯା ମେ ପୁନର୍ବାର ଶୁଇୟା ନିଜା ଦିବାର ଉପକ୍ରମ କରିଲ ।

ରମେଶ ଦାର ଟେଲିତେଇ ଦାର ଖୁଲିଯା ଗେଲ । ଭିତରେ ଗିଯା ସବେ ସବେ ଶୁଇୟା ଦେଖିଲ, କେହ କୋଥାଓ ନାହିଁ । ତଥାପି ଏକବାର ଉଚ୍ଚେଷ୍ଟରେ ଡାକିଲ, “କମଳା !” କୋଥାଓ କୋନୋ ସାଡା ପାଇଲ ନା । ବାହିରେର ବାଗାନେ ନିମଗାଛତଳା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶୁଇୟା ଆସିଲ ; ରାମ୍ରାଘରେ, ଚାକରଦେର ସବେ, ଆନ୍ତାବଳ-ସବେ ମଞ୍ଚାନ କରିଯା ଆସିଲ ; କୋଥାଓ କମଳାକେ ଦେଖିତେ ପାଇଲ ନା । ତଥନ ବୌଦ୍ଧ ଉଠିଯା ପଡ଼ିଯାଇଛେ— କାକଣ୍ଡଳା ଡାକିତେ ଆରଞ୍ଜ କରିଯାଇଛେ ଏବଂ ବାଂଲାର ଇନ୍ଦାରୀ ହିତେ ଜଳ ଲାଇବାର ଜନ୍ମ କଲିଲ ମଧ୍ୟାଯା ପାଡ଼ାର ମେଯେ ଦୁଇ-ଏକ ଜନ ଦେଖା ଦିଲେଇଛେ । ପଥେର ଓପାରେ କୁଟିର-ପ୍ରାଙ୍ଗଣେ କୋନୋ ପଜୀନାରୀ ବିଚିତ୍ର ଉଚ୍ଚ ଶୁରେ ଗାନ ଗାହିତେ ଗାହିତେ ଜାତାଯ ଗମ ଭାଙ୍ଗିତେ ଆରଞ୍ଜ କରିଯାଇଛେ ।

ରମେଶ ବାଂଲାଘରେ ଫିରିଯା ଆସିଯା ଦେଖିଲ, ବିଷଣ ପୁନର୍ବାର ଗଜୀର ନିଜାର ନିଷ୍ଠା । ତଥନ ମେ ନତ ହଇୟା ଦୁଇ ହାତେ ଖୁବ କରିଯା ବିଷଣକେ ଝାକାନି ଦିଲେ ଲାଗିଲ ; ଦେଖିଲ ତାହାର ନିଖାସେ ତାଙ୍କିର ପ୍ରବଳ ଗନ୍ଧ ଛୁଟିତେଛେ ।

ଝାକାନିର ବିଷମ ବେଗେ ବିଷମ ଅନେକଟା ପ୍ରକୃତିହୁ ହଇୟା ଧଡ଼କଡ କରିଯା ଉଠିଯା ଦାଡ଼ାଇଲ । ରମେଶ ପୁର୍ବାର ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ବହଞ୍ଜି କୋଥାର ?”

ବିଷମ କହିଲ, “ବହଞ୍ଜି ତୋ ସବେଇ ଆଛେନ ।”

ରମେଶ । କହ, ସବେ କୋଥାଯ ?

ବିଷମ । କାଳ ତୋ ଏଥାନେଇ ଆସିଯାଇଛେ ।

ରମେଶ । ତାହାର ପରେ କୋଥାଯ ଗେହେନ ?

ବିଷମ ହା କରିଯା ରମେଶେର ମୁଖେର ଦିକେ ତାକାଇଯା ବହିଲ ।

ଏମନ ସମୟେ ଖୁବ ଚଉଡ଼ା ପାଡ଼େର ଏକ ବାହାରେ ଧୂତି ପରିଯା ଚାନ୍ଦର ଉଡ଼ାଇଯା ରଙ୍ଗବର୍ଣ୍ଣକୁ ଉମେଶ ଆସିଯା ଉପର୍ବିତ ହିଲ । ରମେଶ ତାହାକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ଉମେଶ, ତୋର ମା କୋଥାଯ ?”

ଉମେଶ କହିଲ, “ମା ତୋ କାଳ ହଇତେ ଏଥାନେଇ ଆଛେନ ।”

ରମେଶ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ତୁଇ କୋଥାର ଛିଲି ?”

ଉମେଶ କହିଲ, “ଆମାକେ ମା କାଳ ବିକାଳେ ସିଧୁବାବୁଦେର ବାଡ଼ି ଯାତ୍ରା ଶୁଣିତେ ପାଠାଇଯାଇଲେନ ।”

ଗାଡ଼ୋଯାନ ଆସିଯା କହିଲ, “ବାବୁ, ଆମାର ଭାଡା ।”

ରମେଶ ତାଡାତାଡ଼ି ସେଇ ଗାଡ଼ିତେ ଚଢ଼ିଯା ଏକେବାରେ ଖୁଡାର ବାଡ଼ିତେ ଗିଯା ଉପର୍ବିତ ହିଲ । ମେଥାନେ ଗିଯା ଦେଖିଲ, ବାଡ଼ିମୁକ୍ତ ସକଳେଇ ଯେନ ଚଞ୍ଚଳ । ରମେଶେର ମନେ ହିଲ, କମଳାର ବୁଝି କୋନୋ ଅନୁଥ କରିଯାଇଛେ । କିନ୍ତୁ ତାହା ନହେ । କାଳ ସଜ୍ଜାର କିଛି ପରେଇ ଉପା ହଠାତ୍ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଚାଁକାର କରିଯା କୀହିତେ ଆରମ୍ଭ କରିଲ ଏବଂ ତାହାର ମୁଖ ବୀଳ ଓ ହାତ-ପାଠାଗୁ ହଇୟା ପଡ଼ାଯ ସକଳେଇ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ତମ ପାଇୟା ଗେଲ । ତାହାର ଚିକିତ୍ସା ଲାଇୟା କାଳ ବାଡ଼ିମୁକ୍ତ ସକଳେଇ ସ୍ଵତିବ୍ୟନ୍ତ ହଇୟା ଛିଲ । ସମ୍ମତ ରାତ କେହ ଘୂର୍ହାଇତେ ପାର ନାହିଁ ।

ରମେଶ ମନେ କରିଲ, ଉପିର ଅନୁଥ ହଓଯାତେ ନିଶ୍ଚଯିତେ କାଳ କମଳାକେ ଏଥାନେ ଆନାନ୍ଦେ ହଇୟାଇଛି । ବିପିନକେ କହିଲ, “କମଳା ତା ହିଲେ ଉପିକେ ଲାଇୟା ଖୁବି ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ହଇୟା ଆଛେ ?”

କମଳା କାଳ ବାବ୍ଦେ ଏଥାନେ ଆସିଯାଇଲି କି ନା ବିପିନ ତାହା ନିଶ୍ଚଯ ଜାନିତ ନା, ତାହି ରମେଶେର କଥାଯ ଏକପ୍ରକାର ସାଥ ଦିଯା କହିଲ, “ହୀ, ତିନି ଉପିକେ ସେବକମ ଭାଲୋବାସେନ, ଖୁବ ଭାବିତେଛେନ ବୈକି । କିନ୍ତୁ ଡାଙ୍କାର ବଲିଯାଇଛେ, ଭାବନାର କୋନୋ କାରଣି ନାହିଁ ।”

ବାହା ହଟକ, ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ତାପେର ମୁଖେ କଲନାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଚ୍ଛ୍ଵାସେ ବାଧା ପାଇୟା ରମେଶେର

ମନ୍ତା ବିକଳ ହଇଯା ଗେଲ । ମେ ତାବିତେ ଲାଗିଲ, ତାହାରେ ମିଳିଲେ ସେଇ ଏକଟା ବୈବେର ବ୍ୟାପାତ ଆଛେ ।

ଏମନ ମମମ ରମେଶର ବାଂଲା ହାଇତେ ଉମେଶ ଆସିଯା ଉପଥିତ ହାଇଲ । ଏଥାନକାର ଅନ୍ତଃପୂରେ ତାହାର ଗତିବିଧି ଛିଲ । ଏହି ବାଲକଟୀକେ ଶୈଳଜା ରେହଣ କରିତ । ବାଡ଼ିର ଭିତରେ ଶୈଳଜାର ଘରେ ଯଥେ ମେ ପ୍ରବେଶ କରିତେହେ ଦେଖିଯା ଉମିର ଘୂର୍ଣ୍ଣ ତାଙ୍ଗିବାର ଆଶକ୍ଷାୟ ଶୈଳ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଘରେର ବାହିର ହଇଯା ଆସିଲ ।

ଉମେଶ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ଆ କୋଥାର ମାସିଯା ?”

ଶୈଳ ବିଶ୍ଵିତ ହଇଯା କହିଲ, “କେନ ବେ, ତୁହି ତୋ କାଲ ତାହାକେ ସଙ୍ଗେ ଲାଇଯା ଓ ବାଡ଼ିତେ ଗେଲି । ମନ୍ଦ୍ୟାର ପର ଆମାଦେର ଲହୁମରିଯାକେ ଖାନେ ପାଠାଇବାର କଥା ଛିଲ, ଖୁକିର ଅମୁଖେ ତାହା ପାରି ନାହିଁ ।”

ଉମେଶ ମୁଖ ଝାନ କରିଯା କହିଲ, “ଓ ବାଡ଼ିତେ ତୋ ତାହାକେ ଦେଖିଲାମ ନା ।”

ଶୈଳ ବ୍ୟକ୍ତ ହଇଯା କହିଲ, “ମେ କୀ କଥା ! କାଲ ରାତ୍ରେ ତୁହି କୋଥାଯ ଛିଲି ?”

ଉମେଶ । ଆମାକେ ତୋ ଯା ଧାକିତେ ବିଲେନ ନା । ଓ ବାଡ଼ିତେ ଗିଯାଇ ତିନି ଆମାକେ ସିଧୁବାୟୁଦେର ଖାନେ ଯାତ୍ରା ଶୁଣିତେ ପାଠାଇଯାଛିଲେନ ।

ଶୈଳ । ତୋରାଗ ତୋ ବେଶ ଆକ୍ରେଲ ଦେଖିତେଛି । ବିଷଣ କୋଥାଯ ଛିଲ ?

ଉମେଶ । ବିଷଣ ତୋ କିଛିଛ ବଲିତେ ପାରେ ନା । କାଲ ମେ ଖୁବ ତାଙ୍ଗ ଥାଇଯାଛିଲ ।

ଶୈଳ । ସା ସା, ଶୀଘ୍ର ବାୟୁକେ ଡାକିଯା ଆନ୍ ।

ବିପିନ ଆସିତେଇ ଶୈଳ କହିଲ, “ଓଗୋ ଏ କୀ ସରବାଶ ହଇଯାଛେ !”

ବିପିନରେ ମୁଖ ପାଂଶୁବର୍ଣ୍ଣ ହଇଯା ଗେଲ । ମେ ବ୍ୟକ୍ତ ହଇଯା କହିଲ, “କେନ କୀ ହଇଯାଛେ ?”

ଶୈଳ । କମଳ କାଲ ଓ-ବାଂଲାୟ ଗିଯାଛିଲ, ତାହାକେ ତୋ ମେଖାନେ ଖୁଁଜିଯା ପାଓଯା ସାଇତେହେ ନା ।

ବିପିନ । ତିନି କି କାଲ ରାତ୍ରେ ଏଥାନେ ଆସେନ ନାହିଁ ?

ଶୈଳ । ନା ଗୋ । ଉମିର ଅମୁଖେ ଆନାଇବ ମନେ କରିଯାଛିଲାମ, ଲୋକ କୋଥାଯ ଛିଲ ? ରମେଶବାୟ କି ଆସିଯାଛେନ ?

ବିପିନ । ବୋଧ ହୟ, ଓ-ବାଂଲାୟ ଦେଖିତେ ନା ପାଇଯା ତିନି ଟିକ କରିଯାଛେନ କମଳ ଏଥାନେଇ ଆଛେନ । ତିନି ତୋ ଆମାଦେର ଏଥାନେଇ ଆସିଯାଛେନ ।

ଶୈଳ । ସାଓ ଯାଓ, ଶୀଘ୍ର ଯାଓ । ତାହାକେ ଲାଇଯା ଖୋଜ କରୋ ଗେ । ଉମି

এখন ঘূর্মাইত্বে— সে ভালোই আছে।

বিপিন ও রমেশ আবার সেই গাড়িতে উঠিয়া বাংলায় ফিরিয়া গেল এবং বিষণকে লইয়া পড়িল। অনেক চেষ্টায় জোড়াতাড়া দিয়া ষেটুকু খবর বাহির হইল তাহা এই— কাল বৈকালে কমলা একলা গঙ্গার ধারের অভিযুক্তে চলিয়াছিল। বিষণ তাহার সঙ্গে ঘাইবার প্রস্তাব করে, কমলা তাহার হাতে একটা টাকা দিয়া তাহাকে বিবেদ করিয়া ফিরাইয়া দেয়। সে পাহারা দিবার জন্ত বাগানের গেটের কাছে বসিয়া ছিল, এমন সময় গাছ হইতে সংশ্যঃসংক্ষিপ্ত ফেনোজ্বল তাড়ির কলস বাঁকে করিয়া তাড়িওয়ালা তাহার সম্মুখ দিয়া চলিয়া ঘাইতেছিল— তাহার পর হইতে বিশংসনারে কী যে ঘটিয়াছে তাহা বিষণের কাছে ঘন্থেষ্ট স্পষ্ট নহে। যে পথ দিয়া কমলাকে গঙ্গার দিকে ঘাইতে দেখিয়াছিল বিষণ তাহা দেখাইয়া দিল।

সেই পথ অবলম্বন করিয়া শিশিরসিঙ্ক শশুক্ষেত্রের মাঝখান দিয়া রমেশ বিপিন ও উমেশ কমলার সঙ্গানে চলিল। উমেশ হৃতক্ষাবক শিকারি জন্তুর মতো ঢাঁকি দিকে তৌকু বাকুল দৃষ্টি প্রেরণ করিতে লাগিল। গঙ্গার তটে আসিয়া তিনজনে একবার নাড়াইল। সেখানে চাবি দিক উন্মুক্ত। ধূসর বালুকা প্রভাতরোধে ধূ-ধূ করিতেছে। কোথাও কাহাকেও দেখা গেল না। উমেশ উচ্চকর্ণে চীৎকার করিয়া ডাকিল, “মা, মা গো, মা কোথায়?” ও পারের হৃদূর উচ্চতীর হইতে তাহার প্রতিমনি ফিরিয়া আসিল— কেহই সাড়া দিল না।

থুঁজিত থুঁজিতে উমেশ হঠাৎ দূরে সামা কী একটা দেখিতে পাইল। তাড়াতাড়ি কাছে আসিয়া দেখিল, জলের একেবারে ধারেই এক গোছা চাবি একটা কুমালে বাঁধা পড়িয়া আছে। “কি বে, শটা কী?” বলিয়া রমেশ ও আসিয়া পড়িল। দেখিল কমলারই চাবির গোছা।

যেখানে চাবি পড়িয়া ছিল সেখানে বালুভটের প্রান্তভাগে পলিয়াটি পড়িয়াছে। সেই কাচা মাটির উপর দিয়া গঙ্গার জল পর্যন্ত ছোটো ঢাইটি পায়ের গভীর চিহ্ন পড়িয়া গেছে। থারিকটা জলের মধ্যে একটা কী খুক্ক-খুক্ক করিতেছিল তাহা উমেশের দৃষ্টি এড়াইতে পারিল না; সে সেটা তাড়াতাড়ি তুলিয়া ধরিতেই দেখা গেল, সোনার উপরে এনামেল-করা একটি ছোটো ব্রোচ— ইহা রমেশেরই উপহার।

এইরপে সমস্ত সংকেতই যথন গঙ্গার জলের লিঙ্কেই অঙ্গুনির্বিদ্যু করিল তখন উমেশ আর ধাকিতে পারিল না— “মা, মা গো” বলিয়া চীৎকার করিয়া জলের

ମଧ୍ୟେ ଝାଁଗ ଦିଆ ପଡ଼ିଲ । ଅଳ ସେଥାନେ ଅଧିକ ଛିଲ ନା ; ଉମେଶ ବାରଂବାର ପାଗଲେର ଘରେ ଡୁବ ଦିଆ ତଳା ହାଁଢାଇୟା ବେଡ଼ାଇତେ ଲାଗିଲ, ଅଳ ସୋଲା କରିଯା ତୁଳିଲ ।

ଉମେଶ ହତ୍ୟକର ଘରେ ଦୀଢାଇୟା ରହିଲ । ବିପିନ କହିଲ, “ଉମେଶ, ତୁହି କୀ କରିତେଇସ ? ଉଠିୟା ଆଯ ।”

ଉମେଶ ମୁଁ ଦିଆ ଅଳ ଫେଲିତେ ଫେଲିତେ ବଲିତେ ଲାଗିଲ, “ଆମି ଉଠିବ ନା, ଆମି ଉଠିବ ନା । ମା ଗୋ, ତୁମି ଆମାକେ ଫେଲିଯା ଥାଇତେ ପାରିବେ ନା ।”

ବିପିନ ଭିତ ହଇୟା ଉଠିଲ । କିନ୍ତୁ ଉମେଶ ଜଳେର ମାଛେର ଘରେ ସୀତାର ଦିତେ ପାରେ, ତାହାର ପକ୍ଷେ ଜଳେ ଆସାହତ୍ୟା କରା ଅଭ୍ୟନ୍ତ କଟିଲ । ସେ ଅନେକଟା ହିପାଇୟା-ଝାପାଇୟା ଆନ୍ତ ହଇୟା ଡାଙ୍ଗୀଯ ଉଠିୟା ପଡ଼ିଲ ଏବଂ ବାଲୁ ଉପରେ ଲୁଟାଇୟା ପଡ଼ିଯା କାହିତେ ଲାଗିଲ ।

ବିପିନ ମିଳକ ରମେଶକେ ଶର୍ପ କରିଯା କହିଲ, “ରମେଶବାବୁ, ଚଲନ । ଏଥାନେ ଦୀଢାଇୟା ଥାକିଯା କୀ ହଟିବେ ! ଏକବାର ପୁଲିସକେ ଥବର ଦେଓଯା ଥାକ, ତାହାର ସମ୍ବନ୍ଧ ମଜାନ କରିଯା ଦେଖୁକ ।”

ଶୈଳଜାର ଘରେ ସେହିନ ଆହାରନିକ୍ରମ ବନ୍ଦ ହଇୟା କାହାର ରୋଲ ଉଠିଲ । ନହିଁତେ ଜେଲେରୀ ଲୋକା ଲାଇୟା ଅନେକ ଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜାଲ ଟାନିଯା ବେଡ଼ାଇଲ । ପୁଲିସ ଚାରି ଦିକେ ମଜାନ କରିତେ ଲାଗିଲ । ଟେଣେ ଗିଯା ବିଶେଷ କରିଯା ଥବର ଲାଇଲ, କମଳାର ସହିତ ବର୍ଣନାୟ ମେଲେ ଏମନ କୋଣେ ବାଙ୍ଗଲିର ମେଘେ ରାତ୍ରେ ରେଲଗାଡ଼ିତେ ଓଠେ ନାହିଁ ।

ମେହି ଦିନଇ ବିକାଳେ ଖୁଡା ଆସିଯା ପୌଛିଲେନ । କୟାହିନ ହଇତେ କମଳାର ବ୍ୟବହାର ଓ ଆଞ୍ଚୋପାନ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଶୁଣିଯା ତାହାର ମନେହମାତ୍ର ରହିଲ ନା ସେ, କମଳା ଗଙ୍ଗାର ଜଳେ ଡୁବିଯା ଆସାହତ୍ୟା କରିଯା ମରିଯାଇଛି ।

ଲାଜମନିଯା କହିଲ, “ମେହିଜୁହି ଖୁବି କାଳ ରାତ୍ରେ ଅକାରଣେ କାନ୍ଦା ଜୁଡ଼ିଯା ଏମନ ଏକଟା ଅତୁତ କାଣ୍ଡ କରିଲ, ଉହାକେ ଭାଲୋ କରିଯା ଦୀଢାଇୟା ଲାଗେଯା ଦରକାର ।”

ଉମେଶେର ବୁକେର ଡିତରଟା ଧେନ ଶୁକାଇୟା ଗେଲ ; ତାହାର ମଧ୍ୟେ ଅଞ୍ଚର ବାଙ୍ଗଟୁକୁ ଓ ଛିଲ ନା । ସେ ବସିଯା ବସିଯା ଭାବିତେ ଲାଗିଲ—‘ଏକଦିନ ଏହି କମଳା ଏହି ଗଙ୍ଗାର ଜଳ ହଇତେ ଉଠିୟା ଆମାର ପାଶେ ଆସିଯାଇଲ, ଆବାର ପୂଜାର ପବିତ୍ର ଫୁଲଟୁକୁର ମତୋ ଆର-ଏକ ଦିନ ଏହି ଗଙ୍ଗାର ଜଳେର ମଧ୍ୟେଇ ଅଞ୍ଚିତ ହଇଲ ।’

ଶୂର୍ଯ୍ୟ ସଥିନ ଅନ୍ତ ଗେଲ ତଥିର ଉମେଶ ଆବାର ମେହି ଗଙ୍ଗାର ଧାରେ ଆସିଲ ; ସେଥାନେ ଚାବିର ଗୋଛା ପଡ଼ିଯା ଛିଲ ମେଥାନେ ଦୀଢାଇୟା ମେହି ପାରେର ଚିହ୍ନ କ'ଟି ଏକନୂଟେ ଦେଖିଲ ; ତାହାର ପରେ ତୀରେ ଜୁଡା ଖୁଲିଯା, ଧୂତି ଶୁଟାଇୟା ଲାଇୟା, ଧାନିକଟା ଜଳ

ପରସ୍ତ ନାହିଁଆ ଗେଲ ଏବଂ ବାଜ୍ର ହିତେ ମେହି ନୃତ୍ୟ ନେକ୍ଲେସଟି ବାହିର କରିଯା ଥୁରେ
ଜଳେର ମଧ୍ୟେ ଛୁଟିଯା ଫେଲିଲ ।

ବରେଶ କଥନ ସେ ଗାଞ୍ଜିପୁର ହିତେ ଚଲିଯା ଗେଲ, ଖୁଡାର ବାଡ଼ିତେ ତାହାର ଥବର
ଲାଇବାର ମଧ୍ୟେ ଅବସ୍ଥା କାହାରୋ ରହିଲ ନା ।

୪୬

ଏଥନ ବରେଶର ସମ୍ମୁଦ୍ରେ କୋନୋ କାଜ ରହିଲ ନା । ତାହାର ମନେ ହିତେ ଲାଗିଲ,
ଇହଜୀବନେ ମେ ଯେନ କୋନୋ କାଜ କରିବେ ନା, କୋଥାଓ ଥାଏ ହିଯା ବସିତେ ପାରିବେ
ନା । ହେମଲିନୀର କଥା ତାହାର ମନେ ଏକେବାରେଇ ସେ ଉଠେ ନାହିଁ ତାହା ନହେ, କିନ୍ତୁ
ତାହା ମେ ସରାଇଯା ଦିଲାଚେ; ମେ ମନେ ମନେ ବଲିଯାଚେ, ‘ଆମାର ଜୀବନେ ସେ ନିଦାନଙ୍କ
ଘଟନା ଆସାନ୍ତ କରିଲ ତାହାତେ ଆମାକେ ଚିରଦିନେର ଜ୍ଞନ ସଂସାରେ ଅଯୋଗ୍ୟ କରିଯା
ତୁଲିଯାଚେ । ବଜ୍ରାହତ ଗାଛ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଉପବନେର ମଧ୍ୟେ ଥାନ ପାଇବାର ଆଶା କେନ
କରିବେ ?’

ବରେଶ ଅଯନ କରିଯା ବେଡ଼ାଇବାର ଜ୍ଞନ ବାହିର ହିଲ । ଏକ ଜାଯଗାଯ କୋଥାଓ
ବୈଶି ଦିଲ ରହିଲ ନା । ମେ ମୌକାଯ ଚରିଯା କାଣୀର ଘାଟେର ଶୋଭା ଦେଖିଲ, ମେ
ଦିଲୀତେ କୁତ୍ବମିନରେ ଉପରେ ଚଢ଼ିଲ, ଆଗ୍ରାଯ ଜ୍ୟୋତିଷ୍ମା-ବାତ୍ରେ ତାଙ୍କ ଦେଖିଯା ଆସିଲ ।
ଅଯୁତସରେ ଶୁରୁଦରବାର ଦେଖିଯା ରାଜପୁତାନାୟ ଆବୁପର୍ବତଶିଥରେ ମନ୍ଦିର ଦେଖିତେ ଗେଲ
—ଏହି କରିଯା ବରେଶ ନିଜେର ଶରୀର-ମନକେ ଆର ବିଶ୍ରାମ ଦିଲ ନା ।

ଅବଶେଷେ ଏହି ଭୟନାଶୀଳ ଯୁବକଟିର ଅନ୍ତଃକ୍ରମ କେବଳ ସବ ଚାହିଁଯା ହା ହା କରିତେ
ଲାଗିଲ । ତାହାର ମନେ ଏକଟି ଶାନ୍ତିମୟ ସରେର ଅଭୀତ ଶ୍ରୁତି ଓ ଏକଟି ସମ୍ମବପର
ସରେର ଶୁଖମୟ କଙ୍ଗନ କେବଳଇ ଆସାନ୍ତ ଦିଲେଛେ । ଅବଶେଷେ ଏକଦିନ ତାହାର
ଶୋକକାଳ-ସାପନେର ଅଯନ ହଠାତ୍ ଶେବ ହିଯା ଗେଲ ଏବଂ ମେ ଏକଟା ମନ୍ତ୍ର ଦୀର୍ଘନିଶ୍ଚାଳ
କେଲିଯା କଲିକାତାର ଟିକିଟ କିନିଯା ରେଲଗାଡ଼ିତେ ଉଠିଯା ପଡ଼ିଲ ।

କଲିକାତାର ପୌଛିଯା ବରେଶ ମେହି କଲୁଟୋଲାର ଗଲିଟାର ଭିତରେ ହଠାତ୍ ପ୍ରବେଶ
କରିତେ ପାରିଲ ନା । ମେଥାମେ ଗିଯା ମେ କୀ ଦେଖିବେ, କୀ ଉନିବେ, ତାହାର କିଛୁଇ
ଟିକାନା ନାହିଁ । ମନେର ମଧ୍ୟେ କେବଳଇ ଏକଟା ଆଶକ୍ତା ହିତେ ଲାଗିଲ ସେ, ମେଥାମେ
ଏକଟା ଶୁରୁତର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହିଯାଚେ । ଏକଦିନ ତୋ ମେ ଗଲିର ମୋଡ ପରସ୍ତ ଗିଯା
କରିଯା ଆସିଲ । ପରାବିନ ସର୍ବାବେଳୀ ବରେଶ ନିଜେକେ ଜୋଯ କରିଯା ମେହି ବାଡ଼ିର
ସମ୍ମୁଦ୍ରେ ଉପହିତ କରିଲ । ଦେଖିଲ, ବାଡ଼ିର ମନ୍ତ୍ର ଦୟାଜୀ-ଜାନଳା ବକ୍ତ, ଭିତରେ

କୋମେ ଲୋକ ଆହେ ଏମନ ଅକ୍ଷଣ ନାହିଁ । ତୁ ସେଇ ଶ୍ଵର-ବେହାରାଟୀ ହସତୋ ଶୁଣ୍ଟ ବାଡ଼ି ଆଗଳାଇତେହେ ମନେ କରିଯା ରମେଶ ବେହାରାକେ ଡାକିଯା ଥାରେ ବାରକତକ ଆସାନ୍ତ କରିଲ । କେହ ସାଡା ଦିଲ ନା । ପ୍ରତିବେଶୀ ଚଞ୍ଚମୋହନ ତାହାର ସରେର ବାହିରେ ବସିଯା ଆମାକ ଥାଇତେଛିଲ ； ମେ କହିଲ, “କେ ଓ ! ରମେଶବାବୁ ନାକି ! ଭାଲୋ ଆହେନ ତୋ ? ଏ ବାଡ଼ିତେ ଅନ୍ଧାବାବୁରା ତୋ ଏଥି କେହ ନାହିଁ ।”

ରମେଶ । ତାହାରା କୋଥାଯି ଗେହେନ ଜାନେନ ?

ଚନ୍ଦ୍ର । ମେ ଥବର ତୋ ବଲିତେ ପାରି ନା, ପଞ୍ଚିମେ ଗେହେନ ଏହି ଜାନି ।

ରମେଶ । କେ କେ ଗେହେନ ମଧ୍ୟାୟ ?

ଚନ୍ଦ୍ର । ଅନ୍ଧାବାବୁ ଆର ତୀର ଯେଯେ ।

ରମେଶ । ଠିକ ଜାନେନ, ତାହାରେ ସଙ୍ଗେ ଆର କେହ ସାନ ନାହିଁ ?

ଚନ୍ଦ୍ର । ଠିକ ଜାନି ବୈକି । ସାଇବାର ସମୟରେ ଆମାର ସଙ୍ଗେ ଦେଖା ହେଇଯାଛେ ।

ତଥିନ ରମେଶ ଦୈର୍ଘ୍ୟକାରୀ ଅକ୍ଷମ ହେଇଯା କରିଲ, “ଆମି ଏକଜନେର କାହିଁ ଥିବା ପାଇୟାଛି, ମଲିନବାବୁ ବଲିଯା ଏକଟି ବାବୁ ତାହାରେ ସଙ୍ଗେ ଗେହେନ ।”

ଚନ୍ଦ୍ର । ଭୁଲ ଥିବା ପାଇୟାଛେ । ମଲିନବାବୁ ଆପନାର ଐ ବାସାଟାତେଇ ଦିନ-କର୍ଯ୍ୟକେ ଛିଲେନ । ଇହାରୀ ଯାତ୍ରା କରିବାର ଦିନ-ଦୁଇଟାର ପୂର୍ବେଇ ତିନି କାଶିତେ ଗେହେନ ।

ରମେଶ ତଥିନ ଏହି ମଲିନବାବୁଟିର ବିବରଣ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଯା କରିଯା ଚଞ୍ଚମୋହନେର କାହିଁ ହଇତେ ବାହିର କରିଲ । ଇହାର ନାମ ମଲିନାକ୍ଷ ଚଟ୍ଟାପାଧ୍ୟାୟ । ଶୋନା ଗେଛେ, ପୂର୍ବେ ରଙ୍ଗପୂରେ ଡାକ୍ତାରି କରିତେନ, ଏଥିନ ମାକେ ଲାଇୟା କାଶିତେଇ ଆହେନ । ରମେଶ କିଛିକଣ କ୍ଷମ ହେଇଯା ରହିଲ । ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ଯୋଗେନ ଏଥିନ କୋଥାଯି ଆହେ ବଲିତେ ପାରେନ ?”

ଚଞ୍ଚମୋହନ ଥିବା ଦିଲ, ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ମୟମନ୍ସିଙ୍ଗେ ଏକଟି ଜମିହାରେ ହାଇ-ସ୍କୁଲେର ହେଡ୍-ମାସ୍ଟାର ପମେ ନିୟୁକ୍ତ ହେଇଯା ବିଶାଇପୂରେ ଗିଯାଛେ ।

ଚଞ୍ଚମୋହନ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ରମେଶବାବୁ, ଆପନାକେ ତୋ ଅନେକଦିନ ଦେଖି ନାହିଁ ; ଆପନି ଏତକାଳ କୋଥାଯି ଛିଲେନ ?”

ରମେଶ ଆର ଗୋପନ କରିବାର କାରଣ ଦେଖିଲ ନା ; ମେ କହିଲ, “ପ୍ରୟାକଟିସ କରିତେ ଗାଞ୍ଜିପୁରେ ଗିଯାଛିଲାମ ।”

ଚନ୍ଦ୍ର । ଏଥିନ ତବେ କି ସେଇଥାନେଇ ଥାକା ହଇବେ ?

ରମେଶ । ନା, ମେଥାନେ ଆମାର ଥାକା ହିଲ ନା । ଏଥିନ କୋଥାଯି ସାଇବା ଟିକ କରି ନାହିଁ ।

ରମେଶ ଚଲିଯା ସାଇବାର ଅନ୍ତିକାଳ ପରେଇ ଅକ୍ଷମ ଆସିଯା ଉପର୍ଦ୍ଧିତ ହିଲ ।

ଶୋଗେନ୍ତ୍ର ଚଲିଯା ସାଇବାର ସମୟ, ମାଝେ ମାଝେ ତାହାର ବାଡ଼ିର ଉତ୍ସାବଧାନେର ଅନ୍ତ ଅକ୍ଷୟର ଉପର ଭାବୁ ଦିଲ୍ଲା ଗିଯାଇଲି । ଅକ୍ଷୟ ସେ ଭାବୁ ଗ୍ରହଣ କରେ ତାହା ବ୍ୟକ୍ତ କରିତେ କଥିବା ଶୈଥିଲ୍ୟ କରେ ନା ; ତାଇ ମେ ହଠାତ୍ ସଥନ-ତଥନ ଆସିଯା ଦେଖିଯା ସାଥୀ, ବାଡ଼ିର ବେହାରୀ ଜ୍ଞାନେର ମଧ୍ୟେ ଏକଜନ୍ମ ହାଜିର ଥାକିଯା ସ୍ଵରଙ୍ଗାରି କରିତେବେଳେ କି ନା ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ତାହାକେ କହିଲ, “ରମେଶବାବୁ ଏହି ଧାନିକକ୍ଷମ ହଇଲ ଏଥାନ ହିତେ ଚଲିଯା ଗେଲେନ ।”

ଅକ୍ଷୟ । ବଲେନ କୀ ! କୀ କରିତେ ଆସିଯାଇଲେନ ?

ଚନ୍ଦ୍ର । ତାହା ତୋ ଜାନି ନା । ଆମାର କାହେ ଅନ୍ଧାବାବୁର ସମ୍ମ ଥବର ଜାନିଯା ଲାଇଲେନ । ଏମନ ରୋଗୀ ହିୟା ଗେଛେନ, ହଠାତ୍ ତାହାକେ ଚେନାଇ କଠିନ ; ଯହି ବେହାରାକେ ନା ଡାକିତେମ ଆମି ଚିନିତେ ପାରିତାମ ନା ।

ଅକ୍ଷୟ । ଏଥନ କୋଥାଯି ଥାକେନ, ଥବର ପାଇଲେନ ?

ଚନ୍ଦ୍ର । ଏତମିନ ଗାଜିପୁରେ ଛିଲେନ ; ଏଥନ ମେଥାନ ହିତେ ଉଠିଯା ଆସିଯାଇଲେ, କୋଥାଯି ଥାକିବେନ ଠିକ କରିଯା ବଲିତେ ପାରିଲେନ ନା ।

ଅକ୍ଷୟ ବଲିଲ, “ଓ !” ବଲିଯା ଆପନ କର୍ମେ ଘନ ଦିଲ ।

ରମେଶ ବାସାୟ ଫିରିଯା ଆସିଯା ଭାବିତେ ଲାଗିଲ, ‘ଅନ୍ତରେ ଏ କୀ ବିସମ କୌତୁକେ ଅନୁଭ୍ବ ହିୟାଇଛେ । ଏକ ଦିକେ ଆମାର ମଙ୍ଗେ କମ୍ପଲାର ଓ ଅନ୍ତ ଦିକେ ମଲିନାକ୍ଷେତ୍ର ମଙ୍ଗେ ହେମଲିନୀର ଏହି ମିଳନ, ଏ ସେ ଏକେବାରେ ଉପନ୍ତ୍ରାସେର ମତୋ— ମେଓ କୁଳିଥିତ ଉପନ୍ତ୍ରାସ । ଏମନତରୋ ଠିକ ଉଲଟାପାଲଟା ମିଳ କରିଯା ଦେଓୟା ଅନ୍ତରେଇ ମତୋ ବେପରୋଯା ରଚିଯିବାର ପକ୍ଷେଇ ସମ୍ଭବ । ସଂମାନେ ମେ ଏମନ ଅନ୍ତୁତ କାଣ୍ଡ ଘଟାଯ ଯାହା ଭୀରୁ ଲେଖକ କାଲନିକ ଉପାଧ୍ୟାନେ ଲିଖିତେ ସାହସ କରେ ନା ।’ କିନ୍ତୁ ରମେଶ ଭାବିଲ, ଏବାର ମେ ସଥନ ତାହାର ଜୀବନେର ମୁମ୍ଭୁତାଜାଲ ହିତେ ମୁକ୍ତ ହିୟାଇଛେ ତଥନ ଥୁବ ସମ୍ଭବ ଅନ୍ତରେ ଏହି ଜଟିଲ ଉପନ୍ତ୍ରାସେର ଶେଷ ଅଧ୍ୟାୟେ ରମେଶେର ପକ୍ଷେ ନିଷାକଣ ଉପସଂହାର ଲିଖିବେ ନା ।

ଶୋଗେନ୍ତ୍ର ବିଶାଇପୁର ଜମିଦାରବାଡ଼ିର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏକଟି ଏକତଳା ବାଡ଼ିତେ ବାସା ପାଇଯାଇଲି । ମେଥାନେ ବ୍ୟବାବର ମକାଲେ ଥବରେର କାଗଜ ପଡ଼ିତେଇଲ, ଏମନ ସମୟ ବାଜାରେର ଏକଟି ଲୋକ ତାହାର ହାତେ ଏକଗାନ୍ଧି ଚିଟ୍ଟ ଦିଲ । ଥାମେର ଉପରକାର ଅକ୍ଷୟ ଦେଖିଯାଇ ମେ ଆର୍ଚଦ୍ଵୀପ ହିୟା ଗେଲ । ଖୁଲ୍ଲିଯା ଦେଖିଲ ରମେଶ ଲିଖିଯାଇଛେ— ମେ ବିଶାଇପୁରେର ଏକଟି ଦୋକାନେ ଅପେକ୍ଷା କରିତେବେ, ବିଶେଷ କରେକଟି କଥା ବଲିବାର ଆହେ ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଏକେବାରେ ଚୌକି ଛାଡ଼ିଯା ଲାଙ୍କାଇୟା ଉଠିଲ । ରମେଶକେ ସହିଓ ମେ ଏକଟିନ ଅପମାନ କରିତେ ବାଧ୍ୟ ହିୟାଛିଲ, ତବୁ ମେହି ବାଲ୍ୟବନ୍ଧୁକେ ଏହି ଦୂର ଦେଶେ ଏତ ଦିନ ଅବର୍ଣ୍ଣନେର ପରେ ଫିରାଇୟା ଦିତେ ପାରିଲ ନା । ଏମନ-କି, ତାହାର ମନେର ମଧ୍ୟେ ଏକଟା ଆନନ୍ଦିତ ହିୟାଛିଲ ; କୌତୁଳ୍ୟ କମ ହିୟାନା । ବିଶେଷତ ହେମଲିନୀ ସଥିନ କାହେ ନାହିଁ ତଥନ ରମେଶେର ଦ୍ୱାରା କୋମୋ ଅନିଷ୍ଟେର ଆଶଙ୍କା କରା ଥାଏ ନା ।

ପତ୍ରବାହକଟିକେ ସଙ୍ଗେ କରିଯା ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ନିଜେଇ ରମେଶେର ସଙ୍କାନେ ଚଲିଲ । ଦେଖିଲ ମେ ଏକଟି ମୁଦିର ଦୋକାନେ ଏକଟା ଶୃଙ୍ଗ କେରୋସିନେର ବାଜ୍ର ଖାଡ଼ୀ କରିଯା ତାହାର ଉପରେ ଚୁପ କରିଯା ବସିଯା ଆହେ । ମୁଦି ଆକ୍ଷଣେ ହଙ୍କାଯ ତାହାକେ ତାମାକ ଦିତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହିୟାଛିଲ, କିନ୍ତୁ ଚଶମା-ପରୀ ବାବୁଟି ତାମାକ ଥାଏ ନା ଶୁଣିଯା ମୁଦି ତାହାକେ ଶହୁ-ଜାତ କୋମୋ ଅନୁତର୍ଣ୍ଣେୟ ପଦାର୍ଥେର ମଧ୍ୟେ ଗଣ୍ୟ କରିଯାଛିଲ । ମେହି ଅବଧି ପରମ୍ପରେର ମଧ୍ୟେ କୋମୋପ୍ରକାର ଆଲାପ-ପରିଚୟେର ଚେଷ୍ଟା ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ମବେଗେ ଆସିଯା ଏକେବାରେ ରମେଶର ହାତ ଧରିଯା ତାହାକେ ଟାନିଯା ତୁଲିଲ ; କହିଲ, “ତୋମାର ସଙ୍ଗେ ପାରା ଗେଲ ନା । ତୁମ ଆପନାର ବିଧା ଲାଇୟାଇ ଗେଲେ । କୋଣାଯ ଏକେବାରେ ମୋଜା ଆମାର ବାସୀୟ ଆସିଯା ହାଜିର ହିୟାବେ, ନା ପଥେର ମଧ୍ୟେ ମୁଦିର ଦୋକାନେ ଗୁଡ଼େର ବାତାସା ଓ ମୁଡ଼ିର ଚାକତିର ମାଝଥାନେ ଅଟିଲ ହିୟା ବସିଯା ଆଛ !”

ରମେଶ ଅନ୍ତର୍ଭିତ ହିୟା ଏକଟୁଥାନି ହାମିଲ । ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ପଥେର ମଧ୍ୟେ ଅନର୍ଗଳ ବକିଯା ସାଇତେ ଲାଗିଲ ; କହିଲ, “ଧିନିହି ସାଇ ବଲୁନ, ବିଧାତାକେ ଆମରା କେହି ଚିନିତେ ପାରି ନାହିଁ । ତିନି ଆମାକେ ଶହରେର ମଧ୍ୟେ ମାମୁସ କରିଯା । ଏତ ବଡ଼ୋ ଶାହରିକ କରିଯା ତୁଲିଲେମ, ମେ କି ଏହି ଯୋର ପାଡ଼ାଗାଁଯେର ମଧ୍ୟେ ଆମାର ଜୀବାଜ୍ଞାଟାକେ ଏକେବାରେ ମାଠେ ମାରିବାର ଜଣ୍ଟ ।”

ରମେଶ ଚାରି ଦିକେ ତାକାଇୟା କହିଲ, “କେନ, ଜାୟଗାଟି ତୋ ମନ୍ଦ ନାହିଁ ।”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ଅର୍ଧାଂ ?

ରମେଶ । ଅର୍ଧାଂ ନିର୍ଜନ—

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ମେଇଜନ୍ତୁ ଆମାର ମନୋ ଆରୋ ଏକଟି ଜନକେ ବାଦ ଦିଯା ଏହି ନିର୍ଜନତା ଆର-ଏକଟୁ ବାଡ଼ାଇବାର ଜନ୍ମ ଆମି ଅହରହ ବ୍ୟାକୁଲ ହିୟା ଆଛି ।

ରମେଶ । ଯାହି ବଲୋ, ମନେର ଶାନ୍ତିର ପକ୍ଷେ—

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ଓ-ସବ କଥା ଆମାକେ ବଲିଯୋ ନା । କୟାହିନ ପ୍ରଚୁର ମନେର ଶାନ୍ତି ଲାଇୟା ଆମାର ପ୍ରାଣ ଏକେବାରେ କଟ୍ଟାଗତ ହିୟା ଆସିଯାଇଛେ । ଆମାର ସାଧାରଣ ଏହି ଶାନ୍ତି ଭାବିବାର ଜଣ୍ଟ ତ୍ରଣ କରି ନାହିଁ । ଇତିମଧ୍ୟେ ମେକେଟାରିର ସଙ୍ଗେ ହାତାହାତି

ହଇବାର ଉପକରମ ହଇଯାଛେ । ଅମିଦାର-ବାସୁଟିକେ ଆମାର ସେଜାଜେର ସେ-ଏକାର ପରିଚର ଦିଲ୍ଲାହି ସହଜେ ତିନି ଆମାର ଉପରେ ଆର ହଞ୍ଚକ୍ଷେପ କରିତେ ଆସିବେମ ନା । ତିନି ଆମାକେ ଦିଲ୍ଲା ଇଂରାଜି ଖବରେର କାଗଜେ ତାହାର ନବିବି କରାଇଯା ଲାଇତେ ଇଚ୍ଛକ ଛିଲେନ ; କିନ୍ତୁ ଆମାର ଇଚ୍ଛା ବ୍ୟକ୍ତି, ସେଟା ଆମି ତାଙ୍କେ କିନ୍ତୁ ପ୍ରବଳଭାବେ ବୁଝାଇଯା ଦିଲ୍ଲାହି । ତବୁ ସେ ଟିକିରା ଆହି ମେ ଆମାର ନିଜଶ୍ଵରେ ନୟ । ଏଥାରକାର ଜରେଟ୍ ମାହେବ ଆମାକେ ଅଭ୍ୟାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କରିଯାଛେ । ଅମିଦାରଟି ସେଇଅନ୍ତ ଭୟେ ଆମାକେ ବିଦାର କରିତେ ପାରିଯେଛେନ ନା ; ସେହି ଗେଜେଟେ ଦେଖିବ ଜରେଟ୍ ବହଳ ହିତେଛେନ ମେହି ଦିଲ୍ଲାର, ଆମାର ହେଡ୍-ମାସ୍ଟାରି-ସ୍ଵର୍ଗ ବିଶାଇପୁରେର ଆକାଶ ହିତେ ଅନ୍ତରିତ ହିଲେ । ଇତିମଧ୍ୟେ ଏଥାନେ ଆମାର ଏକଟିମାତ୍ର ଆଲାପୀ ଆହେ, ଆମାର ପାଞ୍ଚକୁଠୁରାଟି । ଆର-ମକଲେଇ ଆମାର ପ୍ରତି ସେହିପ ଦୃଷ୍ଟିନିକ୍ଷେପ କରିତେଛେ ତାହାକେ କୋନୋମତେଇ ଶତଦୃଷ୍ଟି ବଲା ଚଲେ ନା ।

ଘୋଗେନ୍ଦ୍ରର ବାସାଯ ଆସିଯା ରମେଶ ଏକଟା ଚୌକିତେ ବସିଲ । ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ନା, ବଦା ନୟ । ଆମି ଜାନି, ପ୍ରାତଃକ୍ଲାନ ନାମେ ତୋମାର ଏକଟା ଘୋରତର କୁମରାର ଆହେ ; ସେଟା ସାରିଯା ଏସୋ । ଇତିମଧ୍ୟେ ଆର-ଏକବାର ଗର୍ବ ଜଲେର କାତଲିଟା ଆଣ୍ଟନେ ଢାଇଯା ଦିଇ । ଆତିଥ୍ୟେର ମୋହାଇ ଦିଲ୍ଲା ଆଜ ଦ୍ଵିତୀୟବାର ଚା ଥାଇଯା ଲାଇବ ।”

ଏଇକପେ ଆହାର ଆଲାପ ଓ ବିଆମେ ଦିଲ କାଟିଯା ଗେଲ । ରମେଶ ସେ ବିଶେଷ କଥାଟା ବଲିବାର ଅନ୍ତ ଏଥାନେ ଆସିଯାଛିଲ ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର ସମ୍ମତ ଦିଲ ତାହା କୋନୋମତେଇ ବଲିବାର ଅବକାଶ ଦିଲ ନା । ସଞ୍ଚ୍ୟାର ପରେ ଆହାରଟେ କେବୋସିନେର ଆଲାକେ ଦୁଇଅନେ ଦୁଇ କେବାରା ଟାନିଯା ଲାଇଯା ବସିଲ । ଅନ୍ତରେ ଶୁଗାଲ ଡାକିଯା ଗେଲ ଓ ବାହିରେ ଅନ୍ତକାର ରାତ୍ରି ବିଜ୍ଞିର ଶବ୍ଦେ ଶ୍ପନ୍ଦିତ ହିତେ ଲାଗିଲ ।

ରମେଶ କହିଲ, “ଘୋଗେନ, ତୁମି ତୋ ଜାନଇ ତୋମାକେ କୀ କଥା ବଲିତେ ଆମି ଏଥାନେ ଆସିଯାଛି । ଏକହିନ ତୁମି ଆମାକେ ସେ ପ୍ରତି କରିଯାଛିଲେ ମେ ପ୍ରତିର ଉତ୍ତର କରିବାର ସମୟ ତଥନ ଉପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୟ ନାହିଁ । ଆଜ ଆର ଉତ୍ତର ଦିବାର କୋନୋ ବାଧା ନାହିଁ ।”

ଏଇ ବଲିଯା ରମେଶ କିନ୍ତୁ କଷକ ହଇଯା ବସିଯା ରହିଲ । ତାହାର ପରେ ଧୀରେ ଧୀରେ ମେ ଅଂଗାଗୋଡ଼ା ସମ୍ମତ ଘଟନା ବଲିଯା ଗେଲ । ମାରେ ମାରେ ତାହାର ଦ୍ୱର କଷକ ହଇଯା କର୍ତ୍ତ କଣ୍ପିତ ହିଲ ; ମାରେ ମାରେ କୋନୋ କୋନୋ ଜାଯଗାଯ ମେ ଦୁଇ-ଏକ ମିନିଟ ଚୂପ କରିଯା ରହିଲ । ଘୋଗେନ କୋନୋ କଥା ନା ବଲିଯା ହିର ହଇଯା ତନିଲ ।

ସଥନ ବଲା ହଇଯା ଗେଲ ତଥନ ଘୋଗେନ୍ଦ୍ର ଏକଟା ଦୀର୍ଘନିଶ୍ଚାସ ଫେଲିଯା କହିଲ,

“ଏହି-ମରଳ କଥା ସଦି ମେଦିନ ବଲିତେ ଆମି ବିଶ୍ୱାସ କରିତେ ପାରିତାମ ନା ।”

ରମେଶ । ବିଶ୍ୱାସ କରାର ହେତୁ ତଥିନୋ ଖେଟୁକୁ ଛିଲ ଏଥିନୋ ତାହାଇ ଆଛେ । ମେଜଙ୍ଗ ତୋମାର କାହେ ଆମାର ଏହି ପ୍ରାର୍ଥନା ଯେ, ଆମି ସେ ଗ୍ରାମେ ବିବାହ କରିଯାଛିଲାମ ସେ ଗ୍ରାମେ ଏକବାର ତୋମାକେ ଘାଟିତେ ହିବେ । ତାହାର ପରେ ମେଘାନ ହିତେ କମଳାନ ମାତୁଲାଲରେଓ ଲଈୟା ଯାଇବ ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ଆମି କୋମୋଦୋନେ ଏକ ପା ନଡ଼ିବ ନା । ଆମି ଏହି କେନ୍ଦ୍ରାଟୀର ଉପରେ ଅଟଳ ହିଯା ବନ୍ଦିଆ ତୋମାର କଥାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅକ୍ଷର ବିଶ୍ୱାସ କରିବ । ତୋମାର ମରଳ କଥାଇ ବିଶ୍ୱାସ କରା ଆମାର ଚିରକାଳେର ଅଞ୍ଚଳ ; ଜୀବନେ ଏକବାରମାତ୍ର ତାହାର ବ୍ୟାଜ୍ୟ ହିୟାଛେ, ମେଜଙ୍ଗ ଆମି ତୋମାର କାହେ ଯାପ ଚାଇ ।

ଏହି ବଲିଯା ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଚୌକି ଛାଡ଼ିଯା ଉଠିଯା ରମେଶର ମୟୁଖେ ଆଦିନ । ରମେଶ ଉଠିଯା ଦାଢ଼ାଇତେଇ ଦୁଇ ବାଲ୍ୟବନ୍ଧୁ ଏକବାର ପରମ୍ପରା କୋଲାକୁଲି କରିଲ । ରମେଶ କୁଞ୍ଚ କଠ ପରିଷାର କରିଯା ଲଈୟା କହିଲ, “ଆମି କୋଥା ହିତେ ଡାଗ୍ୟାର୍ଚିତ ଫେନ ଏକଟି ଦୁଃଖେ ଯିବ୍ୟାର ଜାଲେ ଡାଢ଼ାଇୟା ପଡ଼ିଯାଛିଲାମ ଯେ, ତାହାର ମଧ୍ୟେଇ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଧରା ଦେଖ୍ୟା ଛାଡ଼ା ଆମି କୋମୋ ଦିକେଇ କୋମୋ ଉପାଯ ଦେଖିତେ ପାଇ ନାହିଁ । ଅଛ ଯେ ଆମି ତାହା ହିତେ ଝୁକୁ ହିୟାଛି, ଆର ଯେ ଆମାର କାହାରେ କାହେ ବିଛୁଇ ଗେପେନ କରିବାର ନାହିଁ, ଇହାତେ ଆମି ପ୍ରାଣ ପାଇୟାଛି । କମଳା କୀ ଜୀବିଯା, କୀ ଭାବିଯା ଆଜ୍ଞାହତ୍ୟା କରିଲ, ତାହା ଆମି ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୁଝିତେ ପାରି ନାହିଁ । ଆର, ବୁଝିବାର କୋମୋ ସମ୍ପଦବାନ୍ଦ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଇହା ନିଶ୍ଚଯ, ମୃତ୍ୟୁ ସଦି ଏମନ କରିଯା ଆମାଦେର ଦୁଇ ଜୀବନେର ଏହି କଠିନ ଗ୍ରହି କାଟିଯା ନା ହିତ, ତବେ ଶେଷକାଳେ ଆମର ଦୁଇନେ ଯେ କୋନ୍ତିର ମଧ୍ୟେ ଗିଯା ଦାଢ଼ାଇତାମ ତାହା ମନେ କରିଲେ ଏଥିନେ ଆମାର ହୃଦକଞ୍ଚ ହୁଏ । ମୃତ୍ୟୁର ପ୍ରାମ ହିତେ ଏକଦିନ ଯେ ମୟୁରା ଅକଷ୍ୟାଂ ଉଠିଯା ଆମିଯାଛିଲ ମୃତ୍ୟୁର ଗର୍ଭେଇ ଏକଦିନ ମେହି ମୟୁରା ତେବେନି ଅକଷ୍ୟାଂ ବିଲିମ ହିୟା ଗେଲ ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । କମଳା ଯେ ନିଶ୍ଚଯିତ୍ତ ଆଜ୍ଞାହତ୍ୟା କରିଯାଛେ ତାହା ଅସଂଶୟେ ହିର କରିଯା ବନ୍ଦିଆ ନା । ମେ ଯାଇ ହୋକ, ତୋମାର ଏ ଦିକ୍ଟା ତୋ ପରିଷାର ହିୟା ଗେଲ, ଏଥି ନିଲିନୀକ୍ଷକର କଥା ଆମି ଭାବିତେଛି ।

ତାହାର ପରେ ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ନିଲିନୀକ୍ଷକକେ ଲଈୟା ପଡ଼ିଲ । କହିଲ, “ଆମି ଓରକମ ଲୋକଦେଇ ଭାଲୋ ବୁଝି ନା ଏବଂ ଯାହା ବୁଝି ନା ତାହା ଆମି ପରମ୍ପରା କରି ନା । କିନ୍ତୁ ଅନେକ ଲୋକେଇ ଅତ୍ୟରକମ ମନ୍ତିହ ଦେଖି, ତାହାରୀ ଯାହା ବୋବେ ନା ତାହାଇ ବେଳି ପରମ୍ପରା କରେ । ତାଇ ହେମେର ଜଣ୍ଠ ଆମାର ସଥେଟ ତମ ଆଛେ । ସଥିନ ଦେଖିଲାମ, ମେ ଚା ଛାଡ଼ିଯା ଦିଯାଛେ, ମାଛ-ମାଂସ ଖାଇ ନା, ଏମନ-କି, ଠାଟା କରିଲେ ପୂର୍ବେର ଅତେ

ତାହାର ଚୋଥ ଛଳ ଛଳ କରିଯା ଆମେ ନା, ସରଂ ମୃଦୁମଳ ହାସେ, ତଥନ ବୁଝିଲାମ ଗତିକ ଭାଲୋ ନଥି । ଯାଇ ହୋକ, ତୋମାକେ ସହାୟ ପାଇଲେ ତାହାକେ ଡୁକ୍କାର କରିତେ କିଛୁମାତ୍ର ବିଲସ ହିଁବେ ନା ତାହାଓ ଆମି ନିଶ୍ଚଯ ଜାନି । ଅତେବେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେ, ତୁହି ବକ୍ଷୁ ମିଲିଯା ସମ୍ମାନୀର ବିଲସକୁ ମୁକ୍ତାବା କରିତେ ହିଁବେ ।”

ରମେଶ ହାସିଯା କହିଲ, “ଆମି ସହିଓ ବୀରପୂର୍ବ ବଲିଯା ଥ୍ୟାତ ନହିଁ, ତୁମୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଆଛି ।”

ମୋଗେନ୍ଦ୍ର । ରୋମୋ, ଆମାର କିନ୍ତୁ ମାମେର ଛୁଟିଟା ଆମ୍ବକ ।

ରମେଶ । ମେ ତୋ ମେହି ଆହେ । ତଡ଼କଣ ଆମି ଏକଳା ଅଗ୍ରସର ହିଁନା କେନ ।

ମୋଗେନ୍ଦ୍ର । ନା ନା, ମେଟି କୋମୋଦତେହି ହିଁବେ ନା । ତୋମାହେର ବିବାହଟି ଆମିଇ ଭାତିଯାଛିଲାମ, ଆମି ନିଜେର ହାତେ ତାହାର ପ୍ରତିକାର କରିବ । ତୁମି ସେ ଆଗେ ତାଗେ ଗିଯା ଆମାର ଏହି ଶୁଭକାର୍ଯ୍ୟଟି ଚୁରି କରିବେ, ମେ ଆମି ସାହିତେ ଦିବ ମା । ଛୁଟିର ତୋ ଆର ଦଶ ଦିନ ବାକି ଆହେ ।

ରମେଶ । ତବେ ଇତିହାସେ ଆମି ଏକବାର—

ମୋଗେନ୍ଦ୍ର । ନା ନା, ମେ-ମବ ଆମି କିଛୁ ଶୁଣିତେ ଚାଇ ନା । ଏ ଦଶ ଦିନ ତୁମି ଆମାର ଏଥାନେଇ ଆହୁ । ଏଥାନେ ଝଗଡ଼ା କରିବାର ଯତଞ୍ଚଲା ଲୋକ ଛିଲ ମବ ଆମି ଏକଟି ଏକଟି କରିଯା ଶେଷ କରିଯାଛି । ଏଥନ ମୁଖେର ତାର ବନାଇବାର ଜଣ୍ଠ ଏକଜନ ବକ୍ରର ପ୍ରଯୋଜନ ହିଁରାହେ, ଏ ଅବହାର ତୋମାକେ ଛାଡ଼ିବାର ଜୋ ନାହିଁ । ଏତଦିନ ସଞ୍ଚାରିଲାଯ କେବଳଇ ଶୈଳାଲେର ଡାକ ଶୁଣିଯା ଆସିଯାଛି । ଏଥନ, ଏମନ-କି, ତୋମାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଓ ଆମାର କାହେ ବୀଣାବିନିନ୍ଦିତ ବଲିଯା ମନେ ହିଁତେହେ— ଆମାର ଅବହା ଏତଇ ଶୋଚନୀୟ ।

ଚଞ୍ଚମୋହନେର କାହେ ରମେଶେର ଥବର ପାଇଯା ଅକ୍ଷୟେର ମନେ ଅନେକଶ୍ଵାସ ଚିନ୍ତାର ଉତ୍ତର ହିଁଲ । ମେ ଭାବିତେ ଲାଗିଲ, ‘ବ୍ୟାପାରଥାନା କି ।’ ରମେଶ ଗାଜିପୂରେ ପ୍ରୋକଟିସ କରିତେହିଲ, ଏତଦିନ ନିଜେକେ ସଥେଟ ଗୋପନେଇ ରାଖିଯାଛିଲ, ଇତିହାସେ ଏମନ କୀ ଘଟିଲ ସାହାତେ ମେ ମେଥାନକାର ପ୍ରୋକଟିସ ଛାଡ଼ିଯା ଦିଯା ଆମାର ମାହଲପୂର୍ବକ କଲୁଟୋଲାର ଗଲିର ମଧ୍ୟେ ଆଜ୍ଞାପ୍ରକାଶ କରିବାର ଜଣ୍ଠ ଉପହିତ ହିଁରାହେ । ଅନ୍ଧାବାସୁରା ସେ କାହିଁତେ ଆହେନ କୋନ୍ ଦିନ ରମେଶ କୋଥା ହିଁତେ ମେ ଥବର ପାଇବେ ଏବଂ ନିଶ୍ଚରିତ ମେଥାନେ

ଗିଯା ହାଜିର ହିଲେ ।’ ଅକ୍ଷୟ ଛିଲ, ଇତିରଥେ ଗାଜିପୁରେ ଗିଯା ମେ ସମ୍ମେ ସଂବାଦ ଆଣିବେ ଏବଂ ତାହାର ପର ଏକବାର କାଶିତେ ଅସ୍ତରବାବୁର ମଙ୍ଗେ ଗିଯା ଦେଖା କରିଯା ଆସିବେ ।

ଏକଦିନ ଅଶ୍ରୁଆୟଗେର ଅପରାହ୍ନେ ଅକ୍ଷୟ ତାହାର ବ୍ୟାଗ ହାତେ କରିଯା ଗାଜିପୁରେ ଆସିଯା ଉପହିତ ହିଲ । ପ୍ରଥମେ ବାଜାରେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ ‘ରମେଶବାବୁ ବଲିଯା ଏକଟି ବାଙ୍ଗାଳି ଉକିଲେର ବାସା କୋନ୍ ଦିକେ’ । ଅମେକକେଇ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଯା ଜାନିଲ ବାଜାରେ ରମେଶବାବୁ-ନାମକ କୋମୋ ବାଙ୍ଗିର ଉକିଲ ବଲିଯା କୋମୋ ଥାତି ନାହିଁ । ତଥମ ମେ ଆହାଲତେ ଗେଲୁଁ । ଆହାଲତ ତଥନ ଡାକିଯାଛେ । ଶାମଳା-ପରା ଏକଟି ବାଙ୍ଗାଳି ଉକିଲ ଗାଡ଼ିତେ ଉଠିତେ ସାଇତେଛେନ, ତାହାକେ ଅକ୍ଷୟ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ଯଥାପର, ରମେଶକୁ ଚୌଥୁରୀ ବଲିଯା ଏକଟି ନୃତ ବାଙ୍ଗାଳି ଉକିଲ ଗାଜିପୁରେ ଆସିଯାଛେନ, ତାହାର ବାସା କୋଥାଯା ଜାନେନ ?”

ଅକ୍ଷୟ ଇହାର କାହିଁ ହାତିରେ ଥବର ପାଇଲ ଯେ, ରମେଶ ତୋ ଏତ ଦିନ ଖୁଡାମଧ୍ୟାଯେର ବାଡ଼ିତେଇ ଛିଲ ଏଥିମେ ମେ ଦେଖାନେ ଆହେ କି କୋଥାଓ ଗେଛେ ତାହା ବଳା ସାର ନା । ତାହାର ଜୀବିକେ ପାଂଗ୍ରା ସାଇତେଛେ ନା, ସମ୍ଭବତ ତିନି ଜଳେ ଡୁଇଯା ମରିଯାଛେ ।

ଅକ୍ଷୟ ଖୁଡାର ବାଡ଼ିତେ ସାତ୍ରା କରିଲ । ପଥେ ସାଇତେ ସାଇତେ ଭାବିତେ ଲାଗିଲ, ଏହିବାର ରମେଶର ଚାଲଟା ବୁଝା ସାଇତେଛେ । ଜ୍ଞାନୀ ମାରା ଗିଯାଛେ, ଏଥିମେ ମେ ଅମଂକୋତେ ହେମଲିନୀର କାହେ ପ୍ରଥାପ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିବେ, ତାହାର ଜ୍ଞାନୀକୋମୋ କାଲେଇ ଛିଲ ନା । ହେମଲିନୀର ଅବସ୍ଥା ଘେରିପ ତାହାତେ ରମେଶର କଥା ଅବିରାମ କରା ତାହାର ପକ୍ଷେ ଅମ୍ଭବ ହିଲେ । ଯାହାରା ଧରନିତି ଲହିଯା ଅତାକ୍ଷଣ ବାଡ଼ାବାଡ଼ି କରିଯା ବେଡ଼ାଯ ଗୋପନେ ତାହାରା ଯେ କୀ ଭାବାନକ ଲୋକ ଅକ୍ଷୟ ତାହା ମନେ ମନେ ଆଲୋଚନା କରିଯା ନିଜେର ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା ଅମୁକବ କରିତେ ଲାଗିଲ ।

ଖୁଡାର କାହେ ଗିଯା ତାହାକେ ରମେଶର ଓ କମଳାର କଥା ଜିଜ୍ଞାସା କରିବାମାତ୍ର ତିନି ଶୋକ ସଂବରଣ କରିତେ ପାରିଲେନ ନା ; ତାହାର ଚୋଥ ଦିଯା ଜଳ ପଡ଼ିତେ ଲାଗିଲ । ତିନି କହିଲେ, “ଆପନି ସଥିର ରମେଶବାବୁର ବିଶେଷ ବନ୍ଦୁ, ତଥନ ଆମାର ମା କମଳାକେ ନିଶ୍ଚୟ ଆପନି ଆଜ୍ଞାଯେର ମତୋଇ ଜାନେନ । କିନ୍ତୁ ଆମି ଏ କଥା ବଲିତେଇ, କମ୍ପେକ ଦିନ ମାତ୍ର ତାହାକେ ଦେଖିଯା ଆମି ଆମାର ନିଜେର କଞ୍ଚାର ମହିତ ତାହାର ପ୍ରତ୍ୱେବ ଭୁଲିଯା ଗେଛି । ଦୁଦିନେର ଜନ୍ମ ମାୟା ବାଡ଼ାଇଯା ମାଲକୀ ଯେ ଆମାକେ ଏହି ବଜ୍ରାସାତ କରିଯା ତାଗ କରିଯା ସାଇବେନ, ଏ କି ଆମି ଜାନିତାମ ।”

ଅକ୍ଷୟ ମୁଖ ଝାନ କରିଯା କହିଲ, “ଏହି ଘଟନାଟା ଯେ କୀ କରିଯା ଘଟିଲ, ଆମି ତୋ କିଛିଇ ବୁଝିତେ ପାରି ନା । ନିଶ୍ଚୟଇ ରମେଶ କମଳାର ମଙ୍ଗେ ଭାଲୋ ବ୍ୟବହାର କରେ ନାହିଁ ।”

খুড়া। আপনি রাগ করিবেন না, আপনাদের রহেশটিকে আমি আজ পর্যন্ত চিনিতে পারিলাম না। এ দিকে বাহিরে তেও দিয় লোকটি, কিন্তু মনের মধ্যে কী ভাবেন কী করেন বুঝিবার জো নাই। নহিলে, কমলার মতো অমন স্তুকে কী মনে করিয়া যে অনাদুর করিতেন তাহা ভাবিয়া পার্দয়া থায় না। কমলা এমন সতীলস্তু, আমার ঘেঁয়ের সঙ্গে তার আপন বোনের মতো ভাব হইয়াছিল— তবু কথনো একদিনের জগতে নিজের স্বামীর বিরক্তে একটি কথাও কহে নাই। আমার ঘেঁয়ে মাঝে মাঝে বুঝিতে পারিত যে, সে মনের মধ্যে খুবই কষ্ট পাইতেছে, কিন্তু শেষ দিন পর্যন্ত একটি কথা বলাইতে পারে নাই। এমন স্তু যে কী অসহ কষ্ট পাইলে এমন কাজ করিতে পারে, তাহা তো আপনি বুঝিতেই পারেন— সে কথা মনে করিলেও বুক ফাটিয়া থায়। আবার আমার এমনি কপাল, আমি তখন এলাহাবাদে চলিয়া গিয়াছিলাম, নহিলে কি মা কথনো আমাকে ছাড়িয়া থাইতে পারিতেন?

পরদিন প্রাতে খুড়াকে লইয়া অক্ষয় রহেশের বাংলা ও গঙ্গার তীর দুরিয়া আসিল ; ঘরে ফিরিয়া আসিয়া কহিল, “দেখুন মশায়, কমলা যে গঙ্গায় ডুবিয়া আস্থাহত্যা করিয়াছে, এ সবক্ষে আপনি যতটা নিঃসংশয় হইয়াছেন আমি ততটা হইতে পারি নাই।”

খুড়া। আপনি কিরণ মনে করেন ?

অক্ষয়। আমার মনে হয় তিনি গৃহ ছাড়িয়া চলিয়া গেছেন, তাহাকে ভালোকৃপ দ্রোজ করা উচিত।

খুড়া হঠাৎ উত্তেজিত হইয়া উঠিয়া কহিলেন, “আপনি টিক বলিয়াছেন, কথাটা নিতান্তই অসম্ভব নহে।”

অক্ষয়। নিকটেই কাশীতীর্থ। সেখানে আমাদের একটি পুরুষ বন্ধু আছেন ; এমনও হইতে পারে, কমলা তাহাদের কাছে গিয়া আশ্য লইয়াছে।

খুড়া আশাহিত হইয়া কহিলেন, “কই, তাহাদের কথা তো রহেশবাবু আমাদের কথনো বলেন নাই। যদি জানিতাম, তবে কি দ্রোজ করিতে বাকি রাখিতাম ?”

অক্ষয়। তবে একবার চলুন-না, আমরা দুইজনেই কাশী থাই। পশ্চিম-অঞ্চল আপনার সমস্তই জানাশোনা আছে, আপনি তালো করিয়া দ্রোজ করিতে পারিবেন।

খুড়া এ প্রস্তাবে উৎসাহের সহিত সম্মত হইলেন। অক্ষয় জানিত, তাহার কথা হেমলিনী সহজে বিশ্বাস করিবে না, এইজন্ত প্রামাণিক-সাক্ষীর অঙ্গে খুড়াকে সঙ্গে করিয়া কাশীতে গেল।

୪୮

ଶହରେ ବାହିରେ କ୍ୟାନ୍ଟରସେଟ୍‌ର ଅଧିକାରେ ଯଥେ ଫାଁକୀ ଜାଗଗାୟ ଅନ୍ଧାବୀବୂରୀ ଏକଟି ବାଂଳା ଭାଡ଼ା କରିଯା ବାସ କରିତେଛେ ।

ଅନ୍ଧାବୀବୂରୀ କାଶିତେ ପୌଛିଯାଇ ଥବର ପାଇଲେନ ନଲିନୀଙ୍କେର ମାତା କ୍ଷେମଂକରୀର ମାମାଙ୍ଗ ଜରକାମି କ୍ରମେ ଶ୍ୟାମୋନିଯାତେ ଦୋଡ଼ାଇଯାଇଛେ । ଜରେର ଉପରେ ଏହି ଶୀତେ ତିନି ନିୟମିତ ପ୍ରାତଃକାଳ ବକ୍ତ କରେନ ନାହିଁ ବଲିଯା ତାହାର ଅବଶ୍ଵା ଏକପ ସଂକଟପରି ହଇଯା ଉଠିଯାଇଛେ ।

କ୍ରେକ ଦିନ ଅଞ୍ଚଳସ୍ଥେ ହେମ ତାହାର ଦେବା କରାର ପର କ୍ଷେମଂକରୀର ସଂକଟେର ଅବଶ୍ଵା କାଟିଯା ଗେଲ । କିନ୍ତୁ ତଥିରେ ତାହାର ଅତିଶୟ ଦୂରଳ ଅବଶ୍ଵା । ଶୁଚିତା ଲାଇସ୍ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ନିଚାର କରାତେ ପଥଜଳ ପ୍ରଭୃତି ମୁହଁକେ ହେମଲିନୀର ସାହାଯ୍ୟ ତାହାର କୋନୋ କାଜେ ଲାଗିଲ ନା । ଇତିପୂର୍ବେ ତିନି ସ୍ଵପାକ ଆହାର କରିତେନ, ଏଥିନ ନଲିନୀଙ୍କ ସ୍ଵର୍ଗ ତାହାର ପଥ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଯା ଦିତେ ଲାଗିଲ ଏବଂ ଆହାର ମୁହଁକେ ମାତାର ମୁହଁକେ ଦେବା ନଲିନୀଙ୍କକେ ସ୍ଵହଣ୍ଟେ କରିତେ ହିଁତ । ଇହାତେ କ୍ଷେମଂକରୀ ସର୍ବଦା ଅର୍ଜୁକପ କରିଯା ବଲିତେ ଲାଗିଲେନ, “ଆମି ତୋ ଗେଲେଇ ହତ, କେବଳ ତୋଦେର କଟ ଦିବାର ଜଣ୍ଠାଇ ଆବାର ବିଶେଷର ଆମାକେ ବାଚାଇଲେନ ।”

କ୍ଷେମଂକରୀ ନିଜେର ମୁହଁକେ କଠୋରତା ଅବଲମ୍ବନ କରିଯାଇଲେନ, କିନ୍ତୁ ତାହାର ଚାରି ଦିକେ ପାରିପାଟ୍ୟ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବିଜ୍ଞାନେର ପ୍ରତି ତାହାର ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଦୃଷ୍ଟି ଛିଲ । ହେମଲିନୀ ମେ କଥା ନଲିନୀଙ୍କର କାହିଁ ହିଁତେ ଶୁନିଯାଇଲ । ଏହିଜ୍ଞାଇ ମେ ବିଶେଷ ସ୍ତ୍ରୀ ଚାରି ଦିକ୍ ପରିପାଟି କରିଯା ଏବଂ ସର-ହୃଦୟର ସାଜାଇଯା ରାଖିତ ଏବଂ ନିଜେର ଘନ କରିଯା ସାଜିଯା କ୍ଷେମଂକରୀର କାହିଁ ଆସିତ । ଅନ୍ଧା କ୍ୟାନ୍ଟରସେଟ୍‌ର ସେ ବାଗାନ ଭାଡ଼ା କରିଯାଇଲେନ ମେଥାନ ହିଁତେ ପ୍ରତ୍ୟାହ ଫୁଲ ତୁଳିଯା ଆନିଯା ଦିତେନ, ହେମଲିନୀ କ୍ଷେମଂକରୀର ରୋଗଶୟାର କାହିଁ ମେହିକା ଫୁଲଗୁଲି ମାନାରକମ କରିଯା ସାଜାଇଯା ରାଖିତ ।

ନଲିନୀଙ୍କ ମାତାର ଦେବାର ଜନ୍ମ ଦାସୀ ରାଖିତେ ଅନେକ ବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଯାଇଲ, କିନ୍ତୁ ତାହାଦେର ହତ ହିଁତେ ଦେବା ଗ୍ରହଣ କରିତେ କୋନୋଯତେହି ତାହାର ଅଭିଭୂତ ହିଁତ ନା । ଅବଶ୍ଵ, ଜଳ ତୋଳା ପ୍ରଭୃତିର ଜଣ୍ଠ ଚାକର-ଚାକରାନି ଛିଲ ବଟେ, କିନ୍ତୁ ତାହାର ଏକାନ୍ତ ନିଜେର କାଜଗୁଲିତେ ବେଳନଭୂକ କୋନୋ ଚାକରେଟ ହଜକେପ ତିନି ମହି କରିତେ ପାରିତେନ ନା । ସେ ହରିର-ମା ଛେଲେବେଳୋଯା ତାହାକେ ମାହୁସ କରିଯାଇଲ, ମେ ମାରା

গিয়া অবধি অতি বড়ো রোগের সময়েও কোনো দাসীকে তিনি পাথা করিতে বা গাঁথে হাত বুলাইতে দেন নাই।

সুন্দর ছেলে, সুন্দর মুখ তিনি বড়ো ভালোবাসিতেন। দশাখণ্ডেখাটে প্রাতঃস্নান সারিয়া পথে প্রত্যেক শিবলিঙ্গে ফুল ও গঙ্গাজল দিয়া বাড়ি ফিরিবার সময় এক-এক দিন কোথা হইতে হয়তো একটি সুন্দর খোট্টোর ছেলেকে অথবা কোনো ফুটকুটি হিস্বানি আঙ্গণক্ষাত্কে বাড়িতে আনিয়া উপস্থিত করিতেন। পাড়ার ঢাট-একটি সুন্দর ছেলেকে তিনি খেলব। দিয়া, পয়সা দিয়া, খাবার দিয়া বশ করিয়াছিলেন ; তাহারা যথম-তথম তাঁহার বাড়ির ষেখানে-সেখানে উপন্থব করিয়া খেলিয়া বেড়াইত, ইহাতে তিনি বড়ো আনন্দ পাইতেন। তাঁহার আর-একটি বাতিক ছিল। ছোটোখাটো কোনো-একটি সুন্দর জিনিস দেখিলেই তিনি না কিনিয়া ধাকিতে পারিতেন না। এ-সমস্ত তাঁহার নিজের কোনো কাজেই লাগিত না ; কিন্তু কোনু জিনিসটি কে পাইলে খুশি হইবে, তাহা মনে করিয়া উপহার পাঠাইতে তাঁহার বিশেষ আনন্দ ছিল। অনেক সময় তাঁহার দূর আফ্রীকা-পরিচিতেরা এইরূপ একটা-কোনো জিনিস ডাক-শোগে পাইয়া আশৰ্দ্ধ হইয়া যাইত। তাঁহার একটি বড়ো আবলুম কাঠের কালো সিন্দুকের মধ্যে এইরূপ অন্বয়ক সুন্দর শৌখিন জিনিস-পত্র, রেশের কাপড়-চোপড় অনেক সঞ্চিত ছিল। তিনি মনে মনে ঠিক করিয়া রাখিয়াছিলেন, নলিনের বউ যথন আসিবে তথম এগুলি সমস্ত তাহারই হইবে। নলিনের একটি পরমাসুন্দরী বালিকাবধু তিনি মনে মনে কলনা করিয়া রাখিয়াছিলেন— সে তাঁহার দূর উজ্জ্বল করিয়া খেলিয়া বেড়াইতেছে, তাহাকে তিনি সাজাইতেছেন পরাইতেছেন, এই স্থৰচিক্ষাম তাঁহার অনেক দিনের অনেক অবসর কাটিয়াছে।

তিনি নিজে তপস্থিনীর মতো ছিলেন ; আনাহিক-পূজায় প্রায় দিন কাটিয়া গেলে এক বেলা ফুল দুধ ঝিট থাইয়া ধাকিতেন ; কিন্তু নিয়মসংক্ষে নলিনাকের এতটা মিষ্টি তাঁহার ঠিক মনের মধ্যে ভালো লাগিত না। তিনি বলিতেন, ‘পুরুষমাহুষের আবার অত আচার-বিচারের বাড়াবাড়ি কেন?’ পুরুষমাহুষদিগকে তিনি বৃহৎবালকদের মতো মনে করিতেন ; থাওয়াদাওয়া-চালচলনে উভাদের পরিমাণবোধ বা কর্তব্যবোধ না ধাকিলে মেটা ঘেন তিনি সম্মেহ প্রশংসবুদ্ধির সাহত সংগত মনে করিতেন, ক্ষমার সহিত বলিতেন, ‘পুরুষমাহুষ কঠোরতা করিতে পারিবে কেন?’ অবশ্য, ধর্ম সকলকেই মুক্ত করিতে হইবে, কিন্তু আচার পুরুষমাহুষের জন্ত নহে, ইহাই তিনি মনে মনে ঠিক করিয়াছিলেন। নলিনাক যদি অস্তান্ত সাধারণ

ପୂର୍ବରେ ମତୋ କିମିଥ ପରିମାଣେ ଅବିବେଳକ ଓ ଦେଛାଚାରୀ ହିତ, ଗତକତାର ମଧ୍ୟେ କେବଳମାତ୍ର ତାହାର ପୂଜାର ସେ ପ୍ରବେଶ ଏବଂ ଅସମ୍ଭୟେ ତାହାକେ ଶର୍ପ କରାଟୁକୁ ବୀଚାଇଯା ଚଲିତ, ତାହା ହିଲେ ତିନି ଖୁଲିଏ ହିତେନ ।

ବ୍ୟାମୋ ହିତେ ସଥି ସାରିଯା ଉଠିଲେନ କ୍ଷେତ୍ରକରୀ ଦେଖିଲେନ, ହେମଲିଙ୍ଗୀ ନଲିନୀଙ୍କେ ଉପରେ-ଅନୁମାରେ ନାନାପ୍ରକାର ବିଶ୍ଵପାଳନେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହିଇଯାଇଛେ, ଏମନ-କି, ବୃକ୍ଷ ଅଗ୍ରାହୀବୁଦ୍ଧ ନଲିନୀଙ୍କେ ସକଳ କଥା ପ୍ରବିଷ୍ଟ ଗୁଫବାକ୍ୟେର ମତୋ ବିଶେଷ ଅନ୍ଧା ଓ ଭକ୍ତିର ମହିତ ଅବଧାନ କରିଯା ତନିତେ ।

ଇହାତେ କ୍ଷେତ୍ରକରୀର ଅଭ୍ୟନ୍ତ କୌତୁକ ବୋଧ ହଇଲ । ତିନି ଏକଦିନ ହେମଲିଙ୍ଗୀକେ ଡାକିଯା ହାସିଯା କହିଲେନ, “ଆ, ତୋମରା ଦେଖିତେଛି, ନଲିନିକେ ଆରୋ ଥ୍ୟାପାଇଯା ତୁଲିବେ । ଓ ଓ-ସମ୍ଭବ ପାଗଲାଗିର କଥା ତୋମରା ଶୋନ କେନ ? ତୋମରା ସାଙ୍ଗଗୋଜ କରିଯା, ହାସିଯା ଖେଲିଯା ଆମୋଦ-ଆହ୍ଲାଦେ ବେଡ଼ାଇବେ ; ତୋମାହେର କି ଏଥି ସାଧନ କରିବାର ବସ ? ସହି ବଳ ‘ତୁମି କେନ ବରାବର ଏଇ-ସବ ଲାଇଯା ଆଛ, ତାର ଏକଟୁ କଥା ଆଛେ । ଆମାର ବାପ-ମା ବଢ଼ୋ ନିଷ୍ଠାବାନ ଛିଲେନ । ଛେଲେବେଳା ହିତେ ଆହୁରୀ ଭାଇବୋନେରୀ ଏହି-ସକଳ ଶିକ୍ଷାର ମଧ୍ୟେଇ ମାହୁସ ହିଇଯା ଉଠିଯାଇଛି । ଏ ସହି ଆମରା ଛାଡ଼ି ତୋ ଆମାହେର ବିଭିନ୍ନ କୋମୋ ଆବ୍ୟ ଥାକେ ନା । କିନ୍ତୁ ତୋମରା ତୋ ସେଇକମ ନା ; ତୋମାହେର ଶିକ୍ଷାଦୀକ୍ଷା ତୋ ସମ୍ଭବିତ ଆମି ଜାନି । ତୋମରା ଏ ସା-କିଛି କରିତେଛ ଏ କେବଳ ଜୋର କରିଯା କରିତେଛ ; ତାହାତେ ଲାଭ କି ମା ? ସେ ଥାହା ପାଇଯାଇସେ ମେ ତାହାଇ ତାଳୋ କରିଯା ରକ୍ଷା କରିଯା ଚଲୁକ, ଆମି ତୋ ଏହି ବଳ । ନା ନା, ଓ-ସବ କିଛି ନାଁ, ଓ-ସମ୍ଭବ ଛାଡ଼ୋ । ତୋମାହେର ଆବାର ନିରାପିତି ଥାଣ୍ଡେଯା କୀ, ଯୋଗତପହି ବା କିମେର ! ଆର ନଲିନିଇ ବା ଏତବଢ଼ୋ ଶୁଭ ହିଇଯା ଉଠିଲ କବେ ? ଓ ଏ-ସକଳେର କୀ ଜାନେ ? ଓ ତୋ ସେଇନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସା-ଖୁଲି ତାଇ କରିଯା ବେଡ଼ାଇଯାଇସେ, ଶାନ୍ତର କଥା ଶନିଲେ ଏକେବାରେ ମାର୍ଯ୍ୟାତି ଧ୍ୱରିତ । ଆମାକେଇ ଖୁଲି କରିବାର ଜନ୍ମ ଏହି-ସମ୍ଭବ ଆରଙ୍ଗ କରିଲ, ଶେଷକାଳେ ଦେଖିତେହି କୋନାହିନ ପୁରୀ ସର୍ବାସୀ ହିଇଯା ବାହିର ହିଲେ ! ଆମି ଓକେ ବାର ବାର କରିଯା ବଳ, ‘ଛେଲେବେଳା ହିତେ ତୋର ସା ବିଶ୍ଵାସ ଛିଲ ତୁହି ତାଇ ଲାଇଯାଇ ଥାକୁ ; ମେ ତୋ ମନ୍ଦ କିଛି ନାଁ, ଆମି ତାହାତେ ସଞ୍ଚିତ ବୈ ଅମ୍ବଟେ ହିବ ନା ।’ ତନିଯା ନଲିନ ହାସେ ; ଏହି ଓ ଏକଟି ସଂଭାବ, ସକଳ କଥାଇ ଚୁପ କରିଯା ତନିଯା ସାର, ଗାଲ ହିଲେଓ ଉତ୍ସର କରେ ନା ।”

ଅଗରାହେ ପୀଚଟାର ପର ହେମଲିଙ୍ଗୀର ଚଲ ବୀଧିଯା ହିତେ ଦିତେ ଏହି-ସମ୍ଭବ ଆଲୋଚନା ଚଲିତ । ହେବେର ଥୋପ-ବୀଧି କ୍ଷେତ୍ରକରୀର ପଛକ ହିତ ନା । ତିନି ବଲିତେନ, “ତୁମି ବୁଝି ମନେ କର ମା, ଆମି ନିଭାତ୍ତିର ମେକେଲେ, ଏଥରକାର କାଳେର

ଫାଶାନ କିଛୁଇ ଜାନି ନା । କିନ୍ତୁ ଆମି ସତରକମ ଚଲ-ବୀଧା ଜାନି ଏତ ତୋରବାଓ ଜାନ ନା ବାହା । ଏକଟି ବେଶ ଭାଲୋ ଯେଉ ପାଇୟାଛିଲାମ, ସେ ଆମାକେ ସେଲାଇ ଶିଥାଇତେ ଆସିତ, ସେଇମଙ୍କେ କତରକମ ଚଲ-ବୀଧାଓ ଶିଥିଯାଛିଲାମ । ସେ ଚଲିଯା ଗେଲେ ଆବାର ଆମାକେ ଜ୍ଞାନ କରିଯା କାଗଢ଼ ଛାଡ଼ିତେ ହିତ । କୀ କରିବ ମା, ସଂକାର, ଉତ୍ତାର ଭାଲୋମଳ ଜାନି ନା— ନା କରିଯା ଧାକିତେ ପାରି ନା । ତୋମାଦେଇ ଲଈସାଓ ଯେ ଏତଟା ଛୁଟି-ଛୁଟି କରି, କିଛୁ ମନେ କରିଯୋ ନା, ମା । ଓଟା ମନେର ସୁଣା ନୟ, ଓ କେବଳ ଏକଟା ଅଭ୍ୟାସ । ବଲିମହେର ବାଡ଼ିତେ ସଖନ ଅଶ୍ଵରପ ମତ ହଇଲ, ହିନ୍ଦୁଆମି ଘୁଟିଯା ଗେଲ, ତଥନ ତୋ ଆମି ଅନେକ ସହ କରିଯାଛି, କୋନୋ କଥାଇ ବଲି ନାହିଁ; ଆମି କେବଳ ଏହି କଥାଇ ବଲିଯାଛି ଯେ ଯାହା ଭାଲୋ ବୋଧ କରୋ— ଆମି ମୂର୍ଖ ମେଯେମାହୁସ, ଏତକାଳ ଯାହା କରିଯା ଆସିଲାମ ତାହା ଛାଡ଼ିତେ ପାରିବ ନା ।”

ବଲିତେ ବଲିତେ କ୍ଷେମ-କରୀ ଚୋଥେର ଏକ ଫୋଟା ଜଳ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଝାଚିଲ ଦିଯା ମୁହିୟା ଫେଲିଲେନ ।

ଏମନି କରିଯା, ହେମଲିନୀର ଧୋପା ଖୁଲିଯା ଫେଲିଯା ତାହାର ସୁନ୍ଦିର୍ କେଶପୁଞ୍ଜ ଲଈସା ପ୍ରତ୍ୟାହ ନୃତ୍ୟ-ନୃତ୍ୟ ରକମ ବିମାନି କରିତେ କ୍ଷେମ-କରୀର ଭାବି ଭାଲୋ ଲାଗିତ । ଏମନ୍ତ ହିନ୍ଦୁରାତ୍ମକ, ତିନି ତୀହାର ଦେଇ ଆବଲୁମ କାଠେର ସିନ୍ଦୁକ ହିତେ ନିଜେର ପଚନ୍ଦମହି ମନେର କାଗଢ଼ ବାହିର କରିଯା ତାହାକେ ପରାଇୟା ଦିଯାଛେନ । ମନେର ମତୋ କରିଯା ମାଜାଇତେ ତୀହାର ବଡ଼ୋ ଆନନ୍ଦ । ପ୍ରାୟଇ ପ୍ରତିଦିନ ହେମଲିନୀ ତାହାର ସେଲାଇ ଆମିଯା କ୍ଷେମ-କରୀର କାହେ ଦେଖାଇୟା ଲଈସା ଯାଇତ ; କ୍ଷେମ-କରୀ ତାହାକେ ନୃତ୍ୟ-ନୃତ୍ୟ ରକମେର ସେଲାଇ ମସଙ୍କେ ଶିକ୍ଷା ଦିତେ ଆରମ୍ଭ କରିଲେନ । ଏ-ମନ୍ଦିର ତୀହାର ମନ୍ଦ୍ୟାର ମମୟକାର କାଜ ଛିଲ । ବାଂଲା ମାସିକପତ୍ର ଏବଂ ଗଲ୍ପର ବହି ପଡ଼ିତେଓ ଉତ୍ସାହ ଅନ୍ତ ଛିଲ ନା । ହେମଲିନୀର କାହେ ଯାହା-କିଛୁ ବହି ଏବଂ କାଗଜ ଛିଲ, ମନ୍ଦିର ଦେ କ୍ଷେମ-କରୀର କାହେ ଆମିଯା ଦିଯାଛିଲ । କୋନୋ କୋନୋ ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ ବହି ମସଙ୍କେ କ୍ଷେମ-କରୀର ଆଲୋଚନା ଶୁଣିଯା ହେଯ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହିନ୍ଦୁର ଯାଇତ ; ଇଂରାଜି ନା ଶିଥିଯା ଯେ ଏମ ବୁଦ୍ଧିବିଚାରେର ସହିତ ଚିକା କରା ଯାଏ ହେବେର ତାହା ଧାରଣାଇ ଛିଲ ନା । ନିଲାକାନ୍ତେର ମାତାର କଥାବାର୍ତ୍ତା ଏବଂ ସଂକାର-ଆଚରଣ ମନ୍ଦିରଟା ଲଈସା ହେମଲିନୀର ତୀହାକେ ବଡ଼ାଇ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଜୀଲୋକ ବଲିଯା ବୋଧ ହିଲ । ସେ ଯାହା ମନେ କରିଯା ଆସିଯାଛିଲ ତାହାର କିଛୁଇ ନୟ, ମନ୍ଦିର ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ।

୪୯

କ୍ଷେମଙ୍କରୀ ପୁର୍ବୀର ଜରେ ପଡ଼ିଲେନ । ଏବାରକାର ଜର ଅଶ୍ଵେର ଉପର ଦିଆ କାଟିରା ଗେଲ । ସକାଳବେଳାଯ ମଲିନାକ୍ଷ ଶ୍ରୀମତୀ କରିଯା ତାହାର ପାଶେର ଧୂଳୀ ଲଈବାର ସମୟ ବଲିଲ, “ମା, ତୋମାକେ କିଛକାଳ ରୋଗୀର ନିଯମେ ଥାବିତେ ହିବେ । ଦୁର୍ବଲ ଶରୀରେର ଉପର କଠୋରତା ମହ ହୁଏ ନା ।”

କ୍ଷେମଙ୍କରୀ କହିଲେନ, “ଆସି ରୋଗୀର ନିଯମେ ଥାବିବ, ଆର ତୁ ମିହ ହୋଗୀର ନିଯମେ ଥାବିବେ ! ମଲିନ, ତୋମାର ଓ-ସମସ୍ତ ଆର ବେଶଦିନ ଚାଲିବେ ନା । ଆସି ଆମେ କରିବେ, ତୋମାକେ ଏବାର ବିବାହ କରିବେ ହିବେ ।”

ମଲିନାକ୍ଷ ଚୂପ କରିଯା ବସିଯା ରହିଲ । କ୍ଷେମଙ୍କରୀ କହିଲେନ, “ଦେଖୋ ବାଢା, ଆମାର ଏ ଶରୀର ଆର ଗଡ଼ିବେ ନା ; ଏଥନ ତୋମାକେ ଆସି ମଂସାରୀ ଦେଖିଯା ସାଇତେ ପାରିଲେ ମନେର ଶୁଖେ ମରିତେ ପାରିବ । ଆଗେ ମନେ କରିତାମ ଏକଟି ଛୋଟୋ ଫୁଟଫୁଟେ ବଡ ଆମାର ଘରେ ଆସିବେ, ଆସି ତାହାକେ ନିଜେର ହାତେ ଶିଥାଇୟା-ପଡ଼ାଇୟା ମାହୟ କରିଯା ତୁଳିବ, ତାହାକେ ସାଜାଇୟା-ଶୁଙ୍ଗାଇୟା ମନେର ଶୁଖେ ଥାବିବ । କିନ୍ତୁ ଏବାର ବ୍ୟାହୋର ସମୟ ତଗବାନ ଆମାକେ ଚୈଜ୍ଞ ଦିଆଛେ । ନିଜେର ଆୟୁର ଉପରେ ଏତଟା ବିଶ୍ଵାସ ରାଖା ଚଲେ ନା, ଆସି କବେ ଆଛି କବେ ନାହିଁ ତାର ଠିକାନା କି । ଏକଟି ଛୋଟୋ ମେଘେକେ ତୋମାର ଧାଡ଼େର ଉପର ଫେଲିଯା ଗେଲେ ସେ ଆରୋ ବେଶ ମୁଶକିଲ ହିବେ । ତାର ଚେ଱େ ତୋମାଦେର ନିଜେଦେର ମତେ ବଡ଼ୋ ବସେର ମେଘେଇ ବିବାହ କରୋ । ଜରେର ସମୟ ଏହି-ସବ କଥା ତାବିତେ ଆମାର ରାତ୍ରେ ଘୂମ ହିତ ନା । ଆସି ବେଶ ବୁଝିଯାଛି ଏହି ଆମାର ଶେଷ କାଜ ବାକି ଆଛେ, ଏହିଟି ମଞ୍ଚର କରିବାର ଅପେକ୍ଷାତେଇ ଆମାକେ ବାଟିତେ ହିବେ, ମହିଲେ ଆସି ଶାନ୍ତି ପାଇବ ନା ।”

ମଲିନାକ୍ଷ । ଆମାଦେର ମଙ୍ଗ ମିଶ ଥାଇବେ, ଏମନ ପାତ୍ରୀ ପାଇବ କୋଥାର ?

କ୍ଷେମଙ୍କରୀ କହିଲେନ, “ଆଜ୍ଞା, ମେ ଆସି ଠିକ କରିଯା ତୋମାକେ ବନିବ ଏଥନ, ମେଜ୍ଞ ତୋମାକେ ଭାବିତେ ହିବେ ନା ।”

ଆଜ ପର୍ବତ କ୍ଷେମଙ୍କରୀ ଅନ୍ଧାବାସୁର ମଞ୍ଚରେ ବାହିର ହନ ନାହିଁ । ମଙ୍କ୍ୟାର କିଛି ପୂର୍ବେ ପ୍ରାତ୍ୟହିକ ନିଯମାହସାରେ ବେଡ଼ାଇତେ ବେଡ଼ାଇତେ ଅନ୍ଧାବାସୁ ସଥନ ମଲିନାକ୍ଷର ବାସାର ଆସିଯା ଉପର୍ହିତ ହିଲେନ ତଥନ କ୍ଷେମଙ୍କରୀ ଅନ୍ଧାବାସୁକୁ ଡାକିଯା ପାଠାଇଲେନ । ତାହାକେ କହିଲେନ, “ଆପନାର ମେହେଟି ବଡ଼ୋ ଲଜ୍ଜା, ତାହାର ‘ପରେ ଆମାର ବଡ଼ାଇ ଶେଷ ପଡ଼ିଯାଇ । ଆମାର ମଲିନକେ ତୋ ଆପନାର ଜାନେନ, ମେ ଛେଲେର କୋନୋ ଦୋଷ କେହ ହିତେ ପାରିବେ ନା— ଡାଙ୍କାରିତେଓ ତାହାର ବେଶ ନାମ ଆଛେ । ଆପନାର ମେହେର

ଜଣ୍ଠ ଏମନତରୋ ସମ୍ବନ୍ଧ କି ଶୀଘ୍ର ଖୁଦିଯା ପାଇବେନ୍ ?”

ଅନ୍ନଦାବାବୁ ବ୍ୟକ୍ତ ହିଁଯା ବଲିଯା ଉଠିଲେନ, “ବଲେନ କି ! ଏମନତରୋ କଥା ଆଶା କରିତେও ଆମାର ସାହୁଳ ହସ୍ତ ନାହିଁ । ନଲିନାକ୍ଷେତ୍ର ମଙ୍ଗେ ଆମାର ମେଘେର ଯଦି ବିବାହ ହସ୍ତ, ତବେ ତାର ଅପେକ୍ଷା ସୌଭାଗ୍ୟ ଆମାର କି ହିଁତେ ପାରେ ! କିନ୍ତୁ ତିନି କି—”

କ୍ଷେତ୍ରକରୀ କହିଲେନ, “ନଲିନ ଆପଣି କରିବେ ନା । ମେ ଏଥନକାର ଛେଲେଦେର ମତୋ ମସି, ମେ ଆମାର କଥା ମାନେ । ଆର, ଏହ ମଧ୍ୟେ ଶୀଘ୍ରାପ୍ରିଡିର କଥାହି ବା କି ଆହେ ! ଆପନାର ମେଘେଟିକେ ପରମ ନା କରିବେ କେ ? କିନ୍ତୁ ଏହ କାଞ୍ଚଟ ଆମି ଅଭି ଶୈଖିଯାଇ ମାରିବେ ଚାହିଁ । ଆମାର ଶରୀରର ଗତିକ ଆମି ଭାଲୋ ବୁଝିବେଛି ନା ।”

ମେ-ରାତ୍ରେ ଅନ୍ନଦାବାବୁ ଉତ୍ସୁକ ହିଁଯା ବାଡ଼ିତେ ଗେଲେନ । ମେହି ରାତ୍ରେହି ତିନି ହେମନଲିନୀକେ ଡାକିଯା କହିଲେନ, “ମା, ଆମାର ବସନ୍ତ ସଥେଷ୍ଟ ହିଁଯାଛେ, ଆମାର ଶରୀରର ଇହାନୀଂ ଭାଲୋ ଚଲିତେହେ ନା । ତୋମାର ଏକଟା ଛିତି ନା କରିଯା ଯାଇତେ ପାରିଲେ ଆମାର ମନେ ହୁଥ ନାହିଁ । ହେଁ, ଆମାର କାହେ ଲଜ୍ଜା କରିଲେ ଚଲିବେ ନା ; ତୋମାର ମା ନାହିଁ, ଏଥି ତୋମାର ସମସ୍ତ ଭାବ ଆମାରହି ଉପରେ ।”

ହେମନଲିନୀ ଉତ୍ସକିତ ହିଁଯା ତାହାର ପିତାର ଶୁଖେ ଦିକେ ଚାହିଁଯା ରହିଲ ।

ଅନ୍ନଦାବାବୁ କହିଲେନ, “ମା, ତୋମାର ଜଣ୍ଠ ଏମନ ଏକଟି ସମସ୍ତ ଆସିଯାଏଥେ, ମନେର ଆମନ୍ଦ ଆମି ଆର ରାଥିତେ ପାରିବେଛି ନା । ଆମାର କେବଳଇ ଭୟ ହିଁତେହେ, ପାଛେ କୋମୋ ବିର ଘଟେ । ଆଜ ନଲିନାକ୍ଷେତ୍ର ମା ନିଜେ ଆମାକେ ଡାକିଯା ତୋହାର ପୁନ୍ଦ୍ରର ମଙ୍ଗେ ତୋମାର ବିବାହେର ପ୍ରତ୍ଯାବାଦ କରିଯାଇଛନ୍ ।”

ହେମନଲିନୀ ଶୁଥ ଲାଲ କରିଯା ଅଭ୍ୟନ୍ତ ସଂକୁଚିତ ହିଁଯା କହିଲ, “ବାବା, ତୁମି କି ବଲ ! ନା ନା, ଏ କଥନୋ ହିଁତେହେ ପାରେ ନା ।”

ନଲିନାକ୍ଷକେ ସେ କଥନୋ ବିବାହ କରା ଯାଇତେ ପାରେ, ଏ ସଞ୍ଚାବନାର ସନ୍ଦେହମାତ୍ର ହେମନଲିନୀର ମାଧ୍ୟମ ଆସେ ନାହିଁ । ହଠାତ୍ ପିତାର ଶୁଥେ ଏହ ପ୍ରତ୍ଯାବାଦ ଶୁଣିଯା ତାହାକେ ଲଜ୍ଜାଯ୍-ସଂକୋଚେ ଅଛିର କରିଯା ତୁଲିଲ ।

ଅନ୍ନଦାବାବୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଲେନ, “କେବେ ହିଁତେ ପାରେ ନା ?”

ହେମନଲିନୀ କହିଲ, “ନଲିନାକ୍ଷବାବୁ ! ଏଓ କି କଥନୋ ହସ୍ତ !” ଏକପ ଉତ୍ସରକେ ଠିକ ଯୁକ୍ତି ବଳୀ ଚଲେ ନା, କିନ୍ତୁ ଯୁକ୍ତିର ଅପେକ୍ଷା ଇହା ଅମେକ ଶୁଣେ ପ୍ରସଲ ।

ହେଁ ଆର ଧାକିତେ ପାରିଲ ନା, ମେ ବାରାନ୍ଦାର ଚଲିଯା ଗେଲ ।

ଅନ୍ନଦାବାବୁ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ବିଶ୍ଵର ହିଁଯା ପଡ଼ିଲେନ । ତିନି ଏକପ ବାଧାର କଥା କଲନାଓ କରେନ ନାହିଁ । ବରକ ତୋହାର ଧାରଣା ଛିଲ, ନଲିନାକ୍ଷେତ୍ର ପରିତ ବିବାହେର ପ୍ରତ୍ଯାବାଦ ହେଁ ମନେ ମନେ ଖୁଲିଯି ହିଁବେ । ହତ୍ୱୁକ୍ତି ଶ୍ରେ ବିଶ୍ଵରଥେ କେରୋସିନେର ଆଲୋର ଦିକେ ଚାହିଁଯା

ଜୀପ୍ରକୃତିର ଅଚିକଳ୍ପନୀୟ ରହଣ ଓ ହେମଲିନୀର ଜନନୀର ଅଭାବ ମନେ ଯନ୍ମେ ଚିନ୍ତା କରିଲେ ଲାଗିଲେନ ।

ହେମ ଅନେକକଷଣ ବାରାନ୍ଦାର ଅଭକାରେ ବସିଯା ରହିଲ । ତାହାର ପରେ ଘରେର ଦିକେ ଚାହିଁ ତାହାର ପିତାର ନିତାଙ୍କ ହତାଶ ମୁଖେର ଭାବ ଚୋଥେ ପଡ଼ିଲେଇ ତାହାର ମନେ ବାଜିଲ । ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ତାହାର ପିତାର ଚୌକିର ପଞ୍ଚାତେ ଦ୍ଵାଢ଼ାଇୟା ତାହାର ମାଧ୍ୟମ ଅଛୁଲିସଫାଳନ କରିଲେ କରିଲେ କହିଲ, “ବାବା ଚଲୋ, ଅନେକକଷଣ ଥାବାର ଦିଲାଛେ, ଥାବାର ଠାଣ୍ଡା ହେଇୟା ଗେଲ ।”

ଅନ୍ନବାବାବୁ ସଞ୍ଚାଲିତବ୍ୟ ଉଠିଯା ଥାବାରେର ଜାଗଗାର ଗେଲେନ, କିନ୍ତୁ ତାଳୋ କରିଯା ଥାଇତେଇ ପାରିଲେନ ନା । ହେମଲିନୀ ସଂଦେହ ସମସ୍ତ ଦୁର୍ବୋଗ କାଟିଯା ଗେଲ ମନେ କରିଯା ତିନି ବଡ଼ୋଇ ଆଶାସିତ ହେଇୟା ଉଠିଯାଇଲେନ, କିନ୍ତୁ ହେମଲିନୀର ଦିକ ହାଇତେଇ ଯେ ଏତବଡ଼ୋ ବ୍ୟାବାତ ଆସିଲ ଇହାତେ ତିନି ଅଭ୍ୟକ୍ତ ଦୟିଯା ଗେହେନ । ଆବାର ତିନି ବ୍ୟାକୁଲ ଦୀର୍ଘନିଧାସ ଫେଲିଯା ମନେ ଭାବିଲେନ, ‘ହେମ ତବେ ଏଥିଲେ ରହେଲକେ ଭୁଲିଲେ ପାରେ ନାଇ ।’

ଅନ୍ନଦା ଆହାରେର ପରେଇ ଅନ୍ନବାବୁ ଶାଇତେ ଥାଇତେନ, ଆଜ ବାରାନ୍ଦାଯ କ୍ୟାମ୍‌ବିସେର କେହାରାର ଉପରେ ବସିଯା ବାଡ଼ିର ବାଗାନେର ସମ୍ମୁଖବର୍ତ୍ତୀ କ୍ୟାଟନ୍‌ମେସ୍ଟେର ବିର୍ଜିନ ରାନ୍ତାର ଦିକେ ଚାହିଁ ତାବିତେ ଲାଗିଲେନ । ହେମଲିନୀ ଆସିଯା ପିନ୍ଧିବେରେ କହିଲ, “ବାବା, ଏଥାନେ ବଡ଼ୋ ଠାଣ୍ଡା, ଶାଇତେ ଚଲୋ ।”

ଅନ୍ନଦା କହିଲେନ, “ତୁମ ଶାଇତେ ଥାଓ, ଆମି ଏକଟୁ ପରେଇ ଥାଇତେଛି ।”

ହେମଲିନୀ ଚୁପ କରିଯା ତାହାର ପାଶେ ଦ୍ଵାଢ଼ାଇୟା ରହିଲ । ଆବାର ଥାନିକ ବାହେଇ କହିଲ, “ବାବା, ତୋମାର ଠାଣ୍ଡା ଲାଗିତେଛେ, ମାହର ବସିବାର ସରେଇ ଚଲୋ ।”

ତଥାନ ଅନ୍ନବାବୁ ଚୌକି ଛାଡ଼ିଯା ଉଠିଯା, କିନ୍ତୁ ନା ବଲିଯା ଶାଇତେ ଗେଲେନ ।

ପାଛେ ତାହାର କର୍ତ୍ତ୍ୱେର କ୍ଷତି ହୟ ବଲିଯା ହେମଲିନୀ ରହେଶେର କଥା ମନେ ଯନ୍ମେ ଆନ୍ଦୋଳନ କରିଯା ନିଜେକେ ପୌଡ଼ିତ ହାଇତେ ଦେଇ ନା । ଏକଷ୍ଟ ଏ ପର୍ଯ୍ୟ୍ୟ ମେ ନିଜେଯ ସଙ୍ଗେ ଅନେକ ଲଡ଼ାଇ କରିଯା ଆସିତେଛେ । କିନ୍ତୁ ବାହିର ହାଇତେ ସଥନ ଟାନ ପଢ଼େ ତଥାନ କ୍ଷତ୍ରହାନେର ମସନ୍ତ ବେଦନା ଜାଗିଯା ଉଠେ । ହେମଲିନୀର ଭବିଷ୍ୟ ଜୀବନଟା ସେ କୀ ଭାବେ ଚଲିବେ ତାହା ଏ ପର୍ଯ୍ୟ୍ୟ ମେ ପରିକାର କିନ୍ତୁ ତାବିଯା ପାଇତେଛିଲ ନା, ଏହି କାରଣେଇ ଏକଟୀ ହୃଦୟ କୋନୋ ଅବଲହନ ଖୁବିଯା ଅବଶ୍ୟେ ନଲିନୀଙ୍କକେ ଶୁଭ ଥାନିଯା ତାହାର ଉପରେ-ଅନୁସାରେ ଚଲିଲେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଇୟାଇଲ । କିନ୍ତୁ ସଥନଇ ବିବାହେର ପ୍ରକାରେ ତାହାକେ ତାହାର ହୃଦୟରେ ଗଭୀରତମ ଦେଶେର ଆଶ୍ରମହତ୍ତମ ହାଇତେ ଟାମିଯା ଆନିତେ ଚାହେ ତଥନଇ ମେ ବୁଝିଲେ ପାରେ, ମେ ବକ୍ଷନ କୀ କଟିନ ! ତାହାକେ କେହ ଛିନ୍ନ କରିଲେ

ଆସିଲେଇ ହେମଲିନୀର ସମ୍ମତ ମନ ବ୍ୟାକୁଳ ହିଁଯା ମେଇ ସଫରକେ ଦିଗୁଣବଳେ ଆକଢ଼ିଯା ଧରିତେ ଚେଷ୍ଟା କରେ ।

୫୦

ଏ ଦିକେ କ୍ଷେମଂକରୀ ନଲିନୀଙ୍କକେ ଡାକିଯା କହିଲେନ, “ଆୟି ତୋମାର ପାତ୍ରୀ ଠିକ କରିଯାଛି ।”

ନଲିନୀଙ୍କ ଏକଟୁ ହାସିଯା କହିଲ, “ଏକେବାରେ ଠିକ କରିଯା ଫେଲିଯାଛ ?”
କ୍ଷେମଂକରୀ । ତା ନୟ ତୋ କୀ ? ଆୟି କି ଚିରକାଳ ବୀଚିଯା ଥାକିବ ? ତା ଶୋନେ, ଆୟି ହେମଲିନୀଙ୍କେଇ ପଛଳ କରିଯାଛି— ଅମନ ମେୟେ ଆର ପାଇବ ନା ।
ରଙ୍ଗଟା ତେବେମ ଫର୍ମା ନୟ ବଟେ, କିନ୍ତୁ—

ନଲିନୀଙ୍କ । ଦୋହାଇ ମା, ଆୟି ରଙ୍ଗ ଫର୍ମାର କଥା ଭାବିତେଛି ନା । କିନ୍ତୁ ହେମଲିନୀର ମଙ୍ଗେ କେମନ କରିଯା ହିଁବେ ? ମେ କି କର୍ଥନୋ ହୟ ?

କ୍ଷେମଂକରୀ । ଓ ଆବାର କୀ କଥା ! ନା ହିଁବାର ତୋ କୋନୋ କାରଣ ଦେଖି ନା ।
ନଲିନୀଙ୍କେଇ ପକ୍ଷେ ଇହାର ଜୀବାବ ଦେଓୟା ବଡ଼ୋ ମୁଶକିଲ । କିନ୍ତୁ ହେମଲିନୀ—
ଏତଦିନ ଯାହାକେ କାହେ ଲାଇଯା ଅସଂକୋଚେ ଶୁଭର ମତୋ ଉପଦେଶ ଦିଯା ଆସିଯାଛେ,
ହଠାତ୍ ତାହାର ମଙ୍ଗେ ବିବାହେର ପ୍ରେସରେ ନଲିନୀଙ୍କକେ ଯେନ ଲଜ୍ଜା ଆୟାତ କରିଲ ।

ନଲିନୀଙ୍କକେ ଚୁପ କରିଯା ଥାକିତେ ଦେଖିଯା କ୍ଷେମଂକରୀ କହିଲେନ, “ଏବାରେ ଆୟି
ତୋମାର କୋନୋ ଆପଣି ତୁମିର ନା । ଆମାର ଜୟ ତୁମି ଯେ ଏହି ବୟମେ ସମ୍ମତ
ଛାଡ଼ିଯା ଦିଲା କାଳୀବାସୀ ହିଁଯା ତପଶ୍ଚା କରିତେ ଥାକିବେ, ମେ ଆୟି ଆର କିଛିତେଇ
ମହ କରିବ ନା । ଏଇବାରେ ସେଦିନ ଶୁଭଦିନ ଆସିବେ ମେହିନେ ଫାକ ଯାଇବେ ନା, ଏ ଆୟି
ବଲିଯା ରାଖିତେଛି ।”

ନଲିନୀଙ୍କ କିଛିକଷ୍ଟ ଶୁକ୍ର ଥାକିଯା କହିଲ, “ତବେ ଏକଟା କଥା ତୋମାକେ ବଲି, ମା ।
କିନ୍ତୁ ଆଗେ ହିଁତେ ବଲିଯା ରାଖିତେଛି, ତୁମି ଅଛିର ହିଁଯା ପଡ଼ିଯୋ ନା । ଯେ ସଟନାର
କଥା ବଲିତେଛି ମେ ଆଜ ନୟ-ଦଶ ମାସ ହିଁଯା ଗେଲ, ଏଥମ ତାହା ଲାଇଯା ଉତ୍ତଳ
ହିଁବାର କୋନୋ ପ୍ରୋଜ୍ଞନ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତୋମାର ଯେବକମ ସତାବ ମା, ଏକଟା ଅମଙ୍ଗଳ
କାଟିଯା ଗେଲେও ତାହାର ଭୟ ତୋମାକେ କିଛିତେଇ ଛାଡ଼ିତେ ଚାଯ ନା । ଏଇଜୟାଇ
କତଦିନ ତୋମାକେ ବଲି-ବଲିବ କରିଯାଉ ବଲିତେ ପାରି ନାହିଁ । ଆମାର ଗ୍ରହଣାନ୍ତିର
ଅନ୍ତ ସତ ଶୁଣି ସନ୍ତ୍ୟଗନ କରାଇତେ ଚାଓ କରାଇଯୋ, କିନ୍ତୁ ଅନାବଶ୍ୱକ ମନ୍ତ୍ରକ ପୌଡ଼ିତ
କରିଯୋ ନା ।”

କ୍ଷେତ୍ରକରୀ ଉତ୍ସବର ହଇଯା କହିଲେନ, “କୀ ଆମି ବାହା, କୀ ବଲିବେ, କିନ୍ତୁ ତୋମାର ଭୂମିକା ଶୁଣିଯା ଆମାର ଏବଂ ଆମୋ ଅଛିର ହସ୍ତ । ସତରିନ ପୃଥିବୀରେ ଆମି ନିଜେକେ ଅତ କରିଯା ଚାକିଯା ରାଖା ଚଲେ ନା । ଆମି ତୋ ମୂରେ ଧାକିତେ ଚାଇ, କିନ୍ତୁ ମନ୍ଦକେ ତୋ ଖୁବିଯା ବାହିର କରିତେ ହସ୍ତ ନା ; ସେ ଆପନିଇ ଘାଡ଼େର ଉପର ଆସିଯା ପଡ଼େ । ତା, ଭାଲୋ ହୋକ, ମନ୍ଦ ହୋକ, ବଲୋ ତୋମାର କଥାଟା ତାନି ।”

ନଳିନାକ କହିଲ, “ଏହ ମାଘମାସେ ଆମି ରଙ୍ଗୁରେ ଆମାର ସମସ୍ତ ଜିନିମଙ୍ଗ ବିକିଳ କରିଯା, ଆମାର ବାଗାନବାଡ଼ିଟା ଭାଡ଼ାର ବନ୍ଦୋବନ୍ତ କରିଯା ଫିରିଯା ଆସିତେ-ଛିଲାମ । ଶୀଡ଼ାସ ଆସିଯା ଆମାର କୀ ବାତିକ ଗେଲ, ମନେ କରିଲାମ, ବେଳେ ନା ଚିତ୍ତିଯା ନୌକା କରିଯା କଲିକାତା ପରସ୍ତ ଆସିବ । ଶୀଡ଼ାସ ଏକଥାନା ବଡ଼ୋ ଦେଶୀ ନୌକା ଭାଡ଼ା କରିଯା ଯାତ୍ରା କରିଲାମ । ହଦିନେର ପଥ ଆସିଯା ଏକଟା ଚରେର କାହେ ନୌକା ବୀଧିଯା ଆମ କରିତେଛି, ଏବଂ ସମସ୍ତ ହଠାତ୍ ଦେଖି ଆସାଦେର ଭୁପେନ ଏକ ବନ୍ଦୁକ ହାତେ କରିଯା ଉପହିତ । ଆମାକେ ଦେଖିଯାଇ ତୋ ସେ ଲାକାଇୟା ଉଟିଲ, କହିଲ, ‘ଶିକାର ଖୁବିତେ ଆସିଯା ଖୁବ ବଡେ ଶିକାରଟାଇ ମିଲିଯାଇଛେ ।’ ସେ ଐ ଲିକେଇ କୋଥାଯି ଡେପୁଟି-ମାର୍ଜିନ୍‌ସ୍ଟ୍ରେଟି କରିତେଛିଲ, ତୀବ୍ରତେ ମହିନ୍ଦି-ଭାବରେ ବାହିର ହଇଯାଇଛେ । ଅନେକ ଦିନ ପରେ ଦେଖା, ଆମାକେ ତୋ କୋମୋଦିତେଇ ଛାଡ଼ିବେ ନା, ମଞ୍ଜେ ମଞ୍ଜେ ଘୁରାଇୟା ବେଡ଼ାଇତେ ଲାଗିଲ । ଧୋବାପକୁର ବଲିଯା ଏକଟା ଜାଗଗାସ ଏକଦିନ ତାହାର ତୀବ୍ର ପଡ଼ିଲ । ବୈକାଳେ ଆମାର ପ୍ରାମେ ବେଡ଼ାଇତେ ବାହିର ହଇଯାଇଛି—ନିତାନ୍ତରେ ଗଣ୍ଗାର, ଏକଟି ବୃଦ୍ଧ ଖେତର ଧାରେ ଏକଟା ପ୍ରାଚୀର-ଦେଶୀ ଚାଲାଘରେ ମଧ୍ୟେ ଚୁକିଯା ପଡ଼ିଲାମ । ଘରେର କର୍ତ୍ତା ଉଠାନେ ଆସାଦେର ବସିବାର ଜଣ୍ଠ ଛୁଟି ଯୋଡ଼ା ଆସିଯା ଦିଲେନ । ତଥବ ଦୀନାର ଉପରେ ଇମ୍ବୁଲ ଚଲିତେଛେ । ଫୋଇମାରି ଇମ୍ବୁଲର ପଣ୍ଡିତ ଏକଟା କାଠେର ଚୌକିତେ ବସିଯା ସରେର ଏକଟା ଖୁବିର ଗାୟେ ହୁଇ ପା ତୁଳିଯା ଦିଯାଇଛେ । ନୀଚେ ମାଟିତେ ବସିଯା ପ୍ଲେଟ-ହାତେ ଛେଲେରା ମହା କୋଲାହଲ କରିତେ କରିତେ ବିଶ୍ଵାଳାଭ କରିତେଛେ । ବାଡ଼ିର କର୍ତ୍ତାଟିର ନାମ ତାରିଣୀ ଚାଟୁଙ୍ଗେ । ଭୁପେନେର କାହେ ତିନି ତମ ତମ କରିଯା ଆମାର ପରିଚୟ ଲାଇଲେ । ତୀବ୍ରତେ କରିଯା ଆସିତେ ଆସିତେ ଭୁପେନ ବଲିଲ, ‘ଓହେ, ତୋମାର କପାଳ ଭାଲୋ, ତୋମାର ଏକଟା ବିବାହେର ସହଜ ଆସିତେଛେ ।’ ଆମି ବଲିଲାମ, ‘ଦେ କୀ ବକମ ?’ ଭୁପେନ କହିଲ, ‘ଐ ତାରିଣୀ ଚାଟୁଙ୍ଗେ ଲୋକଟି ମହାଜନି କରେ, ଏତବଡେ କୁଣ୍ଡ ଅଗତେ ନାଇ । ଐ-ସେ ଇମ୍ବୁଲଟି ବାଡ଼ିତେ ସ୍ଥାନ ଦିଯାଇଛେ, ମେଜ୍‌ନ୍ ନ୍ତର ମାର୍ଜିନ୍‌ସ୍ଟ୍ରେଟ ଆସିଲେଇ ନିଜେର ଲୋକହିତେବିତ ଲାଇୟା ବିଶେଷ ଆଡିବ କରେ । କିନ୍ତୁ ଇମ୍ବୁଲର ପଣ୍ଡିତଟାକେ କେବଳବାଜି ବାଡ଼ିତେ ଥାଇତେ ହିଯା ରାତ ମଧ୍ୟଟା ପରସ୍ତ ସୁନ୍ଦର ହିସାବ କବାଇୟା ଲସ, ମାଇବେଟା ଗର୍ବର୍ମେଟେ

ମାହାୟେ ଏବଂ ଇଲୁଲେର ବେତନ ହିତେ ଉଠିଯା ସାଥ । ଉହାର ଏକଟି ବୋମେର ଆମି-
ବିରୋଗ ହିଲେ ପର ମେ ବୋରା କୋଧାଓ ଆଶ୍ରମ ନା ପାଇଯା ଇହାରଇ କାହେ ଆମେ ।
ମେ ତଥନ ଗାର୍ଜିଣୀ ଛିଲ । ଏଥାନେ ଆସିଯା ଏକଟି କଞ୍ଚା ପ୍ରସବ କରିଯା ନିର୍ଭାସ
ଅଚିକିତ୍ସାତେହ ମେ ଶାରୀ ସାଥ । ଆର-ଏକଟି ବିଧିବା ବୋନ ସରକାର ମମନ୍ତ କାଜ
କରିଯା ଯି ରାଧିବାର ଧରଚ ବୀଚାଇତ, ମେ ଏହି ମେଯୋଟିକେ ଶାୟେର ଅତୋ ମାହୁସ କରେ ।
ମେଯୋଟି କିଛୁ ବଡ଼ୋ ହିତେହି ତାହାରୁ ମୃତ୍ୟୁ ହିଲ । ମେହି ଅବଧି ମାଥା ଓ ମାମିର
ଦାସତ କରିଯା ଅହରହ ତ୍ର୍ୟେନା ସହିଯା ମେଯୋଟି ବାଡ଼ିଯା ଉଠିତେହେ । ବିବାହେର ବସନ୍ତ
ଧରେ ହିଲେହେ, କିନ୍ତୁ ଏମନ ଅବଧାର ପାତ୍ର ଭୁଟିବେ କୋଧାୟ ? ବିଶେଷତ ଉହାର
ମା-ବାପକେ ଏଖନକାର କେହ ଜାନିତ ନା, ପିତୃଭୀନ ଅବସ୍ଥାଯ ଉହାର ଜାର, ଇହ ନାହିୟା
ପାଡ଼ାର ଘେଟୋକର୍ତ୍ତାରା ସର୍ଥେ ସଂଖ୍ୟାପ୍ରକାଶ କରିଯା ଥାକେନ । ତାରିଣୀ ଚାଟୁଙ୍ଗେର
ଅଗାଧ ଟାକା ଆହେ ସକଳେହି ଜାନେ, ଲୋକେର ଇଚ୍ଛା ଏହି ମେଯୋର ବିବାହ ଉପରକ୍ଷେ
କଞ୍ଚା ମୁହଁକେ ଫୋଟୋ ଦିଯା ଉହାକେ ବେଶ ଏକଟୁ ଦୋହର କରିଯା ଲମ୍ବ । ଓ ତୋ ଆଜ ଚାର
ବର୍ଷ ଧରିଯା ମେଯୋଟିର ବସନ୍ତ ଦଶ ବଲିଯା ପରିଚୟ ଦିଯା ଆସିତେହେ । ଅତଏବ, ହିସାବମତ
ତାର ବସନ୍ତ ଏଥନ ଅନ୍ତତ ଚୌଦ୍ଦ ହିବେ । କିନ୍ତୁ ଯାଇ ବଳ, ମେଯୋଟି ନାମେ କମଳୀ, ସକଳ
ବିଷୟରେ ଏକେବାରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀର ପ୍ରତିଭା । ଏମନ ମୁନ୍ଦର ମେଯେ ଆସି ତୋ ଦେଖି ନାହିଁ ।
ଏ ଗ୍ରାମେ ବିଦେଶେର କୋମୋ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶୁବ୍ର ଉପଶିତ ହିଲେହେ ତାରିଣୀ ତାହାକେ ବିବାହେର
ଅନ୍ତ ହାତେ-ପାଯେ ଧରେ । ସବ୍ରି ବା କେହ ରାଜ୍ଞୀ ହ୍ୟ, ଗ୍ରାମେର ଲୋକେ ଭାଂଚି ଦିଯା
ତାଡାୟ । ଅତଏବ ଏବାରେ ନିଶ୍ଚର ତୋମାର ପାଲା !’ ଜାନ ତୋ ମା, ଆମାର ମମେର
ଅବସ୍ଥାଟା ତଥନ ଏକରକ୍ଷ ମରିଯା ଗୋଛେର ଛିଲ; ଆମି କିଛୁ ଚିନ୍ତାନା କରିବାହି ବଲିଲାମ,
'ଏ ମେଯୋଟିକେ ଆସିଇ ବିବାହ କରିବ ।' ଇହାର ପୂର୍ବେ ଆସି ହିର କରିଯାଛିଲାମ,
ଏକଟି ହିନ୍ଦୁଭରେ ମେଯେ ବିବାହ କରିଯା ଆମିଯା ଆମି ତୋମାକେ ଚୟନ୍ତିତ କରିଯା
ଦିବ; ଆମି ଜାନିଲାମ, ବଡ଼ୋ ସମେର ବ୍ରାହ୍ମମେର ଆମାଦେର ଏ ଘରେ ଆମିଲେ ତାହାତେ
ସକଳ ପରିହି ଅନ୍ତରୀ ହିବେ । ଭୂପେନ ତୋ ଏକେବାରେ ଆଶ୍ରମ ହିଲ୍ୟା ଗେଲ । ମେ ବଲିଲ,
'କୀ ବଳ !' ଆସି ବଲିଲାମ, 'ବଲାବଲି ନୟ, ଆସି ଏକେବାରେହ ମନ ହିର କରିଯାଛି ।'
ଭୂପେନ କହିଲ, 'ପାକା ?' ଆସି କହିଲାମ, 'ପାକା !' ମେହି ସଜ୍ଜାବେଲାତେହ ସ୍ଵୟଂ
ତାରିଣୀ ଚାଟୁଙ୍ଗେ ଆମାଦେର ତାବୁତେ ଆସିଯା ଉପଶିତ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ହାତେ ପଈତା ଜଡ଼ାହିୟା
ଜୋଡ଼ହାତ କରିଯା କହିଲେନ, 'ଆମାକୁ ଉଦ୍ଧାର କରିତେହ ହିବେ । ମେଯୋଟି ସ୍ଵକ୍ଷେ
ଦେଖନ, ସବି ପଚନ୍ଦ ନା ହସ ତୋ ଅନ୍ତ କଥା— କିନ୍ତୁ ଶତ୍ରୁପକ୍ଷେର କଥା ଶୁଣିବେମ ନା ।'
ଆସି ବଲିଲାମ, 'ଦେଖିବାର ସରକାର ନାହିଁ, ଦିନ ହିର କରନ୍ତି ।' ତାରିଣୀ କହିଲେ,
'ପରଶ ଦିନ ଭାଲୋ ଆହେ, ପରଶହି ହିଲ୍ୟା ସାକ !' ତାଡାତାଡ଼ିର ଦୋହାହି ଦିଯା

ବିବାହେ ସଥାନାଧ୍ୟ ଖରଚ ଦୀଚାଇବାର ଇଚ୍ଛା ତୋହାର ଛିଲ । ବିବାହ ତୋ ହଇୟା ଗେଲ ।”

କ୍ଷେତ୍ରକରୀ ଚରକିଯା ଉଠିଯା କହିଲେନ, “ବିବାହ ହଇୟା ଗେଲ— ବଳ କୀ, ମଲିନ !”

ମଲିନାକ୍ଷ । ହୀ, ହଇୟା ଗେଲ । ସ୍ଵଦ୍ଵ ଲାଇୟା ନୌକାତେଓ ଉଠିଲାମ । ବେଦିନ ବୈକାଳେ ଉଠିଲାମ ସେଇଦିନଇ ଘନ୍ଟା-ଘୁମ୍ବେ ବାଦେ ଶୂର୍ବାଙ୍ଗେର ଏକ ଦଣ୍ଡ ପରେ ହଠାତ୍ ମେହି ଅକାଳେ ଫାନ୍ତନମାସେ କୋଣା ହିତେ ଅତ୍ୟକ୍ଷ ଗରମ ଏକଟା ଶୂର୍ଣ୍ଣବାତାମ ଆସିଯା ଏକ ଶୁଭରେ ଆମାଦେଇ ନୌକା ଉଲଟାଇୟା କୀ କରିଯା ଦିଲ, କିନ୍ତୁ ସେଇ ବୋକା ଗେଲ ନା ।

କ୍ଷେତ୍ରକରୀ ବଲିଲେନ, “ମୁୟୁଶୁଦ୍ଧ !” ତୋହାର ସର୍ବଶୂନ୍ୟରେ କୋଟା ଦିଯା ଉଠିଲ ।

ମଲିନାକ୍ଷ । କ୍ଷଣକାଳ ପରେ ସଥନ ବୁଝି ଫିରିଯା ଆସିଲ ତଥନ ଦେଉଲାଗ୍ର, ଆସି ନାହିଁତେ ଏକ ଜାୟଗାଯ ଶୀତାର ହିତେଛି, କିନ୍ତୁ ନିକଟେ କୋନୋ ନୌକା ବା ଆଗୋହୀର କୋନୋ ଚିନ୍ହ ନାହିଁ । ପୁଲିମେ ଥବର ଦିଯା ଥୋଜ ଅନେକ କରା ହଇୟାଛିଲ, କିନ୍ତୁ କୋନୋ ଫଳ ହଇଲ ନା ।

କ୍ଷେତ୍ରକରୀ ପାଂଶୁବର୍ଷ ମୁୟୁ କରିଯା କହିଲେନ, “ଧାକ, ସା ହଇୟା ଗେଛେ ତା ଗେଛେ, ଓ କଥା ଆମାର କାହେ ଆର କଥନୋ ବଲିମ ନେ— ମନେ କରିତେହି ଆମାର ବୁକ୍ କାଗିଯା ଉଠିତେହେ ।”

ମଲିନାକ୍ଷ । ଏ କଥା ଆସି କୋନୋଦିନଇ ତୋହାର କାହେ ବଲିତାମ ନା, କିନ୍ତୁ ବିବାହେର କଥା ଲାଇୟା ତୁମି ନିତାନ୍ତରେ ଜେଦ କରିତେହ ବଲିଯାଇ ବଲିତେ ହଇଲ ।

କ୍ଷେତ୍ରକରୀ କହିଲେନ, “ଏକବାର ଏକଟା ଦୁର୍ଘଟନା ଘଟିଯାଛିଲ ବଲିଯା ତୁହି ଇହଜୀବନେ କଥନୋ ବିବାହଇ କରିବି ନା ?”

ମଲିନାକ୍ଷ କହିଲ, “ଦେଖନ୍ତ ନାହିଁ ମା, ସବି ଲେ ମେମେ ଦୀଚିଯା ଧାକେ ?”

କ୍ଷେତ୍ରକରୀ । ପାଗଳ ହଇୟାଛିମ ? ଦୀଚିଯା ଧାକିଲେ ତୋକେ ଥବର ହିତ ନା ?

ମଲିନାକ୍ଷ । ଆମାର ଥବର ମେ କୀ ଜାନେ ? ଆମାର ଚେଯେ ଅପରିଚିତ ତୋହାର କାହେ କେ ଆହେ ? ବୋଧ ହୁଏ ମେ ଆମାର ମୁଖର ଦେଖେ ନାହିଁ । କାଶିତେ ଆସିଯା ତାରିଣୀ ଚାଟୁଙ୍ଗେକେ ଆମାର ଟିକାନା ଜାନାଇୟାଛି ; ତିନିଓ କମଳାର କୋନୋ ଥୋଜ ପାନ ନାହିଁ ବଲିଯା ଆମାକେ ଚିଠି ଲିଖିଯାଛେନ ।

କ୍ଷେତ୍ରକରୀ । ତବେ ଆବାର କୀ ?

ମଲିନାକ୍ଷ । ଆସି ମନେ ମନେ ଠିକ କରିଯାଛି, ପୁରା ଏକଟି ବ୍ୟକ୍ତି ବ୍ୟକ୍ତି ଅପେକ୍ଷା କରିଯା ତବେ ତୋହାର ମୃତ୍ୟୁ ହିନ୍ଦ କରିବ ।

କ୍ଷେତ୍ରକରୀ । ତୋହାର ସକଳ ବିଦୟରେଇ ବାଡ଼ାବାଡ଼ି । ଆବାର ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ଅପେକ୍ଷା କରା କିମେର ଜନ୍ମ ?

ମଲିନାକ୍ଷ । ମା, ଏକ ସମେର ଆର ଦେଇଛି ବା କିମେର ? ଏଥିନ ଅଜ୍ଞାନ ; ପୌରେ ବିବାହ ହାତେ ପାରିବେ ନା ; ତାହାର ପରେ ଶାଷ୍ଟା କାଟାଇଯା କାନ୍ତମ ।

କ୍ଷେମକରୀ । ଆଜ୍ଞା, ବେଶ । କିନ୍ତୁ ପାତ୍ରୀ ଠିକ ବହିଲ । ହେମଲିମୀର ବାପକେ ଆମି କଥା ଦିଯାଛି ।

ମଲିନାକ୍ଷ କହିଲ, “ମା, ମାତ୍ରୁ ତୋ କେବଳ କଥାଟୁହୁମାଝଇ ଦିତେ ପାରେ, ମେ କଥାର ସଫଳତା ଦେଉୟା ଥାହାର ହାତେ ତୋହାରଇ ପ୍ରତି ନିର୍ଭର କରିଯା ଥାକିବ ।”

କ୍ଷେମକରୀ । ସାଇ ହୋକ ବାଚା, ତୋମାର ଏଇ ବ୍ୟାପାରଟା ଉନିଆ ଏଥିନେ ଆମାର ଗା କାପିତେହେ ।

ମଲିନାକ୍ଷ । ମେ ତୋ ଆମି ଜାନି ମା, ତୋମାର ଏଇ ମନ ହୃଦୟର ହାତେ ଅନେକ ଦିନ ଲାଗିବେ । ତୋମାର ମନଟା ଏକବାର ଏକଟୁ ନାଡ଼ା ପାଇଲେଇ ତାହାର ଆନ୍ଦୋଳନ କିଛୁତେହ ଆର ଧାରିତେ ଚାଯ ନା । ମେଇଜ୍ଜଟେ ତୋ ମା, ତୋମାକେ ଏରକମ ମବ ଥବର ଦିତେଇ ଚାଇ ନା !

କ୍ଷେମକରୀ । ଭାଲୋଇ କର ବାଚା—ଆଜକାଳ ଆମାର କୀ ହଇଯାଛେ ଜାନି ନା, ଏକଟା ମନ୍ଦ-କିଛୁ ଉନିଲେଇ ତାର ଭୟ କିଛୁତେହ ସୋଚେ ନା । ଆମାର ଏକଟା ଡାକେର ଚିଠି ଖୁଲିତେ ଭୟ କରେ, ପାଛେ ତାହାତେ କୋମୋ କୁସଂବାଦ ଥାକେ । ଆମିଓ ତୋ ତୋମାଦେର ବଲିଆ ରାଖିଯାଛି, ଆମାକେ କୋମୋ ଥବର ଦିବାର କୋମୋ ଦରକାର ନାହିଁ ; ଆମି ତୋ ମନେ କରି, ଏ ସଂସାରେ ଆମି ମରିଯାଇ ଗେଛି, ଏଥାନକାର ଆସାନ ଆମାର ଉପରେ ଆର କେନ ?

କମଳା ସଥିନ ଗଙ୍ଗାତୀରେ ଗିରା ପୌଛିଲ, ଶୀତେର ଶୁଦ୍ଧ ତଥିନ ବଞ୍ଚିଛଟାଇନ ମାନ ପଞ୍ଚିଆକାଶେର ପ୍ରାଣେ ନାହିଁଯାଛେ । କମଳା ଆସନ୍ତ ଅନ୍ଧକାରେର ସମ୍ମୁଖୀନ ମେହି ଅନ୍ତଗମ୍ଭୀ ଶୂର୍କକେ ପ୍ରଣାମ କରିଲ । ତାହାର ପରେ ଆଖ୍ୟା ଗଙ୍ଗାଜଳେର ଛିଟା ଦିଯା ନଦୀର ମଧ୍ୟେ କିଛୁଦୂର ନାହିଁଲ ଏବଂ ଜୋଡ଼କରପୁଟେ ଗଙ୍ଗାଯ ଜଳଗୁଣ୍ୟ ଅଞ୍ଜଳି ଦାନ କରିଯା ଫୁଲ ଭାସାଇଯା ଦିଲ । ତାର ପର ମସନ୍ତ ଶୁରୁଜନନ୍ଦେର ଉଦ୍ଦେଶ କରିଯା ପ୍ରଣାମ କରିଲ । ପ୍ରଣାମ କରିଯା ଆଖା ତୁଳିତେହ ଆର-ଏକଟି ପ୍ରଣାମ ବ୍ୟକ୍ତିର କଥା ମେ ମନେ କରିଲ । କୋମୋଦିନ ଶୁଦ୍ଧ ତୁଳିଯା ତାହାର ଶୁଦ୍ଧେର ଦିକେ ମେ ଚାହେ ନାହିଁ । ସଥିନ ଏକଦିନ ରାତ୍ରେ ମେ ତାହାର ପାଶେ ବନିଯାଛିଲ, ତଥିନ ତାହାର ପାଯେର ଦିକେ ଓ ତାହାର ଚୋଥ ପଡ଼େ ନାହିଁ ; ବାସରଘରେ ଅନ୍ତ ମେଯେଦେର ମଙ୍ଗେ ତିନି ସେ ଛଇ-ଚାରିଟା କଥା କହିଯାଇଲେନ, ତାହାର

ମେ ସେବ ସୋମଟାର ମଧ୍ୟ ହିୟା, ଲଜ୍ଜାର ମଧ୍ୟ ହିୟା, ତେବେନ ଶୁଣ୍ଟ କରିଯା ପାଇ ନାହିଁ । ତୋହାର ସେଇ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ମୁଖେ ଆମିବାର ଅନ୍ତ ଆଜ ଏହି ଜଳେର ଧାରେ ଦୀଢ଼ାଇୟା ମେ ଏକାନ୍ତମନେ ଚେଷ୍ଟା କରିଲ, କିନ୍ତୁ କୋନୋମତେଇ ମନେ ଆସିଲନା ।

ଅନେକ ରାତ୍ରେ ତୋହାର ବିବାହେର ଲଗ୍ନ ଛିଲ; ନିତାନ୍ତ ଆନ୍ତଶରୀରେ ମେ ସେ କଥନ କୋଥାଯା ଘୂମାଇୟା ପଡ଼ିଯାଇଲ ତୋହାଓ ମନେ ନାହିଁ, ମକାଳେ ଜାଗିଯା ଦେଖିଲ, ତୋହାହେର ପ୍ରତିବେଶୀର ବାଡ଼ିର ଏକଟି ବଧୁ ତୋହାକେ ଠେଲିଯା ଜାଗାଇୟା ଥିଲୁ ଥିଲୁ କରିଯା ହାସିଜେହ— ବିଚାରାଯ ଆର-କେହାଇ ନାହିଁ । ଜୀବନେର ଏହି ଶେବ ମୁହଁର୍ତ୍ତ ଜୀବନେଶ୍ଵରକେ ମୁଖ କରିବାର ସମ୍ବଲ ତୋହାର କିଛୁମାଜ୍ଜ ନାହିଁ । ମେ ଦିକେ ଏକେବାରେ ଅନ୍ଧକାର— କୋନୋ ଶୃତି ନାହିଁ, କୋନୋ ବାକ୍ୟ ନାହିଁ, କୋନୋ ଚିନ୍ମ ନାହିଁ । ସେ ଲାଲ ଚେଲିଟିର ସଙ୍ଗେ ତୋହାର ଚାନ୍ଦରେର ଗ୍ରହି ବୀଧି ହଇୟାଇଲ, ତାରିଶୀତ୍ରପଣେର ପ୍ରଦ୍ରଶ ସେଇ ନିତାନ୍ତ ଅନ୍ଧବାମେର ଚେଲିର ମୂଳ୍ୟ ତୋ କମଳା ଜାନିତ ନା ; ମେ ଚେଲିଥାନିଷ ମେ ସତ୍ତ୍ଵ କରିଯା ରାଖେ ନାହିଁ ।

ବୁଝେଶ ହେବନଲିମୀକେ ଯେ ଚିଠି ଲିଖିଯାଇଲ ମେଥାନି କରଲାର ଆଚଳେର ପ୍ରାସ୍ତେ ବୀଧି ଛିଲ; ମେଇ ଚିଠି ଖୁଲିଯା ବାଲୁତଟେ ବସିଯା ତୋହାର ଏକଟି ଅଂଶ ଗୋଖୁଲିର ଆଲୋକେ ପଡ଼ିତେ ଲାଗିଲ । ମେଇ ଅଂଶେ ତୋହାର ବାବୀର ପରିଚୟ ଛିଲ— ବେଳି କଥା ନୟ, କେବଳ ତୋହାର ନାମ ନଲିମାଙ୍କ ଚଢ଼ୋପାଧ୍ୟାୟ, ଆର ତିନି ସେ ବଙ୍ଗୁରେ ଡାଙ୍କାରି କରିତେନ ଓ ଏଥନ ମେଥାନେ ତୋହାର ଝୋଜ ପାଓଯା ସାଥ୍ ନା, ଏଇଟୁକୁମାଜ୍ଜ । ଚାଟିର ବାକି ଅଂଶ ମେ ଅନେକ ସଙ୍କାଳ କରିଯାଏ ପାଇ ନାହିଁ । ‘ନଲିମାଙ୍କ’ ଏହି ନାମଟି ତୋହାର ମନେର ମଧ୍ୟେ ଶୁଧାବର୍ଷଣ କରିତେ ଲାଗିଲ; ଏହି ନାମଟି ତୋହାର ସମ୍ବନ୍ଧ ବୁକେର କିତରଟା ଯେବେ ଭରିଯା ତୁଲିଲ, ଏହି ନାମଟି ସେବ ଏକ ବଞ୍ଚିହୀନ ଦେହ ଲାଇୟା ତୋହାକେ ଆବିଷ୍ଟ କରିଯା ଧରିଲ; ତୋହାର ଚୋଥ ହିୟା ଅବିଶ୍ଵାସ ଧାରା ବାହିଯା ଜଳ ପଡ଼ିଯା ତୋହାର ହୃଦୟକେ ପ୍ରିଣ୍ଟ କରିଯା ଛିଲ— ମନେ ହଇଲ, ତୋହାର ଅସହ ଦୃଖ୍ୟାହ ଯେବେ ଜୁଡ଼ାଇୟା ଗେଲ । କମଳାର ଅନ୍ତଃକରଣ ବଲିତେ ଲାଗିଲ, ‘ଏ ତୋ ଶୁଭତା ନୟ, ଏ ତୋ ଅନ୍ଧକାର ନୟ— ଆମି ଦେଖିତେହି, ମେ ସେ ଆହେ, ମେ ଆମାରଇ ଆହେ ।’ ତଥମ କମଳା ପ୍ରାଣପଥ ବଲେ ବଲିଯା ଉଠିଲ, ‘ଆମି ସହି ମତୀ ହଇ, ତବେ ଏହି ଜୀବନେଇ ଆମି ତୋହାର ପାଯେର ଧୂଳା ଲାଇବ, ବିଧାତା ଆମାକେ କଥନୋହି ବୀଧି ଛିଲେ ପାରିବେନ ନା । ଆମି ସଥିନ ଆଛି ତଥମ ତିନି କଥନୋହି ଧାର ନାହିଁ, ତୋହାରଇ ସେବା କରିବାର ଅନ୍ତ ଶଗବାନ ଆମାକେ ବୀଚାଇୟା ରାଖିଯାଛେ ।’

ଏହି ବଲିଯା ମେ ତୋହାର କମଳେ ବୀଧି ଚାବିର ଗୋଛା ମେଇଥାନେଇ ଫେଲିଲ ଏବଂ ହଠାତ୍ ତୋହାର ମନେ ପଡ଼ିଲ, ବୁଝେଶର ଦେଖେ ଏକଟା ଝୋଚ ତୋହାର କାପଢେ ବୈଧାନୋ ଆହେ । ମେଟା ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଖୁଲିଯା ଜଳେର ମଧ୍ୟେ ଫେଲିଯା ଛିଲ । ତୋହାର ପରେ

ପଞ୍ଚଥେ ଶୁଣ କରିଯା ସେ ଚଲିତେ ଆବସ୍ତ କରିଲ— କୋଥାର ଥାଇବେ, କୀ କରିବେ, ତାହା ତାହାର ମନେ ଶ୍ଵାଷ ଛିଲ ନା ; କେବଳ ସେ ଜାନିଯାଇଲ, ତାହାକେ ଚଲିତେଇ ହିବେ, ଏଥାନେ ତାହାର ଏକ ଶୁଭୃତ ଦ୍ୱାଙ୍ଗାଇବାର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ ।

ଶୀତେର ଦିନାଷ୍ଟେର ଆଲୋକଟୁଳ ନିଃଶେଷ ହଇଯା ଥାଇତେ ବିଲସ ହଇଲ ନା । ଅନ୍ଧକାରେର ମଧ୍ୟେ ଶାଦୀ ବାଲୁଟ ଅନ୍ତର୍ଭାବେ ଧୂ ଧୂ କରିତେ ଲାଗିଲ, ହଠାତ୍ ଏକ ଆସଗାୟ କେ ସେବ ବିଚିତ୍ର ରଚନାବଳୀର ମାରଖାନ ହିତେ ସ୍ଥାନ ଥାବିକଟା ଚିତ୍ରଲେଖା ଏକେବାରେ ବୁଝିଯା କେଲିଯାଛେ । କୃଷ୍ଣପଙ୍କେର ଅନ୍ଧକାର ରାତ୍ରି ତାହାର ସମସ୍ତ ନିର୍ମିତେ ତାରା ଲାଇଯା ଏହି ଅନ୍ତର୍ଭୂତ ନଦୀତୀରେର ଉପର ଅତି ଧୀରେ ବିଶାଳ ଫେଲିତେ ଲାଗିଲ ।

କମଳା ସମ୍ମଥେ ଶୁହିନ ଅବସ୍ତ ଅନ୍ଧକାର ଛାଡ଼ା ଆର କିଛୁହି ଦେଖିତେ ପାଇଲ ନା, କିନ୍ତୁ ମେ ଜାନିଲ, ତାହାକେ ଚଲିତେଇ ହିବେ— କୋଥାଓ ପୌଛିବେ କି ନା ତାହା ତାବିବାର ସାମର୍ଦ୍ଧା ଓ ତାହାର ନାହିଁ ।

ବ୍ୟାବର ନଦୀର ଧାର ଦିଯା ସେ ଚଲିବେ, ଏହି ସେ ହିର କରିଯାଛେ; ତାହା ହିଲେ କାହାକେଓ ପଥ ଜିଜ୍ଞାସା କରିତେ ହିବେ ନା ଏବଂ ସଦି ବିପଦ ତାହାକେ ଆକ୍ରମଣ କରେ, ତବେ ଶୁହର୍ତ୍ତେର ମଧ୍ୟେଇ ମା-ଗଙ୍ଗା ତାହାକେ ଆଶ୍ରମ ଦିବେନ ।

ଆକାଶେ କୁହେଲିକାର ଲେଶମାତ୍ର ଛିଲ ନା । ଅନାବିଲ ଅନ୍ଧକାର କମଳାକେ ଆବୃତ କରିଯା ରାଥିଲ, କିନ୍ତୁ ତାହାର ଦୃଷ୍ଟିକେ ବାଧା ଦିଲ ନା ।

ରାତ୍ରି ବାଡ଼ିତେ ଲାଗିଲ । ସବେର ଥେତେର ପ୍ରାସ୍ତ ହିତେ ଶୃଗାଳ ଡାକିଯା ଗେଲ । କମଳା ବହୁରୁ ଚଲିତେ ବାଲୁର ଚର ଶେଷ ହଇଯା ମାଟିର ଡାଙ୍ଗ ଆବସ୍ତ ହଇଲ । ନଦୀର ଧାରେଇ ଏକଟା ଗ୍ରାମ ଦେଖା ଗେଲ । କମଳା କଷ୍ପିତବଙ୍କେ ଗ୍ରାମେର କାହେ ଆସିଯା ଦେଖିଲ, ଗ୍ରାମଟି ସ୍ଵରୂପ । ଭୟେ ଭୟେ ଗ୍ରାମଟି ପାର ହଇଯା ଚଲିତେ ଚଲିତେ ତାହାର ଶରୀରେ ଆର ଶକ୍ତି ରହିଲ ନା । ଅବଶେଷେ ଏକ ଜାୟଗାୟ ଏବନ ଏକଟା ଭାଙ୍ଗିତଟେର କାହେ ଆସିଯା ପୌଛିଲ, ସେଥାନେ ସମ୍ମଥେ ଆର କୋନୋ ପଥ ପାଇଲ ନା । ନିର୍ଭାବ ଅଶ୍ରୁ ହଇଯା ଏକଟା ବଟଗାହେର ତଳାର ଶୁଇଯା ପଡ଼ିଲ, ଶୁଇବାମାତ୍ରାଇ କଥନ ନିଜା ଆସିଲ ଜାନିତେଓ ପାରିଲ ନା ।

ପ୍ରତ୍ୟବେହି ଚୋଥ ମେଲିଯା ଦେଖିଲ, କୃଷ୍ଣପଙ୍କେର ଟାନେର ଆଲୋକେ ଅନ୍ଧକାର କ୍ଷୀଣ ହଇଯା ଆସିଯାଛେ ଏବଂ ଏକଟି ପ୍ରୋଚା ଶ୍ରୀଲୋକ ତାହାକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିତେଛେ, “ତୁ ମୁକ୍ତ କେ ଗା ? ଶୀତେର ରାତ୍ରେ ଏହି ଗାହେର ତଳାୟ କେ ଶୁଇଯା ?”

କମଳା ଚକିତ ହଇଯା ଉଠିଯା ବସିଲ । ମେଥିଲ, ତାହାର ଅନୂରେ ଘାଟେ ଦୁଖାନା ବଜରା ବାଧା ରହିଯାଛେ— ଏହି ପ୍ରୋଚାଟି ଲୋକ ଉଠିବାର ପୂର୍ବେ ମାନ ସାରିଯା ଲାଇବାର ଅନ୍ତ ଅନ୍ତତ ହଇଯା ଆସିଯାଛେ ।

ପ୍ରୋଟା କହିଲେ, “ହା ଗା, ତୋମାକେ ସେ ବାଙ୍ଗାଳିର ଥତେ ଦେଖିତେଛି ।”

କମଳା କହିଲ, “ଆସି ବାଙ୍ଗାଳି ।”

ପ୍ରୋଟା । ଏଥାନେ ପଡ଼ିଯା ଆହ ସେ ?

କମଳା । ଆସି କାଣିତେ ସାଇବ ବଲିଯା ବାହିର ହଇଯାଇ । ରାତ ଅନେକ ହଇଲ, ସୁମ ଆସିଲ, ଏହିଥାନେଇ ହଇଯା ପଡ଼ିଲାମ ।

ପ୍ରୋଟା । ଓମା, ମେ କୀ କଥା ! ହାଟିଯା କାଣି ସାଇତେହ ? ଆଚାହା ଚଲୋ, ଏଇ ବଜରାୟ ଚଲୋ, ଆସି ଆମ ସାରିଯା ଆସିତେହ ।

ମାନେର ପର ଏହି ଫ୍ଲୋକଟିର ସହିତ କମଳାର ପରିଚୟ ହଇଲ ।

ଗାଞ୍ଜିପୂରେ ସେ ସିଙ୍ଗେଶ୍ଵରାବୁଦ୍ଧେର ବାଡ଼ିତେ ଖୁବ ଘଟା କରିଯା ବିବାହ ହିତେଛିଲ, ତୋହାରୀ ଇହାଦେର ଆଜ୍ଞୀଯ । ଏହି ପ୍ରୋଟାଟିର ନାମ ନବୀନକାଳୀ ଏବଂ ଇହାର ସାମୀର ନାମ ଶୁକ୍ଳନାଳ ଦନ୍ତ—କିଛୁକାଳ କାଣିତେଇ ବାସ କରିତେଛେନ । ଇହାରୀ ଆଜ୍ଞୀଯେର ବାଡ଼ି ନିମ୍ନଲିଖିତ ଉପେକ୍ଷା କରିତେ ପାରେନ ନାହିଁ, ଅଧିକ ପାଛେ ତୋହାଦେର ବାଡ଼ିତେ ଧାକିତେ ବା ଥାଇତେ ହସ ଏହିଜଣ ବୋଟେ କରିଯା ଗିଯାଇଲେନ । ବିବାହବାଡ଼ିର କର୍ତ୍ତା କୋଣ-ପ୍ରକାଶ କରାତେ ନବୀନକାଳୀ ବଲିଯାଇଲେନ, ‘ଜୀବନରେ ତୋ ଭାଇ, କର୍ତ୍ତାର ଶୱରୀର ଭାଲୋ ଅନ୍ଧ । ଆର ଛେଲେବେଳା ହିତେ ଉହାଦେର ଅଭ୍ୟାସଟି ଏକରକମ । ବାଡ଼ିତେ ଗୋକୁଳ ରାଧିଯା ଦୁଃ ହିତେ ମାଥନ ତୁଳିଯା ଦେଇ ମାଥନ-ମାରା ଦିଲେ ଉହାର ଲୁଚି ତୈରି ହସ—ଆବାର ମେ ଗୋକୁଳକେ ମା-ତା ଥାଓଯାଇଲେ ଚଲିବେ ନା’ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ।

ନବୀନକାଳୀ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେ, “ତୋମାର ନାମ କୀ ?”

କମଳା କହିଲ, “ଆମାର ନାମ କମଳା ।”

ନବୀନକାଳୀ । ତୋମାର ହାତେ ଲୋହା ଦେଖିତେଛି, ଆମୀ ଆହେ ବୁଝି ?

କମଳା କହିଲ, “ବିବାହେର ପରଦିନ ହିତେଇ ଆମୀ ନିରଦେଶ ହଇଯା ଗେଛେନ ।”

ନବୀନକାଳୀ । ଓମା, ମେ କୀ କଥା ! ତୋମାର ବୟସ ତୋ ବଡ଼ୋ ବେଶ ବୋଧ ହସ ନା ।

ତୋହାକେ ଆପାଦମ୍ବନ୍ତକ ମିରୀକଷ କରିଯା କହିଲେ, “ପମେରୋର ବେଶ ହଇବେ ନା ।”

କମଳା କହିଲ, “ବୟସ ଠିକ୍ ଜାନି ନା, ବୋଧ କରି ପନ୍ଥରୋଇ ହଇବେ ।”

ନବୀନକାଳୀ । ତୁମି ଆକଶରେ ଥେମେ ବଟେ ?

କମଳା କହିଲ, “ହା ।”

ନବୀନକାଳୀ କହିଲେ, “ତୋମାଦେର ବାଡ଼ି କୋଧାର ?”

କମଳା । କଥନେ ସତରବାଡ଼ି ସାଇ ନାହିଁ, ଆମାର ବାପେର ବାଡ଼ି ବିଶ୍ଵଧାଳି ।

କମଳାର ପିତାମହ ବିଶ୍ଵଧାଳିତେଇ ଛିଲ, ତାହା ମେ ଜାନିତ ।

নবীনকালী। তোমার বাপ-মা—

কমলা। আমার বাপ-মা কেহই নাই।

নবীনকালী। হরি বলো! তবে তুমি কী করিবে?

কমলা। কাশীতে ধনি কোনো ভদ্র গৃহস্থ আমাকে বাড়িতে রাখিয়া ছ-বেলা দুটি খাইতে দেন, তবে আমি কাজ করিব। আমি রঁধিতে পারি।

নবীনকালী বিনা-বেতনে পাঁচিকা আঙ্গুলী লাভ করিয়া মনে মনে ভাবি খুশি হইলেন। কহিলেন, “আমাদের তো দরকার নাই— বাস্তুন-চাকর সমষ্টই আমাদের সঙ্গে আছে। আমাদের আবার যে-সে বাস্তুন হইবার জো নাই— কর্তার খাবারের একটু এক্সিক-ওফিসিক হইলে আর কি বক্ষ আছে! বাস্তুনকে মাঝে দিতে হয় চৌক টাকা, তার উপরে ভাত-কাপড় আছে। তা হোক, আঙ্গুণের মেয়ে, তুমি বিপদে পড়িয়াছ— তা, চলো, আমাদের ওখানেই চলো। কত লোক খাচ্ছেন্দাছে, কত ফেলা-ছড়া যায়, আর-একজন বাড়িলে কেহ জানিতেও পারিবে না। আমাদের কাজও তেমন বেশি নয়। এখানে কেবল কর্তা আর আমি আছি। মেঘেগুলির সব বিবাহ দিয়াছি; তা, তাহারা বেশ বড়ো ঘরেই পড়িয়াছে। আমার একটিমাত্র ছেলে, সে হাকিম, এখন সেরাজগঞ্জে আছে, লাট-সাহেবের ওখান হইতে দু-মাস অন্তর তাহার নামে চিঠি আসে। আমি কর্তাকে বলি, আমাদের নোটোর তো অভাব কিছুই নাই, কেন তাহার এই গেরো। এতবড়ো হাকিমি সকলের ভাগ্যে জোটে না, তা জানি, কিন্তু বাছাকে তবু তো সেই বিশেষে পড়িয়া ধাকিতে হয়। কেন? দরকার কী! কর্তা বলেন, ‘ওগো, সেজন্ত নয়, সেজন্ত নয়। তুমি মেঘমাহুষ, বোঝ না। আমি কি রোজগারের জন্য নোটোকে চাকরিতে দিয়াছি। আমার অভাব কিসের? তবে কিনা, হাতে একটা কাজ ধাকা চাই, নহিলে অল্প বয়স, কী জানি কখন কী মতি হয়?’”

পালে বাতাসের জোর ছিল, কাশী পৌছিতে দীর্ঘকাল লাগিল না। শহরের ঠিক বাহিরেই অল্প একটু বাগানওয়ালা একটি দোতলা বাড়িতে সকলে গিয়া উঠিলেন।

সেখানে চৌক টাকা বেতনের বাস্তুনের কোনো সঙ্কান পাওয়া গেল না— একটা উড়ে বাস্তুন ছিল, অনতিকাল পরেই নবীনকালী তাহার উপরে একদিন হঠাৎ অভ্যন্ত আঙ্গুল হইয়া উঠিয়া বিনা বেতনে তাহাকে বিদায় করিয়া দিলেন। ইতিমধ্যে চৌক টাকা বেতনের অতি দুর্বল দ্বিতীয় একটি পাচক জুটিবার অবকাশে কমলাকেই সমস্ত রঁধা-বাড়ার ভার লইতে হইল।

ନବୀନକାଳୀ କମଳାକେ ବାରବାର ସତର୍କ କରିଯା କହିଲେନ, “ଦେଖୋ ବାହା, କାଣି ଶହର ଭାଲୋ ଆୟଗା ନାହିଁ । ତୋଆର ଅଜ୍ଞ ବରଳ । ବାଡ଼ିର ବାହିର ହିଁରୋ ନା । ଗନ୍ଧାର୍ମାନ-ବିଶେଷରଙ୍ଗନେ ଆମି ସଥିବ ବାଇସ ତୋମାକେ ସଙ୍ଗେ କରିଯା ଲାଇବ ।”

କମଳା ପାଛେ ଦୈବାର ହାତହାଡ଼ା ହିଁଯା ସାଥେ ନବୀନକାଳୀ ଏଜନ୍ତ ତାହାକେ ଅଭ୍ୟାସ ସାବଧାନେ ରାଖିଲେନ । ବାଡ଼ାଳି ମେଘେଦେର ସଙ୍ଗେଓ ତାହାକେ ବଡ଼ୋ-ଏକଟା ଆଲାପେର ଅବସର ଦିତେନ ନା । ତିନିର ବେଳା ତୋ କାଜେର ଅଭାବ ଛିଲ ନା— ସନ୍ଧ୍ୟାର ପରେ ଏକବାର କିଛୁକ୍ଷଣ ନବୀନକାଳୀ ତାହାର ସେ ଐଶ୍ୱର, ସେ ଗହମାପତ୍ର, ସେ ସୋନାକ୍ଷପାର ବାସନ, ସେ ମୃଥମଳ-କିଂଖାବେର ଗୃହସଙ୍ଗ ଚୋରେର ଭାବେ କାଣିତେ ଆମିତେ ପାରେନ ନାହିଁ, ତାହାରଙ୍କ ଆଲୋଚନା କରିଲେନ । ‘କ୍ଷାସାର ଧାଳାୟ ଧାଉରା ତୋ କର୍ତ୍ତାର କୋନୋକାଳେ ଅଭ୍ୟାସ ନାହିଁ, ତାହିଁ ପ୍ରଥମ-ପ୍ରଥମ ଏ ଲାଇଁଯା ତିନି ଅନେକ ବକାବକି କରିଲେନ । ତିନି ବଲିତେନ, ନାହୟ ଦ୍ଵ-ଚାରଥାନା ଚୂରି ଧାୟ ସେଇ ଭାଲୋ, ଆବାର ଗଡ଼ାଇତେ କତକ୍ଷଣ ! କିନ୍ତୁ ଟାକା ଆଛେ ବଲିଯାଇ ସେ ଲୋକସାମ କରିତେ ହିଁବେ ସେ ଆମି କୋନୋମତେ ସହ କରିତେ ପାରି ନା । ତାର ଚେଷ୍ଟେ ବରଙ୍ଗ କିଛୁକାଳ କଟ କରିଯା ଧାକାଓ ଭାଲୋ । ଏହି ଦେଖୋ-ନା, ଦେଖେ ଆୟାଦେର ମନ୍ତ୍ର ବାଡ଼ି, ସେଥାନେ ଲୋକ-ଲଶ୍କର ଯତ୍ନ୍ ଧାର ଆସେ-ଧାୟ ନା, ତାହିଁ ବଲିଯା କି ଏଥାନେ ସାତ ଗଣ୍ଠ ଚାକର ଆନା ଚଲେ ? କର୍ତ୍ତା ବଲେନ, କାହାକାହି ନାହୟ ଆରୋ ଏକଟା ବାଡ଼ି ଭାଡ଼ା କରା ଧାଇବେ । ଆମି ବଲିଲାମ, ନା ସେ ଆମି ପାରିବ ନା— କୋଷାୟ ଏଥାନେ ଏକଟୁ ଆରାମ କରିବ, ନା କ୍ରତ୍କଣ୍ଠଲୋ ଲୋକଜନ-ବାଡ଼ିଘର ଲାଇଁଯା ଦିନରାତ୍ରି ଭାବନାର ଅନ୍ତ ଧାକିବେ ନା ।’ ଇତ୍ୟାଦି ।

୫୨

ନବୀନକାଳୀର ଆଶ୍ରମେ କମଳାର ପ୍ରାଣଟା ଘେନ ଅନ୍ନଜଳ ଏଂଦୋ-ପୁକୁରେର ମାଛେର ମତେ ବ୍ୟାକୁଳ ହିଁଯା ଉଠିଲେ ଲାଗିଲ । ଏଥାନ ହିଁତେ ବାହିର ହିଁତେ ପାରିଲେ ସେ ବିଚେ, କିନ୍ତୁ ବାହିରେ ଗିଯା ଦୀଡ଼ାଇବେ କୋଷାୟ ? ସେଦିନକାର ରାତ୍ରେ ଗୃହହୀନ ବାହିରେ ପୃଥିବୀକେ ସେ ଜାନିଯାଇଛେ; ସେଥାନେ ଅନ୍ତଭାବେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରିତେ ଆର ତାହାର ମାହସ ହୁଏ ନା ।

ନବୀନକାଳୀ ସେ କମଳାକେ ଭାଲୋବାସିତେନ ନା ତାହା ନହେ, କିନ୍ତୁ ସେ ଭାଲୋବାସାର ମଧ୍ୟେ ବର ଛିଲ ନା । ଦୁଇ-ଏକଦିନ ଅମ୍ବଥ-ବିଶୁଥେର ମୟ ତିନି କମଳାକେ ଯତ୍ନେ କରିଯାଇଲେନ, କିନ୍ତୁ ସେ ଯତ୍ନ କ୍ରତ୍କଣ୍ଠାର ମହିତ ଗ୍ରହଣ କରା ବଡ଼ୋ କଟିଲ । ବରଙ୍ଗ ମେ କାଜକର୍ମରେ ମଧ୍ୟେ ଧାକିତ ଭାଲୋ, କିନ୍ତୁ ସେ-ସମୟଟା ନବୀନକାଳୀର ସମ୍ମିତେ ତାହାକେ

ସାଗନ କରିଲେ ହିତ ସେଇଟେଇ ତାର ପକ୍ଷେ ସବଚେଯେ ଛଃସରୟ ।

ଏକଦିନ ସକଳବେଳା ଅବୀନକାଳୀ କମଳାକେ ଡାକିଯା କହିଲେନ, “ଓଗୋ, ଓ ବାସୁନ୍ଠାକଙ୍କମ, ଆଉ କର୍ତ୍ତାର ଶରୀର ବଡ଼ୋ ଭାଲୋ ନାହିଁ, ଆଉ ଭାତ ହିବେ ନା, ଆଉ କଟି । କିନ୍ତୁ ତାଇ ବଲିଯା ଏକରାଖ ବି ଲାଇଯୋ ନା । ଜାନି ତୋ ତୋମାର ରାଜ୍ଞୀର ଶ୍ରୀ, ଉତ୍ଥାତେ ଏତ ବି କେମନ କରିଯା ଥରଚ ହିବେ ତାହା ତୋ ବୁଝିଲେ ପାରି ନା । ଏବେ ଚେଯେ ସେଇ-ସେ ଉଡ଼େ ବାସୁନ୍ଠା ଛିଲ ଭାଲୋ, ସେ ବି ଲାଇତ ବଟେ, କିନ୍ତୁ ରାଜ୍ଞୀର ଘିରେର ଆହ ଏକଟୁ-ଆଧଟୁ ପାଞ୍ଚା ଥାଇତ ।”

କମଳା ଏ-ସମସ୍ତ କଥାର କୋଣୋ ଜ୍ଵାବହି କରିଲେ ନା; ଯେମ ଶୁମିତେ ପାଇଁ ନାହିଁ, ଏମନିଭାବେ ନିଃଶ୍ଵରେ ମେ କାଜ କରିଯା ଥାଇତ ।

ଆଉ ଅପରାନେର ଗୋପନଭାବେ ଆକ୍ରମିତହୀନ ହିଲ୍ୟା କମଳା ଚୁପ କରିଯା ତରକାରି କୁଟିଲେଛିଲ, ସମସ୍ତ ପୃଥିବୀ ବିରସ ଏବଂ ଜୀବନଟା ଛଃସହ ବୋଥ ହିତେଛିଲ, ଏମ ସମୟ ଗୃହିଣୀର ସର ହିତେ-ଏକଟା କଥା ତାହାର କାନେ ଆସିଯା କମଳାକେ ଏକେବାରେ ଚକିତ କରିଯା ତୁଲିଲ । ଅବୀନକାଳୀ ତାହାର ଚାକରକେ ଡାକିଯା ବଲିତେଛିଲେନ, “ଓରେ ତୁଲସୀ, ସା ତୋ, ଶହର ହିତେ ନଲିନୀଙ୍କ ଡାକ୍ତାରକେ ଶୀଘ୍ର ଡାକିଯା ଆନ୍ । ବଲ, କର୍ତ୍ତାର ଶରୀର ବଡ଼ୋ ଥାରାପ ।”

ଅଲିମାଙ୍କ ଡାକ୍ତାର ! କମଳାର ଚୋଥେର ଉପରେ ସମସ୍ତ ଆକାଶେର ଆଲୋ ଆହତ ବୀପାର ସ୍ଵର୍ଗଭୂର ମତୋ କ୍ଷାପିତେ ଲାଗିଲ । ମେ ତରକାରି-କୋଟା ଫେଲିଯା ଆରେର କାହେ ଆସିଯା ଦାଢାଇଲ । ତୁଲସୀ ବୀଚେ ମାମିଯା ଆସିତେଇ କମଳା ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “କୋଥାଯି ଥାଇତେଛିସ, ତୁଲସୀ ?” ମେ କହିଲ, “ଅଲିମାଙ୍କ ଡାକ୍ତାରକେ ଡାକିଲେ ଥାଇତେଛି ।”

କମଳା କହିଲ, “ମେ ଆବାର କୋନ୍ ଡାକ୍ତାର ?”

ତୁଲସୀ କହିଲ, “ତିନି ଏଥାନକାର ଏକଟି ବଡ଼ୋ ଡାକ୍ତାର ବଟେ ।”

କମଳା । ତିନି ଥାକେନ କୋଥାଯି ?

ତୁଲସୀ କହିଲ, “ଶହରେଇ ଥାକେନ, ଏଥାନ ହିତେ ଆଧ କ୍ରୋଷ୍ଟାକ ହିବେ ।”

ଆହାରେ ସାମଣୀ ଅଲ୍ଲବନ୍ଦି ବାହା-କିଛୁ ଦୀଚାଇତେ ପାରିଲ, କମଳା ତାହାଇ ବାଡ଼ିର ଚାକର-ବାକରଦେର ଭାଗ କରିଯା ଦିଲ । ଏହାନ୍ତ ମେ ଭେଦ'ନା ଅନେକ ସହିଯାଇଛେ, କିନ୍ତୁ ଏ ଅଭ୍ୟାସ ଛାଡ଼ିଲେ ପାରେ ନାହିଁ । ବିଶେଷ ଗୃହିଣୀ କଢ଼ା ଆହିନ ଅହୁମାରେ ଏ ବାଡ଼ିର ଲୋକଜନଦେର ଥାବାର କଷ୍ଟ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ବେଶ । ତା ଛାଡ଼ା କର୍ତ୍ତା-ଗୃହିଣୀର ଥାଇତେ ବେଳା ହିତ ; କୁଟ୍ଟେଯା ତାହାର ପରେ ଥାଇତେ ପାଇତ । ତାହାରା ସଥର ଆସିଯା କମଳାକେ ଜାନାଇତ ‘ବାସୁନ୍ଠାକଙ୍କମ, ବଡ଼ୋ କୁଥା ପାଇୟାଇଁ’ ତଥନ ମେ ତାହାଦିଗଙ୍କେ କିଛୁ-କିଛୁ

ଥାଇତେ ନା ଦିଯା କୋନୋଗତେହି ଧାରିତେ ପାରିତ ନା । ଏମନି କରିଯା ବାଡ଼ିର ଚାକର-
ବାକର ଛୁଟିନେହି କମଳାର ଏକାଙ୍ଗ ବଶ ମାନିଯାଛେ ।

ଉପର ହାଇତେ ରବ ଆସିଲ, “ରାଜ୍ଞୀଘରେ ଦରଜାର କାହେ ଦାଡ଼ାଇୟା କିମେର ପରାମର୍ଶ
ଚଲିତେହେ ରେ ତୁଳସୀ ? ଆମାର ବୁଝି ଚୋଥ ନାହିଁ ମନେ କରିସ ? ଶହରେ ସାଇବାର
ପଥେ ଏକବାର ବୁଝି ରାଜ୍ଞୀଘର ନା ମାଡ଼ାଇୟା ଗେଲେ ଚଲେ ନା ? ଏମନି କରିଯାଇ ଜିମିସ-
ପତ୍ରଙ୍ଗୁଲେ ସରାଇତେ ହୟ ବଟେ ! ବଲି ବାସୁନ୍ଠାକଙ୍କଳ, ରାଜ୍ଞୀଘ ପଡ଼ିଯା ଛିଲେ, ହସ୍ତ କରିଯା
ତୋମାକେ ଆଶ୍ରମ ଦିଲାମ, ଏମନି କରିଯାଇ ତାହାର ଶୋଧ ତୁଲିତେ ହୟ ବୁଝି !”

ମକଳେହି ତୋହାର ଜିମିସପତ୍ର ଚାରି କରିତେଛେ, ଏହି ମନ୍ଦେହ ନବୀନକାଳୀକେ କିଛିତେହେ
ତ୍ୟାଗ କରେ ନା । ସଥନ ପ୍ରମାଣେର ଲେଖମାତ୍ରଓ ନା ଥାକେ ତଥିନେ ତିନି ଆଜ୍ଞାଜେ
ତ୍ରୈସନା କରିଯା ଲନ । ତିନି ଛିର କରିଯାଛେ ସେ, ଅକ୍ଷକାରେ ଢେଲା ମାରିଲେଓ
ଅଧିକାଂଶ ଢେଲା ଠିକ ଜ୍ଞାଯଗାୟ ଗିଯା ପଡ଼େ, ଆର ତିନି ସେ ସର୍ବଦା ସତର୍କ ଆଛେନ ଓ
ତୋହାକେ ଫାଁକି ଦିବାର ଜୋ ମାଇ, ଡୁଟ୍ୟୋରା ଇହା ବୁଝିତେ ପାରେ ।

ଆଜ ନବୀନକାଳୀର ତୌତ୍ରବାକ୍ୟ କମଳାର ମନେଓ ବାଜିଲ ନା । ମେ ଆଜ କେବଳ
କଲେର ମତୋ କାଜ କରିତେଛେ, ତୋହାର ମନଟା ସେ କୋନ୍ଥାନେ ଉଥାଓ ହେଇୟା ଗେଛେ
ତୋହାର ଠିକାନା ନାହିଁ ।

ମୀଚେ ରାଜ୍ଞୀଘରେ ଦରଜାର କାହେ କମଳା ଦାଡ଼ାଇୟା ଅପେକ୍ଷା କରିତେଛିଲ । ଏମନ
ମମୟ ତୁଳସୀ କରିଯା ଆସିଲ, କିନ୍ତୁ ମେ ଏକା ଆସିଲ । କମଳା ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ,
“ତୁଳସୀ, କିଇ ଡାକ୍ତାରବାବୁ ଆସିଲେନ ନା ?”

ତୁଳସୀ କହିଲ, “ନା, ତିନି ଆସିଲେନ ନା ।”

କମଳା । କେନ ?

ତୁଳସୀ । ତୋହାର ମାର ଅରୁଥ କରିଯାଛେ ।

କମଳା । ମାର ଅରୁଥ ? ସବେ ଆର କି କେହ ନାହିଁ ?

ତୁଳସୀ । ନା, ତିନି ତୋ ବିବାହ କରେନ ନାହିଁ ।

କମଳା । ବିବାହ କରେନ ନାହିଁ, ତୁଇ କେମନ କରିଯା ଜାନିଲି ?

ତୁଳସୀ । ଚାକରହେର ମୁଖେ ତୋ ଶୁଣି, ତୋହାର ଜୀ ନାହିଁ ।

କମଳା । ହସ୍ତତୋ ତୋହାର ଜୀ ମାରା ଗେଛେ ।

ତୁଳସୀ । ତା ହାଇତେ ପାରେ । କିନ୍ତୁ ତୋହାର ଚାକର ଅଜ ବଲେ, ତିନି ସଥନ
ରଙ୍ଗପୁରେ ଡାକ୍ତାରି କରିଲେ, ତଥିନେ ତୋହାର ଜୀ ଛିଲ ନା ।

ଉପର ହାଇତେ ଡାକ ପଡ଼ିଲ; “ତୁଳସୀ !” କମଳା ଡାକ୍ତାଡାକ୍ତି ରାଜ୍ଞୀଘରେ ଅଥେ
ଚୁକିଯା ଗଡ଼ିଲ ଏବଂ ତୁଳସୀ ଉପରେ ଚଲିଯା ଗେଲ ।

ନଲିନୀଙ୍କ— ରଙ୍ଗେରେ ଡାଙ୍କାରି କରିବେଳ— କମଳାର ମନେ ଆର ତୋ କୋନୋ ସମ୍ବେଦ ନାହିଁ । ତୁଳସୀ ନାମିଆ ଆମିଲେ ପୁନର୍ବାର କମଳା ତାହାକେ ଜିଜାସା କରିଲ, “ଦେଖ, ତୁଳସୀ, ଡାଙ୍କାରବାବୁର ନାମେ ଆମାର ଏକଟି ଆସ୍ତୀଯ ଆଛେନ— ବଲ ଦେଖି, ଉନି ବ୍ରାହ୍ମଣ ତୋ ବଟେବ ?”

ତୁଳସୀ । ହଁ, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଚାଟୁଙ୍ଗେ ।

ଗୃହିଣୀର ଦୃଷ୍ଟିପାତେର ଭୟେ ତୁଳସୀ ବାୟୁର୍ଥାକର୍ମନେର ସଙ୍ଗେ ଅଧିକକ୍ଷଣ କଥାବାର୍ତ୍ତା କହିତେ ସାହସ କରିଲ ନା, ମେ ଚଲିଯା ଗେଲୁଁ ।

କମଳା ନବୀନକାଳୀର ନିକଟ ଗିଯା କହିଲ, “କାଞ୍ଜକର୍ମ ସମ୍ମତ ସାରିଯା ଆଜ ଆମି ଏକବାର ଦ୍ୱାଶାର୍ଥମେଧ ଘାଟେ ଆନ କରିଯା ଆସିବ ।”

ନବୀନକାଳୀ । ତୋମାର ମକଳ ଅନାମ୍ବଟି । କର୍ତ୍ତାର ଆଜ ଅସୁଖ, ଆଜ କଥନ କୌଦରକାର ହୟ, ତାହା ବଲା ଯାଏ ନା— ଆଜ ତୁମି ଗେଲେ ଚଲିବେ କେନ ?

କମଳା କହିଲ, “ଆମାର ଏକଟି ଆପନାର ଲୋକ କାଣିତେ ଆଛେନ ଥବର ପାଇୟାଛି, ତାହାକେ ଏକବାର ଦେଖିତେ ଯାଇବ ।”

ନବୀନକାଳୀ । ଏ-ସବ ଭାଲୋ କଥା ନୟ । ଆମାର ସ୍ଥିତେ ବସ ହଇୟାଛେ, ଆମି ଏ-ସବ ବୁଝି । ଥବର ତୋମାକେ କେ ଆନିଯା ଦିଲ ? ତୁଳସୀ ବୁଝି ? ଓ ଛୋଡ଼ାଟାକେ ଆର ରାଖା ନୟ । ଶୋଭୋ ବଲି ବାୟୁର୍ଥାକର୍ମ, ଆମାର କାହେ ସତଦିନ ଆଛ ଘାଟେ ଏକଳା ଆନ କରିତେ ଥାଓୟା, ଆସ୍ତୀଯେର ସନ୍ଧାନେ ଶହରେ ବାହିର ହୋୟା, ଓ-ସମ୍ମତ ଚଲିବେ ନା ତାହା ବଲିଯା ରାଖିତେଛି ।

ଦାରୋଧାନେର ଉପର ହୁମ ହଇୟା ଗେଲ, ତୁଳସୀକେ ଏହି ଦଣେ ଦୂର କରିଯାଇଦେଇୟା ହୟ, ମେ ସେମ ଏ-ବାଡ଼ିଶୁଖେ ହଇତେ ନା ପାରେ ।

ଗୃହିଣୀର ଶାସନେ ଅଞ୍ଚାଙ୍ଗ ଚାକରେରା କମଳାର ସଂଶ୍ଵର ଯଥାସମ୍ଭବ ପରିଭ୍ୟାଗ କରିଲ ।

ନଲିନୀଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧେ ସତଦିନ କମଳା ନିଚିତ ଛିଲ ନା ତତଦିନ ତାହାର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଛିଲ ; ଏଥମ ତାହାର ପକ୍ଷେ ଧୈର୍ଯ୍ୟକା କରା ଦୁଃସାଧ୍ୟ ହଇୟା ଉଠିଲ । ଏହି ନଗରେଇ ତାହାର ଶାସ୍ତ୍ରୀ ରହିଯାଛେ, ଅର୍ଥଚ ମେ ଏକ ଶୁରୁତ୍ତି ସେ ଅନ୍ତେର ସରେ ଆଶ୍ରମ ଲାଇୟା ଥାକିବେ, ଇହା ତାହାର ପକ୍ଷେ ଅମ୍ଭ ହିଲ । କାଞ୍ଜକର୍ମେ ତାହାର ପଦେ ପଦେ ଦ୍ରାଟ ହଇତେ ଲାଗିଲ ।

ନବୀନକାଳୀ କହିଲେ, “ବଲି ବାୟୁର୍ଥାକର୍ମ, ତୋମାର ଗତିକ ତୋ ଭାଲୋ ଦେଖି ନା । ତୋମାକେ କି ଭୂତେ ପାଇୟାଛେ ? ତୁମି ନିଜେ ତୋ ଥାଓୟାଦାଓୟା ବନ୍ଦ କରିଯାଇ, ଆମାଦିଗିକେଓ କି ଉପୋସ କରାଇୟା ମାରିବେ ? ଆଜକାଳ ତୋମାର ରାଜ୍ଞୀ ସେ ଆର ଯୁଧେ ଦେବାର ଜ୍ଞୋ ନାହିଁ !”

କମଳା କହିଲ, “ଆମି ଏଥାନେ ଆର କାଞ୍ଜ କରିତେ ପାରିତେଛି ନା, ଆମାର

କୋନୋମତେ ମନ ଟିକିତେହେ ନା । ଆମାକେ ବିଦ୍ୟାଯ ଦିନ ।”

ନୌନକାଳୀ ସଂକାର ଦିନୀ ବଲିଲେନ, “ବଟେଇ ତୋ ! କଲିକାଲେ କାହାରୋ ଭାଲୋ କରିତେ ନାହିଁ । ତୋମାକେ ଦୟା କରିଯା ଆଶ୍ରମ ଦିବାର ଜଣେ ଆମାର ଏତକାଳେର ଅମନ ଭାଲୋ ବାନୁନ୍ଠାକେ ଛାଡ଼ାଇୟା ଦିଲାମ, ଏକବାର ଥବରପୁ ଲାଲାମ ନା ତୁମି ସତ୍ୟ ବାନୁନେର ମେଘେ କି ନା । ଆଜ ଉନି ବଲେନ କିମ୍ବା ! ଆମାକେ ବିଦ୍ୟାଯ ଦିନ । ସହି ପାଲାଇବାର ଚେଷ୍ଟା କର ତୋ ପୁଲିମେ ଥବର ଦିବ ନା ! ଆମାର ଛେଲେ ହାକିମ— ତାର ହକୁମେ କତ ଲୋକ ଫାସି ଗେଛେ, ଆମାର କାହେ ତୋମାର ଚାଲାକି ଥାଟିବେ ନା । ଶୁନେଇଛ ତୋ— ଗଦା କର୍ତ୍ତାର ମୁଖେର ଉପରେ ଜବାବ ଦିତେ ଗିଯାଇଲି, ମେ ବେଟା ଏମନି ଜବ ହଇସାହେ, ଆଜଓ ମେ ଜେଲ ଥାଟିତେହେ । ଆମାଦେଇ ତୁମି ସେହନ-ତେମନ ପାଓ ନାହିଁ ।”

କଥାଟା ମିଥ୍ୟା ନହେ— ଗଦା ଚାକରକେ ସଢ଼ିଚୁରିର ଅପବାଦ ଦିନୀ ଜେଲେ ପାଠାନୋ ହଇସାହେ ବଟେ ।

କମଳା କୋନୋ ଉପାୟ ଖୁଁଜିଯା ପାଇଲ ନା । ତାହାର ଚିରଜୀବନେର ସାର୍ଥକତା ସଥିନ ହାତ ଦାଡ଼ାଇଲେଇ ପାଓଯା ସାଇଁ, ତଥିନ ମେହି ହାତେ ବୀଧିନ ପଡ଼ାର ମତେ ଏହିନ ନିଷ୍ଠିର ଆର କୀ ହିତେ ପାରେ । କମଳା ଆପନାର କାଜେର ମଧ୍ୟେ, ସରେର ମଧ୍ୟେ କିଛିତେଇ ଆର ତୋ ବକ୍ଷ ହଇୟା ଥାକିତେ ପାରେ ନା । ତାହାର ରାତ୍ରେର କାଜ ଶେଷ ହଇୟା ଗେଲେ ପର ମେ ଶୀତେ ଏକଥାନା ର୍ୟାପାର ମୁଡି ଦିଯା ବାଗାନେ ବାହିର ହଇୟା ପଡ଼ିତ । ପ୍ରାଚୀରେ ଧାରେ ଦାଡ଼ାଇୟା, ସେ ପଥ ଶହରେର ଦିକେ ଚଲିଯା ଗେଛେ ମେହି ପଥେର ଦିକେ ଚାହିୟା ଥାକିତ । ତାହାର ସେ ତଙ୍କପ ଦୁଦୟଥାନି ମେବାର ଜଞ୍ଜ ବ୍ୟାକୁଳ, ଭକ୍ତି ନିବେଦନେର ଜଞ୍ଜ ବ୍ୟାଗ୍ର, ମେହି ଦୁଦୟକେ କମଳା ଏହି ରଜନୀର ରିଞ୍ଜମ ପଥ ବାହିୟା ନଗରେର ମଧ୍ୟେ କୋନ୍ ଏକ ଅପରିଚିତ ଗୃହେର ଉଦ୍ଦେଶେ ପ୍ରେରଣ କରିତ— ତାହାର ପର ଅନେକକ୍ଷଣ କ୍ଷକ୍ଷ ହଇୟା ଦାଡ଼ାଇୟା ଭୂରିଷ୍ଟ ହଇୟା ପ୍ରଣାମ କରିଯା ତାହାର ଶୟମକଙ୍କଳେର ମଧ୍ୟେ ଫିରିଯା ଆସିତ ।

କିନ୍ତୁ ଏହିଟୁକୁ ହୁଥ, ଏହିଟୁକୁ ସାଧୀନତାଓ କମଳାର ବେଶଦିନ ରହିଲ ନା । ରାତ୍ରିର ସମସ୍ତ କାଜ ଶେଷ ହଇୟା ଗେଲେଓ ଏକଦିନ କୀ କାରଣେ ନୌନକାଳୀ କମଳାକେ ଡାକିଯା ପାଠାଇଲେନ । ବେହାରା ଆସିଯା ଥବର ଦିଲ, “ବାନୁନ୍ଠାକର୍ମକେ ଦେଖିତେ ପାଇଲାୟ ନା ।”

ନୌନକାଳୀ ସ୍ଵଜ୍ଞ ହଇୟା ଉଠିଯା କହିଲେନ, “ମେ କୀ ରେ, ତବେ ପାଲାଇଲ ନାକି ?”

ନୌନକାଳୀ ନିଜେ ମେହି ରାତ୍ରେ ଆଲୋ ଧରିଯା ସବେ ସବେ ଖେଳି କରିଯା ଆସିଲେନ, କୋଥାଓ କମଳାକେ ଦେଖିତେ ପାଇଲେନ ନା । ଶୁକ୍ଳବାବୁ ଅର୍ଧ-ମିମିଲିତମେତେ ଶୁଡ଼ଗୁଡ଼ି ଟାନିତେଛିଲେନ ; ତୁମାକେ ଗିଯା କହିଲେନ, “ଓଗୋ, ଶୁନ୍ଦି ! ବାନୁନ୍ଠାକର୍ମ ବୋଧ କରି ପାଲାଇଲ ।”

ইহাতেও মুকুন্দবাবুর শাস্তিভঙ্গ করিল না ; তিনি কেবল আলঙ্ঘজড়িত কষ্টে কহিলেন, “তখনই তো বারণ করিয়াছিলাম ; জানাশোনা লোক নয়। কিছু সরাইয়াছে নাকি ?”

গৃহিণী কহিলেন, “সেদিন তাহাকে যে শীতের কাপড়থানা পরিতে দিয়াছিলাম, সেটা তো ঘরে নাই, এ ছাড়া আর কী গিয়াছে, এখনো দেখি নাই।”

কর্তা অবিচলিত গভীরস্থরে কহিলেন, “পুলিসে খবর দেওয়া যাক।”

একজন চাকর র্জষ্ঠ লইয়া পথে বাহির হইল। ইতিমধ্যে কমলা তাহার ঘরে ফিরিয়া আসিয়া দেখিল, নবীনকালী সে ঘরের সমস্ত জিনিসপত্র তন্ত-তন্ত করিয়া দেখিতেছেন। কোনো জিনিস চুরি গেছে কি না তাহাই তিনি সন্দান করিতে প্রবৃত্ত হইয়াছেন। এমন সময় কমলাকে হঠাৎ দেখিয়া নবীনকালী বলিয়া উঠিলেন, “বলি, কী কাঙটাই করিলে ? কোথায় যাওয়া হইয়াছিল ?”

কমলা কহিল, “কাজ শেষ করিয়া আমি একটুখানি বাগানে বেড়াইতেছিলাম।”

নবীনকালী মুখে যাহা আসিল তাহাই বলিয়া গেলেন। বাড়ির সমস্ত চাকর-বাকর দুরজার কাছে আসিয়া জড়ো হইল।

কমলা কোনোদিন নবীনকালীর ক্ষেত্রে ভর্তুল সমাজে তাহার সম্মুখে অশ্রবর্ণ করে নাই। আজও সে কাঠের মূর্তির মতো স্তুক হইয়া দাঢ়াইয়া রহিল।

নবীনকালীর বাক্যবর্ণন একটুখানি ক্ষান্ত হইবামাত্র কমলা কহিল, “আমার প্রতি আপনারা অসম্ভৃত হইয়াছেন, আমাকে বিদায় করিয়া দিন।”

নবীনকালী। বিদায় তো করিবই। তোমার অতো অক্ষতজ্ঞকে চিরদিন ভাত-কাপড় দিয়া পুরিব, এমন কথা মনেও করিয়ো না। কিন্তু কেমন লোকের হাতে পড়িয়াছ সেটা আগে ভালো করিয়া জানাইয়া তবে বিদায় দিব।

ইহার পর হইতে কমলা বাহিরে যাইতে আর সাহস করিত না। সে ঘরের মধ্যে দ্বার কল্প করিয়া মনে মনে এই কথা বলিল, ‘যে লোক এত দুঃখ সহ করিতেছে ভগবান মিশ্চয় তাহার একটা গতি করিয়া দিবেন।’

মুকুন্দবাবু তাহার দুইটি চাকর সঙ্গে লইয়া গাড়ি করিয়া যাওয়া থাইতে বাহির হইয়াছেন। বাড়িতে প্রবেশের দুরজায় তিতর হইতে হড়কা বক্ষ। সঙ্গে হইয়া আসিয়াছে।

ঘারের কাছে রব উঠিল, “মুকুন্দবাবু ঘরে আছেন কি ?”

নবীনকালী চকিত হইয়া বলিয়া উঠিলেন, “ঐ গো, নলিমাঙ্ক ডাঙ্কার

ଆସିଯାଇଛେ । ବୁଧିଆ, ବୁଧିଆ !”

ବୁଧିଆ-ନାରଥାରିଶୀର କୋଣୋ ସାଡ଼ା ପାଓରା ଗେଲ ନା । ତଥି ନବୀନକାଳୀ କହିଲେବ, “ବାସୁନ୍ଠାକଙ୍କଳ, ସାଓ ତୋ, ଶୀଘ୍ର ଦରଜା ଖୁଲିଯା ଦାଉ ଗେ । ଭାଙ୍ଗାରବାସୁକେ ବଲୋ, କର୍ତ୍ତା ହାଓରା ଥାଇତେ ବାହିର ହଇଯାଇଛେ, ଏଥନେଇ ଆସିବେନ ; ଏକଟୁ ଅଗେକା କରିତେ ହଇବେ ।”

କମଳା ଲଞ୍ଚି ଲଈଯା ନୀତେ ନାମିଯା ଗେଲ— ତାହାର ପା କୌଣସିଲେ, ତାହାର ବୁକେର ଭିତର ଶୁଣ ଶୁଣ କରିତେବେ, ତାହାର କରତଳ ଠାଣା ହିମ ହଇଯା ଗେଲ । ତାହାର ଶୟ ହଇତେ ଲାଗିଲ, ପାଛେ ଏହି ବିଷମ ବ୍ୟାକୁଳଭାୟ ମେ ଚୋଥେ ଭାଲୋ କରିଯା ଦେଖିତେ ନା ପାଇଁ !

କମଳା ଭିତର ହଇତେ ଛଡ଼କା ଖୁଲିଯା ଦିଯା ଘୋଷଟା ଟାନିଯା କପାଟେର ଅନ୍ତରାଳେ ଦୀଡାଇଲ ।

ମଲିନାକ୍ଷ ଜିଜାମା କରିଲ, “କର୍ତ୍ତା ସବେ ଆହେନ କି ?”

କମଳା କୋଣୋମତେ କହିଲ, “ନା, ଆପଣି ଆହୁନ ।”

ମଲିନାକ୍ଷ ବସିବାର ସବେ ଆସିଯା ବସିଲ । ଇତିରୁଥେ ବୁଧିଆ ଆସିଯା କହିଲ, “କର୍ତ୍ତାବାବୁ ବେଡ଼ାଇତେ ଗେହେନ, ଏଥନେଇ ଆସିବେନ, ଆପଣି ଏକଟୁ ବହୁନ ।”

କମଳାର ନିର୍ବାସ ପ୍ରେଲ ହଇଯା ତାହାର ବୁକେର ମଧ୍ୟେ କଟ ହଇତେଛିଲ । ସେଥାନ ହଇତେ ମଲିନାକ୍ଷକେ ଶ୍ପାଟ ଦେଖା ଥାଇବେ, ଅନ୍ତକାର ବାରାନ୍ଦାର ଏମନ-ଏକଟା ଜୀବଗା ମେ ଆଶ୍ରୟ କରିଲ, କିନ୍ତୁ ଦୀଡାଇତେ ପାରିଲ ନା । ବିଶ୍ଵର ବକ୍ରକେ ଶାନ୍ତ କରିବାର ଜ୍ଞାନ ତାହାକେ ମେହିଥାମେ ବସିଯା ପଡ଼ିତେ ହଇଲ । ତାହାର ହୃଦିଗୁଡ଼ର ଚାକିଲୋର ମଙ୍ଗେ ଶୀତେର ହାଓରା ଯୋଗ ଦିଯା ତାହାକେ ଧରିଥର କରିଯା କାପାଇଯା ତୁଲିଲ ।

ମଲିନାକ୍ଷ କେରୋସିନ ଆଲୋର ପାଶେ ବସିଯା ସ୍ତର ହଇଯା କୀ ଭାବିତେଛିଲ । ଅନ୍ତକାରେ ଭିତର ହଇତେ ବେପଥ୍ୟମୂଳୀ କମଳା ମଲିନାକ୍ଷର ମୁଖେର ଦିକେ ଏକନୃତ୍ତେ ଚାହିଯା ରହିଲ । ଚାହିତେ ଚାହିତେ ତାହାର ଛୁଇ ଚକ୍ର ବାର ବାର ଜଳ ଆସିତେ ଲାଗିଲ । ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଜଳ ଝୁଇଯା ମେ ତାହାର ଏକାଗ୍ରାଦୃତିର ଦ୍ୱାରା ମଲିନାକ୍ଷକେ ସେମ ଆପନାର ଅନ୍ତଃକରଣେର ଗଭୀରତମ ଅଭାସରମେଶେ ଆକର୍ଷଣ କରିଯା ଲାଇଲ । ଐ-ସେ ଉତ୍ତରତଳଲାଟ ସ୍ତର ମୁଖ୍ୟାନିର ଉପରେ ଦୀପାଲୋକ ଶୃଂଖିତ ହଇଯା ପଡ଼ିଯାଇଛେ, ଐ ମୁଖ ଯତହି କମଳାର ଅନ୍ତରେ ମଧ୍ୟେ ମୁଦ୍ରିତ ଓ ପରିଷ୍ଫୂଟ ହଇଯା ଉଠିତେ ଲାଗିଲ ତତହି ତାହାର ସମ୍ମତ ଶରୀର ଧେନ ଅବଶ ହଇଯା ଚାରି ଦିକେର ଆକାଶେର ସହିତ ମିଳାଇଯା ଥାଇତେ ଲାଗିଲ ; ବିଶ୍ଵଜଗତେର ମଧ୍ୟେ ଆର-କିଛିଇ ରହିଲ ନା, କେବଳ ଐ ଆଲୋକିତ ମୁଖ୍ୟାନି ରହିଲ— ଯାହାର ମଞ୍ଚେ ରହିଲ ମେଓ ଐ ମୁଖେର ସହିତ ମଞ୍ଚୁର୍ଭାବେ ବିଶିଯା ଗେଲ ।

ଏହିକୋଣେ କିଛିକଣ କମଳା ସଚେତନ କି ଅଚେତନ ଛିଲ, ତାହା ବଲା ଥାଏ ନା । ଏମନ ସମସ୍ତ ହଠାତ୍ ମେ ଚକିତ ହଇୟା ଦେଖିଲ, ଅଲିନାକ୍ ଚୌକି ଛାଡ଼ିଯା ଉଠିଯା ଦାଡ଼ାଇୟାଛେ ଏବଂ ଶୁକ୍ରବାବୁର ମଙ୍ଗେ କଥା କହିତେଛେ ।

ଏଥନାହିଁ ପାଛେ ଉହାରା ବାରାନ୍ଦାୟ ବାହିର ହଇୟା ଆସେନ ଏବଂ କମଳା ଧରା ପଡ଼େ ଏହି ଭସେ କମଳା ବାରାନ୍ଦା ଛାଡ଼ିଯା ମୀଚେ ତାହାର ରାଙ୍ଗାଘରେ ଗିଯା ବସିଲ । ରାଙ୍ଗାଘରଟି ପ୍ରାକ୍ରିଗେର ଏକ ଧାରେ ଏବଂ ଏହି ପ୍ରାକ୍ରିଗ୍ରାମଟି ବାଡ଼ିର ଭିତର ହିତେ ବାହିର ହଇୟା ଯାଇବାର ପଥ ।

କମଳା ସର୍ବାଙ୍ଗମନେ ପୁଲକିତ ହଇୟା ବସିଯା ବସିଯା ଭାବିତେ ଲାଗିଲ, ‘ଆମାର ମତେ ହତଭାଗିନୀର ଏମନ ଥାଏଇ ! ଦେବତାର ମତେ ଏମନ ସୌମ୍ୟନିର୍ମଳ ପ୍ରସର-ଶୁନ୍ଦର ମୂର୍ତ୍ତି ! ଓଗେ ଠାକୁର, ଆମାର ସକଳ ଦୃଃଥ ସାର୍ଥକ ହଇୟାଛେ ।’

ବଲିଯା ବାର ବାର କରିଯା ଡଗବାନକେ ପ୍ରଣାମ କରିଲ ।

ସିଂଡ଼ି ଦିଲ୍ଲୀ ମୀଚେ ନାମିବାର ପଦଶବ୍ଦ ଶୋନା ଗେଲ । କମଳା ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଅଞ୍ଜକାରେ ଦ୍ୱାରେର ପାଶେ ଦାଡ଼ାଇଲ । ବୁଧିଯା ଆଲୋ ଧରିଯା ଆଗେ ଆଗେ ଚଲିଲ, ତାହାର ଅଭସରଣ କରିଯା ଅଲିନାକ୍ ବାହିର ହଇୟା ଗେଲ ।

କମଳା ମନେ ମନେ କହିଲ, ‘ତୋମାର ଶ୍ରୀଚରଣେର ସେବିକା ହଇୟା ଏହିଥାନେ ପରେର ଦ୍ୱାରେ ଦାସତ୍ତ୍ଵ ଆବଶ୍ୟକ ହଇୟା ଆଛି, ସମ୍ମଥ ଦିଲ୍ଲୀ ଚଲିଯା ଗେଲେ, ତବୁ ଜାନିତେଉ ପାରିଲେ ନା ।’

ଶୁକ୍ରବାବୁ ଅନ୍ତଃପୁରେ ଆହାର କରିତେ ଗେଲେ କମଳା ଆଣ୍ଟେ ଆଣ୍ଟେ ଦେଇ ବସିବାର ସବେଳେ ଗେଲ । ସେ ଚୌକିତେ ଅଲିନାକ୍ ବସିଯାଇଲ ତାହାର ସମୁଖେ ତୁମିତେ ଲଲାଟ ଠେକାଇୟା ସେଥାନକାର ଧୂଲି ଚୂପନ କରିଲ । ସେବା କରିବାର ଅବକାଶ ନା ପାଇୟା ଅବରୁଦ୍ଧ ଭକ୍ତିତେ କମଳାର ହନ୍ଦୟ କାତର ହଇୟା ଉଠିଯାଇଲ ।

ପରଦିନ କମଳା ସଂବାଦ ପାଇଲ, ବାୟୁପରିବର୍ତ୍ତନେର ଜ୍ଞନ ତାଙ୍କାରବାବୁ କର୍ତ୍ତାକେ ଶୁନ୍ଦର ପଞ୍ଚିମେ କାଶୀର ଚେଯେ ସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟକର ହାନେ ଯାଇତେ ଉପଦେଶ କରିଯାଇଛେ । ତାଇ ଆଜ ହିତେ ଯାତ୍ରାର ଆସୋଜନ ଆରଜ୍ଜ ହଇୟାଛେ ।

କମଳା ନବୀନକାଲୀକେ ଗିଯା କହିଲ, “ଆମି ତୋ କାଶୀ ଛାଡ଼ିଯା ଯାଇତେ ପାରିବ ନା ।”

ନବୀନକାଲୀ । ଆମରା ପାରିବ, ଆର ତୁମି ପାରିବେ ନା । ବଡ଼ୋ ଭକ୍ତି ଦେଖିତେଛି ।

କମଳା । ଆପଣି ଯାହାଇ ବଲୁନ, ଆମି ଏଥାନେଇ ଥାକିବ ।

ନବୀନକାଲୀ । ଆଜ୍ଞା, ତା କେବେଳ ଥାକୁ ଦେଖା ଯାଇବେ ।

କମଳା କହିଲ, “ଆମାକେ ସରା କରନ, ଆମାକେ ଏଥାମ ହଈତେ ଲାଇସା ଶାଇବେନ ନା ।”

ନବୀନକାଳୀ । ତୁମ ତୋ ବଡ଼ୋ ଭୟାନକ ଲୋକ ଦେଖିତେଛି । ଠିକ ବାବାର ସମୟ ବାହାରା ଧରିଲେ । ଆମରା ଏଥିନ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଲୋକ କୋଥାର ଖୁଣ୍ଜିଯା ପାଇ ? ଆମାଦେର କାଞ୍ଚ ଚଲିବେ କୀ କରିଯା ?

କମଳାର ଅଭ୍ୟନ୍ୟ-ବିନ୍ୟ ସମ୍ପତ୍ତ ବ୍ୟର୍ଷ ହଇଲ ; କମଳା ତାହାର ସବେ ଦ୍ୱାରା ବସ୍ତ କରିଯା ଶଗବାନକେ ଡାକିଯା କୌଣସିତେ ଲାଗିଲ ।

୫୩

ଯେହିନ ସନ୍ଧାର ସମୟ ନଲିନୀଙ୍କେ ସହିତ ବିବାହ ଲାଇସା ହେମଲିନୀର ସଙ୍ଗେ ଅନ୍ଧାବାସୁର ଆଲୋଚନା ହିଁଲାଛିଲ ସେହିନ ରାତ୍ରେଇ ଅନ୍ଧାବାସୁର ଆବାର ସେଇ ଶୂଳବେଦନା ଦେଖାଇଲ ।

ରାତ୍ରିଟା କଟେ କାଟିଯା ଗେଲ । ପ୍ରାତଃକାଳେ ତୀହାର ବେଦନାର ଉପଶମ ହିଁଲେ ତିରି ତୀହାର ବାଡ଼ିର ବାଗାନେ ରାତ୍ରାର ନିକଟେ ଶୀଘ୍ରପ୍ରଭାତେର ତରଣ ଶ୍ର୍ଵାଲୋକେ ଦୟାଖୁଥେ ଏକଟି ଟିପାଟି ଲାଇସା ବସିଯାଛେ, ହେମଲିନୀ ସେଇଥାନେଇ ତୀହାକେ ଚା ଧାଉଥାଇବାର ବ୍ୟବହାର କରିତେଛେ । ଗତରାତ୍ରେର କଟେ ଅନ୍ଧାବାସୁର ମୁଖ ବିବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଶିର ହିଁଲା ଗେଛେ, ତୀହାର ଚୋଥେର ମୀଚେ କାଲି ପଡ଼ିଯାଛେ, ମନେ ହିଁତେଛେ ଯେବେ ଏକ ରାତ୍ରିର ମଧ୍ୟେ ତୀହାର ବୟନସ ଅନେକ ବାଡ଼ିଯା ଗେଛେ ।

ମଧ୍ୟନାହିଁ ଅନ୍ଧାବାସୁର ଏହି କ୍ଲିଟ ମୁଖେର ପ୍ରତି ହେମଲିନୀର ଚୋଥ ପଡ଼ିତେଛେ ତଥନାହିଁ ତୀହାର ବୁକେର ମଧ୍ୟେ ଯେନ ଛୁରି ବିଦ୍ଧିତେଛେ । ନଲିନୀଙ୍କେ ସହିତ ବିବାହେ ହେମଲିନୀର ଅମ୍ବତିତିତେଇ ସେ ବୃକ୍ଷ ବ୍ୟଧିତ ହିଁଲାଛେ, ଆର ତୀହାର ସେଇ ମନୋବେଦନାଇ ସେ ତୀହାର ପୀଡ଼ାର ଅବ୍ୟବହିତ କାରଣ, ଇହା ହେମଲିନୀର ପକ୍ଷେ ଏକାଙ୍ଗ ପରିତାପେର ବିଷୟ ହିଁଲା ଉଠିଯାଛେ । ମେ ସେ କୀ କରିବେ, କୀ କରିଲେ ବୃକ୍ଷ ପିତାକେ ସାଜନା ଦିଲେ ପାରିବେ, ତାହା ବାର ବାର କରିଯା ଭାବିଯା କୋମୋମତେଇ ଛିଲ କରିତେ ପାରିତେଛିଲ ନା ।

ଏମନ ସମୟ ହଠାତ୍ ଖୁଡାକେ ଲାଇସା ଅକ୍ଷୟ ଦେଖାନେ ଆସିଯା ଉପର୍ଦ୍ଵିତ ହିଁଲ । ହେମଲିନୀ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଚଲିଯା ଶାଇବାର ଉପକ୍ରମ କରିଜେଇ ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ଆପନି ଶାଇବେନ ନା, ଇନି ଗାଜିପୁରେର ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତମାନଙ୍କ, ଇହାକେ ପଞ୍ଚିର-ଅଞ୍ଚଳେର ସକଳେଇ ଜାନେ— ଆପନାଦେର ସଙ୍ଗେ ଇହାର ବିଶେଷ କଥା ଆଛେ ।”

ମେହି ଜାଗଗାଟାତେ ବୀଧାନୋ ଚାତାଲେର ମତୋ ଛିଲ, ମେହିଥାନେ ଖୁଡ଼ା ଆର ଅକ୍ଷୟ ବମ୍ବିଲେନ ।

ଖୁଡ଼ା କହିଲେନ, “ଶୁଣିଲାମ, ରମେଶବାବୁର ସଙ୍ଗେ ଆପନାଦେର ବିଶେଷ ବସ୍ତୁ ଆଛେ, ଆମି ତାଇ ଜିଜାସା କରିତେ ଆସିଯାଇଛି ତାହାର ଜୀବ ଥବର କି ଆପନାରୀ କିଛି ପାଇଁଯାଇଛେ?”

ଅନ୍ଧାବାବୁ କ୍ଷଣକାଳ ଅବାକ ହଇୟା ରହିଲେନ, ତାହାର ପରେ କହିଲେନ, “ରମେଶବାବୁର ଜୀ !”

ହେମଲିନୀ ଚକ୍ର ଭତ୍ତ କରିଯା ରହିଲ । ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ କହିଲେନ, “ମା, ତୋମରୀ ଆମାକେ ବୋଧ କରି ନିତାନ୍ତ ମେକେଲେ ଅମ୍ଭତ ମନେ କରିତେଛ । ଏକଟୁ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରିଯା ମୟନ୍ତ କଥା ଶୁଣିଲେଇ ବୁଝିତେ ପାରିବେ, ଆମି ଧାରକା ଗାୟେ ପଡ଼ିଯା ପରେର କଥା ଲହିୟା ତୋମାଦେର ସଙ୍ଗେ ଆଲୋଚନା କରିତେ ଆସି ନାହିଁ । ରମେଶବାବୁ ପୂଜାର ମୟ ତାହାର ଜୀକେ ଲହିୟା ଜୀମାରେ କରିଯା ସଥର ପଞ୍ଚିମେ ସାତ୍ରା କରିଯାଇଲେନ, ମେହି ମୟମେ ମେହି ଜୀମାରେଇ ତାହାଦେର ସଙ୍ଗେ ଆମାର ଆଲାପ ହୁଏ । ଆପନାରୀ ତୋ ଜାନେନ, କମଳାକେ ସେ ଏକବାର ଦେଖିଯାଇଁ, ମେ ତାହାକେ କଥନେ ପର ବଲିଯା ମନେ କରିତେ ପାରେ ନା । ଆମାର ଏଇ ବୁଡ଼ାବସ୍ତମେ ଅନେକ ଶୋକତାପ ପାଇୟା ହୃଦୟ କଠିନ ହଇୟା ଗେଛେ, କିନ୍ତୁ ଆମାର ମେହି ମା-ଲକ୍ଷ୍ମୀକେ ତୋ କିଛିତେଇ ଭୁଲିତେ ପାରିତେଛି ନା । ରମେଶବାବୁ କୋଥାଯି ଯାଇବେନ, କିଛିଇ ଟିକ କରେନ ନାହିଁ—କିନ୍ତୁ ଏଇ ବୁଡ଼ାକେ ଦେଖିଯାଇ ମା କମଳାର ଏମନି ମେହେ ଜନିଯା ଗିଯାଇଲି ସେ, ତିନି ରମେଶବାବୁକେ ଗାଜିଗୁରେ ଆମାର ବାଡିତେଇ ଉଠିତେ ରାଜୀ କରେନ । ମେଥାନେ କମଳା ଆମାର ଯେଜୋ ଯେଯେ ଶୈଳର କାଛେ ଆପନ ବୋନେର ଚେଯେ ସହେ ଛିଲ । କିନ୍ତୁ କୀ ସେ ହଇଲ, କିଛିଇ ବଲିତେ ପାରି ନା— ମା ସେ କେନ ଆମାଦେର ମକଳକେ ଏମନ କରିଯା କାନ୍ଦାଇୟା ହଠାତ୍ ଚଲିଯା ଗେଲେନ ତାହା ଆଜ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାବିଯା ପାଇୟା ନା । ମେହି ଅବଧି ଶୈଳର ଚୋଥେର ଜଳ ଆର କିଛିତେଇ ପକାଇତେହେ ନା ।”

ବଲିତେ ବଲିତେ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀର ଦୁଇ ଚୋଥ ବାହିଯା ଜଳ ପଡ଼ିତେ ଲାଗିଲ । ଅନ୍ଧାବାବୁ ବ୍ୟନ୍ତ ହଇୟା ଉଠିଲେନ ; କହିଲେନ, “ତାହାର କୀ ହଇଲ, ତିନି କୋଥାଯି ଗେଲେନ ?”

ଖୁଡ଼ା କହିଲେନ, “ଅକ୍ଷୟବାବୁ, ଆପନି ତୋ ମକଳ କଥା ଶୁଣିଯାଇଛେ, ଆପରିଇ ବଲୁନ । ବଲିତେ ଗେଲେ ଆମାର ବୁକ ଫାଟିଯା ଥାଏ ।”

ଅକ୍ଷୟ ଆଶୋପାନ୍ତ ମୟନ୍ତ ବ୍ୟାପାରଟି ବିଜ୍ଞାବିତ କରିଯା ବର୍ଣନା କରିଲ । ନିଜେ କୋମୋପ୍ରକାର ଟୀକା କରିଲ ନା, କିନ୍ତୁ ତାହାର ବର୍ଣନାଯ ରମେଶର ଚରିତ୍ରଟି ରମଣୀୟ ହଇୟା ଫୁଟିଯା ଉଠିଲ ନା ।

ଅନ୍ଧାରାବୁ ବାର ବାର କରିଯା ବଲିତେ ଲାଗିଲେନ, “ଆମରା ତୋ ଏ-ସମ୍ପତ୍ତ କଥା କିଛୁଇ ତନି ନାହିଁ । ରମେଶ ସେଦିନ ହିତେ କଲିକାତାର ବାହିର ହଇଯାଛେନ, ତୀହାର ଏକଥାନି ପାତ୍ର ପାଇ ନାହିଁ ।”

ଅକ୍ଷୟ ସେଇସଙ୍ଗେ ଖୋଗ ଦିଲ, “ଏମନ-କି, ତିନି ସେ କମଳାକେ ବିବାହ କରିଯାଛେନ ଏ କଥାଓ ଆମରା ନିଶ୍ଚୟ ଜାନିତାମ ନା । ଆଜ୍ଞା ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀମହାଶୟ, ଆପନାକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରି, କମଳା ରମେଶେର ସ୍ତ୍ରୀ ତୋ ବଟେନ? ଭଗ୍ନୀ ବା ଆର କୋମୋ ଆୟ୍ଯା ତୋ ନହେନ ?”

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ କହିଲେନ, “ଆପନି ବଲେନ କୀ ଅକ୍ଷୟବାବୁ! ସ୍ତ୍ରୀ ନହେନ ତୋ କୀ ! ଏମନ ସତ୍ତିଲକ୍ଷ୍ମୀ ଦ୍ଵୀ କଯଜନେର ଭାଗ୍ୟ ଜୋଟେ ?”

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “କିନ୍ତୁ ଆଶର୍ଥ ଏହି ସେ, ସ୍ତ୍ରୀ ଯତ ଭାଲୋ ହୁଏ ତାହାର ଅନ୍ଧାରର ଉତ୍ତ ବେଶ ହଇଯା ଥାକେ । ତଗବାନ ତାଲୋ ଲୋକଦିଗକେଇ ବୋଧ କରି ସବ ଚୟେ କଠିନ ପରିକାଯ ଫେଲେନ ।”

ଏହି ବଲିଯା ଅକ୍ଷୟ ଏକଟା ଦୌର୍ଘ୍ୟନିଶ୍ଚାସ ଫେଲିଲ ।

ଅନ୍ଧା ତୀହାର ବିରଳ କେଶବାଶିର ଘର୍ଯ୍ୟେ ଅଞ୍ଚୁଲିଚାଲନା କରିତେ କରିତେ ବଲିଲେନ, “ବଡ୍ଡୋ ଦୁଃଖର ବିଷୟ ମନ୍ଦେହ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ସାହା ହଇବାର ତା ତୋ ହଇଯାଇ ଗେଛେ, ଏଥନ ଆର ବୁଦ୍ଧା ଶୋକ କରିଯା ଫଳ କୀ ?”

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ଆମାର ମନେ ମନ୍ଦେହ ହଇଲ, ସଦି ଏମନ ହୁ କମଳା ଆୟ୍ଯାତ୍ୟ ନା କରିଯା ସବ ଛାଡ଼ିଯା ଚଲିଯା ଅଛାଇଯା ଥାକେନ । ତାହିଁ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀମହାଶୟକେ ଲହିୟା କାଶିତେ ଏକବାର ମନ୍ଦାନ କରିବେ ଆସିଲାମ । ବେଶ ବୁଦ୍ଧା ସାଇତେଛେ, ଆପନାରା କୋମୋ ଥବରଇ ପାର ନାହିଁ । ସାହା ହଡକ, ଦୁ-ଚାରଦିନ ଏଥାନେ ତଙ୍ଗାସ କରିଯା ଦେଖା ଯାକ ।”

ଅନ୍ଧାବୁ କହିଲେନ, “ରମେଶ ଏଥନ କୋଥାଯ ଆଛେନ ?”

ଖୁଡା କହିଲେନ, “ତିନି ତୋ ଆମାଦିଗକେ କିଛୁ ନା ବଲିଯାଇ ଚଲିଯା ଗେଛେନ ।”

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ଆମାର ମଙ୍ଗେ ଦେଖା ହୁଏ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଲୋକେର ସୁଖେ ଶୁନିଲାମ, ତିନି କଲିକାତାଭେଇ ଗେଛେନ । ବୋଧ କରି ଆଲିପୁରେ ପ୍ରୟାକ୍ଟିସ କରିବେନ । ମାହୁସ ତୋ ଆର ଅନୁଷ୍ଠାଳ ଶୋକ କରିଯା କାଟାଇତେ ପାରେ ନା, ବିଶେଷତ ତୀହାର ଅନ୍ଧ ବୟମ । ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀମହାଶୟ, ଚଲୁନ, ଶହରେ ଏକବାର ଭାଲୋ କରିଯା ସୌଜ କରିଯା ଦେଖା ଯାକ ।”

ଅନ୍ଧାବୁ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେନ, “ଅକ୍ଷୟ, ତୁମ ତୋ ଏହିଥାନେଇ ଆସିଦେଛୁ ?”

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ଠିକ ବଲିତେ ପାରି ନା । ଆମାର ମନ୍ତ୍ର ବଡ୍ଡୋଇ ଥାରାପ ହଇଯା

আছে অন্ধাবাবু। যতদিন কাশিতে আছি, আহাকে এই ঘোঝেই থাকিতে হইবে। বলেন কী, ভজলোকের যেয়ে, ষদিই তিনি মনের দৃঃখ্য দ্বর ছাড়িয়া চলিয়া আসিয়া থাকেন, তবে, আজ কী বিপদেই পড়িয়াছেন বলুম দেখি। রমেশবাবু দিয়ে নিশ্চিন্ত হইয়া থাকিতে পারেন, কিন্তু আমি তো পারি না।”

থুড়াকে সঙ্গে লইয়া অক্ষয় চলিয়া গেল।

অন্ধাবাবু অত্যন্ত উদ্বিগ্ন হইয়া একবার হেমনলিনীর স্থখের দিকে চাহিয়া দেখিলেন। হেমনলিনী প্রাণপন্থে নিজেকে সংযত করিয়া বসিয়া ছিল। সে জানিত, তাহার পিতা মনে মনে তাহার জন্ত আশঙ্কা অঙ্গুভব করিতেছেন।

হেমনলিনী কহিল, “বাবা, আজ একবার ডাক্তারকে দিয়া তোমার শরীরটা ভালো করিয়া পরীক্ষা করাও। একটুতেই তোমার স্বাস্থ্য নষ্ট হইয়া যায়, ইহার একটা প্রতিকার করা উচিত।”

অন্ধাবাবু মনে মনে অত্যন্ত আব্রাহ অঙ্গুভব করিলেন। রমেশকে লইয়া এতবড়ো আলোচনাটার পর হেমনলিনী থে তাহার পীড়া লইয়া উদ্বেগ প্রকাশ করিল, ইহাতে তাহার মনের মধ্য হইতে একটা ভার নামিয়া গেল। অন্ত সময় হইলে তিনি নিজের পীড়ার প্রসঙ্গ উড়াইয়া দিতে চেষ্টা করিতেন; আজ কহিলেন, “সে তো বেশ কথা। শরীরটা নাহয় পরীক্ষা করাবোই যাক। তাহা হইলে আজ নাহয় একবার নলিনাক্ষকে ডাকিতে পাঠাই। কী বল?”

নলিনাক্ষ সম্মতে হেমনলিনী একটুখানি শুক্রাচে পড়িয়া গেছে। পিতার সম্মুখে তাহার সহিত পূর্বের স্থায় সহজভাবে খেলা তাহার পক্ষে কঠিন হইবে, তবু সে বলিল, “সেই ভালো, তাহাকে ডাকিতে সৌক পাঠাইয়া দিই।”

অন্ধাবাবু হেমের অবিচলিত ভাব দেখিয়া ক্রমে সাহস পাইয়া কহিলেন, “হেম, রমেশের এই-সমস্ত কাণ্ড—”

হেমনলিনী তৎক্ষণাং তাহাকে বাধা দিয়া কহিল, “বাবা, রৌদ্রের ঝাঁজ বাড়িয়া উঠিয়াছে— চলো, এখন ঘরে চলো।” বলিয়া তাহাকে আপন্তি করিবার অবসর না দিয়া হাত ধরিয়া ঘরে টানিয়া লইয়া গেল। সেখানে তাহাকে আরাম-কেন্দ্রায় বসাইয়া তাহার গায়ে বেশ করিয়া গরম কাপড় জড়াইয়া দিয়া তাহার হাতে একখানি খবরের কাগজ দিল এবং চশমার থাপ হইতে চশমাটি বাহির করিয়া নিজে তাহার চোখে পরাইয়া দিয়া কহিল, “কাগজ পড়ো, আমি আসিতেছি।”।

অন্ধাবাবু স্বাধ্য বালকের মতো হেমনলিনীর আদেশ পালন করিতে চেষ্টা করিলেন, কিন্তু কোনোমতেই সমোনিবেশ করিতে পারিলেন না। হেমনলিনীর

ଅନ୍ତ ତୋହାର ମନ ଉଚ୍ଚକଟିତ ହଇଯା ଉଠିଲେ ଲାଗିଲା । ଅବଶେଷେ ଏକ ସମୟ କାଗଜ ରାଖିଯା ହେମେର ଧୋଜ କରିଲେ ଗେଲେନ ; ଦେଖିଲେନ, ସେଇ ପ୍ରାତେ ଅସମୟେ ତୋହାର ଘରେର ଦରଜା ବନ୍ଦ ।

କିଛି ନା ବଲିଯା ଅନ୍ଧାବାସୁ ବାରାନ୍ଦାଯ ପାହଚାରି କରିଯା ଦେଢାଇଲେ ଲାଗିଲେନ । ଅନେକକଷ୍ଣ ପରେ ଆବାର ଏକବାର ହେମନଲିନୀକେ ଥୁଁଜିତେ ଗିରା ଦେଖିଲେନ, ତଥାନେ ତୋହାର ଦରଜା ବନ୍ଦ ରହିଯାଇଛେ । ତଥାନ ପ୍ରାତେ ଅନ୍ଧାବାସୁ ଧପ, କରିଯା ତୋହାର ଚୌକଟାର ଉପର ବସିଯା ପଡ଼ିଯା ମୁହଁରୁହ ମାଥାର ଚୁଲଙ୍ଗୁଳାକେ କରନ୍ଧାଳନଦ୍ଵାରା ଉଚ୍ଛ୍ଵଳ କରିଯା ତୁଳିଲେ ଲାଗିଲେନ ।

ମଲିନାକ୍ଷ ଆସିଯା ଅନ୍ଧାବାସୁକେ ପରୀକ୍ଷା କରିଯା ଦେଖିଲ ଏବଂ ସଥାକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବଲିଯା ଦିଲ ଏବଂ ହେମକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ଅନ୍ଧାବାସୁର ମନେ କି ବିଶେଷ କୋନୋ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଆହେ ?”

ହେମ କହିଲ, “ତା ଧାକିତେ ପାରେ ।”

ମଲିନାକ୍ଷ କହିଲ, “ଯଦି ସମ୍ଭବ ହୁଁ, ଉହାର ମନେର ମଞ୍ଚୂର ବିଆୟ ଆବଶ୍ୟକ । ଆମାର ମାର ସମ୍ବନ୍ଧେ ଓ ଐ ଏକ ମୁଶ୍କିଲେ ପଡ଼ିଯାଇଛି ; ତିନି ଏକଟୁତେଇ ଏମନି ବ୍ୟକ୍ତ ହଇଯା ପଡ଼େନ ସେ, ତୋହାର ଶରୀର ସୁର୍ଯ୍ୟ ରାତ୍ରା ଶକ୍ତ ହଇଯା ପଡ଼ିଯାଇଛେ । ମାମାନ୍ତ କୀ-ଏକଟା ଚିତ୍ର ଲାଇୟା କାଳ ବୋଧ ହୁଁ ସମ୍ଭବ ରାତ୍ରି ତିନି ସୁମାଇତେ ପାରେନ ନାହିଁ । ଆମି ଚେଷ୍ଟା କରି ଶାହାତେ ତିନି କିଛିମାତ୍ର ବିଚଲିତ ନା ହନ, କିନ୍ତୁ ସଂସାରେ ଧାକିତେ ଗେଲେ ତାହା କୋନୋମତେଇ ସମ୍ଭବପର ହୁଁ ନା ।”

ହେମନଲିନୀ କହିଲ, “ଆପନାକେଓ ଆଜ ତେମନ ଭାଲୋ ଦେଖାଇତେହେ ନା ।”

ମଲିନାକ୍ଷ । ନା, ଆମି ବେଶ ଭାଲୋଇ ଆଛି । ମନ୍ଦ ଥାକା ଆମାର ଅଭ୍ୟାସ ନୟ । ତବେ କାଳ ବୋଧ ହୁଁ କିଛି ରାତ ଜାଗିତେ ହଇଯାଇଲି ବଲିଯା ଆଜ ଆମାକେ ତେମନ ତାଙ୍ଗ ଦେଖାଇତେହେ ନା ।

ହେମନଲିନୀ । ଆପନାର ମାକେ ସେବା କରିବାର ଜନ୍ମ ସର୍ବଦା ସବ୍ରି ଏକଟି ଝୀଲୋକ ତୋହାର କାହେ ଧାକିତ, ତବେ ବୋଧ ହୁଁ ଭାଲୋ ହିଂତ । ଆପନି ଏକଲା, ଆପନାର କାଜକର୍ମ ଆହେ, କୀ କରିଯା ଆପନି ଉହାର ଶୁଣ୍ଡା କରିଯା ଉଠିବେନ ?

ଏ କଥାଟା ହେମନଲିନୀ ସହଜଭାବେଇ ବଲିଯାଇଲି, କଥାଟା ସଂଗତ, ଲେ ବିଷୟେ କୋନୋ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବଲାର ପରେଇ ହଠାତ୍ ତୋହାକେ ଲଙ୍ଘା ଆକ୍ରମଣ କରିଲ, ତୋହାର ଶୁଥ ଆରକ୍ଷିତ ହଇଯା ଉଠିଲି । ତୋହାର ସହସା ମନେ ହଇଲ, ମଲିନାକ୍ଷବାସୁ ସବ୍ରି କିଛି ମନେ କରେନ ! ଅକ୍ଷ୍ୟାନ୍ତ ହେମନଲିନୀର ଏଇ ଲଙ୍ଘାର ଆବିର୍ତ୍ତାର ଦେଖିଯା ମଲିନାକ୍ଷଓ

ତାହାର ମାର ପ୍ରେସାବେର କଥା ମନେ ନା କରିଯା ଧାରିତେ ପାରିଲ ନା ।

ହେମଲିନୀ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ସାରିଯା ଲାଇୟା କହିଲ, “ଉହାର କାହେ ଏକଜନ ବିବାହିଲେ ଭାଲୋ ହୟ ନା ?”

ବଲିନାକ୍ଷ କହିଲ, “ଅନେକବାର ଚେଟୀ କରିଯାଛି, ମା କିଛୁତେହି ରାଜୀ ହନ ନା । ତିନି ଶୁଦ୍ଧାଚାର ସମ୍ବନ୍ଧେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସତର୍କ ବଲିଯା ମାହିନା-କରା ଲୋକେର କାଜେ ତାହାର ଅନ୍ଧା ହୟ ନା । ତା ହାଡା, ତାହାର ସ୍ଵଭାବ ଏମନ ସେ, କେହ ସେ ଦାୟେ ପଡ଼ିଯା ତାହାର ମେବା କରିତେହେ ଇହା ତିନି ସହ କରିତେ ପାରେନ ନା ।”

ଇହାର ପରେ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ହେମଲିନୀର ଆର କୋନୋ କଥା ଚଲିଲ ନା । ମେ ଏକଟୁ-ଥାନି ଚୂପ କରିଯା ଧାରିଯା କହିଲ, “ଆପନାର ଉପଦେଶରୁତେ ଚଲିତେ ମାରେ ମାରେ ଏକ-ଏକବାର ବାଧା ଆସିଯା ଉପର୍ଦ୍ଵିତ ହୟ, ଆବାର ଆମି ପିଛାଇୟା ପଡ଼ି । ଆମାର ଭୟ ହୟ, ଆମାର ଯେନ କୋନୋ ଆଶା ନାହିଁ । ଆମାର କି କୋନୋଦିନ ମନେର ଏକଟା ଶ୍ଵିତ ହିବେ ନା, ଆମାକେ କି କେବଳଇ ବାହିରେର ଆସାତେ ଅଛିର ହୟା ବେଢାଇତେ ହିବେ ?”

ହେମଲିନୀର ଏହି କାତର ଆବେଦନେ ବଲିନାକ୍ଷ ଏକଟୁ ଚିକିତ୍ସିତ ହୟା କହିଲ, “ଦେଖୁନ, ବିଜ୍ଞାନ ଆମାଦେର ହରାଯେର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତିକେ ଜାଗାତ କରିଯା ଦିବାର ଜଣ୍ଠାଇ ଉପର୍ଦ୍ଵିତ ହୟ । ଆପନି ହତାଶ ହିବେନ ନା ।”

ହେମଲିନୀ କହିଲ, “କାଳ ସକାଳେ ଆପନି ଏକବାର ଆସିତେ ପାରିବେନ ? ଆପନାର ସହାୟତା ପାଇଲେ ଆମି ଅନେକଟା ବଲ ଲାଭ କରି ।”

ବଲିନାକ୍ଷଙ୍କ ମୁଖେ ଏବଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ସେ-ଏକଟି ଅବିଚଲିତ ଶାସ୍ତିର ଭାବ ଆଛେ ତାହାତେ ହେମଲିନୀ ଫେନ ଏକଟା ଆଶ୍ରୟ ପାଇଁ । ବଲିନାକ୍ଷ ଚଲିଯା ଗେଲ, କିନ୍ତୁ ହେମଲିନୀର ମନେର ମଧ୍ୟେ ଏକଟା ସାମ୍ବନ୍ଧ ଶର୍ପ ରାଖିଯା ଗେଲ । ମେ ତାହାର ଶୟନ-ଗୃହେର ସମ୍ମୁଖେ ବାରାନ୍ଦାର ଦାଢ଼ାଇୟା ଏକବାର ଶୀତରୌଜାଲୋକିତ ବାହିରେର ଦିକେ ଚାହିଲ । ତାହାର ଚାରି ଦିକେ ବିଶ୍ଵପ୍ରକୃତିର ମଧ୍ୟେ ମେହି ରମ୍ଭଣୀ ମଧ୍ୟାକୁ କର୍ମେର ସହିତ ବିରାମ, ଶକ୍ତିର ସହିତ ଶାନ୍ତି, ଉଦ୍ଧୋଗେର ସହିତ ବୈରାଗ୍ୟ ଏକମଙ୍କେ ବିରାଜ କରିତେ-ଛିଲ, ମେହି ବୁଝି ଭାବେ କ୍ରୋଡ଼େ ମେ ଆପନାର ବ୍ୟଥିତ ହୃଦୟକେ ସମର୍ପଣ କରିଯା ଦିଲ—ତଥନ ଶ୍ରୀଲୋକ ଏବଂ ଉତ୍ସୁକ ଉଚ୍ଚଜ୍ଵଳ ନୀଳାସର ତାହାର ଅନ୍ତଃକରଣେର ମଧ୍ୟେ ଜଗତେର ନିତ୍ୟ-ଉଚ୍ଛାରିତ ସ୍ଵଗଭୀର ଆଶୀର୍ବଚନ ପ୍ରେରଣ କରିବାର ଅବକାଶ ଲାଭ କରିଲ ।

ହେମଲିନୀ ବଲିନାକ୍ଷଙ୍କ ମାର କଥା ତାବିତେ ଲାଗିଲ । କୀ ଚିକ୍ଷା ଲାଇୟା ତିନି ବାଂଗୃତ ଆଛେ, ତିନି କେମ ସେ ରାଜେ ମୁଖାଇତେ ପାରିତେହେନ ନା, ତାହା ହେମଲିନୀ ବୁଝିତେ ପାରିଲ । ବଲିନାକ୍ଷଙ୍କ ସହିତ ତାହାର ବିବାହ-ପ୍ରେସାବେର ପ୍ରଥମ ଆସାତ, ପ୍ରଥମ

ସଂକୋଚ କାଟିଲା ଗେହେ । ମଲିମାଙ୍କେର ପ୍ରତି ହେମଲିନୀର ଏକାଙ୍ଗ ନିର୍ଭରପର ଭକ୍ତି ଅମେଇ ବାଡ଼ିଆ ଉଠିଯାଇଲି, କିନ୍ତୁ ଈହାର ମଧ୍ୟେ ତାଳୋବାସାର ବିଦ୍ୟୁତସନ୍ଧାରମ୍ଭୀ ବେଦନ ନାହିଁ— ତା ନାହିଁ ଥାକିଲି । ଏଇ ଆୟୁତ୍ତିଷ୍ଠ ମଲିମାଙ୍କ ସେ କୋଣୋ ଜୀଲୋକେର ତାଳୋବାସାର ଅପେକ୍ଷା ରାଥେ ତାହା ତୋ ମନେଇ ହୁଏ ନା । ତରୁ ଦେବାର ପ୍ରମୋଦକରଣ ତୋ ସକଳେଇ ଆଛେ । ମଲିମାଙ୍କର' ମାତା ପୀଡ଼ିତ ଏବଂ ପ୍ରାଚୀନ, ମଲିମାଙ୍କକେ କେ ଦେଖିବେ ? ଏ ସଂସାରେ ମଲିମାଙ୍କର ଜୀବନ ତୋ ଅନାଦରେର ସାମଗ୍ରୀ ନହେ ; ଏଥିନ ଲୋକେର ଦେବା ଭକ୍ତିର ଦେବାଇ ହୁଏଇ ଚାଇ ।

ଆଜ ପ୍ରଭାତେ ହେମଲିନୀ ରମେଶେର ଜୀବନ-ଇତିହୃଦେର ସେ ଏକାଂଶ ଉନିଯାଇଁ ତାହାତେ ତାହାର ମର୍ମର ମାଧ୍ୟମରେ ଏଥନ-ଏକଟା ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଆସାତ ଲାଗିଯାଇଁ ସେ, ଏହି ନିଦାନପ ଆସାତ ହିତେ ଆୟୁରକ୍ଷା କରିବାର ଜୟ ତାହାର ମନେର ମନ୍ତ୍ର ଶକ୍ତି ଆଜ ଉଚ୍ଛତ ହେଇଲା ଦ୍ଵାରାଇଯାଇଁ । ଆଜ ଏଥନ ଅବହା ଆସିଯାଇଁ ସେ, ରମେଶେର ଜୟ ବେଦନ ବୋଧ କରା ତାହାର ପକ୍ଷେ ଲଜ୍ଜାକର । ସେ ରମେଶକେ ବିଚାର କରିଯା ଅପରାଧୀ କରିତେବେ ଚାଯ ନା । ପୃଥିବୀତେ କତ ଶତସହ୍ୟ ଲୋକ ତାଳୋମନ୍ଦ କତ କୀ କାଜେ ଲିଖ ରହିଯାଇଁ, ସଂସାରକ୍ତ ଚଲିତେଛେ— ହେମଲିନୀ ତାହାର ବିଚାର-ଭାବ ଲୟ ନାହିଁ । ରମେଶେର କଥା ହେମଲିନୀ ମନେଓ ଆନିତେ ଇଚ୍ଛା କରେ ନା । ମାତ୍ରେ ମାତ୍ରେ ଆୟୁରାତିନୀ କମଳାର କଥା କହନା କରିଯା ତାହାର ଶରୀର ଶିହରିଯା ଉଠେ ; ତାହାର ମନେ ହେଇତେ ଥାକେ, ‘ଏହି ହତଭାଗିନୀର ଆୟୁହତ୍ୟାର ସଙ୍ଗେ ଆୟାର କି କୋଣୋ ସଂଶ୍ଵର ଆଛେ ।’ ତଥନ ଲଜ୍ଜାୟ, ସ୍ମଣ୍ୟ, କଙ୍କଣ୍ୟ ତାହାର ମନ୍ତ୍ର ହଦ୍ୟ ଘରିତ ହେଇତେ ଥାକେ । ସେ ଜୋଡ଼ାହାତ କରିଯା ବଲେ, ‘ହେ ଈଶ୍ଵର, ଆସି ତୋ ଅପରାଧ କରି ନାହିଁ, ତବେ ଆସି କେବ ଏଥନ କରିଯା ଜଡ଼ିତ ହେଲାମ ? ଆୟାର ଏ ବକ୍ଷନ ମୋଚନ କରୋ, ଏକେବାରେ ଛିନ୍ନ କରିଯା ଦାଓ ।’ ଆସି ଆର କିଛିଇ ଚାଇ ନା, ଆୟାକେ ତୋମାର ଏହି ଜଗତେ ସହଜଭାବେ ବୀଟିଯା ଥାକିତେ ଦାଓ ।

ରମେଶ ଓ କମଳାର ସଟନା ଉନିଯା ହେମଲିନୀ କୀ ମନେ କରିତେଛେ ତାହା ଜାନିବାର ଜୟ ଅନ୍ଧାବାସୁ ଉତ୍ସବ ହେଇଲା ଆହେନ, ଅଧିକ କଥାଟା ଶ୍ରୀଷ୍ଟ କରିଯା ପାଡ଼ିତେ ତାହାର ସାହସ ହେଇତେଛେ ନା । ହେମଲିନୀ ବାରାନ୍ଦୀଯ ଚୂପ କରିଯା ବସିଯା ଫୁଲାଇ କରିତେ-ଛିଲ, ମେଥାନେ ଏକ-ଏକବାର ଗିଯା ହେମଲିନୀର ଚିକାରତ ଶୁଖେର ଦିକେ ଚାହିୟା ତିନି ଫିରିଯା ଆସିଯାଇଁ ।

ମନ୍ଦ୍ୟାର ମନ୍ଦ ଡାକ୍ତାରେର ଫୁଲଦେଶମତ ଅନ୍ଧାବାସୁକେ ଜାରକୁଣ୍ଡମିଶ୍ରିତ ହଞ୍ଚ ପାନ କରାଇଯା ହେମଲିନୀ ତାହାର କାହେ ବସିଲ । ଅନ୍ଧାବାସୁ କହିଲେନ, “ଆଲୋଟା ଚୋଥେ ମାମନେ ହେଇତେ ମରାଇଯା ଦାଓ ।”

ঘর একটু অস্কার হইলে অন্নদাবাবু কহিলেন, “সকালবেলায় যে বৃক্ষটি আসিয়াছিলেন তাহাকে দেখিয়া বেশ সরল বোধ হইল।”

হেমনলিনী এই প্রসঙ্গ লইয়া কোনো কথা কহিল না, চূপ করিয়া রহিল। অন্নদাবাবু আর অধিক ভূমিকা বানাইতে পারিলেন না। তিনি কহিলেন, “রহেশের ব্যাপার শুনিয়া আমি কিন্তু আশচর্য হইয়া গেছি— লোকে তাহার সম্বন্ধে অনেক কথা বলিয়াছে, আমি আজ পর্যন্ত তাহা বিশ্বাস করি নাই, কিন্তু আর তো—”

হেমনলিনী কাতর কষ্টে কহিল, “বাবা, ও-সকল কথার আলোচনা থাক।”

অন্নদাবাবু কহিলেন, “মা, আলোচনা করিতে তো ইচ্ছা করেই না। কিন্তু বিধির বিপাকে অকস্মাৎ এক-একজন লোকের সঙ্গে আমাদের স্থথদৃঃখ জড়িত হইয়া যায়, তখন তাহার কোনো আচরণকে আর উপেক্ষা করিবার জো থাকে না।”

হেমনলিনী সবেগে বলিয়া উঠিল, “মা না, স্থথদৃঃখের গ্রন্থি অমর করিয়া যেখানে-সেখানে কেন জড়িত হইতে দিব? বাবা, আমি বেশ আছি, আমার জন্য বৃথা উদ্বিগ্ন হইয়া আমাকে লজ্জা দিয়ে না।”

অন্নদাবাবু কহিলেন, “মা হেম, আমার বয়স হইয়াছে, এখন তোমার একটা স্থিতি না করিয়া তো আমার মন স্থির হইতে পারে না। তোমাকে এমন তপস্বীনীর ঘৰ্তা কি আমি যাখিয়া যাইতে পারি?”

হেমনলিনী চূপ করিয়া রহিল। অন্নদাবাবু কহিলেন, “দেখো মা, পৃথিবীতে একটা আশা চূর্ণ হইল বলিয়াই যে আর-সমস্ত দুর্মূল্য জিনিসকে অগ্রাহ করিতে হইবে, এমন কোনো কথা নাই। তোমার জীবন কিসে স্থৰ্য হইবে, সার্থক হইবে, আজ হয়তো মনের ক্ষেত্রে তাহা তুমি না জানিতেও পার; কিন্তু আমি নিয়ত তোমার মঙ্গলচিন্তা করি— আমি জানি তোমার কিসে স্থথ, কিসে মঙ্গল— আমার প্রস্তাবটাকে একেবারে উপেক্ষা করিয়ো না।”

হেমনলিনী দুই চোখ ছলচল করিয়া বলিয়া উঠিল, “অমন কথা বলিয়ো না, আমি তোমার কোনো কথাই উপেক্ষা করি না। তুমি যাহা আদেশ করিবে আমি নিশ্চয় তাহা পালন করিব, কেবল একবার অস্তঃকরণটা পরিষ্কার করিয়া একবার ভালোরকম করিয়া প্রস্তুত হইয়া লইতে চাই।”

অন্নদাবাবু সেই অস্কারে একবার হেমনলিনীর অঞ্চলিক্ষণ শুখে হাত বুলাইয়া তাহার মস্তক শৰ্প করিলেন। আর কোনো কথা কহিলেন না।

পরদিন সকালে যখন অন্নদাবাবু হেমনলিনীকে লইয়া বাহিরে গাছের তলায় চা খাইতে বসিয়াছেন, তখন অক্ষয় আসিয়া উপস্থিত হইল। অন্নদাবাবু নীরব

ପ୍ରଶ୍ନର ସହିତ ତାହାର ମୁଖେ ଦିକେ ଚାହିଲେନ । ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ଏଥିମୋ କୋମୋ ମଜ୍ଜାନ ପାଓଯା ଗେଲ ନା ।” ଏଇ ବଲିଯା ଏକ ପେଯାଳୀ ଚା ଲଈୟା ମେ ମେଥାନେ ବସିଯା ଗେଲ ।

ଆଣେ ଆଣେ କଥା ତୁଲିଲ, “ରମେଶବାବୁ ଓ କମଳାର ଜିନିସପତ୍ର କିଛୁ-କିଛୁ ଚଞ୍ଚବର୍ତ୍ତୀ ମହାଶୟରେ ଓଥାନେ ରହିଯା ଗେଛେ, ସେଣୁଲି ତିନି କୋଥାଯ କାହାର କାହେ ପାଠାଇବେନ, ତାଇ ଭାବିତେଛେନ । ରମେଶବାବୁ ନିଶ୍ଚଯିଇ ଆପନାଦେର ଟିକାନା ବାହିର କରିଯା ଶୀଘ୍ରଇ ଏଥାନେ ଆସିବେନ, ତାଇ ଆପନାଦେର ଏଥାନେ ସହି—”

ଅନ୍ଧାବାବୁ ହଠାତ୍ ଅତ୍ୟନ୍ତ ରାଗ କରିଯା ଉଠିଯା କହିଲେନ, “ଅକ୍ଷୟ, ତୋମାର କାନ୍ଦୁଜ୍ଞାନ କିଛୁମାତ୍ର ନାହିଁ । ରମେଶ ଆମାର ଏଥାମେଇ ବା କେବ ଆସିବେ, ଆର ତାହାର ଜିନିସପତ୍ର ଆସିଇ ବା କେବ ବାଖିତେ ଯାଇବ ।”

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ଯା ହୋକ, ଅନ୍ତାଯ କରନ ଆର ଭୂଲ କରନ, ରମେଶବାବୁ ଏଥିମ ନିଶ୍ଚଯିଇ ଅଛୁତଥି ହଇଯାଛେନ, ଏ ମୟେ କି ତାହାକେ ସାନ୍ତ୍ଵନା ଦେଓଯା ତାହାର ପୁରୁତ୍ତମ ବଙ୍କୁଦେର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନୟ ? ତାହାକେ କି ଏକେବାରେଇ ପରିତ୍ୟାଗ କରିତେ ହେବେ ?”

ଅନ୍ଧାବାବୁ କହିଲେନ, “ଅକ୍ଷୟ, ତୁମ୍ହି କେବଳ ଆମାଦେର ପୀଡ଼ନ କରିବାର ଜଣ୍ଠ ଏହି କଥାଟା ଲଈୟା ବାର ବାର ଆମ୍ବୋଲନ କରିତେଛ । ଆସି ତୋମାକେ ବିଶେଷ କରିଯା ବଲିଯା ଦିତେଛି, ଏ ପ୍ରମତ୍ତ ତୁମ୍ହି ଆମାଦେର କାହେ କଥିମୋଇ ତୁଲିଯୋ ନା ।”

ହେମଲିନୀ ମିଷ୍ଟିଷ୍ଟରେ ବଲିଲ, “ବାବା, ତୁମ୍ହି ରାଗ କରିଯୋ ନା, ତୋମାର ଅନୁଥ କରିବେ— ଅକ୍ଷୟବାବୁ ସାହା ବଲିତେ ଚାନ ବଲୁନ-ନା, ତାହାତେ ଦୋଷ କୀ ?”

ଅକ୍ଷୟ କହିଲ, “ନା ନା, ଆମାକେ ମାପ କରିବେନ, ଆସି ଟିକ ବୁଝିତେ ପାରି ନାହିଁ ।”

ମୁହୂର୍ତ୍ତବାବୁ ସପରିଜନେ କାଶି ତ୍ୟାଗ କରିଯା ମିରାଟେ ଯାଇବେନ, ହିର ହଇୟା ଗେଛେ । ଜିନିସପତ୍ର ବୀଧି ହଇଯାଛେ, କାଳ ପ୍ରଭାତେଇ ଛାଡ଼ିତେ ହେବେ । କମଳା ନିତାନ୍ତ ଆଶା କରିଯାଇଲ, ଇତିଥିଦ୍ୟ ଏମନ ଏକଟା-କିଛୁ ଘଟନା ଘଟିବେ ସାହାତେ ତାହାଦେର ସାଓୟା-ସର୍ଜ ହେବେ । ଇହାଓ ମେ ଏକାନ୍ତମେ ଆଶା କରିଯାଇଲ ସେ ନଲିନୀଙ୍କ ଡାକ୍ତାର ହୃଦ୍ଦୋଷ ଆର ଦୁଇ-ଏକବାର ତାହାର ବ୍ରୋଗୀକେ ଦେଖିତେ ଆସିବେନ । କିନ୍ତୁ ଦୁଇସେଇ କୋଣୋଟାଇ ଘଟିଲ ନା ।

ପାଛେ ବାନୁଠାକର୍ଣ୍ଣ ସାତ୍ରାର ଉଦ୍‌ଘୋଗେର ଗୋଲେମାଲେ ପାଲାଇୟା ଯାଇବାର ଅବକାଶ ପାଇଁ, ଏହି ଆଶକ୍ତାଯ ନବୀନକାଳୀ ତାହାକେ କରିଦିନ ମରବାଇ କାହେ କାହେ ମାଦିଯାଛେନ, ତାହାକେ ଦିଯାଇ ଜିନିସପତ୍ର ବୀଧିହାତ୍ରାର ଅନେକ କାଜ କରାଇୟା ଲଈୟାଛେନ ।

কমলা একাস্তমনে কামনা করিতে লাগিল, আজ রাত্রির মধ্যে তাহার এমন একটা কঠিন পীড়া হয় যে, তাহাকে সঙ্গে লইয়া ধাওয়া নবীনকালীর পক্ষে অসম্ভব হইয়া উঠে। সেই শুভতর পীড়ার চিকিৎসা-ভাব কোন ডাক্তারের উপর পড়িবে তাহাও সে মনে মনে ভাবে নাই এমন রহে। এই পীড়ায় যদি অবশ্যে তাহার মৃত্যু ঘটে, তবে আসন্ন মৃত্যুকালে সেই চিকিৎসকের পায়ের ধূলা লইয়া সে মরিতে পারিবে, ইহাও সে চোখ বুজিয়া কলনা করিতেছিল।

রাত্রে নবীনকালী কমলাকে আপনার ঘরে লইয়া শুইলেন। পরদিন স্টেশনে যাইবার সময় নিজের গাড়ির মধ্যে তুলিয়া লইলেন। কর্তা শুকুন্দবাবু রেলগাড়িতে সেকেও কাসে উঠিলেন, নবীনকালী বাসুন্ঠাকুনকে লইয়া ইন্টারমিডিয়েটে ঝীকক্ষে আশ্রয়লাভ করিলেন।

অবশ্যে গাড়ি কাশী স্টেশন ছাড়িল; যত হস্তী যেমন করিয়া লতা ছিঁড়িয়া লয়, তেমনি করিয়া রেলগাড়ি গর্জন করিতে করিতে কমলাকে ছিঁড়িয়া লইয়া চলিয়া গেল। কমলা শুধিতচক্ষে জানলা হইতে বাহিরের দিকে চাহিয়া রহিল। নবীনকালী কহিল, “বাসুন্ঠাকুন, পানের ডিপেটা কোথায় রাখিলে ?”

কমলা পানের ডিপেটা বাহির করিয়া দিল। ডিপে খুলিয়া নবীনকালী কহিলেন, “এই দেখো, যা ভাবিয়াছিলাম তাই হইয়াছে। চুনের কৌটোটা ফেলিয়া আসিয়াছ ? এখন আমি করি কী ! যেটি আমি নিজে না দেখিব সেটিতে একটা-না-একটা গলত হইয়া আছেই। এ কিন্তু বাসুন্ঠাকুন তুমি শয়তানি করিয়া করিয়াছ ! কেবল আমাকে জরু করিবার মতলবে। ইচ্ছা করিয়া আমাদের হাড় জোলাইতেছ। আজ তরকারিতে ঝুম নাই, কাল পানেসে ধরা গৰ্জ— মনে করিতেছ, এ-সমস্ত চালাকি আমরা বুঝি না ? আচ্ছা, চলো মিরাটে, তার পরে দেখা যাইবে তুমই বা কে, আর আমই বা কে ?”

গাড়ি যখন পুলের উপর দিয়া চলিল, কমলা জানলা হইতে মুখ বাড়াইয়া গঙ্গাতীরবর্তী কাশী শহরটা একবার দেখিয়া লাইল। ঐ শহরের মধ্যে কোন দিকে যে নলিনাক্ষের বাড়ি, তাহা সে কিছুই জানে না। এইজন্ত রেলগাড়ির দ্রুত-ধাবনের মধ্যে ঘাট, বাড়ি, মন্দিরচূড়া, ধাহা-কিছু তাহার চক্ষে পড়িল, সমস্তই নলিনাক্ষের আবির্ভাবের দ্বারা মণিত হইয়া তাহার দ্বন্দ্যকে শ্পর্শ করিল।

নবীনকালী কহিলেন, “ওগো, অত করিয়া ঝুঁকিয়া দেখিতেছ কী ? তুমি তো পাথি মও, তোমার ভাবা নাই যে উড়িয়া যাইবে !”

কাশী নগরীর চির কোথায় আচ্ছা হইয়া গেল। কমলা দ্বিরন্তীর হইয়া বসিয়া

ଆକାଶେର ଦିକେ ଚାହିୟା ରହିଲ ।

ଅବଶ୍ୟେ ଗାଡ଼ି ମୋଗଲସରାଇସ୍ ଥାମିଲ । କମଳାର କାଛେ ଟେଶନେର ଗୋଲାବାଳ, ଲୋକଜନେର ଡିଡ଼, ମସତ୍ତା ଛାରାର ମତୋ, ଅପ୍ରେର ମତୋ ବୋଧ ହାତେ ଲାଗିଲ । ମେ କଲେ ପୁତ୍ରଲିଙ୍ଗ ମତୋ ଏକ ଗାଡ଼ି ହାତେ ଅନ୍ତରେ ଗାଡ଼ିତେ ଉଠିଲ ।

ଗାଡ଼ି ଛାଡ଼ିବାର ମମର ହିଁଯା ଆସିତେଛେ, ଏମନ ମମର କମଳା ହଠାତ ଚଢ଼ିବା ଉଠିଯା ତନିତେ ପାଇଁଲ ତାହାକେ କେ ପରିଚିତ କରେ “ମା” ବଲିଯା ଡାକିଯା ଉଠିଯାଛେ । କମଳା ଥାଇଫର୍ମେର ଦିକେ ମୁଖ ଫିଲାଇୟା ଦେଖିଲ— ଉମ୍ରେଷ ।

କମଳାର ମମତ ମୁଖ ଉଚ୍ଚଳ ହିଁଯା ଉଠିଲ ; କହିଲ, “କୀ ରେ ଉମ୍ରେଷ !”

ଉମ୍ରେଷ ଗାଡ଼ିର ଦରଜା ଧୂଲିଯା ଦିଲ ଏବଂ ବୁଝରେ ମଧ୍ୟେ କମଳା ନାମିଯା ପଡ଼ିଲ । ଉମ୍ରେଷ ତ୍ରେକଣ୍ଠ ଭୂମିଟ ହିଁଯା ପ୍ରଗାମ କରିଯା କମଳାର ପାଇସ ଧୂଲା ମାଥାର ଧୂଲିଯା ଲାଇଲ । ତାହାର ମମତ ମୁଖ ଆକର୍ଷଣ୍ମାରିତ ହାସିତେ ଭରିଯା ଗେଲ ।

ପରକଣେଇ ଗାର୍ଜ୍ କାମରାର ଦରଜା ବର୍ଜ କରିଯା ଦିଲ । ନବୀନକାଳୀ ଟେଚାର୍ମେଚି କରିତେ ଲାଗିଲେନ, “ବାନୁନ୍ତାକ୍ରମ, କରିତେହ କୀ ! ଗାଡ଼ି ଛାଡ଼ିଯା ଦେବ ସେ ! ଓଠୋ, ଓଠୋ !”

କମଳାର କାନେ ମେ କଥା ପୌଛିଲାଇ ନା । ଗାଡ଼ିଓ ବୀଳି ଝୁକ୍କିଯା ଦିଯା ଗମଗ୍ନ ଶବ୍ଦେ ଟେଶନ ହାତେ ବାହିର ହିଁଯା ଗେଲ ।

କମଳା ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ଉମ୍ରେଷ, ତୁଇ କୋଥା ହାତେ ଆସିତେହିସ ?”

ଉମ୍ରେଷ କହିଲ, “ଗାଜିପୁର ହାତେ ।”

କମଳା ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ମେଘାନେ ମକଳେ ଭାଲୋ ଆହେନ ତୋ ? ଖୁଡାମଶାସ୍ତ୍ରେର କୀ ଥବର ?”

ଉମ୍ରେଷ କହିଲ, “ତିନି ଭାଲୋ ଆହେନ ।”

କମଳା । ଆମାର ଦିଦି କେମନ ଆହେନ ?

ଉମ୍ରେଷ । ଯା, ତିନି ତୋମାର ଅନ୍ତ କୌଦିଯା ଅନର୍ଥ କରିତେହେନ ।

ତ୍ରେକଣ୍ଠ କମଳାର ଦୁଇ ଚୋଥ ଜଳେ ଭରିଯା ଗେଲ । ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ତୁମି କେମନ ଆହେ ରେ ? ମେ ତାର ମାସିକେ କି ମାରେ ମାରେ ମନେ କରେ ?”

ଉମ୍ରେଷ କହିଲ, “ତୁମି ତାହାକେ ସେ ଏକ-ଜୋଡ଼ା ଗହନା ଦିଯା ଆସିଯାଛିଲେ ସେଇଟେ ନା ପରାଇଲେ ତାହାକେ କୋନୋମତେ ଦୁଧ ଥାଓଯାନୋ ଥାର ନା । ସେଇଟେ ପରିଯା ମେ ଦୁଇ ହାତ ଘୁରାଇୟା ବଲିତେ ଥାକେ ‘ମାସି ଗ-ଗ ଗେଛେ’, ଆର ତାର ମାର ଚୋଥ ହିୟା ଅଳ ପଡ଼ିତେ ଥାକେ ।”

କମଳା ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ତୁଇ ଏଥାନେ କୀ କରିତେ ଆସିଲି ?”

ଉମେଶ କହିଲ, “ଆମାର ଗାଜିଗୁରେ ଭାଲୋ ଲାଗିତେଛିଲ ନା, ତାଇ ଆମି ଚଲିଯା ଆସିଯାଇଛି ।”

କମଳା । ସାବି କୋଥାଯ୍ ?

ଉମେଶ କହିଲ, “ମା, ତୋମାର ସଙ୍ଗେ ଥାଇବ ।”

କମଳା କହିଲ, “ଆମାର କାହେ ଏକଟି ପରମା ନାହିଁ ।”

ଉମେଶ କହିଲ, “ଆମାର କାହେ ଆହେ ।”

କମଳା । ତୁଇ କୋଥାଯ୍ ପେଲି ?

ଉମେଶ । ମେହି ଯେ ତୁମି ଆମାକେ ପାଚଟା ଟାକା ଦିଯାଇଲେ, ମେ ତୋ ଆମାର ଥରଚ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ବଲିଯା ଗୌଟ ହିତେ ପାଚଟା ଟାକା ବାହିର କରିଯା ଦେଖାଇଲ ।

କମଳା । ତବେ ଚଲୁ ଉମେଶ, ଆମରା କାଣୀ ଥାଇ, କୀ ବଲିମ ? ତୁଇ ତୋ ଟିକିଟ କରିତେ ପାରିବି ?

ଉମେଶ କହିଲ, “ପାରିବ ।” ବଲିଯା ତଥନଇ ଟିକିଟ କିନିଯା ଆମିଲ ।

ଗାଡ଼ି ପ୍ରଞ୍ଚତ ଛିଲ, ଗାଡ଼ିତେ କମଳାକେ ଉଠାଇଯା ଦିଲ ; କହିଲ, “ମା, ଆମି ପାଶେର କାମରାତେହି ରହିଲାମ ।”

କାଣୀ ଦେଖିଲେ ଆମିଯା କମଳା ଉମେଶକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ଉମେଶ, ଏଥି କୋଥାଯ୍ ଥାଇ ବଲୁ ଦେଖି ?”

ଉମେଶ କହିଲ, “ମା, ତୁମି କିଛୁଇ ଭାବିଯୋ ନା ; ଆମି ତୋମାକେ ଟିକ ଜାଯଗାୟ ଲାଇଯା ଥାଇତେଛି ।”

କମଳା । ଟିକ ଜାଯଗା କୀ ବେ ! ତୁଇ ଏଥାମକାର କୀ ଜାନିମ ବଲୁ ଦେଖି ।

ଉମେଶ କହିଲ, “ମବ ଜାନି । ଦେଖୋ ତୋ କୋଥାଯ୍ ଲାଇଯା ଥାଇ ।”

ବଲିଯା କମଳାକେ ଏକଟା ଭାଡ଼ାଟେ ଗାଡ଼ିତେ ତୁଲିଯା ଦିଯା ମେ କୋଚବାଞ୍ଚେ ଚଢ଼ିଯା ବସିଲ । ଏକଟା ବାଡ଼ିର ସାଥରେ ଗାଡ଼ି ଦାଢ଼ାଇଲେ ଉମେଶ କହିଲ, “ମା, ଏହିଥାନେ ନାହୋ ।”

କମଳା ଗାଡ଼ି ହିତେ ଆମିଯା ଉମେଶର ଅଛୁମରଷ କରିଯା ବାଡ଼ିତେ ପ୍ରବେଶ କରିତେହି ଉମେଶ ଡାକିଯା ଉଠିଲ, “ଦାଦାମଧ୍ୟ, ବାଡ଼ି ଆହ ତୋ ?”

ପାଶେର ଏକଟା ଘର ହିତେ ସାଡ଼ା ଆସିଲ, “କେ ଓ, ଉମେଶ ନାକି ! ତୁଇ କୋଥା ଥେକେ ଏଲି ?”

ପରକଣେହି ହଙ୍କା-ହାତେ ସ୍ୟଂ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ-ଖୁଡ଼ା ଆମିଯା ଉପହିତ । ଉମେଶ ସମସ୍ତ ମୁଖ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଯା ନୀରବେ ହାନିତେ ଲାଗିଲ । ବିଶ୍ଵିତ କମଳା ଭୂମିଷ ହାତରେ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀକେ ପ୍ରଗାମ କରିଲ । ଖୁଡ଼ାର ଥାନିକଙ୍କଣ ମୁଖେ ଆର କଥା ସରିଲ ନା ; ତିନି କୀ ଯେ ବଲିବେନ,

ହୁକ୍କାଟା କୋନ୍ଥାନେ ରାଖିବେଳ, କିଛୁଇ ଭାବିଯା ପାଇଲେନ ନା । ଅବଶେଷେ କମଳାର ଚିବୁକ୍ ଧରିଯା ତାହାର ଲଙ୍ଘିତ ନତ୍ରୁଥ ଏକଟୁଥାନି ଉଠାଇଯା କହିଲେନ, “ମା ଆମାର ହିରେ ଏଳ ! ଚଲୋ ଚଲୋ, ଉପରେ ଚଲୋ ।”

“ଓ ଶୈଲ, ଶୈଲ ! ଦେଖେ ଥା, କେ ଏସେହେ ।”

ଶୈଲଜା ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ସବ ହଟିତେ ବାହିର ହଇଯା ବାରାନ୍ଦାୟ ସିଂଡ଼ିର ମୟୁଖେ ଆସିଯା ଦ୍ଵାଡାଇଲ । କମଳା ତାହାର ପାଯେର ଧୂଳା ଲଇଯା ପ୍ରଗାମ କରିଲ । ଶୈଲ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ତାହାକେ ବୁକେ ଚାପିଯା ଧରିଯା ତାହାର ଲଲାଟ ଚୁମ କରିଲ । ଚୋଥେର ଜଳେ ଦୁଇ କପୋଳ ଭାସାଇଯା ଦିଯା କହିଲ, “ମା ଗୋ ମା ! ଆମାଦେର ଏମନ କରିଯାଉ କୌନ୍ଦାଇଯା ଯାଇତେ ହୁଯ ।”

ଥୁଡ଼ା କହିଲେନ, “ଓ-ସବ କଥା ଥାକୁ ଶୈଲ, ଏଥନ ଉହାର ନାୟା-ଥାୟା ସମସ୍ତ ଟିକ କରିଯା ଦାଉ ।”

ଏମନ ସମୟ ଉମା ‘ମାଦି ମାଦି’ କରିଯା ଦୁଇ ହାତ ତୁଳିଯା ଛୁଟିଯା ବାହିର ହଇଯା ଆସିଲ । କମଳା ତ୍ରେକ୍ଷଣାଂଶୁ ତାହାକେ କୋଲେ ତୁଳିଯା ଲଇଯା ବୁକେ ଚାପିଯା ଧରିଯା ଚୁମା ଥାଇଯା ଥାଇଯା ଅଛିର କରିଯା ଦିଲ ।

ଶୈଲଜା କମଳାର କ୍ରକ୍ଷ କେଶ ଓ ମଲିନ ବସ୍ତ୍ର ଦେଖିଯା ଥାକିତେ ପାରିଲ ନା । ତାହାକେ ଟାନିଯା ଲଇଯା ଗିଯା ସତ୍ତ କରିଯା ଫ୍ରାନ କରାଇଲ ; ନିଜେର ଭାଲୋ କାପଡ଼ ଏକଥାନି ବାହିର କରିଯା ତାହାକେ ପରାଇଯା ଦିଲ । କହିଲ, “କାଳ ରାତ୍ରେ ବୁଝି ଭାଲୋ କରିଯା ଯୁମ ହସ ନାହିଁ ? ଚୋଥ ବସିଯା ଗେଛେ ସେ ! ତତକ୍ଷଣ ତୁହି ବିଛାନାୟ ଏକଟୁ ଗଡ଼ାଇଯା ନେ । ଆମି ରାତ୍ରା ସାରିଯା ଆସିତେଛି ।”

କମଳା କହିଲ, “ନା ଦିଦି, ତୋମାର ମଙ୍ଗେ ଚଲୋ ଆମିଓ ରାଜ୍ଞୀଘରେ ଯାଇ ।”

ଦୁଇ ମୟୀତେ ଏକତ୍ରେ ରାଖିତେ ଗେଲ ।

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ-ଥୁଡ଼ା ଅକ୍ଷୟେର ପରାମର୍ଶେ ସଥନ କାଶିତେ ଆସିବାର ଜନ୍ମ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହଇଲେନ ଶୈଲଜା ଧରିଯା ପଡ଼ିଲ, “ବାବା, ଆମିଓ ତୋମାଦେଇ ମଙ୍ଗେ କାଶି ଯାଇବ ।”

ଥୁଡ଼ା କହିଲେନ, “ବିପିନେର ତୋ ଏଥନ ଛୁଟି ନାହିଁ ।”

ଶୈଲ କହିଲ, “ତା ହୋକ, ଆମି ଏକଲାଇ ଯାଇବ । ମା ଆଚେନ, ଉହାର ଅର୍ଥବିଧା ହଇବେ ନା ।”

ଆମୀର ସହିତ ଏକପ ବିଜ୍ଞଦେଇ ପ୍ରକାଶବ ଶୈଲ ପୂର୍ବେ କୋନୋଦିନ କରେ ନାହିଁ ।

ଥୁଡ଼ାକେ ରାଜୀ ହଇତେ ହଇଲ । ଗାଜିପୁର ହଇତେ ରାଜୀ କରିଲେନ । କାଣୀ ଟେଶମେ ନାମିଯା ଦେଖେ, ଉମେଶ ଓ ଗାଡ଼ି ହଇତେ ନାମିତେହେ ।— ‘ଆରେ ତୁହି ଏଳି କେନ ରେ ?’ ମଙ୍ଗଲେ ସେ କାରଣେ ଆସିଯାଛେନ ତାହାର ଓ ମେହି ଏକଇ କାରଣ । କିନ୍ତୁ ଉମେଶ ଆଜକାଳ

খূড়ার গৃহকার্টে নিযুক্ত হইয়াছে ; সে একপ অকস্মাত চলিয়া আসিলে গৃহিণী অত্যন্ত রাগ করিবেন জানিয়া সকলে যিলিয়া অনেক চেষ্টা করিয়া উমেশকে গাজিপুরে ফিরাইয়া পাঠান। তাহার পরে কী ঘটিয়াছে তাহা সকলেই জানেন। সে গাজিপুরে কোনোমতেই টিকিতে পারিল না। গৃহিণী তাহাকে বাজার করিতে পাঠাইয়াছিলেন সেই বাজারের পয়সা লইয়া সে একেবারে গঙ্গা পার হইয়া স্টেশনে আসিয়া উপস্থিত। চক্রবর্তী-গৃহিণী সেদিন এই ছোকরাটির জন্য বৃথা অপেক্ষা করিয়া-ছিলেন।

৫৫

দিনের মধ্যে অক্ষয় এক সময় চক্রবর্তীর সঙ্গে দেখা করিতে আসিয়াছিল। তিনি তাহাকে কমলার প্রভ্যাবর্তন সংজ্ঞে কোনো কথাই বলিলেন না। রংমেশের প্রতি অক্ষয়ের যে বিশেষ বন্ধুত্ব নাই, তাহা খূড়া বুঝিতে পারিয়াছেন।

কমলা কেন চলিয়া গিয়াছিল, কোথায় চলিয়া গিয়াছিল, এ সংজ্ঞে বাড়ির কেহ কোনো গ্রন্থই করিল না— কমল! যেন ইহাদের সঙ্গেই কাশী বেড়াইতে আসিয়াছে, এমনিভাবে দিন কাটিয়া গেল। উমির দ্বাই লচমিয়া শ্রেহমিশ্রিত তৎসনার ছলে কিছু বলিতে গিয়াছিল, খূড়া তৎক্ষণাত তাহাকে আড়ালে ডাকিয়া শাসন করিয়া দিয়াছিলেন।

বাত্রে শৈলজা কমলাকে আপনার বিছানায় লইয়া শুইল। তাহার গলা জড়াইয়া ধরিয়া তাহাকে বুকের কাছে টানিয়া লইল, এবং দক্ষিণ হস্ত দিয়া তাহার গাম্ভে হাত বুলাইয়া দিতে লাগিল। এই কোমল হস্তস্পর্শ নীরব প্রশ্নের মতো কমলাকে তাহার গোপন বেদনার কথা জিজ্ঞাসা করিতে লাগিল।

কমলা কহিল, “দিদি, তোমরা কী ঘনে করিয়াছিলে ? আমার উপরে রাগ কর নাই ?”

শৈল কহিল, “আমাদের কি বুদ্ধিশক্তি কিছু নাই ? আমরা কি এটা বুঝি নাই, সংসারে তোর যদি কোনো পথ ধাকিত তবে তুই এই ভয়ানক পথ লইতিস না। আমরা কেবল এই বলিয়া কাবিয়াছি, স্তগবান তোকে কেন এমন সংকটে ফেলিলেন। যে লোক কোনো অপরাধ করিতে জানে না, সেও দণ্ড পায় !”

কমলা কহিল, “দিদি, আমার সব কথা তুমি শুনিবে ?”

শৈল শিখন্তব্রে কহিল, “শুনিব না তো কী বোন ?”

କମଳା । ତଥନ ସେ ତୋମାକେ କେନ ବଲିତେ ପାରି ନାହିଁ, ତାହା ଜାନି ନା । ତଥନ ଆମାର କୋନୋ କଥା ଭାବିଯା ଦେଖିବାର ସମୟ ଛିଲ ନା । ହଠାତ୍ ମାଧ୍ୟମ ଏମନ ବଞ୍ଚାରୀତ ହଇଯାଇଲ ସେ, ଲଙ୍ଘାସ୍ତ ତୋମାର କାହେଁ ମୁଖ ଦେଖାଇତେ ପାରିତେଛିଲାମ ନା । ମଂସାରେ ଆମାର ଶା-ବୋନ କେହ ନାହିଁ, ଦିଦି, ତୁମି ଆମାର ଶା ବୋନ ହୁ'ଇ— ତାଇ ତୋମାର କାହେଁ ସବ କଥା ବଲିତେଛି, ନହିଁଲେ ଆମାର ସେ କଥା ତାହା କାହାରୋ କାହେଁ ବଲିବାର ନାୟ ।

କମଳା ଆର ଶୁଇଯା ଥାକିତେ ପାରିଲ ନା, ଉଠିଯା ବସିଲ । ଶୈଳେ ଉଠିଯା ତାହାର ମୟୁଥେ ବସିଲ । ସେଇ ଅକ୍ଷକାର ବିଚାନାର ମଧ୍ୟେ ବସିଯା କମଳା ବିବାହ ହଇତେ ଆରଣ୍ୟ କରିଯା ତାହାର ଜୀବନେର କାହିଁନି ବଲିତେ ଲାଗିଲ ।

କମଳା ଯଥନ ବଲିଲ, ବିବାହେର ପୂର୍ବେ ବା ବିବାହେର ରାତ୍ରେ ମେ ତାହାର ଦ୍ୱାରୀକେ ଦେଖେ ନାହିଁ ତଥନ ଶୈଳ କହିଲ, “ତୋର ମତୋ ବୋକା ମେସେ ତୋ ଆସି ଦେଖି ନାହିଁ । ତୋର ଚେଯେ କମ ବସି ଆମାର ବିବାହ ହଇଯାଇଲ— ତୁହି କି ମନେ କରିସ, ଲଙ୍ଘାସ୍ତ ଆସି ଆମାର ବରକେ କୋନୋ ଶ୍ରୋଗେ ଦେଖିଯା ଲାଇ ନାହିଁ !”

କମଳା କହିଲ, “ଲଙ୍ଘା ନାୟ ଦିଦି । ଆମାର ବିବାହେର ବସନ୍ତ ପାଇଁ ହଇଯା ଗିଯାଇଲ । ଏମନ ମୟୁଷେ ହଠାତ୍ ସଥନ ଆମାର ବିବାହେର କଥା ହିଲା ଗେଲ, ତଥନ ଆମାର ସଞ୍ଚିତୀରା ଆମାକେ ବଡ଼ୋଇ ଖ୍ୟାପାଇତେ ଆରଣ୍ୟ କରିଯାଇଲ । ଅଧିକ ବସନ୍ତେ ବରକେ ପାଇଯା ଆସି ଯେ ସାତ ରାଜାର ଧନ ମାନିକ ପାଇଁ ନାହିଁ, ଇହାଇ ଦେଖାଇବାର ଅନ୍ୟ ଆସି ତାହାର ଦିକେ ଦୃକ୍ପାତମାତ୍ର କରି ନାହିଁ । ଏମନ-କି, ତାହାର ଜଣ୍ଠ କିଛିମାତ୍ର ଆଗ୍ରାହ ମନେର ମଧ୍ୟେ ଓ ଅଭୁତବ କରା ଆସି ମିତାନ୍ତ ଲଙ୍ଘାର ବିଷୟ, ଅଗୋରବେର ବିଷୟ ବଲିଯା ମନେ କରିଯାଇଲାମ । ଆଜ ତାହାରଇ ଶୋଧ ଦିତେଛି ।”

ଏହି ବଲିଯା କମଳା କିଛିକଣ ଚୁପ କରିଯା ରହିଲ । ତାହାର ପରେ ଆରଣ୍ୟ କରିଲ, “ବିବାହେର ପର ମୋକାଡୁବି ହଇଯା ଆସରା କୀ କରିଯା ରକ୍ଷା ପାଇଲାମ, ମେ କଥା ତୋ ତୋମାକେ ପୂର୍ବେଇ ବଲିଯାଇ । କିନ୍ତୁ ସଥନ ବଲିଯାଇଲାମ ତଥିନେ ଜାନିତାମ ନା ସେ, ମୃତ୍ୟୁ ହଇତେ ରକ୍ଷା ପାଇଯା ଯାହାର ହାତେ ପଡ଼ିଲାମ, ଯାହାକେ ସ୍ଵାମୀ ବଲିଯା ଜାନିଲାମ, ତିନି ଆମାର ସ୍ଵାମୀ ନହେନ ।”

ଶୈଳଜା ଚମକିଯା ଉଠିଲ; ତାଡ଼ାତାଡ଼ି କମଳାର କାହେଁ ଆସିଯା ତାହାର ଗଲା ଧରିଯା କହିଲ, “ହାୟ ରେ ପୋଡ଼ାକପାଲ— ଓ, ତାଇ ବଟେ ! ଏତକଣେ ସବ କଥା ବୁଝିଲାମ । ଏମନ ସର୍ବମାତ୍ର ଘଟେ !”

କମଳା କହିଲ, “ବଳ ଦେଖି ଦିଦି, ସଥନ ମରିଲେଇ ଚୁକିଯା ଯାଇତ ତଥନ ବିଧାତା ଏମନ ବିପରୀ ଘଟାଇଲେନ କେନ ?”

শৈলজা জিজ্ঞাসা করিল, “রমেশবাবুও কিছুই জানিতে পারেন নাই ?”

কমলা কহিল, “বিবাহের কিছুকাল পরে তিনি একদিন আমাকে স্মৃতিলা বলিয়া ডাকিতেছিলেন, আমি তাহাকে কহিলাম, ‘আমার মাম কমলা, তবু তোমরা সকলেই আমাকে স্মৃতিলা বলিয়া ডাক কেন ?’ আমি এখন কুবিংতে পারিতেছি, সেইদিন তাঁর ভূল ভাঙ্গিয়াছিল। কিন্তু দিনি, সে-সকল দিনের কথা মনে করিতেও আমার মাথা হেঁট হইয়া যায়।” এই বলিয়া কমলা চুপ করিয়া রহিল।

শৈলজা একটু একটু করিয়া কথায় কথায় সমস্ত বৃত্তান্ত আগাগোড়া বাহির করিয়া লইল। সমস্ত কথা শোনা হইলে সে কহিল, “বোন, তোর দুঃখের কপাল, কিন্তু আমি এই কথা ভাবিতেছি, ভাগো তুই রমেশবাবুর হাতে পড়িয়াছিল। যাই বলিস, বেচারা রমেশবাবুর কথা মনে করিলে বড়ো দুঃখ হয়। আজ রাত অমেক হইল ; কমল, তুই আজ ঘুমো। ক'দিন রাত জাগিয়া কাঁদিয়া মুখ কালি হইয়া গেছে। এখন কী করিতে হইবে, কাল সব টিক করা যাইবে।”

রমেশের লিখিত সেই চিঠি কমলার কাছে ছিল। পরদিন সেই চিঠিখানি লইয়া শৈলজা তাহার পিতাকে নিভৃত ঘরে ডাকিয়া পাঠাইল এবং চিঠি তাহার হাতে দিল। খুড়া চশমা চোখে তুলিয়া অত্যন্ত ধীরে ধীরে পাঠ করিলেন ; তাহার পরে চিঠি শুড়িয়া, চশমা শুলিয়া কস্তাকে জিজ্ঞাসা করিলেন, “তাই তো, এখন কী কর্তব্য ?”

শৈল কহিল, “বাবা, উমির কয়দিন হইতে সর্দিকাসি করিয়াছে, একবার নলিনাক্ষ ডাক্তারকে ডাকিয়া আনা ও-না। কাশীতে তাহার আর তাঁর মার তে। খুব মাম শোনা যায়। একবার তাঁকে দেখিহ-না।”

রোগীকে দেখিবার জন্য ডাক্তার আসিল এবং ডাক্তারকে দেখিবার জন্য শৈল স্বস্ত হইয়া উঠিল। কহিল, “কমল, আয়, শীত্র আয়।”

নবীনকালীর বাড়ি যে কমলা নলিনাক্ষকে দেখিবার ব্যগ্রতায় প্রায় আত্মবিশ্রূত হইয়া উঠিয়াছিল সেই কমলা আজ লঙ্ঘায় উঠিতে চায় না।

শৈল কহিল, “দেখ, পোড়ারয়ুথি, আমি তোকে বেশিক্ষণ সাধিব না, তা আমি বলিয়া বাধিতেছি— আমার সময় নাই। উমির ব্যামো কেবল নামমাত্র, ডাক্তার বেশিক্ষণ ধাকিবে না— তোকে সাধাসাধি করিতে গিয়া মাঝে হইতে আমার দেখা হইবে না।”

এই বলিয়া কমলাকে জ্বোর করিয়া টানিয়া লইয়া শৈলজা দ্বারের অস্তরালে আসিয়া দাঢ়াইল। নলিনাক্ষ উমার বুক-পিঠ তালো করিয়া পরীক্ষা করিয়া ওযুধ

ଲିଖିଯା ଦିଇଯା ଚଲିଯା ଗେଲ ।

ଶୈଳ କମଳାକେ କହିଲ, “କଥଳ, ବିଧାତା ତୋକେ ସତ୍ତା ଦୁଃଖ ଦିନ, ତୋର ଭାଗ୍ୟ ଭାଲୋ । ଏଥନ ଦୁଇ-ଏକ ଦିନ, ବୋନ, ତୋକେ ଏକଟୁ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରିଯା ଧାକିତେ ହିଇବେ—ଆମରା ଏକଟା ସ୍ୱବ୍ଧୀ କରିଯା ଦିଇତେଛି । ଇତିମଧ୍ୟେ ଉପରେ ଜଣେ ଘନ ଘନ ଡାଙ୍ଗାରେର ପ୍ରମୋଜନ ହିଇବେ, ଅତେବ ମିତାନ୍ତ ତୋକେ ବଞ୍ଚିତ ହିଇତେ ହିଇବେ ନା ।”

ଖୁଡ଼ା ଏକହିମ ଏମନ ସମୟ ବାହିଯା ଡାଙ୍ଗାର ଡାକିତେ ଗେଲେନ ସଥନ ମଲିମାଙ୍କ ବାଡ଼ିତେ ଥାକେ ନା । ଚାକର କହିଲ, “ଡାଙ୍ଗାରବାସୁ ନାହିଁ ।”

ଖୁଡ଼ା କହିଲେନ, “ମାଠାକଙ୍କଳ ତୋ ଆହେନ, ତୋହାକେ ଏକବାର ଥବର ଦାଓ । ବେଳୋ ଏକଟି ବୃଦ୍ଧ ଆକ୍ଷଣ ତୋହାର ଜଣେ ଦେଖା କରିତେ ଚାଯ ।”

କ୍ଷେତ୍ରର ଡାକ ପଡ଼ିଲ । ଖୁଡ଼ା ଗିଯା କହିଲେନ, “ମା, ‘ଆପନାର ନାମ କାଶିତେ ବିଦ୍ୟାତ । ତାହି ଆପନାକେ ଦେଖିଯା ପୁଣ୍ୟସଂକ୍ଷିପ୍ତ କରିତେ ଆସିଲାମ । ଆମାର ଆରକୋନୋ କାମନା ନାହିଁ । ଆମାର ଏକଟି ଦୌହିତୀର ଅମ୍ବୁଥ, ଆପନାର ଛେଲେକେ ଡାକିତେ ଆସିଯାଇଲାମ, ତିନି ବାଡ଼ି ନାହିଁ ; ତାହି ମନେ କରିଲାମ ଶୁଦ୍ଧ ଶୁଦ୍ଧ ଫିରିବ ନା, ଏକବାର ଆପନାକେ ଦର୍ଶନ କରିଯା ଧାଇବ ।’”

କ୍ଷେତ୍ରକରୀ କହିଲେନ, “ମଲିନ ଏଥନାହିଁ ଆସିବେ, ଆପନି ତତ୍କଷଣ ଏକଟୁ ବହନ । ବେଳା ମିତାନ୍ତ କମ ହୟ ନାହିଁ, ଆପନାର ଜଞ୍ଚ କିଛୁ ଜଲଥାବାର ଆନାଇଯା ଦିଇ ।”

ଖୁଡ଼ା କହିଲେନ, “ଆମି ଜାନିତାମ, ଆପନି ଆମାକେ ନା ଥାଓସାଇଯା ଛାଡ଼ିବେନ ନା—ଆମାର ସେ ତୋଜନେ ବେଶ ଏକଟୁଥାନି ଶଥ ଆଛେ ତାହା ଆମାକେ ଦେଖିଲେଇ ଲୋକେ ଟେର ପାଯ, ଏବଂ ସକଳେଇ ଏ ବିସ୍ତେ ଆମାକେ ଏକଟୁ ଦୟାଓ କରେ ।”

କ୍ଷେତ୍ରକରୀ ଖୁଡ଼ାକେ ଜଳ ଥାଓସାଇଯା ବଡ଼ୋ ଖୁଣି ହିଲେନ । କହିଲେନ, “କାଳ ଆମାର ଏଥାନେ ଆପନାର ମଧ୍ୟାହ୍ନତୋଜନେର ନିଯନ୍ତ୍ରଣ ବହିଲ; ଆଜ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଛିଲାମ ନା, ଆପନାକେ ଭାଲୋ କରିଯା ଥାଓସାଇତେ ପାରିଲାମ ନା ।”

ଖୁଡ଼ା କହିଲେନ, “ସଥନାହିଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହିଲେନ ଏହି ଆକ୍ଷଣକେ ଶ୍ଵରଣ କରିବେନ । ଆପନାଦେର ବାଡ଼ି ହିଇତେ ଆସି ବେଶ ଦୂରେ ଥାକି ନା । ବେଳେ ତୋ ଆପନାର ଚାକରଟାକେ ଲାଇସା ଆମାର ବାଡ଼ି ଦେଖାଇଯା ଆସିବ ।”

ଏମନି କରିଯା ଖୁଡ଼ା ଦୁଇ-ଚାରି ଦିନେର ଧାତାଯାତେଇ ମଲିନାକ୍ଷେତ୍ର ବାଡ଼ିତେ ବେଶ ଏକଟୁ ଜୟାଇଯା ଲାଇଲେ ।

କ୍ଷେତ୍ରକରୀ ମଲିମାଙ୍କକେ ଡାକିଯା କହିଲେନ, “ଓ ମଲିନ, ତୁହି ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ-ମଧ୍ୟାହ୍ନ କାହୁ ଦେବେ ଭିଜିଟ ମିସ ମେ ଦେନ ।”

ଖୁଡ଼ା ହାସିଯା କହିଲେନ, “ମାତ୍ର-ଆଜା ଉନି ପାଇବାର ପୂର୍ବ ହିଇତେଇ ପାଲନ କରିଯା

ଆସିତେଛେନ, ଆମାର କାହିଁ ହିତେ ଉନି କିଛୁଇ ନେନ ନାହିଁ । ଯାହାରା ମାତା ତାହାରା ଗରିବକେ ଦେଖିଲେଇ ଚିନିତେ ପାରେନ ।”

ଦିନ-ଦୂରେକ ପିତାଯ ଓ କଞ୍ଚାଯ ପରାମର୍ଶ ଚଲିଲ । ତାହାର ପରେ ଏକଦିନ ସକାଳେ ଥୁଡ଼ା କମଳାକେ କହିଲ, “ଚଲୋ ଯା, ଆମରା ଦ୍ୱାରାମେଧେ ଜାନ କରିବେ ଯାଇ ।”

କମଳା ଶୈଳକେ କହିଲ, “ଦିଦି, ତୁ ମିଥ ଚଲୋ-ନା ।”

ଶୈଳ କହିଲ, “ନା ଭାଇ, ଉଦ୍‌ଦିନ ଶରୀର ତେମନ ଭାଲୋ ନାହିଁ ।”

ଥୁଡ଼ା ଯେ ପଥ ଦିଯା ଆମର ଘାଟେ ଗେଲେ ଆମାଙ୍କେ ମେ ପଥ ଦିଯା ନା ଫିରିଯା ଅନ୍ତରେ ଏକ ରାତ୍ରାୟ ଚଲିଲେନ । କିଛୁ ଦୂର ଗିଯାଇ ଦେଖିଲେନ, ଏକଟି ପ୍ରବୀଣ ଆମ ସାରିଯା ପଟ୍ଟବସ୍ତ୍ର ପରିଯା ଘଟିତେ ଗଞ୍ଜାଳ ଲାଇୟା ଦୀରେ ଦୀରେ ଆସିତେଛେନ ।

କମଳାକେ ସମ୍ମୁଦ୍ରେ ଆନିଯା ଥୁଡ଼ା କହିଲେନ, “ମା, ଇହାକେ ପ୍ରଣାମ କରୋ, ଇନି ଡାକ୍ତାରବାସୁ ମାତା ।”

କମଳା ଶୁଣିଯା କହିଲେନ, “ତୁ ମି କେ ଗା ! ଦେଖି ଦେଖି, କୀ କପ ! ସେନ ଲକ୍ଷ୍ମୀଟିର ପ୍ରତିମା !”

ବଲିଯା କମଳାର ସୋମଟା ସରାଇୟା ତାହାର ନତମେତ୍ର ମୁଖଥାନି ଭାଲୋ କରିଯା ଦେଖିଲେନ । କହିଲେନ, “ତୋମାର ନାମ କୀ ବାହା ?”

କମଳା ଉତ୍ତର କରିବାର ପୂର୍ବେଇ ଥୁଡ଼ା କହିଲେନ, “ଇହାର ନାମ ହରିଦାସୀ । ଇନି ଆମାର ଦୂରମଞ୍ଚକେର ଆତ୍ମପୂର୍ଣ୍ଣୀ । ଇହାର ମା-ବାପ କେହ ନାହିଁ, ଆମାର ଉପରେଇ ନିର୍ଭର୍ତ୍ତର ।”

କ୍ଷେମଂକରୀ କହିଲେନ, “ଆହୁ-ନା ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତମଣ୍ୟ, ଆମାର ବାଡିତେଇ ଆହୁନ ।”

ବାଡିତେ ଲାଇୟା ଗିଯା କ୍ଷେମଂକରୀ ଏକବାର ମଲିନାକ୍ଷକେ ଡାକିଲେନ । ମଲିନାକ୍ଷ ତଥିବ ବାହିର ହିୟା ଗେଛେନ ।

ଥୁଡ଼ା ଆସନ ଶ୍ରୀପଦ କରିଲେନ, କମଳା ମେଘର ଉପରେ ବସିଲ । ଥୁଡ଼ା କହିଲେନ, “ଦେଖୁ, ଆମାର ଏହି ଭାଇସିର ଭାଗ୍ୟ ବଡ଼ୋ ମନ୍ଦ । ବିବାହେ ପରଦିନରେ ଇହାର ଆମୀ ମର୍ଯ୍ୟାସୀ ହିୟା ବାହିର ହିୟା ଗେଛେନ, ଇହାର ମଙ୍ଗେ ଆର ଦେଖା-ସାକ୍ଷାତ ନାହିଁ । ହରିଦାସୀର ଇଚ୍ଛା ଧର୍ମକର୍ମ ଲାଇୟା ତୀର୍ଥବାସ କରେ— ଧର୍ମ ଛାଡ଼ା ଉତ୍ସର ମାତ୍ରମାର ସାମଗ୍ରୀ ଆର ତୋ କିଛୁଇ ନାହିଁ । ଏଥାନେ ଆମାର ବାଡି ଯଥ, ଆମାର ଚାକରି ଆଛେ— ଉପାର୍ଜନ କରିଯା ଆମାକେ ସଂସାର ଚାଲାଇତେ ହସ । ଆମି ଯେ ଏଥାନେ ଆସିଯା ଇହାକେ ଲାଇୟା ଥାକିବ, ଆମାର ଏମନ ହସିଥା ନାହିଁ । ତାଇ ଆପନାର ଶରଗାପର ହିୟାଛି । ଏଟିକେ ଆପନାର

ମେଘେର ମତୋ ସଦି କାହେ ରାଖେନ, ତବେ ଆସି ବଡ଼ୋ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହିଁ । ସଥନରୁ ଅହୁବିଧା ବୋଧ କରିବେନ, ଗାଞ୍ଜିଗୁରେ ଆମାର କାହେ ପାଠାଇୟା ଦିବେନ । କିନ୍ତୁ ଆସି ବଲିତେଛି, ଦୁଇନ ଇହାକେ କାହେ ରାଖିଲେଇ ମେଘେଟ କୀ ରତ୍ନ ତାହା ବୁଝିତେ ପାରିବେନ, ତଥା ମୁହଁରେ ଜଣ ଛାଡ଼ିତେ ଚାହିବେନ ନା ।”

କ୍ଷେମଙ୍କରୀ ଥୁଣି ହିଁଯା କହିଲେନ, “ଆହା, ଏ ତୋ ଭାଲୋ କଥା । ଏମନ ମେଘେଟିକେ ଆପନି ସେ ଆମାର କାହେ ରାଖିଯା ଥାଇତେଛେନ, ଏ ତୋ ଆମାର ମୁକ୍ତ ଲାଭ । ଆସି କତଦିନ ରାତ୍ରା ହିଁତେ ପରେର ମେଘେକେ ବାଡ଼ିତେ ଆବିଯା ଥାଓୟାଇୟା-ପରାଇୟା ଆମନ୍ଦ କରି, କିନ୍ତୁ ତାହାରେ ତୋ ରାଖିତେ ପାରି ନା ; ତା, ହରିଦାସୀ ଆମାରାଇ ହିଁଲ, ଆପନି ଇହାର ଜଣ କିନ୍ତୁ ଭାବୁକ୍ରିଆ ଭାବିବେନ ନା । ଆମାର ଛେଲେର କଥା ଅବଶ୍ୟ ଆପନାରୀ ପାଂଚ ଜନେର କାହେ ଶୁଣିଯା ଥାକିବେ— ମଲିନାକ୍ଷ— ମେ ବଡ଼ୋ ଭାଲୋ ଛେଲେ । ମେ ଛାଡ଼ା ବାଡ଼ିତେ ଆର କେହ ନାହିଁ ।”

ଥୁଡା କହିଲେନ, “ମଲିନାକ୍ଷବାବୁର ନାମ ସକଳେଇ ଜାଣେ । ତିନି ଏଥାନେ ଆପନାର କାହେ ଥାକେନ ଜାନିଯା ଆସି ଆବୋ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ । ଆସି ଶୁଣିଯାଛି, ବିବାହେର ପର ଦୁର୍ଘଟନାଯ ତୁହାର ଶ୍ରୀ ଜଲେ ଡୁବିଯା ମାରୀ ଥାଓୟାତେ ତିନି ମେହି ଅବଧି ଏକବକ୍ଷ ବ୍ରଜଚାରୀର ମତୋଇ ଆଛେନ ।”

କ୍ଷେମଙ୍କରୀ କହିଲେନ, “ମେ ଯାହା ହିଁଯାଛେ ହିଁଯାଛେ, ଓ କଥା ଆର ତୁଲିବେନ ନା— ମନେ କରିଲେଓ ଆମାର ଗାୟେ କୋଟା ଦିଯା ଗଠେ ।”

ଥୁଡା କହିଲେନ, “ସଦି ଅହୁମତି କରେନ ତବେ ମେଘେଟିକେ ଆପନାର କାହେ ରାଖିଯା ଏଥି ବିଦ୍ୟା ହିଁ । ମାରେ ମାରେ ଆସିଯା ଦେଖିଯା ଥାଇବ । ଇହାର ଏକଟି ବଡ଼ୋ ବୋନ ଆଛେ, ମେ ଓ ଆପନାକେ ପ୍ରଣାମ କରିତେ ଆସିବେ ।”

ଥୁଡା ଚଲିଯା ଗେଲେ କ୍ଷେମଙ୍କରୀ କମଳାକେ କାହେ ଟାନିଯା ଲଈୟା କହିଲେନ, “ଏମୋ ତୋ ମା, ଦେଖି । ତୋମାର ବହସ ତୋ ବେଶି ନଥ । ଆହା, ତୋମାକେ ଫେଲିଯା ଥାଇତେ ପାରେ, ଜଗତେ ଏମନ ପାରାଣଙ୍ଗ ଆଛେ ! ଆସି ଆଶୀର୍ବାଦ କରିତେଛି, ମେ ଆବାର ଫିରିଯା ଆସିବେ । ବିଧାତା ଏତ ରଙ୍ଗ କଥମୋ ବୃଥା ମଟ କରିବାର ଜଣ୍ଯ ଗଡ଼େମ ନାହିଁ ।”

ବଲିଯା କମଳାର ଚିବୁକ ଶର୍ଷ କରିଯା ଅଞ୍ଚୁଲିର ଦ୍ୱାରା ଚୂମନ ଗ୍ରହଣ କରିଲେନ ।

କ୍ଷେମଙ୍କରୀ କହିଲେନ, “ଏଥାମେ ତୋମାର ସମସ୍ତବ୍ୟାସୀ ମଙ୍ଗିନୀ କେହ ନାହିଁ, ଏକଳା ଆମାର କାହେ ଥାକିତେ ପାରିବେ ତୋ ?”

କମଳା ତାହାର ଦୁଇ ବଡ଼ୋ ବଡ଼ୋ ପ୍ରିଣ୍ଟ କଙ୍କେ ମଞ୍ଚୁର୍ଯ୍ୟ ଆଞ୍ଚାରିବେଦନ କରିଯା କହିଲି, “ପାରିବ, ମା ।”

କ୍ଷେମଙ୍କରୀ କହିଲେନ, “ତୋମାର ଦିନ କାଟିବେ କୀ କରିଯା, ଆସି ତାଇ ଭାବିତେଛି ।”

কমলা কহিল, “আমি তোমার কাজ করিব।”

ক্ষেমংকরী। গোড়াকপাল ! আমার আবাস কাজ ! সংসারে ঐ-তো আমার একটিমাত্র ছেলে, মেও সন্ধ্যাসীর মতো থাকে— কখনো যদি বলিত ‘মা, এইটে আমার দ্বরকার আছে, আমি এইটে থাইতে চাই, আমি এইটে ভালোবাসি’, তবে আমি কত খুশি হইতাম— তাও কখনো বলে না। রোজগার টের করে, হাতে কিছুই রাখে না ; কত সৎকাজে যে কত দিকে দ্বরচ করে তাহা কাহাকে জানিতেও দেয় না। দেখো বাছা, আমার কাছে যথন তোমাকে চরিশ ঘণ্টা ধাক্কিতে হইবে তখন এ কথা আগে হইতেই বলিয়া রাখিতেছি, আমার মুখে আমার ছেলের শুণগান বার বার শুনিয়া তোমার বিস্তৃত ধরিবে, কিন্তু ঐটে তোমাকে সম্ভ করিয়া যাইতে হইবে।

কমলা পুলকিতচিত্তে চক্ষু নত করিল।

ক্ষেমংকরী কহিলেন, “আমি তোমাকে কী কাজ দিব, তাই ভাবিতেছি। সেলাই করিতে জান ?”

কমলা কহিল, “ভালো জানি না, মা।”

ক্ষেমংকরী কহিলেন, “আচ্ছা, আমি তোমাকে সেলাই শিখাইয়া দিব।”

ক্ষেমংকরী জিজ্ঞাসা করিলেন, “পড়িতে জান তো ?”

কমলা কহিল, “ই, জানি।”

ক্ষেমংকরী কহিলেন, “সে হইল ভালো। চোখে তো আর চশমা নহিলে দেখিতে পাই না, তুমি আমাকে পড়িয়া শোনাইতে পারিবে।”

কমলা কহিল, “আমি রঁধাবাড়া-দ্বরকন্নার কাজ সমস্ত শিখিয়াছি।”

ক্ষেমংকরী কহিলেন, “অমন অপ্রপূর্ণির মতো চেহারা, তুমি যদি রঁধাবাড়ার কাজ না জানিবে তো কে জানিবে ? আজ পর্যন্ত মলিনকে আমি নিজে রঁধিয়া থাওয়াইয়াছি— আমার অস্ত্র হইলে বরঝ দ্বপাক রঁধিয়া থায়, তবু আর কাহারো হাতে থায় না। এবার হইতে তোমার কল্যাণে তাহার দ্বপাক থাওয়া আমি ঘোচাইব। আর, অক্ষয় হইয়া পঁড়িলে আমাকেও যদি চারটিখানি হবিজ্ঞান রঁধিয়া থাওয়াও তো আমার তাহাতে অনভিজ্ঞ হইবে না। চলো মা, তোমাকে আমার কাঁড়ার-দ্বর রাঙ্গাঘর সমস্ত দেখাইয়া আনি।”

এই বলিয়া ক্ষেমংকরী তাহার ক্ষুদ্র দ্বরকন্নার সমস্ত বেপথ্যগৃহ কমলাকে দেখাইলেন। কমলা ইতিমধ্যে একটা অবকাশ দ্বিয়া আস্তে আস্তে আপনার দ্বরখাস্ত জারি করিল। কহিল, “মা, আমাকে আজকে রঁধিতে হাও-না।”

କ୍ଷେମଂକରୀ ଏକଟୁଥାନି ହାସିଲେନ । କହିଲେନ, “ଗୃହିଣୀର ରାଜସ ତୋଡ଼ାରେ ଆର ରାଜ୍ଞୀରେ— ଜୀବନେ ଅନେକ ଭିନ୍ନ ଛାଡ଼ିତେ ହଇଯାଇଁ, ତୁ ଓଟୁ ସଙ୍ଗେ ମନେ ଲାଗିଯାଇ ଆଇଁ । ତା ଯା, ଆଜକେର ଶତୋ ତୁମିହି ରୁଦ୍ଧୀ— ଦୁଇ-ଚାରି ଦିନ ଥାକ, କ୍ରମେ ସମ୍ଭବ ତାର ଆପନିହି ତୋମାର ହାତେ ପଡ଼ିବେ ; ଆମିଓ ତଗବାନେ ମନ ଦିବାର ସମୟ ପାଇବ । ବସନ୍ତ ଏକେବାରେଇ ତୋ କାଟେ ନା— ଏଥିବେ ଦୁଇ-ଚାରି ଦିନ ମନ ଚକଳ ହଇୟା ଥାକିବେ, ତୋଡ଼ାରୀରେର ସିଂହାସନଟି କମ ନୟ ।”

ଏହି ବଲିଯା କ୍ଷେମଂକରୀ, କୀ ରୁଦ୍ଧିତେ ହଇବେ, କୀ କରିତେ ହଇବେ, କମଳାକେ ସମ୍ଭବ ଉପଦେଶ ଦିଯା ପୂଜାଗୃହେ ଚଲିଯା ଗେଲେନ । କ୍ଷେମଂକରୀର କାହେ ଆଜ କମଳାର ସ୍ଵରକଙ୍ଗାର ପରୀକ୍ଷା ଆରମ୍ଭ ହଇଲ ।

କମଳା ତାହାର ଆଭାବିକ ତ୍ୱରତାର ସହିତ ରକ୍ଷନେର ସମ୍ଭବ ଆୟୋଜନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଯା, କୋଷରେ ଆଚଳ ଜଡ଼ାଇୟା, ମାଥାଯ ଏଲୋଚଳ ଝୁପ୍ଟି କରିଯା ଲାଇୟା ରୁଦ୍ଧିତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହଇଲ ।

ମଲିନାକ୍ଷ ବାହିର ହାତିତେ ବାଡ଼ିତେ ଫିରିଲେଇ ପ୍ରଥମେ ତାହାର ମାକେ ଦେଖିତେ ଥାଇତ । ତାହାର ମାତାର ଦୀର୍ଘ ସହକେ ଚିନ୍ତା ତାହାକେ କଥନୋଇ ଛାଡ଼ିତ ନା । ଆଜ ବାଡ଼ିତେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ମାତ୍ର ରାଜ୍ଞୀରେର ଶବ୍ଦ ଏବଂ ଗଢ଼ ତାହାକେ ଆକ୍ରମଣ କରିଲ । ମା ଏଥିର ରାଜ୍ଞୀଯ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଆହେନ ମନେ କରିଯା ମଲିନାକ୍ଷ ରାଜ୍ଞୀରେର ଦ୍ଵରଜାର ମାମନେ ଆସିଯା ଉପର୍ହିତ ହଇଲ ।

ପଦଶଳେ ଚକିତ କମଳା ପିଛନ ଫିରିଯା ଚାହିତେଇ ଏକେବାରେ ମଲିନାକ୍ଷର ସହିତ ତାହାର ଚୋଥେ ଚୋଥେ ମାକ୍ଷାନ୍ତ ହଇୟା ଗେଲ । ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ହାତାଟା ରାଥିଯା ଘୋଷଟା ଟାନିଯା ଦିବାର ବୃଥା ଚେଟା କରିଲ— କୋଷରେ ଆଚଳ ଜଡ଼ାନୋ ଛିଲ— ଟାନାଟାନି କରିଯା ଘୋଷଟା ସଥନ ମାଧ୍ୟାର କିନାରାଯ ଉଠିଲ ବିଶିଷ୍ଟ ମଲିନାକ୍ଷ ତଥନ ସେଥାନ ହାତିତେ ଚଲିଯା ଗେଛେ । ତାହାର ପର କମଳା ସଥନ ହାତା ତୁଳିଯା ଲାଇୟା ଲାଇୟା ତଥନ ତାହାର ହାତ କୀପିତେଛେ ।

ପୂଜା ମକାଳ-ମକାଳ ସାରିଯା କ୍ଷେମଂକରୀ ସଥନ ରାଜ୍ଞୀରେ ଗେଲେନ, ଦେଖିଲେନ, ରାଜୀ ମାରା ହଇୟା ଗେଛେ । ସର ଖୁଇୟା କମଳା ପରିକାର କରିଯା ରାଥିଯାଇଁ; କୋଥାଓ ପୋଡ଼ାକାଠ ବା ତରକାରିର ଖୋସା ବା କୋମୋପ୍ରକାର ଅପରିଚିତତା ନାହିଁ । ଦେଖିଯା କ୍ଷେମଂକରୀ ମନେ ଥୁଣି ହାସିଲେନ ; କହିଲେନ, “ମା, ତୁମି ଭାଙ୍ଗଣେର ମେଯେ ବଟେ ।”

ମଲିନାକ୍ଷ ଆହାରେ ବମିଲେ କ୍ଷେମଂକରୀ ତାହାର ସମ୍ମୁଦ୍ରେ ବମିଲେନ ; ଆର-ଏକଟି ସଂକୁଚିତ ପ୍ରାଣୀ କାନ ପାତିଯା ବାରେର ଆଡ଼ାଲେ ଦୀଡ଼ାଇୟା ଛିଲ, ଉକି ମାରିତେ ଶାହସ କରିଲେଛି ନା— ତଥେ ମରିଯା ଯାଇତେଛିଲ, ପାଛେ ତାହାର ରାଜୀ ଥାରାଗ ହଇୟା ଥାକେ ।

କ୍ଷେମକରୀ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେନ, “ନଲିନୀ, ଆଜ ରାତ୍ରାଟା କେମନ ହଇଯାଛେ ?”

ନଲିନୀଙ୍କ ଡୋଜ୍‌ପଦାର୍ଥ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମଜାର ଛିଲ ନା, ତାହିଁ କ୍ଷେମକରୀ ଏକପ ଅନାବଶ୍ୟକ ପ୍ରଶ୍ନ କଥନେ ତାହାକେ କରିଲେନ ନା ; ଆଜ ବିଶେଷ କୌତୁଳବଶତାଇ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେନ ।

ନଲିନୀଙ୍କ ସେ ଅନ୍ତକାର ରାତ୍ରାଘରେ ନୂତନ ରହଣ୍ଡେର ପରିଚୟ ପାଇଯାଛେ ତାହା ତାହାର ମା ଜାନିଲେନ ନା । ଇହାନିଃ ମାତାର ଶରୀର ଥାରାପ ହେଉଥାତେ ନଲିନୀଙ୍କ ରୋଧିବାର ଅନ୍ତ ଲୋକ ନିୟୁକ୍ତ କରିଲେ ଯାକେ ଅନେକ ପୀଡ଼ାପୀଡ଼ି କରିଯାଛେ, କିନ୍ତୁ କିଛିତେଇ ତାହାକେ ରାଜୀ କରିଲେ ପାରେ ନାହିଁ । ଆଜ ନୂତନ ଲୋକକେ ରଙ୍ଗନେ ନିୟୁକ୍ତ ଦେଖିଯା ମେ ମନେ ମନେ ଖୁବି ହଇଯାଛେ । ରାତ୍ରା କିରଳ ହଇଯାଛେ ତାହା ମେ ବିଶେଷ ମନୋଧୋଗ କରେ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଉଠିଲାହର ସହିତ କହିଲ, “ରାତ୍ରା ଚମ୍ରକାର ହଇଯାଛେ ଯା ।”

ଆଡାଲ ହିତେ ଏହି ଉଠିଲାହରକ୍ୟ ଶୁଣିଯା କମଳା ଆର ହିଂର ହଇଯା ଦାଢାଇଯା ଥାକିଲେ ପାରିଲ ନା । ମେ କ୍ରତ୍ପଦେ ପାଶେର ଏକଟା ଘରେ ଯଧେ ପ୍ରବେଶ କରିଯା ଆପନାର ଚକ୍ରଲ ବକ୍ଷକେ ଦୁଇ ବାହୁ ଦ୍ୱାରା ପୀଡ଼ନ କରିଯା ଥିରିଲ ।

ଆହାରାଣ୍ଡେ ନଲିନୀଙ୍କ ଆପନାର ମନେ ଯଧେ କୀ-ଏକଟା ଅଞ୍ଚପଟାକେ ଶ୍ପଷ୍ଟ କାରବାର ଚେଟା କରିଲେ କରିଲେ ପ୍ରାତ୍ୟହିକ ଅଭ୍ୟାସ-ଅଭୁମାରେ ନିଭୃତ ଅଧ୍ୟୟନେ ଚଲିଯା ଗେଲ ।

ବୈକାଳେ କ୍ଷେମକରୀ କମଳାକେ ଲାଇଯା ନିଜେ ତାହାର ଚାଲ ବାଧିଯା ଶୀମଙ୍ଗେ ଶିଁହର ପରାଇଯା ଦିଲେନ ; ତାହାର ମୁଖ ଏକବାର ଏ ପାଶେ, ଏକବାର ଓ ପାଶେ ଫିରାଇଯା ଭାଲୋ କରିଯା ଦେଖିଲେ— କମଳା ଲଜ୍ଜାଯ ଚଞ୍ଚୁ ନତ କରିଯା ବସିଯା ରହିଲ । କ୍ଷେମକରୀ ମନେ ମନେ କହିଲେ, ‘ଆହା, ଆମି ସବ୍ରି ଏହିରକରେ ଏକଟି ବଡ଼ ପାଇତାମ !’

ମେହି ବାତ୍ରେଇ କ୍ଷେମକରୀର ଆବାର ଜର ଆପିଲ । ନଲିନୀଙ୍କ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ହଇଯା ଉଠିଲ । କହିଲ, “ମୀ, ତୋମାକେ ଆମି କିଛିଦିନ କାଳୀ ହିତେ ଅନ୍ତ କୋଥାଓ ଲାଇଯା ଥାଇବ । ଏଥାନେ ତୋମାର ଶରୀର ଭାଲୋ ଥାକିଲେହେ ନା ।”

କ୍ଷେମକରୀ କହିଲେ, “ମେଟି ହବେ ନା ବାହା । ଛାତାର ଦିନ ବୀଚାଇଯା ରାତ୍ରିବାର ଆଶାର ଆଶାକେ ସେ କାଣି ଛାଡ଼ିଯା ଅନ୍ତ କୋଥାଓ ଲାଇଯା ମାରିବି, ମେଟି ହବେ ନା । ଓ କୀ ଯା, ତୁମି ସେ ଦରଜାର ପାଶେ ଦାଢାଇଯା ଆଛ ? ଯାଓ ଯାଓ, ତୁତେ ଯାଓ । ମହନ୍ତ ରାତ ଅମନ ଜାଗିଯା କାଟାଇଲେ ଚଲିବେ ନା । ଆମି ସେ-କହିଦିନ ବ୍ୟାମୋତେ ଆଛି ତୋମାକେଇ ତୋ ସବ ଦେଖିଲେ ଶୁଣିଲେ ହିବେ । ହାତ ଜାଗିଲେ ପାରିବେ କେବ ? ଯା ତୋ ମଲିନ, ଏକବାର ଓ-ଘରେ ଥା ତୋ ।”

ନଲିନୀଙ୍କ ପାଶେର ସରେ ଥାଇତେଇ କମଳ କ୍ଷେମକରୀର ପଦତଳେ ବସିଯା ତାହାର ପାରେ

ହାତ ବୁଲାଇତେ ଲାଗିଲ । କ୍ଷେମକରୀ କହିଲେ, “ଆର-ଜୟେ ନିକଟ ତୁମି ଆମାର ମା
ଛିଲେ, ମା । ନହିଲେ କୋଥାଓ କିଛୁ ନାହିଁ ତୋମାକେ ଏବଂ କରିଯା ପାଇବ କେବ ?
ଦେଖୋ, ଆମାର ଏକଟା ଅଭ୍ୟାସ ଆହେ, ଆମି ବାଜେ କୋମୋ ଲୋକେର ସେବା ସହିତେ
ପାରି ନା, କିନ୍ତୁ ତୁମି ଆମାର ଗାରେ ହାତ ଦିଲେ ଆମାର ଗା ଦେବ ଜୁଡ଼ାଇଯା ଥାଏ ।
ଆଶର୍ଚ ଏହି ସେ, ମନେ ହଇତେଛେ, ତୋମାକେ ଆମି ଦେବ କତକାଳ ଧରିଯା ଜାନି ।
ତୋମାକେ ତୋ ଏକଟୁଓ ପର ମନେ ହୁଏ ନା । ତା, ଶୋମୋ ମା, ତୁମି ନିକିଞ୍ଚମନେ ସୁମାଇତେ
ଥାଏ । ପାଶେର ଦ୍ୱରେ ମଲିନ ବହିଲ— ମାର ସେବା ମେ ଆର କାରୋ ହାତେ ଛାଡ଼ିଯା
ଦିତେ ପାରିବେ ନା— ତା, ହାଜାର ବାରଣ କରି ଆର ଥାଇ କରି— ଓ ସଙ୍ଗେ ପାରିଯା
ଉଠିବେ କେ ବଲୋ । କିନ୍ତୁ ଓର ଏକଟି ଶୁଣ ଆହେ, ରାତ ଜାଣ୍ଡିକ ଆର ଥାଇ କରକ, ଓର
ମୁଖ ଦେଖିଯା କିଛୁ ବୁଝା ଥାଇବେ ନା— ତାର କାରଣ, ଓ କଥନେ କିଛୁତେ ଅଛିର ହୁଏ ନା ।
ଆମାର ଠିକ ତାର ଉଲ୍ଲଟା । ମା, ତୁମି ବୋଧ କରି ମନେ ମନେ ହାସିତେଛ । ତାବିତେଛ,
ମଲିନେର କଥା ଆରଙ୍ଗ ହଇଲ, ଏବାରେ ଆର କଥା ଧାରିବେ ନା । ତା ମା, ଏକ ଛେଲେ
ଥାକିଲେ ଐରକମହି ହୁଏ । ଆର ମଲିନେର ମତୋ ଛେଲେଇ ବା କଜନ ମାରେର ହୁଏ । ସତ୍ୟ
ବଲିତେଛି, ଆମି ଏକ-ଏକବାର ଭାବି— ମଲିନ ତୋ ଆମାର ବାପ, ଓ ଆମାର ଭାତେ
ଯତଟା କରିଯାଇଛେ ଆମି କି ଉହାର ଭାତେ ତତଟା କରିତେ ପାରି ? ଐ ଦେଖୋ, ଆବାର
ମଲିନେର କଥା ! କିନ୍ତୁ ଆର ନୟ, ଥାଓ ମା, ତୁମି ଶୁମ୍ଭିତ ଆମାର ସ୍ଥା ଆସିବେ ନା । ବୁଢ଼ୋମାହୟ,
ଲୋକ କାହେ ଥାକିଲେଇ କେବଳ ବକିତେ ଇଚ୍ଛା କରେ ।”

ପରଦିନ କମଳାଇ ସରକଙ୍ଗାର ସମୁଦ୍ର ଭାବ ଗ୍ରହଣ କରିଲ । ମଲିନାକ୍ଷ ପୂର୍ବହିତେର
ବାଗାନ୍ଧାୟ ଏକ ଅଂଶ ବିରିଯା ଲାଇୟା ମାରେଲ ଦିଯା ଦୀଧାଇୟା ଏକଟି ଛୋଟୋ ସର କରିଯା
ଲାଇୟାଛିଲ, ଇହାଇ ତାହାର ଉପାସନାଗୃହ ଛିଲ, ଏବଂ ମଧ୍ୟାହ୍ନେ ଏହିଥାନେଇ ମେ ଆସିବେର
ଉପର ବସିଯା ଅଧ୍ୟାତ୍ମ କରିତ । ମେଦିନ ପ୍ରାତେ ମେ-ଦ୍ୱରେ ମଲିନାକ୍ଷ ପ୍ରବେଶ କରିଯାଇ
ଦେଖିଲ, ଘରଟି ଧୋତ, ମାର୍ଜିତ, ପରିଚର ; ଧୂନ ଜାଲାଇବାର ଜ୍ଞାନ ଏକଟି ପିତଳେର ଧୂଚି
ଛିଲ, ମେଟି ଆଜ ମୋନାର ମତୋ ଝକବକ କରିଲେଛେ । ଶେଳକ୍ଷେତ୍ର ଉପରେ ତାହାର
କୟକଥାନି ବହି ଓ ପୁଣି ସୁମର୍ଜିତ କରିଯା ବିଶ୍ଵାସ ହାଇୟାଇଛେ । ଏହି ଗୃହଥାନିର ସମ୍ବନ୍ଧ-
ମାର୍ଜିତ ନିର୍ମଳତାର ଉପରେ ମୁକ୍ତଦ୍ୱାରା ଦିଯା ପ୍ରଭାତରୌଦ୍ଧେର ଉଜ୍ଜଳତା ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ହାଇୟାଇଛେ,
ଦେଖିଯା ମାନ ହିତେ ସତ୍ୟ-ପ୍ରତ୍ୟାଗତ ମଲିନାକ୍ଷେର ମନେ ବିଶେଷ ଏକଟି ତୃପ୍ତିର ସନ୍ଧାର
ହିଲ ।

କମଳା ପ୍ରଭାତେ ଘଟିତେ ଗଞ୍ଜାଳ ଲାଇୟା କ୍ଷେମକରୀର ବିଛାନାର ପାଶେ ଆସିଯା
ଉପର୍ଥିତ ହିଲ । ତିନି ତାହାର ଆତମ୍ୟାଗତ ମଲିନାକ୍ଷେର ମନେ ବିଶେଷ ଏକଟି ତୃପ୍ତିର ସନ୍ଧାର

একଲାଇ ସାଠେ ଗିଯାଇଲେ ? ଆମି ଆଉ ତୋର ହିତେ ଭାବିତେଛିଲାମ, ଆମାର ଅମୁଖ, ତୁମି କାହାର ସଙ୍ଗେ ଥାନେ ସାଇବେ । କିନ୍ତୁ ତୋମାର ଅଳ୍ପ ବୟବ, ଏମନ କରିଯା ଏକଲା—”

କମଳା କହିଲ, “ଆ, ଆମାର ବାପେର ବାଡ଼ିର ଏକଟା ଚାକର ଧାକିତେ ପାରେ ନାହିଁ, ଆମାକେ ଦେଖିତେ କାଳ ରାତ୍ରେଇ ଏଥାନେ ଆସିଯା ଉପାହିତ ହିଯାଛେ । ତାହାକେ ସଙ୍ଗେ ଲଈଯାଇଲାମ ।”

କ୍ଷେମଂକରୀ କହିଲେମ, “ଆହା, ତୋମାର ଖୁଡ଼ିଯା ବୋଧ ହୟ ଅଛିର ହିଯା ଉତ୍ତିଷ୍ଠାଛେନ, ଚାକରଟାକେ ପାଠାଇଯା ଦିଯାଛେନ । ତା, ବେଶ ହିଯାଛେ— ମେ ତୋମାର କାହେଇ ଧାକ୍-ନା, ତୋମାର କାଜେ କରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ । କୋଥାଯ ମେ, ତାହାକେ ଡାକୋ-ନା ।”

କମଳା ଉମେଶକେ ଲଈଯା ହାଜିର କରିଲ । ଉମେଶ ଗଡ଼ ହିଯା କ୍ଷେମଂକରୀକେ ପ୍ରଣାମ କରିତେ ତିନି ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେମ, “ତୋର ନାମ କୀ ବେ ?”

ମେ କହିଲ, “ଆମାର ନାମ ଉମେଶ ।”

ବଲିଯା ଅକାରଣ ବିକଶିତ ହାନ୍ତେ ତାହାର ମୁଖ ଭରିଯା ଗେଲ ।

କ୍ଷେମଂକରୀ ହାସିଯା ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେମ, “ଉମେଶ, ତୋର ଏହି ବାହାରେ କାପଡ଼ଖାନା ତୋକେ କେ ଦିଲ ବେ ?”

ଉମେଶ କମଳାକେ ଦେଖାଇଯା କହିଲ, “ଆ ଦିଯାଛେନ ।”

କ୍ଷେମଂକରୀ କମଳାର ଦିକେ ଚାହିଯା ପରିହାସ କରିଯା କହିଲେମ, “ଆମି ବଲି, ଉମେଶ ବୁଝି ଓର ଶାନ୍ତିର କାହୁ ହିତେ ଜାମାଇଷି ପାଇସାଚୁ ।”

କ୍ଷେମଂକରୀର ମେହ ଲାଭ କରିଯା ଉମେଶ ଏଇଥାନେଇ ରହିଯା ଗେଲ ।

ଉମେଶକେ ସହାୟ କରିଯା କମଳା ଦିନେର ବେଳାକାର ସମସ୍ତ କାଜକର୍ମ ଶେଷ କରିଯା ଫେଲିଲ । ସ୍ଵହନ୍ତେ ନଲିମାକ୍ଷେତ୍ର ଶୋବାର ଘର ଝାଟ ଦିଯା, ତାହାର ବିଛାନା ରୌତ୍ରେ ଦିଯା, ତୁଲିଯା, ସମସ୍ତ ପରିଚକ୍ର କରିଯା ରାଥିଲ । ନଲିମାକ୍ଷେତ୍ର ଯହଲା ଛାଡ଼ା-ଧୂତି ଘରେର ଏକ କୋଷେ ପଡ଼ିଯା ଛିଲ । କମଳା ସେଥାନି ଧୁଇଯା, ଶୁକାଇଯା, ଭାଙ୍ଗ କରିଯା ଆଲମାର ଉପରେ ଝୁଲାଇଯା ରାଖିଲ । ସରେର ସେ-ସବ ଜିନିସ କିଛିମାତ୍ର ଅପରିକାର ଛିଲ ନା ତାହାଓ ମେ ମୁଛିବାର ଛଲେ ବାର ବାର ନାଡ଼ାଚାଡ଼ା କରିଯା ଲାଇଲ । ବିଛାନାର ଶିଯରେର କାହେ ଦେଯାଲେ ଏକଟା ଗା-ଆଲମାରି ଛିଲ ; ମେଟା ଖୁଲିଯା ଦେଖିଲ ତାହାର ମଧ୍ୟେ ଆର-କିଛୁଇ ନାହିଁ, କେବଳ ନୀଚେର ଧାକେ ନଲିମାକ୍ଷେତ୍ର ଏକ ଜୋଡ଼ା ଥଡ଼ମ ଆଛେ । ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ମେଇ ଥଡ଼ମ-ଜୋଡ଼ାଟି ତୁଲିଯା ଲଈଯା କମଳା ମାଧ୍ୟମ ଠେକାଇଲ, ଏବଂ ଛାଟୋ ଶିଶୁଟିର ମତେ ବୁକେର କାହେ ଧରିଯା ଅଞ୍ଚଳ ଦିଯା ବାର ବାର ତାହାର ଧୁଲା ଶୁଳାଇଯା ଦିଲ ।

ବୈକାଳେ କମଳା କ୍ଷେମଂକରୀର ପାଇଁର କାହେ ସମିଯା ତୋହାର ପାଇଁର ହାତ ବୁଲାଇୟା ଦିଅଛେ, ଏମନ୍-ସମୟ ହେମଲିନୀ ଏକଟି କୁଳେର ସାଜି ଲାଇୟା ଘରେ ପ୍ରବେଶ କରିଲ ଏବଂ କ୍ଷେମଂକରୀକେ ପ୍ରଗାମ କରିଲ ।

କ୍ଷେମଂକରୀ ଡୁଟିଆ ସମିଯା କହିଲେନ, “ଏସୋ ଏସୋ, ହେସ, ଏସୋ ବୋସୋ । ଅନ୍ଧାରାବାୟୁ ଭାଲୋ ଆହେନ ?”

ହେମଲିନୀ କହିଲ, “ତୋହାର ଶରୀର ଅନୁଷ୍ଠ ଛିଲ ବଲିଯା କାଳ ଆସିତେ ପାରି ନାହିଁ, ଆଜ ତିନି ଭାଲୋ ଆହେନ ।”

କମଳାକେ ଦେଖାଇୟା କ୍ଷେମଂକରୀ କହିଲେନ, “ଏହି ଦେଖୋ ବାଛା, ଶିଶୁକାଳେ ଆମାର ମା ମାରୀ ଗେଛେନ ; ତିନି ଆମାର ଜୟ ଲାଇୟା ଏତଦିନ ପରେ କାଳ ପଥେ ଯଥେ ହଠାତ୍ ଆମାକେ ଦେଖା ଦିଯାଛେନ । ଆମାର ମାର ନାମ ଛିଲ ହରିଭାବିନୀ, ଏବାରେ ହରିଦାସୀ ନାମ ଲାଇୟାଛେନ । କିନ୍ତୁ ହେସ, ଏମନ ଲକ୍ଷ୍ମୀର ମୃତ୍ତି ଆର କୋଥାଓ ଦେଖିଯାଇ ? ବଲୋ ତୋ ।”

କମଳା ଲଙ୍ଘାୟ ମୁଖ ନିଚୁ କରିଲ । ହେମଲିନୀର ମଙ୍ଗେ ଆନ୍ତେ ଆନ୍ତେ ତାହାର ପରିଚୟ ହିୟା ଗେଲ ।

ହେମଲିନୀ କ୍ଷେମଂକରୀକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ମା, ଆମାର ଶରୀର କେମନ ଆହେ ?”

କ୍ଷେମଂକରୀ କହିଲେନ, “ଦେଖୋ, ଆମାର ଯେ ବୟମ ହିୟାଛେ ଏଥିନ ଆମାକେ ଆର ଶରୀରେର କଥା ଜିଜ୍ଞାସା କରା ଚଲେ ନା । ଆମି ଯେ ଏଥିନୋ ଆଛି, ଏହି ଟେର । କିନ୍ତୁ ତାଇ ବଲିଯା କାଳକେ ଚିରଦିନ ଫାକି ଦେଓୟା ତୋ ଚଲିବେ ନା । ତା, ତୁମି ସଥିନ କଥାଟା ପାଡ଼ିଯାଇ ଭାଲୋଇ ହିୟାଛେ—ତୋମାକେ କିଛୁଦିନ ହିତେ ବଲିବ ବଲିବ କରିତେଛି, ସୁବିଧା ହିତେଛେ ନା । କାଳ ରାତ୍ରେ ଆମାର ସଥିନ ଆମାକେ ଜରେ ଧରିଲ ତଥିନ ଟିକ କରିଲାମ, ଆର ବିଲବ କରା ଭାଲୋ ହିୟାଛେ ନା । ଦେଖୋ ବାଛା, ଛେଲେବୟମେ ଆମାକେ ସହି କେହ ବିବାହେର କଥା ବଲିତ ତୋ ଲଙ୍ଘାୟ ମରିଯା ଯାଇତାମ— କିନ୍ତୁ ତୋମାଦେର ତୋ ସେବକମ ଶିକ୍ଷା ନାୟ । ତୋମରା ଲେଖାପଡ଼ା ଶିଖିଯାଇ, ବୟମ ଓ ହିୟାଛେ, ତୋମାଦେର କାହେ ଏ-ସବ କଥା ସ୍ପଷ୍ଟ କରିଯା ବଲା ଚଲେ । ସେଇଜୟାଇ କଥାଟା ପାଡ଼ିତେଛି, ତୁମି ଆମାର କାହେ ଲଙ୍ଘ କରିଯୋ ନା । ଆଜ୍ଞା, ବଲୋ ତୋ ବାଛା, ମେଦିନ ତୋମାର ବାପେର କାହେ ଯେ ପ୍ରତାବ କରିଯାଛିଲାମ ତିନି କି ତୋମାକେ ବଲେନ ନି ?”

ହେମଲିନୀ ମତ୍ସ୍ୟଥେ କହିଲ, “ହୀ, ବଲିଯାଛିଲେମ ।”

କ୍ଷେମଂକରୀ କହିଲେନ, “କିନ୍ତୁ ତୁମି, ବାଛା, ମେ କଥାଯ ମିଶ୍ରଯାଇ ରାଜୀ ହାତ ନାହିଁ । ଯଦି ରାଜୀ ହିତେ ତବେ ଅନ୍ଧାରାବାୟୁ ତଥନାଇ ଆମାର କାହେ ଛୁଟିଆ ଆସିଲେନ । ତୁମି

ତାବିଲେ, ଆମାର ମଲିନ ସମ୍ଯାସୀ-ମାହ୍ୟ, ବିବାହାତି କୀ-ସବ ଯୋଗସାଗ ଲଈୟା ଆହେ, ଉହାକେ ଆବାର ବିବାହ କରା କେନ୍ ? ହୋକ ଆମାର ଛେଲେ, ତବୁ କଥାଟା ଉଡ଼ାଇୟା ଦିବାର ନୟ । ଉହାକେ ବାହିର ହିତେ ଦେଖିଲେ ମନେ ହସ, ଉହାର ସେବ କିଛିଲେଇ କୋନୋଦିନ ଆସନ୍ତି ଭାନ୍ଧିବାର ସଞ୍ଚାରନ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେଠା ତୋମାଦେର ଭୂମି । ଆଖି ଉହାକେ ଅସକାଳ ହିତେ ଜୀବି, ଆମାର କଥାଟା ବିଶ୍ୱାସ କରିଯୋ । ଓ ଏତ ବେଶ ଭାଲୋବାସିତେ ପାରେ ଯେ, ସେଇ ଭରେଇ ଓ ଆପନାକେ ଏତ କରିଯା ଦମନ କରିଯା ରାଖେ । ଉହାର ଏହି ସମ୍ଯାସେର ଖୋଲା ଭାଙ୍ଗିୟା ଯେ ଉହାର ଦ୍ୱାରା ପାଇବେ ମେ ବଡ଼ୋ ମୃଦୁ ଜିନିସଟି ପାଇବେ, ତାହା ଆଖି ବଲିଯା ରାଖିତେଛି । ମା ହେମ, ତୁ ମି ବାଲିକା ନେ, ତୁ ମି ଶିକ୍ଷିତ, ତୁ ମି ଆମାର ମଲିନର କାହିଁ ହିତେଇ ଦୀକ୍ଷା ଲଈସାହିଁ, ତୋମାକେ ନଲିନେର' ଘରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିଯା ଆଖି ଯଦି ମରିତେ ପାରି ତବେ ବଡ଼ୋ ମିଶ୍ରିତ ହିୟା ମରିତେ ପାରିବ । ନହିଲେ, ଆଖି ନିଶ୍ଚୟ ଜାନି, ଆଖି ମରିଲେ ଓ ଆର ବିବାହି କରିବେ ନା । ତଥନ ଓର କୀ ଦଶା ହିବେ ଭାବିଯା ଦେଖୋ ଦେଖି । ଏକେବାରେ ଭାସିଯା ବେଡ଼ାଇବେ । ଯାଇ ହୋକ, ବଲୋ ତୋ ବାହା, ତୁ ମି ତୋ ନଲିନକେ ଶ୍ରଦ୍ଧା କର ଆଖି ଜାନି, ତବେ ତୋମାର ମନେ ଆପଣି ଉଠିତେଛେ କେନ୍ ?

ହେମଲିନୀ ନଭମେତ୍ରେ କହିଲ, “ମା, ତୁ ମି ଯଦି ଆମାକେ ଯୋଗ୍ୟ ମନେ କର ତବେ ଆମାର କୋନୋ ଆପଣି ନାହିଁ ।”

“ହରିଦ୍ୱାସୀ, ଏ ଫୁଲଗୁରୋ”— ବଲିତେ ବଲିତେ ପାଶେ ଚାହିୟା ଦେଖିଲେ, ହରିଦ୍ୱାସୀ ନାହିଁ । ସେ ନିଃଶ୍ଵରପଦେ କଥନ ଉଠିଯା ଗେଛେ ।

ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାର ପର କ୍ଷେମଂକରୀର କାହେ ହେମଲିନୀ ସଂକୋଚ ବୋଧ କରିଲ, କ୍ଷେମଂକରୀର ଓ ବାଧୋ-ବାଧୋ କରିତେ ଲାଗିଲ । ତଥନ ହେମ କହିଲ, “ମା, ଆଜ ତବେ ସକାଳ-ସକାଳ ଯାଇ । ବାବାର ଶରୀର ଭାଲୋ ନାହିଁ ।”

ବଲିଯା କ୍ଷେମଂକରୀକେ ପ୍ରଣାମ କରିଲ । କ୍ଷେମଂକରୀ ତାହାର ମାଧ୍ୟାଯ ହାତ ଦିଯା କହିଲେ, “ଏସୋ ମା, ଏସୋ ।”

ହେମଲିନୀ ଚଲିଯା ଗେଲେ କ୍ଷେମଂକରୀ ମଲିନାକ୍ଷକେ ଡାକିଯା ପାଠାଇଲେ ; କହିଲେ, “ମଲିନ, ଆର ଆଖି ଦେଇ କରିତେ ପାରିବ ନା ।”

କ୍ଷେମଂକରୀ କହିଲେ, “ଆଖି ଆଜ ହେମକେ ମବ କଥା ଥୁଲିଯା ବଲିଲାମ । ସେ ତୋ

ରାଜୀ ହଇସାହିଁ, ଏଥବେ ତୋମାର କୋନୋ ଓଜର ଆଖି ଶୁଣିତେ ଚାହିଁ ନା । ଆମାର ଶରୀର

ତୋ ଦେଖିତେଛିଲ । ତୋମେର ଏକଟା ହିତି ନା କରିଯା ଆମି କୋମୋହତେଇ ହିହିର ହିତେ ପାରିତେଛି ନା । ଅର୍ଥକେ ବାଜେ ଥୁମ ଭାଙ୍ଗିଯା ଆମି ଏହି କଥାଇ ଭାବି ।”

ମଲିନାକ୍ କହିଲ, “ଆଜ୍ଞା ମା, ଭାବିଯୋ ନା, ତୁମି ଭାଲୋ କରିଯା ଥୁମାଇଯୋ, ତୁମି ଦେବନ ଇଚ୍ଛା କର ତାହାଇ ହିବେ ।”

ମଲିନାକ୍ ଚଲିଯା ଗେଲେ କ୍ଷେତ୍ରକରୀ ଡାକିଲେନ, “ହରିହାସୀ !”

କମଳା ପାଶେର ସର ହିତେ ଚଲିଯା ଆମିଲ । ତଥବ ଅପରାହ୍ନେର ଆଲୋକ ଫ୍ଲାନ ହିଯା ସର ପ୍ରାୟ ଅକ୍ଷକାର ହିଯା ଆମିଯାଛେ । ହରିହାସୀର ମୁଖ ଭାଲୋ କରିଯା ଦେଖା ଗେଲ ନା । କ୍ଷେତ୍ରକରୀ କହିଲେନ, “ବାଜା, ଏହି ଫୁଲଗୁଲିତେ ଜଳ ଦିଯା ସବେ ସାଜାଇଯା ବାର୍ଧେ ।”

ବଲିଯା ବାହିଯା ଏକଟି ଗୋଲାପ ତୁଲିଯା ଫୁଲେର ସାଜିଟି କମଳାର ଦିକେ ଅଗ୍ରସର କରିଯା ଦିଲେନ ।

କମଳା ତାହାର ମଧ୍ୟେ କତକଗୁଲି ଫୁଲ ତୁଲିଯା ଏକଟି ଧାଳାୟ ସାଜାଇଯା ମଲିନାକ୍ରେ ଉପାସନାଗୃହେର ଆସନେର ମୟୁଖେ ରାଖିଲ । ଆର-କତକଗୁଲି ଏକଟି ବାଟିତେ କରିଯା ମଲିନାକ୍ରେ ଶୋବାର ସବେ ଟିପାଇୟେର ଉପର ରାଖିଯା ଦିଲ । ବାକି କ୍ଷେତ୍ରକଟି ଫୁଲ ଲାଇଯା ମେହି ଦେଖାଲେର ଗାୟେର ଆଲମାରିଟା ଥୁଲିଯା ଏବଂ ମେହି ଥଡ଼ମ-ଜୋଡ଼ାର ଉପର ଫୁଲଗୁଲି ରାଖିଯା ତାହାର ଉପରେ ମାଥା ଠେକାଇୟା ପ୍ରଣାମ କରିତେଇ ତାହାର ଚୋଥ ଦିଯା ଆଜ ସବୁ ସବୁ କରିଯା ଜଳ ପଡ଼ିତେ ଲାଗିଲ । ଏହି ଥଡ଼ମ ଛାଡ଼ା ଜଗତେ ତାହାର ଆର କିଛୁଇ ନାହିଁ— ପଦସେବାର ଅଧିକାରଓ ହାରାଇତେ ବସିଯାଛେ ।

ଏହନ ସମୟେ ହଠାତ୍ ସବେ କ୍ଷେତ୍ର କରିତେଇ କମଳା ଥଡ୍‌ଫଢ୍‌ କରିଯା ଉଠିଯା ପଡ଼ିଲ । ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଆଲମାରି ଦରଜା ବନ୍ଦ କରିଯା ଦିଯା ଦେଖିଲ, ମଲିନାକ୍ । କୋମୋ ଦିକେ କମଳା ପାଲାଇବାର ପଥ ପାଇଲ ନା— ଲଙ୍ଘାୟ କମଳା ମେହି ଆସନ ସାମାହେର ଅକ୍ଷକାରେ ମିଳାଇଯା ଗେଲ ନା କେନ ?

ମଲିନାକ୍ ସବେର ମଧ୍ୟେ କମଳାକେ ଦେଖିଯା ବାହିର ହିଯା ଗେଲ । କମଳାଓ ଆର ବିଲଷ ମା କରିଯା ଫୁଲପଦେ ଅଞ୍ଚ ସବେ ଚଲିଯା ଗେଲ । ତଥବ ମଲିନାକ୍ ପୁନର୍ବାର ସବେର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରବେଶ କରିଲ । ମେଯେଟି ଆଲମାରି ଥୁଲିଯା କୀ କରିତେଛିଲ, ତାହାକେ ଦେଖିଯା ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ବନ୍ଦ କରିଲାଇ ବା କେନ ? କୌତୁଳ୍ୟବନ୍ଦ ମଲିନାକ୍ ଆଲମାରି ଥୁଲିଯା ଦେଖିଲ, ତାହାର ଥଡ଼ମ ଜୋଡ଼ାର ଉପର କତକଗୁଲି ସନ୍ତସିନ୍ତ୍ର ଫୁଲ ରହିଯାଛେ । ତଥବ ମେ ଆବାର ଆଲମାରି ଦରଜା ବନ୍ଦ କରିଯା ଶୟବନ୍ଗୃହେର ଜାମଳାର କାହେ ଆସିଯା ଦୋଡ଼ାଇଲ । ବାହିରେ ଆକାଶେର ଦିକେ ଚାହିଯା ଧାକିତେ ଧାକିତେ ଶୀତଲ୍ୟରୀଣ୍ଟର କ୍ଷଣକାଳୀମ ଆଭା ମିଳାଇଯା ଆମିଯା ଅକ୍ଷକାର ଘନୀଭୂତ ହିଯା ଉଠିଲ ।

৫৬

ହେମଲିନୀ ବଲିବାକ୍ଷେତ୍ର ସହିତ ବିବାହେ ସମ୍ଭାବିତ ଦିଯା ଘରକେ ବୁଝାଇତେ ଲାଗିଲ, ‘ଆମାର ପକ୍ଷେ ମୌଜାଗୋର ବିଷୟ ହଇଯାଛେ ।’ ମନେ ଘରେ ସହଶ୍ରବାର କରିଯା ବଲିଲ, ‘ଆମାର ପୂରାତମ ବକ୍ଷନ ଛିନ୍ନ ହଇଯା ଗେଛେ, ଆମାର ଜୀବନେର ଆକାଶକେ ବେଟନ କରିଯା ସେ ଝଡ଼େର ମେଷ ଜମିଯା ଉଠିଯାଇଲ ତାହା ଏକେବାରେ କାଟିଯା ଗେଛେ । ଏଥିନ ଆମି ଶାଧୀନ, ଆମାର ଅତୀତକାଳେର ଅବିଭାବ ଆକ୍ରମଣ ହଇତେ ନିର୍ମୁକ୍ତ ।’ ଏହି କଥା ବାରଂବାର ବଲିଯା ମେ ଏକଟା ବୃଦ୍ଧ ବୈରାଗ୍ୟେର ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରିଲ । ଶାଶାନେ ଦାହକୁତ୍ୟେର ପର ଏହି ପ୍ରକାଙ୍ଗ ସଂମାର ତାହାର ବିପୁଲ ଭାର ପରିହାର କରିଯା ସଥିଥିଲାର ମତୋ ହଇଯା ଦେଖା ଦେଯ ତଥିନ କିଛୁକାଳେର ମତୋ ଘର ଯେମନ ଲଞ୍ଚୁ ହଇଯା ଯାଏ, ହେମଲିନୀର ଟିକ ମେହି ଅବସ୍ଥା ହଇଲ— ମେ ନିଜେର ଜୀବନେର ଏକାଂଶେର ନିଃଶେଷ-ଅବସାନଜନିତ ଶାନ୍ତି ଲାଭ କରିଲ ।

ବାଡ଼ିତେ ଫିରିଯା ଆସିଯା ହେମଲିନୀ ଭାବିଲ, ‘ଆ ଯଦି ଥାକିତେନ, ତବେ ତାହାକେ ଆଜ ଆମାର ଏହି ଆମନ୍ଦେର କଥା ବଲିଯା ଆନନ୍ଦିତ କରିତାମ, ବାବାକେ କେମନ କରିଯା ମବ କଥା ବଲିବ !’

ଶରୀର ଦୁର୍ବଲ ବଲିଯା ଆଜ ଅନ୍ଧାବାସୁ ସଥିନ ସକାଳ-ସକାଳ ଶୁଇତେ ଗେଲେନ, ତଥିନ ହେମଲିନୀ ଏକଥାନି ଥାତା ବାହିର କରିଯା ରାତ୍ରେ ତାହାର ନିର୍ଜନ ଶୟନଗୃହେ ଟେବିଲେର ଉପର ଲିଖିତେ ଲାଗିଲ, ‘ଆମି ମୃତ୍ୟୁଜାଲେ ଡ୍ରାଇୟା ପଡ଼ିଯା ମମନ୍ତ ସଂମାର ହଇତେ ବିଯୁକ୍ତ ହଇଯାଇଛିଲାମ । ତାହା ହଇତେ ଉଦ୍ଧାର କରିଯା ଦ୍ଵିତୀୟ ଆବାର ସେ ଏକଦିନ ଆମାକେ ନୃତ୍ୟ ଜୀବନେର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିବେନ ତାହା ଆମି ମନେଓ କରିତେ ପାରିତାମ ନା । ଆଜ ତାହାର ଚରଣେ ସହଶ୍ରବାର ପ୍ରଗାମ କରିଯା ନୃତ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟକ୍ରେତ୍ରେ ପ୍ରବେଶେର ଜନ୍ମ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହଇଲାମ । ଆମି କୋମୋମତେଇ ସେ ମୌଜାଗୋର ଉପଯୁକ୍ତ ମହି ତାହାଇ ଲାଭ କରିତେଛି । ଦ୍ଵିତୀୟ ଆମାକେ ତାହାଇ ଚିରଜୀବନ ବକ୍ଷ କରିବାର ଜନ୍ମ ବଲଦାନ କରନ୍ତି । ତାହାର ଜୀବନେର ମଙ୍ଗେ ଆମାର ଏହି କ୍ଷମତା ଜୀବନ ମିଲିତ ହଇତେ ଚଲିଲ ତିନି ଆମାକେ ସର୍ବାଂଶେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା ଦିବେନ, ତାହା ଆମି ନିଶ୍ଚଯାଇ ଜାନି ; ମେହି ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତାର ମହନ୍ତ ଐଶ୍ୱର ଆମି ଯେମ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ତାହାକେଇ ପ୍ରତ୍ୟାପଣ କରିତେ ପାରି, ଏହି ଆମାର ଏକମାତ୍ର ପ୍ରାର୍ଥନା ।’

ତାହାର ପରେ ଥାତା ବକ୍ଷ କରିଯା ହେମଲିନୀ ମେହି ମକ୍ଷତ୍ରଧିତ ଅନ୍ଧକାରେ ନିଷ୍ଠକ ଶୀତେର ରାତ୍ରେ କୌକର-ବିଛାନୋ ବାଗାନ୍ଦେର ପଥେ ଅନେକକ୍ଷଣ ପାଇଁଚାରି କରିଯା ବେଢାଇତେ

ଲାଗିଲ । ଅନେକ ଆକାଶ ତାହାର ଅଞ୍ଚଳୀତ ଅନ୍ତଃକରଣେର ମଧ୍ୟେ ନିଃଶ୍ଵର ଶାସ୍ତି-
ମତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ କରିଲ ।

ପରଦିନ ଅପରାହ୍ନେ ସଥର ଅନ୍ଧାବାବୁ ହେମଲିନୀକେ ଲାଇସା ଲିନାକ୍ଷେର ବାଡ଼ି
ଯାଇବାର ଜଣ୍ଠ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହିତେଛେ, ଏହର-ସମୟ ତାହାର ଦ୍ୱାରେର କାହେ ଏକ ଗାଡ଼ି ଆସିଯା
ଦୀଢ଼ାଇଲ । କୋଚବାଙ୍ଗେର ଉପର ହିତେ ଲିନାକ୍ଷେର ଏକ ଚାକର ନାମିଯା ଆସିଯା ଥବର
ଦିଲ, “ମା ଆସିଯାଇଛେ ।”

ଅନ୍ଧାବାବୁ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଦ୍ୱାରେର କାହେ ଆସିଯା ଉପରେ ହିତେହି କ୍ଷେମଂକରୀ ଗାଡ଼ି
ହିତେ ମାମିଯା ଆସିଲେନ । ଅନ୍ଧାବାବୁ କହିଲେନ, “ଆଜ ଆମାର ପରମ ସୌଭାଗ୍ୟ ।”

କ୍ଷେମଂକରୀ କହିଲେନ, “ଆଜ ଆପନାର ମେଘେ ଦେଖିଯା ଆଶୀର୍ବାଦ କରିଯା ଯାଇବ,
ତାହିଁ ଆସିଯାଇଛି ।”

ଏହି ବଲିଯା ତିନି ଘରେ ପ୍ରବେଶ କରିଲେନ । ଅନ୍ଧାବାବୁ ତାହାକେ ବସିବାର ଘରେ
ସତ୍ପୂର୍ବକ ଏକଟା ସୋଫାର ଉପରେ ବସାଇସା କହିଲେନ, “ଆପଣି ବନ୍ଧୁ, ଆମି ହେମକେ
ଡାକିଯା ଆନିତେଛି ।”

ହେମଲିନୀ ବାହିରେ ଯାଇବାର ଜଣ୍ଠ ସାଜିଯା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହିତେଛିଲ, କ୍ଷେମଂକରୀ
ଆସିଯାଇବେ ଶୁନିଯା ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ବାହିର ହିୟା ତାହାକେ ପ୍ରଣାମ କରିଲ; କ୍ଷେମଂକରୀ
କହିଲେନ, “ସୌଭାଗ୍ୟବତୀ ହିୟା ତୁମି ଦୀର୍ଘଯୁ ଲାଭ କରୋ । ଦେଖି ମା, ତୋମାର
ହାତଥାନି ଦେଖି ।”

ବଲିଯା ଏକେ ଏକେ ତାହାର ଦୁଇ ହାତେ ମକରମୁଖେ ମୋଟା ସୋନାର ବାଲା ଦୁଇଗାଛି
ପରାଇୟା ଦିଲେନ । ହେମଲିନୀର କୁଣ୍ଡ ହାତେ ମୋଟା ବାଲାଜୋଡ଼ା ଚଲ୍‌ଚଲ କରିତେ
ଲାଗିଲ । ବାଲା ପରାନୋ ହିଲେ ହେମଲିନୀ ଆବାର ଭୁର୍ମିଠ ହିୟା କ୍ଷେମଂକରୀକେ
ପ୍ରଣାମ କରିଲ; କ୍ଷେମଂକରୀ ଦୁଇ ହାତେ ତାହାର ମୁଖ ଧରିଯା ତାହାର ଲଳାଟ ଚଢ଼ନ
କରିଲେନ । ଏହି ଆଶୀର୍ବାଦେ ଓ ଆଦରେ ହେମଲିନୀର ଦ୍ୱାର୍ୟ ଏକଟି ଶୁଗ୍ଭୀର ମାଧ୍ୟମେ
ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହିୟା ଉଠିଲ ।

କ୍ଷେମଂକରୀ କହିଲେନ, “ବେଗୋଇମଶାୟ, କାଲ ଆମାର ଓଥାନେ ଆପନାଦେଇ ଦୁଇମେରଇ
ସକାଳେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ରହିଲ ।”

ପରଦିନ ପ୍ରାତଃକାଳେ ହେମଲିନୀକେ ଲାଇସା ଅନ୍ଧାବାବୁ ସଥାନିଯମେ ବାହିରେ ଚା
ଥାଇତେ ବସିଯାଇଛେ । ଅନ୍ଧାବାବୁର ମୋଗକ୍ରିଷ୍ଟ ମୁଖ ଏକ ବାତିର ମଧ୍ୟେଇ ଆନନ୍ଦେ ସରମ
ଓ ନବୀନ ହିୟା ଉଠିଯାଇଛେ । କଣେ କଣେ ହେମଲିନୀର ଶାସ୍ତ୍ରୋଜ୍ଜଳ ମୁଖେର ଦିକେ
ଚାହିତେଛେ ଆର ତାହାର ମନେ ହିତେଛେ, ଆଜ ଯେବେ ତାହାର ପରଲୋକଗତ ପତ୍ନୀର
ମଞ୍ଜଳମୁଖ ଆବିର୍ତ୍ତାବ ତାହାକେ ପରିବେଶିତ କରିଯା ରହିଯାଇଛେ ଏବଂ ରୁଦ୍ଧରବ୍ୟାପ୍ତ

অঞ্জলের আভাসে শুধের অতুজ্জগতাকে স্পিদগঙ্গীর করিয়া তুলিয়াছে।

অন্নদাবাবুর আজ কেবলই যন্মে হইতেছে, ক্ষেম-করীর নিমজ্জনে ধাইবার অস্ত প্রস্তুত হইবার সময় হইয়াছে, আর দেরি করা উচিত নহে। হেমলিনী তাহাকে বাবার করিয়া শুরণ করাইতেছে, এখনো অনেক সময় আছে, এখন সবে আটটা। অন্নদাবাবু কহিতেছেন, “নাহিয়া অস্ত হইয়া লইতে তো সময় চাই। দেরি করার চেয়ে বরঞ্চ একটু সকাল-সকাল ধাওয়া ভালো।”

ইতিমধ্যে কতকগুলি তোরক বিছানা প্রভৃতি বোঝাই-সম্মেত এক ভাড়াটে গাড়ি আসিয়া বাগানের প্রবেশপথের সম্মুখে থামিল।

সহসা হেমলিনী “দাদা আসিয়াছেন” বলিয়া অগ্রসর হইয়া গেল যোগেন্দ্র হাস্তমুখে গাড়ি হইতে নায়িল; কহিল, “কী হেম, ভালো আছ তো ?”

হেমলিনী জিজ্ঞাসা করিল, “তোমার গাড়িতে আর কেহ আছে নাকি ?”

যোগেন্দ্র হাসিয়া কহিল, “আছে বৈকি। বাবার জন্য একটি ক্রিস্টামাসের উপহার আনিয়াছি।”

ইতিমধ্যে রমেশ গাড়ি হইতে নায়িয়া পড়িল। হেমলিনী একবার মুহূর্তকাল চাহিয়াই তৎক্ষণাত পশ্চাত ফিরিয়া চলিয়া গেল।

যোগেন্দ্র ডাকিল, “হেম, যেয়ো না, কথা আছে, শোনো।”

এ আহ্বান হেমলিনীর কানেও পৌছিল না, সে যেন কোন্ প্রেতমূর্তির অনুসরণ হইতে আস্তারক্ষা করিবার জন্য জুতবেগে চলিল।

রমেশ ক্ষণকালের জন্য একবার ধূমকিয়া দাঢ়াইল; অগ্রসর হইবে কি ফিরিয়া থাইবে ভাবিয়া পাইল না। যোগেন্দ্র কহিল, “রমেশ, এসো, বাবা এইখানে বাহিরেই বসিয়া আছেন।” বলিয়া রমেশের হাত ধরিয়া তাহাকে অন্নদাবাবুর কাছে আনিয়া উপস্থিত করিল।

অন্নদাবাবু দূর হইতেই রমেশকে দেখিয়া হতবুদ্ধি হইয়া গেছেন। তিনি মাথাস্ব হাত বুলাইতে বুলাইতে ভাবিলেন, ‘এ আবার কী বিষ উপস্থিত হইল !’

রমেশ অন্নদাবাবুকে নত হইয়া নমস্কার করিল। অন্নদাবাবু তাহাকে বসিবার চৌকি দেখাইয়া দিয়া যোগেন্দ্রকে কহিলেন, “যোগেন, তুমি ঠিক সময়েই আসিয়াছ। আমি তোমাকে টেলিগ্রাফ করিব মনে করিতেছিলাম।”

যোগেন্দ্র জিজ্ঞাসা করিল, “কেন ?”

অন্নদাবাবু কহিলেন, “হেমের সঙ্গে নলিনাকের বিবাহ হির হইয়া গেছে। কাল নলিনাকের মা হেমকে আশীর্বাদ করিয়া দেখিয়া গেছেন।”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ବଲ କୀ ବାବା, ବିବାହ ଏକବାରେ ପାକାପାକି ହିର ହିଁଯା ଗେଛେ । ଆମାକେ ଏକବାର ଜିଜ୍ଞାସା କରିତେବେ ନାହିଁ ?

ଅନ୍ନଦାବାସୁ । ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର, ତୁ ମି କଥନ କୀ ବଲ ତାର କିଛିଇ ହିର ନାହିଁ । ଆମି ସଥନ ମଲିନାକ୍ଷକେ ଜାନିତାମନ୍ତ୍ର ନା ତଥନ ତୋମରାହି ତୋ ଏହି ବିବାହେର ଅନ୍ତ ଉତ୍ସୁକେ ଛିଲେ ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ତଥନ ତୋ ଛିଲାୟ, କିନ୍ତୁ ତା ଯାଇ ହୋକ, ଏଥିମେ ସମୟ ଯାଇ ନାହିଁ । ତେବେ କଥା ବଲିବାର ଆଛେ । ଆଗେ ସେଇଙ୍ଗଲୋ ଶୋମୋ, ତାର ପରେ ଯା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହେବ କରିଯା ।

ଅନ୍ନଦାବାସୁ କହିଲେନ, “ମଲିନାକ୍ଷର ମାର ଓଥାମେ ଆମାର ଆର ହେବେର ନିମ୍ନଲିଖିତ ଆଛେ । ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର, ତୋମାର ତା ହିଁଲେ ଏଥାନେହି ଆହାରେର —”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ନା ନା । ଆମାର ଅନ୍ତେ ସ୍ଵପ୍ନ ହବାର ଦୂରକାର ନାହିଁ । ଆମି ରମେଶକେ ସଙ୍ଗେ ଲାଇଯା ଏଥାନକାର କୋମୋ ହୋଟେଲେ ଥାଓନ୍ଦାଓରା କରିଯା ଲାଇବ । ମଜ୍ଜାର ମଧ୍ୟେ ତୋମରା କିବିବେ ତୋ ? ତଥନାହିଁ ଆମରା ଆଦିବ ।”

ଅନ୍ନଦାବାସୁ କୋମୋମତେଇ ରମେଶର ପ୍ରତି କୋମୋପ୍ରକାର ଶିଟ୍‌ସଙ୍କାଳଣ କରିତେ ପାରିଲେନ ନା । ତାହାର ମୁଖେର ଦିକେ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରାନ୍ତି ଓ ତାହାର ପକ୍ଷେ ଦୁଃଖାଧ୍ୟ ହିଁଯା ଉଠିଲ । ରମେଶଓ ଏତକ୍ଷଣ ଦୌର୍ବଳୀରେ ଥାକିଯା ସାଇବାର ସମୟ ଅନ୍ନଦାବାସୁକେ ନମ୍ବକାର କରିଯା ଚଲିଯା ଗେଲ ।

କ୍ଷେତ୍ରକରୀ କମ୍ପଲାକେ ଗିଯା କହିଲେନ, “ମା, କାଳ ହେବକେ ଆର ତାର ବାପକେ ଛପୁର-ବେଲାୟ ଏଥାମେ ଆହାର କରିତେ ନିମ୍ନଲିଖିତ କରା ଗେଛେ । କୀ ରକମ ଆଯୋଜନଟା କରା ଯାଇ ବଲେ ଦେଖି । ବେଳାଇକେ ଏମନ କରିଯା ଥାଓନ୍ଦାମୋ ଦୂରକାର ମେ, ତିନି ଧେନ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହିଁତେ ପାରେନ ଯେ ଏଥାମେ ତାହାର ମେରୋଟିର ଥାଓନ୍ଦାର କଟ ହିଁବେ ନା । କୀ ବଲ ମା ? ତା, ତୋମାର ଯେବକମ୍ ରାଜ୍ଞୀର ହାତ, ଅପରଶ ହିଁବେ ନା, ତା ଜାନି । ଆମାର ଛେଲେ ଆଜ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୋମୋ ରାଜ୍ଞୀ ସାଇଯା କୋମୋଦିନ ଭାଲୋମନ୍ଦ କିଛିଇ ବଲେ ନାହିଁ, କାଳ ତୋମାର ରାଜ୍ଞୀର ପ୍ରଶଂସା ତାହାର ମୁଖେ ଧରେ ନା, ନା । କିନ୍ତୁ ତୋମାର ମୁଖ୍ୟାନି

আজ বড়ো শুকনো দেখাইত্তেছে যে ? শরীর কি ভালো নাই ?”

মলিন মুখে একটুখানি হাসি আনিয়া কমলা কহিল, “বেশ আছি, মা !”

ক্ষেমংকরী মাথা আড়িয়া কহিলেন, “মা না, বোধ করি তোমার মন কেমন করিত্তেছে। তা তো করিত্তেই পারে, সেজ্য লজ্জা কিসের ? আমাকে পর তাবিয়ো না, মা। আমি তোমাকে আপন যেয়ের মতোই দেখি, এখানে যদি তোমার কোনো অস্বীকৃতি হয়, বা তুমি আপনার লোক কাহাকেও দেখিতে চাও তো আমাকে না বলিলে চলিবে কেন ?”

কমলা ব্যগ্র হইয়া কহিল, “মা মা, তোমার সেবা করিতে পারিলে আমি আর কিছুই চাই না !”

ক্ষেমংকরী সে কথায় কান না দিয়া কহিলেন, “নাহয় কিছুদিনের জন্য তোমার খুড়ার বাড়িতে গিয়া থাকো, তার পরে যথন ইচ্ছা হয় আবার আসিবে।”

কমলা অস্থির হইয়া উঠিল ; কহিল, “মা, আমি যতক্ষণ তোমার কাছে আছি সংসারে কাহারে জন্য ভাবি না। আমি যদি কখনো তোমার পায়ে অপরাধ করি আমাকে তুমি যেমন খুশি শান্তি দিয়ো, কিন্তু একদিনের জন্যও দূরে পাঠাইয়ো না !”

ক্ষেমংকরী কমলার দক্ষিণ কপোলে দক্ষিণ হস্ত বুলাইয়া কহিলেন, “তাই তো বলি মা, আর জন্মে তুমি আমার মা ছিলে। অহিলে দেখিবা মাত্র এমন বস্তু কী করিয়া হয় ! তা, যাও মা, সকাল-সকাল শুইতে যাও ! সমস্ত দিন তো এক দণ্ড বসিয়া থাকিতে জান না !”

কমলা তাহার শয়নগৃহে গিয়া দ্বার কল করিয়া দীপ মিবাইয়া অঙ্ককারে মাটির উপরে বসিয়া রহিল। অনেকক্ষণ বসিয়া, অনেকক্ষণ তাবিয়া, এই কথা সে যখে বুঝিল, [কপালের দোষে যাহার উপরে আমার অধিকার হারাইয়াছি তাহাকে আমি আগলাইয়া বসিয়া থাকিব, এ কেমন করিয়া হয় ? সমস্তই ছাড়িবার জন্য মনকে প্রস্তুত করিতে হইবে ;] কেবল সেবা করিবার স্থোগটুকু, যেমন করিয়া হউক, প্রাণগণে বাচাইয়া চলিব। শগবান করুন, সেটুকু যেন হাসিয়ুথে করিতে পারি ; তাহার বেশ আর-কিছুতে যেন দৃষ্টি না দিই। [অনেক দুঃখে যেটুকু পাইয়াছি সেটুকুও যদি প্রসন্ন মনে না লইতে পারি, যদি শুধু ভাব করি, তবে সব-হৃষ্টই হারাইতে হইবে।]

এই বুঝিয়া একাগ্রমনে বার বার করিয়া সে সংকল্প করিতে লাগিল, ‘আমি কাল হইতে যেন কোনো দুঃখকে মনে স্থান না দিই, যেন এক মুকুর্ত মুখ বিরস না করি,

ଶାହା ଆମାର ଅତୀତ, ତାହାର ଅଞ୍ଚ ମେଳେ କୋଣୋ କାହାନା ମନେର ମଧ୍ୟେ ନା ଥାକେ । କେବଳ ସେବା କରିବ, ସତରିନ ଜୀବନ ଆହେ କେବଳ ସେବା କରିବ, ଆର-କିଛୁ ଚାହିବ ନା— ଚାହିବ ନା— ।

ତାହାର ପର କମଳା ଶୁଣିଲେ ଗେଲ । ଏ ପାଖ ଓ ପାଖ କରିଲେ କରିଲେ ଶୁଣାଇୟା ପଡ଼ିଲ । ରାତ୍ରେ ଦୁଇ-ତିମ ବାର ଶୂମ ଭାଙ୍ଗିଯା ଗେଲ । ଭାଙ୍ଗିବା ମାତ୍ରାଇ ମେ ମଞ୍ଜେର ମତୋ ଆଖଡାଇଲେ ଲାଗିଲ, ‘ଆମି କିଛୁଇ ଚାହିବ ନା, ଚାହିବ ନା, ଚାହିବିନ ନା ।’ ତୋରେର ବେଳାୟ ମେ ବିଛାନା ହିଲେ ଉଠିଯାଇ ଜୋଡ଼ହାତ କରିଯା ବସିଲ, ଏବଂ ମମନ୍ତ ଚିନ୍ତ ପ୍ରୟୋଗ କରିଯା କହିଲ, ‘ଆମି ଆମରଣକାଳ ତୋମାର ସେବା କରିବ; ଆର-କିଛୁ ଚାହିବ ନା, ଚାହିବ-ନା, ଚାହିବ ନା ।’

ଏହି ବଲିଯା ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ମୁଖ-ହାତ ଧୁଇଯା, ବାସି କାପଡ ଛାଡ଼ିଯା ନଲିନାକ୍ଷେର ମେହି କୃତ ଉପାସନା-ଘରେର ମଧ୍ୟେ ଗେଲ; ବିଜେର ଆଚଳଟି ଦିଯା ମମନ୍ତ ସର ମୁହିୟା ପରିଷାର କରିଲ ଏବଂ ସଥାନାମେ ଆସନଟି ବିଛାଇୟା ରାଖିଯା ଝରନପଦେ ଗଢାଙ୍ଗାନ କରିଲେ ଗେଲ । ଆଜକାଳ ନଲିନାକ୍ଷେର ଏକାନ୍ତ ଅଛରୋଧେ କ୍ଷେତ୍ରକରୀ ଶ୍ରୋଦ୍ୟେର ପୂର୍ବେ ଆନ କରିଲେ ସାଙ୍ଗା ପରିଭ୍ୟାଗ କରିଯାଇଛେ । ତାଇ ଉମେଶକେଇ ଏହି ଦୂଃଖ ଶୀତେର ଭୋବେ କମଳାର ମହିତ ମାନେ ଥାଇଲେ ହେଲ ।

ଆନ ହିଲେ ଫିରିଯା ଆସିଯା କମଳା କ୍ଷେତ୍ରକରୀକେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଶୁଖେ ପ୍ରଣାମ କରିଲ । ତିନି ତଥିନ ମାନେ ବାହିର ହଇବାର ଉପକ୍ରମ କରିଲେହିଲେନ । କମଳାକେ କହିଲେନ, “ଏତ ଭୋବେ କେନ ନାହିଲେ ଗେଲେ? ଆମାର ମଙ୍ଗେ ଗେଲେଇ ତୋ ହିତ ।”

କମଳା କହିଲ, “ଆଜ ସେ କାଜ ଆହେ, ମା । କାଳ ସଞ୍ଚାବେଳାୟ ସେ ତରକାରି ଆନାନୋ ହଇଯାଇଁ ତାହାଇ କୁଟ୍ଟିଯା ରାଖି; ଆର ମା କିଛୁ ବାଜାର କରା ବାକି ଆହେ, ଉମେଶ ସକାଳ-ସକାଳ ସାରିଯା ଆସୁକ ।”

କ୍ଷେତ୍ରକରୀ କହିଲେନ, “ବେଶ ବୁଝି ଠାଓରାଇୟାଇ, ମା । ବେଶାଇ ସେମନି ଆସିବେନ ଅସମି ଥାବାର ପ୍ରସ୍ତୁତ ପାଇବେନ ।”

ଏଥନ-ସମସ୍ତ ନଲିନାକ୍ଷ ବାହିର ହଇଯା ଆସିବା ମାତ୍ର କମଳା ଭିଜା ଚଲେର ଉପର ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଘୋଷଟା ଟାନିଯା ଭିତରେ ଚୁକିଯା ପଡ଼ିଲ । ନଲିନାକ୍ଷ କହିଲ, “ମା, ଆଜଇ ତୁମି ଆନ କରିଲେ ଚଲିଲେ? ମରେ କାଳ ଏକଟୁ ଭାଲୋ ଛିଲେ ।”

କ୍ଷେତ୍ରକରୀ କହିଲେନ, “ନଲିନ, ତୋର ଡାକ୍ତାରି ମାତ୍ର । ସକାଳବେଳାୟ ଗଢାଙ୍ଗାନ ମା କରିଲେଓ ଲୋକେ ଅମର ହସ ମା । ତୁଇ ଏଥିନ ବାହିର ହିଲେହିସ ବୁଝି? ଏକଟୁ ସକାଳ-ସକାଳ ଫିରିସ ।”

ନଲିନାକ୍ଷ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “କେନ ମା?”

କ୍ଷେମଂକରୀ । କାଳ ତୋକେ ବଲିତେ ତୁଲିଆ ଗିଯାଛିଲାମ, ଆଉ ଅନ୍ଧାବାବୁ ତୋକେ ଆଶୀର୍ବାଦ କରିତେ ଆସିବେଳ ।

ନଲିମାଙ୍କ । ଆଶୀର୍ବାଦ କରିତେ ଆସିବେଳ ? କେବ, ହଠାତ୍ ଆମାର ଉପରେ ଏତ ବିଶେଷଭାବେ ପ୍ରସର ହାଇଲେମ ସେ ? ତୋର ସଙ୍ଗେ ତୋ ରୋଜଇ ଆମାର ଦେଖା ହୁଁ ।

କ୍ଷେମଂକରୀ । ଆମି ଯେ କାଳ ହେମଲିନୀକେ ଏକଜୋଡ଼ା ବାଲା ଦିଲା ଆଶୀର୍ବାଦ କରିଯା ଆସିଲାମ, ଏଥିମ ଅନ୍ଧାବାବୁ ତୋକେ ନା କରିଲେ ଚଲିବେ କେବ ? ଯା ହୋକ, ଫିରିତେ ଦେଇ କରିମ ନେ, ତୋର ଏଥାନେଇ ଥାଇବେଳ ।

ଏହି ବଲିଆ କ୍ଷେମଂକରୀ ଆମ କରିତେ ଗେଲେମ । ନଲିମାଙ୍କ ମାଥା ନିଚୁ କରିଯା ଭାବିତେ ଭାବିତେ ରାନ୍ତା ଦିଲା ଚଲିଆ ଗେଲ ।

58

ହେମଲିନୀ ରମେଶେର ନିକଟ ହାଇତେ ଝୁକ୍ତବେଗେ ପଲାଯନ କରିଯା ଥରେ ଦରଜା ବନ୍ଦ କରିଯା ଦିଲା ବିଛାନାର ଉପର ବଦିଯା ପଡ଼ିଲ । ପ୍ରଥମ ଆବେଗଟା ଶାନ୍ତ ହଇବା ମାତ୍ର ଏକଟା ଲଙ୍ଘା ତାହାକେ ଆଚନ୍ଦ କରିଯା ଦିଲ । ‘କେବ ଆମି ରମେଶବାବୁର ସଙ୍ଗେ ସହଜଭାବେ ଦେଖା କରିତେ ପାରିଲାମ ନା ? ଯାହା ଆଶା କରି ନା, ତାହାଇ ହଠାତ୍ ଆମାର ମଧ୍ୟ ହାଇତେ ଏମନ ଅଶୋଭନ ଭାବେ ଦେଖା ଦେଇ ? ବିଶ୍ୱାସ ନାହିଁ, କିଛିଇ ବିଶ୍ୱାସ ନାହିଁ । ଏମନ କରିଯା ଟ୍ରେମଲ କରିତେ ଆର ପାରି ନା ।’

ଏହି ବଲିଆ ମେ ଜୋର କରିଯା ଡୁଟିଆ ପଡ଼ିଯା ଦରଜା ଖୁଲିଆ ଦିଲ, ବାହିର ହାଇଯା ଆସିଲ ; ମନେ ମନେ କହିଲ, ‘ଆମି ପଲାଯନ କରିବ ନା, ଆମି ଅସ୍ତ୍ର କରିବ ।’ ପୁନର୍ବାର ରମେଶବାବୁର ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିତେ ଚଲିଲ । ହଠାତ୍ କୀ ମନେ ପଡ଼ିଲ । ଆବାର ମେ ସରେର ମଧ୍ୟେ ଗେଲ । ତୋରଙ୍କ ଖୁଲିଆ ତାହାର ମଧ୍ୟ ହାଇତେ କ୍ଷେମଂକରୀର ପ୍ରଦତ୍ତ ବାଲାଜୋଡ଼ା ବାହିର କରିଯା ପରିଲ, ଏବଂ ଅସ୍ତ୍ର ପରିଯା ଯୁଦ୍ଧ ସାଇବାର ମତୋ ମେ ଆଗନାକେ ଦୃଢ଼ କରିଯା ମାଥା ତୁଲିଆ ବାଗାନେର ଦିକେ ଚଲିଲ ।

ଅନ୍ଧାବାବୁ ଆସିଯା କହିଲେନ, “ହେ, ତୁମି କୋଥାଯି ଚଲିଯାଇ ?”

ହେମଲିନୀ କହିଲ, “ରମେଶବାବୁ ନାହିଁ ? ଦାମା ନାହିଁ ?”

ଅନ୍ଧା । ନା, ତୋହାରା ଚଲିଆ ଗେହେନ ।

ଆନ୍ତ ଆନ୍ତପରୀକ୍ଷାସଂକାବନୀ ହାଇତେ ନିଷ୍କତି ପାଇୟା ହେମଲିନୀ ଆରାମ ବୋଧ କରିଲ ।

ଅନ୍ଧାବାବୁ କହିଲେନ, “ଏଥିନ ତବେ—”

ହେମଲିନୀ କହିଲ, “ହୀ ବାବା, ଆଉ ଚଲିଲାମ ; ଆମାର ଶାନ କରିଯା ଆସିତେ ଦେଇ ହୈବେ ନା, ତୁମି ଗାଡ଼ି ଡାକିତେ ବଲିଯା ଦାଓ ।”

ଏଇକପେ ହେମଲିନୀ ନିଯନ୍ତ୍ରଣେ ସାଇବାର ଜ୍ଞାନ ହଠାତ୍ ତାହାର ସଭାବବିକ୍ଳଷ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ସାହ ପ୍ରକାଶ କରିଲ । ଏହି ଉତ୍ସାହର ଆତିଥ୍ୟେ ଅନ୍ଧାବାବୁ ଭୁଲିଲେନ ନା, ତାହାର ମନ ଆରୋ ଉତ୍କଟିତ ହଇଯା ଉଠିଲ ।

ହେମଲିନୀ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଶାନ ସାରିଯା ସଜ୍ଜିତ ହଇଯା ଆସିଯା କହିଲ, “ବାବା, ଗାଡ଼ି ଆସିଯାଛେ କି ?”

ଅନ୍ଧାବାବୁ କହିଲେନ, “ନା, ଏଥିବେ ଆସେ ନାହିଁ ।”

ତତ୍କଷଣ ହେମଲିନୀ ବାଗାନେର ବାନ୍ଧାୟ ପଦ୍ଧତାରଣ କରିଯା ବେଡ଼ାଇତେ ଲାଗିଲ ।

ଅନ୍ଧାବାବୁ ବାରାନ୍ଦାୟ ବସିଯା ମାଥାର ହାତ ବୁଲାଇତେ ଲାଗିଲେନ ।

ଅନ୍ଧାବାବୁ ସଥନ ନଲିନୀଙ୍କେର ବାଡ଼ି ଗିଯା ପୌଛିଲେନ ବେଳେ ତଥନ ସାଡେ ଦଶଟାର ଅଧିକ ହୈବେ ନା । ତଥିବେ ନଲିନୀଙ୍କ କାଜ ସାରିଯା ବାର୍ଡ ଫିରିଯା ଆସେ ନାହିଁ । କାଜେଇ ଅନ୍ଧାବାବାବୁର ଅଭ୍ୟର୍ଥନାଭାବ କ୍ଷେଂକରୀକେଇ ଲାଇତେ ହଇଲ ।

କ୍ଷେଂକରୀ ଅନ୍ଧାବାବୁର ଶ୍ରୀର ଓ ସଂସାରେର ନାନା କଥା ଲାଇଯା ପ୍ରଶ୍ନ ଓ ଆଲୋଚନା ଉତ୍ସାହିତ କରିଲେନ ; ଯାବେ ଯାବେ ହେମଲିନୀର ମୁଖେ ଦିକେ ତାହାର କଟାକ୍ଷ ଧାବିତ ହଇଲ । ମେ ମୁଖେ କୋନୋ ଉତ୍ସାହର ଲକ୍ଷ ନାହିଁ କେନ୍ ? ଆସନ୍ତ ତତ୍ତ୍ଵଟନାର ସଜ୍ଜାବନା ଶ୍ରୀରାମରେର ପୂର୍ବେ ଅକ୍ରମଶିଳ୍ପିଟାର ମତୋ ତାହାର ମୁଖେ ଦୀପିତ୍ତବିକାଶ କରେ ନାହିଁ ତୋ ! ବସନ୍ତ ହେମଲିନୀର ଅନ୍ତରନକ୍ଷ ଦୃଷ୍ଟିର ମଧ୍ୟ ହାଇତେ ଏକଟା ଭାବନାର ଅନ୍ତକାର ସେବ ଦେଖା ଯାଇତେଛି ।

ଅଜ୍ଞେଇ କ୍ଷେଂକରୀକେ ଆଘାତ କରେ । ହେମଲିନୀର ଏଇକପ ହାନଭାବ ଲକ୍ଷ କରିଯା ତାହାର ମନ ଦମିଯା ଗେଲ । ‘ନଲିନୀର ମଙ୍ଗେ ବିବାହେର ସହକ ସେ-କୋନୋ ଯେହେତେ ପକ୍ଷେଇ ସୌଭାଗ୍ୟର ବିଷୟ, କିନ୍ତୁ ଏହି ଶିକ୍ଷାମହମତା ଯେହେତେ ଆମାର ନଲିନିକେ କି ତାହାର ଯୋଗ୍ୟ ବଲିଯାଇ ଯନେ କରିତେଛେନ ନା ? ଏତ ଚିନ୍ତା, ଏତ ଦ୍ଵିଧାଇ ବା କିମେର ଜ୍ଞାନ ? ଆସାଇ ହୋସ । ବୁଢ଼ା ହଇଯା ଗେଲାମ, ତବୁ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରିତେ ପାରିଲାମ ନା । ସେମନି ଇଚ୍ଛା ହଇଲ ଅମନି ଆର ସବୁର ସହିଲ ନା । ବଡ଼ୋ ବସନ୍ତେର ଯେହେତେ ମଙ୍ଗେ ନଲିନୀର ବିବାହ ହିତ କରିଲାମ, ଅଥଚ ତାହାକେ ଭାଲୋ କରିଯା ଚିନିବାର ଚେଷ୍ଟାଓ କରିଲାମ ନା । ହାୟ ହାୟ, ଚିନିଯା ଦେଖିବାର ମତୋ ସମୟ ସେ ହାତେ ନାହିଁ, ଏଥନ ସଂସାରେ ମବ କାଜ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ସାରିଯା ଦାଇବାର ଜ୍ଞାନ ତଳବ ଆସିଯାଛେ ।’

ଅନ୍ଧାବାବୁର ମଙ୍ଗେ କଥା କହିତେ କହିତେ କ୍ଷେଂକରୀର ଯନେର ଜିତରେ ଜିତରେ ଏହି-
ନମ୍ବନ୍ତ ଚିନ୍ତା ଘୁରିଯା ଘୁରିଯା ବେଡ଼ାଇତେ ଲାଗିଲ । କଥାବାର୍ତ୍ତ କହା ତାହାର ମଙ୍ଗେ କଟକର

ହଇୟା ଉଠିଲ । ତିନି ଅପ୍ରଦାବାୟକେ କହିଲେନ, “ଦେଖୁନ, ବିବାହେର ମସିକେ ବେଶ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି କରିଯା କାଜ ନାହିଁ । ଏହେବ ଦୂଜନେବେଇ ବୟସ ହଇୟାଛେ, ଏଥବେ ଏହି ନିଜେରାଇ ବିଚାର କରିଯା କାଜ କରିବେନ, ଆମାଦେର ତାଗିଦ ଦେଓୟାଟା ଭାଲୋ ହଇତେଛେ ନା । ହେମେର ମନେର ଭାବ ଆମି ଅବଶ୍ଯ ବୁଝି ନା— କିନ୍ତୁ ଆମି ମଲିନେର କଥା ବଲିତେ ପାରି, ସେ ଏଥିମେ ମନ ହିର କରିତେ ପାରେ ନାହିଁ ।”

ଏ କଥାଟା କ୍ଷେମଙ୍କରୀ ହେମଲିନୀକେ ବିଶେଷ କରିଯା ଶୁଭୀବାର ଜୟାଇ ବଲିଲେନ । ହେମଲିନୀ ଅପ୍ରସରମନେ ଚିଢ଼ା କରିତେଛେ, ଆର ତୀର ଛେଲେଇ ସେ ବିବାହେର ପ୍ରତାବେ ଏକେବାରେ ମାଟ୍ଟିଆ ଉଠିଯାଛେ, ଏ ଧାରଣା ତିନି ଅପର ପକ୍ଷେର ମନେ ଅନ୍ତିମତେ ଦିତେ ପାରେନ ନା ।

ହେମଲିନୀ ଆଜ ଏଥାନେ ଆସିବାର ସମୟ ଥୁବ ଏକଟା ଚେଟାକୁଳ ଉତ୍ସାହ ଅବଲମ୍ବନ କରିଯା ଆସିଯାଛିଲ ; ସେଇଜ୍ଞ ତାହାର ବିପରୀତ ଫଳ ହଇଲ । କ୍ଷଣିକ ଉତ୍ସେଜନା ଏକଟା ଗଭୀର ଅବସାଦେର ମଧ୍ୟେ ବିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହଇୟା ପଡ଼ିଲ । ସଥିନ କ୍ଷେମଙ୍କରୀର ବାଢ଼ିର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରବେଶ କରିଲ ତଥନ ହଠାତ ତାହାର ମନକେ ଏକଟା ଆଶକ୍ତା ଆକ୍ରମଣ କରିଯା ଧରିଲ— ସେ ନୂତନ ଜୀବନୟାନ୍ତାର ପଥେ ସେ ପଦକ୍ଷେପ କରିତେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହଇୟାଛେ ତାହା ତାହାର ମୟୁଥେ ଅତିଦୂର ବିମର୍ପିତ ଦୂର୍ଘ ଶୈଳପଥେର ମତୋ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ହଇୟା ଉଠିଲ ।

ସମସ୍ତ ଶିଷ୍ଟଲାପେର ମଧ୍ୟେ ନିଜେର ପ୍ରତି ଅବିଶ୍ଵାସ ହେମଲିନୀର ମନକେ ଆଜ ଭିତରେ ଭିତରେ ସ୍ଥିତ କରିତେ ଲାଗିଲ ।

ଏହି ଅବହାୟ ସଥିନ କ୍ଷେମଙ୍କରୀ ବିବାହେର ପ୍ରତାବଟାକେ କତକଟା ପ୍ରତ୍ୟାଞ୍ଚାନ କରିଯା ଲାଇଲେନ, ତଥନ ହେମଲିନୀର ମନେ ଦୁଇ ବିପରୀତ ଭାବେର ଉଦୟ ହଇଲ । ବିବାହବର୍ଜନେର ମଧ୍ୟେ ଶୀଘ୍ର ଧରା ଦିଯା ନିଜେର ସଂଶୟଦୋଲାୟିତ ଦୁର୍ବଲ ଅବହା ହିତେ ଶୀଘ୍ର ନିଷ୍ଠିତ ପାଇୟାର ଇଚ୍ଛା ତାହାର ଧାକାତେ ପ୍ରତାବଟାକେ ସେ ଅନତିବିଲସେ ପାକା କରିଯା ଫେଲିତେ ଚାଯ, ଅଥଚ ପ୍ରତାବଟା ଚାପା ପଡ଼ିବାର ଉପକ୍ରମ ହିତେଛେ ଦେଖିଯା ଉପହିତମତ ସେ ଏକଟା ଆରାମ ଓ ପାଇଲ ।

କ୍ଷେମଙ୍କରୀ କଥାଟା ବଲିଯାଇ ହେମଲିନୀର ମୁଖେର ଭାବ କଟାକ୍ଷପାତେର ଦ୍ୱାରା ଲକ୍ଷ କରିଯା ଲାଇଲେନ । ତୀହାର ମନେ ହଇଲ, ଯେନ ଏତକ୍ଷଣ ପରେ ହେମଲିନୀର ମୁଖେର ଉପରେ ଏକଟା ଶାନ୍ତିର ସିଦ୍ଧତା ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହଇଲ । ତାହାତେ ତୀହାର ମନଟା ତ୍ରେକ୍ଷଣାଂଶୁ ହେମଲିନୀର ପ୍ରତି ବିଶ୍ୱାସ ହଇୟା ଉଠିଲ । ତିନି ମନେ ମନେ କହିଲେନ, ‘ଆମାର ନଲିନିକେ ଆମି ଏତ ସନ୍ତାଯ ବିଲାଇୟା ଦିତେ ବସିଯାଛିଲାମ !’ ନଲିନାକ୍ଷ ଆଜ ସେ ଆଲିତେ ଦେଖି କରିତେଛେ ଇହାତେ ତିନି ଖୁଲି ହାତେ ହାତେ ଦେଖିଲେନ । ହେମଲିନୀର ଦିକେ ଚାହିଯା କହିଲେନ, “ଦେଖେ ନଲିନାକ୍ଷର ଆକେଲ ? ତୋମରା ଆଜ ଏଥାନେ ଆସିବେ ସେ ଜାନେ, ତୁ

ତାହାର ଦେଖା ନାହିଁ ! ଆଜ ନାହାଯ କାଜ କିଛୁ କମହି କରିତ । ଏହି ତୋ ଆମାର ଏକଟୁ ବ୍ୟାମୋ ହଲେଇ ଦେ କାଜକର୍ମ ସଙ୍କ କରିଯା ବାଜିତେଇ ଥାକେ, ତାହାତେ ଏତିହି କୀ ଲୋକସାନ ହୁଁ ?”

ଏହି ବଲିଯା ଆହାରେ ଆମୋଜନ କତ୍ତର ଅଗ୍ରସର ହଇଯାଛେ ଦେଖିବାର ଉପଲକ୍ଷେ କିଛୁକ୍କଣେର ଛୁଟି ଲଈଯା କ୍ଷେମକରୀ ଉଠିଯା ଆସିଲେନ । ତାହାର ଇଚ୍ଛା ହେମନଲିନୀକେ ତିନି କମଳାର ଉପର ଡିଡାଇଯା ଦିଯା ନିରୀହ ବୃଦ୍ଧଟିକେ ଲଈଯାଇ କଥାବାର୍ତ୍ତ କହିବେନ ।

ତିନି ଦେଖିଲେନ, ପ୍ରକ୍ଷତ ଅର ଯୁଦ୍ଧ ଆଞ୍ଚନେର ଝାଚେ ବସାଇଯା ରାଖିଯା କମଳା ରାଜ୍ଞୀ-ଘରେର ଏକ କୋଣେ ଚୂପଟି କରିଯା ଏମନ ଗଭୀରଭାବେ କୌ-ଏକଟା ଭାବିତେଛିଲ ଯେ, କ୍ଷେମକରୀର ହଠାତ ଆବିର୍ଭାବେ ଦେ ଏକେବାରେ ଚମକିଯା ଉଠିଲ । ପରକ୍ଷଣେହି ଲଜ୍ଜିତ ହଇଯା ଯିତ୍ତୁଥେ ଉଠିଯା ଦାଡାଇଲ । କ୍ଷେମକରୀ କହିଲେନ, “ଓମା, ଆମି ବଲି, ତୁମି ବୁଝି ରାଜ୍ଞୀର କାଜେ ତାରି ବ୍ୟକ୍ତ ହଇଯା ଆଛ ।”

କମଳା କହିଲ, “ରାଜ୍ଞୀ ସମ୍ମନ ସାରା ହଇଯା ଗେଛେ, ମା ।”

କ୍ଷେମକରୀ କହିଲେନ, “ତା, ଏଥାମେ ଚୁପ କରିଯା ବସିଯା ଆଛ କେବ, ମା ? ଅନ୍ଧା-ବାସୁ ବୁଢ଼ୋମାହୁସ୍, ତାର ସାମନେ ବାହିର ହିତେ ଲଜ୍ଜା କୀ ? ହେମ ଆସିଯାଛେ, ତାହାକେ ତୋମାର ଘରେ ଡାକିଯା ଲଈଯା ଏକଟୁ ଗଲମଜ କରୋ’ମେ । ଆମି ବୁଢ଼ୋମାହୁସ୍, ଆମାର କାହେ ବସାଇଯା ରାଖିଯା ତାହାକେ ଦୁଃଖ ଦିବ କେବ ?”

ହେମନଲିନୀର ନିକଟ ହିତେ ପ୍ରତ୍ୟାହତ ହଇଯା କମଳାର ପ୍ରତି କ୍ଷେମକରୀର ଶ୍ଵେତ ଦିଗ୍ନଦ୍ଵୀପ ହଇଯା ଉଠିଲ ।

କମଳା ସଂକୁଚିତ ହଇଯା କହିଲ, “ମା, ଆମି ତାର ସଙ୍ଗେ କୀ ଗଲ କରିବ ! ତିନି କତ ଲେଖାପଡ଼ା ଜାନେନ, ଆମି କିଛୁଇ ଜାନି ନା ।”

କ୍ଷେମକରୀ କହିଲେନ, “ମେ କୀ କଥା ! ତୁମି କାହାରେ ଚେଯେ କମ ନାହିଁ, ମା । ଲେଖାପଡ଼ା ଶିଥିଯା ଯିନି ଆପନାକେ ସତ ବଡ଼ାଇ ମନେ କରନ, ତୋମାର ଚେଯେ ବେଶ ଆହୟ ପାଇବାର ଘୋଗ୍ୟ କରୁଙ୍ଗନ ଆଛେ ? ବହି ପଡ଼ିଲେ ସକଳେଇ ବିଦ୍ଵାନ ହିତେ ପାରେ, କିନ୍ତୁ ତୋମାର ମତୋ ଅମନ ଲକ୍ଷ୍ମୀଟି ହସ୍ତରା କି ସକଳେର ସାଧ୍ୟ ? ଏମୋ ମା, ଏମୋ । କିନ୍ତୁ ତୋମାର ଏ ବେଶେ ଚଲିବେ ନା । ତୋମାର ଉପଯୁକ୍ତ ସାଜେ ତୋମାକେ ଆଜ ମାଜାଇବ ।”

ସକଳ ଦିକେଇ କ୍ଷେମକରୀ ଆଜ ହେମନଲିନୀର ଗର୍ବ ଖାଟୋ କରିତେ ଉଚ୍ଛତ ହଇଯାଛେ । ରାପେଓ ତାହାକେ ଏହି ଅନ୍ତଶିକ୍ଷିତା ମେଯେଟିର କାହେ ହାନ କରିତେ ଚାନ । କମଳା ଆପଣି କରିବାର ଅବକାଶ ପାଇଲ ନା । ତାହାକେ କ୍ଷେମକରୀ ନିଶ୍ଚି-ହଞ୍ଚେ ମନେର ମତୋ କରିଯା ସାଜାଇଯା ଦିଲେନ, ଫିରୋଜା ରଙ୍ଗେ ରେଖମି ଶାଢ଼ି ପରାଇଲେନ,

ନୃତ୍ୟାମେର ଝୋପା ରଚନା କରିଲେନ, ବାର ବାର କମଳାର ମୁଖ ଏ ଦିକେ ଫିରାଇଯା
ଓ ଦିକେ ଫିରାଇଯା ଦେଖିଲେନ, ଏବଂ ସୁନ୍ଦରିତେ ତାହାର କପୋଳ ଚନ୍ଦମ କରିଯା କହିଲେନ,
“ଆହା, ଏ ରୂପ ରାଜାର ସବେ ଆମାଇତ ।”

କମଳା ମାଥେ ମାଥେ କହିଲ, “ମା, ଉହାରୀ ଏକଳା ବସିଯା ଆଛେନ, ଦେଇ ହିଁଯା
ଯାଇତେଛେ ।”

କ୍ଷେମଂକରୀ କହିଲେନ, “ତା, ହୋକ ଦେଇ । ଆଜ ଆମି ତୋମାକେ ମା ମାଜାଇଯା
ସାଇବ ନା ।”

ମାଜ ମାରା ହିଲେ ତିନି କମଳାକେ ମଙ୍ଗେ କରିଯା ଚଲିଲେନ, “ଏମୋ ଏମୋ ମା,
ଲଜ୍ଜା କରିଯୋ ନା । ତୋମାକେ ଦେଖିଯା କାଲେଜେ ପଡ଼ା ବିଦ୍ୟୀ କ୍ରମସିରା ଲଜ୍ଜା
ପାଇବେନ, ତୁମି ମକଳେର କାହେ ମାଥା ତୁଳିଯା ଦାଢ଼ାଇତେ ପାର ।”

ଏହି ବଲିଯା ସେ ସବେ ଅନ୍ଧାବାସୁରୀ ବସିଯା ଛିଲେନ ମେଇ ସବେ କ୍ଷେମଂକରୀ ଜୋର
କରିଯା କମଳାକେ ଟାନିଯା ଲାଇଯା ଗେଲେନ । ଗିଯା ଦେଖିଲେନ, ମଲିନାକ୍ଷ ତାହାଦେର
ମଙ୍ଗେ ଆଲାପ କରିତେଛେ । କମଳା ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଫିରିଯା ଯାଇବାର ଉପକ୍ରମ କରିଲ, କିନ୍ତୁ
କ୍ଷେମଂକରୀ ତାହାକେ ଧରିଯା ରାଖିଲେନ ; କହିଲେନ, “ଲଜ୍ଜା କୀ ମା, ଲଜ୍ଜା କିମେର !
ମନ ଆପନାର ଲୋକ ।”

କମଳାର ରଂପେ ଏବଂ ସଜ୍ଜାୟ କ୍ଷେମଂକରୀ ନିଜେର ମନେ ଏକଟା ଗର୍ବ ଅନୁଭବ
କରିତେଛିଲେ ; ତାହାକେ ଦେଖିଯା ମକଳେ ଚମତ୍କର୍ତ୍ତ ହଟକ, ଏହି ତାହାର ଇଚ୍ଛା ।
ପୁତ୍ରାଭିମନୀ ଜନନୀ ତାହାର ମଲିନାକ୍ଷେର ପ୍ରତି ହେମଲିନୀର ଅବଜ୍ଞା କଲନା କରିଯା
ଆଜ ଉନ୍ନେଜିତ ହିଁଯା ଉଠିଯାଛେନ, ଆଜ ମଲିନାକ୍ଷେର କାହେଓ ହେମଲିନୀଙ୍କେ ଥିବ
କରିତେ ପାରିଲେ ତିନି ଥୁଣି ହନ ।

କମଳାକେ ଦେଖିଯା ମକଳେ ଚମତ୍କର୍ତ୍ତ ହିଁଲ । ହେମଲିନୀ ପ୍ରଥମ ଦିନ ସଥନ ତାହାର
ପରିଚୟ ଲାଭ କରିଯାଛିଲ ତଥନ କମଳାର ମାଜମଜା କିଛୁଇ ଛିଲ ନା ; ମେ ମଲିନଭାବେ
ମଂକୁଚିତ ହିଁଯା ଏକ ଧାରେ ବସିଯା ଛିଲ, ତା ଓ ବେଶିକ୍ଷଣ ଛିଲ ନା । ତାହାକେ ମେଦିନ
ଭାଲୋ କରିଯା ଦେଖାଇ ହୁଏ ନାହିଁ । ଆଜ ସୁର୍ବ୍ରତକାଳ ମେ ଦିନିଃତ ହିଁଯା ରାହିଲ, ତାହାର
ପରେ ଉଠିଯା ଦାଢ଼ାଇଯା ଲଜ୍ଜିତା କମଳାର ହାତ ଧରିଯା ତାହାକେ ଆପନାର ପାଶେ
ବସାଇଲ ।

କ୍ଷେମଂକରୀ ବୁଝିଲେନ, ତିନି ଜୟଳାଭ କରିଯାଛେ ; ଉପନ୍ଥିତ ମଭାୟ ମକଳକେଇ
ମନେ ମନେ ସ୍ଵିକାର କରିତେ ହିଁଯାଛେ, ଏମନ ରୂପ ଦୈବପ୍ରମାଦେଇ ଦେଖିତେ ପାଓୟା ଯାଏ ।
ତଥନ ତିନି କମଳାକେ କହିଲେନ, “ଧାଓ ତୋ ମା, ତୁମି ହେମକେ ତୋମାର ସବେ ଲାଇଯା
ଗଲ୍ଲମନ୍ତ୍ର କରୋ ଗେ ଧାଓ । ଆମି ତତକ୍ଷଣ ଥାବାରେର ଜୀବଗା କରି ଗେ ।”

କମଳାର ମନେର ମଧ୍ୟେ ଏକଟା ଆମୋଳନ ଉପଚିତ ହିଲ । ସେ ଭାବିତେ ଲାଗିଲ,
‘ହେମଲିନୀର ଆମାକେ କେମନ ଲାଗିବେ କେ ଜାନେ ।’

ଏହି ହେମଲିନୀ ଏକଦିନ ଏହି ସରେର ବ୍ୟ ହିୟା ଆସିବେ, କର୍ତ୍ତ୍ତୀ ହିୟା ଉଠିବେ—
ଇହାର ଶୁଣିକେ କମଳା ଉପେକ୍ଷା କରିତେ ପାରେ ନା । ଏ ବାଡ଼ିର ଗୃହିମାଦ ତାହାରି
ଛିଲ, କିନ୍ତୁ ସେ କଥା ମେ ମନେଓ ଆନିତେ ଚାଯ ନା— ଈର୍ଷାକେ ସେ କୋନୋଅନ୍ତେଇ
ଅନ୍ତରେ ଥାନ ଦିବେ ନା— ତାହାର କୋନୋ ଦାବି ନାହିଁ । ତାହିଁ ହେମଲିନୀର ସଙ୍ଗେ
ଯାଇବାର ସମୟ ତାହାର ପା କାପିଯା ଯାଇତେ ଲାଗିଲ ।

ହେମଲିନୀ ଆନ୍ତେ ଆନ୍ତେ କମଳାକେ କହିଲ, “ତୋମାର ସବ କଥା ଆମି ମା’ର
କାଛେ ତନିଆଛି । ତନିଆ ବଡ଼ୋ କଟ ହିଲ । ତୁମି ଆମାକେ ତୋମାର ବୋନେର
ମତୋ ଦେଖିଯୋ, ତାହିଁ । ତୋମାର କି ବୋନ କେହ ଆଛେ ?”

କମଳା ହେମଲିନୀର ସମେହ ସକଳଣ କର୍ତ୍ତ୍ଵରେ ଆଶ୍ରତ ହିୟା କହିଲ, “ଆମାର
ଆପନ ବୋନ କେହ ନାହିଁ, ଆମାର ଏକଟି ଖୁଡ଼ତୁତୋ ବୋନ ଆଛେ ।”

ହେମଲିନୀ କହିଲ, “ତାହିଁ, ଆମାର ବୋନ କେହ ନାହିଁ । ଆମି ସଥିନ ଛୋଟୋ
ଛିଲାମ ତଥିନ ଆମାର ମା ମାରା ଗେଛେ । କତବାର କତ ଶୁଖଦୁଃଖର ସମୟ ଭାବିଯାଛି,
ମା ତୋ ନାହିଁ, ତବୁ ସବି ଆମାର ଏକଟି ବୋନ ଧାକିତ ! ଛେଲେବେଳା ହିତେ ସବ କଥା
କେବଳ ମନେର ମଧ୍ୟେ ଚାପିଯା ରାଖିତେ ହିୟାଛେ, ଶେରକାଳେ ଏମନ ଅଭ୍ୟାସ ହିୟା
ଗେଛେ ସେ, ଆଜ ମନ ଖୁଲିଯା କୋନୋ କଥା ବଲିତେଇ ପାରି ନା । ଲୋକେ ମନେ କରେ,
ଆମାର ଭାବି ଦେଖାକ— କିନ୍ତୁ ତୁମି ତାହିଁ, ଏମନ କଥା କଥନେ ମନେ କରିଯୋ ନା ।
ଆମାର ମନ ସେ ବୋବା ହିୟା ଗେଛେ ।”

କମଳାର ମନ ହିତେ ସମ୍ପତ୍ତ ବାଧା କାଟିଯା ଗେଲ ; ସେ କହିଲ, “ହିଦି, ଆମାକେ କି
ତୋମାର ଭାଲୋ ଲାଗିବେ ? ଆମାକେ ତୋ ତୁମି ଜାନ ନା, ଆମି ଭାବି ମୂର୍ଖ ।”

ହେମଲିନୀ ହାସିଯା କହିଲ, “ଆମାକେ ସଥିନ ତୁମି ଭାଲୋ କରିଯା ଜାନିବେ,
ଦେଖିବେ, ଆମି ଘୋର ମୂର୍ଖ । ଆମି କେବଳ ଗୋଟାକତକ ବହି ପଢ଼ିଯା ମୁଖ୍ୟ କରିଯାଛି,
ଆର କିଛି ଜାନି ନା । ତାହିଁ ଆମି ତୋମାକେ ବଲି, ସବି ଆମାର ଏ ବାଡ଼ିତେ ଆସା
ହୟ, ତୁମି ଆମାକେ କଥନେ ଛାଡ଼ିଯୋ ନା ତାହିଁ । କୋନୋକିମ ସଂସାରେର ଭାବ ଆମାର
ଏକଳାର ହାତେ ପଡ଼ିଯାଛେ ମନେ କରିଲେ ଆମାର ଭାବ ହୟ ।”

କମଳା ଶିଶୁର ମତେ! ସରଲାଚିନ୍ତେ କହିଲ, “ଭାବ ତୁମି ସମ୍ପତ୍ତ ଆମାର ଉପର ଦିଲୋ ।
ଆମି ଛେଲେବେଳା ହିତେ କାଜ କରିଯା ଆସିଯାଛି, ଆମି କୋନୋ ଭାବ ଲାଇତେ ଭୟ
କରି ନା । ଆମରା ହୁଏ ବୋନେ ମିଲିଯା ସଂମାର ଚାଲାଇବ, ତୁମି ତାହାକେ ଭ୍ରମେ ରାଖିବେ,
ଆମି ତୋମାଦେଇ ମେବା କରିବ ।”

হেমনলিনী কহিল, “আছা ভাই, তোমার স্বামীকে তো তুমি ভালো করিয়া দেখ নাই, তাহাকে তোমার মনে পড়ে ?”

কমলা কথার স্পষ্ট উন্তর না দিয়া কহিল, “স্বামীকে যে মনে করিতে হয় তাহা আমি জানিতাম না দিদি। খুড়ার বাড়িতে যখন আসিলাম তখন আমার খুড়তুতো বোন শৈলবিন্দির সঙ্গে আমার ভালো করিয়া পরিচয় হইল। তিনি তাহার স্বামীকে যেরকম করিয়া সেবা করেন তাহা চক্ষে দেখিয়া আমার প্রথম চৈতন্য জয়িল। আমি যে-স্বামীকে কখনো দেখি নাই বলিলেই হয়, আমার সমস্ত মনের ভক্তি তাহার উদ্দেশ্যে যে কেমন করিয়া গেল, তাহা আমি বলিতে পারি না। ভগবান আমার সেই পূজার ফল দিয়াছেন, এখন আমার স্বামী আমার মনের সম্মুখে স্পষ্ট করিয়া জাগিয়া উঠিয়াছেন, তিনি আমাকে গ্রহণ নাই করিলেন—কিন্তু আমি তাহাকে এখন পাইয়াছি।”

কমলার এই ভক্তিসংক্ষিপ্ত কথা কয়টি শনিয়া হেমনলিনীর অস্তঃকরণ আন্তর্হইয়া গেল। সে থানিকক্ষণ চুপ করিয়া ধাকিয়া কহিল, “তোমার কথা আমি বেশ বুঝিতে পারিতেছি। অমন করিয়া পাওয়াই পাওয়া। আর-সমস্ত পাওয়া লোভের পাওয়া, তাহা নষ্ট হইয়া যায়।”

কমলা এ কথা সম্পূর্ণ বুঝিল কি না বলা যায় না ; সে হেমনলিনীর দিকে চাহিয়া রহিল, থানিক বাদে কহিল, “তুমি যাহা বলিতেছ দিদি, তা সত্যই হইবে। আমি মনে কোনো দুঃখ আসিতে দিই না, আমি ভালোই আছি ভাই। আমি যেটুকু পাইয়াছি তাই আমার লাভ।”

হেমনলিনী কমলার হাত নিজের হাতে তুলিয়া লইয়া কহিল, “যখন ত্যাগ এবং লাভ একেবারে সমান হইয়া যায় তখনই তাহা যথার্থ লাভ, এই কথা আমার গুরু বলেন। সত্য বলিতেছি বোন, তোমার মতো অমনি সমস্ত নিবেদন করিয়া দিয়া যে সার্থকতা তাহাই যদি আমার ঘটে, তবে আমি ধন্ত হইব।”

কমলা কিছু বিশ্বিত হইয়া কহিল, “কেন দিদি, তুমি তো সবই পাইবে, তোমার তো কোনো অভাবই থাকিবে না।”

হেমনলিনী কহিল, “যেটুকু পাইবার মতো পাওয়া সেটুকু পাইয়াই যেন শৃঙ্খলাতে পারি ; তার চেয়ে বেশি যতটুকুই পাওয়া যায় তার অনেক ভার, অনেক দুঃখ। আমার মুখে এ-সব কথা তোমার আশৰ্চর্য লাগিবে, আমার নিজেরও আশৰ্চর্য লাগে, কিন্তু এ-সব কথা ঈশ্বর আমাকে ভাবাইতেছেন। জান না বোন, আজ আমার মনে কী ভাব চাপিয়া ছিল— তোমাকে পাইয়া আমার হৃদয় হালকা হইল,

ଆମ ବଳ ପାଇଲାମ, ତାଇ ଆମି ଏତ ବକିତେଛି । ଆମି କଥିବାର କଥା କହିତେ ପାରି ନା, ତୁମି କେମନ କରିଯା ଆମାର ସବ କଥା ଟାନିଯା ଲାଇତେଛ, ତାଇ !”

୫୯

କ୍ଷେମଂକରୀର ନିକଟ ହାଇତେ ଫିରିଯା ଆସିଯା ହେମଲିନୀ ତାହାରେ ବସିବାର ସରେର ଟେବିଲେର ଉପର ଏକଥାନା ମଞ୍ଚ ଭାବୀ ଚିଠି ପାଇଲ । ଲେଫାଫାର ଉପରକାର ହଞ୍ଚାକର ଦେଖିଯାଇ ବୁଝିତେ ପାରିଲ, ଚିଠିଥାନା ରମେଶର ଲେଖା । ଶ୍ରୀନିତିବଙ୍କେ ଚିଠିଥାନି ହାତେ କରିଯା ଶୟନଗୃହେର ଦାର କୁନ୍ତ କରିଯା ପଡ଼ିତେ ଲାଗିଲ ।

ଚିଠିତେ ରମେଶ କମଳା-ମହିଳା ମମନ୍ତ୍ର ବ୍ୟାପାର ଆହୁପୂର୍ବିକ ବିନ୍ଦୁରିତ ଭାବେ ଲିଖିଯାଛେ । ଉପସଂହାରେ ଲିଖିଯାଛେ—

ତୋମାର ସହିତ ଆମାର ସେ ବନ୍ଦ ଦୁଢ଼ କରିଯା ଦିଯାଛିଲେମ ସଂସାର ଭାବା
ଛିନ୍ନ କରିଯାଛେ । ତୁମି ଏଥି ଅନ୍ତେର ପ୍ରତି ଚିତ୍ତ ମରପଣ କରିଯାଛ— ମେଜନ୍ତ
ଆମି ତୋମାକେ କୋନୋ ଦୋଷ ଦିତେ ପାରି ନା, କିନ୍ତୁ ତୁମିଓ ଆମାକେ ଦୋଷ
ଦିଯୋ ନା । ସହିଓ ଆମି ଏକବିନେର ଜଣ୍ଣଓ କମଳାର ପ୍ରତି ଜ୍ଞାନ ମତୋ ବ୍ୟବହାର
କରି ମାଇ ତଥାପି କ୍ରମଶ ମେ ସେ ଆମାର ହନ୍ଦୟ ଆକର୍ଷଣ କରିଯା ଲାଇୟାଛିଲ, ଏ
କଥା ତୋମାର କାହେ ଆମାର ଘୀକାର କରା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଆଜ ଆମାର ହନ୍ଦୟ କୌ
ଅବଶ୍ୟା ଆହେ ତାହା ଆମି ନିଶ୍ଚଯ ଜାନି ନା । ତୁମି ସହି ଆମାକେ ତ୍ୟାଗ ନା
କରିତେ ତବେ ତୋମାର ମଧ୍ୟେ ଆମି ଆଶ୍ରଯ ଲାଭ କରିତେ ପାରିତାମ । ମେହି
ଆଶାମେହି ଆମି ଆମାର ବିକିଷ୍ଣ ଚିତ୍ତ ଲାଇୟା ତୋମାର ନିକଟ ଛୁଟିଯା
ଆସିଯାଛିଲାମ । କିନ୍ତୁ ଆଜ ସଥନ ଶ୍ରୀ ଦେଖିଲାମ ତୁମି ଆମାକେ ସୁଣା କରିଯା
ଆମାର ନିକଟ ହାଇତେ ବିମୁଖ ହିଁଯାଛ, ସଥନ ଶ୍ରୀନିତିବଙ୍କେ ଅନ୍ତେର ସହିତ ବିବାହ-ମଧ୍ୟକେ
ତୁମି ମଞ୍ଚତି ଦିଯାଛ, ତଥନ ଆମାରଓ ମନ ଆବାର ଦୋଲାସ୍ତିତ ହିଁଯା ଉଠିଲ ।
ଦେଖିଲାମ, ଏଥିମେ କମଳାକେ ମଞ୍ଚର୍ ଭୁଲିତେ ପାରି ମାଇ । ଭୁଲି ବା ନା ଭୁଲି,
ତାହାତେ ସଂସାରେ ଆମି ଛାଡ଼ା ଆର-କାହାରୋ କୋନୋ କ୍ଷତି ନାଇ । ଆମାରଇ
ବା କ୍ଷତି କିମେର ! ସଂସାରେ ସେ ଦୁଟି ରମଣୀକେ ଆମି ହନ୍ଦୟର ମଧ୍ୟେ ଗ୍ରହଣ କରିତେ
ପାରିଯାଛି ତାହାଦିଗକେ ବିଶ୍ଵତ ହିଁବାର ସାଧ୍ୟ ଆମାର ନାଇ ଏବଂ ତାହାଦିଗକେ
ଚିରଜୀବନ ପ୍ରାଣ କରାଇ ଆମାର ପରମ ଲାଭ । ଆଜ ପ୍ରାତେ ସଥନ ତୋମାର ସହିତ
କ୍ଷଣିକ ମାକ୍ଷାତେର ବିଦ୍ୟୁଦ୍ବ୍ୟ ଆଘାତ ପ୍ରାପ୍ତ ହିଁଯା ବାସାର ଫିରିଯା ଆସିଲାମ
ତଥନ ଏକବାର ମନେ ମନେ ବଲିଲାମ, ‘ଆମି ହତଭାଗ୍ୟ !’ କିନ୍ତୁ ଆର ଆମି ସେ

কথা শীকার করিব না। [আমি সবলচিঠে আনন্দের সহিত তোমার নিকট বিদায় প্রার্থনা করিতেছি— আমি পরিপূর্ণ-স্বদয়ে তোমার নিকট হইতে প্রস্থান করিব— তোমাদের কল্যাণে, বিধাতার কল্যাণে, আমি অস্তরের মধ্যে এই বিদায়কালে যেন কিছুমাত্র দীর্ঘতা অন্তর না করি। তুমি স্থৰ্থি হও, তোমার মঙ্গল হউক। আমাকে তুমি ঘণা করিয়ো না, আমাকে ঘণা করিবার কোনো কারণ তোমার নাই।]

অন্নদাবাবু চোকিতে বসিয়া বই পড়িতেছিলেন। হঠাৎ হেমনলিনীকে দেখিয়া তিনি চমকিয়া উঠিলেন; কহিলেন, “হেম, তোমার কি অস্থথ করিয়াছে?”

হেমনলিনী কহিল, “অস্থথ করে নাই। বাবা, রমেশবাবুর একথানি চিঠি পাইয়াছি। এই লও, পড়া হইলে আবার আমাকে ফেরত দিয়ো।”

এই বনিয়া চিঠি দিয়া হেমনলিনী চলিয়া গেল। অন্নদাবাবু লইয়া চিঠিখানি বার-হয়েক পড়িলেন; তাহার পরে হেমনলিনীর নিকট ফেরত পাঠাইয়া বসিয়া ভাবিতে লাগিলেন। অবশেষে ভাবিয়া হির করিলেন, ‘এ একপ্রকার ভালোই হইয়াছে। পাত্র হিসাবে রমেশের চেয়ে নলিনাক্ষ অনেক বেশি প্রার্থনীয়। ক্ষেত্র হইতে রমেশ যে আপনিই সরিয়া পড়িল, এ হইল ভালো।’

এই কথা ভাবিতেছেন, এমন সময় নলিনাক্ষ আসিয়া উপস্থিত হইল। তাহাকে দেখিয়া অন্নদাবাবু একটু আশ্র্য হইলেন। আজ পূর্বাহ্নে নলিনাক্ষের সঙ্গে অনেকক্ষণ দেখাসাক্ষাৎ হইয়াছে, আবার কয়েক ঘণ্টা যাইতে না যাইতেই সে কৈ মনে করিয়া আসিল? বৃক্ষ মনে মনে একটুখানি হাসিয়া হির করিলেন, হেমনলিনীর প্রতি নলিনাক্ষের মন পড়িয়াছে।

কোনো ছুতা করিয়া হেমনলিনীর সহিত নলিনাক্ষের দেখা করাইয়া দিয়া নিজে সরিয়া যাইবেন কল্পনা করিতেছেন, এমন সময় নলিনাক্ষ কহিল, “অন্নদাবাবু, আমার সঙ্গে আপনার কন্তার বিবাহের প্রস্তাৱ উঠিয়াছে। কথাটা বেশি দূৰ অগ্রসৰ হইবার পূৰ্বে আমার যাহা বক্তব্য আছে, বলিতে ইচ্ছা করি।”

অন্নদাবাবু কহিলেন, “ঠিক কথা, সে তো বলাই কর্তব্য।”

নলিনাক্ষ কহিল, “আপনি জানেন না, পূৰ্বেই আমার বিবাহ হইয়াছে।”

অন্নদাবাবু কহিলেন, “জানি। কিন্তু—”

নলিনাক্ষ। আপনি জানেন শুভিয়া আশ্র্য হইলাম। কিন্তু তাহার মৃত্যু হইয়াছে, এইৱেপ আপনি অস্থান করিতেছেন। নিশ্চয় করিয়া বলা যায় না। এমন-কি, তিনি ধীচিয়া আছেন বলিয়া আমি দিখাই করি।

ଅନ୍ଧାବାବୁ କହିଲେନ, “ଦୀର୍ଘ କରନ, ତାହାଇ ଯେନ ମତ୍ୟ ହ୍ୟ । ହେମ, ହେମ ।”

ହେମଲିନୀ ଆସିଯା କହିଲ, “କୀ ବାବା !”

ଅନ୍ଧାବାବୁ । ରମେଶ ତୋମାକେ ସେ ଚିଠି ଲିଖିଯାଛେ, ତାହାର ମଧ୍ୟେ ସେ ଅଂଶଟୁକୁ—

ହେମଲିନୀ ମେହି ଚିଠିଥାନି ଲିଲିନାକ୍ଷେତ୍ର ହାତେ ଦିଯା କହିଲ, “ଏ ଚିଠିର ସମକ୍ଷଟାଇ ଉହାର ପଡ଼ିଯା ଦେଖା କରିବୁ ।” ଏହି ବଲିଯା ହେମଲିନୀ ଚଲିଯା ଗେଲ ।

ଚିଠିଥାନି ପଡ଼ା ଶେ କରିଯା ଲିଲିନାକ୍ଷ ତୁଳ ହିଁଯା ବସିଯା ବହିଲ । ଅନ୍ଧାବାବୁ କହିଲେନ, “ଏମନ ଶୋଚନୀୟ ଘଟନା ମଂସାରେ ପ୍ରାୟ ଘଟେ ନା । ଚିଠିଥାନି ପଡ଼ିତେ ଦିଯା ଆପନାର ମନେ ଆଘାତ ଦେଓଯା ହିଁଲ, କିନ୍ତୁ ଇହା ଆପନାର କାହେ ଗୋପନ କରାଓ ଆମାଦେର ପକ୍ଷେ ଅନ୍ତାଯ ହିଁତ ।”

ଲିଲିନାକ୍ଷ ଏକଟୁଥାନି ଚୂପ କରିଯା ବସିଯା ଧାକିଯା ଅନ୍ଧାବାବୁର କାହେ ବିଦାୟ ଲାଇଯା ଉଠିଲ । ଚଲିଯା ଯାଇବାର ମମ୍ଭ ଉତ୍ତରେର ବାରାନ୍ଦାୟ ଅନ୍ଦୁରେ ହେମଲିନୀଙ୍କେ ଦେଖିତେ ପାଇଲ ।

ହେମଲିନୀଙ୍କେ ଦେଖିଯା ଲିଲିନାକ୍ଷେତ୍ର ମନେ ଆଘାତ ଲାଗିଲ । ଐ-ରେ ନାବି ତୁଳ ହିଁଯା ଦାଡ଼ାଇଯା, ଉହାର ହିର-ଶାନ୍ତ ମୃତ୍ତିତ ଉହାର ଅନ୍ତଃକରଣକେ କେମନ କରିଯା ବହନ କରିତେଛେ ? ଏହି ଝୁଲୁରେ ଉହାର ମନ ସେ କୀ କରିତେଛେ ତାହା ଟିକମତ ଜାନିବାର କୋମୋ ଉପାୟ ନାହିଁ ; ଲିଲିନାକ୍ଷକେ ତାହାର କୋମୋ ପ୍ରୋଜେକ୍ଟ ଆହେ କି ନା ମେ ପ୍ରାୟର କରା ଯାଯା ନା, ତାହାର ଉତ୍ତର ପା ଓପା ଓ କଟିନ । ଲିଲିନାକ୍ଷେତ୍ର ପୌଡ଼ିତ ଚିନ୍ତା ଭାବିତେ ଲାଗିଲ, ‘ଇହାକେ କୋମୋ ସାନ୍ତନା ଦେଓଯା ଯାଯା କି ନା । କିନ୍ତୁ ମାଝୁରେ ମାଝୁରେ କୀ ଦୁର୍ଭେତ୍ର ବ୍ୟବଧାନ ! ମନ ଜିନିମଟା କୀ ଭୟକର ଏକାକୀ !’

ଲିଲିନାକ୍ଷ ଏକଟୁ ଘୁରିଯା ଐ ବାରାନ୍ଦାର ମାହନେ ଦିଯା ଗାଡ଼ିତେ ଉଠିବେ ହିର କରିଲ, ମନେ କରିଲ ଯଦି ହେମଲିନୀ ତାହାକେ କୋମୋ କଥା ଜିଜ୍ଞାସା କରେ ; ବାରାନ୍ଦାର ମନ୍ଦୁଥେ ସଥର ଆସିଲ, ଦେଖିଲ, ହେମଲିନୀ ବାରାନ୍ଦା ଛାଡ଼ିଯା ଘରେର ମଧ୍ୟେ ସରିଯା ଗେଛେ । ଦୁଦୟେର ସହିତ ଦୁଦୟେର ମାକ୍କାର ମହଜ ନାହେ, ମାଝୁରେ ମାଝୁରେ ସହିତ ମାଝୁରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ସରଲ ନାହେ, ଏହି କଥା ଚିନ୍ତା କରିଯା ତାରାକ୍ରାନ୍ତଚିତ୍ରେ ଲିଲିନାକ୍ଷ ଗାଡ଼ିତେ ଉଠିଲ ।

ଲିଲିନାକ୍ଷ ଚଲିଯା ଗେଲେ ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଆସିଯା ଉପର୍ଦ୍ଵିତ୍ତ ହିଁଲ । ଅନ୍ଧାବାବୁ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେନ, “କୀ ଯୋଗେନ, ଏକଲା ସେ ?”

ଶୋଗେନ୍ଦ୍ର କହିଲ, “ଦ୍ୱିତୀୟ ଆର କୋନ୍ ବ୍ୟକ୍ତିକେ ପ୍ରତ୍ୟାଶା କରିତେହ ତାନି ?”

ଅନ୍ଧା କହିଲେନ, “କେନ ? ରମେଶ ?”

ଶୋଗେନ୍ଦ୍ର । ତାହାର ପ୍ରଥମ ହିନ୍ଦେ ଅନ୍ୟର୍ଧମାଟାଇ କି ଭଜିଲୋକେର ପକ୍ଷେ ସର୍ବେଷ୍ଟ ହର

ନାହିଁ ? କଶୀର ଗଙ୍ଗାର ଝାପ ଦିଯା ଘରିଯା ସହି ତାହାର ଶିବଘଲାଭ ନା ହଇଯା ଥାକେ, ତବେ ଆର କୀ ହଇଯାଛେ ଆମି ନିଶ୍ଚଯ ଜାନି ନା । କାଳ ହଇତେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହାର ଆର ଦେଖା ନାହିଁ, ଟେବିଲେ ଏକଥାନା କାଗଜେ ଲେଖା ଆଛେ : ‘ପାଲାଇ— ତୋମାର ରମେଶ ।’ ଏ-ମର କବିତା ଆମାର କୋନୋକାଳେ ଅଭ୍ୟାସ ନାହିଁ । ହୁତରାଂ ଆମାକେ ଓ ଏଥାନ ହଇତେ ପାଲାଇତେ ହଇଲ, ଆମାର ହେଡ୍ ମାସ୍ଟାରିଇ ଭାଲୋ, ତାହାତେ ସମସ୍ତଇ ଖୁବ ଶ୍ରୀଷ୍ଟ— ଝାପସା କିଛୁଇ ନାହିଁ ।

ଅନ୍ଧାବାୟୁ କହିଲେନ, “ହେମେର ଜ୍ଞାନ ତୋ ଏକଟା କିଛୁ ହିସ—”

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର । ଆର କେନ ? ଆମିହି କେବଳ ହିସ କରିବ, ଆର ତୋମରା ଅଞ୍ଚିତ କରିତେ ଥାକିବେ, ଏ ଖେଳ ବେଶ ଦିନ ଭାଲେ ଲାଗେ ନା । ଆମାକେ ଆର-କିଛୁଟେ ଜଡ଼ାଇସୋ ନା— ଆମି ଯାହା ଭାଲେ ବୁଝିତେ ପାରି ନା, ମେଟା ଆମାର ଥାତେ ମୟ ନା । ହଠାତ୍ ଦୁର୍ବୋଧ ହଇଯା ପଡ଼ିବାର ସେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କ୍ଷମତା ହେମେର ଆଛେ, ମେଟା ଆମାକେ କିଛୁ କାବୁ କରେ । କାଳ ସକାଳେର ଗାଡ଼ିତେ ଆମି ବିଦ୍ୟାମ୍ବଲ ହିସ, ପଥେ କାଙ୍ଗିପୁରେ ଆମାର କାଜ ଆଛେ ।

ଅନ୍ଧାବାୟୁ ଚୂପ କରିଯା ବସିଯା ନିର୍ଜେର ମାଧ୍ୟାୟ ହାତ ବୁଲାଇତେ ଲାଗିଲେନ । ମଂମାରେର ମମ୍ମା ଆବାର ଦୁକ୍ଳହ ହଇଯା ଆସିଯାଇଛେ ।

୬୦

ଶୈଳଜା ଏବଂ ତାହାର ପିତା ନଲିନୀଙ୍କେ ବାଢ଼ିତେ ଆସିଯାଇଛେ । ଶୈଳଜା କମଳାଙ୍କ ଲଇଯା ଏକଟା କୋଣେର ସରେ ବସିଯା ଫିସଫିସ କରିତେଛିଲ, ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ କ୍ଷେତ୍ରକରୀର ମଙ୍ଗେ ଆଲାପ କରିତେଛିଲେନ ।

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ଆମାର ତୋ ଛୁଟି ଫୁରାଇଯା ଆସିଲ, କାଳଇ ଗାଙ୍ଗିପୁରେ ଯାଇତେ ହିସେ । ସହି ହରିହାନୀ ଆପନାହେର କୋନୋରକମେ ବିରକ୍ତ କରିଯା ଥାକେ, ବା ସହି ଆପନାହେର ପକ୍ଷେ—

କ୍ଷେତ୍ରକରୀ । ଓ ଆବାର କୀ ରକମ କଥା ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀମଶ୍ୟ ! ଆପନାର ମନେର ଭାବଟା କୀ ଶୁଣି । ଆପନି କି କୋନୋ ଛୁଟା କରିଯା ଆପନାର ମେଯେଟିକେ ଫିରାଇଯା ଲାଇତେ ଚାନ ?

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ଆମାକେ ତେମନ ଲୋକ ପାଇ ନାହିଁ । ଆମି ଦିଯା ଫିରାଇଯା ଲାଇବାର ପାତ୍ର ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ସହି ଆପନାର କିଛୁମାତ୍ର ଅହବିଧା ହୟ—

କ୍ଷେତ୍ରକରୀ । ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀମଶ୍ୟ, ଓଟା ଆପନାର ମନୁଲ କଥା ନମ୍ବ— ମନେ ମନେ ବେଶ

ଆମେ, ହରିଦ୍ଵାସୀର ମତୋ ଅମନ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସେସେଟିକେ କାହେ ରାଖିଲେ ସୁରିଧାର ଶୀଘ୍ର ମାଇ,
ତୁ—

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ନା ନା, ଆର ବଲିତେ ହଇବେ ନା, ଆମି ଧରା ପଡ଼ିଯା ଗେଛି । ଓଟା
ଏକଟା ଛଳହାତ୍— ଆପନାର ମୁଖେ ହରିଦ୍ଵାସୀର ଶ୍ରୀ ଶନିବାର ଜୟହାଇ କଥାଟା ଆମାର
ପାଡ଼ା । କିନ୍ତୁ ଏକଟା ତାବନା ଆଛେ— ପାଛେ ନଲିନୀକ୍ଷବାସୁ ମନେ କରେନ ସେ, ଏ ଆବାର
ଏକଟା ଉପସର୍ଗ କୋଥା ହଇତେ ଘାଡ଼େ ପଡ଼ିଲ । ଆମାଦେର ସେସେଟି ଅଭିଭାନୀ, ଯଦି
ନଲିନୀଙ୍କେର ଲେଖମାତ୍ର ବିରକ୍ତିଭାବରେ ଦେଖିତେ ପାଇଁ ତବେ ଉହାର ପକ୍ଷେ ବଡ଼ୋ କଠିନ
ହଇବେ ।

କ୍ଷେମଂକରୀ । ହରି ବଲୋ ! ନଲିନୀର ଆବାର ବିରକ୍ତି ! ଓର ମେ କ୍ଷମତାଇ
ମାଇ ।

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ମେ କଥା ଠିକ । କିନ୍ତୁ ଦେଖନ, ହରିଦ୍ଵାସୀକେ ଆମି ନାକି ପ୍ରାଣେର
ଚେଯେ ଭାଲୋବାସି, ତାହିଁ ତାର ମସଦକେ ଆମି ଅଲ୍ଲେ ସଞ୍ଚିଟ ହିତେ ପାରି ନା । ନଲିନୀଙ୍କ
ସେ ଓର 'ପରେ ବିରକ୍ତ ହଇବେ ନା, ଉଦ୍ବାସୀନେର ମତୋ ଥାକିବେନ, ଏହିଟୁକୁହାଇ ଆମାର ପକ୍ଷେ
ଯଥେଷ୍ଟ ମନେ ହୟ ନା । ତାର ବାଡ଼ିତେ ସଥନ ହରିଦ୍ଵାସୀ ଆଛେ ତଥନ ତାକେ ତିନି
ଆପନାର ଲୋକ ବଲିଯା ମେହ କରିବେନ, ଏ ନା ହଇଲେ ମନେ ବଡ଼ୋ ସଂକୋଚ ବୋଧ ହୟ ।
ଓ ତୋ ଘରେର ଦେଯାଳ ନୟ, ଓ ଏକଟା ମାର୍ଗସ୍ଥୀ— ଓର ପ୍ରତି ବିରକ୍ତଶେ ହଇବେ ନା, ମେହଙ୍କ
କରିବେନ ନା, ଓ ଆଛେ ତୋ ଆଛେ, ଏହିଟୁକୁହାତ୍ମା ମସଦକ, ସେଠା ସେବ କେମନ—

କ୍ଷେମଂକରୀ । ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଯଶାୟ, ଆପନି ବେଶ ତାବିବେନ ନା— କୋମୋ ଲୋକକେ
ଆପନାର ଲୋକ ବଲିଯା ମେହ କରା ଆମାର ନଲିନୀର ପକ୍ଷେ ନିଃନ୍ତର ନୟ । ବାହିର ହିତେ
କିଛିହୁ ବୁଝିବାର ଜୋ ନାଇ, କିନ୍ତୁ ଏହି ସେ ହରିଦ୍ଵାସୀ ଆମାର ଏଥାନେ ଆଛେ, ଓ କିମେ
ସ୍ଵଚ୍ଛଦେ ଥାକେ, ଓର କିମେ ଭାଲୋ ହୟ, ମେ ଚିକ୍ଷା ନିଶ୍ଚଯିତା ନଲିନୀର ମନେ ଲାଗିଯା
ଆଛେ, ଥୁବ ମସ୍ତବ, ମେବକମ ବ୍ୟବହାର ମେ କିଛୁ-ନା-କିଛୁ କରିତେଛେ, ଆମରା ତାହା
ଜାମିତେବେ ପାରିତେଛି ନା ।

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ଶୁଣିଯା ବଡ଼ୋ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହଇଲାମ । ତୁ ଆମି ଯାଇବାର ଆଗେ ଏକବାର
ବିଶେଷ କରିଯା ନଲିନୀକ୍ଷବାସୁକେ ବଲିଯା ଯାଇତେ ଚାଇ । [ଏକଟି ଜ୍ଞାଲୋକେର ମଞ୍ଚର୍ତ୍ତ ଭାବ
ଲାଇତେ ପାରେ, ଏମନ ପୁରୁଷ ଜଗତେ ଅଛାଇ ମେଲେ] ତଗବାନ ସଥନ ନଲିନୀକ୍ଷବାସୁକେ ମେହ
ସଥାର୍ଥ ପୌରୁଷ ଦିଲାଛେ ତଥନ ତିନି ଯେନ ଯିଥା ସଂକୋଚେ ହରିଦ୍ଵାସୀକେ ତକାତେ
ବ୍ୟାହିଯା ନା ଚଲେନ, ତିନି ଯେନ ସଥାର୍ଥ ଆୟୋଜେର ମତୋ ତାହାକେ ନିଭାଷ ମହଜଭାବେ
ଗ୍ରହଣ ଓ ରଙ୍ଗା କରେନ, ତାହାର କାହେ ଏହି ପ୍ରାର୍ଥନାଟି ଜାମାଇତେ ଚାଇ ।

ନଲିନୀଙ୍କେର ପ୍ରତି ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀର ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ଦେଖିଯା କ୍ଷେମଂକରୀର ମନ ଗଲିଯା ଗେଲ ।

ତିନି କହିଲେନ, “ପାଛେ ଆପନାରା କିଛୁ ମନେ କରେନ ଏହି ଭୟେଇ ହରିଦାସୀକେ ଆମି ନଲିନାକେର ସାଥନେ ତେମନ କରିଯା ବାହିର ହିତେ ଦିଇ ନାହିଁ ; କିନ୍ତୁ ଆମାର ଛେଳେକେ ଆମି ତୋ ଜାନି, ତାହାକେ ବିଶ୍ୱାସ କରିଯା ଆପନି ନିଶ୍ଚିନ୍ତା ଥାକିତେ ପାରେନ ।”

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ତବେ ଆପନାର କାଛେ ମବ କଥା ଥୋଲିମା କରିଯାଇ ବଲି । ଶୁଣିଆଛି, ନଲିନାକ୍ଷବାବୁର ବିବାହେର ପ୍ରକ୍ରିୟା ହିତେଛେ ; ବଧୁଟିର ସମସ୍ତ ମାକି ଅନ୍ଧ ନୟ ଏବଂ ତାହାର ଶିକ୍ଷାଦୀକ୍ଷା ଆମାଦେର ସମ୍ବାଙ୍ଗେ ମଙ୍ଗେ ଘେଲେ ନା । ତାହିଁ ଭାବିତେଛିଲାମ, ହସତେ ହରିଦାସୀର—

କ୍ଷେମଂକରୀ । ମେ ଆର ଆମି ବୁଝି ନା ? ମେ ହଇଲେ ଭାବନା ଛିଲ ବୈକି । କିନ୍ତୁ ମେ ବିବାହ ହଇବେ ନା—

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ମସନ୍ଦ ଭାଡ଼ିଆ ଗେଛେ ?

କ୍ଷେମଂକରୀ । ଗଡ଼େଇ ନି, ତାର ଭାଡ଼ିବେ କୀ ! ନଲିନେର ଏକେବାରେଇ ହିଛି ଛିଲ ନା, ଆମିଇ ଜେଦ କରିତେଛିଲାମ । କିନ୍ତୁ ମେ ଜେଦ ଛାଡ଼ିଯାଛି । ଯାହା ହିନ୍ଦାର ନୟ ତାହା ଜୋର କରିଯା ଘଟାଇଯା ମଙ୍ଗଳ ନାହିଁ । ଡଗବାନେର କୀ ହିଛି ଜାନି ନା, ମରିବାର ପୂର୍ବେ ବୁଝି ଆର ବଡ଼ ଦେଖିଯା ଯାହିତେ ପାରିଲାମ ନା ।

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ଅମନ କଥା ବଲିବେନ ନା । ଆମରା ଆଛି କୀ କରିତେ ? ଘଟକ-ବିଦ୍ୟା ଏବଂ ମିଟାନ୍-ଆମାଦ୍ୟ ନା କରିଯା ଛାଡ଼ିବ ବୁଝି ?

କ୍ଷେମଂକରୀ । ଆପନାର ମୁଖେ ଫୁଲଚଳନ ପଡ଼ୁକ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀମଶାୟ । ଆମାର ମନେ ବଡ଼ୋ ଦୁଃଖ ଆଛେ ଯେ, ନଲିନ ଏହି ବସନ୍ତେ ଆମାରଇ ଜନ୍ମେ ସଂସାରଧରେ ପ୍ରବେଶ କରିବେ ପାରିଲ ନା । ତାହିଁ ଆମି ବଡ଼ୋ ବ୍ୟକ୍ତ ହିଲ୍ଲା ସକଳ ଦିକ ନା ଭାବିଯା ଏକଟା ମସନ୍ଦ କରିଯା ବସିଯାଛିଲାମ— ମେ ଆଶା ତ୍ୟାଗ କରିଯାଛି, କିନ୍ତୁ ଆପନାରା ଏକଟା ଦେଖିଯା ଦିଲି । ଦେରି କରିବେନ ନା— ଆମି ବେଶି ଦିନ ବୀଚିବ ନା ।

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ଓ କଥା ବଲିଲେ ଶୁଣିବ କେନ ? ଆପନାକେ ବୀଚିତେଓ ହିଲେ, ବୁଝିଲେର ଓ ମୁଖ ଦେଖିବେନ । ଆପନାର ଯେବକମ୍ ବଡ଼ଟି ଦୱରକାର, ମେ ଆମି ଟିକ ଜାନି ; ନିତାନ୍ତ କଟି ହଇଲେଓ ଚଲିବେ ନା, ଅର୍ଥଚ ଆପନାକେ ଭକ୍ତିଅନ୍ଧା କରିବେ, ବାଧ୍ୟ ହିଲ୍ଲା ଚଲିବେ— ଏ ନହିଲେ ଆମାଦେର ପଛଳ ହଇବେ ନା । ତା ମେ ଆପନି କିଛୁଟ ଭାବିବେନ ନା, ଝିଖରେର କୁପାଯ ମିଶ୍ୟାଇ ମେ ଟିକ ହିଲ୍ଲାଇ ଆଛେ । ଏଥର ଫନ୍ଦି ଅନୁଯାୟି କରେନ, ଏକବାର ହରିଦାସୀକେ ତାର କର୍ତ୍ତ୍ୟ-ସମ୍ବନ୍ଧେ ଦୁ-ଚାରଟେ କଥା ଉପରେ କରିଯା ଆମି, ଅମନି ଶୈଳକେଓ ଏଥାମେ ପାଠାଇଯା ଦିଇ— ଆପନାକେ ଦେଖିଯା ଅବଧି ଆପନାର କଥା ତାହାର ମୁଖେ ଆର ଧରେ ନା ।

କ୍ଷେମଂକରୀ କହିଲେମ; “ମା, ଆପନାରା ତିରଜନେଇ ଏକ ସରେ ଗିଯା ବନ୍ଧୁ, ଆମାର ଏକଟୁ କାଜ ଆଛେ ।”

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ହାସିଯା କହିଲେମ, “ଜଗତେ ଆପନାଦେର କାଜ ଆଛେ ବଲିଯାଇ ଆମାଦେର କଳ୍ୟାଣ । କାଜେର ପରିଚୟ ନିଶ୍ଚଯାଇ ସଥାସମୟେ ପାଓୟା ଯାଇବେ । ଅଲିନାକ୍ଷବାବୁଙ୍କ ସ୍ଵର୍ଗ କଳ୍ୟାଣେ ତାଗେ ମିଷ୍ଟାନ୍ତେର ପାଲା ଶୁଭ ହଉକ ।”

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ, ଶୈଲ ଓ କମଳାର କାହେ ଆସିଯା ଦେଖିଲେମ କମଳାର ଦୁଟି ଚକ୍ର ଚୋଖେ ଜନେର ଆଭାସେ ଏଥିମୋ ଛଳଛଳ୍କ କରିତେଛେ । ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଶୈଲଜାର ପାଶେ ବସିଯା ଏହିରବେ ତାହାର ମୁଖେର ଦିକେ ଏକବାର ଚାହିଲେମ । ଶୈଲ କହିଲ, “ବାବା, ଆମି କମଳକେ ବଲିତେଛିଆମ ସେ, ଅଲିନାକ୍ଷବାବୁଙ୍କେ ସକଳ କଥା ଖୁଲିଯା ବଲିବାର ଏଥି ସମୟ ହଇଯାଛେ, ତାହିଁ ଲାଇୟା ତୋମାର ଏହି ନିର୍ବୋଧ ହରିଦ୍ୱାସୀ ଆମାର ମଙ୍ଗେ ଝଗଡ଼ା କରିତେଛେ ।”

କମଳା ବଲିଯା ଉଠିଲ, “ମା ଦିଦି, ମା, ତୋମାର ଦୁଟି ପାଇଁ ପଡ଼ି, ତୁମି ଏମନ କଥା ମୁଖେ ଆମିଯୋ ନା । ମେ କିଛିତେହି ହଇବେ ନା ।”

ଶୈଲ କହିଲ, “କୀ ତୋମାର ବୁଦ୍ଧି । ତୁମି ଚୁପ କରିଯା ଥାକ, ଆର ହେମଲିନୀର ମଙ୍ଗେ ଅଲିନାକ୍ଷବାବୁଙ୍କ ବିବାହ ହଇୟା ଯାକ । ବିବାହେର ପରଦିନ ହଇତେ ଆର ଆଜ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେବଳଇ ତୋ ଯତ ରାଜ୍ୟେର ଅଷ୍ଟଟନ-ଘଟନାର ମଧ୍ୟେ ପାକ ଥାଇୟା ଫରିଲି, ଆବାର ଆର-ଏକଟା ନୃତ୍ୟ ଅନାମ୍ବିତ ଦରକାର କିମ୍ବା ?”

କମଳା କହିଲ, “ଦିଦି, ଆମାର କଥା କାହାକେ ଓ ବଲିବାର ନୟ, ଆମି ସବ ସହିତେ ପାରିବ, ମେ ଲଜ୍ଜା ମହିତେ ପାରିବ ନା । ଆମି ଯେମନ ଆଛି ବେଶ ଆଛି, ଆମାର କୋମୋ ଦୁଃଖ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଯଦି ସବ କଥା ପ୍ରକାଶ କରିଯା ଦାଓ ତବେ ଆମି କୋନ୍ ଦୁଃଖ ଆର ଏକ-ଦଣ୍ଡ ଏ ବାଡ଼ିତେ ଥାକିବ ? ତବେ ଆମି ଦୀର୍ଘବିରାଗ କେମନ କରିଯା ?”

ଶୈଲ ଏ କଥାର କୋମୋ ଉତ୍ସର୍ଗ ଦିତେ ପାରିଲ ନା, କିନ୍ତୁ ତାଇ ବଲିଯା ହେମଲିନୀର ମଙ୍ଗେ ଅଲିନାକ୍ଷକେ ବିବାହ ହଇୟା ଯାଇବେ ଇହା ଚୁପ କରିଯା ମହ୍ନ କରା ତାହାର ପକ୍ଷେ ବଡ୍ଡୋ କଟିମ ।

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ କହିଲେମ, “ଯେ ବିଦିହେର କଥା ବଲିତେଛ ଦେଟି ଘଟିତେହି ହଇବେ, ଏହମ କିମ୍ବା କଥା ଆଛେ ?”

ଶୈଲ । ବଲ କୀ ବାବା, ଅଲିନାକ୍ଷବାବୁଙ୍କ ମା ଯେ ଆଶୀର୍ବାଦ କରିଯା ଆସିଯାଇନ !

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ବିଶେଷରେ ଅଶୀବାଦେ ମେ ଆଶୀର୍ବାଦ କାମିଯା ଗେଛେ । ମା କମଳ, ତୋମାର କୋମୋ ଭୟ ନାହିଁ, ଧର୍ମ ତୋମାର ମହାୟ ଆଛେନ ।

କମଳା ସବ କଥା ଶୀଘ୍ର ନା ବୁଝିଯା ଦୁଇ ଚକ୍ର ବିଶ୍ଵାରିତ କରିଯା ଥୁଡ଼ାମଣ୍ଡଳେର ମୁଖେର ଦିକେ ଚାହିଯା ରହିଲ ।

ତିନି କହିଲେନ, “ମେ ବିବାହେ ସମ୍ମାନ ତାଙ୍ଗିଆ ଗେଛେ । ଏ ବିବାହେ ମଲିମାକ୍ଷବାବୁଙ୍ଗ ରାଜି ନହେନ ଏବଂ ତାହାର ମାର ମାଧ୍ୟାଯୀଙ୍କ ହୁବୁକି ଆସିଯାଇଛେ ।”

ଶୈଳଜା ଭାରି ଖୁଣି ହଇଯା କହିଲ, “ବୀଚା ଗେଲ ବାବା ! କାଳ ଏହି ଥବରଟା ଶୁଣିଯା ରାତ୍ରେ ଆମି ଘୁମାଇତେ ପାରି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ମେ ସାଇ ହୋକ, କମଳ କି ନିଜେର ସବେ ଚିରଦିନ ଏମନି ପରେର ମତୋ କାଟାଇବେ ? କବେ ମେ ପରିଷକାର ହଇଯା ସାଇବେ ?”

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ସନ୍ତ ହୋସ କେନ ଶୈଳ ? ସଥମ ଠିକ ସମୟ ଆସିବେ ତଥମ ସମ୍ମନ ସହଜ ହଇଯା ସାଇବେ ।

କମଳା କହିଲ, “ଏଥମ ଯା ହଇଯାଇଛେ ଏହି ସହଜ, ଏର ଚେଯେ ସହଜ ଆର-କିଛୁ ହିତେ ପାରେ ନା । ଆମି ବେଶ ହୁଥେ ଆଛି, ଆମାକେ ଏର ଚେଯେ ହୁଥ ଦିତେ ଗିଯା ଆବାର ଆମାର ଭାଗ୍ୟକେ କିରାଇଯା ଦିଯୋ ନା । ଖୁଡାମଶାୟ । ଆମି ତୋମାଦେର ପାଇଁ ଧରି, ତୋମରା କାହାକେଓ କିଛୁ ବଲିଯୋ ନା, ଆମାକେ ଏହି ସବରେ ଏକଟା କୋଣେ ଫେଲିଯା ଆମାର କଥା ଭୁଲିଯା ଯାଏ । ଆମି ଖୁବ ହୁଥେ ଆଛି ।”

ବଲିତେ ବଲିତେ କମଳାର ଦୁଇ ଚୋଥ ଦିଯା ବାବୁ ବାବୁ କରିଯା ଜଳ ପଡ଼ିତେ ଲାଗିଲ ।

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ସମ୍ମନଶୀଳ ହଇଯା କହିଲେନ, “ଓ କୀ ମା, କାନ୍ଦ କେନ । ତୁମି ଯାହା ବଲିତେଛ ଆମି ବେଶ ବୁଝିତେଛି । ତୋମାର ଏହି ଶାସ୍ତିତେ ଆମରା କି ହାତ ଦିତେ ପାରି ? ବିଧାତା ଆପନି ଯା ଧୀରେ ଧୀରେ କରିତେଛେନ, ଆମରା ବିର୍ବୋଧେର ମତୋ ତାର ମଧ୍ୟେ ପଡ଼ିଯା କି ସମ୍ମ ଡଗୁଳ କରିଯା ଦିବ ? କୋନୋ ଭୟ ନାହିଁ । ଆମାର ଏତ ସମସ ହଇଯା ଗେଲ, ଆମି କି କ୍ଷିର ହଇଯା ଥାକିତେ ଜାନି ନା ?”

ଏମନ ସମୟ ଉମେଶ ସବେ ପ୍ରବେଶ କରିଯା ତାହାର ଆକର୍ଣ୍ଣବିଶ୍ଵାରିତ ହାନ୍ତ ଲହିଯା ଦାଢାଇଲ ।

ଖୁଡା ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେନ, “କୀ ରେ ଉମେଶ, ଥବର କୀ ?”

ଉମେଶ କହିଲ, “ରମେଶବାବୁ ମୀଚେ ଦାଢାଇଯା ଆଛେନ, ଡାକ୍ତାରବାବୁର କଥା ଜିଜ୍ଞାସା କରିତେଛେନ ।”

କମଳାର ଯୁଥ ପାଂଶୁବର୍ଦ୍ଧ ହଇଯା ଗେଲ । ଖୁଡା ତାଢାତାଡ଼ି ଉଠିଯା ପଡ଼ିଲେନ ; କହିଲେନ, “ଭୟ ନାହିଁ ମା, ଆମି ମେ ଠିକ କରିଯା ଦିତେଛି ।”

ଖୁଡା ମୀଚେ ଆସିଯା ଏକେବାରେ ରମେଶର ହାତ ଧରିଯା କହିଲେନ, “ଆହୁନ ରମେଶବାବୁ, ରାତ୍ରାଯ ବେଡାଇତେ ବେଡାଇତେ ଆପନାର ମଙ୍ଗେ ଗୋଟା-ଦୁଇକ କଥା କହିବ ।”

ରମେଶ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହଇଯା କହିଲ, “ଖୁଡାମଶାୟ, ଆପନି ଏଥାମେ କୋଥା ହିତେ ?”

ଖୁଡା କହିଲେନ, “ଆପନାର ଜନ୍ମାଇ ଆଛି ; ଦେଖା ହଇଲ, ବଡ଼ୋ ଭାଲୋ ହଇଲ ।

ଆହୁନ, ଆର ଦେବି ନୟ, କାଜେର କଥାଟା ଶେ କରିଯା ଫେଲା ଥାକ ।”

ବଲିଯା ରମେଶକେ ରାଜ୍ଞୀଯ ଟାବିଯା ଲାଇୟା କିଛୁଦ୍ଵର ଗିଯା କହିଲେନ, “ରମେଶବାବୁ, ଆପଣି ଏ ବାଡ଼ିତେ କେବ ଆସିଯାଛେନ ?”

ରମେଶ କହିଲ, “ନଲିନୀଙ୍କ ଡାକ୍ତାରକେ ଖୁଜିତେ ଆସିଯାଇଲାମ । ତୋହାକେ କମଳାର କଥା ଆଗାଗୋଡ଼ା ସମ୍ପତ୍ତ ଥୁଲିଯା ବଲା ଉଚିତ ହିଁର କରିଯାଇ । ଆମାର ଏକ-ଏକବାର ମନେ ହୟ, ହୟତେ କରିଲା ବୀଚିଯା ଆଛେ ।”

ଖୁଡା କହିଲେନ, “ଯଦି କମଳା ବୀଚିଯାଇ ଥାକେ ଏବଂ ଯଦି ନଲିନୀଙ୍କେ ସଙ୍ଗେ ତାର ଦେଖା ହୟ, ତବେ ଆପନାର ଶୁଖେ ନଲିନୀଙ୍କ ସମ୍ପତ୍ତ ଇତିହାସ ଶୁଣିଲେ କି ଶୁବ୍ରିଧା ହିଁବେ ? ତୋହାର ବୃଦ୍ଧା ମା ଆଛେନ, ତିନି ଏ-ସବ କଥା ଜାନିତେ ପାରିଲେ କମଳାର ପକ୍ଷେ କି ଭାଲୋ ହିଁବେ ?”

ରମେଶ କହିଲ, “ମାମାଜିକ ହିସାବେ କୀ ଫଳ ହିଁବେ, ଜାନି ନା, କିନ୍ତୁ କମଳାକେ ଯେ କୋମୋ ଅପରାଧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କରେ ନାହିଁ, ମେଟା ତୋ ନଲିନୀଙ୍କେ ଜାନା ଚାଇ । କମଳାର ଯଦି ମୃତ୍ୟୁରେ ହିଁଯା ଥାକେ, ତବେ ନଲିନୀଙ୍କବାବୁ ତୋହାର ଶୁଭିତେ ତୋ ସମ୍ମାନ କରିତେ ପାରିବେନ ।”

ଖୁଡା କହିଲେନ, “ଆପନାଦେର ଓ-ସବ ଏକେଲେ କଥା ଆମି କିଛୁଇ ବୁଝିତେ ପାରି ନା— କମଳ ! ଯଦି ଯରିଯାଇ ଥାକେ ତବେ ତାହାର ଏକ ରାତ୍ରିର ଶାମୀର କାହେ ତାହାର ଶୁଭିତାକେ ଲାଇୟା ଟାନାଟାନି କରିବାର କୋମୋ ଦୱରକାର ଦେଖି ନା । ଐ-ସେ ବାଡ଼ିଟା ଦେଖିତେଛେନ ଐ ବାଡ଼ିତେ ଆମାର ବାସା । କାଳ ସକାଳେ ଯଦି ଏକବାର ଆସିତେ ପାରେନ, ତବେ ଆପନାକେ ସବ କଥା ପ୍ରଷ୍ଟ କରିଯା ବଲିବ । କିନ୍ତୁ ତୋହାର ପୂର୍ବେ ନଲିନୀଙ୍କବାବୁର ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବେନ ନା, ଏହି ଆମାର ଅଛୁରୋଧ ।”

ରମେଶ ବଲିଲ, “ଆଜ୍ଞା ।”

ଖୁଡା ଫିରିଯା ଆସିଯା କମଳାକେ କହିଲେନ, “ଆ, କାଳ ସକାଳେ ତୋମାକେ ଆମାଦେର ବାଡ଼ିତେ ଥାଇତେ ହିଁବେ । ମେଥାମେ ତୁମି ନିଜେ ରମେଶବାବୁକେ ବୁଝାଇୟା ବଲିବେ, ଏହି ଆମି ହିଁର କରିଯାଇ ।”

କମଳା ମାଥା ନିଚୁ କରିଯା ବସିଯା ରହିଲ । ଖୁଡା କହିଲେନ, “ଆମି ନିଶ୍ଚଯ ଜାନି ତାହା ନା ହିଁଲେ ଚଲିବେ ନା— ଏକେଲେ ଛେଲେହେର କର୍ତ୍ତ୍ୟବୁଦ୍ଧି ମେକେଲେ ଲୋକେର କଥାଟା ଭୋଲେ ନା । ମା, ମନ ହିଁତେ ସଂକୋଚ ଦୂର କରିଯା ଫେଲେ— ଏଥନ ତୋମାର ସେଥାମେ ଅଧିକାର ଅନ୍ତ ଲୋକକେ ଆର ମେଥାମେ ପହାର୍ପଣ କରିତେ ହିଁବେ ନା, ଏ ତୋ ତୋମାରଇ କାଜ । ଏ ସରଙ୍ଗେ ଆମାଦେର ତୋ ତେବେନ ଜୋର ଥାଇବେ ନା ।”

କମଳା ତୁ ଶୁଖ ନିଚୁ କରିଯା ରହିଲ । ଖୁଡା କହିଲେନ, “ଆ, ଅନେକଟା ପରିଷକର

হইয়া আসিয়াছে, এখন এই ছোটোখাটো জঙ্গলগুলো শেষবারের মতো ঝাঁটাইয়া ফেলিতে সংকোচ করিয়ো না।”

এমন সময় পদচন্দ্র শুনিয়া কমলা মুখ তুলিয়াই দেখিল, ঘারের সম্মুখে নলিমাক্ষ। একেবারে তাহার চোখের উপরেই নলিমাক্ষের দুই চোখ পড়িয়া গেল— অঙ্গদিন নলিমাক্ষ যেমন তাড়াতাড়ি দৃষ্টি ফিরাইয়া চলিয়া যায়, আজ যেন তেমন তাড়া করিল না। যদিও ক্ষণকালমাত্র কমলার দিকে সে চাহিয়াছিল, কিন্তু তাহার দেহ ক্ষণকালের দৃষ্টি কমলার মুখ হইতে কী যেন আদায় করিয়া লইল, অন্ত দিনের মতো অবধিকারের সংকোচে দেখিয়া চলিয়া যাইতে উদ্ভৃত হইতেই খড়া কহিলেন, “নলিমাক্ষবাবু, পালাইবেন না— আপনাকে আমরা আঞ্চলীয় বলিয়াই জানি। এটি আমার মেয়ে শৈল, এরই মেয়েকে আপনি চিকিৎসা করিয়াছেন।”

শৈল নলিমাক্ষকে নমস্কার করিল এবং নলিমাক্ষ প্রতিমস্কার করিয়া জিজ্ঞাসা করিল, “আপনার মেয়েটি ভালো আছে?”

শৈল কহিল, “ভালো আছে।”

খড়া কহিলেন, “আপনাকে যে পেট তরিয়া দেখিয়া লইব এমন অবসর তো আপনি দেব না— এখন আসিলেন যদি তো একটু বস্থন।”

নলিমাক্ষকে বসাইয়া খড়া দেখিলেন, পশ্চাত হইতে কমলা কখন সরিয়া পড়িয়াছে। নলিমাক্ষের সেই এক মুহূর্তের দৃষ্টিটি লইয়া সে পুলকিত বিশ্বে আপনার ঘরে মনটাকে সংবরণ করিতে গেছে। ইতিমধ্যে ক্ষেমংকরী আসিয়া কহিলেন, “চক্রবর্তীমশার, কষ্ট করিয়া একবার উঠিতে হইতেছে।”

চক্রবর্তী কহিলেন, “যখনই আপনি কাজে গেলেন তখন হইতেই এটুকু কষ্টের জন্য আমি পথ চাহিয়া বসিয়া ছিলাম।”

আহার সমাধা হইলে পর বসিবার ঘরে আসিয়া চক্রবর্তী কহিলেন, “একটু বস্থন, আমি আসিতেছি।”

বলিয়া পরক্ষণেই অন্ত ঘর হইতে কমলার হাত ধরিয়া তাহাকে নলিমাক্ষ ও ক্ষেমংকরীর সম্মুখে আনিয়া উপস্থিত করিলেন, তাহার পশ্চাতে শৈলজা ও আসিল।

চক্রবর্তী কহিলেন, “নলিমাক্ষবাবু, আপনি আমাদের হরিদাসীকে পর মনে করিয়া সংকোচ করিবেন না— এই দুঃখিনীকে আপনাদেরই ঘরে আমি রাখিয়া থাইতেছি, ইহাকে সম্পূর্ণই আপনাদের করিয়া লইবেন। ইহাকে আর কিছু

ଦିଲେ ହିଲେ ନା, ଆପନାଦେର ମକଳେ ମେବା କରିବାର ମଞ୍ଚର୍ଣ୍ଣ ଅଧିକାର ଦିବେମ—
ଆପନି ବିଶ୍ୟଇ ଜାନିବେମ, ଆପନାଦେର କାହେ ଜ୍ଞାନପୂର୍ବକ ଏ ଏକଦିମେର ଜଣ୍ଠ ଓ
ଅପରାଧିନୀ ହିଲେ ନା । ”

କମଳା ଲଜ୍ଜାୟ ମୁଖ୍ୟାନି ରାଙ୍ଗା କରିଯା ମତଶିରେ ବସିଯା ରହିଲ । କ୍ଷେମଙ୍କରୀ
କହିଲେନ, “ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀମଶ୍ୟାମ, ଆପନି କିଛୁଇ ତାବିବେନ ନା, ହରିଦ୍ୱାସୀ ଆମାଦେର ସରେ
ଯେଯେଇ ହିଲ । ଓକେ ଆମାଦେର କୋମୋ କାଜ ଦିବାର ଜଣ୍ଠ ଆମାଦେର ତରଫ ହିତେ
ଆଜ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୋମୋ ଚେଷ୍ଟା କରିବାର ଦରକାରି ହୟ ନାହିଁ । ଏ ବାଡ଼ିର ରାଜ୍ଞୀଘରେ ଭାଙ୍ଗାର-
ଘରେ ଏତଦିନ ଆମାର ଶାସନଇ ଏକମାତ୍ର ପ୍ରବଳ ଛିଲ, ଏଥର ଆମି ମେଥାନେ କେହିଲେ ନା ।
ଚାକର-ବାକରରାଣ୍ଡ ଆମାକେ ଆର ବାଡ଼ିର ଗୁହ୍ଣି ବଲିଯା ଗଣାଇ କରେ ନା । କେମନ
କରିଯା ସେ ଆଣ୍ଟେ ଆଣ୍ଟେ ଆମାର ଏମନ ଅବଶ୍ଟାଟା ହିଲ, ତାହା ଆମି ଟେରେ ଓ ପାଇଲାମ
ନା । ଆମାର ଗୋଟାକୟେକ ଚାବି ଛିଲ, ମେଓ କୌଶଳ କରିଯା ହରିଦ୍ୱାସୀ ଆନ୍ତମାନ
କରିଯାଛେ— ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀମଶ୍ୟାମ, ଆପନାର ଏହି ଡାକାତ ଯେଯେଟିର ଜଣ୍ଠେ ଆପନି ଆର କୀ
ଚାନ ବଲୁନ ଦେଖି ! ଏଥର ମବ ଚେଯେ ବେଡ଼ୋ ଡାକାତି ହୟ ଯଦି ଆପନି ବଲେନ, ଏହି
ଯେଯେଟିକେ ଆମରା ଲାଇୟା ଯାଇବ । ”

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ କହିଲେ, “ଆମି ସେମ ବଲିଲାମ, କିନ୍ତୁ ଯେଯେଟି କି ନାହିଁ ? ତା ମନେଓ
କରିବେନ ନା । ଉହାକେ ଆପନାରା ଏମନ ତୁଳାଇୟାଛେନ ସେ, ଆଜ ଆପନାରା ଛାଡ଼ା ଓ
ଆର ପୃଥିବୀତେ କାହାକେଓ ଜାମେ ନା । ଦୁଃଖେର ଜୀବନେ ଏତଦିନ ପରେ ଓ ଆପନାଦେର
କାହେଇ ଆଜ ଶାନ୍ତି ପାଇଯାଛେ— ଭଗବାନ ଓର ମେହି ଶାନ୍ତି ନିବିଷ୍ଟ କରନ, ଆପନାରା
ଚିରଦିନ ଓର 'ପରେ ପ୍ରସର ଧାରୁନ, ଆମରା ଉହାକେ ମେହି ଆଶୀର୍ବାଦ କରି । ”

ବଲିତେ ବଲିତେ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀର ଚକ୍ର ମଜଳ ହିୟା ଆସିଲ । ମଲିନାକ୍ଷ କିଛୁ ନା ବଲିଯା
ତ୍ରକ ହିୟା ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀର କଥା ଶୁଣିତେଛିଲ ; ସଥର ମକଳେ ବିଦ୍ୟାଯ ଲାଇୟା ଗେଲେନ ତ୍ରଥନ
ଧୀରେ ଧୀରେ ମେ ଆପନାର ଘରେ ଗିଯା ପ୍ରବେଶ କରିଲ । ତଥର ଶୀତେର ଶର୍ଷାନ୍ତକଳ
ତାହାର ସମସ୍ତ ଶୟନୟରଟିକେ ଅବବିବାହେର ରକ୍ତିମଙ୍ଗଟାୟ ରଙ୍ଗିତ କରିଯା ତୁଲିଯାଛିଲ ।
ମେହି ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣର ଆଭା ମଲିନାକ୍ଷେର ସମସ୍ତ ରୋମକୁପ ଭେଦ କରିଯା ତାହାର ଅଷ୍ଟଃକରଣକେ
ଯେମ ରାଙ୍ଗାଇୟା ତୁଲିଲ ।

ଆଜ ମକଳେ ମଲିନାକ୍ଷେର ଏକ ହିନ୍ଦୁଶାନି ବନ୍ଧୁର କାହୁ ହିତେ ଏକ ଟୁକରି ଗୋଲାପ
ଆସିଯାଛିଲ । ସର ମାଜାଇସାର ଜଣ୍ଠ ମେହି ଗୋଲାପେର ଟୁକରି କ୍ଷେମଙ୍କରୀ କମଳାର
ହାତେ ଦିଯାଛିଲେ । ମଲିନାକ୍ଷେର ଶୟନୟରେ ପ୍ରାଣେ ଏକଟି ଫୁଲଦାମି ହିତେ ମେହି
ଗୋଲାପେର ଗଢ଼ ତାହାର ମନ୍ତିକେର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରବେଶ କରିତେ ଲାଗିଲ । ମେହି ନିଷ୍ଠକ ସରେର
ବାତାୟନେ ଆରକ୍ତ ମନ୍ଦ୍ୟାର ମଙ୍ଗେ ଗଢ଼ ଗୋଲାପେର ଗଢ଼ ବିଶିଯାଁ ମଲିନାକ୍ଷେର ମନକେ କେମନ

যেন উত্তলা করিয়া তুলিল। এতদিন তাহার বিশে চারি দিকে সংবেদের শাস্তি, আনের গস্তিরতা ছিল, আজ সেখানে হঠাৎ এমন মান স্বরের মহবত বাজিয়া উঠিল কোথা হইতে—কোন্ অদৃশু নৃত্যের চরণক্ষেপে ও ন্মুরবংকারে আজ আকাশতল এমন চক্র হইয়া উঠিতে লাগিল!

মলিনাক্ষ জানলা হইতে ফিরিয়া, ঘরের মধ্যে চাহিয়া দেখিল তাহার বিছানার শিয়রের কাছে কুলঙ্গির উপরে গোলাপফুলগুলি সাজানো রহিয়াছে। এই ফুলগুলি জানি না কাহার চোখের মতো তাহার মুখের দিকে চাহিয়া রহিল, নিঃশব্দ আত্মনিবেদনের মতো তাহার দ্বন্দ্বের দ্বারপ্রাণ্তে নত হইয়া পড়িল।

মলিনাক্ষ ইহার মধ্যে একটি ফুল তুলিয়া নইল—সেটি কাচা সোনার রঙের হলদে গোলাপ, পাপড়িগুলি খোলে নাই, কিন্তু গুৰু লুকাইতে পারিতেছে না। সেই গোলাপটি হাতে লইতেই যেন সে কাহার আঙুলের মতো তাহার আঙুলকে শ্পর্শ করিল, তাহার শরীরের সমস্ত স্নাযুতন্ত্রকে রিমিডিমি করিয়া বাজাইয়া তুলিল। মলিনাক্ষ সেই পিছকোমল ফুলটিকে নিজের মুখের উপরে, চোখের পল্লবের উপরে বুলাইতে লাগিল।

দেখিতে দেখিতে সম্ভাকাশ হইতে অস্তমৰ্দের আভা মিলাইয়া আসিল। মলিনাক্ষ ঘর হইতে বাহির হইবার পূর্বে একবার তাহার বিছানার কাছে গিয়া শয়ার আচ্ছাদনটি তুলিয়া ফেলিল এবং মাথার বালিশের উপর সেই গোলাপফুলটি রাখিল। রাখিয়া উঠিয়া আসিবে, এমন সময় খাটের ওপাশে ঘেঁৰের উপরে ও কে অঞ্জলে মুখ ঝাপিয়া লজ্জায় একেবারে মাটিতে মিশাইতে চাহিল! হায় রে কমলা, লজ্জা রাখিবার আর স্থান নাই। সে আজ কুলঙ্গিতে গোলাপ সাজাইয়া স্থলে মলিনাক্ষের বিছানা করিয়া বাহির হইয়া আসিতেছিল, এমন সময়ে হঠাৎ নলিনাক্ষের পায়ের শব্দ শুনিয়া তাড়াতাড়ি বিছানার ওপাশে গিয়া লুকাইয়াছিল—এখন পালানোও অসম্ভব, লুকানোও কঠিন। তাহার রাশীকৃত-লজ্জা-সমেত এই ধূলির উপরে সে এমন একান্তভাবে ধরা পড়িয়া গেল!

মলিনাক্ষ এই লজ্জিতাকে শুক্তি দিবার জন্য তাড়াতাড়ি ঘর হইতে বাহির হইবার উপক্রম করিল। দরজা পর্যন্ত গিয়া একবার দাঢ়াইল। কিছুক্ষণ কী ভাবিয়া সে ধীরে ধীরে ফিরিয়া আসিল; কমলার সম্মুখে দাঢ়াইয়া রহিল, “তুমি ওঠো, আমার কাছে তোমার কোনো লজ্জা নাই।”

୬୧

ପରଦିନ ସକାଳେଇ କମଳା ଖୁଡ଼ାମଣ୍ଡାରେ ବାସାଯ ଗିରା ଉପହିତ ହିଲ । ସଥର ନିର୍ଜନେ ଏକଟୁ ଅବକାଶ ପାଇଲ ଅମନି ଲେ ଶୈଳଜାକେ ଜଡ଼ାଇଯା ଧରିଲ ; ଶୈଳ କମଳାର ଚିକୁ ଧରିଯା କହିଲ, “କୀ ବୋନ, ଏତ ଖୁଲି କିମେର ?”

କମଳା କହିଲ, “ଆମି ଜାନି ନା ଦିଲି, କିନ୍ତୁ ଆମାର ମନେ ହିତେହେ ଯେନ ଆମାଯ ଜୀବନେର ସମ୍ପଦ ତାର ଚଲିଯା ଗେଛେ ।”

ଶୈଳ । ବଳ୍ନା, ସବ କଥା ବଳ୍ନା ଆମାକେ । ଏହି ତୋ କାଳ ସଙ୍କ୍ଷା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମରା ଛିଲାଯ, ତାର ପରେ ତୋର ହିଲ କୀ ?

କମଳା । ଏମନ କିଛିଇ ହୟ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଆମାର କେବଲଇ ମନେ ହିତେହେ, ଆମି ଯେମ ତୋହାକେ ପାଇୟାଛି, ଠାକୁର ଯେନ ଆମାର ‘ପରେ ସମୟ ହିସାବେମ ।

ଶୈଳ । ତାଇ ହୋକ ବୋନ, କିନ୍ତୁ ଆମାର କାହେ କିଛୁ ଲୁକୋସ ନେ ।

କମଳା । ଆମାର ଲୁକାଇବାର କିଛିଇ ନୀଇ ଦିଲି, କୀ ସେ ବଲିବାର ଆହେ ତାଙ୍କ ଖୁଜିଯା ପାଇ ନା । ବାତ ପୋହାଇତେଇ ସକାଳେ ଉଠିଯା ମନେ ହିଲ ଆମାର ଜୀବନଟା ମାର୍ଗକ— ଆମାର ସମ୍ପଦ ଦିନଟା ଏମନ ଯିଷ୍ଟ, ଆମାର ସମ୍ପଦ କାଜ ଏମନ ହାଲକୀ ହିସା ଗେଛେ, ତାହା ଆମି ବଲିତେ ପାରି ନା । ଆମି ଇହାର ଚେରେ ଆର ବେଶ କିଛିଇ ଚାଇ ନା— କେବଳ ଯନ ହୟ ପାଛେ ଏଟୁକୁ ନଷ୍ଟ ହୟ— ଆମି ସେ ପ୍ରତିଦିନ ଏମନ କରିଯା ଦିନ କାଟାଇତେ ପାରିବ, ଆମାର ଭାଗ୍ୟ ସେ ଏତ ପ୍ରସର ହିସେ, ତାହା ଆମି ମନେ କରିତେଇ ପାରି ନା ।

ଶୈଳ । ଆମି ତୋକେ ବଲିତେଇ ବୋନ, ତୋର ଭାଗ୍ୟ ତୋକେ ଏହିଟୁକୁ ହିସାଇ ଫାକି ଦିବେ ନା, ତୋର ଧାହା ପାଞ୍ଚନା ଆହେ ତାର ସମ୍ପଦ ଶୋଧ ହିସାବେ ।

କମଳା । ନା ନା ଦିଲି, ଓ କଥା ବଲିଯୋ ନା—[ଆମାର ସମ୍ପଦ ଶୋଧ ହିସାବେ, ଆମି ବିଧାତାକେ କୋମୋ ଦୋଷ ଦିଇ ନା, ଆମାର କୋମୋ ଅଭାବ ନାହିଁ ।]

ଏମନ ସମ୍ପଦ ଖୁଡ଼ା ଆସିଯା କହିଲେନ, “ଆ, ତୋମାକେ ତୋ ଏକବାର ବାହିରେ ଆସିତେ ହିତେହେ, ରମେଶବାବୁ ଆସିଯାଇଛେ ।”

ଖୁଡ଼ା ଏତକଣ ରମେଶର ସଙ୍ଗେଇ କଥା କହିତେଛିଲେନ, “ଆପନାର ସଙ୍ଗେ କମଳାର କୀ ସଂକ୍ଷତ ତାହା ଆମି ସମ୍ପଦିଇ ଜାମିଯାଛି । ଏଥର ଆପନାର ପ୍ରତି ଆମାର ପରାମର୍ଶ ଏହି ସେ, ଆପନାର ଜୀବନ ଏଥର ପରିକାର ହିସା ଗେଛେ, ଏଥର ଆପନି କମଳାର ସମ୍ପଦ ପ୍ରସର ଏକେବାରେ ପରିଭ୍ୟାଗ କରନ । କମଳା ସଂକ୍ଷେ ଧରି

କୋମୋ ଗ୍ରେ କୋଥାଓ ମୋଚନ କରିବାର ପ୍ରୋଜନ ଥାକେ ତବେ ବିଧାତାର ଉପର ଲେଖାର ଦିନ, ଆପନି ଆର ହାତ ଦିବେନ ନା ।”

ବରେଶ ଇହାର ଉତ୍ତରେ କହିତେଛି, “କମଳା ସମ୍ବନ୍ଧେ ସକଳ କଥା ନିଃଶେଷେ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାର ପୂର୍ବେ ବଲିବାକୁର କାହେ ସକଳ ଘଟନା ନା ଜାନାଇୟା ଆମାର ନିଷ୍ଠତି ହିତେହି ପାରେ ନା । ଏ ପୃଥିବୀତେ କମଳାର କଥା ତୁଲିବାର ସମସ୍ତ ପ୍ରୋଜନ ହୟତୋ ଶେଷ ହଇୟା ଗେଛେ, ହୟତୋ ଶେଷ ହୟ ନାହିଁ— ସହି ନା ହଇୟା ଥାକେ ତବେ ଆମାର ଯେତୁକୁ ବକ୍ତବ୍ୟ ମେଟୁକୁ ସାରିଯା ଛୁଟି ପାଇତେ ଚାହିଁ ।”

ଖୁଡା କହିଲେନ, “ଆଜ୍ଞା, ଆପନି ଏକଟୁଥାନି ବହୁନ, ଆଖି ଆସିତେଛି ।”

ବରେଶ ଘୁରିଯା ବସିଯା ଜାନଲା ହିତେ ଶ୍ଵରୁଣ୍ଟିତେ ଲୋକପ୍ରବାହେର ଦିକେ ଚାହିୟା ରହିଲ; କିଛିକଣ ପରେଇ ପାଯେର ଶଙ୍କେ ସତର୍କ ହଇୟା ଦେଖିଲ, ଏକଟି ବରମୀ ଭୂମିତେ ମାଥା ଠେକାଇୟା ତାହାକେ ପ୍ରଗାମ କରିଲ । ସଥମ ମେ ପ୍ରଗାମ କରିଯା ଉଠିଲ ତଥମ ବରେଶ ଆର ବସିଯା ଧାକିତେ ପାରିଲ ନା ; ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଉଠିଯା ଦାଡ଼ାଇୟା କହିଲ, “କମଳା !” କମଳା କ୍ଷର ହଇୟା ଦାଡ଼ାଇୟା ରହିଲ ।

ଖୁଡା କହିଲେନ, “ବରେଶବାବୁ, କମଳାର ସମ୍ବନ୍ଧ ଦୁଃଖକେ ମୌତାଗ୍ୟ ପରିଣତ କରିଯା ନେଇର ତାହାର ଚାରି ଦିକ୍ ହିତେ ସମସ୍ତ କୁଯାଶ କାଟିଯା ଦିତେଛେନ । ଆପନି ତାହାକେ ପରମ ସଂକଟେର ସମୟ ସେମନ ରଙ୍ଗା କରିଯାଛେନ, ତାହାର ଜନ୍ମ ଯେ ବିଷୟ ଦୁଃଖ ଆପନାକେ ଝାକାର କରିତେ ହଇୟାଛେ, ତାହାତେ ଆପନାର ସଙ୍ଗେ ସମ୍ବନ୍ଧ ଛେନେର ସମୟ କୋମୋ କଥା ନା ବଲିଯା କମଳା ବିଦ୍ୟା ଲହିତେ ପାରେ ନା । ଆପନାର କାହେ ଓ ଆଜ ଆଶୀର୍ବାଦ ଲହିତେ ଆସିଯାଛେ ।”

ବରେଶ କ୍ଷଣକାଳ ଚୁପ କରିଯା ଧାକିଯା ମବଲେ କୁକୁ କଠ ପରିଷାର କରିଯା ଲହିୟା କହିଲ, “ତୁମି ହୁଣି ହୁଏ କମଳା— ଆଖି ନା ଜାନିଯା ଏବଂ ଜାନିଯା ତୋମାର କାହେ ଯା-କିଛୁ ଅପରାଧ କରିଯାଛି, ସବ ମାପ କରିଯୋ ।”

କମଳା ଇହାର ଉତ୍ତରେ କିଛୁଇ ବଲିତେ ପାରିଲ ନା, ଦେଉରାଲ ଧରିଯା ଦାଡ଼ାଇୟା ରହିଲ ।

ବରେଶ କିଛିକଣ ପରେ କହିଲ, “ସହି କାହାକେଓ କିଛୁ ବଲିବାର ଅନ୍ତ, କୋମୋ ବାଧା ଦୂର କରିବାର ଜନ୍ମ ଆମାକେ ତୋମାର ପ୍ରୋଜନ ଥାକେ ତୋ ବଲୋ ।”

କମଳା ଜୋଡ଼ହାତ କରିଯା କହିଲ, “ଆମାର କଥା କାହାରୋ କାହେ ବଲିବେନ ନା, ଆମାର ଏହି ବିମତି ବାଖିବେନ ।”

ବରେଶ କହିଲ, “ଅବେଳି ଦିନ ତୋମାର କଥା କାହାରୋ କାହେ ବଲି ନାହିଁ, ଖୁବ ଗୋଲମାଲେ ପଡ଼ିଲେଓ ଚୁପ କରିଯା କାଟାଇୟାଛି । ଅଭିନ ହଇଲ, ସଥମ ମନେ

କରିଯାଇଲାର ତୋମାର କଥା ବଲିଲେ ତୋମାର କୋନୋ କଣି ହିବେ ନା, ତଥନଇ କେବଳ ଏକଟି ପରିବାରେର କାହେ ତୋମାର କଥା ପ୍ରକାଶ କରିଯାଇଛି । ତାହାତେବେ ବୋଧ ହୟ ତୋମାର ଅନିଷ୍ଟ ନା ହିଁଯା ଭାଲୋଇ ହିତେ ପାରେ । ଖୁଡାମଧ୍ୟ ବୋଧ ହୟ ଥବର ପାଇୟା ଥାକିବେନ— ଅନ୍ଧାବାୟ, ଥାର ଯେଯେର ସଙ୍ଗେ—”

ଥୁଡ଼ା କହିଲେନ, “ହେମଲିନୀ, ଜାନି ବୈକି । ତୋହାରୀ ମବ ଶୁଣିଯାଛେନ ?”

ରମେଶ କହିଲ, “ହୀ । ତୋହାରେ କାହେ ଆର କିଛୁ ବଲା ସବୁ ପ୍ରୋଜନ ବୋଧ କରେନ ତବେ ଆସି ସାଇତେ ପାରି— କିନ୍ତୁ ଆମାର ଆର ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ— ଆମାର ଅନେକ ମମୟ ଗେଛେ ଏବଂ ଆମୋ ଆମାର ଅନେକ ଗେଛେ, ଏଥିନ ଆସି ସୁଜ୍ଞ ଚାଇ— ହାତ-ମାଗାଦ ମମନ୍ତ୍ର ଦେବା-ପାଞ୍ଚା ଶୋଧ କରିଯା ଦିଲ୍ଲୀ ଏଥିନ ବାହିର ହିତେ ପାରିଲେ ଝାଁଚି ।

ଥୁଡ଼ା ରମେଶେର ହାତ ଧରିଯା ମନ୍ଦେହକଟେ କହିଲେନ, “ନା ରମେଶବାୟ, ଆମରାକେ ଆର କିଛୁଇ କରିତେ ହିବେ ନା । ଆମରାକେ ଅନେକ ବହନ କରିତେ ହିଁଯାଛେ, ଏଥିନ ଭାବମୁକ୍ତ ହିଁଯା ନିଜେକେ ଶାଧୀମତ୍ତାବେ ଚାଲନା କରନ, ଶୁଦ୍ଧି ହଟନ, ସାର୍ଥକ ହଟନ, ଏହି ଆମାର ଆଶୀର୍ବାଦ !”

ଯାଇବାର ମମୟ ରମେଶ କମଳାର ଦିକେ ଚାହିଁଯା କହିଲ, “ଆସି ତବେ ଚଲିଲାମ ।”

କମଳା କୋନୋ କଥା ନା କହିଯା ଆର-ଏକବାର ଭୁଲ୍ଲେ ଯାଥା ଠେକାଇଁଯା ରମେଶକେ ପ୍ରଣାମ କରିଲ ।

ରମେଶ ପଥେ ବାହିର ହିଁଯା ଶ୍ଵପାବିଟେର ଅତେ ଚଲିତେ ଚଲିତେ ଭାବିତେ ଲାଗିଲ, ‘କମଳାର ସଙ୍ଗେ ଦେଖା ହିଁଲ, ଭାଲୋଇ ହିଁଲ ; ଦେଖା ନା ହିଁଲେ ଏ ପାଲାଟା ଭାଲୋ କରିଯା ଶେଷ ହିତ ନା ; ସହିଓ ଟିକ ଜାନିଲାଗ ନା, କମଳ କୀ ଜାନିଯା କୀ ସୁଧିଯା ମେ ରାତ୍ରେ ହଠାତ୍ ଗାଜିପୁରେର ବାଂଳା ଛାଡ଼ିଯା ଚଲିଯା ଆସିଲ, କିନ୍ତୁ ଇହା ବୁଝା ଗେଛେ, ଆସି ଏଥିନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନାବଶ୍ଵକ । ଏଥିନ ଆମାର ଆବଶ୍ଵକ କେବଳ ନିଜେର ଜୀବନଟୁକୁ ଲାଇଁଯା, ଏଥିନ ତାହାକେଇ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଯା ପୃଥିବୀତେ ବାହିର ହିଁଲାମ— ଆମାର ଆର ପିଛନେ ଫିରିଯା ତାକାଇସାର କୋନୋ ପ୍ରୋଜନ ନାହିଁ ।’

କମଳା ବାଢ଼ି ଫିରିଯା ଆସିଯା ଦେଖିଲ— ଅନ୍ଧାବାୟ ଓ ହେମଲିନୀ କ୍ଷେତ୍ରକରୀର କାହେ ବସିଯା ଆଛେ । କମଳାକେ ଦେଖିଯା କ୍ଷେତ୍ରକରୀ କହିଲେନ, “ଏହି-ସେ ହରିଦାସୀ, ତୋମାର ବନ୍ଧୁକେ ତୋମାର ଘରେ ଲାଇଁଯା ଥାଓ ବାହା । ଆସି ଅନ୍ଧାବାୟକେ ଚା ଥାଓଇଥିତେଛି ।”

କମଳାର ଘରେ ପ୍ରେଶ କରିଯାଇ ହେମଲିନୀ କମଳାର ଗଲା ଧରିଯା କହିଲ, “କମଳା ।”

କମଳା ଖୁବ ବେଳି ବିଶିଷ୍ଟ ନା ହଇୟା କହିଲ, “ତୁମି କେମନ୍ତ କରିଯା ଜୀବମେ ଆମାର ନାମ କମଳା ।”

ହେମନଲିନୀ କହିଲ, “ଏକଜନେର କାହେ ଆମି ତୋମାର ଜୀବମେ ଘଟନା ସବ ଶୁଣିଯାଛି । ସେବି ଶୁଣିଲାମ ଅଥବି ତଥନେ ଆମାର ମନେ ସମେହ ବହିଲ ନା ତୁମିହିଁ କମଳା । କେମ ସେ, ତା ବଲିତେ ପାରି ନା ।”

କମଳା କହିଲ, “ଭାଇ, ଆମାର ନାମ ସେ କେହ ଜାମେ ମେ ଆମାର ଈଚ୍ଛା ନୟ । ଆମାର ନିଜେର ନାମେ ଏକେବାରେ ଧିକ୍କାର ଜୟିଯା ଗେଛେ ।”

ହେମନଲିନୀ କହିଲ, “କିନ୍ତୁ ଐ ନାମେର ଜୋରେଇ ତୋ ତୋମାକେ ତୋମାର ଅଧିକାର ପାଇତେ ହଇବେ ।”

କମଳା ମାଥା ନାଡ଼ିଯା କହିଲ, “ଓ ଆମି ବୁଝି ନା । ଆମାର ଜୋର କିଛିଲୁହି ନାହିଁ, ଆମାର ଅଧିକାର କିଛିଲୁହି ନାହିଁ, ଆମି ଜୋର ଥାଟାଇତେଇ ଚାଇ ନା ।”

ହେମନଲିନୀ କହିଲ, “କିନ୍ତୁ ତୋମାର ସ୍ଵାମୀକେ ତୋମାର ପରିଚୟ ହଇତେ ବଞ୍ଚିତ କରିବେ କୀ ବଲିଯା ? ତୋମାର ଭାଲୋମନ୍ଦ ସବହି କି ତୋହାର କାହେ ନିବେଦନ କରିବେ ନା ? ତୋର କାହେ କି କିଛି ଲୁକାନୋ ଚଲିବେ ?”

ହଠାତ୍ କମଳାର ମୁଖ ସେମ ବିବର୍ଣ୍ଣ ହଇୟା ଗେଲ— ମେ କୋମୋ ଉତ୍ତର ଖୁବିଯା ନା ପାଇୟା ନିକ୍ରମାୟଭାବେ ହେମନଲିନୀର ମୁଖେର ଦିକେ ତାକାଇୟା ବହିଲ । ଆମ୍ଭେ ଆମ୍ଭେ କମଳା ମେଜର ମାଦୁରେର 'ପରେ ବସିଯା ପଡ଼ିଲ ; କହିଲ, “ଭଗବାନ ତୋ ଜାନେନ, ଆମି କୋମୋ ଅପରାଧ କରି ନାହିଁ, ତବେ ତିନି କେନ ଆମାକେ ଏମନ କରିଯା ଲଙ୍ଘାଯି ଫେଲିବେ ? ସେ ପାପ ଆମାର ନୟ ତାର ଶାନ୍ତି ଆମାକେ କେନ ଦିବେ ? ଆମି କେହନ କରିଯା ତୋର କାହେ ଆମାର ସବ କଥା ପ୍ରକାଶ କରିବ ?”

ହେମନଲିନୀ କମଳାର ହାତ ଧରିଯା କହିଲ, “ଶାନ୍ତି ନୟ ଭାଇ, ତୋମାର ସୁଭିତ୍ର ହଇବେ । ସତାନିନ ତୁମି ତୋମାର ସ୍ଵାମୀର କାହେ ଆପନାକେ ଗୋପନ କରିଯା ଗାଥିତେଇ ତତାନିନ ତୁମି ଆପନାକେ ଏକଟା ମିଥ୍ୟାର ବର୍ଣ୍ଣନେ ଜଡ଼ିତ କରିତେଇ— ତାହା ତେଜେର ସହିତ ଛିନ୍ଦିଯା ଦେଲୋ, ଦେଖିର ତୋମାର ମଙ୍ଗଳ କରିବେନାହିଁ ।”

କମଳା କହିଲ, “ଆମାର ପାହେ ସବ ହାରାଇ ଏହି ଭୟ ସଥର ମନେ ଆସେ ତଥର ସବ ବଳ ଚଲିଯା ଯାଏ । କିନ୍ତୁ ତୁମି ଯା ବଲିତେଇ ଆମି ତା ବୁଝିଯାଛି— ଅନୁଷ୍ଠେ ଯା ଥାକେ ତା ହୋକ, କିନ୍ତୁ ତୋର କାହେ ଆପନାକେ ଲୁକାନୋ ଆର ଚଲିବେ ନା, ତିନି ଆମାର ସବହି ଜାନିବେନ ।”

ଏହି ବଲିତେ ବଲିତେ ମେ ଆପନାର ହୁଇ ହାତ ମୃଢ଼ବଳେ ବର୍ଜ କରିଲ ।

ହେମନଲିନୀ ମରକୁଣ୍ଡଚିତ୍ରେ କରିଲ, “ତୁମି କି ଚାଓ ଆର-କେହ ତୋମାର କଥା

ତାହାକେ ଆମାର ?”

କମଳା ମରେଗେ ଶାଖା ଆଡ଼ିଯା କହିଲ, “ମା ମା, ଆମ କାହାରୋ ମୁଖ ହାତେ ତିନି ଶୁଣିବେନ ନା— ଆମାର କଥା ଆସିଇ ତାହାକେ ବଲିବ— ଆସି ବଲିତେ ପାରିବ ।”

ହେମଲିନୀ କହିଲ, “ମେହି କଥାହାଇ ତାଲୋ । ତୋମାର ମଙ୍ଗେ ଆମାର ଆମ ଦେଖା ହେବ କି ନା ଜାନି ନା । ଆମରା ଏଥାର ହାତେ ଚଲିଯା ସାଇତେଛି, ତାହା ତୋମାରେ ବଲିତେ ଆସିଯାଇଛି ।”

କମଳା ଜିଜାସା କରିଲ, “କୋଥାର ସାଇବେ ?”

ହେମଲିନୀ କହିଲ, “କଲିକାତାର । ତୋମାରେ ସକାଳେ କାଞ୍ଚକର୍ମ ଆଛେ, ଆମରା ଆମ ଦେବି କରିବ ନା । ଆସି ତବେ ଆସି ଭାଇ । ବୋନକେ ମନେ ବାଧିଯାଇଲୋ ।”

କମଳା ତାହାର ହାତ ଧରିଯା କହିଲ, “ଆମାକେ ଚିଠି ଲିଖିବେ ନା ?”

ହେମଲିନୀ କହିଲ, “ଆଜ୍ଞା, ଲିଖିବ ।”

କମଳା କହିଲ, “କଥମ କୀ କରିତେ ହାତେ, ଆମାକେ ତୁମି ଉପଦେଶ ଦିଯା ଲିଖିଯୋ ; ଆସି ଜାନି, ତୋମାର ଚିଠି ପାଇଲେ ଆସି ବଲ ପାଇବ ।”

ହେମଲିନୀ ଏକଟୁ ହାଦିଯା କହିଲ, “ଆମାର ଚେଯେ ତାଲୋ ଉପଦେଶ ଦିବାର ଲୋକ ତୁମି ପାଇବେ, ମେଜଙ୍କ କିଛୁଇ ଭାବିଯୋ ନା ।”

ଆଜ ହେମଲିନୀର ଜୟ କମଳା ମନେର ଅଧ୍ୟେ ବଡ଼ୋଇ ଏକଟା ବେଳା ଅଛୁଟବ କରିତେ ଲାଗିଲ । ହେମଲିନୀର ପ୍ରଶାନ୍ତ ମୁଖେ କୀ-ଏକଟା ଭାବ ଛିଲ ସାହା ହେଦିଯା କମଳାର ଚୋଥେ ଯେମ ଜଳ ଡରିଯା ଆସିତେ ଚାହିତେଛିଲ । କିନ୍ତୁ ହେମଲିନୀର କେମନ- ଏକଟା ଦୂରସ୍ତ ଆଛେ— ତାହାକେ କୋମୋ କଥା ବଲା ଯେମ ଚଲେ ନା, ତାହାକେ ପ୍ରଶାନ୍ତ ଜିଜାସା କରିତେ ଯେମ ବାଧେ । ଆଜ କମଳାର ସକଳ କଥାହାଇ ହେମଲିନୀର କାହେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଯାଇଛେ, କିନ୍ତୁ ମେ ଆପନାର ଶୁଗଭୀର ନିଷ୍ଠକତାର ଅଧ୍ୟେ ପ୍ରଚର ହେଯା ଚଲିଯା ଗେଲ, କେବଳ ଏକଟା-କୀ ବାଧିଯା ଗେଲ ସାହା ବିଲୀରୁମାନ ଗୋଧୁଲିର ମତୋ ଅପରିମ୍ୟ ବିଷାଦେର ବୈବାଗେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ଗୃହକର୍ମର ଅବକାଶକାଳେ ଆଜ ସମ୍ମତ ଦିନ କେବଳଇ ହେମଲିନୀର କଥାଗୁଲି ଏବଂ ତାହାର ଶାନ୍ତ-ମକଳନ୍ତ ଚୋଥେର ଦୃଷ୍ଟି କମଳାର ମନକେ ଆଘାତ ହିତେ ଲାଗିଲ । କମଳା ହେମଲିନୀର ଜୀବନେର ଆର-କୋମୋ ଘଟନା ଜାନିତ ନା— କେବଳ ଜାନିତ, ନଲିନୀଙ୍କେର ମଙ୍ଗେ ତାହାର ବିବାହେର ସମ୍ବନ୍ଧ ହେଯା ଭାଇଯା ଗେଛେ ।) ହେମଲିନୀ ତାହାରେ ବାଗାନ ହାତିଲେ ଆଜ ଏକ ସାଜି ଫୁଲ ଆଦିଯା ଦିଯାଇଛି । ବୈକାଳେ ଗାଢ଼ୁଇଯା ଆଦିଯା କମଳା ମେହି ଫୁଲଗୁଲି ଲାଇଯା ମାଳା ଗାଥିତେ ବଲିଲ । ମାଥେ ଏକବାର କେମନକରୀ ଆଦିଯା ତାହାର ପାଶେ ବଲିଯା ବୀରନିଧାନ ଫେଲିଯା କହିଲେନ, “ଆହା ମା, ଆଜ ହେବ ସଥି

আমাকে প্রণাম করিয়া চলিয়া গেল, আমার মনের মধ্যে যে কী করিতে লাগিল বলিতে পারি না। যে শাই বলুক, হেম মেয়েটি বড়ো তালো। আমার এখন কেবলই মনে হইতেছে, উহাকে যদি আমাদের বউ করিতাম তো বড়ো শুধের হইত। আর-একটু হইলেই তো হইয়া যাইত, কিন্তু আমার ছেলেটিকে তো পারিবার জো নাই— ও যে কী ভাবিয়া বাঁকিয়া বসিল তা সে ঐ জানে।”

শেষকালে তিনিও যে এই বিবাহের প্রস্তাবে বিস্মিত হইয়াছিলেন সে কথা ক্ষেমংকরী আর মনের মধ্যে আমল দিতে চান না।

বাহিরে পায়ের শব্দ শুনিয়া ক্ষেমংকরী ডাকিলেন, “ও নলিন, শুনে যা।”

কমলা তাড়াতাড়ি ঝাঁচলের মধ্যে ফুল ও মালা ঢাকিয়া ফেলিয়া মাথায় কাপড় তুলিয়া দিল। নলিনাক্ষ ঘরে প্রবেশ করিলে ক্ষেমংকরী কহিলেন, “হেমরা যে আজ চলিয়া গেল ! তোর সঙ্গে কি দেখা হয় নাই ?”

নলিন কহিল, “ঠি, আমি যে তাহাদের গাড়িতে তুলিয়া দিয়া আসিলাম।”

ক্ষেমংকরী কহিলেন, “যাই বলিস বাপু, হেমের মতো মেয়ে সচরাচর দেখা যায় না।” যেমন নলিনাক্ষ এ সঙ্গে বার বার তাহার প্রতিবাদ করিয়াই আসিয়াছে। নলিনাক্ষ চূপ করিয়া একটুখানি হাসিল।

ক্ষেমংকরী কহিলেন, “হাসলি যে বড়ো ! আমি তোর সঙ্গে হেমের সম্বন্ধ করিলাম, আশীর্বাদ পর্যন্ত করিয়া আসিলাম, আর তুই যে জেদ করিয়া সব ভগুল করিয়া দিলি, এখন তোর মনে কি একটু অভুতাপ হইতেছে না ?”

নলিনাক্ষ একবার চক্ষিতের মতো কমলার মুখের দিকে দৃষ্টিনিক্ষেপ করিল ; দেখিল, কমলা উৎসুকবেত্তে তাহার দিকে তাকাইয়া আছে। চারি চক্ষ মিলিত হইবা মাঝে কমলা লজ্জায় মাটি হইয়া চোখ নিচু করিল।

নলিনাক্ষ কহিল, “মা, তোমার ছেলে কি এমনি সৎপাত্র যে, তুমি সম্বন্ধ করিলেই হইল ? আমার মতো মীরস গন্তীর লোককে সহজে কি কারো পচল্দ হইতে পারে ?”

এই কথায় কমলার চোখ আপনি আবার উপরে উঠিল, উঠিবা মাঝে দেখিল নলিনাক্ষের হাস্তোজ্জল দৃষ্টি তাহার উপরেই পড়িয়াছে— এবার কমলার মনে হইতে লাগিল ‘ঘৰ হইতে ছুটিয়া পালাইতে পারিলে বাচি’।

ক্ষেমংকরী কহিলেন, “যা যা, আর বকিস নে, তোর কথা শুনিলে আমার রাগ ধরে।”

এই সত্তা ভজ হইয়া গেলে পর কমলা হেমনলিনীর সব ক'টি ফুল লইয়া একটি

ବଡ଼ୋ ମାଳା ଗାଧିଲ । ଫୁଲେର ସାଜିଯି ଉପରେ ମେହି ମାଳାଟି ଲଈୟା ଜଳେର ଛିଟା ଦିଲ୍ଲା ମେହି ମଲିନାକ୍ଷେର ଉପାସନା-ଘରେର ଏକ ପାର୍ଶ୍ଵ ରାଥିଯା ଦିଲ । ତାହାର ମନେ ହିତେ ଲାଗିଲ, ଆଜ ବିଦ୍ୟା ହିଲ୍ଲା ସାଇବାର ଦିନେ ଏଇଜ୍ଞାଇ ହେମଲିନୀ ସାଜି ଭରିଯା ଫୁଲ ଆନିଯାଛି— ମନେ କରିଯା ତାହାର ଚୋଖ ଛଲ ଛଲ କରିଯା ଉଠିଲ ।

ତାହାର ପରେ ଆଗନାର ଘରେ ଫିରିଯା ଆସିଯା ତାହାର ମୁଖେର ଦିକେ ମଲିନାକ୍ଷେର ମେହି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କମଳା ଅନେକକଷଣ ଧରିଯା ଆଲୋଚନା କରିତେ ଲାଗିଲ । ମଲିନାକ୍ଷ କମଳାକେ କି ମନେ କରିତେଛେ ? କମଳାର ମନେର କଥା ସେଇ ମଲିନାକ୍ଷେର କାହେ ମସନ୍ତିଇ ପ୍ରକାଶ ହିଲ୍ଲା ପଡ଼ିଯାଇଛେ । କମଳା ପୂର୍ବେ ସଥିମ ମଲିନାକ୍ଷେର ସମ୍ମୁଖେ ବାହିର ହିତ ନା, ତଥିମ ମେ ଏକରକମ ଛିଲ ତାଲୋ । ଏଥିମ ପ୍ରତିଦିନ କମଳା ତାହାର କାହେ ଧରା ପଡ଼ିଯା ଯାଇତେଛେ । ଆଗନାକେ ଗୋପନ କରିଯା ରାଥିବାର ଏହି ତୋ ଶାନ୍ତ । କମଳା ଭାବିତେ ଲାଗିଲ ନିଶ୍ଚଯିଇ ମଲିନାକ୍ଷ ମନେ ମନେ ବଲିତେଛେ, ଏହି ହରିଦାସୀ ମେଯେଟିକେ ମା କୋଷା ହିତେ ଆନିଲେନ, ଏଥିମ ନିର୍ଲଙ୍ଘ ତୋ ଦେଖି ନାହିଁ ! ମଲିନାକ୍ଷ ସହି ଏକ ମୁହଁର୍ତ୍ତି ଏଥିମ କଥା ମନେ କରେ ତବେ ତୋ ମେ ଅମ୍ଭ ।

କମଳା ରାତ୍ରେ ବିଛାନାୟ ଶୁଇୟା ମନେ ମନେ ଖୁବ ଜୋର କରିଯା ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିଲ, ‘ସେହିମ କରିଯା ହିଉକ, କାଳଇ ଆପନାର ପରିଚୟ ଦିତେ ହିବେ, ତାହାର ପରେ ଯାହା ହୟ ତାହା ହିଉକ ।’

ପରଦିନ କମଳା ପ୍ରତ୍ୟୁଷେ ଉଠିଯା ସ୍ନାନ କରିତେ ଗେଲ । ଆମେର ପର ପ୍ରତିଦିନ ମେ ଏକଟି ଛୋଟୋ ସଟିତେ ଗଙ୍ଗାଜଳ ଆନିଯା ମଲିନାକ୍ଷେର ଉପାସନା-ଘରଟି ଧୁଇୟା ମାର୍ଜନା କରିଯା ତବେ ଅନ୍ତ କାଜେ ମନ ହିତ । ଆଜଓ ମେ ତାର ଦିବସେର ପ୍ରଥମ କାଜଟି ମାରିତେ ଗିଯା ଦେଖିଲ, ମଲିନାକ୍ଷ ଆଜ ସକାଳ-ମୁହଁରେ ତାହାର ଉପାସନା-ଘରେ ପ୍ରବେଶ କରିଯାଇଛେ —ଏଥିମ ତୋ କୋମୋଦିନ ହୟ ନାହିଁ । କମଳା ତାହାର ମନେର ମଧ୍ୟେ ଅମାନ୍ତ କାଜେର ଏକଟା ଭାର ବହନ କରିଯା ଧୀରେ ଧୀରେ ଚଲିଯା ଗେଲ । ଧାନିକଟା ଦୂର ଗିଯାମେ ହଠାତ୍ ଧାରିଲ, ହିର ହିଲ୍ଲା ଦାଡ଼ାଇୟା କୀ-ଏକଟା ଭାବିଲ । ତାର ପରେ ଆବାର ଧୀରେ ଧୀରେ ଫିରିଯା ଆସିଯା ଉପାସନା-ଘରେର ଭାବେର କାହେ ଚୂପ କରିଯା ବସିଯା ରହିଲ । ତାହାକେ ସେ କିମେ ଆବିଷ୍ଟ କରିଯା ଧରିଲ ତାହା ମେ ଜୀମେ ନା ; ସମ୍ମ ଜଗନ୍ନ ତାହାର କାହେ ଛାପାର ମତୋ ହିଲ୍ଲା ଆସିଲ, ସମୟ ସେ କତକଷଣ ଚଲିଯା ଗେଲ ତାହା ତାହାର ବୋଧ ରହିଲ ନା । ହଠାତ୍ ଏକ ସମୟ ଦେଖିଲ, ମଲିନାକ୍ଷ ସର ହିତେ ବାହିର ହିଲ୍ଲା ତାହାର ସମ୍ମୁଖେ ଆସିଯା ଉପର୍ହିତ ହିଲ୍ଲାଇଛେ । କମଳା ମୁହଁର୍ତ୍ତର ମଧ୍ୟେ ଉଠିଯା ଦାଡ଼ାଇୟା ତଥିନ୍ତି ଭୂତଳେ ଇଟୁ ଗାଡ଼ିଯା ଏକେବାରେ ମଲିନାକ୍ଷେର ପାଯେର ଉପର ଝାଖା ଠେକାଇୟା ପ୍ରଣାମ କରିଲ— ତାହାର ସମ୍ମାନେ ଆଜ୍ଞା ଚଲଗଲି ମଲିନେର ପାଚକିଯା ଶାଟିତେ ଛଡ଼ାଇୟା ପଡ଼ିଲ । କମଳା

ପ୍ରଣାମ କରିଯା ଉଠିଯା ପାଥରେ ମୂର୍ତ୍ତିର ମତୋ ହିର ହିଇଯା ଦୀଡାଇଲ ; ତାହାର ମନେ ବହିଲ ନା ସେ, ତାହାର ମାଥାର ଉପର ହିତେ କାଗଢ଼ ପଡ଼ିଯା ଗେଛେ ; ସେ ସେବ ମେଖିତେଇ ପାଇଲ ନା, ମଲିନାକ୍ଷ ଅଭିମେଷ ହିରଦୃଷ୍ଟିତେ ତାହାର ଶୁଖେର ଦିକେ ଚାହିଯା ଆଛେ— ତାହାର ବାହୁଜାନ ଲୃଷ୍ଟ, ସେ ଏକଟି ଅଞ୍ଚଳରେ ଚୈତଙ୍ଗ-ଆଭାୟ ଅପର୍ବନ୍ଧପେ ଦୀପ୍ତ ହିଇଯା ଅବିଚଲିତ-କର୍ତ୍ତେ କହିଲ, “ଆମି କମଳା ।”

ଏହି କଥାଟି ବଲିବାର ପରେଇ ତାହାର ଆପନାର କଟ୍ଟରେ ତାହାର ଯେବେ ଧ୍ୟାନଭଙ୍ଗ ହିଇଯା ଗେଲ, ତାହାର ଏକାଗ୍ର ଚେତନା ବାହିରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହିଲ । ତଥବ ତାହାର ସର୍ବାଙ୍ଗ କୀପିତେ ଲାଗିଲ ; ମାଥା ମତ ହିଇଯା ଗେଲ ; ମେଥାନ ହିତେ ନଡ଼ିବାର ଓ ଶକ୍ତି ବହିଲ ନା, ଦୀଡାଇଇୟା ଧାକାଓ ଯେବେ ଅସାଧ୍ୟ ହିଇଯା ଉଠିଲ ; ସେ ତାହାର ସମସ୍ତ ବଳ, ସମସ୍ତ ପଥ ‘ଆମି କମଳା’ ଏହି ଏକଟି କଥାଯି ମଲିନାକ୍ଷେର ପାହେର କାହେ ଉଜାଡ଼ କରିଯା ଢାଲିଯା ଦିଯାଛେ— ନିଜେର କାହେ ନିଜେର ଲଙ୍ଘା ରଙ୍ଗା କରିବାର କୋନୋ ଉପାୟ ମେ ଆର ହାତେ ରାଖେ ନାହିଁ, ଏଥବେ ସମସ୍ତଇ ମଲିନାକ୍ଷେର ଦୟାର ଉପରେ ନିର୍ଭର । ମଲିନାକ୍ଷ ଆନ୍ତେ ଆନ୍ତେ ତାହାର ହାତଟି ଆପନାର ହାତେର ଉପର ତୁଳିଯା ଲାଇଯା କହିଲ, “ଆମି ଜାନି, ତୁମି ଆମାର କମଳା । ଏସୋ, ଆମାର ସବେ ଏସୋ ।”

ଉପାସନା-ଘରେ ତାହାକେ ଲାଇଯା ଗିଯା ତାହାର ଗଲାଯ କମଳାର ଗୀଥା ମେହି ମାଲାଟି ପରାଇଯା ଦିଲ ଏବଂ କହିଲ, “ଏସୋ, ଆମରା ତାହାକେ ପ୍ରଣାମ କରି ।”

ଦୁଇଜନେ ପାଶାପାଶି ସଥନ ମେହି ସେତୁ ପ୍ରେତପାଥେର ମେଜେର ଉପରେ ମତ ହିଲ, ଜାମଳା ହିତେ ପ୍ରଭାତେର ରୋତ୍ର ଦୁଇଜନେର ମାଥାର ଉପରେ ଆସିଯା ପଡ଼ିଲ ।

ପ୍ରଣାମ କରିଯା ଉଠିଯା ଆର-ଏକବାର ମଲିନାକ୍ଷେର ପାହେର ଧୂଳା ଲାଇଯା ସଥନ କମଳା ଦୀଡାଇଲ ତଥବ ତାହାର ଦୂଃଖ ଲଙ୍ଘା ଆର ତାହାକେ ଶୀଡନ କରିଲ ନା । ହରେର ଉତ୍ତରାମ ମହେ, କିନ୍ତୁ ଏକଟି ବୁଝି ଶୁଭ୍ରି ଅଚକ୍ଳିଲ ଶାନ୍ତି ତାହାର ଅଞ୍ଚିତ୍ବକେ ପ୍ରଭାତେର ଅକୁଣ୍ଡିତ ଉତ୍ତରାମିରିଲ ଆଲୋକେର ସହିତ ବ୍ୟାପ୍ତ କରିଯା ଦିଲ । ଏକଟି ଗଭୀର ଭକ୍ତି ତାହାର ଦ୍ଵାରେର କାନାର-କାନାୟ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହିଇଯା ଉଠିଲ, ତାହାର ଅଞ୍ଚରେ ପୂଜା ସମସ୍ତ ବିଶ୍ଵକେ ଧୂଗେର ପୁଣ୍ୟ ଗକେ ବେଟିଲ କରିଲ । ମେଖିତେ ମେଖିତେ କଥନ ଅଞ୍ଜାତ୍ମାରେ ତାହାର ଦୁଇ ଚକ୍ର ଜଳେ ଭରିଯା ଆସିଲ ; ବଡ଼ୋ ବଡ଼ୋ ଜଳେର ଝୋଟା ତାହାର ଦୁଇ କପୋଳ ଦିଯା କରିଯା ପଡ଼ିତେ ଲାଗିଲ, ଆର ଧାମିତେ ଚାହିଲ ନା, ତାହାର ଅନାଧ ଜୀବନେର ସମସ୍ତ ଦୂଖେର ସେବ ଆଜ ଆନନ୍ଦେର ଜଳେ କରିଯା ପଡ଼ିଲ । ମଲିନାକ୍ଷ ତାହାକେ ଆର-କୋନୋ କଥା ନା ବଲିଯା ଏକବାର କେବଳ ହକ୍କିଲ ହସ୍ତେ ତାହାର ଲଙ୍ଗାଟ ହିତେ ସିଙ୍କ କେଶ ସରାଇଯା ଦିଯା ସବେ ହିତେ ଚଲିଯା ଗେଲ ।

କମଳା ତାହାର ପୂଜା ଏଥିମୋ ଶେବ କରିତେ ପାରିଲ ନା—ତାହାର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନେର

ଧାରା ଏଥମୋ ମେ ଢାଲିତେ ଚାଉ, ତାଇ ମେ ନଲିନୀଙ୍କେର ଶୋବାର ସବେ ଗିରୀଆ ଆପନାର ଗଲାର ମାଳା ଦିଯା ମେଇ ଖଡ଼ମ-ଜୋଡ଼ାକେ ଜଡ଼ାଇଲ ଏବଂ ତାହା ଆପନାର ମାଥାର ଠେକାଇୟା ସ୍ଵପ୍ନର୍କ ସମ୍ବନ୍ଧାନେ ତୁଳିଯା ରାଖିଲ ।

ତାର ପରେ ସମ୍ମତ ଦିନ ତାହାର ଗୃହକର୍ମ ଯେନ ଦେବସେବାର ମତୋ ମନେ ହଇତେ ଲାଗିଲ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କର୍ମଟି ଯେମେ ଆକାଶେ ଏକ-ଏକଟି ଆନନ୍ଦେର ଭବନ୍ଦେର ମତୋ ଉଠିଲ ପଡ଼ିଲ । କ୍ଷେମଂକରୀ ତାହାକେ କହିଲେନ, “ମୀ, ତୁ ମୁଁ କରିତେଛ କି ? ଏକଦିନେ ସମ୍ମତ ବାଡ଼ିଟାକେ ଧୂଇୟା ମାଜିଯା ମୁହିୟା ଏକେବାରେ ନୂତନ କରିଯା ତୁଲିବେ ନାକି ?”

ବୈକାଳେର ଅବକାଶେର ସମୟ ଆଜ ଆର ଦେଲାଇ ନା କରିଯା କମଳା ତାହାର ସବେର ମେଘେର ଉପରେ ହିଂର ହିୟା ବଦିଯା ଆଛେ, ଏମନ ସମୟ ନଲିନୀଙ୍କ ଏକଟି ଟୁକରିତେ ଗୁଡ଼ି-କମ୍ପେକ ହୁନପଦ୍ମ ଲହିୟା ସବେର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରବେଶ କରିଲ ; କହିଲ, “କମଳା, ଏହି ଫୁଲ କଟି ତୁ ମୁଁ ଜଳ ଦିଯା ତାଜା କରିଯା ରାଖୋ, ଆଜ ସନ୍ଧ୍ୟାର ପର ଆମରା ଦୁଇନେ ମାକେ ପ୍ରଣାମ କରିତେ ଯାଇବ ।”

କମଳା ମୁଖ ନତ କରିଯା କହିଲ, “କିନ୍ତୁ ଆମାର ସବ କଥା ତୋ ଶୋନ ନାହିଁ ।”

ନଲିନୀଙ୍କ କହିଲ, “ତୋମାକେ କିଛୁ ବଲିତେ ହଇବେ ନା, ଆମି ସବ ଜୀବିନ୍ଦୁ ନାହିଁ ।”

କମଳା ଦର୍ଶିଣ କରତିଲ ଦିଯା ମୁଖ ଢାକିଯା କହିଲ, “ମା କି—”

ବଲିଯା କଥା ଶେଷ କରିତେ ପାରିଲ ନା ।

ନଲିନୀଙ୍କ ତାହାର ମୁଖ ହଇତେ ହାତ ନାମାଇୟା ଧରିଯା କହିଲ, “ମା ଝାହାର ଜୀବନେ ଅନେକ ଅପରାଧକେ କ୍ଷମା କରିଯା ଆସିଯାଛେନ, ସାହା ଅପରାଧ ନହେ ତାହାକେ ତିନି କ୍ଷମା କରିତେ ପାରିବେ ।”

